
**TRAJECTÒRIES LABORALS DE TREBALLADORS
IMMIGRANTS A ESPANYA**
Barreres i dreceres a la seva integració laboral

Mariona Lozano Riera

Directors

Dr. Antonio Martín Artiles

Dr. Oscar Molina Romo

Tesi Doctoral

Departament de Sociologia
Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
Universitat Autònoma de Barcelona

Gener 2013

A aquelles persones, immigrants o no, que emprenen
grans projectes, treballen molt i viuen amb optimisme l'esperança d'un futur millor.

“Mi madre trabajaba en una empresa textil en
los años cincuenta como urdidora en Terrassa.
El trabajo la obligaba a estar todo el día de pie cuidando
unos hilos que ordenadamente debían depositarse de forma cilíndrica en los plegadores.
Su horario era de las 5.45 de la mañana hasta las 6.30 de la tarde.
Cuando terminaba, se iba a hacer horas extras de 7 a 10 de la noche a otra empresa.
Trabajaba el sábado por la mañana, como hacían todos, y el domingo por la tarde
mi abuela le decía que era mejor ir al baile que ir al cine.
En el baile, las chichas no pagaban entrada.
Mi madre no recuerda aquellos años como una heroicidad, ni con ninguna queja.
La gente que empuja grandes proyectos no acostumbra a ser pusilánime,
trabaja sin alardear de las horas que dedica, aguanta la presión
atareada de ganar y la presión amarga de perder.
No piensa sistemáticamente que las cosas que no salen son simplemente culpa de los
demás”

(Xavier Marcet, *Cosas que aprendemos después*, Barcelona: Plataforma Editorial, 2010)

Índex

Agraïments	viii
1 Introducció: inici i desenvolupament de la present investigació	1
1.1 <i>Les diverses maneres d'estudiar les migracions internacionals</i>	3
1.1.1 Immigració i mercat de treball	7
1.1.1.1 La rellevància de les trajectòries laborals	8
1.2 <i>El context espanyol</i>	10
1.3 <i>De les preguntes inicials a la perspectiva d'anàlisi</i>	14
1.4 <i>Objectius i aportacions principals a l'estudi sociològic de la immigració i el mercat treball</i>	18
1.5 <i>L'estratègia metodològica</i>	20
1.6 <i>L'estructura del treball</i>	24
1.6.1 Part I. Immigració i mercat de treball. Bases teòriques	24
1.6.2 Part II. L'aproximació metodològica. Guia per a la recollida i anàlisi de la informació	26
1.6.3. Part III. L'anàlisi dels resultats	28
1.7 <i>Conclusions del capítol</i>	30

Part I. Immigració i mercat de treball. Bases teòriques

---

2 Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants	
Concepte, ús i aproximacions teòriques	32
2.1 <i>Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants i la seva integració laboral</i>	34
2.1.1 Què volem dir quan parlem d'integració laboral?	35
2.1.2 El concepte de trajectòria laboral	37
2.1.2.1 La perspectiva del curs de vida	39
2.1.2.2 La mobilitat ocupacional des de la perspectiva del curs de vida	41
2.2 <i>Les trajectòries laborals de la immigració: aproximacions teòriques</i>	43
2.2.1 Les teories de l'assimilació ocupacional i la hipòtesi de la convergència	45
2.2.2 Les trajectòries laborals de la immigració en els mercats de treball segmentats	47
2.2.3 Les trajectòries laborals i els efectes de la immigració sobre els mercats de treball	
La hipòtesi del desplaçament i la tesi de la complementarietat	50
2.2.4 La inclusió del gènere i la llar en l'anàlisi de les migracions i el mercat de treball	53
2.2.4.1 El paradigma de la producció/reproducció	55
2.2.4.2 La conciliació entre ocupació i família com a condicionant del temps disponible al treball productiu al llarg de les trajectòries laborals	56
2.2.5 La importància de les xarxes socials al llarg de les trajectòries laborals dels treballadors immigrants	58

2.3 Discussió de les aportacions anteriors	59
2.4 Conclusions del capítol	60
3 Les particularitats del context espanyol. Les trajectòries laborals de la immigració i els seus condicionants a Espanya	64
3.1 Els fluxos migratoris cap a Espanya. Per què diem que és país de recent tradició immigratòria?	66
3.2 Context de recepció (I). Els efectes de la política d'immigració espanyola a l'entrada de treballadors estrangers	69
3.2.1 La construcció i evolució de la política migratòria a Espanya	69
3.2.2 El procés de contractació de treballadors estrangers	73
3.2.3 Mesures de regularització de la situació de treballadors estrangers	77
3.2.4 Conclusions dels punts anteriors: la política migratòria com a eix condicionador de les trajectòries	78
3.3 Context de recepció (II). Mobilitat i convergència en el mercat de treball espanyol	
Segmentació i etnoestratificació	79
3.3.1 La segmentació del mercat de treball	79
3.3.1.1 L'estructura sectorial	80
3.3.1.2 L'edat i el gènere	82
3.3.1.3 La segmentació imparabile del mercat laboral	84
3.3.2 Les relacions de complementarietat i/o substitució. El nivell d'acceptabilitat dels treballadors autòctons i el període de creixement econòmic	87
3.3.3 Mobilitat laboral i convergència salarial: l'etnoestratificació en el mercat laboral	91
3.3.4 Conclusions de les aportacions anteriors. La segmentació del mercat de treball com a eix condicionador de les trajectòries	95
3.4 Context de recepció (III). La demanda de mà d'obra estrangera en una societat dinàmica i canviant. El model familiar i l'Estat del benestar a Espanya	97
3.4.1 El model familiar i l'Estat de benestar espanyol: l'emancipació de la dona autòctona i les deficiències de les polítiques de conciliació	98
3.4.1.1 L'emancipació de la dona espanyola: canvis en el model familiar	98
3.4.1.2 Les deficiències de les polítiques de conciliació de la vida familiar i la vida laboral a Espanya	99
3.4.2 Conclusions de les aportacions anteriors. La Mercantilització del treball domèstic i de cura com a eix condicionador de les trajectòries laborals de la dona immigrant	102
3.5 Estudis sobre trajectòries laborals de la immigració a Espanya. Buits i límits en la literatura anterior	104
3.6 Conclusions del capítol	107

Part II. L'aproximació metodològica. Guia per a la recollida i anàlisi de la informació

4	Els eixos d'anàlisi. Aproximació metodològica a les trajectòries laborals de la immigració	110
4.1	<i>L'aproximació longitudinal en el temps. La perspectiva del curs de vida</i>	112
4.2	<i>La construcció del model d'anàlisi</i>	114
4.2.1	Conceptes, dimensions i indicadors	115
4.2.1.1	Els conceptes	116
4.2.1.2	Les dimensions i els indicadors	123
4.2.1.3	Les variables de control	133
4.2.1.4	Les variables excloses o d'aproximació indirecta	136
4.2.2	El model d'anàlisi	138
4.3	<i>Les hipòtesis</i>	140
4.4	<i>Conclusions del capítol</i>	145
5	El disseny del treball de camp. Aproximació mixta a les trajectòries laborals de la immigració	146
5.1	<i>El disseny de la investigació i l'articulació de la informació</i>	147
5.1.1	L'opció metodològica	149
5.1.2	El disseny dut a terme. L'aproximació quantitativa i qualitativa a les trajectòries laborals de la immigració	153
5.2	<i>L'anàlisi quantitativa</i>	158
5.2.1	La mostra contínua de vides laborals	160
5.2.2	L'enquesta de població activa	163
5.2.3	Diferències entre la MCVL i l'EPA. És possible la seva complementarietat?	164
5.3	<i>L'anàlisi qualitativa</i>	166
5.3.1	Els relats de biografies laborals	168
5.3.2	Les unitats d'observació. La graella tipològica	170
5.3.2.1	El temps de treball reproductiu	173
5.3.2.2	El camp d'anàlisi. La regió metropolitana de Barcelona	175
5.4	<i>Conclusions del capítol</i>	179

Part III. L'anàlisi dels resultats

6	Anàlisi quantitativa de trajectòries de treballadors immigrants	181
6.1	<i>La convergència salarial entre treballadors d'origens nacionals diferents</i>	183
6.1.1	El temps de permanència	186
6.1.2	El nivell de qualificació	193

6.1.2.1 El domini de la llengua	195
6.1.3 El sector d'activitat	198
6.1.4 Conclusions. Convergència salarial d'assoliment o d'inexistència?	201
6.2 <i>La mobilitat laboral dels treballadors immigrants</i>	204
6.2.1 L'evolució de les taxes d'activitat, d'ocupació i desocupació	206
6.2.2 La mobilitat vertical	210
6.2.3 La mobilitat horitzontal	217
6.2.3.1 La importància del sector d'activitat	219
6.2.4 Conclusions. Mobilitat ascendent o descendent?	225
6.3 <i>Complementarietat o substitució entre trajectòries laborals d'immigrants i autòctons?</i>	229
6.4 <i>Les trajectòries laborals en temps de crisi</i>	236
6.4.1 Mantenir l'ocupació	237
6.4.2 Les transicions entre ocupació i desocupació	239
6.5 <i>Conclusions. La integració laboral dels treballadors immigrants a partir de les seves trajectòries</i>	244
6.6 <i>Síntesi. Una proposta de classificació de trajectòries laborals</i>	247
6.6.1 La distribució dels treballadors immigrants al llarg de la tipologia	255
6.7 <i>Consideracions finals</i>	259
7 La vivència de la mobilitat. Aproximació qualitativa a les trajectòries laborals	260
7.1 <i>De la tipologia de trajectòries laborals a les entrevistes biogràfiques</i>	
<i>La selecció dels perfils</i>	263
7.1.1 L'anàlisi de les entrevistes. Sistema de codificació i taula de successos	268
7.2 <i>La vivència de la mobilitat. Del projecte migratori a la integració laboral</i>	269
7.2.1 Els homes de les trajectòries estables. L'emigració de professionals qualificats	273
7.2.1.1 Inserció, transicions i punts d'inflexió	276
7.2.1.2 Conclusions de les aportacions anteriors. Les trajectòries estables i la dedicació a l'ocupació	281
7.2.2 Homes i dones amb trajectòries de mobilitat alta dilatada en el temps. Recursos formatius, estructura del mercat de treball i decisions socials i individuals	281
7.2.2.1 Inserció, transicions i punts d'inflexió	282
7.2.2.2 Conclusions de les aportacions anteriors. Les barreres al reconeixement de titulacions adquirides en origen	288
7.2.3 Els homes de les trajectòries de mobilitat mitjana-baixa. El sector d'activitat i l'economia submergida	289
7.2.3.1 Inserció, transicions i punts d'inflexió	293
7.2.3.2 Conclusions de les aportacions anteriors. Les característiques de la construcció en la darrera dècada	300
7.2.4 Les dones de les trajectòries d'inseguretat laboral. La major presència de la inactivitat	300

7.2.4.1 Inserció, transicions i punts d'inflexió	301
7.2.4.2 Conclusions de les aportacions anteriors. La importància del temps de permanència	307
7.2.5 Les dones de les trajectòries precàries. La inexistència de mobilitat	308
7.2.5.1 Les famílies transnacionals i els circuits globals de cura	309
7.2.5.2 Inserció, transicions i punts d'inflexió	310
7.2.5.3 Conclusions de les aportacions anteriors. La familiarització de les relacions laborals	316
7.3 Les diferències per raó de gènere. La distribució del temps al llarg de la trajectòria laboral	317
7.3.1 Els homes de les trajectòries estables. Projecte migratori expressiu i total disponibilitat vers l'ocupació	320
7.3.2 Homes i dones amb mobilitat alta dilatada. La percepció de la conciliació i les diferències de gènere	322
7.3.3 Homes amb trajectòries de mobilitat mitjana-baixa. Famílies immigrants i conciliació: "de la necessitat virtut"	325
7.3.4 Dones amb trajectòries precàries i d'inseguretat laboral. Itineraris laborals marcats per una forta orientació a la cura	328
7.3.5 Conclusions de les aportacions anteriors. El difícil repte de la conciliació per a les persones immigrants i les implicacions sobre les trajectòries	332
7.4 Conclusions del capítol	335
8 Conclusions	339
8.1 Els objectius perseguits, l'aproximació teòrica i els conceptes estudiats	340
8.2. Resultats principals i validació de les hipòtesis	345
8.2.1 Objectiu 1. Trajectòries Laborals: mobilitat laboral i convergència salarial	348
8.2.2. Objectiu 2. Trajectòries Laborals i Factors Condicionants	359
8.2.2.1 Reflexions teòriques al voltant de la integració laboral	364
8.2.3. Objectiu 3. Trajectòries Laborals i Desigualtat de gènere	365
8.2.3.1. Les implicacions de les diferències de gènere en el procés d'integració laboral	368
8.3 Noves qüestions obertes	371
8.3.1 L'emprenedoria immigrant	371
8.3.2 Les trajectòries laborals en temps canviants	373
8.3.3 Els reptes de la segona generació	375
Bibliografia	376
Índex de taules	409
Índex de gràfics	411
Índex de figures	413
Annexos	414

Agraïments

La present tesi doctoral ha estat possible gràcies a la dedicació i suport d'una sèrie d'institucions i persones, sense les quals no hagués estat possible l'elaboració d'aquest treball. A totes elles, vull agrair-los la seva contribució.

En primer lloc, aquest treball té origen en la meva participació en una investigació finançada pel 7è Programa Marc de Recerca de la Comissió Europea, GUSTO (*Meeting the challenges of economic uncertainty and sustainability through employment, industrial relations, social and environmental policies in European countries*), i el seu desenvolupament en el marc del Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT). Dins d'aquest àmbit, vull agrair especialment les aportacions metodològiques dutes a terme pel professor Pedro López Roldán i per Vanessa Alcaide, gràcies a les quals ha estat possible treballar amb la Mostra Contínua de Vides Laborals, així com el lideratge del professor Fausto Miguélez en l'elaboració de material de recerca amb aquesta font. En un terreny més acadèmic i personal, vull agrair de manera especial les aportacions dels meus directors Antonio Martín i Óscar Molina, sense els suggeriments, la guia i les correccions dels quals aquest treball no hagués estat possible. Finalment, dins l'àmbit del Departament de Sociologia de la UAB, vull agrair també la dedicació d'hores de feina de les persones responsables del programa de doctorat, i que vetllen perquè aquest tingui la màxima qualitat possible, de la qual els futurs doctorands en som beneficiaris directes.

En segon lloc, agreixo la contribució de l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR) en forma de beca d'estada a l'estranger, que m'ha permès enriquir aquesta tesi doctoral amb una llarga estada en un país de gran tradició immigratòria, com és el Canadà. En aquest context, vull també agrair especialment l'ajuda del professor Axel Van den Berg, que ha possibilitat i enfortit aquesta estada.

En tercer lloc, un agraïment particular es mereixen aquelles persones que han accedit a ser entrevistades per aquest treball, ja que la seva contribució ha estat un dels elements principals d'aquest estudi. En quart lloc, m'agradaria aprofitar l'espai per agrair els bons moments de treball amb els meus companys més directes del QUIT, la Isabel, la Carol, la Laia, la Mireia, la Irene i l'Alejandro, així com les altres companyes de doctorat, en especial la Julia i l'Alisa, amb qui he tingut la sort de debatre i aprofundir en les qüestions teòriques i pràctiques del procés d'elaboració d'una tesi doctoral.

Finalment, no vull deixar d'agrair els meus pares el seu esforç i suport al llarg dels meus anys de formació que m'han permès arribar fins aquí.

1.

Introducció: inici i desenvolupament de la present investigació

«Understanding immigrant's labor market integration is crucial for gauging their prospects for broader economic success and the occupational trajectories they experience are integral to this process»
(Ilana Redstone Akresh 2008)

«has elegido vivir esto, y ello conlleva una gran responsabilidad. La emigración es lo más difícil que he hecho, he renunciado a muchas cosas, incluyendo el calor de mi familia y mi comunidad, me he perdido cosas importantes de seres queridos... y todo ¿para qué? Para dar a mis hijos un futuro mejor»
(Fragment d'una dona entrevistada durant el treball de camp)

Introducció

L'interès principal d'aquest estudi és estudiar el procés d'integració laboral de la immigració en el mercat laboral espanyol, per això segueix una estratègia teòrica i metodològica on l'instrument principal utilitzat són les trajectòries laborals.

Les trajectòries laborals es defineixen en aquest estudi a través de la mobilitat laboral dels treballadors immigrants i la seva convergència salarial amb la població autòctona. Per tal de precisar el grau d'integració laboral a través de les trajectòries es proposa una aproximació teòrica múltiple, a través de tres perspectives: l'assimilació ocupacional, la segmentació del mercat i la perspectiva de la producció/reproducció. La primera dóna compte de la influència del capital humà en les trajectòries laborals, i les diferents estratègies formatives que els individus poden desenvolupar. La segona especifica la influència que la segmentació del mercat laboral espanyol, així com l'estructura i naturalesa de les seves institucions, tenen sobre la mobilitat laboral. La tercera precisa la importància del temps quantitatiu i qualitatiu dedicat a l'ocupació, i l'adquisició de majors recursos de combinació temporal per a potenciar la mobilitat.

Amb aquestes tres corrents el què es pretén és estudiar quins són els factors que expliquen la mobilitat i la convergència, i què les obstaculitza o potencia. Per això es proposa una estratègia metodològica mixta, en base la perspectiva del curs de vida, i justificada a través de la complexitat de la realitat, i les diferents maneres d'aproximar-nos-hi, tan teòricament com metodològica.

S'estudien les trajectòries laborals de les cohorts de treballadors que han arribat a Espanya entre el 1996 i el 2001. La selecció d'aquesta cohort es fa en funció del què Cachón (2002) distingeix com a tercera fase del sistema migratori espanyol. La primera part d'aquesta anàlisi efectua un estudi de la cohort arribada a Espanya entre 1996-01, en concret de la seva mobilitat laboral en funció de diferents nivells educatius, del país d'origen i el gènere. En base a aquests tres nivells també s'estudia la convergència salarial amb la població autòctona, així com l'accés de la població immigrant als salaris més elevats. A més a més, s'avalua quin ha estat l'impacte de les trajectòries laborals dels immigrants sobre les dels autòctons a través de la construcció de dos índex diferents, l'índex de concentració i de segmentació. La segona part de l'anàlisi explora les relacions existents entre les diferents esferes de vida d'un individu, i en concret les implicacions del temps destinat exclusivament a l'ocupació o la falta d'aquest sobre les trajectòries laborals, tal i com es definirà en la construcció teòrica. Aquestes dues fases de recerca estan relacionades entre sí, seguint una estratègia teòrica i metodològica que crea un diàleg constant entre les dues, tal i com s'exposarà al llarg dels diferents capítols.

Amb aquests elements d'anàlisi, els resultats de la present tesi doctoral apunten a la idea de la integració laboral segmentada de la població immigrant. En altres paraules, hi ha diferents elements que componen trajectòries d'integració laboral diverses, però en general els itineraris dels treballadors immigrants presenten un menor mobilitat que la població autòctona comparable.

1.1. Les diverses maneres d'estudiar les migracions internacionals

---

Actualment les migracions internacionals s'han situat en el centre de l'atenció pública i acadèmica. Per una banda, les polítiques públiques que tenen per objectiu gestionar els fluxos migratoris i les seves conseqüències estan a l'ordre del dia. Per l'altra, el nombre de teories i publicacions especialitzades sobre l'àmbit desborda la capacitat de numerar-les de manera breu. Aquesta rellevància rau probablement en la preocupació humana, i en conseqüència també social, per temes com la les desigualtats a escala planetària, el creixement econòmic, la desocupació, la igualtat d'oportunitats, la noció de ciutadania o la sostenibilitat social. Segurament, podríem trobar una llarga llista de perquè, però el què és rellevant destacar és que el fenomen migratori és avui en dia un aspecte que transforma les societats actuals i cada cop més obliga els Estats a adoptar polítiques adaptades i diferenciades en matèria econòmica, social o jurídica.

En l'àmbit acadèmic, l'interès cap a les migracions el trobem de manera precursora en l'estudi *The Polish Peasant in Europe and America* de William Thomas y Florian Znaniecki (1920), i neix així en el sí de l'Escola de Chicago (Wimmer 2007). No obstant, la primera teoria sobre migracions que pot rebre el nom com a tal es remunta als anys cinquanta i seixanta, i constitueix un dels paradigmes més influents de la història de l'estudi de les migracions¹, no només pels seus resultats sinó sobretot per les múltiples crítiques que ha rebut i que han permès avançar en el coneixement d'aquesta realitat. Es tracta de la teoria neoclàssica de les migracions internacionals, inspirada en les premisses econòmiques de l'època sobre l'elecció racional, la maximització de la utilitat, la mobilitat de factors i les diferències salarials. Alguns exemples els trobem en les investigacions de Sjaastad (1962) o Todaro (1969). Breument, la teoria neoclàssica postulava que la desigual distribució de capital i treball es trobava en l'origen dels desplaçaments de població, on els actors feien càlculs sobre el cost-benefici de moure's d'un lloc a l'altre del planeta. Així, segons aquesta corrent la raó de les migracions calia buscar-la en les disparitats entre els nivells salarial de regions diferents. Aquest paradigma va irrompre en un moment en què la ràpida i sostinguda internacionalització de l'activitat econòmica, juntament amb la descolonització i els processos de desenvolupament econòmic de països emergents del Tercer Món, van dur a una intensificació tant de les migracions internes (del camp a les ciutats) com de les internacionals. En aquest context, la teoria neoclàssica encaixava amb les característiques del tipus de migracions que es produïen a l'època.

---

¹ Aquest repàs no pretén ser una síntesi del conjunt de teories i perspectives existents, només una introducció del context que dona origen a l'objecte d'estudi de la present tesi doctoral. Per tant, segurament moltes corrents d'estudi són oblidades en aquest punt, ja que només s'han seleccionat les més importants per l'interès d'aquest treball.

Ràpidament, però, la realitat canviant s'imposà a les maneres d'entendre i percebre el món on vivim. La pèrdua d'influència de les explicacions neoclàssiques, així com les crítiques que aquesta rebia, eren el resultat directe d'aquest món canviant. En primer lloc, l'evidència empírica va posar de manifest com les disparitats econòmiques entre regions són una condició necessària per a l'existència de moviments migratoris però no suficient. Si ho fos, segurament el nombre i el volum de fluxos hagués estat molt més elevat, a tenor de les desigualtats planetàries de la segona meitat del segle XX. En segon lloc, la teoria neoclàssica es va demostrar incapaç d'explicar les diferències entre les pautes migratòries que experimenten països amb nivells semblants de desenvolupament. En darrer lloc, era una teoria basada únicament en la dimensió dels factors productius, que deixava de banda la influència que poden tenir aspecte com les polítiques de control de fronteres, les motivacions socials o culturals, o les característiques heterogènies de les regions emissores i receptores.

De fet, de manera progressiva al llarg dels anys setanta i vuitanta, els processos migratoris van esdevenir cada vegada més complexos, amb un important augment de l'heterogeneïtat dels països emissors i de les característiques personals dels propis protagonistes dels processos migratoris. A més, un nou mapa mundial de connexions i fluxos, marcadament diferent a les èpoques anteriors, anava prenent força, de manera que la demanda de mà d'obra per part dels països receptors també canviava i es diversificava. Així, a més, la integració dels immigrants a les noves societats anava perdent linealitat (Arango 2000). En aquest context canviant han anat naixent noves aproximacions i teories sobre les migracions internacionals.

Una d'aquestes noves corrents és l'anomenada *nova economia de les migracions internacionals* (Stark 1991). Aquesta varia de l'anterior en la mesura que centra la seva atenció en la unitat familiar o la llar enlloc de veure l'individu com a actor solitari, sense xarxes de parentiu. No obstant, la visió econòmica neoclàssica roman intacta, traslladant de l'individu a la família aquell qui cerca maximitzar la seva utilitat. A diferència de l'anterior, però, la percepció de la família com a maximitzadora no és en base als salaris, sinó en la reducció de les incerteses i la diversificació de les fonts d'ingressos. Tot i la millora que suposa la percepció de la institució familiar a l'hora d'entendre les accions individuals (tal i com ja havia fet Mincer 1978²), aquesta teoria no ofería una resposta adequada a la comprensió dels processos migratoris. En part, perquè la seva extensió era limitada a contextos migratoris estables i molt consolidats, però era incapaç d'explicar situacions de major incertesa o d'alta desorganització social (Cohen 1996).

En les darreres dècades del segle XX apareix també la "*teoria dels mercats de treball dual*" (Piore 1979), focalitzada en les regions receptores i en les conseqüències de les migracions. Segons aquesta teoria, els

---

² El paper cabdal que tenen les famílies en les migracions ja havia estat assenyalat per Mincer (1978), però amb una perspectiva i una finalitat diferent, posant el focus principal en què no són els treballadors sinó les famílies senceres les que emigren, i per tant cal prendre aquesta com a objecte d'estudi i no partir de l'individu.

processos migratoris internacionals tenen la seva explicació en la demanda permanent de mà d'obra de les societats industrials desenvolupades, que alhora s'expliquen per les característiques intrínseques de les mateixes, i que produeixen una segmentació dels seus mercats de treball. D'acord amb aquesta corrent, les economies més industrialitzades generen certs llocs de treball inestables i de baixa qualitat, a causa de la divisió del mercat en un sector primari, intensiu en capital, i un sector secundari, intensiu en treball i de baixa productivitat, que dona com a resultat un mercat laboral segmentat.

Els treballadors estrangers, per la seva condició de temporals i immigrants, estan disposats a acceptar aquestes ocupacions. Aquestes teories han estat criticades tant per ignorar els factors d'expulsió que operen en les societats d'origen, com per simplificar el procés de reclutament de treballadors estrangers. Certament, aquests treballadors no es mouen únicament com a part d'un procés de selecció de mà d'obra no qualificada des de les societats receptores, sinó que tenen iniciativa pròpia, de manera independent, en desconeixement de les empreses de destí, i no necessàriament per ocupar llocs de treball prèviament existents. De fet, altres autors han assenyalat el fet que en molts casos són els propis immigrants qui generen la seva pròpia demanda i oferta de treball, i per tant duen a terme ocupacions que no existien abans de la seva arribada (com és el cas dels “*enclavatges ètnics*” estudiats per Portes 1983b, o l'actual literatura sobre les “*economies ètniques*”, Bonacich i Modell 1980³).

Tot i aquestes crítiques, el valor que va aportar la teoria dels mercats duals a l'estudi de les migracions és de cabdal importància a l'hora d'entendre la integració laboral de treballadors estrangers a la nova societat. Es tracta d'una demanda estructural de mà d'obra, que és inherent a les economies industrials avançades i constitueix un aspecte important perquè es produeixen les migracions a nivell internacional. A més, té la particularitat de posar de relleu l'existència d'un mercat prèviament segmentat a l'arribada d'aquests nous treballadors, de manera que no s'insereixen en un espai buit sinó prèviament estructurat en funció d'eixos de desigualtat i sistemes de jerarquització, que inevitablement modelen el procés d'inserció laboral.

Una variant teòrica d'aquestes corrents són les anomenades “*teories del sistema mundial*”, que tenen en Portes i Walton (1981) o Sassen (1988) alguns dels seus representats principals. Aquests autors han ofert explicacions històrico-estructurals de les migracions internacionals, fent referència a un sistema mundial format per tres esferes concèntriques: centre, perifèria i semi-perifèria, seguint a Wallerstein (1974). Aquesta corrent teòrica té la fortalesa d'evidenciar la importància dels vincles passats i presents entre les regions emissores i receptores, com succeeix entre les ex-colònies i l'antiga metròpolis. Tanmateix, ha estat criticada per ser una teoria massa generalista i esbiaixada, que parteix de la falsa idea que tots els països travessen processos similars, així com per estar fonamentada en una visió excessivament rígida dels esquemes de desenvolupament econòmic (Papademetriou i Martin 1991).

---

³ Aquests conceptes s'identifiquen al llarg del segon capítol. Breument, les nocions d'economia ètnica i enclavatges ètnics remetent a l'existència d'una activitat econòmica en la que els propietaris del negoci pertanyen a un grup específic o col·lectiu ètnic —o una minoria cultural o nacional— i que es dirigeix a una clientela preferentment formada per membres d'un mateix grup de referència.

En darrer lloc, i més recentment, però en connexió directa al primer dels estudis citats (Thomas i Znaniecki 1920), apareix el paper central que juguen les xarxes en les migracions contemporànies, un concepte tan antic com la pròpia investigació de Thomas i Znaniecki, on ja apareixia.

Les xarxes migratòries transmeten informació, proporcionen ajuda econòmica i afectiva, i canalitzen els fluxos migratoris en una o altra direcció. En aquest sentit, faciliten les migracions i en redueixen les incerteses que sovint les acompanya (Massey *et. al.* 2002).

En línia amb la teoria de xarxes migratòries, el paradigma del transnacionalisme en l'estudi de les migracions obliga a reflexionar sobre les relacions entre regions emissores i receptores. La novetat de la teoria transnacional és que pretén indagar i conèixer el perquè dels moviments migratoris i els vincles que s'estableixen, en un context on els fluxos han esdevingut més dinàmics i universals com a resultat del desenvolupament de les noves tecnologies en el transport, la comunicació o la informació, i que faciliten els contactes i moviments de les persones en una economia global cada cop més interdependent (Glick 2008).

Totes aquestes aportacions no són considerades en aquesta tesi doctoral excloents entre elles, al contrari, les febleses d'unes són compensades per les forteses de les altres, de manera que totes aporten llum a la comprensió de les migracions internacionals en l'actualitat. Així, per exemple, acceptar l'existència de factors d'atracció i expulsió que mouen els fluxos migratoris no és una idea contradictòria respecte l'acceptació de factors d'ordre social i cultural que operen al mateix temps (com els sistemes de parentiu, la tipologia de famílies, els sistemes i estructures socials, etc). A més a més, també convé considerar la influència político-administrativa, i en particular de les polítiques d'admissió i control de la immigració que poden determinar tant el volum com la mena de migracions que es produeixen a nivell internacional. D'aquesta manera, per tal d'entendre la integració laboral de la immigració en la nova societat, la present investigació aposta per un model integrat d'aproximació teòrica, que se situa a mig camí entre les decisions individuals i els factors estructurals que empenyen a l'individu a moure's, les característiques personals d'aquests i els contextos de recepció en la regió de destí.

Per això, la tria del cas espanyol no és baladí, sinó tot el contrari, respon a l'oportunitat d'estudiar un cas particular que qüestiona alguna de les teories anteriors. Com es defensarà al llarg de la tesi doctoral, el cas espanyol és particular per una sèrie de raons. En primer lloc per les característiques del mercat de treball, marcat per una forta presència de llocs de treball temporals però amb una forta dualitat i rigidesa de les institucions laborals. En segon lloc, per la brevetat de la intensificació dels fluxos immigratoris, en un context econòmic i social marcat per un creixement econòmic que s'ha demostrat insostenible a llarg termini, i que a més ha agreujat algunes de les dinàmiques prèvies, com l'economia submergida o la temporalitat contractual. I en darrer lloc, les pròpies característiques dels fluxos rebuts, molt divergent entre ells i provinents de regions d'origen diverses, que han actuat com a amortidor de les incerteses i

inseguretats laborals, contribuint a una relativa pau social emmascarada sota el tel d'aquesta immigració, però que sens dubte posa en qüestió la sostenibilitat social a llarg termini del conjunt de la població espanyola, tant la nouvinguda com la més antiga.

En aquest punt, l'estudi de la possibilitat, o no, d'integració laboral dels treballadors immigrants en aquest cas particular, l'espanyol, permet aportar algunes llums als factors condicionants i explicatius d'aquest procés, i contribuir, així, a la millora de la comprensió de les migracions econòmiques internacionals⁴.

Per altra banda, donada la impossibilitat de la ciència social d'abastir en un espai delimitat la complexitat del tot, és a dir d'estudiar els múltiples i complexos factors que defineixen i caracteritzen un fenomen social gens senzill, aquesta investigació limita el seu àmbit d'estudi al mercat de treball, i a través de l'ús de la noció de *trajectòria laboral* com a eina teòrica i metodològica més apropiada per a l'aproximació al fenomen de la integració laboral. Les següents línies raonen de manera justificada aquesta tria.

1.1.1. Immigració i mercat de treball

A l'hora d'estudiar les relacions del binomi immigració-mercat de treball, cal partir de la idea que aquesta és una relació dinàmica on la immigració és variable dependent i independent a la vegada. Així, i de manera contrària a les teories del mercat dual, entendre aquesta relació només en termes de necessitats de mà d'obra d'una economia implica ignorar les pautes de retroalimentació que intervenen en la interacció entre mercat i immigració.

En segon lloc, aquesta relació no és estàtica, sinó que varia i evoluciona al llarg del temps, de manera que les situacions passades no necessàriament preveuen el què succeirà en el futur. Aquest fet és particularment rellevant a l'hora d'introduir aspectes conjunturals i estructurals a la investigació, tal i com proposa la present tesi doctoral. Per exemple, la situació laborals dels treballadors immigrants pot variar molt en un context de creixement econòmic o en una situació, com l'actual, de recessió. Però a més, i per si l'anterior no fos poc, la relativitat temporal també es dona en funció del cicle de vida i el moment del projecte migratori dels subjectes que s'estudien, és a dir al llarg de les trajectòries dels treballadors immigrants al nou país hi ha variables que no són estrictament laborals però que intervenen en la relació amb el mercat de treball, com és la trajectòria familiar o biogràfica.

---

⁴ Seguint la definició de l'Organització Internacional per a les Migracions (OIM) aquesta tesi doctoral es focalitza en els "*immigrants econòmics*", formats per aquelles persones que es desplacen a viure en un altre país, regió o zona diferent a la seva d'origen per tal de millorar els seus estàndards de vida, condicions laborals o oportunitats econòmiques i professionals. Aquesta definició exclou a aquelles persones en règim de refugiats, que han estat forçats a emigrar per raons polítiques.

En darrer lloc, el propi mercat de treball, com a institució social, està afectat per un conjunt de regulacions, tant pel que fa el mercat en sí com la mateixa immigració (a través de les polítiques migratòries). Aquesta legislació resulta clau per entendre les causes de l'ocupació immigrant. Per exemple, la legislació laboral i migratòria pot tenir molt a veure amb la presència de l'economia submergida, la immigració irregular⁵, l'adquisició de permisos de treball, les limitacions de les homologacions de títols educatius o la convalidació de l'experiència formativa adquirida a l'origen.

Així doncs, l'àmbit laboral és un aspecte molt rellevant a l'hora d'entendre les migracions internacionals econòmiques, ja que són el què les genera i dona sentit. Lògicament, tal i com es defensarà al llarg del segon capítol, parlar de "*la integració de la immigració*" és un camp molt ampli i sovint motiu de llarg debat. Sense ignorar totes les altres posicions, aquesta tesi doctoral es focalitza únicament en la integració al mercat de treball. Per aconseguir aquest objectiu, es prenen les trajectòries laborals com a instrument capaç de donar compte de les múltiples complexitats que rodegen el procés d'integració laboral.

1.1.1.1 La rellevància de les trajectòries laborals

Donat aquest dinamisme en la relació entre immigració i mercat de treball exposat en les línies anteriors, la necessitat d'analitzar els itineraris laborals dels treballadors immigrants i l'evolució relativa de les posicions que ocupen en el mercat és gairebé una tasca obligada.

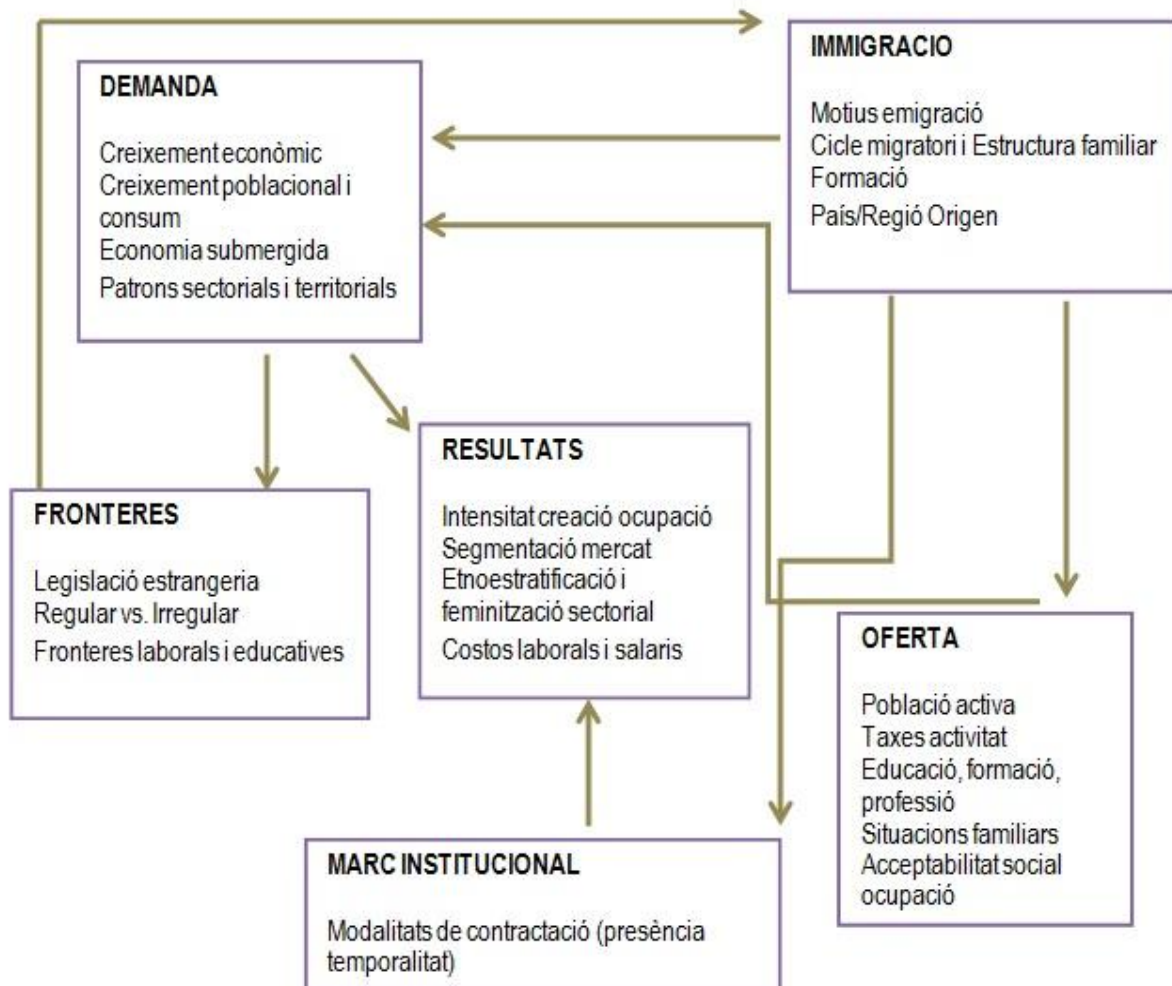
Les trajectòries laborals, tal i com es definiran en aquest treball (veure capítol segon), poden ser un indicador important de les oportunitats ocupacionals que ofereix una societat als seus membres. La idea de trajectòria pretén facilitar la reconstrucció dels canvis de posicions ocupacionals al llarg de tota la vida de les persones, això com del context institucionals, i les normes i estructures en les que s'emmarquen. És per aquesta raó que l'ús de les trajectòries són un element molt útil a l'hora de captar el dinamisme temporal de les relacions entre treballadors i mercat laboral, al mateix temps que permet focalitzar les múltiples vessants del procés migratori: des dels factors que el possibiliten, l'expliquen i el modelen fins als esdeveniments que li donen sentit a una banda i altra de l'espai físic de partida i recepció.

En resum, les trajectòries laborals són l'eina que es conceptualitza com aquella idea capaç de donar compte de les relacions esmentades en aquestes pàgines, representades en el quadre següent, i posteriorment explicat en detall:

---

⁵ Per a una definició sobre els termes de "*immigració regular i irregular*" veure el capítol tercer, en relació a la política d'immigració espanyola.

Figura 1.1. Marc de comprensió de les trajectòries laborals dels treballadors immigrants

Si comencem l'anàlisi de l'esquema per la demanda de treball, observem que aquesta es relaciona amb la intensitat del creixement econòmic, i la conseqüent creació d'ocupació. A la vegada, influeixen en aquesta demanda els patrons sectorials, ja que la intensitat de creació d'ocupació és diferent segons el sector d'activitat, els patrons territorials, el creixement de la població i els nivells de consum, o la tendència a l'economia submergida, així com els serveis públics (per exemple, la tendència en el cas Espanyol al creixement d'activitats informals en el servei domèstic, que ha generat una gran demanda de mà d'obra immigrant).

Si la demanda de treball creix amb intensitat i l'oferta de treball autòctona resulta insuficient, llavors la demanda esdevé un estímul que atrau la immigració exterior. A més a més, per entendre la immigració, i més concretament qui emigra, des d'on i cap a on, cal analitzar la permeabilitat de les fronteres dels

països receptors. En l'actualitat, els països que componen la UE disposen de polítiques migratòries molt restrictives que condicionen l'entrada de treballadors extracomunitaris. Les escasses possibilitats d'immigració regular fomenten, alhora, els intents d'entrar de manera irregular, sobretot en aquelles regions, com és el cas d'Espanya, on existeix un volum gens menyspreable de treball informal (Sarda i Mauleón 1997). Als efectes selectius de la legislació en matèria d'estrangeria i control de fronteres cal afegir-hi les barreres que els immigrants han de superar per accedir a permisos de treball i convalidar la formació adquirida abans de l'emigració.

Oferta i demanda, a més, interactuen sota les condicions del marc institucional que regula el funcionament del mercat (Miguélez *et. al.* 2008). Les modalitats de contractació, les característiques de la negociació col·lectiva, això com les tasques de supervisió i control del funcionament del mercat són exemples de factors que incideixen en les possibilitats i limitacions amb què es trobaran els immigrants al llarg de la seva trajectòria a l'hora de cercar una ocupació. Per altra banda, cal destacar que els treballadors s'insereixen en un mercat de treball prèviament segmentat, afegint altres variables per entendre tal segmentació, com és el cas de l'origen (etnoestratificació) (vegis Moldes 2009).

A Espanya, gran part dels immigrants vénen per motius laborals (Carrasco 1999), fet que comporta que els fluxos d'entrada passant directament a engrossir l'oferta de treball. Els efectes quantitius i qualitius de la immigració en les trajectòries laborals dels treballadors autòctons dependrà de les taxes d'activitat d'aquests segons, així com de les seves qualificacions i ocupacions. Habitualment, es dona la situació en què durant les primeres fases del cicle migratori els immigrants estan disposats a acceptar qualsevol ocupació i la seva disponibilitat és absoluta, tanmateix en les fases posteriors augmenten les reagrupacions familiars i les migracions es desencadenen per altres motius no laborals (com pot ser el cas de la immigració de jubilats) (González Ferrer 2008).

En resum, la immigració no només influeix en l'oferta de treball, sinó que també constitueix un factor rellevant que impacta sobre la pròpia demanda i els marcs de regulació, en un procés, doncs, de retroalimentació. En aquest context, estudiar les trajectòries laborals dels treballadors immigrants permet observar aquesta dinàmica canviant de manera longitudinal en el temps.

1.2. El context espanyol

Espanya ha estat tradicionalment un país d'emigració. No obstant, des de la segona meitat dels anys setanta ha passat a ser un país receptor de migracions internacionals. Cap a finals dels vuitanta, i sobretot durant el període de creixement econòmic després de la segona meitat dels anys noranta, Espanya ha esdevingut un país de recepció per una varietat de raons, com la seva proximitat geogràfica amb les

regions emissores, especialment el nord d'Àfrica, i els lligams colonials amb l'Amèrica Llatina, l'augment de les barreres a la immigració dels països receptors europeus, i la millora econòmica de les regions del sud d'Europa. Tot i que les persones provinents d'altres països europeus sumaven la meitat de la població immigrant l'any 1995, a partir de la segona meitat dels noranta i sobretot a partir de l'any 2000 els provinents de llatinoamericana i l'Àfrica han augmentat a una velocitat molt major.

Aquest augment del volum dels fluxos migratoris no ha deixat indiferent ni les institucions del mercat laboral, ni les administracions públiques ni la societat espanyola. Les enquestes d'opinió pública mostren que en general els espanyols tendeixen a ser tolerants amb les diferències per raó de nacionalitat, ètnia o religió en comparació a altres països europeus (Bridges i Mateut 2009). Per exemple, segons dades del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS) per a l'any 2012⁶, la població espanyola percep la immigració com el quart problema del país (5,9%), molt lluny dels dos primers (problemes econòmics 49,4%, i desocupació 79,3%), a més el 41,7% de la població opina que la immigració és positiva per a Espanya. No obstant, les actituds negatives es reflecteixen quan es pregunta per "l'atenció i ajuda social que rep la població immigrant", llavors el percentatge de persones que opinen que els estrangers reben bastant o molta ajuda se situa al voltant del 60%.

Un altre àmbit de repercussió han estat les administracions públiques, i més concretament les polítiques i els mecanismes de regulació de la immigració. Espanya no va desenvolupar mecanismes en aquest sentit fins a meitat dels anys vuitanta, i des de llavors la política d'immigració ha constituït un nou àmbit dins les polítiques públiques. En realitat, aquestes mesures s'han donat com a resposta als problemes propis de contextos en contínua transformació, i entren a l'agenda pública com a expressió de noves realitats, tal i com ha succeït a Espanya amb el cas de la immigració. De fet, les diferents intervencions destinades a immigrants i minories ètniques han estat estretament vinculades no només amb els canvis de naturalesa demogràfica, sinó també a l'aparició de noves dimensions en les polítiques desenvolupades per l'Estat del benestar (Subirats i Gomà 1998). Un dels processos més significatius en aquest àmbit ha estat l'augment de la complexitat i heterogeneïtat del col·lectiu d'immigrants, que ha tingut com a conseqüència un increment de les actuacions polítiques i administratives passant d'una política d'immigració orientada únicament a la gestió de fronteres al què es coneix com a política d'integració social.

En aquest context, les barreres d'entrada al mercat laboral han estat significatives, especialment en referència als drets dels immigrants i l'adquisició de permisos de treball. Durant el període 2000-2007 la immigració va arribar a Espanya àmpliament atreta per una oferta laboral autòctona insuficient per a cobrir l'extraordinària demanda d'ocupació generada en aquest període. Tanmateix, més enllà de la quantitat d'ocupació creada al voltant de la immigració, és importat observar com s'ha produït tot aquest procés. Aquest és un dels primers objectius d'aquesta tesi. En aquests anys, el sector de la construcció, juntament

---

⁶ Consultat a la pàgina d'internet del CIS [http://datos.cis.es/pdf/Es2954mar_A.pdf]

amb el sector serveis i en particulars els serveis no qualificats, han estat protagonistes de les necessitats de mà d'obra immigrant.

La importància de la construcció en aquest període de temps no és un fenomen específic de l'economia espanyola, també ha estat un fenomen en auge a la resta de la UE, tanmateix en aquest país ha estat molt més agut. Segons dades de l'Eurostat per a l'any 2007, l'aportació d'aquest sector a l'augment de les activitats no financeres a la UE-27 era del 10% mentre que per Espanya suposa un 20% (Visocka 2009). La conseqüència més visible d'aquest model de creixement econòmic ha estat la forta creació d'ocupació en un lapse de temps molt breu, que no hagués pogut ser atesa només amb la força de treball autòctona. En efecte, la població immigrant ha estat un element dinamitzador de l'ocupació entre els anys 2000-2007, aportant la meitat del total de l'ocupació neta creada i amb uns ritmes de creixement anual al voltant del 30%, molt per sobre dels registrats per la població autòctona, situada en el 2,13% (EPA 2007⁷). El mateix ha succeït en el sector serveis, on l'ocupació immigrant s'ha situat en el 26% dins l'hostaleria i el 15% en els serveis personals (EPA 2007). No obstant, més enllà de la ubicació sectorial de la immigració cal entendre en quines activitats econòmiques i quin tipus d'ocupacions s'ha concentrat la població immigrant.

En aquest sentit, els indicadors de participació i concentració⁸ de l'ocupació immigrant al llarg de l'economia espanyola posen de manifest algunes primeres idees rellevants. En primer lloc, l'indicador de participació mostra el canvi important que ha tingut lloc entre el 2000 i el 2007, evidenciant la major presència de treballadors immigrants en determinats sectors, caracteritzats per oferir llocs de treball no qualificats i intensius en treball (agricultura, construcció, hostaleria i sector de la llar), així com la seva absència en d'altres, per exemple la banca, l'educació o l'Administració Pública. Aquests resultats han portat alguns autors a parlar de "segregació laboral" (Hidalgo *et al.* 2006) per referir-se al fenomen en que la condició d'immigrant provoca importants patrons de segmentació del mercat laboral, ja que aquests s'ocupen en els estrats ocupacionals més baixos i en els sectors d'activitat més desvaloritzats socialment.

En segon lloc, l'indicador de concentració permet veure la distribució sectorial i ocupacional dels treballadors immigrants, en comparació a la població autòctona. De nou, destaca la concentració en sectors i ocupacions on la població autòctona té menys presència. Paral·lelament, resulta interessant observar els canvis que s'han produït entre els treballadors autòctons en el mateix període. Aquests han experimentat un desplaçament cap a activitats que requereixen major formació (Amuedo-Dorantes i De la Rica 2009), fet que pot descartar un efecte de competència entre treballadors autòctons i immigrants, i que ens duu a pensar que, durant el període de creixement econòmic, el mercat laboral espanyol ha integrat la

---

⁷ Enquesta de Població Activa, Institut Nacional d'Estadística. Dades consultades en el següent enllaç [<http://www.ine.es/jaxiBD/menu.do?L=0&divi=EPA&his=1&type=db>].

⁸ Com es veurà al capítol sisè, l'índex de participació mostra el pes de l'ocupació dels treballadors immigrants sobre el total d'ocupació, i l'índex de concentració dóna compte de la distribució de l'ocupació dels treballadors immigrants entre les diferents activitats econòmiques (Hidalgo *et al.* 2006)

força de treball estrangera com una solució a les escassetats de mà d'obra facilitant, així, el mateix creixement.

No obstant, aquestes dinàmiques han quedat suspeses a finals del 2007 amb la crisi financera internacional, que s'ha traslladat a Espanya fent esclatar també una crisi estructural fruit dels desajustos del model productiu de les darreres dècades. A partir del 2008 s'inicia un període de clara desacceleració econòmica que ha canviat algunes pautes del fenomen migratori.

La primera conseqüència d'aquestes transformacions ha estat la forta disminució de les entrades de nous treballadors. L'augment de la desocupació i les dificultats de trobar un lloc de treball han frenat una part de la població estrangera susceptible a incorporar-se al mercat de treball, tal i com mostren les dades de l'Enquesta de Població Activa a partir del 2008. Una segona conseqüència ha estat la reducció de la incorporació efectiva a l'oferta de força de treball, que s'ha produït més lentament, tot i que també de manera dràstica (Aja *et. al.* 2009).

En aquest nou context de crisi, la població immigrant ha viscut, de la mateixa manera que la població autòctona, una forta destrucció de l'ocupació, però pels primers ha estat més intensa en la mesura que aquesta destrucció s'ha produït de manera significativa en aquells sectors amb major presència d'immigrants (com és el cas clar de la construcció), i entre aquelles ocupacions amb majors taxes de temporalitat i contractes precaris (tal i com es demostrarà en el capítol sisè), on la immigració hi tenia un pes important. La contractació temporal, que havia estat un recurs a la ràpida incorporació del volum de noves entrades immigrants al mercat durant el període d'expansió econòmica, en el moment de crisi esdevé un dels canals principals d'ajustament (Elias 2011). D'aquesta manera, els factors que expliquen l'augment de la desocupació entre immigrants i autòctons són molt diferents. En primer lloc, no s'ha produït al mateix ritme ni de la mateixa manera, ja que la distribució sectorial i ocupacional era molt diferent entre ells. En segon lloc, tal i com han destacat altres autors (Mahía 2010), bona part de la població immigrant a Espanya presenta trajectòries migratòries incompletes, mantenint importants vincles familiars amb els seus països d'origens. Tant la necessitat d'enviar remeses econòmiques, com la voluntat de superar la barrera psicològica del "*fracàs migratori*", fan que la capacitat d'ajustament i resistència a la crisi de la població immigrant sigui, en termes generals, molt més elevada que entre la població autòctona (*ibid.*).

En relació als estudis sobre el fenomen migratori a Espanya, la bibliografia sobre el tema és segons Arango (2003: 2) cada cop més nombrosa arrel de la quantitat d'investigacions dutes a terme des dels anys noranta, fet que reflexa la rellevància del fenomen durant les darreres dècades. Una de les primeres qüestions és identificada per Capel (1999), que publica el canvi de tradició del país, passant de l'expulsió de mà d'obra a la recepció de contingents importants d'immigrants econòmics. L'augment dels fluxos d'entrada fa que aviat es puguin realitzar monografies sobre casos específics, com és el cas de Ramírez *et. al.* (1996) sobre el col·lectiu marroquí, o l'elaboració d'una tipologia de la població estrangera a

Espanya per part del Colectivo IOÉ (1991). A més, la literatura sobre immigració a Espanya respon a les etapes d'evolució d'aquest fenomen, tal i com destaca Tornos i Aparicio (2002), passant de la inexistència del debat (etapa prèvia al 1990), la dècada de 1990 amb l'inici del mateix i la dècada dels dos mil amb la formació d'una comunitat acadèmica més articulada i amb capacitat per ubicar-se en la producció internacional. Varis autors han elaborat bones guies bibliogràfiques sobre la immigració a l'Estat espanyol, com per exemple els ja citats Tornos i Aparicio (2002), a més de Ribas *et. al.* (2004), Bardaji (2006) o Corroncho (2010). La present tesi doctoral pretén aportar noves llums a l'estudi d'aquest fenomen, més en concret en la relació entre el mercat de treball i la immigració des d'una perspectiva longitudinal gràcies a l'existència de noves dades que així ho permeten.

1.3. De les preguntes inicials a la perspectiva d'anàlisi

Aquesta tesi doctoral se centra en l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració a l'Estat espanyol des d'una perspectiva concreta: la mobilitat laboral al llarg del temps i la convergència salarial amb els treballadors autòctons. Aquest estudi permet veure, així, quin és el grau d'integració laboral del col·lectiu de treballadors que han arribat a l'Estat espanyol des de la segona meitat dels anys noranta fins a l'actualitat. Aquest interès cap a les trajectòries ve donada per la novetat d'estudiar el fenomen de la immigració de manera longitudinal en el temps. Fins ara, els estudis sobre immigració i mercat de treball a Espanya s'han realitzat en base a la primera inserció dels treballadors estrangers, i no és d'estranyar donada la relativa novetat del fenomen. Espanya es un país de recent tradició immigratòria (*vegis* Cachón, 1995, 2003, 2008; Parella, 2003, 2007; Tezanos, 2007; Pajares, 2007, 2008). La intensificació dels fluxos de migracions internacionals cap a Espanya s'ha donat sobretot a partir de finals de la dècada dels noranta, i els inicis dels 2000, coincidint amb un context de creixement econòmic. D'aquests estudis anteriors, en destaquen dues dades:

Dada 1. La Demanda de mà d'obra estrangera per part del mercat laboral espanyol està segmentada en funció de l'origen i el gènere.

Dada 2. La inserció de nous treballadors al mercat laboral espanyol es produeix en espais laborals que la població autòctona no està disposada a ocupar, perquè presenten altes taxes d'inestabilitat salarial i contractual, i menors oportunitats de promoció i formació.

D'aquestes dues dades es desprèn la primera pregunta d'investigació que guia aquesta tesi doctoral:

1. Amb el pas del temps, i superades les primeres barreres a la integració laboral, els treballadors immigrants experimenten una mobilitat laboral ascendent, o pel contrari s'estan formant certs nínxols de treball precaris i etnoestratificats?

En altres paraules, és possible preguntar-se si al llarg del temps roman la segmentació laboral inicial, que han demostrat estudis anteriors, o els treballadors immigrants tenen trajectòries amb mobilitat ascendent i convergents als seus homòlegs autòctons. Aquesta primera pregunta és pertinent en la mesura que, suposadament, amb el pas del temps, les persones immigrants poden millorar la seva qualitat de vida i treball a través de l'obtenció de permisos legals, el coneixement de la llengua, l'ús de canals informals d'ocupació, reconeixement dels seus títols acadèmics, adquisició d'experiència laboral al mercat espanyol, la millora de la seva qualificació amb formació específica pel nou mercat, etc.

Fora de l'Estat espanyol, en països amb llarga tradició immigratòria, com els Estats Units o el Canadà, la recerca sobre les trajectòries laborals dels immigrants és més extensa, i aporta unes primeres nocions sobre com es produeix la seva integració. Un dels primers estudis sobre aquesta temàtica, dut a terme per Chiswick (1978), assenyalava que els immigrants solen ocupar les posicions més baixes de l'escala ocupacional quan s'insereixen al nou mercat de treball però després van millorant les seves situacions de manera progressiva. Tanmateix, estudis posteriors han demostrat que no tots els grups d'immigrants experimenten el mateix (Portes i Bach 1985; Portes i Stepick 1985). Aquests autors mostren com persones que pertanyen a grups ètnics diferents, però amb una mateixa qualificació, presenten trajectòries de mobilitat diferent. També hi ha importants diferències segons el gènere, ja que, en general, les dones tenen trajectòries amb una mobilitat laboral menys estable, i sovint la seva taxa de participació al mercat laboral és menor que la dels homes (Long 1980; Cobb-Clark i Connolly 2001, Rendall *et. al.* 2008). D'aquesta constatació se'n desprèn la segona pregunta d'investigació:

2. Com s'expliquen les diferències entre trajectòries laborals amb mobilitat laboral diferent, i quines implicacions tenen les variables de gènere i origen?

Seguint qüestionant-nos com es produeixen les trajectòries, hi ha una dada rellevant al respecte: l'arribada de nous treballadors ha provocat a Espanya, com també ho fa a d'altres països on la presència de «novinguts» s'ha intensificat, un nou debat entre la població, els governs, i els propis acadèmics al voltant dels efectes que aquesta entrada massiva pot tenir sobre el mercat laboral. Als Estats Units aquest debat va adquirir una rellevància important a principis dels vuitanta, no només pel gran volum de treballadors estrangers sinó també per les transformacions que el mercat de treball nord-americà començava a experimentar (deteriorament dels salaris, creixent desigualtat, declivi sindical, etc). A Europa, la investigació sobre aquesta matèria ha rebut també un fort impuls recentment, tal i com apunta González Ferrer (2002). A Espanya, s'ha constatat una pressió a la baixa dels salaris en aquells sectors amb major presència de treballadors immigrants (Pajares 2007), tot i que de manera general els treballadors

estrangers s'han anat inserint de manera complementària als treballadors autòctons, ocupant llocs de treball que quedaven vacants en les categories laborals inferiors (Pumares *et. al.* 2006, Colectivo IOÉ 2010). Així doncs, d'una manera o altra, l'entrada de treballadors estrangers impacta sobre el mercat laboral espanyol, en un primer moment ocupant espais que la població autòctona no desitja, però cal veure què ocorre al llarg del temps, al llarg de les seves trajectòries. Per això, aquest estudi planteja una tercera pregunta d'investigació:

3. La mobilitat laboral dels immigrants condiona la dels treballadors autòctons?

Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants es plantegen en aquesta tesi doctoral com un mitjà per observar com es produeix la integració laboral. La integració de la immigració en el mercat de treball s'ha anomenat de diverses maneres: integració econòmica, laboral, ocupacional o socioeconòmica. No obstant, allò que uneix a les diferents formes com ens hi referim és la focalització en la participació de treballadors d'origen immigrant en els mercats laborals i els seus resultats. Els resultats es poden mesurar de diverses maneres, generalment s'ha fet a través dels salaris i la categoria ocupacional. Des de la teoria de l'assimilació ocupacional s'usen els salaris per mesurar el grau d'integració laboral, i en concret la convergència al cap del temps entre els nivells salarials dels treballadors autòctons i immigrants, per a una mateixa categoria ocupacional. Pel cas espanyol, l'evidència empírica fins el moment ha demostrat la formació de nous patrons de segmentació amb l'entrada de nous treballadors immigrants, basats en l'origen ètnic, o el que Cachón (2003) anomena l'etnoestratificació. Tanmateix, el mateix autor demostra que aquests patrons d'etnoestratificació s'han donat a la vegada amb un augment generalitzat de la mobilitat laboral al mercat de treball espanyol, en un context de fort creixement econòmic des de finals dels noranta fins el 2007. La mobilitat laboral s'ha donat per a treballadors immigrants i autòctons, però són processos difícils d'identificar, perquè han succeït de manera molt ràpida en el temps, i en un context molt dinàmic i complex. Així, sorgeixen una nova pregunta d'investigació, al voltant de la possible convergència que s'ha pogut donar entre treballadors d'origen diferent:

4. Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants arriben a convergir amb les dels treballadors autòctons? Quins factors condicione aquesta convergència? Quins la limiten?

Altra vegada, aquests processos no són independents al gènere. Les dades mostren com en les darreres dècades s'ha produït a tota Europa un augment de les taxes de participació laboral femenines, en països com Espanya on el punt de partida era molt baix aquest augment ha estat molt pronunciat. No obstant, la seva mobilitat i promoció laboral ha estat molt menor. Les dones tenen, a tota Europa, menors oportunitats d'accedir al mercat laboral. A més a més, solen tenir feines menys estables amb menors remuneracions, contractes més precaris i estan més afectades per la desocupació que els homes (Brullet 2000). A més, un

altre aspecte molt important és que el temps parcial és molt més característic de l'activitat laboral de les dones que entre els homes.

Precisament amb la voluntat d'explicar el perquè del temps parcials en les taxes femenines, i les menors oportunitats de promoció laboral, ha conduit a la necessitat de mostrar la connexió entre les esferes de treball productiu i reproductiu (*vegis Robery et. al. 1994, Jacobs i Gerson 2004*), que implica una menor disponibilitat del temps dedicat al treball productiu per a les dones respecte els homes, en la mesura que la desigual distribució de rols en la divisió del treball atorga a elles, en exclusiva, les responsabilitats domèstiques. El temps disponible de dedicació a l'ocupació està correlacionat amb la mobilitat ascendent al llarg de la trajectòria laboral. La doble presència femenina implica menors oportunitats de promoció laboral per a les dones en la mesura que redueix el temps disponible de dedicació al treball productiu. Com es detallarà més endavant, s'utilitza la perspectiva de la producció-reproducció i la noció de la doble presència femenina (Balbo 1978) per respondre la sisena pregunta d'investigació d'aquesta tesi.

5. De quina manera la doble presència en la dona immigrant, i per tant el menor temps disponible de dedicació a l'ocupació, afecta a la seva mobilitat respecte la dona autòctona? És un factor que condiciona una menor convergència entre les seves trajectòries?

En aquest punt convé precisar les diferències conceptuals entre els termes de gènere i sexe, per tal d'evitar confondre'ls i expressar el seu ús en cada moment d'aquest treball. La distinció entre gènere i sexe rau en la base social i cultural del primer i la base biològica del segon. El sexe marca la distinció entre homes i dones com a resultat de les diferències biològiques, físiques i genètiques, mentre que el terme gènere està indicant els rols construïts per ordres i convencions socials, econòmiques, polítiques i culturals (Esplen i Jolly 2006). Aquesta perspectiva, però, no ha estat exempta de crítica, ja que percep el sexe com a entitat fixa basada en la natura, i el gènere com a fluid i basat en la cultura. Des d'aquesta òptica no es poden explicar casos que no responen a categories biològiques d'home o dona, com el casos d'intersexe, el transgènere o la transexualitat (Goldstein 2003). D'aquesta manera altres autors han defensat la idea que el sexe, de la mateixa manera que el gènere, és un construcció social i cultural, ja que és aquest marc qui interpreta quines diferències físiques caracteritzen homes i dones (*ibid.*).

Més enllà d'aquests debats, i d'acord amb els objectius que persegueix aquesta tesi doctoral, es distingeix aquí entre sexe i gènere per tal d'emfatitzar els rols de gènere com una identitat adquirida, que posiciona els individus en expectatives i narracions diferents respecte les seves trajectòries laborals i que, a la vegada, permet donar compte les relacions de poder establides entre els àmbits de la producció i la reproducció. Aquestes definicions es reprendran al llarg de la tesi doctoral, en especial en els capítols quart i setè, però cal fer esment a tal distinció per comprendre que el què es pretén estudiar aquí no són simples desigualtats de sexe, sinó comprendre l'estructura de gènere que diferencia les trajectòries laborals d'homes i dones.

1.4. Objectius i aportacions principals a l'estudi sociològic de la immigració i el mercat de treball

---

Per tal de donar resposta a les preguntes anteriors, aquesta tesi doctoral es planteja tres objectius generals, i diversos sub-objectius:

Objectiu 1

Estudiar les trajectòries laborals de la població immigrant a partir de la seva mobilitat laboral i la convergència salarial amb la població autòctona, com a reflex del procés d'integració laboral.

- 1.1 Identificar com es produeix la mobilitat al llarg de la trajectòria laboral dels treballadors immigrants.
- 1.2. Estudiar la convergència entre trajectòries laborals de treballadors immigrants i autòctons.
- 1.4. Relacionar l'entrada de nous treballadors, en un volum considerable durant un període concret, amb les experiències de mobilitat laboral dels treballadors autòctons.

Objectiu 2

Evidenciar les trajectòries laborals de la població immigrant com a procés dinàmic, en el que intervenen variables de nivells i naturalesa diferents.

- 2.1. Identificar i descriure els factors que condicionen la mobilitat laboral i la convergència salarial, i per tant expliquen les trajectòries laborals de treballadors immigrants.
- 2.2. Posar de relleu la importància relativa de cada una de les variables que intervenen al llarg de la trajectòria.

Objectiu 3

Identificar les diferències de gènere existents al llarg de les trajectòries laborals i les seves conseqüències en la mobilitat laboral i la convergència salarial, que generen situacions de desigualtat respecte els homes.

- 3.1. Abordar els processos de segmentació laboral i etnoestratificació a través de la interrelació entre esferes de desigualtat de la vida quotidiana, i en concret les relacions entre les esferes familiar i laboral al llarg de les trajectòries.

Les trajectòries laborals esdevenen així el punt central d'aquesta tesi doctoral, ja que permeten estudiar de manera longitudinal el procés d'integració de la immigració al mercat laboral espanyol, des d'una perspectiva mixta entre el nivell macro i el nivell micro. El concepte de trajectòria laboral permet fer operativa la connexió entre els individus (micro) i les estructures (macro), ja que permet analitzar les accions individuals dins un context social dinàmic i canviant. Per això, l'anàlisi longitudinal que suposa l'estudi de les trajectòries permet explicar millor que les anàlisis transversals, però estàtiques en el temps, l'existència de desigualtats. Així, i com es detallarà en el segon i el quart capítol d'aquesta tesi, l'aproximació a les trajectòries laborals de la població immigrant es desenvolupa des de la perspectiva del curs de vida.

Abordar aquesta perspectiva, pel cas concret que ens ocupa, ha implicat la integració teòrica de tres paradigmes o corrents explicatives, per donar compte de la interseccionalitat de posicions socials. Un individu no només ocupa una posició determinada al mercat de treball, sinó que alhora té una ubicació concreta dins un sistema familiar, que a més a més interactua amb la primera. Com assenyalen Bertaux-Wiame *et. al.* (1998) l'element clau per entendre les trajectòries laborals és remarcar que aquestes s'expliquen en el marc de les tensions que es produeixen entre el treball productiu i el treball reproductiu, és a dir entre el mercat i la família. Per altra banda, aquestes tensions es donen en un mercat laboral estructurat segons relacions de poder i divisions socials, és a dir, un mercat laboral segmentat, que tot i condicionar àmpliament les accions individuals deixa espai perquè aquestes siguin possible. És per això que aquesta tesi parteix d'una mirada sociològica situada entre el nivell macro i el nivell micro, en un punt intermedi del clàssic debat *Estructura-Acció*, tenint en compte la interacció entre:

- (1) els processos microsocials, és a dir les estratègies i accions individuals,
- (2) els processos macrosocials, l'estructura d'oportunitats socials, i
- (3) la interacció entre esferes de desigualtat, les relacions entre l'àmbit laboral i l'àmbit familiar.

Figura 1.2. Aproximació teòrica

De manera concreta, les trajectòries laborals de la immigració, i el seu procés d'integració laboral està condicionat tant per: (1) el nivell de qualificació dels individus que s'insereixen al mercat laboral espanyol, com per (2) l'estructura segmentada del mercat laboral i el context espanyol de recepció de la immigració (en gran mesura delimitat per la pròpia Llei d'Estrangeria), així com (3) la seva disponibilitat vers l'ocupació, llargament determinada per les relacions entre les esferes productives i reproductives, i que permeten entendre les situacions particulars en referència al gènere. En síntesi, l'aproximació a les trajectòries laborals es desenvoluparà a través de tres paradigmes teòrics, que s'explicaran amb detall al llarg dels capítols segon i tercer: (1) la teoria de l'assimilació ocupacional, (2) les teories de la segmentació del mercat de treball, i (3) el paradigma de la producció-reproducció.

En darrer lloc, i partint de la perspectiva teòrica anterior, aquesta tesi doctoral vol fer tres aportacions a l'estudi sociològic de la integració de la immigració en l'àmbit laboral:

- Primer, aquesta tesi vol fer possible la integració entre explicacions individualistes, pròpies de la teoria de l'assimilació ocupacional, i estructuralistes, pròpies de la teoria de la segmentació dels mercats de treball, a través de la noció de trajectòria laboral i sota la perspectiva del curs de vida.
- Segon, pretén desenvolupar de manera operativa el concepte de trajectòria laboral dels treballadors immigrants en els mercats de recepció. Un ampli nombre d'estudis previs han posat l'èmfasi en la ruptura que es produeix en el moment d'arribada, en comparació a l'estatus previ a l'emigració. Tanmateix, i en relació al concepte d'integració laboral, el què es vol focalitzar aquí és el camí ocupacional posterior a l'arribada de les persones d'origen immigrant, com a reflex de la seva integració laboral.
- Tercer, i no menys important, busca explicar les trajectòries laborals de la immigració en funció de la disponibilitat vers l'ocupació i la influència del temps reproductiu en la trajectòria, a través del grau de suport a la conciliació familiar i laboral, emfatitzant aquest aspecte com un element clau per entendre com es produeix la presència de les dones al mercat laboral, i la seva mobilitat.

1.5. L'estratègia metodològica

El plantejament metodològic de la investigació ha optat per una proposta mixta, en el sentit d'utilitzar diferents mètodes de recollida i anàlisi de la informació, les qualitats dels quals són complementàries. No s'entrarà ara en detall, ja que així es fa al capítol cinquè, però aquesta complementació és el resultat de la impossibilitat de donar resposta a totes les preguntes d'investigació que guien aquesta tesi doctoral a través d'un únic mètode de recerca. En el capítol quart es troben recollides i explicades abastament, però

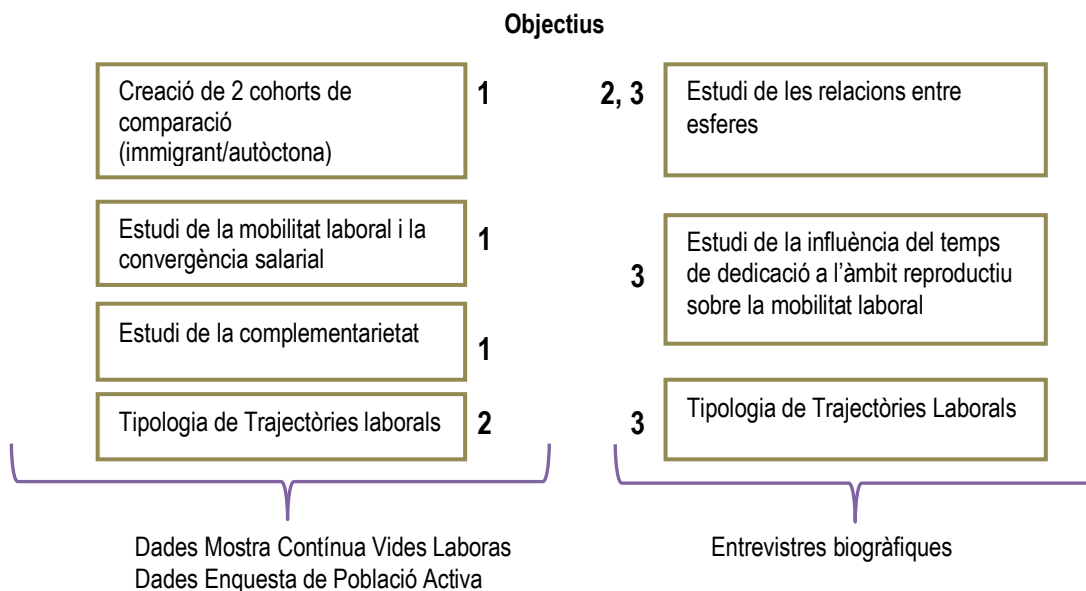
en aquest punt es mostren de manera introductòria per tal de facilitar la comprensió de l'estratègia metodològica utilitzada en la present tesi doctoral.

Figura 1.3. Objectius, preguntes i hipòtesis d'investigació

Objectiu	Pregunta a respondre	Hipòtesi plantejada
<p>1. Trajectòries Laborals: Mobilitat Laboral i Convergència Salarial:</p> <p>Estudiar les trajectòries laborals de la població immigrant a partir de la seva mobilitat laboral i la convergència salarial amb la població autòctona, com a reflex del procés d'integració laboral.</p>	Preguntes 1, 3 i 4	<p>Hipòtesi 1. La mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons el gènere i l'origen.</p> <p>Hipòtesi 2. El grau de convergència salarial entre treballadors immigrants i autòctons és limitat, persistint al llarg del temps la bretxa salarial.</p> <p>Hipòtesi 3. Les trajectòries laborals de la immigració han estat complementaries a les dels treballadors autòctons</p>
<p>2. Trajectòries i Factors Condicionants:</p> <p>Evidenciar les trajectòries laborals de la població immigrant com a procés dinàmic en el que intervenen variables de nivells i naturalesa diferents.</p>	Pregunta 2	<p>Hipòtesi 4. Les trajectòries laborals s'expliquen a través del dinamisme existent entre variables individuals i estructurals. En concret, el sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de formació i el temps de dedicació a l'ocupació.</p>
<p>2. Trajectòries i Desigualtat de Gènere:</p> <p>Identificar les diferències de gènere existents al llarg de les trajectòries laborals i les seves conseqüències en la mobilitat i convergència.</p>	Pregunta 5	<p>Hipòtesi 5. Les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones.</p>

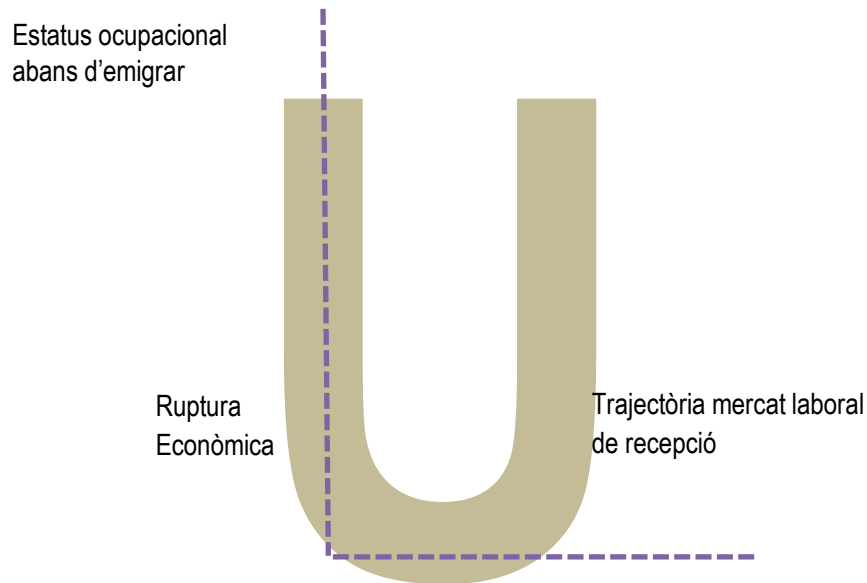
La següent figura presenta la complementació entre les diferents tècniques de generació de dades que s'utilitzarà per a donar resposta a cada un dels objectius:

Figura 1.4. Objectius de la recerca i mètodes d'investigació

En concret, s'utilitza un disseny seqüencial amb dues fases de recollida d'informació que es precedeixen en el temps, és a dir primer s'ha dut a terme una fase quantitativa i posteriorment una de qualitativa. En la primera s'han estudiat les dades provinents de la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL) i l'Enquesta de Població Activa (EPA), a més s'ha treballat sobre una anàlisi de conglomerats dut a terme pel "Grup d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball" per tal d'identificar cinc grups principals de trajectòries laborals. Posteriorment, en una segona fase de recerca, aquesta tipologia s'ha utilitzat per a seleccionar una mostra d'individus, les característiques dels quals eren el màxim de properes als grups identificats, i s'ha procedit a realitzar entrevistes biogràfiques en profunditat. En primer lloc, en la fase quantitativa, l'anàlisi es realitza des de la mobilitat laboral a la societat receptora i la convergència salarial amb la població autòctons, a partir de la comparació de la primera ocupació una vegada a Espanya amb l'ocupació actual, i trajectòries salarial de les dues cohorts identificades. En segon lloc, l'anàlisi qualitativa ha estat útil per entendre millor els canvis d'ocupacions, què comporten les diferents transicions i ubicar tals canvis en la relació entre esferes laboral i familiar.

Aquesta anàlisi es fa en funció del què autors anteriors han anomenat *career mobility* (McAllister 1995) i les trajectòries laborals que segueixen un patró de "U" (Chiswick *et. al.* 2002), segons mostra la figura següent:

Figura 1.5. Pauta en forma de “U” de la mobilitat ocupacional

En tot moment d'aquest procés metodològic es tractarà d'utilitzar un enfocament que incorpori la dimensió longitudinal i biogràfica, amb l'objectiu final d'observar, comprendre i explicar el procés pel qual els treballadors immigrants ocupen successivament una sèrie de posicions laborals al mercat de treball espanyol. La perspectiva longitudinal resulta imprescindible si es considera, com és el cas, la trajectòria com una successió de posicions al llarg del temps on el procés és fonamental en ella. Per tal d'emfatitzar la perspectiva temporal, aquesta recerca aposta per utilitzar entrevistes biogràfiques laborals en la segona part de l'anàlisi, que permetrà inserir els relats dels informants en un context de relacions socials i dins una determinada estructural. L'ús d'entrevistes biogràfiques en profunditat està basat en dos supòsits que constitueixen la base de l'orientació metodològica de la present investigació: a) qualsevol subjecte és portador d'un conjunt de cultures i subcultures com a resultat de les seves condicions objectives i la seva trajectòria sociobiogràfica, i b) els universos simbòlics i esquemes de percepció del món poden ser inferits a través del relat dels actors social (Taylor i Bogdan 1998).

1.6. Estructura del treball

Seguint l'objectiu general de resseguir les trajectòries laborals com a reflex del procés d'integració laboral dels immigrants al mercat laboral espanyol, aquesta tesi doctoral s'estructura en tres parts. Una primera on es presenten els supòsits teòrics dels que es parteix, i es construeix el paraigües de comprensió dels resultats d'aquesta investigació. En la segona part es plantegen les qüestions metodològiques que han guiat la recollida i posterior anàlisi de la informació, i finalment en la tercera part es mostren els resultats obtinguts.

1.6.1. Part I. Immigració i mercat de treball. Bases teòriques

Seguint l'estructura de la tesi doctoral es presenta el marc teòric estructurat en dos nivells, un marc més ampli i general sobre les corrents teòriques utilitzades al llarg de la investigació, i un segon nivell en què s'acoten aquests enfocaments al cas espanyol, presentant les característiques pròpies i les particularitats del context espanyol.

Capítol 2. Les trajectòries laborals de la immigració. Concepte, ús i aproximacions teòriques

El segon capítol versa sobre la noció d'integració laboral i l'ús teòric de les trajectòries. El concepte d'integració laboral ha estat motiu de debat al llarg de la literatura sociològica. Després de repassar quins han estat els elements centrals d'aquest debat, el capítol es posiciona en una orientació concreta sobre els aspectes teòrics de la integració laboral. L'ús del concepte de trajectòria tampoc està exempt de corrents alternatives en la bibliografia sobre immigració i mercat laboral, per això de nou es prenen en consideració les diferents vessants d'aquest diàleg fins a definir una noció pròpia de trajectòria, adaptada als objectius d'aquest treball i justificada en les fortaleeses, i les debilitats, de les perspectives anteriors.

També s'emmarquen a nivell històric, al llarg de la investigació sociològica, els conceptes de mobilitat laboral i convergència salarial dels que parteix la definició pròpia de trajectòria. Per fer-ho, en aquest capítol s'exposen els múltiples elements i punts de vistes que han abordat la temàtica de la mobilitat ocupacional dels treballadors immigrants fins a l'actualitat, lògicament no es té en compte tota la literatura existent, ja que aquesta seria una tasca impossible pels objectius d'aquesta tesi doctoral, però sí que es prenen en consideració aquelles teories principals que han suposat models importants al llarg de la història de la investigació sociològica.

De tot aquest conjunt de teories, la present investigació defensa una mirada pròpia a través de la integració de tres corrents, les implicacions de les quals apareixen àmpliament citades en aquest capítol, i que fins ara no s'havien tingut en compte de manera complementària per explicar el fenomen de la integració laboral dels treballadors immigrants a través de les seves trajectòries. En primer lloc, es pren de les teories de l'assimilació ocupacional la perspectiva individualista, en la influència del conjunt de formacions i qualificacions sobre els itineraris laborals. En segon lloc, s'utilitza la perspectiva de gènere per donar compte de la distinció entre les nocions de treball i ocupació, la doble presència femenina en les esferes de la producció i la reproducció, i la conciliació entre totes dues, amb l'objectiu d'estudiar la influència de la distribució dels temps de la vida quotidiana sobre la mobilitat i la convergència. Finalment, es pren de les teories de la segmentació dels mercats la influència de factors institucionals sobre les trajectòries laborals, i en concret s'estudien les característiques i l'estructura sectorial del mercat de treball espanyol.

En darrer lloc, en el capítol segon també s'aborden les qüestions sobre l'impacte de la presència de treballadors immigrants en el mercat de treball i en la mobilitat dels treballadors autòctons. Tal i com es defensarà al llarg d'aquest treball, la tesi de la complementarietat entre tots dos grups s'utilitza per explicar les relacions entre ells.

Capítol 3. Les particularitats del context espanyol. Les trajectòries laborals de la immigració i els seus condicionants a Espanya

El tercer capítol presenta el context de recepció espanyol, és a dir el marc de referència per entendre les trajectòries laborals de la immigració i la seva integració. Com s'ha esmentat en pàgines anteriors, el context espanyol és un cas particular d'estudi donat l'augment espectacular que ha registrat en molt poc temps l'entrada de treballadors estrangers. A més, cal tenir present que aquesta es produeix en el marc d'un sistema productiu, com l'espanyol, que presenta una sèrie de problemes estructurals, com l'elevada temporalitat, el pes dels sectors de baixa productivitat com la construcció o els serveis no qualificats o la segmentació del mercat, que en conjunt poden obstaculitzar l'assoliment de nivells competius, taxes d'ocupació i desenvolupament econòmic rellevants. Per això, l'aportació de la població immigrant a la societat espanyola, així com també els possibles efectes sobre el benestar econòmic, dependrà en gran mesura del paper que desenvolupi el mercat de treball i, de manera particular, la qualitat de les feines que aquests treballadors ocupin. Així, la immigració a Espanya ha esdevingut un objecte d'interès no només per estudiosos o acadèmics, també per les administracions, la política pública i la societat espanyola en general.

Al llarg del capítol s'identifiquen varis factors que poden modelar o condicionar les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, i en conseqüència la seva integració laboral.

En primer lloc, la formulació de la política migratòria. Aquesta condiona la forma d'entrada al mercat laboral, i a la societat receptora, associant o negant als nouvinguts certs drets de ciutadania que poden tenir un impacte directe en el desenvolupament de les trajectòries laborals, i la seva major i menor integració laboral. Per altra banda, com es detallarà al capítol, la política migratòria espanyola juga un paper important a l'hora d'entendre perquè molts treballadors immigrants acaben ocupant aquelles posicions no desitjades per la població autòctona, ja que la concessió de permisos de treball està supeditada a la inexistència d'atur nacional, és a dir, aquelles posicions en les que la seva cobertura amb la força de treball autòctona resulta ser insuficient.

En segon lloc, la divisió del mercat laboral espanyol en diferents segments o estrats laborals que condionen en gran mesura els espais de circulació de la mà d'obra immigrant. En aquest punt cal citar l'elevada taxa de temporalitat i la forta dualització entre segments de treball que limiten de manera notable les oportunitats laborals de la població immigrant, que tendeixen a concentrar-se en activitats del segment secundari en el moment de la inserció.

En tercer lloc, els canvis ocorreguts en la demografia espanyola i la influència de les estructures de benestar. En particular, es fa referència al progressiu envelliment de la població i els canvis en els models familiars, arrel de la incorporació de la dona al mercat de treball i la falta de presència masculina en les tasques de reproducció, combinat amb la falta de polítiques i recursos capaços de resoldre les necessitats actuals de conciliació de les famílies espanyoles. En aquest context, la incorporació de nous treballadors d'origen immigrant s'ha descobert com una solució a la manca de nous efectius que s'insereixen al mercat laboral, per una banda, i per l'altra, i en termes de gènere, com una estratègia de gestió i execució del treball domèstic i de cura per part de les famílies espanyoles, que han optat per externalitzar aquest volum de treball aprofitant la mà d'obra barata que suposen els fluxos d'entrada de dones immigrants. No obstant, aquesta externalització del treball domèstic no ha suposat la professionalització d'aquesta ocupació, sinó que s'ha dut a terme fora del règim general d'ocupació, sovint dins l'economia submergida, en unes condicions laborals molt particulars.

1.6.2. L'aproximació metodològica.

Guia per a la recollida i anàlisi de la informació

Aquesta segona part pretén assentar les bases analítiques d'aquesta tesi doctoral, és a dir, posar de manifest quina serà la perspectiva d'anàlisi des de la qual s'analitzaran les trajectòries laborals dels treballadors immigrants i la seva integració laboral al mercat espanyol.

Capítol 4. Els eixos d'anàlisi. Aproximació metodològica a les trajectòries de la immigració

En aquest capítol es recullen el conjunt de conceptes utilitzats en l'anàlisi, i això vol dir delimitar la seva extensió i significat, identificar-los en estudis anteriors, posicionar-se sobre el grau en què les aportacions anteriors es tenen en compte, i definir el conjunt d'indicadors que permeten mesurar-los en la realitat empírica. Aquest treball segueix una aproximació conceptual ontològica, realista i casual. És a dir, els atributs dels conceptes que s'utilitzen provenen del material teòric revisat, i es construeixen com a models ideals, en cap cas transportables amb exactitud a la realitat tangible. Tanmateix, aquesta construcció permet traçar l'estructura analítica que guiarà les hipòtesis, sense ser forçosament categories estanques o impermeables al canvi.

Val a dir, a més a més, que donat l'interès cap a les trajectòries laborals, es proposa en aquest treball una aproximació temporal-longitudinal, i per això es fa ús de la perspectiva del curs de vida com a orientació teòrica i metodològica pel disseny de la recollida de dades i el seu posterior anàlisi. Sota aquesta perspectiva, es dibuixen les relacions entre els conceptes en base a la importància del temps en l'anàlisi sociològica.

Finalment, es presenten les hipòtesis que guiaran la interpretació dels resultats, i que són producte de les preguntes de recerca plantejades a l'inici de la investigació, i l'articulació dels diferents conceptes que componen el gruix teòric i metodològic d'aquesta tesi doctoral.

Capítol 5. El disseny del treball de camp. Aproximació mixta a les trajectòries laborals de la immigració

El cinquè capítol pretén exposar com s'articulen els diferents nivells d'informació. Com s'ha posat de relleu al punt sobre metodologia, aquesta tesi doctoral aposta per mètodes mixtos d'investigació per tal d'estudiar les trajectòries laborals de la immigració. Aquesta aposta implica l'adopció de certes premisses teòriques i metodològiques. A nivell teòric, parteix de la constatació que la realitat social investigada té múltiples cares o vessants, i que en conseqüència la manera més fidedigne d'aproximar-nos-hi és a través de l'ús complementari de diferents metodologies, capaces de donar resposta a cada una de les preguntes de recerca que poden implicar els diferents vèrtex d'aquesta realitat. A nivell metodològic, la combinació de diferents mètodes d'investigació no és el resultat de la simple suma de les fortaleces de cada un d'ells, sinó que ha de suposar una integració real que contribueix a explicar el fenomen estudiat.

A partir d'aquestes dues constatacions, el capítol delimita la manera en què les dues fases de recollida d'informació dialoguen entre sí, i com la seva complementació contribueix a la millora de la comprensió de les trajectòries laborals.

En darrer lloc, aquest capítol precisa quines dades han estat utilitzades, i com s'han treballat. Així mateix, fa explícit la relació entre totes elles, i mostra com s'ha dut a terme el treball de camp.

1.6.3. L'anàlisi dels resultats

Aquesta tercera part de la investigació té per objectiu presentar els resultats de l'anàlisi de la informació. Es divideix en dos capítols, seguint la seqüència de fases de recerca en què s'estructura la tesi doctoral. El primer capítol d'aquesta tercera part presenta els resultats de l'anàlisi quantitativa i el segon fa el mateix amb les dades qualitatives. Tots dos, però, formen part d'un marc conceptual comú, aquell que pretén explicar les trajectòries laborals com un procés dinàmic a través de tres enfocaments complementaris: l'assimilació ocupacional, la segmentació dels mercats i la perspectiva de la producció/reproducció.

Capítol 6. Anàlisi quantitativa de les trajectòries laboral de treballadors immigrants

Aquest capítol estudia les transicions laborals sota el paraigües teòric de l'assimilació ocupacional i la segmentació dels mercats, i a través de dades quantitatives sobre el mercat de treball i la immigració, en concret la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL) i l'Enquesta de Població Activa (EPA)⁹. Per tal de verificar les hipòtesis de les que parteix la investigació¹⁰, el capítol sisè s'estructura de la següent manera: primer es realitza una anàlisi de la convergència salarial a través de la construcció de dues cohorts d'entrada al mercat de treball entre el anys 1996 i 2001, ja que són aquelles que es corresponen al tercer moment del sistema migratori espanyol, com s'especificarà en el capítol tercer.

En segon lloc, i en base a les mateixes cohorts, s'estudia la mobilitat laboral. Finalment, es contrasta la hipòtesi de la complementaritat entre les trajectòries laborals d'autòctons i immigrants a través de la construcció de dos indicadors: concentració i segmentació. Per acabar aquest capítol, es realitza una aproximació a l'impacte que la present crisi econòmica està tenint sobre la mobilitat dels treballadors, i en concret dels treballadors immigrants, per tal de poder aportar algunes reflexions sobre els efectes de la desaceleració econòmica en les pautes d'integració laboral identificades fins el moment.

Per altra banda, es realitza una anàlisi de conglomerats per tal de classificar la informació obtinguda al llarg del capítol, i elaborar una tipologia explicativa de les diferents trajectòries observades entre la població estudiada. Aquesta tipologia és el resultat d'una investigació anterior duta a terme pel Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball, del qual l'autora en forma part, que utilitzava les mateixes dades de la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL), però ha estat revisada aquí amb els resultats obtinguts al llarg de l'anàlisi quantitativa i tenint present l'enfocament principal de la tesi doctoral: les trajectòries laborals, la mobilitat i la convergència.

---

⁹ La justificació de l'ús d'aquestes dues fonts de dades, així com la descripció de les seves característiques i la construcció d'indicadors a partir dels paquets de microdades, estan recollides al capítol cinquè, punt 5.2.

¹⁰ Les hipòtesis que guien la recollida i anàlisi de la informació estan formulades al capítol quart, punt 4.3, i sorgeixen per tal de donar resposta a les preguntes inicials plantejades en pàgines anteriors d'aquest mateix capítol.

En base a aquesta estratègia, les trajectòries laborals s'estudien com la seqüència o evolució de diferents estadis ocupacionals, tenint en compte les característiques pròpies de l'individu i les estructures i institucions del mercat laboral, que modelen les accions individuals. En aquest sentit, una de les conclusions del capítol apunta a la interconnexió entre els processos micro i macrosocials per tal d'entendre com es produeixen les trajectòries laborals. En altre paraules, els resultats mostren com les estratègies individuals que els treballadors immigrants poden posar en marxa es veuen condicionades, i sovint limitades, per un mercat laboral segmentat. Aquesta situació està retardant el procés d'integració laboral d'aquests individus.

Capítol 7. La vivència de la mobilitat. Aproximació qualitativa a les trajectòries laborals

El segon, i últim, capítol d'anàlisi se centra en les experiències subjectives de mobilitat, les transicions entre ocupacions i les diferències entre trajectòries de mobilitat diferent. Un dels elements que s'estudia de manera privilegiada en aquest capítol és la rellevància de la variable gènere, que si bé ja queda palès en els resultats del capítol sisè, en aquest punt és possible explicar aquesta importància a través de l'esquema de la producció-reproducció. Així, el capítol setè estudia de manera particular les relacions entre els temps de treball productiu i reproductiu, partint de la hipòtesi que la distribució d'aquests dos temps és desigual entre homes i dones, alhora que implica una clara desavantatge per a les famílies immigrants en la mesura que disposen de menors recursos per conciliar ocupació (temps productiu) i família (temps reproductiu).

Aquest capítol, a més, deixa constància de la relació entre individus i estructures, és a dir entre l'agència, en l'ordre micro, i els processos macrosocials. En aquest sentit, el capítol mostra la connexió, ja identificada en el capítol anterior, entre les estratègies que els individus poden dur a terme per potenciar la mobilitat laboral, tant a nivell de formació com volum de temps disponible, i les limitacions de l'estructura social i laboral, com poden ser la segmentació del mercat o la responsabilitat de les tasques domèsticofamiliars atribuïda socialment de manera exclusiva a les dones.

Capítol 8. Conclusions

Finalment, el capítol vuitè presenta les conclusions d'aquesta tesi doctoral. La tesi conclusiva d'aquest treball és que les trajectòries laborals de treballadors immigrants a Espanya s'expliquen en funció de la **combinació de variables individuals i estructurals**, el nivell d'estudis, el projecte migratori, el temps de permanència al país, el sector d'activitat on es desenvolupa bona part de la trajectòria i el gènere. Aquest conjunt permet entendre diferents estratègies ocupacionals, identificant trajectòries laborals diferents. El resultat ens porta a la **identificació d'experiències d'integració laboral incompletes**, on la mobilitat ascendent dels treballadors immigrants i les seves retribucions presenten característiques diferents a la població autòctona.

1.7. Conclusions del capítol

Aquesta tesi doctoral parteix d'una motivació investigadora concreta: la preocupació teòrica sobre la relació existent entre immigració i mercat de treball. No hi ha dubte, a més, que per volum i actualitat, la immigració econòmica és un dels fenòmens més rellevants que ha viscut Espanya en les darreres dues dècades, tanmateix l'estudi de les seves característiques i comportaments laborals, així com la valoració dels seus efectes sobre el mercat de treball i la població activa espanyola no estan exempts d'una elevada càrrega polèmica, de discussió i debat.

A més d'aquestes preocupacions, val a dir que la immigració és també un procés controvertit pel què es refereix a la seva pròpia conceptualització. En un món globalitzat com l'actual, els moviments migratoris ja no es poden entendre sota l'òptica de factors *push-pull*¹¹, ni tant sols la simple expressió d'un sistema mundial amb enormes diferències de renda i riquesa. Les migracions actuals són un fenomen d'elevada complexitat, que en dificulta la seva comprensió i sistematització teòrica.

Justament per això, aquest treball només pretén constituir una aportació al coneixement de la immigració al nostre país. Així mateix, la pròpia complexitat del fenomen aconsella concentrar els esforços d'anàlisi sobre qüestions ben delimitades, per molt que això produeixi certa sensació de frustració a l'investigadora donada la mala consciència que provoca tot allò que cal deixar fora de l'àmbit d'estudi. Tanmateix, l'opció que pren aquesta tesi doctoral és la única estratègia que pot conduir a l'acumulació de conclusions prou vàlides per tal de millorar el coneixement sobre la immigració. Així doncs, davant el volum ampli d'aspectes a estudiar, aquesta recerca limita el seu àmbit d'estudi a les trajectòries laborals dels treballadors d'origen estranger, arribats al mercat laboral espanyol entre el 1996 i el 2001 com a reflex d'un moment migratori molt característic, per tal d'aportar noves reflexions a la teoria existent sobre el procés d'integració laboral de treballadors estrangers al mercat de treball.

---

¹¹ El model *push-pull* per explicar les causes de les migracions consisteix en la identificació d'un nombre de factors negatius situats en el país d'origen que causen l'emigració (factors *push*), amb la combinació d'un seguit de factors positius que atrauen els immigrants potencials cap els països receptors (factors *pull*). Aquesta combinació determinaria la grandària i la determinació dels fluxos (Portes i Böröcz 1989).

PART I

IMMIGRACIÓ I MERCAT DE TREBALL

BASES TEÒRIQUES

2.

Les Trajectòries Laborals de Treballadors Immigrants Concepte, ús i aproximacions teòriques

---

«Immigration thus seems to be moving away from the uniform flow of unskilled menial labor posited by theorists of multiple and opposite persuasions.

Instead, it appears to be turning into an increasingly diversified process with immigrants found at many levels of the occupational structure»

(Alejandro Portes i Alex Stepick, 1985:494)

«(...) the incorporation of today's new immigration is likely to be segmented and to take different pathways, depending on a variety of vulnerabilities and resources, experiences and exposures, and contexts of exit and reception»

(Robert G. Rumbaut, 1997: 500)

Introducció

Aquest primer capítol teòric pretén perfilar els implícits teòrics que hi ha darrera de les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, tal i com es definiran en la present tesi doctoral. Bàsicament, els supòsits de partida són a) les trajectòries reflecteixen el grau d'integració laboral dels treballadors d'origen immigrant en el nou mercat laboral, b) les trajectòries permeten l'estudi longitudinal, que és idoni per entendre com es produeix aquesta integració i amb quins obstacles es troben els treballadors immigrants al llarg d'aquest procés, c) la integració laboral pot ser mesurada a través de molts indicadors, però la present investigació aposta per l'ús dels canvis en els nivells salarial i les transicions de mobilitat laboral que experimenten els treballadors estrangers al llarg de la seva trajectòria a la societat d'acollida.

Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants s'estudien aquí a través de la seqüència de posicions laborals al llarg de la seva carrera en el país de destí, començant per la primera inserció al nou mercat laboral. Així, estudiar les trajectòries laborals és estudiar la mobilitat laboral dels individus i els seus itineraris salarials. Pel cas de les persones immigrants, l'estudi de la seva mobilitat permet observar quins factors poden obstaculitzar o facilitar el procés d'integració al nou mercat de treball. D'aquesta manera, la integració laboral de la immigració queda definida per les seves trajectòries laborals, que s'estudien a partir de la mobilitat laboral i el grau de convergència salarial amb els treballadors autòctons. Totes dues, mobilitat ocupacional i convergència són possibles en funció d'una sèrie de factors condicionants. La proposta teòrica que es defensa al llarg d'aquesta tesi doctoral és que aquests condicionants tenen a veure amb variables individuals, socials i contextuals. Per una banda, cal tenir present el nivell de qualificació del propi treballador (no només formal, també informal, i incloent el domini de la llengua) i la seva experiència laboral al mercat de treball receptiu. Per altra banda, les trajectòries laborals dels immigrants també estan fortament condicionades per les característiques del mercat laboral en termes de segmentació de la força de treball en diferents sectors d'activitat, i en base a les relacions de desigualtat que s'estableixen entre l'esfera familiar i laboral que condicionen la participació laboral del treballador, podent dedicar més o menys temps al treball productiu o ocupació.

Per arribar a aquesta proposta, primer es fa un repàs dels conceptes anteriors: integració i trajectòria laboral, mobilitat i convergència, temps de treball productiu i relacions entre esferes de desigualtat, així com les diferents perspectives teòriques que donen sentit a aquests conceptes. Per això, l'interès principal d'aquest capítol és repassar quins han estat els usos i les definicions teòriques que s'han donat a la noció de trajectòria laboral fins el moment, i en concret en relació a la immigració i el mercat de treball. En general, aquestes les podem agrupar en quatre grans grups: les teories de l'assimilació ocupacional, les teories de la segmentació dels mercats de treball, les teories basades en la perspectiva de gènere i, en darrer lloc, les basades en la perspectiva relacional emfatitzant el paper que les xarxes socials tenen en el procés d'integració laboral. Lògicament, podríem trobar altres enfocaments teòrics, però aquestes quatre representen les principals visions, i justifiquen la tria teòrica d'aquesta tesi doctoral.

2.1. Les trajectòries laborals de treballadors immigrants i la seva integració laboral

---

L'objectiu més general d'aquesta tesi doctoral és l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració. Aquest interès rau en la possibilitat d'analitzar el fenomen de la mobilitat ocupacional de manera longitudinal en el temps, com a instrument per aproximar-se al grau d'integració laboral que permet el mercat de treball espanyol.

Cal començar aquest estudi tenint present que el fet immigratori és relativament recent a Espanya, i consegüentment, fins a l'actualitat, únicament es disposava de dades per a estudiar el primer moment d'inserció laboral. Amb aquestes dades, estudis anteriors han demostrat que a Espanya la immigració ha cobert aquelles posicions laborals intensives en mà d'obra, que requereixen poca o cap qualificació, en sectors amb una elevada volatilitat de l'ocupació i preferentment en condicions de major inseguretat i precarietat contractual i salarial (Cachón 1995, 2003; Parella 2003, Tezanos 2007, Pajares 2007). Tanmateix, en el moment actual, passada una dècada des de la intensificació dels fluxos cap a Espanya, podem estudiar què ha passat amb aquests treballadors. Així, és possible preguntar-se si amb l'assentament, i el posterior arrelament a la societat¹³, s'està produint la mobilitat ocupacional ascendent, o contràriament s'estan configurant nínxols de treball precari al voltant dels llocs de treball amb alta inseguretat i incertesa. En altres paraules, és possible preguntar-se si al llarg del temps roman la segmentació laboral inicial, que ja han demostrat estudis anteriors, o els treballadors immigrants tenen trajectòries ascendents i convergents als seus homòlegs autòctons. A través de l'estudi de les seves trajectòries, aquest treball pretén donar compte de quins conceptes teòrics són més plausibles a l'hora d'explicar com es produeix la integració laboral de la immigració a Espanya.

Per això, abans d'abordar qualsevol altre aspecte, és rellevant començar definint què es vol dir quan es parla d'integració laboral i com l'estudi de les trajectòries pot explicar aquest fenomen.

---

¹³ Per arrelament podríem entendre el conjunt format per: obtenció de permisos legals, coneixement de la llengua, ús dels canals informals d'ocupació, reconeixement de títols acadèmics i experiència laboral.

2.1.1. Què volem dir quan parlem d'integració laboral?

Conceptualitzar “*la integració de la immigració*” és una tasca força complexa perquè implica afrontar les múltiples accepcions que té la paraula integració. Probablement, aquest caràcter polisèmic prové de la utilització política i social del concepte, i els canvis social, temporals i socio-espacials que es donen de manera dinàmica en les societats actuals. De fet, sovint els propis actors immersos en el procés d'integració el refusen, ja que al llarg del temps segueixen afrontant problemes de discriminació o falta de reconeixement. Tanmateix, aquí s'opta per utilitzar el terme d'integració com a instrument d'anàlisi sociològica, seguint a Farell:

«A pesar del aire funcionalista i anticuado del término integración, ningún otro (...) ha reflejado tan ajustadamente la calidad técnica de ingeniería social y la concepción holística sobre la sociedad que refleja» (citat a Cachón 2008:211).

En pròpies paraules, més enllà dels debats que l'ús del concepte integració hagi implicat en el pla polític i social, per tal d'aproximar-se sociològicament a la incorporació de la immigració a la societat espanyola, s'usa aquest terme ja que permet investigar de quina manera aquesta incorporació està socialment incrustada.

Per tal de buscar referents per a la seva definició cal fixar-se en aquelles regions amb llarga tradició immigratòria. En alguns països europeus com Alemanya o França, però sobretot en societats transatlàntiques com els Estats Units o el Canadà, els esforços per acomodar individus o grups d'origen estranger han passat per tota la gamma de situacions, des de l'aparent voluntat d'incorporar-los de manera plena a la permanent discriminació de minories ètniques, o des de l'assimilació de la immigració a la norma cultural dominant a l'entusiasme, major o menor, del multiculturalisme. Cap d'aquestes postures semblen haver estat sostenibles en el temps, i hi ha actualment una tendència clara cap a una forma d'incorporació a mig camí, que refusa la permanent exclusió però no demana tampoc l'assimilació total ni adopta un multiculturalisme formal (Freeman 2009). Aquesta forma intermèdia és el que podríem anomenar la integració. La manera en com s'ha arribat a aquest punt intermedi és complexa, a continuació es repassa breument per entendre'n millor la definició.

Els primers estudis sobre integració, com recullen Joppke i Morawska (2003), es basaven en la premissa que la societat d'acollida era un cos homogeni, on les persones immigrades s'hi havien d'adaptar. Només cal indagar una mica per adonar-se'n que, certament, aquestes societats homogènies no existeixen, sinó que més aviat estan formades per múltiples sistemes o camps interdependents, on les persones immigrants poden estar parcialment incorporades, però no necessàriament del tot. D'aquesta manera, si la societat receptora és, prèviament a l'arribada d'immigració, fragmentada i descentrada, llavors cal esperar

que la incorporació dels nousvinguts sigui també un procés fragmentat. Per exemple, la seva integració es pot donar en el pla econòmic, però no en el camp cultural. El procés d'integració no té perquè ser un procés cohesionat.

Així, un aspecte comú en el tractament de la integració de la immigració en la literatura sociològica és l'acord en entendre-la com un procés format de varis subsistemes. Per Solé (1981) la integració és un procés resultat de la interrelació dels membres i elements culturals de dues poblacions en una única estructura social i cultural, format per quatre subprocessos interconnectats: la integració ocupacional, urbana, política i sociocultural. Per Lozares *et. al.* (2011) la integració no és pròpia o exclusiva d'un sol camp social, sinó que pot comportar diferents continguts: es pot estudiar la integració econòmica, cultural, afectiva, etc., d'un individu en un grup, o d'un grup en un col·lectiu, o entre dos grups. De manera similar, Entzinger (2000) identifica tres dominis de la integració: legal-política, cultural i socioeconòmica. En resum, la integració de la immigració no és un únic procés, sinó que està compost per la interacció de varis camps. Com assenyalen DeWind i Kasnitz (1997:1098) «*most authors (...) start with the assumption that the economic, social, political and cultural processes of 'incorporation' are fundamentally interactive*». Tot i així, tenint en compte que el què interessa subratllar en el present estudi és la integració laboral a través de les trajectòries dins el mercat espanyol, la focalització del concepte és dóna en la vessant laboral del procés global d'integració. Per tant, només estem estudiant una petita part del procés, la que correspon a la integració laboral de la població immigrant.

La integració dels immigrants en el mercat de treball del país d'acollida s'ha anomenat de varies maneres: integració econòmica, laboral, ocupacional o socioeconòmica. Allò que uneix les diferents formes com ens hi referim és la focalització en la participació de treballadors d'origen estranger en els mercats laborals i, sobretot, en els seus resultats. La integració laboral ha estat estudiada des de la perspectiva econòmica sota el paraigües de diferents teories. En primer lloc, alguns autors van entendre la incorporació d'immigrants econòmics en base a la interdependència de factors exògens i endògens. Són les anomenades teories "*push-pull*", on la mera existència de desigualtats econòmiques entre diverses àrees era suficient per explicar els fluxos migratoris (Borjas 1989). Aquestes teories han estat criticades per ser excessivament individualistes i ahistòriques. En segon lloc, en línia amb les teories del capital humà, les teories de l'assimilació pretenen donar compte dels resultats econòmics dels treballadors immigrants en el mercat laboral de destí. Des d'aquesta òptica, la integració s'explica, generalment, a través de l'estatus ocupacional, els anys de residència al país, l'origen ètnic, l'educació i el domini de la llengua (Casmon 1981, McAllister 1995, Kanjanapan 1994, Farley 1996, Chiswick 2000).

Tanmateix, altres autors han intentat demostrar que aquestes variables no són suficients per entendre la incorporació laboral dels treballadors estrangers, ja que el seu comportament en els mercats està fortament influenciat per experiències històriques, dinàmiques familiars i comunitàries, i constriccions de tipus estructural (Piore 1979, Portes i Böröcz 1989). Sembla, així, essencial introduir un nombre de factors més ampli en la recerca sobre la integració laboral. Una de les teories que respon a aquesta intenció és l'anomenada "*teoria del mercat laboral dual*" (Piore 1979), i que mostra la importància de factors institucionals, així com el gènere o l'origen ètnic.

En resum, resseguir les trajectòries laborals de la immigració suposa entendre com es produeix el fenomen de la integració laboral, entès aquí com el procés d'incorporació de treballadors immigrants al nou mercat. Per a la present tesi doctoral, aquesta incorporació no es produeix de manera estàtica, sinó dinàmica, i és en aquesta premissa on descansa la perspectiva d'integració d'aquest treball. En primer lloc, perquè es dona de manera continuada en el temps, i en segon lloc perquè es veu influenciada per un ampli espectre de factors interrelacionats, que tant tenen a veure amb les característiques individuals dels propis treballadors immigrants com amb els aspectes institucionals del mercat laboral.

Tornant a la definició d'integració que es donava a l'inici, com una forma intermèdia entre l'assimilació total i el multiculturalisme més entusiàstic, la integració laboral es perfila de la mateixa manera a través de la combinació entre l'assimilació i la segmentació laboral. La paraula és combinació i no punt intermedi perquè la integració laboral no és a mig camí d'un suposat eix assimilació-integració, ja que no són dues posicions enfrontades sinó complementàries. Lògicament, per entendre millor aquesta posició pròpia sobre el procés d'integració laboral cal definir millor les nocions d'assimilació i segmentació. Així doncs, les línies posteriors intentaran desgranar aquestes perspectives teòriques a través de la seva utilització en els estudis sobre trajectòries laborals de la immigració. Tanmateix, és important aturar-se abans a definir el propi concepte de trajectòria, ja que és l'element clau que vertebrava el conjunt d'aquest estudi.

2.1.2. El concepte de Trajectòria Laboral

La definició de trajectòria és, com la d'integració, una tasca controvertida. En primer lloc, convé distingir entre trajectòria social i laboral, sense que siguin conceptes diferenciats, tal i com s'argumenta a continuació. La preocupació sociològica per la trajectòria social apareix a partir de la dècada dels setanta emfatitzant el fet que les diferents trajectòries d'un individu són social en la mesura que les seves eleccions no són totalment lliures, sinó que estan limitades per l'estructura de desigualtats existent (Bourdieu 1984). La trajectòria laboral pretén reconstruir els canvis de posicions al llarg de la vida laboral

de les persones, però òbviament aquestes trajectòries –laborals- són socials en la mesura que es donen en un context institucional, amb normes i estructures que condicionen les oportunitats laborals.

Així, per exemple, pel cas que ens ocupa, les trajectòries laborals de la immigració estan condicionades per factors individuals (com el nivell educatiu o l'experiència formativa i laboral), variables socials (com el gènere o l'origen ètnic), i també per variables institucionals i estructurals del mercat laboral i de la societat d'acollida. És per aquest motiu que tot i parlar de trajectòries laborals, de fet, podríem anomenar-les “*sociolaborals*” en la mesura que el seu estudi dóna compte de la mobilitat i les temporalitats socials no únicament d'un individu, sinó de la història del context social en què es produeixen. No obstant, per no confondre els termes seguirem parlant de trajectòries laborals, no per negar la seva importància social, sinó per prioritzar el mercat laboral com a context principal d'estudi. Lògicament, com es veurà més endavant, això no vol dir que no es tinguin en compte aquells aspectes situats fora del camp estrictament laboral, i que també condicionen les trajectòries, però sempre en relació a l'esfera ocupacional. D'aquesta manera, seguint a Sikes *et. al.* (1985), l'ús del concepte de trajectòria laboral és pertinent no únicament per estudiar els passos constants en una escala ocupacional, sinó també per captar els diferents canvis entre treball remunerat i no-remunerat al llarg de la vida, incloent aspectes de la vida reproductiva com el temps dedicat a la cura familiar.

En un primer pas cap a la definició de trajectòria laboral entren en joc dos aspectes rellevants: la mobilitat ocupacional i la perspectiva del curs de vida. En primer lloc, els estudis sobre trajectòries en base al concepte de mobilitat ocupacional han estat utilitzats recentment per a analitzar el model d'ocupació flexible que va emergir durant la dècada de 1980. Aquest model fa referència a l'ocupació temporal, la rotació laboral, i les formes d'ocupació atípiques. El canvi estructural que opera a partir dels anys vuitanta amb la crisi i transformació de la “*norma social d'ocupació keynesiana-postfordista*” va obrir les portes a diferents formes de contractació fins llavors atípiques, que avui en dia constitueixen les principals vies d'entrada al mercat laboral per a joves i immigrants (Miguélez *et. al.* 2008). Precisament per estudiar aquestes noves formes d'ocupació flexible s'han utilitzat anàlisis longitudinals i mètodes biogràfics, gràcies a les avantatges que suposa la perspectiva del curs de vida. Aquesta perspectiva ha estat àmpliament usada per aproximar-se a la trajectòria social i laboral d'un individu, i serà l'aproximació metodològica d'aquesta tesi, així com una de les bases teòriques que justifiquen l'elecció d'altres perspectives per aproximar-se al concepte de trajectòria laboral. Donada la importància dels curs de vida al llarg d'aquesta tesi doctoral convé fer una primera aproximació teòrica, tot i que el seu tractament serà reprès al llarg dels capítol metodològics.

2.1.2.1. La Perspectiva del curs de vida

L'estudi de les vides dels individus de manera longitudinal reneix durant la dècada dels seixanta en la sociologia anglosaxona, després de la Segona Guerra mundial i amb la voluntat d'entendre com les persones vivien la seva vida en temps canviants. Des de llavors, l'ús de les trajectòries de vida està altament reconegut dins de les ciències socials, i la perspectiva del curs de vida és utilitzat en múltiples disciplines: la sociologia, la psicologia, la història o l'antropologia, i aplicat a varis camps de recerca: l'envelliment de la població, el desenvolupament humà, la demografia familiar, etc. Tanmateix, hi ha escasses investigacions que aproximïn les pautes migratòries a través del curs de vida (Attias-Donfut 2004). No hi ha dubte que, a Europa, la immigració encara és molt jove, i fins fa relativament poc el seu patró era molt similar a tots els països: home jove treballador d'entre 20 i 35 anys. No obstant, la situació ja ha canviat, i actualment les dones constitueixen una bona part del flux migratori. A més, avui en dia les migracions també impliquen la família amb reagrupacions de pares i fills, que afegeixen complexitat a l'estudi de les pautes migratòries ja que aquestes són diferents segons el moment de la vida en què es produeix l'emigració. Però a més no estem davant un procés temporal, sinó molt sovint permanent i amb una forta influència de les xarxes socials en tot el procés. És per això que la perspectiva del curs de vida és plausible per a l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració, perquè cada vegada més involucren espais fora del camp estrictament ocupacional, i perquè les decisions que els individus prenen al llarg de la seva carrera no només tenen a veure amb el propi procés migratori, sinó també amb la voluntat de permanència i arrelament a la societat.

Si bé a Europa l'estudi de trajectòries de la immigració des d'aquesta perspectiva no ha estat fins ara molt comuna, sí que ho ha estat als Estats Units, on la diversitat ètnica ha estat molt més acusada al llarg del temps, reflectint altres formes d'incorporació que han anat modelant la societat americana (Portes i Rumbaut 1996). La importància d'aquesta diversitat a nivell social ha emfatitzat la necessitat d'entendre la diversitat a nivell individual, és a dir com les trajectòries dels individus varien a través de grups socials diferents (Elder 1998).

Les trajectòries o «*la secuencia de acontecimientos y experiencias en una vida, desde el nacimiento hasta la muerte, y la cadena de estados personales y situaciones encontradas que influyen en, y son influidas por esta secuencia de acontecimientos*» (Runyan 1982:82), estan formades per transicions o canvis en l'estat o rol anterior. Aquestes transicions, alhora, venen marcades per punts d'inflexió que marquen el trencament amb l'abans i el després. Així doncs, l'anàlisi es desenvolupa al voltant d'un conjunt de conceptes centrals que són *trajectòria, transició i punt d'inflexió (turning point)*. Però a més, aquesta perspectiva es desenvolupa en cinc principis bàsics, resumits breument a continuació a partir de les aportacions d'Elder *et.al.* (2003):

1. Extensió al llarg de tota la vida (*life-span development*): el desenvolupament biogràfic només s'entén des d'una perspectiva a llarg termini, estudiant períodes substancials de la vida de les persones.
2. Agència: els individus prenen decisions conscients d'acord amb els seus objectius i reptes personals, però dins un marc d'oportunitats i constriccions marcat per la història i les circumstàncies socials.
3. Situació en l'espai i el temps: la situació d'un individu en termes històrics i culturals afecta les seves experiències i els modes de desenvolupament del seu curs vital, d'aquesta manera el curs de vida d'un individu està incrustat (*embedded*) i modelat pel temps i els espais en què ocorren els diferents esdeveniments.
4. Moment vital: els esdeveniments i característiques individuals similars experimentats en moments de la vida diferents tenen conseqüències diferents.
5. Vides enllaçades: les accions socials dels individus interactuen amb, i estan influïdes per, les relacions amb altres persones.

Cal, però, fer-ne dos aclariments importants a la definició de trajectòria apuntada fins el moment. En primer lloc, la noció de trajectòria fa referència a la successió de situacions de manera longitudinal al llarg de la vida, condicionades per les construccions estructurals que determinen el context d'oportunitat en una societat. Així, d'acord amb Bourdieu (1988:122, citat a Solé *et. al.*, 2009)

«Bajo la apariencia de trayectorias individuales, descubrimos trayectorias sociales que son trayectorias de clase, por cuanto a un volumen y estructura determinada de capital heredado corresponde un abanico de trayectorias y posiciones más o menos equivalentes».

En segon lloc, referir-se a trajectòria no sempre és sinònim d'itinerari. Certament, hi ha alguna diferència entre els dos conceptes. Per exemple, d'acord amb Pallas (2004:168) «*A trajectory is an attribute of an individual, whereas a pathway is an attribute of a social system*» (citat a Verd 2010). Per a l'objectiu d'aquesta investigació, aquesta distinció no és massa rellevant, però en qualsevol cas la preferència és parlar de trajectòria ja que es vol connotar el sentit longitudinal i la successió d'experiències, sempre tenint en compte l'espai i el temps social on es donen. La trajectòria laboral de la població immigrant s'estudia dins el marc social que les condiona, en aquest cas dins el mercat laboral espanyol i les relacions que s'estableixen entre aquest i altres esferes de vida.

Finalment cal fer esment als conceptes de transició i punt d'inflexió. La transició es refereix als canvis d'estat que es produeixen en un lapse de temps breu al llarg de la trajectòria. Aquests canvis estan marcats per diferents factors, com l'edat, les situacions familiars, etc. No obstant, alguns autors consideren que el més interessant a l'hora d'analitzar les transicions és la temporalització i la seqüenciació entre diferents situacions (Sampson i Laub 1993). En canvi, la idea de punt d'inflexió es refereix a la "*ruptura biogràfica*", assenyalant un canvi en el sentit o direcció de la trajectòria vital. A diferència de la transició, que fa referència simplement a un canvi d'estat, la inflexió suposa un canvi important que marca el desenvolupament posterior de la trajectòria.

Per tant, es tracta d'una aproximació multidimensional, que sovint se centra en la interacció de vàries esferes que constitueixen la biografia d'una persona o un col·lectiu. A més, com assenjala el propi Runyan (1982), preval l'estudi de factors macrosocials que influeix en el desenvolupament dels itineraris biogràfics. Sota aquest plantejament multidimensional s'analitzaran els resultats empírics del present treball.

El concepte de trajectòria laboral ha obert la porta a la integració dels estudis laborals sota la perspectiva del cicle de vida. Aquest enfocament pretén explicar sota un mateix prisma les transicions i les trajectòries vitals en qualsevol de les esferes socials en les que es desenvolupa la vida dels individus. Les diferents seqüències de transicions, i variants de trajectòries, són vistes com el resultat de la interconnexió entre característiques dels individus i els seus rols dins d'aquestes esferes. En particular, els estudis sobre trajectòries s'han utilitzat per explicar la mobilitat de determinats segments d'ocupació i la possible estratificació del mercat laboral, així com per a identificar la mobilitat social ascendent o bé la mobilitat laboral geogràfica. D'aquesta manera, la trajectòria s'ha enfocat des del punt de vista de la mobilitat. En el següent apartat s'aborden els punts més destacats d'aquesta perspectiva, ja que és també important per l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, que centra en la mobilitat laboral una de les branques de recerca per aproximar-se a la noció de trajectòria.

2.1.2.2. La Mobilitat ocupacional des de la perspectiva del curs de vida: les trajectòries laborals

Com s'ha apuntat a l'inici, el concepte de trajectòria ha estat utilitzat de manera recurrent en les passades dècades per analitzar el *model d'ocupació flexible* (vegis Miguélez i Prieto 2009, Bouffartigue i Bouteiller 2003, Alonso 2000). El canvi operat per aquest model consisteix en que les trajectòries són actualment molt més desestructurades, sense un fil conductor en el procés de formació, i la inserció és més lenta i retardada per a aquells amb nivells inferiors de qualificació. En canvi, pels que tenen alts nivells d'estudis la trajectòria laboral és intermitent, "*d'aproximació successiva*" és a dir molt dilatada en el temps, i amb itineraris molt més complexos (vegis Casal 1997, Miguélez *et. al.* 2008). Aquest model d'ocupació flexible també condiona les trajectòries dels treballadors immigrants, de fet, alguns estudis anteriors ja han demostrat l'existència d'una major flexibilitat laboral entre aquest col·lectiu, així com importants diferències

en les pautes de mobilitat laboral respecte la població autòctona (Pajares 2007, 2009; Cuadrado Roura *et. al.* 2007).

En la literatura sociològica, el concepte de mobilitat ocupacional ha fet referència als moviments dels individus i grups entre les diferents posicions socioeconòmiques. A més a més, la mobilitat també ha estat estudiada en funció de la generació, distingint entre la mobilitat intergeneracional i intrageneracional (Giddens 1991). La primera analitza la mobilitat que es produeix entre generacions¹⁴, la segona es focalitza en els individus d'una mateixa generació. Aquest estudi s'ubica en la segona perspectiva, prenent com a referència la primera ocupació després de l'emigració i estudiant els successius canvis en el país de destí, per tal d'aproximar-se al procés d'integració laboral.

Per altra banda, la mobilitat es pot mesurar de manera vertical o horitzontal, tot i que ambdues són interdependents. La mobilitat vertical és aquella que dona compte dels moviments ascendents i descendents en una escala de categories socioeconòmiques. D'aquesta manera, la mobilitat vertical va associada a variables com els salaris, el prestigi i l'estatus social. En canvi, la mobilitat horitzontal fa referència al canvi entre sectors d'activitat econòmica. El concepte de trajectòria té en compte ambdues mesures de la mobilitat, verticalment s'ocupa dels canvis de posicions socioeconòmiques dels individus al llarg de les seves carreres professionals, i horitzontalment dona compte de la mobilitat entre sectors, en tant que el tipus de sector condiona de manera notable la promoció, la remuneració i altres aspectes de la mobilitat vertical. Des d'aquest punt de vista, i com es veurà al llarg d'aquest capítol, algunes investigacions anteriors han posat l'èmfasi en el tipus de sector i d'empresa on s'insereixen els immigrants, i com les característiques dels mateixos condionen àmpliament les seves trajectòries posteriors.

En resum, a través de les aportacions de la perspectiva del curs de vida i de la mobilitat laboral és possible formular una definició pròpia de la noció de trajectòria laboral, que sigui vàlida per l'objectiu d'aquest estudi. Com ja s'ha esmentat, la noció de *curs de vida* es pot definir com un enfocament teòric i metodològic que cerca analitzar la manera en què les forces socials modelen el desenvolupament dels processos vitals dels individus i els grups. Per la seva banda, la *mobilitat* fa referència al canvi significatiu en la posició econòmica, social i política d'un individu o estrat social. Pel cas concret que ens ocupa, és d'interès la *mobilitat laboral* que tracta del canvi de posicions en una escala de categories socioeconòmiques i reflexa així els diferents estatus socials.

---

¹⁴Exemples d'aquest tipus d'anàlisi són: F.Candel (1964) amb el seu llibre "*Els altres catalans*", estudi sobre els fills d'immigrants andalusos a Catalunya, o M.Crull (2007) a "*Pathways to Success for the Children of Immigrants*" per a cinc països europeus, França, Bèlgica, Holanda, Alemanya i Àustria.

Sota aquest paraigües teòric, podem definir el concepte de trajectòria com **la seqüència de posicions ocupacionals dins el mercat laboral i les retribucions salarials associades que experimenta un individu al llarg de la seva vida, tenint en compte les diferents maneres en què l'estructura social conforma i limita les accions individuals, i els diferents canvis i transicions que es van donant d'un estat a un altre**. En aquest sentit, no es tracta d'actors individuals sinó d'actors socials condicionats per les relacions de desigualtat o privilegi en les que es troben incrustats. L'aproximació des de la perspectiva del curs de vida permet determinar el grau d'agència en relació a la participació de les persones en el mercat de treball, identificant la influència dels factors institucionals i estructurals sobre les accions individuals. L'aproximació des de la mobilitat laboral dóna explica que, lluny de la linealitat característica de la dècada dels cinquanta i seixanta, actualment les trajectòries laborals estan immerses en un nou model d'ocupació que fragmenta i diversifica les carreres laborals (Heinz 2003b), on la immigració fa encara més heterogeni aquest procés.

2.2. Les trajectòries laborals de la immigració: aproximacions teòriques

---

La noció de trajectòria laboral aplicada a l'experiència de treballadors immigrants fa referència al procés pel qual aquests són capaç d'acumular vivències ocupacionals al mercat laboral d'acollida. Els plantejaments teòrics que han intentat comprendre i explicar com es produeix aquesta seqüència de posicions laborals s'han donat des de les teories del capital humà i l'adquisició d'estatus, en disciplines com l'economia i la sociologia, respectivament, així com des de teories estructuralistes com a complement a les primeres. Posteriorment, s'han incorporat altres aspectes provinents de la perspectiva de gènere i la teoria de xarxes socials per entendre la incorporació segmentada per gènere i origen en espais específics del mercat de treball receptor.

Sota aquestes corrents, la literatura sobre trajectòries laborals dels treballadors immigrants s'ha desenvolupat de la mà d'estudis sobre la mobilitat laboral i des d'una perspectiva biogràfica, que podríem resumir en sis temàtiques principals:

1. L'estatus socioeconòmic dels treballadors d'origen immigrant en comparació al dels treballadors d'origen autòcton.
2. Les possibles discriminacions del mercat laboral cap els immigrants.
3. L'ajustament estructural dels immigrants dins dels mercats de treball receptors.
4. Els efectes de la integració dels treballadors estrangers en els nivells d'ocupació i salaris nacionals.

5. La incorporació de la perspectiva de gènere en l'anàlisi de les migracions internacionals.
6. La influència de les xarxes socials en els processos migratoris i d'inserció en el nou mercat laboral.

Durant tota la dècada de 1980 i els inicis de 1990, des de la literatura anglosaxona, bàsicament provinents dels EE.UU., Canadà i Austràlia, com a països de llarga tradició en la integració de migracions, es va produir un allau d'estudis empírics emmarcats dins les visions del capital humà que estudiaven l'assimilació laboral dels immigrants a través de les seves trajectòries salarials (Borjas 1985, 1990; Chiswick 1978, 1979; Lalonde i Topel 1990). Sociòlegs nord-americans van ampliar aquests estudis considerant també els assoliments educatius i ocupacionals entre immigrants amb orígens nacionals diferents (vegis els resums que en fan Borjas i Tienda 1985, Hirschman 1983, Massey 1981). No obstant, aquestes orientacions van ser ràpidament criticades per ser excessivament individualistes i ignorar la influència dels contextos socials i culturals en els resultats socioeconòmics dels treballadors immigrants. Per exemple, aquestes teories eren incapaces d'explicar perquè treballadors amb nivells de capital humà similars, però d'origen ètnic diferent, experimentaven trajectòries molt desiguals en termes de retorn econòmic. Així, a finals de la dècada dels vuitanta ressorgeix l'interès cap a la segmentació dels mercats a l'hora d'explicar la mobilitat laboral dels treballadors immigrants. Les teories de la segmentació han influenciat els estudis sobre trajectòries laborals de dues maneres. En primer lloc, han conscienciat de la necessitat de considerar les característiques del mercat laboral per explicar la dispersió en les trajectòries de mobilitat salarial i ocupacional dels immigrants (Borjas 1987, Evans 1989, Tienda i Lii 1987, Tienda i Wilson 1992). En segon lloc, han emfatitzat la importància de mesurar les diferències ocupacionals dels immigrants en un mercat dual segons el seu origen ètnic (Portes i Bach 1985, Portes i Stepick 1985).

Per altra banda, a finals de la dècada dels setanta es van incorporar elements de la perspectiva de gènere per entendre les diferències entre les trajectòries d'homes i dones. Diferències que operaven tant en la mobilitat laboral, les condicions de treball, la participació laboral com en els guanys salarials. Focalitzar el gènere com variable explicativa ha permès entendre millor la segmentació de la mà d'obra immigrant en els mercats laborals de les economies receptores. La demanda específica de mà d'obra immigrant femenina, per ocupar-se en sectors d'activitat relacionats amb la cura i l'atenció a les persones, és un element comú a la majoria de les societats occidentals desenvolupades (vegis, entre d'altres, els treballs de Hondagneu-Sotelo 1997, Oso 1998, Parreñas 2001, 2008, Parella 2003, Benería 2006, 2008). Les seves trajectòries laborals estan altament condicionades pels sectors on s'insereixen, situats en els segments secundaris del mercat de treball. A més, la mobilitat d'aquestes dones no només dependrà de les possibilitats estructurals del sector d'ocupació, sinó també, com succeeix entre les dones autòctones, del temps que puguin destinar en exclusiva al treball remunerat i la seva disponibilitat vers l'ocupació, tal i com proposarà aquesta tesi doctoral.

Finalment, hi ha d'altres visions que parteixen de la influència de les xarxes relacionals en el desenvolupament dels itineraris laborals dels immigrants, en particular la manera en què les xarxes socials canalitzen els fluxos migratoris i intervenen en el reclutament de mà d'obra estrangera. Així, es parteix de la idea que la connexió entre oferta i demanda de treball no s'estableix automàticament sinó que està mitjançada per relacions entre xarxes, que condicionaran tot el procés d'integració laboral subseqüent.

Els següents punts analitzen totes aquestes corrents de manera més precisa.

2.2.1. Les teories de l'assimilació ocupacional i la hipòtesi de la convergència

---

La hipòtesi de l'assimilació ocupacional té com a punt de referència inicial l'estudi de Barry R. Chiswick (1978) "*The effect of Americanization on the earnings of foreign-born men*", i des de llavors els estudis basats en aquesta teoria parteixen de les següents premisses:

1. Els treballadors immigrants experimenten una davallada en l'estatus ocupacional entre la darrera ocupació al seu país d'origen i la primera en el país de destí, tanmateix la seva mobilitat ocupacional posterior és ascendent a mesura que augmenta el temps de permanència al nou mercat laboral.
2. Aquesta pauta de mobilitat té forma de "U", ja que preveu uns resultats desfavorables a l'inici de la trajectòria laboral en el país d'acollida, seguits per una convergència cap als resultats laborals dels treballadors autòctons.

Per tant, la hipòtesi de l'assimilació ocupacional es basa en la convergència en els resultats laborals a llarg termini entre la força de treball autòctona i la d'origen immigrant. Tal i com mostren els treballs del propi Chiswick (2002) i de Duleep i Regets (1999), la profunditat de la "U", és a dir el temps que ha de transcórrer perquè es doni la convergència, depèn de la transferibilitat del nivell formatiu dels individus i l'experiència laboral prèvia a l'emigració, així com del seu grau de qualificació. Els individus que provenen de països lingüísticament i econòmicament més semblants a les societats receptores tenen majors probabilitats de tenir trajectòries amb alta mobilitat (Duleep i Regets 1999).

Són nombroses les investigacions que han estudiat les trajectòries laborals dels immigrants i el seu procés d'assentament als mercats laborals de destí sota aquesta perspectiva¹⁵. Tots aquests estudis tenen el denominador comú de prendre els salaris com a indicador de la convergència entre les trajectòries de treballadors autòctons i immigrants. Si bé el concepte d'assimilació és molt més ampli, ja que també pot fer referència a l'adopció de valors, normes i tradicions de la societat d'acollida, des del punt de vista del capital humà l'assimilació ocupacional és mesurada a través dels guanys econòmics dels immigrants en comparació als seus homòlegs autòctons. Així, l'assimilació ocupacional queda definida per la convergència, al cap del temps, dels nivells salarials mitjans de la població autòctona i immigrant.

Generalment, aquestes investigacions han utilitzat dades provinents del cens poblacional, però també d'enquestes sobre l'estructura salarial del país, o l'estructura del mercat laboral i la força de treball. L'objectiu és mesurar el nombre d'anys necessaris perquè es produeixi la convergència entre les trajectòries salarials de treballadors amb origen diferent, controlant pel nivell educatiu, la categoria professional, els anys de residència i l'edat.

Un altre factor de discussió en l'assimilació ocupacional dels treballadors immigrants és la categoria professional o el tipus d'ocupació que s'obté als mercats laborals de destí. Una de les causes de la pèrdua d'estatus ocupacional que experimenten els individus just després de l'emigració és la falta d'experiència al nou mercat laboral, però també la incapacitat de validar les seves credencials i la manca de capital formatiu específic pel nou mercat (Becker 1985). Alguns exemples els trobem en les investigacions de Coughan (1998), Touissant-Comeau (2006) i Redstone (2008). El primer analitza la mobilitat de treballadors vietnamites a Austràlia, i els segons estudien les trajectòries d'immigrants llatins als Estats Units. Totes tres recerques assenyalen que les variables "*nivell d'estudis (previ a l'emigració), el coneixement de la llengua, l'aprenentatge informal al lloc de treball, i el grau de coneixement de la llengua*" tenen una relació positiva i significativa amb l'adquisició d'un major estatus professional i la convergència salarial posterior.

Així doncs, les investigacions sobre trajectòries salarials s'han basat en variables de tipus individual, bàsicament aquelles relacionades amb el volum de capital humà. No obstant, més recentment, les investigacions sobre l'assimilació salarial han inclòs variables de tipus estructural, com a conseqüència de les crítiques que han rebut per ser excessivament individualistes i ignorar la influència dels contextos social. Per exemple, les investigacions dutes a terme per Portes i Bach (1985), Portes i Stepick (1985), i molt més recentment Dickens i McKnight (2008), conclouen que l'assimilació salarial és tardana entre alguns grups d'immigrants per raons ètniques, i no únicament relacionades amb el capital humà. D'aquesta

---

¹⁵ Pel cas dels Estats Units destaquen les publicacions de Chiswick *et. al.* (1997), Duleep i Dowhan (2002), a més de les citades anteriorment. Grant (1999) pel cas del Canadà. Longva i Raaum (2003) a Noruega; Hartog i Winkelmann (2003) als Països Baixos; Bevelander i Nielsen (2001) a Suècia; Constant i Massey (2003) a Alemanya; Wheatly Price (1999), Clark i Lindey (2005) al Regne Unit; i més recentment Amuedo-Dorantes i de la Rica (2007) per a Espanya.

manera expliquen que col·lectius ètnics diferents, però amb característiques similars pel què fa al nivell formatiu i anys d'experiència laboral, tinguin resultats laborals divergents. També Tienda i Lii (1987), i Tienda i Wilson (1992) investiguen la influència de l'ètnia en la composició del mercat laboral i les desigualtats salarials entre immigrants llatinoamericans, asiàtics i afroamericans als Estats Units. Un altre factor que posa en dubte la capacitat explicativa d'aquesta orientació és el gènere. Pel cas dels Estats Units, autors com Schoeni (1998) o Blau *et. al.* (2003) han trobat convergència entre la taxa de participació laboral de les dones immigrants i les dones autòctones. Amb tot, existeix un bon grapat d'estudis que venen a recolzar la idea contrària, arribant a la conclusió que la convergència no es dona de manera significativa entre dones d'origen nacional diferent, i inclús en els casos on sí es dona és limitada o molt retardada en el temps (vegis Long 1980, Cobb-Clark i Connolly 2001). Un dels primers estudis que va controlar la capacitat explicativa de la hipòtesi de la convergència per a les dones immigrants fou "*The Effect of Americanization on earnings: some evidences for women*" (Long 1980), com a resposta a l'estudi de Chiswick (1978). L'autor compara les trajectòries laborals de les dones immigrants solteres i casades, i conclou que mentre les segones experimenten mobilitat descendent les solteres es mantenen constants. Beach i Worswick (1993) i Baker i Benjamin (1997) arriben a conclusions similars pel cas del Canadà, utilitzant censos de població per a les dècades de 1970 i 1980. Aquests resultats, incloent els de Long, són interpretats sota la llum dels "*models d'inversió familiar*" de les dones immigrants (Duleep 1998). Segons aquest model, la dona casada actua inicialment com a suport al salari del marit, treballant més hores per a que ell pugui invertir en formació i adquisició del capital humà específic en el mercat d'acollida, i posteriorment reduint la seva participació laboral dedicant més temps a les tasques familiars.

2.2.2. Les trajectòries laborals de la immigració en els mercats de treball segmentats

---

L'òptica de la segmentació (Doeringer i Piore 1985) parteix de la idea que els mercats de treball no són simples espais on es troben oferta i demanda, sinó que estan formats per estructures institucionals en les que es diferencien agents cooperant i rivalitzant entre si. La seva articulació condiona les opcions i possibilitats de tals agents. Aquest plantejament intenta explicar, així, les trajectòries laborals com a processos condicionats i dirigits per forces estructurals de diversa classe. En general, els mercats de treball solen segmentar-se sobre la base de criteris com l'ètnia, el gènere, l'edat, la religió o la ideologia.

Un dels supòsits més estesos de la teoria de la segmentació és l'existència de barreres ocupacionals dins del mercat de treball, és a dir, de segments de treball. Tradicionalment, se suposa l'existència de segments primaris o mercats interns de treball davant altres segments secundaris o mercats perifèrics (Kerr 1954, Doeringer i Piore 1985). Els primers estan caracteritzats per relacions laborals de llarga durada i carreres

professionals de promoció alta. La presència d'aquest segment es vincula tant a factors organitzatius (grandària de les empreses, formes de control i remuneració del treball), com institucionals (presència de sindicats i negociació col·lectiva). En aquest segment s'hi troben empreses grans i mitjanes, que disposen d'una divisió del treball complexa. En canvi, el segment secundari està articulat al voltant de petites empreses que operen amb tecnologies senzilles, són intensives en treball i tenen una productivitat més baixa. Les ocupacions d'aquest segon segment tenen major inestabilitat i proporcionen menors oportunitats d'adquirir formació en el lloc de treball. A més, la grandària reduïda de les empreses no permet disposar d'un volum d'ocupacions suficients per crear escales de promoció laboral, pel que les possibilitats de mobilitat ascendents són més escasses.

A partir d'aquesta estructuració segmentada del mercat de treball, Spilerman (1977) elabora la següent tipologia de trajectòries laborals:

1. Les Trajectòries ordenades, pròpies del segment primari. Presenten certa linealitat progressiva en funció de l'edat, els anys de permanència al mercat laboral, l'experiència, la millora de la categoria laboral i el salari.
2. Les Trajectòries caòtiques, pròpies del segment secundari. Es caracteritzen per no tenir una progressió lineal, sinó erràtica en funció de la varietat de contractes, diferents categories, llocs de treball i sectors d'activitat, generalment en ocupacions de baixa qualificació professional.
3. Les Trajectòries d'oficis. Caracteritzades per una escassa mobilitat entre empreses i ocupacions, són pròpies dels mercats ocupacionals o professionals.

Podríem associar, de manera hipotètica, la idea de trajectòries caòtiques amb les trajectòries que experimenta la immigració, donada la seva inserció en els segments secundaris del mercat de treball d'acollida. De fet, seguint el propi Piore (1979:17)

«As one moves from one country to another and reads through historical descriptions, one even begins to believe that there is something in common among jobs held by migrants (...) The jobs tend to be unskilled, generally but not always low paying, and to carry or connote inferior social status; they often involve hard or unpleasant working conditions and considerable insecurity; they seldom offer chances of advancement better paying, more attractive job opportunities».

Hi ha força veritat en aquesta descripció, no obstant no n'és la imatge sencera, com demostren algunes investigacions posteriors. En primer lloc, no podem tractar la població immigrant com un tot, cal precisar diferències segons el gènere, el nivell d'estudis, la regió d'origen, el domini de la llengua, l'accés a xarxes socials i els anys de permanència al mercat laboral (Tienda i Lii 1987, Portes i Bach 1985). El procés pel qual les diferències socials i ètniques marquen diferències en les trajectòries laborals dels immigrants,

divergint en els sectors del mercat de treball on s'ubiquen i en la manca de mobilitat, és conegut com a *etnoestratificació*. Per exemple, en el seu anàlisi sobre el procés en què els immigrants cubans i haitians s'integren als Estats Units, Portes i Bach (1985) troben diferències en les pautes d'incorporació al mercat laboral. Tots dos col·lectius provenen d'economies menys desenvolupades, i el seu context de recepció al mercat nord-americà és desfavorable, per la qual cosa és esperable que ambdós grups tinguin escassa mobilitat laboral. En canvi, els autors troben que per a un terç dels cubans la seva promoció és molt més elevada. La resposta està en el segment de treball on es van ocupar a l'inici, caracteritzats per enclavaments ètnics.

L'enclavament ètnic barreja característiques dels mercats de treball primaris i secundaris, i produeix una demanda específica de mà d'obra immigrant. En general, emergeixen d'una onada d'immigració provinent de les elits dels seus països d'origen, que arriben amb un volum molt significatiu de formació i recursos relacionals, i que estableixen als països de destí negocis sencers, que tenen a veure amb la comercialització de béns i productes de la seva cultura d'origen. De la mateixa manera que el segment secundari, els enclavaments ètnics contenen ocupacions de baix estatus caracteritzats per salaris limitats, inestabilitat crònica i precàries condicions de treball, rebutjades pels autòctons. En canvi, a diferència del segment secundari, els enclavaments ètnics proporcionen als treballadors immigrants recompenses significatives en educació i experiència, així com oportunitats per a la mobilitat ascendent, i per tant replicant característiques del segment primari.

Portes i Bach (1985) també identifiquen el sector informal submergit, caracteritzat per ser un segment molt més precaritzat que el segment secundari en la mesura que està fora de les regulacions laborals. En relació a l'estudi anteriorment citat d'aquests autors, un terç dels cubans amb mobilitat laboral elevada es van ocupar en el sector de l'enclavament ètnic, mentre que els haitians amb molt baixa mobilitat estaven fortament sobre representats en el sector informal.

La troballa d'una segmentació específica segons l'origen i el fenomen de l'etnoestratificació van associats a la idea que existeixen barreres estructurals a la mobilitat entre segments de treball. Aquestes barreres poden estar relacionades amb varis factors. Alguns autors destaquen la influència de factors institucionals en la configuració de les trajectòries laborals de la immigració, i per tant en la seva integració laboral. Per exemple, pel cas espanyol, Cachón (1995) identifica la llei d'immigració i les regulacions del mercat de treball com a aspectes condicionants de la mobilitat dels treballadors d'origen immigrant, en el que ell anomena "*el marc institucional discriminatori*". En la mateixa línia Wrench *et. al.* (1999) destaquen que la rellevància dels factors institucionals sobre les trajectòries és molt considerable, ja que el "*ventall de possibilitats*" en les trajectòries laboral dels treballadors immigrants ve definit en termes legals. Per aquests autors, són les lleis les que condicionen el procés d'integració laboral de manera àmplia. Fora de les fronteres legals, la situació de les persones és d' "*irregular*" i, en conseqüència, veuen restringit el seu

accés a determinats sectors del mercat. Per això, el sector informal esdevé el sector dels “*estrangers il·legals*”.

Un altre aspecte, molt relacionat amb les característiques de cada sector de treball, és la grandària de les empreses que es troben en cada un d'ells. Seguint Osterman (1985), les gran empreses tenen organismes que fan possible el desenvolupament de carreres professionals, a través d'una escala de jerarquies ocupacionals que les petites empreses no posseeixen. Així, els treballadors immigrants, inserits en els segments secundaris del mercat de treball, tenen menors oportunitats de promoció, en part, per les característiques de les empreses on treballen.

En darrer lloc, cal tenir present que la influència dels factors estructurals també té a veure amb la segmentació segons el gènere que es produeix entre els treballadors immigrants, sobretot en el context actual d' “internacionalització de la reproducció¹⁶” (Parella 2007). La demanda de servei domèstic barat i flexible per part de les economies occidentals té molt a veure amb la feminització dels fluxos migratoris, alhora que condiona àmpliament les posteriors trajectòries laborals d'aquestes dones. La integració laboral en el servei domèstic s'ha produït en gran mesura dins el sector informal, o el segment secundari, i per tant les oportunitats de mobilitat vénen determinades per la naturalesa dels llocs de treball que aquestes dones ocupen. Per exemple, Escrivá (2000) estudia les trajectòries laborals de dones peruanes en el servei domèstic de Barcelona, i arriba a la conclusió que aquestes esdevenen «*empleadas domésticas de por vida*» (Escrivá 2000:337) ja que es perpetuen en el sector de la llar, que apareix com un segment altament etnoestratificat del mercat laboral, sense possibilitats de mobilitat ascendent.

2.2.3. Les trajectòries laborals i els efectes de la immigració sobre els mercats de treball **La Hipòtesi del desplaçament i la tesi de la complementarietat**

Els estudis repassats fins ara s'han preocupat d'estudiar com són les trajectòries laborals dels treballadors immigrants en els mercats laborals de recepció, i per això han recorregut a varies explicacions, ja siguin més de tipus individualistes (assimilació) o més institucionals (segmentació). Totes dues perspectives vénen a aproximar com es produeix la mobilitat de la immigració al nou mercat laboral. Les diferències

---

¹⁶ La idea d'internacionalització o mundialització del treball reproductiu rau en la necessitat de molts països occidentals desenvolupats de cobrir les seves necessitats domèstiques i de cura. Així, aquest procés permet estudiar algunes causes dels moviments migratoris femenins. La “importació” de mà d'obra immigrant femenina des de les regions econòmicament més empobrides implica un transvasament de treball reproductiu “sud/nord”, que acaba perpetuant la divisió sexual del treball (Castelló 2011).

entre assimilacionistes i estructuralistes se centren en si existeix un “*efecte cua*”¹⁷, i per tant en la defensa de la mobilitat eventual de treballadors immigrants al cap dels anys, o en la idea de que aquests queden relegats a ocupar els espais més baixos de l’escala ocupacional dins un mercat segmentat.

En canvi, hi ha una altra corrent d’estudis que enlloc de focalitzar-se en la mobilitat laboral *per se*, han observat quines relacions s’estableixen entre la mobilitat d’uns i dels altres, és a dir quines feines fan els treballadors immigrant, al llarg de les seves trajectòries, i de quina manera poden entrar en competència amb les trajectòries dels treballadors autòctons. En efecte, el debat sobre la competència en el mercat de treball receptor, en forma de substitució o de complementarietat, entre treballadors de diferents orígens és una altra discussió que complementa aquest repàs sobre les aproximacions a les trajectòries laborals de la població immigrant.

Una de les motivacions que, generalment, ha guiat l’anàlisi de la immigració, no només des de la sociologia, també des de l’economia, és la de refutar la idea, molt difosa entre la població autòctona, que els treballadors immigrants treuen llocs de treball i/o la seva inserció provoca una reducció dels nivells salaris mitjans. Aquesta és la idea que es troba en la base de la hipòtesi del desplaçament o substitució. Partint d’una perspectiva econòmica clàssica, i d’acord amb els arguments d’un model simple d’oferta-demanda, la immigració suposa un increment de l’oferta de treball disponible. Aquest fet s’hauria de traduir en una reducció dels nivells salarials dels treballadors autòctons, sempre que els salaris presentessin un comportament flexible. A més, aquests darrers també perdrien ocupació, ja que el nou salari d’equilibri fixat pel mercat estaria ara per sota del seu salari de reserva, pel què alguns treballadors preferirien passar per la inactivitat abans que acceptar el nou nivell salarial (Borjas 1998, Coleman 1999).

En aquesta línia, alguns estudis (Johnson 1980, Borjas 1983, Grant i Hamerinesh 1981, Grossman 1982) van desenvolupar alguns models teòrics sobre la interacció en el mercat de treball nord-americà entre ambdues forces de treball. Aquests models estaven construïts sobre la premissa bàsica que els dos grups eren substitutius en el procés de producció. En general, aquesta mena d’estudis conclouen que els treballs de les persones immigrants tenien un impacte molt reduït sobre els salaris de la població autòctona. Per tant, aquests resultats corroboraven, en termes generals, la tesi de la segmentació i la no-concurrencia en un mateix espai de treball de la mà d’obra immigrant i autòctona donada la seva concentració en segments diferents del mercat laboral.

---

¹⁷ D’acord amb la “teoria de la cua” (Thurow i Lucas 1972, Thurow 1975) els treballadors s’ordenen en funció de la relació entre la seva productivitat potencial i les seves tarifes salarials, de manera que les empreses contracten primer aquells més ben col·locats en la cua. Els immigrants ocuparien amb més freqüència llocs de treball de baixa remuneració al situar-se a l’extrem inferior, ja que d’entrada presenten una menor productivitat potencial per la falta d’experiència en el nou mercat laboral, així com de formació específica.

El mateix Borjas (1986), pocs anys més tard, publicà un nou estudi criticant aquestes aproximacions anteriors, en la mesura que prenen la població immigrant com un tot homogeni, així com també els característiques de la població autòctona. És a dir, donat que el factor treball no és un factor homogeni calia matisar la hipòtesi de la substitució. En efecte, l'especialització i la divisió del treball, basada sobretot en el grau de qualificació de la mà d'obra, estableix fronteres entre diferents categories de treballadors. Aquestes fronteres impliquen que els treballadors no són perfectament intercanviables entre sí, i en conseqüència, no podem parlar de manera genèrica d'un mercat de treball on s'observa una competència enter tots els treballadors pels llocs de treball disponibles, sinó d'un mercat segmentat. En el seu estudi, Borjas (*op. cit.*) va analitzar l'abast de la competència en el mercat entre davalladors autòctons i immigrants, arribant a la conclusió que l'impacte de l'entrada de treballadors d'origen estranger sobre els salaris i l'ocupació dels autòctons era, en termes numèrics, molt petit, sinó trivial. De fet, l'augment de treballadors immigrants havia acabat afectant de manera notable a altres immigrants.

Pel cas espanyol, aquesta substitució entre grups d'immigrants també s'ha constatat. Un estudi del grup Colectivo IOÉ (2010) demostra que l'arribada continua de nous treballadors a l'Estat des de finals de la dècada dels noranta i ben bé fins el 2007 fa que també aquests promocionin, deixant espais que paulatinament han anat ocupant altres recentment arribats. En la mateixa línia, González Ferrer (2002) fa un repàs a la literatura dels Estats Units i la producció europea sobre aquest tema, mostrant que hi ha poca evidència empírica per afirmar que la immigració ha provocat un augment de la desocupació als EEUU o a Europa, si bé pel primer cas pot haver contribuït a augmentar les desigualtats salarials, però en menor mesura que l'obertura comercial que ha tingut lloc als Estats Units des dels anys vuitanta.

Així doncs, tots aquests estudis apunten a la idea de la complementarietat. La tesi de la complementarietat sorgeix com a reacció a les propostes teòriques de les "*migracions de recanvi*" (*replacement migration*), per explicar el rol dels treballadors d'origen immigrant sobre la promoció laboral de la població autòctona (Coleman 2002) al llarg de les seves trajectòries laborals. La tesi de la complementarietat entre trajectòries d'uns i altres recull els postulats clàssics sobre la segmentació del mercat de treball de Piore (1979). De fet, davant els efectes de l'entrada d'immigrants sobre la població autòctona, allà on la hipòtesi del desplaçament o substitució pronosticava la reducció dels nivells salarials mitjans a conseqüència de l'augment de l'oferta de treball, la hipòtesi de la complementarietat argumenta que, contràriament, una major presència d'oferta de treball immigrant estimula la demanda de mà d'obra autòctona, incrementant els seus guanys salarials.

La tesi de la complementarietat es basa així en la relació suplementària entre ambdues forces de treball, les condicions negatives dels treballadors immigrants permeten l'augment de les possibilitats laborals de la població autòctona. En altres paraules, les escasses possibilitats de promoció dels treballadors immigrants condicionen la mobilitat laboral de la població autòctona, permetent els canvis d'ocupació ascendents. Així ho posen de manifest Domingo i Gil (2007) en un estudi sobre la immigració a Espanya i Itàlia, amb dades

de l'Enquesta Europea de Força de Treball (EU LFS, abreviatura en anglès). Aquests autors mostren que l'arribada massiva d'immigrants en aquests països ha estat complementària a la mobilitat social i laboral de la mà d'obra autòctona (especialment de la femenina, gràcies a la millora del seu nivell educatiu) nascuda a partir dels anys 60. De fet, pel cas espanyol, nombrosos estudis (Colectivo OIÉ 2005, Cachón 2009) han posat de manifest que durant els darrers anys de la dècada dels noranta i els primers anys del 2000, coincidint amb una conjuntura d'elevat creixement econòmic, els treballadors immigrants no han tret la feina als autòctons, sinó que han cobert aquelles posicions que els segons no estaven disposats a ocupar. Per tant, la qüestió no és si hi ha hagut una relació de competència, sinó quins són els llocs de treball que, aprofitant l'arribada i la disponibilitat de força de treball estrangera, s'han anat creant i en quines condicions.

Un exemple de la creació de llocs de treball precaris al voltant de la immigració el trobem a la tesi de S. Parella (2002). L'autora apunta a la idea que l'emancipació laboral de la dona de classe mitjana a les societats occidentals desenvolupades s'ha donat *gràcies* a la feminització i etnoestratificació del sector del servei domèstic:

«Es así como aparecen “nuevos” espacios para la ocupación de mujeres inmigrantes, que van afianzando una internacionalización de la reproducción que permite a las mujeres de los países del Centro ascender en la escala ocupacional y social, gracias a que las mujeres procedentes de países Periféricos se sitúan en la base de dicha escala» (Parella 2002: 480).

En definitiva, les relacions dins el mercat laboral entre la força de treball immigrant i autòctona es pot donar en forma de substitució, quan els treballadors immigrants desplacen els autòctons, o en forma de complementarietat, entesa com la possibilitat d'unes situacions positives per a uns *gràcies* a les situacions negatives dels altres, és a dir els treballadors immigrants i autòctons no es trobarien en els mateixos espais laborals, tant pel que fa el sector d'activitat com, en el cas que concorreguessin, en les mateixes ocupacions.

2.2.4. La inclusió del gènere i la llar en l'anàlisi de les migracions i el mercat de treball

---

Si bé les aproximacions anteriors ja havien anat incorporant el gènere com a variable explicativa, a mesura que l'evidència empírica ho demanava, aquesta variable havia estat introduïda per les teories anteriors com un factor més en l'anàlisi de regressions sobre salaris o nivells ocupacionals, i no com un aspecte central en l'anàlisi de les migracions internacionals i la seva incorporació als mercats laborals de destí. El

gènere, com a variable dependent principal, s'ha anat introduint en la literatura a partir de la segona meitat del segle XX, incorporant importants millores en la comprensió del procés que ens ocupa.

Durant la dècada dels cinquanta, seixanta i els primers setanta, la tendència era assumir que les dones, estiguessin ocupades, o no, en els països de recepció, emigraven principalment per "raons familiars" i, en conseqüència no laborals. De fet, l'ús de la terminologia "trailing-wife" o "tied-movers" (Mincer 1978) en la literatura anglosaxona responia a aquesta percepció. Posteriorment, sota la influència de corrents feministes, varis estudis han criticat la consideració de la família com a unitat guiada per principis de reciprocitat, solidaritat, consens i altruisme (González Ferrer 2008). Estudis posteriors a la dècada dels setanta s'han focalitzat en el gènere per treure les dones immigrants de l'anonimat, desmuntat la idea que elles emigren seguint els marits (vegis Oso 1998).

Conceptualitzar les migracions des de la perspectiva del gènere ha implicat abordar una sèrie de debats que ja havien tingut pes en els estudis sobre dones i mercat laboral. Un primer debat és la múltiple segmentació per classe, ètnia i gènere. Cal entendre aquesta multiplicitat més enllà de la simple suma de diverses fonts de discriminació, i a través interseccionalitat dels diferents elements que configuren la seva condició en tant que dona immigrant. En altres paraules, les dones immigrants presenten taxes de participació més baixes que els homes al mercat laboral, així com menors resultats¹⁸ perquè la seva triple condició de dona, immigrant i de classe treballadora condiciona la seva forma d'accés al mercat laboral, limitant-la a certs sectors d'activitat com l'economia informal (Pessar 1999) o el servei domèstic (Escrivá 2000, Parella 2003). En la mateixa línia, un estudi recent sobre les trajectòries sociolaborals de les dones d'origen extracomunitari a Espanya posa de manifest aquesta situació (Solé et. al. 2009: 20)

«La movilidad ocupacional de la trabajadora extranjera debe ser pues analizada en tanto que proceso que ocurre dentro de un contexto estructural dado, definido dentro del marco de las dinámicas de la globalización, las políticas migratorias, la regulación del mercado de trabajo y la organización de la gestión del cuidado. Estos parámetros permiten delimitar y diferenciar los patrones que rigen sus procesos de incorporación y movilidad laboral. En consecuencia, la posición laboral de las mujeres inmigrantes no solo se ve afectada por las restricciones de una estructura ocupacional sexualmente segregada (...) Los inconvenientes que entraña el hecho de ser jurídicamente extranjeras y socialmente definidas como inmigrantes económicas implica que la trabajadora inmigrante, en comparación con la mujer autóctona, se halle en los estratos más bajos de la estructura ocupacional»

En aquesta tesi doctoral es proposa, a més, tenir en compte un segon debat. Incorporar la relació entre el temps de treball productiu i el temps de treball reproductiu a l'hora d'estudiar les trajectòries laborals d'aquestes dones. Aquest interès respon a dos motius principals. En primer lloc, estudiar les trajectòries

---

¹⁸Així ho posen de relleu els estudis de Rendall et al (2008) i de Cobb-Clark i Connolly (2001).

laborals sense tenir present les dinàmiques imbricades entre l'esfera laboral i l'esfera domèstica seria donar un pas enrere en l'estudi de les desigualtats en el mercat de treball. En segon lloc, en la literatura sobre migracions i les seves trajectòries laborals, s'ha estudiat de manera recurrent els efectes de l'estructura segmentada del mercat, o la influència d'altres variables institucionals i atributs individuals (com s'ha mostrat en pàgines anteriors d'aquest mateix capítol), no obstant, no s'ha investigat suficientment els efectes que la impossibilitat de conciliar temps de vida familiar i temps de treball remunerat pot tenir sobre la mobilitat laboral dels treballadors immigrants. La conciliació entre ocupació i família, o més ben dit, el grau de suport al que tenen accés les persones conciliadores condiciona la quantitat i la qualitat del temps disponible pel treball productiu. Disposar de menor temps pot ser un obstacle a la mobilitat laboral, sobretot per a les persones immigrants que requereixen d'una forta inversió inicial per a conèixer el nou entorn laboral.

Aquesta proposta surt de la constatació que, si bé molts estudis sobre mercat laboral i gènere han posat de relleu com les dones tenen menors oportunitats de promoció laboral perquè són elles les que sincronitzen tasques productives i reproductives, i per tant la seva dedicació laboral no pot ser equiparable a la dels homes, en els estudis sobre mercat laboral, immigració i gènere aquesta situació rarament s'ha tingut en compte. És per això que les següents pàgines detallen els conceptes proposats per algunes teòriques de la sociologia del gènere a l'hora d'explicar les situacions laborals de les dones, i així posteriorment adaptar aquest enfocament a l'objectiu de la present tesi doctoral. Es concret, es fa un repàs sintètic a la revisió teòrica del propi concepte de treball, a la perspectiva de la producció-reproducció i a la conciliació de la vida familiar i laboral.

2.2.4.1 El paradigma de la producció-reproducció

El paradigma de la producció-reproducció arrenca del trencament epistemològic del concepte de *treball*. Aquest plantejament assumeix l'existència socioeconòmica de dos àmbits, esferes o subsistemes que donen compte de la complexitat del concepte treball: el de la producció i el de la reproducció. Entre totes dues esferes existeixen relacions desiguals, on la reproducció queda subordinada a la producció, i en conseqüència el treball assalariat, que té lloc a l'esfera productiva, resulta ser aquell dominant econòmicament i socialment, en relació al treball domèstic i familiar propi de l'esfera reproductiva. Un fet que, a la vegada, repercuteix en les condicions materials d'existència i en les representacions simbòliques dels protagonistes d'ambdós treballs (Borderías *et. al.* 1994). Però això treball i ocupació no són la mateixa noció, sinó que l'ocupació és només la part productiva de la càrrega total de treball (composta pel treball productiu i el reproductiu).

En aquesta línia, Humphries i Rubery (1984) critiquen les teories de la segmentació per haver considerat únicament el costat de la demanda en l'explicació de l'estructuració del treball. Segons aquestes autores,

les dones desenvolupen estratègies que tenen en consideració tots els aspectes familiars a l'hora de prendre decisions respecte l'àmbit laboral, fet que limita la seva disponibilitat vers l'ocupació, el seu temps, la seva participació i en conseqüència les seves opcions de mobilitat. Per això, les autores citades plantegen la necessitat de considerar la interacció entre la demanda i l'oferta de treball com un procés dinàmic, condicionat per les característiques dels diferents grups socials en l'esfera de la reproducció. Els rols i responsabilitats en aquesta esfera condicionen àmpliament les trajectòries laborals de les dones.

En aquesta investigació, la perspectiva de la producció-reproducció s'utilitzarà per estudiar de manera més completa les pautes d'integració i les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, amb la voluntat de mostrar alguna cosa més que les simples diferències de sexe. Aquest enfocament, en l'opinió de l'autora, és totalment necessari per entendre la mobilitat laboral de les dones immigrants, no només respecte el seus homòlegs masculins sinó també respecte les dones autòctones. No fer-ho implicaria ignorar les situacions particulars en funció del gènere més enllà de les diferències de sexe. Aquest matís lingüístic és bàsic, ja que permet visibilitzar les relacions de poder existents entre el col·lectiu femení i el masculí, considerant el gènere com a fruit d'una determinada construcció social i no com una simple categoria biològica de la variable sexe (Torns 1995).

2.2.4.2 La conciliació entre ocupació i família com a condicionant del temps disponible pel treball productiu al llarg de la trajectòria laboral

D'acord amb Greenhaus i Beutell (1985) es defineix la conciliació a través de les tensions entre ocupació i família derivat de les pressions incompatibles entre els rols laborals i familiars. Al llarg d'aquest treball, s'utilitzarà el terme ocupació per a fer referència al treball productiu, entenent així el concepte *treball* a partir de la revisió efectuada per la sociologia del treball feminista¹⁹.

Seguint aquesta revisió, i tenint en compte les crítiques que ha rebut la definició del concepte *conciliació*²⁰ en la literatura anterior, aquesta investigació entén que *conciliar* suposa harmonitzar les dues esferes, producció i reproducció, que d'entrada no se situen en un mateix nivell i presenten incompatibilitats a nivell macro. Certament, la noció de conciliació en la que descansa l'aproximació sobre la distribució del temps

---

¹⁹ Per a una revisió completa sobre el trencament epistemològic del concepte de treball, veure el recull de texos que fan Borderías *et. al.* (1994) sobre els treballs de les dones en les societats occidentals industrialitzades.

²⁰ Stratigaki (2004) demostra el canvi operat en el concepte conciliació, introduït per potenciar la igualtat de gènere en el mercat laboral en la seva incorporació en el discurs de la UE i altres organismes polítics, passant així d'un objectiu d'igualtat a un concepte d'orientació únicament laboral i econòmic. Aquesta cooptació del concepte per part de l'esfera política hauria transformat i corromput, segons alguns autors, el significat genuí de conciliació (Stratigaki 2004, Macinnes 2005, Moreno 2006).

no està exempta de debat. Una de les crítiques més importants al respecte és ressaltar la seva ambigüïtat en termes teòric i inclús polítics, sobretot per la seva dificultat d'objectivar i operativitzar el concepte conciliació en termes empírics (Torns 2005, Macinnes 2006, Lewis 2006). Per altra banda, hi ha tota una sèrie de corrents crítiques que consideren que les actuals polítiques de conciliació han estat dirigides exclusivament a dones per tal d'incentivar la seva presència en el mercat, però no han enfocat el debat sobre els contractes de gènere que operen per consens sociocultural i que atorga a la dona en exclusiva la dedicació a la cura familiar. D'aquesta manera més que parlar de conciliació cal parlar de la conciliació de l'estratègia laboral de la dona de "*dobla presència*", en què les dones són admeses en la força de treball però amb una posició marginal, que es tradueix en una segmentació vertical i horitzontal en el mercat de treball en funció de gènere i de la presència de càrregues familiars dins la llar (Mahon 1995). En aquesta línia, algunes autores han esmentat els efectes de les polítiques de conciliació sobre la legitimació i reforç del *statu quo* (Torns 2005), o la seva instrumentalització com a "*màrqueting*" polític i electoral (Fernández-Cordón i Tobío 2005) ja que no semblen resoldre la condició estructural generadora de desigualtat, que és la distribució desigual i sexuada entre el temps de treball remunerat i el treball domèstic i de cura.

Tot i el reconeixement d'aquests debats, aquesta tesi doctoral no pretén abordar la pertinència del concepte conciliació ni, més específicament, analitzar les polítiques de conciliació a l'Estat espanyol²¹, tanmateix l'ús del concepte conciliació és de gran utilitat per abordar les diferències en la participació laboral d'homes i dones respecte el temps i la disponibilitat vers l'ocupació, que és un dels elements proposats en aquest treball per tal d'entendre com es produeixen les trajectòries laborals dels treballadors immigrants.

Així les incompatibilitats entre ocupació i família són un element a tenir present a l'hora d'aproximar-nos a les diferències en la mobilitat laboral que poden sorgir entre treballadors autòctons i immigrants, així com entre homes i dones immigrants. Perquè existeixi una incompatibilitat entre ocupació i família, aquesta ha de ser sentida i narrada pel subjecte a partir de la seva percepció sobre l'experiència viscuda a nivell micro. No obstant, no és necessari que una persona percebi tals incompatibilitat perquè existeixin *de facto* a nivell macro (Papí 2005). Partint d'aquesta incompatibilitat de partida entre ambdós treballs, la conciliació no és més que un intent d'harmonitzar ambdues esferes. En aquest sentit, sempre han existit estratègies de conciliació entre ocupació i família, i en part la pròpia divisió tradicional del treball segons el gènere és una d'elles²², però certament aquest model ha anat perdent força amb la generalització de les dones al mercat de treball i les estratègies de conciliació han hagut de prendre altres camins. No obstant, aquests altres camins han continuat recaient en la pròpia dona, que malgrat s'hagi incorporat massivament al mercat laboral aquesta inserció no s'ha produït conjuntament amb una distribució més igualitària de les

²¹ Per això veure els treballs de Torns *et. al.* (2003), Lewis (2006) i Borràs *et. al.* (2007).

²² El model tradicional de divisió del treball és conegut com a "male breadwinner/female caregiver" (Lewis 1992) i és característic del patró familiar propi de la segona meitat del segle XX.

tasques domèstiques, sinó que continuen sent les dones a les qui correspon en bona mesura resoldre els conflictes vinculats a la conciliació (Carrasco *et. al.* 2003).

La incompatibilitat no només es concreta a través del desigual i asimètric reconeixement social del treball productiu i reproductiu, sinó també des de la lògica de l'espai i el temps. D'aquesta manera Balbo (1978) descriu la situació de les mares treballadores amb el terme "doble presència", per tal de reflectir la doble càrrega desenvolupada en un mateix temps, espai i jornada. En aquest sentit, els desequilibris entre ocupació i família que afecten de manera diferent a la vida quotidiana d'homes i dones tenen implicacions diferents en funció del gènere, per a elles constitueixen obligacions i responsabilitats font de desigualtat i per a ells es tradueixen en privilegis en el mercat laboral (Torns i Carrasquer 1999).

Pel cas de les dones immigrants, el menor grau de suport que poden tenir a aquesta conciliació és el resultat de la seva manca de xarxa familiar o relacional de cura en el país de recepció, o pel desconeixement de recursos a l'abast que poden facilitar l'harmonització dels temps. De fet, estudis anteriors (García Borrego 2007) ja han posat de manifest alguns d'aquests aspectes, mostrant com les famílies immigrants, de mateixa manera que els autòctones, pateixen la tensió entre l'esfera productiva i reproductiva, però disposen de menors recursos per resoldre tal tensió, no només per la falta de familiars i amics amb qui compartit responsabilitats de cura, sinó també per un menor accés als recursos públic i/o privats. Aquest menor grau de suport a la conciliació es tradueix en poder disposar de menor temps de dedicació a l'ocupació, i és un fet que recau sobretot en les dones limitant les seves oportunitats de promoció laboral.

2.2.5. La importància de les xarxes socials al llarg de les trajectòries laborals dels treballadors immigrants

---

Un altre dels aspectes que poden influenciar les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, i el darrer que es repassa en aquest capítol, és el paper de les xarxes socials, definides com el conjunt de relacions informals, entre immigrants i els potencials migrants, que vinculen les societats emissores i receptores (Herranz 2000). Aquestes xarxes no només intervenen en la decisió d'emigrar, sinó també en la connexió entre l'oferta de força de treball en el país d'origen i la demanda en la societat de destí.

Les xarxes socials han estat sempre un canal eficaç per accedir a l'ocupació, per exemple, un estudi de Martínez Veiga (1997) constata que el mercat de treball s'estructura, en part, «*como una búsqueda y cambio de empleo a través de una red de relaciones que pone en relación unos trabajadores con otros, y a través de ellos con el empleador*» (*ibid.*: 173). Tanmateix, pel cas dels treballadors immigrants, les xarxes socials com a font d'ocupació prenen encara una major importància. A través de les xarxes socials flueix

una gran quantitat d'informació sobre els salaris i sobre els llocs de treball disponibles. D'aquesta manera, la incorporació dels immigrants, i la seqüència d'ocupacions al llarg de la seva trajectòria, no només respon a factors estructurals, com la segmentació del mercat laboral, o atributs individuals com el grau de qualificació, sinó que és la concentració de la pròpia força de treball immigrant en determinats espais laborals la que atrau altres immigrants del mateix grup ètnic, a través de mecanismes informals. Així ho constaten també Portes (1983), Portes i Bach (1983), Light i Bonacich (1988) quan identifiquen els enclavatges ètnics per referir-se a la concentració ètnica que es produeix en una mateixa ocupació. Tal concentració és canalitzada a través de les xarxes socials migratòries. Segons Martínez Veiga (1997), la concentració de treballadors d'una mateixa nacionalitat en una mateixa activitat genera mercats "*pseudo-interns*" que poden arribar a excloure a treballadors immigrants d'altres orígens i, inclús, els treballadors autòctons. Si bé les xarxes socials tenen com a efecte positiu proporcionar informació i treball remunerat als treballadors al llarg de les seves trajectòries, com a contrapartida, els processos de mobilitat laboral sovint es poden veure frenats per l'existència de la pròpia xarxa, ja que sovint dificulten el contacte amb la societat autòctona. D'aquesta manera, les xarxes socials migratòries poden jugar un paper important en la distribució de les oportunitats d'ocupació, i sovint ajuden a entendre qui obté certes posicions ocupacionals i qui no, segons la seva posició relacional dins la xarxa.

Així doncs, les xarxes socials constitueixen un altre factor condicionant de la mobilitat laboral dels treballadors immigrants, tanmateix els seus efectes no s'estudien en primer pla en aquesta investigació. Reconeixent que seria un camp d'estudi interessant, donada la limitació d'espai i de temps d'aquesta tesi doctoral no s'entrarà a observar a fons els possibles efectes de les xarxes socials sobre la mobilitat laboral. Val a dir, a més, que aquesta investigació no fa ús de les eines metodològiques adients per estudiar la influència de les xarxes relacions en els processos socials, i per això no és possible entrar a considerar aquesta variable dins el paraigües teòric que es proposarà en la present tesi doctoral. No obstant, i donada la seva rellevància en la configuració d'oportunitats laborals, es realitza una breu aproximació als seus efectes tant en la recollida de dades com en l'anàlisi posterior.

2.3. Discussió de les aportacions anteriors

Un cop repassades algunes de les aproximacions sobre les trajectòries i la integració laboral dels treballadors immigrants, convé contrastar els aspectes més rellevants que es desprenen de cada una d'elles amb els objectius d'aquesta tesi doctoral. Així, la intenció en aquest punt és argumentar el punt de vista o supòsits teòrics dels que parteix aquesta investigació, i amb els que pretén explicar l'objecte d'estudi principal, que no està de més recordar que són les trajectòries laborals de la immigració a l'Estat espanyol i el seu procés d'integració en el mercat de treball.

En primer lloc, ara és possible abordar de manera més concisa la definició d'integració laboral que ja s'havia puntat a l'inici. Seguint l'interès principal d'aquest estudi, resseguir les trajectòries com a reflex del procés d'integració implica combinar aspectes de l'assimilació ocupacional i aspectes de la segmentació dels mercats de treball. En concret, la integració laboral es defineix a través de la convergència entre els resultats de les trajectòries de treballadors immigrants i autòctons, així com per la possibilitat d'experimentar mobilitat laboral ascendent. El concepte de convergència prové de les teories sobre l'assimilació ocupacional, i s'operativitza a través dels guanys salarials, tal i com ho fan els teòrics d'aquesta perspectiva. El concepte de mobilitat laboral s'entén tant verticalment, a través dels canvis i transicions entre categories ocupacionals, com horitzontalment, a través dels salts entre sectors d'activitat²³. Aquí, es tenen presents els supòsits de la teoria de la segmentació dels mercats, en la mesura que la mobilitat ve limitada per un conjunt de barreres que es definiran posteriorment. De moment, convé reprendre el concepte de trajectòria.

La trajectòria laboral s'estudiarà en aquesta investigació a través de la mobilitat laboral i la convergència salarial, de manera longitudinal en el temps. Per això, queda més que justificada l'elecció del curs de vida com a element bàsic a l'hora de resseguir les trajectòries dels treballadors immigrants. Tanmateix, no està de més aturar-s'hi. Hi ha dos motius diferents que sostenen l'elecció del curs de vida com a perspectiva teòrica i metodològica. En primer lloc, permet de manera privilegiada fer operativa la connexió entre individus (i les seves característiques) i estructures, tant a nivell empíric com teòric. En un sentit empíric, l'estudi longitudinal dels modes d'accés a diferents llocs i posicions laborals permet la vinculació entre les accions i esforços dels individus amb els seus guanys i recompenses. En un sentit teòric, la perspectiva del curs de vida ha desenvolupat un cos teòric que fa possible la interacció de supòsits de les teories de l'assimilació ocupacional, l'enfocament de la segmentació i els conceptes propis de la perspectiva de la producció-reproducció dins un mateix marc de referència. En segon lloc, i seguint aquesta darrera constatació, la perspectiva del curs de vida permet veure les interaccions entre diferents sistemes o esferes, font de possibles desigualtats. A més a més, l'estudi longitudinal fa possible entendre quina és la

---

²³ Per a la definició i operativització dels conceptes principals d'aquesta investigació *veure capítol 4*.

connexió entre la posició d'un individu en l'esfera familiar, a l'esfera laboral i quines tensions es produeixen entre totes dues. Aquestes tensions condicionen les decisions en una i altra esfera, i per tant també expliquen part de la mobilitat laboral.

Tornant a les preguntes d'investigació de les que parteix aquest estudi i exposades en el primer capítol introductori, entendre les trajectòries laborals a través de la perspectiva del curs de vida permet donar resposta a la pregunta principal, de la que sorgeix aquesta recerca: “*amb el pas del temps, i superades les primeres barreres a la integració laboral, els treballadors immigrants experimenten una mobilitat laboral ascendent, o pel contrari s'estan formant nínxols de treball precari etnoestratificats?*”

Tanmateix, és obvi que quan parlem d'oportunitats de mobilitat laboral ascendent i convergència salarial entre trajectòries, el què estem buscant en el fons són el conjunt de factors i situacions que poden obstaculitzar aquesta mena de mobilitat i limitar la convergència. Per això, es recorre de nou a algunes de les perspectives ja abordades per mesurar el grau de convergència salarial i de mobilitat laboral ascendent.

En primer lloc, es pren de les teories de l'assimilació la perspectiva individualista per estudiar la influència del conjunt de formacions i qualificacions en les trajectòries laborals. Tot i que els teòrics de l'assimilació ocupacional fan servir el concepte de *capital humà*²⁴ per referir-se a aquest conjunt, aquesta tesi doctoral evitarà referir-s'hi així en primer terme perquè el seu ús implica abordar una sèrie de debats en els que no es pren posició, ja que el què interessa al capdavant és observar el grau de qualificació formal i informal com un factor que condiciona la convergència i la mobilitat. En segon lloc, es pren de les teories de la segmentació dels mercats la influència de factors institucionals sobre la mobilitat i la convergència, i en concret s'estudien les característiques i l'estructura dels sectors d'activitat del mercat laboral espanyol. En tercer lloc, de la perspectiva del gènere es considera la distinció entre treball i ocupació, la doble presència femenina en les esferes de la producció i la reproducció, i la conciliació entre totes dues, amb l'objectiu d'estudiar la influència del temps sobre la mobilitat i la convergència. En altres paraules, disposar de menor temps per dedicar a l'ocupació i tenir menor disponibilitat pot ser un factor que limiti la promoció laboral, de manera que el suport que els i les treballadors immigrants, sobretot elles, tenen per conciliar ocupació i família és un indicador de la quantitat, i la qualitat, del temps i la disponibilitat vers l'ocupació de que disposen.

En resum, la integració teòrica sota la qual s'aborda l'objecte d'estudi propicia un millor coneixement dels processos i els factors que modelen les trajectòries laborals de la immigració. En aquesta línia, el dilema entre explicacions individualistes, pròpies de l'assimilació, i estructuralistes, pròpies de la segmentació, en el terreny de les trajectòries laborals de la immigració resulta a la pràctica un fals dilema. Suposar que els

---

²⁴ Per una definició més acurada del concepte, dels debats que aquesta visió ha desencadenat, així com la posició final que adopta aquesta tesi doctoral, veure el quart capítol (definició de conceptes, dimensions i indicadors).

processos d'inserció laboral responen a condicionants estructurals no és incompatible amb l'acceptació de la lògica de l'intercanvi competitiu. El reconeixement de que els guanys laborals depenen bàsicament dels desiguals atributs i recursos formatius és teòricament compatible amb l'acceptació de l'existència d'estructures que condicionen en gran mesura la trajectòria laboral. Aquesta integració teòrica permet donar resposta a algunes de les preguntes que es planteja la present tesi doctoral, en concret les que fan referència als factors que poden obstaculitzar o facilitar la mobilitat laboral i la convergència salarial al llarg del temps.

Finalment, aquest capítol ha abordat un tercer debat que qüestiona l'impacte de la participació laboral de treballadors immigrants sobre la mobilitat laboral dels treballadors autòctons. Una de les preguntes d'investigació inicials girava en aquesta línia. Aquest punt es reprendrà al llarg del tercer capítol, fent referència específica al mercat laboral espanyol, però seguint amb la proposta d'integració teòrica, aquesta tesi doctoral es posiciona en una comprensió de la relació entre ambdues forces de treball en funció de les característiques dels individus i el sector d'activitat on s'insereixen. Així, la hipòtesi de la complementarietat anirà prenent força al llarg d'aquestes pàgines, ja que en un mercat segmentat les relacions dels individus estan condicionades per l'estructura i la naturalesa del mercat de treball.

2.4. Conclusions del capítol

Aquest primer capítol teòric ha volgut delimitar l'ús dels conceptes centrals de la tesi doctoral: trajectòria laboral, inserció laboral, mobilitat laboral, convergència salarial i temps de dedicació a l'ocupació. A més, ho ha fet en base a les aproximacions teòriques anteriors sobre el procés d'integració laboral i les trajectòries laborals dels treballadors immigrants. En aquest punt es resumeixen les idees principals a les que s'ha arribat.

En primer lloc, la trajectòria laboral es defineix com la seqüència de posicions ocupacionals dins el mercat laboral que experimenta un individu al llarg de la seva vida, tenint en compte les diferents maneres en què l'estructura social modela i limita les accions individuals, i els diferents canvis i transicions que es van donant d'un estat a un altre. La perspectiva dels curs de vida s'utilitza com a base teòrica i metodològica del concepte de trajectòria, per copsar de quina manera les accions individual queden incrustades en l'estructura social.

En segon lloc, les trajectòries laborals s'operativitzen a través de la interacció entre els processos microsocials, és a dir les estratègies i accions individuals, els processos macrosocials, l'estructura

d'oportunitats laborals, i els processos mesosocials, com la interacció entre esferes de desigualtat que en aquest treball és materialitzen en les relacions entre l'àmbit laboral i l'àmbit domèstic i familiar.

En tercer lloc, definides d'aquesta manera, les trajectòries laborals de la immigració permeten aproximar-se al procés d'integració laboral pel que travessen aquests individus a la nova societat, a partir de l'estudi de la mobilitat laboral i la convergència salarial. Com que s'entén que aquest procés d'integració no és unidireccional, és a dir no es tracta d'una simple adaptació o incorporació de les pautes laborals preexistents al mercat laboral abans de l'arribada de nous treballadors estrangers, sinó que és un procés dinàmic que transforma les dinàmiques anteriors, aquesta tesi doctoral pretén captar les trajectòries laborals de treballadors immigrants dins les estructures pròpies del mercat espanyol en un context complex i heterogeni, on diferents factors s'interrelacionen entre sí a l'hora d'explicar com es produeix aquesta integració.

Els tres punts anteriors, aplicats més concretament al cas d'estudi que ens ocupa, tenen les següents implicacions:

1. Les trajectòries laborals de la immigració s'aproximen des d'una perspectiva biogràfica (curs de vida) en funció de la complementació teòrica de tres perspectives diferents: les teories de l'assimilació ocupacional, les teories de la segmentació del mercat de treball i la perspectiva de la producció-reproducció.
2. Cada una d'aquestes tres corrents teòriques aporten aspectes rellevants per a la configuració de les trajectòries laborals de la immigració: el nivell de formació, l'estructura del sector de treball i el temps disponible a l'ocupació.
3. Les relacions entre trajectòries laborals dels treballadors autòctons i immigrants queden definides sota aquesta integració teòrica, tenint present la heterogeneïtat de la força de treball i l'estructura segmentada del mercat de treball.

3.

Les Particularitats del context Espanyol Trajectòries laborals de la Immigració i els seus Condicionants a Espanya

---

«Studying the case of Spain is particularly interesting, firstly because it is a country with abundant, recent immigration (...) Secondly, and unlike other countries, immigration to Spain comes from a highly varied range of countries (...) Thirdly and finally, (...) the number of studies dealing with immigrant assimilation on the Spanish job market is very small»
(Esteve Sanromá, Raúl Ramos i Hipólito Simón, 2008: 7-8)

«El incremento de flujos de población extranjera se produce en el marco de un sistema productivo y un mercado de trabajo que presenta todavía una serie de problemas estructurales que pueden obstaculizar el logro de altos niveles de desarrollo económico, competitividad y empleo»
(Antonio Caparrós Ruiz i Lucía Navarro Gómez, 2010: 876)

Introducció

Aquest capítol està dedicat a mostrar quin és el context de recepció dels treballadors immigrants a Espanya, i de quina manera aquest context condiona la seva participació al mercat laboral (entrada i posterior trajectòria).

Amb aquest interès, el capítol es divideix en tres grans àrees o àmbits condicionats: un primer basat en l'àmbit legal, on es descriurà la política d'immigració. El segon, dins l'àmbit del mercat laboral, es focalitzarà en la seva estructura i segmentació. El tercer, en l'àmbit demogràfic, tindrà en compte l'envelliment de la població i la demanda de mà d'obra divergent pel que fa al gènere, amb resultats laborals diferents entre homes i dones immigrants.

En primer lloc, la política migratòria condiona la forma d'entrada al mercat laboral restringint l'accés dels treballadors immigrants a aquelles posicions no desitjades per a la població autòctona, ja que com es veurà els permisos de treball parteixen de la premissa d'inexistència d'atur nacional. En segon lloc, el mercat laboral espanyol no és un espai neutral on la població immigrant simplement s'hi incorpora, sinó que està segmentat per múltiples eixos de desigualtat, que limiten els espais laborals de circulació (i de no-circulació) de la força de treball estrangera. La inserció de la immigració en el mercat espanyol s'ha produït en uns sectors d'activitat molt concrets, com l'agricultura, la construcció i el sector de la llar. Aquest capítol també recull les característiques d'aquests, i identifica perquè han atret una bona part dels fluxos migratoris d'entrada. En darrer lloc, els canvis ocorreguts en la demografia espanyola (com l'envelliment de la població), la major participació de la dona en el mercat laboral, els nous models familiars, i les deficiències de les polítiques de conciliació de temps han augmentat de manera notable la demanda de dones immigrants perquè s'ocupin en el servei domèstic. Com es detallarà, aquest sector té unes característiques particulars, i per tant les trajectòries laborals de les dones immigrants tenen especificitats importants respecte a la resta de població. Aquests tres aspectes es perfilen en aquest capítol com a condicionants de les trajectòries laborals, en la mesura que configuren el context de recepció. Espanya té unes característiques particulars, que han portat a un sistema migratori concret, alhora que l'entrada de nous treballadors ha generat dinàmiques *de re-segmentació* del mercat laboral.

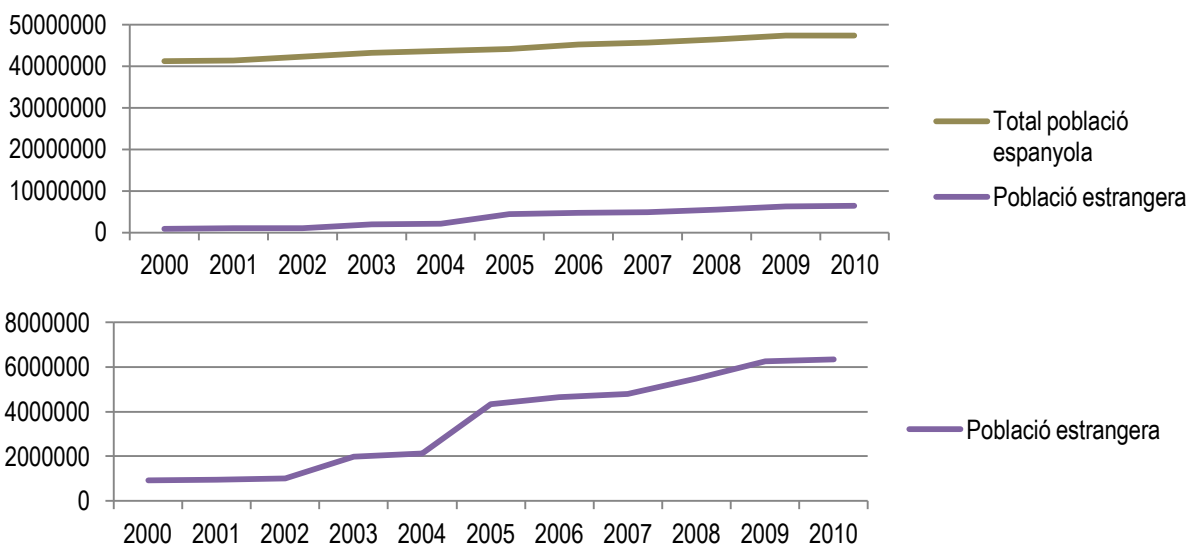
Finalment, aquest capítol repassa algunes de les publicacions anteriors sobre trajectòries laborals de treballadors immigrants a Espanya, i analitza els buits teòrics i les limitacions metodològiques d'aquests estudis.

3.1 Els fluxos migratoris cap a Espanya. Per què diem que és un país de recent tradició immigratòria?

Al llarg d'aquesta tesi doctoral s'esmenta en repetides ocasions que l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració a Espanya és interessant donat que aquest és un país de recent tradició immigratòria, és a dir fa relativament poc temps que és receptor de fluxos migratoris d'entrada destacables pel que fa el volum i a la voluntat de permanència dels nous treballadors. Per això, en aquest punt és pertinent preguntar-nos per què diem que és de recent tradició immigratòria?, i perquè de manera relativa?, i com sabem que és una immigració permanent?

Certament, l'actual crisi econòmica ha fet variar el nombre d'entrades, però no és menys cert que la immigració ja és a Espanya un fet social, en el sentit que Durkheim dóna a aquest concepte²⁵, i el nombre de residents estrangers continua sent molt més elevat que en èpoques anteriors, com mostra el gràfic següent.

Gràfic 3.1. Evolució del nombre de residents de nacionalitat estrangera a Espanya, 2000-2010

Font: Institut Nacional d'Estadística, INE

²⁵ La concepció de Durkheim sobre la sociologia rau en una teoria del *fet social*. Durkheim defineix un fet social com les maneres d'actuar, sentir i viure exteriors a l'individu, que exerceixen un poder coactiu sobre la seva conducta orientant-la en tot el seu desenvolupament. En aquest sentit la immigració és un fet social en la mesura que afecta a totes les institucions que constitueixen una societat, tant si s'és immigrant com si no. Émile Durkheim (1994) *Las reglas del método sociológico*, Madrid: Alianza, pp. 56-57.

Seguint a Cachón (2002), al llarg de la història de l'Estat espanyol és possible diferenciar tres fases o “moments” del “sistema migratori” (Cachón 2002). Per “sistema migratori” s'entén, tal i com ho defineix Arango (1993:26),

«La asociación, dotada de cierta vocación de permanencia y acompañada de un denso tejido de interrelaciones de diversos órdenes, que se establece entre una región receptora de inmigración y un conjunto de países emisores de emigración.»

Espanya va passar a mitjans dels vuitanta, d'una manera relativament inesperada (Izquierdo 1996), de ser un país d'emigració a tenir un saldo positiu en el flux migratori, però en diferents processos històrics i amb intensitats diferents: un primer moment fins el 1985-86, un segon entre 1985 i mitjans dels noranta (1996-98), i un tercer, sobretot a partir de 2000 i fins a l'actual crisi econòmica²⁶. Aquesta diferenciació en tres fases respon a les variacions que es produeixen tant en el context econòmic i polític, com en el *tempo* en què es dona l'entrada de població estrangera, i les característiques de la mateixa. La *primera etapa* té lloc fins el 1985-86, el tipus d'immigració és bàsicament europea i el ritme d'entrada és molt poc destacable. Espanya no era un pol d'atracció, però començava a donar evidències de transformar-se en país d'acollida d'immigrants. La *segona etapa* es pot situar entre 1986 i mitjans de 1990. Durant aquest període la immigració a Espanya esdevé una realitat que afecta al conjunt de la societat i a les seves institucions, especialment les institucions públiques. Aquesta és una nova immigració per varies raons. Nova per les regions d'origen i el nivell de desenvolupament d'aquestes regions (començant per Àfrica, i especialment el Marroc, però també l'est d'Europa); nova per la seva cultura (religions no cristianes); nova pels seus caràcters fenotípics que la fan fàcilment identificable, i nova per les motivacions econòmiques de la immigració, o millor dit per les motivacions laborals. Finalment, a partir de la segona meitat dels anys noranta, i de manera particular a partir de l'any 2000 arrenca una *tercera etapa*, inscrita dins el cicle de globalització de la societat i de l'economia, i marcada per una ampliació i diversificació de la immigració. Aquesta forta intensificació posa sobre la taula nous reptes fruit de la complexitat de situacions que se'n deriven.

Donada la importància d'aquest darrer període, el present treball indaga les trajectòries laborals de les persones que han immigrat a Espanya durant aquest moment. Com ja s'ha esmentat, no és una realitat senzilla d'abordar donat els múltiples factors que la componen: des de les característiques de la pròpia immigració, passant per aspectes de reagrupació familiar, o la influència de les xarxes socials en el procés de migració i inserció en el país de destí. Aquest és el moment en què el fenomen migratori pren un pes més rellevant, i en què el conjunt de treballadors estrangers poden, per nombre i volum, significar un canvi important en l'estructura de la societat espanyola.

---

²⁶ Tot i que la diferenciació d'aquests tres moments és de Cachón 2002, pel que fa a la tercera fase la limitació fins el context socioeconòmic actual és pròpia.

A més a més, quan es compara la situació espanyola amb la resta de països del seu voltant, (taula 3.2) s'observa ràpidament com l'any 1999, amb l'excepció de França per la que no hi ha dades comparables, Espanya és el país amb un menor nombre de població resident d'origen immigrant, però deu anys més tard se situa just darrera d'Alemanya, i per sobre de països com França o el Regne Unit. Per això, és una immigració recent. De manera relativa a d'altres països de la UE, Espanya rep un volum significatiu de fluxos migratoris des de fa 10 anys, i és molt rellevant el seu augment espectacular. Conèixer què ha ocorregut amb aquestes persones és rellevant per entendre la configuració de la societat actual.

Aquesta tesi es focalitza en la seva integració laboral, en base als resultats dins el mercat de treball, és a dir la seva mobilitat horitzontal i vertical, i la convergència salarial amb la població autòctona. L'interès d'aquest estudi és avaluar el grau d'obertura que el mercat laboral espanyol permet a la incorporació de nous treballadors, però també en els canvis que aquesta entrada massiva d'immigrants ha implicat al mercat de treball.

Taula 3.1. Evolució del nombre de residents estrangers a alguns països europeus, 1999-2009

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2009
DE	7308477	7336111	7267568	7318263	7347951	7341820	7287980	7289149	7255949	7185921
FR	3263186	:	:	:	3263186	:	3623063	3510000	3650100	3737676
GB	2297947	2459934	2657732	:	2760031	2941400	3066055	3425000	3659900	4184011
NO	:	178686	184337	185863	197668	204731	213303	222277	238305	302908
IT	1116394	1270553	:	:	1549373	1990159	2402157	2670514	2938922	3891295
ES	648533	819886	1163816	1560724	2189213	2771962	3371394	4002509	4606474	5650968

FONT: Eurostat

NOTA: : (sense dades). DE (Alemanya), FR (França), GB (Gran Bretanya), NO (Noruega), IT (Itàlia), ES (Espanya).

3.2 Context de Recepció (I). Els efectes de la política d'immigració espanyola a l'entrada de treballadors estrangers

---

L'anàlisi dels efectes i configuracions de la política migratòria és un aspecte clau a l'hora d'entendre com es desenvolupen les trajectòries laborals de les persones immigrants, ja que aquesta organitza les oportunitats vitals dels treballadors estrangers en la mesura que condiciona la seva entrada en el mercat de treball. En altres paraules, l'àmbit legal regula l'entrada i el ventall de possibilitats a les que aquests treballadors tenen accés legalment, i per tant la política migratòria constitueix un element important que configura el "*camp d'oportunitats*" dels treballadors immigrants (Cachón 1995).

En aquest sentit, i seguint a Calavita (1996) és rellevant tenir present els interessos contradictoris que mouen els Estats a l'hora de dissenyar i dur a terme la seva política migratòria. Segons l'autora, mentre que per una banda l'Estat ha de servir els requeriments d'una economia que necessita de mà d'obra flexible, per l'altra precisa buscar legitimitat davant la ciutadania i atenuar el conflicte social. També són rellevants les aportacions de Castles (1993) en la mateixa línia, quan evidencia el caràcter irreconciliable dels objectius de la política migratòria. Per exemple, les actuals polítiques migratòries estableixen mesures restrictives que dificulten l'entrada legal de migracions laborals, alhora que es plantegen com a objectiu evitar i perseguir la immigració il·legal. D'aquesta manera, i paradoxalment, com constata Pajares (2001) donat el tancament a l'entrada legal d'immigrants, és la mateixa immigració il·legal la que acaba solucionant les necessitats existents de mà d'obra.

Aquest conjunt de reflexions són pertinents per l'objecte d'estudi d'aquesta investigació, ja que es constata que les polítiques migratòries canalitzen l'entrada de treballadors immigrants, i condicionen àmpliament el desenvolupament de les seves trajectòries posteriors.

3.2.1. La Construcció i Evolució de la Política Migratòria a Espanya

---

La política migratòria espanyola²⁷ apareix com a tal a partir de la Llei Orgànica 7/1985²⁸ sobre els drets i llibertats d'estrangers a Espanya (LOE). Aquesta legislació imposava força restriccions a la immigració,

²⁷ En aquest punt es recull de manera sintètica el naixement i evolució de la política migratòria a l'Estat espanyol. Per un tractat més extens vegis Santos (1993), Pajares (1998), Ruiz de Huidobro (1998, 2001) o Alonso (2002).

²⁸ Llei Orgànica 7/85 del 1/7/1985, BOE de 3/7/1985. Consultada a [http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-1988-4256].

concebent-la com un fenomen temporal, centrant les disposicions legals al voltant del control dels immigrants ja residents en territori espanyol. L'aprovació d'aquesta llei s'entén en el procés d'integració europea i la incorporació de l'Estat espanyol a la Unió, que va influir de manera decisiva sobre la necessitat de l'Estat de comptar amb una política d'immigració. De fet, aquesta llei es va promulgar només sis mesos abans de la integració a la llavors Comunitat Econòmica Europea, en un moment en què el volum d'immigrants era particularment reduït i la societat espanyola no considerava que aquesta matèria requerís la intervenció estatal (Alvite 1995). Així, mentre en la majoria de països europeus les polítiques de control es plantejaven com a preventives de les expressions de rebuig social cap el col·lectiu immigrant, a l'Estat espanyol l'articulació de dispositius institucionals van sorgir en un moment en què no existia la figura de l' "immigrant" en l'imaginari social. Segons Alvite (*Ibid.*) la falta de legitimació social d'aquestes mesures restrictives va comportar la necessitat de construir paral·lelament la figura de l' "*immigrant*" carregada de problematització.

La LOE comprenia bàsicament un sistema legal molt restrictiu, centrat en l'ocupació i l'ordre públic, que tenia com a objectiu reduir el nombre d'entrades de treballadors en base al principi de la temporalitat i de les necessitats del mercat laboral. Donada aquesta concentració en controlar l'accés dels immigrants, es dificultava la reunificació familiar i la residència estable. La llei exigia que els immigrants esperessin a tenir una oferta de treball abans de sol·licitar els visats de treball i residència, però dificultava la renovació de permisos. Conseqüentment, moltes persones, tot i entrar per vies legals, acabaven en situacions d'il·legalitat. A més, es contemplava la imposició de sancions a aquells que donaven ocupació irregular, però la seva aplicació va ser molt laxa (Ortega 2003).

Com ja s'ha esmentat, les regulacions severes instaurades mitjançant aquesta primera llei van deixar un alt nombre d'immigrants sense la documentació necessària per viure o treballar a Espanya. Per això, el 1986 es va procedir a un primer procés de regulació extraordinària. Posteriorment, el 1991, el 1996, 2000 i 2005, s'iniciarien quatre processos similars més. Com s'explicarà en línies posteriors, aquests processos de regulació extraordinària tenen una motivació econòmica clara, per a les persones immigrants és un procés per sortir de l'economia submergida, alhora que permeten als Estats augmentar els ingressos públics mitjançant el pagament d'impostos a la Seguretat Social, sempre i quan les persones regularitzades puguin mantenir un lloc de treball. Tanmateix, per altra banda, aquestes regulacions han estat criticades per la Unió Europea a l'oferir un cert estímul a la immigració il·legal a través d'un suposat "*efecte crida*". A més, a gran escala, aquestes mesures tenen també implicacions per altres Estats membres donada la supressió dels controls en les fronteres interiors. (Aguilera Izquierdo 2006).

A finals de la dècada dels vuitanta, el model de la LOE començava a fallar, ja que lluny de controlar l'entrada d'immigrants semblava produir tot el contrari. Les pressions migratòries augmentaven i tots els obstacles jurídics i administratius d'aquesta llei contribuïen a estimular la immigració il·legal. (Tarabini-Castellani 1998). Per aquestes carències, però també per les necessitats d'adaptar la normativa espanyola

al Tractat de Schengen, el llavors govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) va optar per reformar la LOE mitjançant el reglament de 1996²⁹, i el gener de 1998 s'aprova una nova llei, sota el govern en minoria del Partit Popular (PP), l'anomenada Llei orgànica sobre els drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva Integració Social, la LO 4/2000³⁰. Aquesta va entrar en vigor el 12 de gener del 2000, tot i l'oposició del partit al govern, el PP (en minoria), que veia en el text un possible "efecte crida" de nous immigrants causat per les concessions legals que oferiria la nova llei.

L'aspecte que es podria considerar més important d'aquesta llei va ser el fet de marcar la transició d'una normativa centrada en controlar els fluxos d'immigrants (política d'estrangeria), a una que abordava des d'una perspectiva més àmplia el tema de la immigració i la seva integració (política d'immigració). Aquest canvi no responia al fet de reconèixer de manera explícita els drets dels immigrants, sinó que el canvi s'assentava en la concepció de la immigració com un fenomen permanent (Ruiz de Huidobro 2000). El dret. al. treball, però, seguia sent limitat per la denominada "*preferència nacional en l'ocupació*", de la mateixa manera que ho feien, i ho fan, la resta de legislacions europees. Segons Ruiz de Huidobro (2000, 2001) el règim legal que introduïa aquesta nova llei era de dubtosa viabilitat a mig termini, ja que no es precisava de manera clara quins podien ser els estrangers destinataris dels drets socials. No obstant, no hi ha hagut temps per veure'n els efectes, ja que amb l'obtenció de la majoria absoluta per part del Partit Popular l'any 2000, la llei es va reformular abans de complir-se un any de vigència.

La majoria absoluta del PP en les eleccions del 2000 va permetre al govern adoptar la LO 8/2000³¹. La reforma més significativa es va donar en el terreny del sistema de concessió de visats i permisos de residència i treball. Bàsicament, aquesta llei recuperava el criteri de residència legal com a determinant de l'atribució de drets concrets, i l'empadronament en el municipi deixava de ser requisit d'accés a determinats drets, amb l'excepció de l'assistència sanitària. A més s'ampliava de dos a cinc anys el període de permanència continuada en territori espanyol com a requisit per a accedir a la residència temporal. Finalment, pel que fa a la reagrupació familiar, si bé aquesta llei seguia reconeixent el dret de les persones estrangeres residents a reagrupar la seva família, es va suprimir el dret dels reagrupats a obtenir la condició de resident, així com el permís de treball.

Posteriorment, el període 2004-2008, amb el canvi de govern i l'arribada del Partit Socialista Obrer Espanyol a l'executiu, va significar un altre canvi rellevant en el panorama de la política d'immigració. En

---

²⁹ Reglament de la Llei Orgànica sobre Drets i Llibertats dels estrangers a Espanya del Real Decret 119/1986, de 26 de maig (Real Decret 155/96). Consultat a [<http://www.intermigra.info/semiex/archivos/legislacion/b-002.htm>].

³⁰ LO 4/2000 de l'11 de gener sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social, aprovada el 22 de desembre de 1999, BOE-A-2000-544 . Consultada a [http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/doc.php?id=BOE-A-2000-544].

³¹ Llei Orgànica 8/2000, del 22 de desembre de 2001, de reforma de la LO 4/2000 sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social. BOE A45508-45522. Consultada a [http://www.ua.es/oia/es/legisla/leyo8_2000.htm].

aquests quatre anys, el govern va dedicar importants esforços per a dissenyar una fórmula pròpia per a gestionar els fluxos migratoris, fer front a la immigració irregular, enfortir el control de fronteres i aprofundir en les relacions bilaterals amb alguns països emissors. Un dels fets més significatius va ser l'obertura d'un nou procés extraordinari de regularització el 2004 per tal d'alleugerir la pressió de la immigració irregular resident al conjunt dels territoris espanyols. A més, un dels objectius principals d'aquest període va ser la proposta de vincular les polítiques d'immigració amb les polítiques de desenvolupament. D'aquesta manera, es va potenciar la cerca de mecanismes de coordinació interregional desplegant una sèrie d'instruments per a una acció coordinada en matèria de control de fronteres (accions FRONTEX), o de relacions amb països d'origen i trànsit migratori (Pinyol i Jiménez 2008).

En la següent legislatura (2008-2011) amb govern en minoria del PSOE, en varen donar dues accions rellevants en matèria d'immigració. La primera és la posada en marxa de l'anomenat "*Pla de Retorn*". Aquesta acció, impulsada el 2009 pel llavors Ministre de Treball i Immigració Celestino Corbacho, preveia el retorn als seus països d'origen dels treballadors d'origen estranger (no nacionalitzats) en situació d'atur i amb subsidi per desocupació. A les persones que s'acollissin a aquest pla se'ls hi abonaria la totalitat del subsidi que tinguessin reconegut, a canvi que no retornessin a Espanya en els propers tres anys. Tanmateix, del nombre potencial de persones que el govern preveia que podien inscriure's a aquest pla, només un nombre molt reduït s'hi van acollir finalment. En primer lloc, perquè els aturats amb una prestació per desocupació prou significativa com per poder retornar als seus països d'origen i engegar un negoci allà, són els immigrants que tenen més anys de residència i, en molts casos, amb família, llar i relacions social a Espanya. En segon lloc, perquè el pla deixava fora a tots aquells que no tenien accés a prestacions d'atur, com les treballadores del servei domèstic o treballadors/es de l'agricultura (fora del règim general d'ocupació), així com persones amb subsidis molt reduïts o llocs de treball informal.

La segona acció rellevant d'aquesta legislatura va ser el canvi en la concessió de permisos de les persones reagrupades l'any 2009. Fins aleshores, els familiars reagrupats no podien accedir al criteri de resident, amb la qual cosa tampoc podien obtenir un permís de treball. Aquest fet implicava seriosos problemes per a la societat espanyola, especialment en referència la generació 1,5, és a dir fills de residents d'origen immigrant, que han estat reagrupats de molt petits i per tant han realitzat tota l'educació obligatòria en el sistema espanyol, però que quan arribaven a l'edat de treballar no podien per la falta de permisos. El canvi produït en aquest sentit millora la situació d'aquesta generació, però també del conjunt de la societat on s'han socialitzat.

En la legislatura actual, iniciada amb la majoria absoluta del PP en les eleccions del 20 de novembre de 2011, no s'ha produït, de moment, un canvi significatiu pel que fa a la legislació. Tanmateix, l'actual crisi econòmica marca les dinàmiques migratòries de manera important, disminuint el volum de noves entrades per motius econòmics, ja que les reagrupacions són encara una de les vies més destacades. Les darreres dades del baròmetre del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS) marquen la davallada de la percepció

de la població espanyola respecte la importància de la immigració, passant del 33% l'any 2007 al 4,5% l'any 2012³². Tot i així, aquest canvi de govern s'ha produït en el moment en què el treball de camp d'aquesta tesi doctoral ja s'ha tancat, per tant donada la seva actualitat no es tindran en compte els canvis que es pugui donar d'ara en endavant en matèria de política migratòria.

3.2.2. El procés de contractació de treballadors estrangers

En la darrera dècada, les vies més freqüent d'entrada a Espanya de treballadors estrangers han estat a través d'un visat de turista (sobrepasant el temps màxim d'estada), un visat d'estudiant, de manera irregular a través de fronteres interiors de la UE (on no hi ha control), o amb un permís de reagrupació familiar. Tanmateix, la llei actual disposa de dos mecanismes d'entrada al mercat laboral espanyol, que com es veurà impliquen condicions que difícilment s'han donat en el període d'estudi considerat.

En termes legals, com assenyala la llei vigent (LO 4/2000): «*davant la necessitat de cobertura de llocs de treball i, excepte en els supòsits previstos per circumstàncies excepcionals i pel pas des d'una situació de residència o d'estància per investigació o estudis a una autorització de residència i treball, els immigrants que vulguin desenvolupar una activitat laboral hauran de venir en origen amb un visat que els habiliti per a treballar o buscar feina*» (Exposició de Motius RD 2393/2004³³). Perquè això sigui possible, és a dir perquè els estrangers que desitgin treballar a Espanya puguin obtenir una autorització de treball, la situació nacional d'ocupació ha de permetre la contractació de treballadors estrangers. Considerant aquesta premissa, són dos els sistemes que permeten l'accés d'estrangers al mercat de treball, el règim general i el contingents.

---

³² Dades corresponents al mes de febrer de 2007 i el mes de juliol de 2012. Consultades a la pàgina web del CIS [http://www.cis.es/cis/opencm/ES/11_barometros/index.jsp]. L'any 2007 un 33% de la població assegurava que la immigració era el principal problema que tenia Espanya, el 2012 un 4,5% fa la mateixa afirmació.

³³ Reial decret 2393/2004, de 30 de desembre, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social (BOE núm. 6, de 7 de gener de 2005, i suplement en català núm. 2, de 17 de gener de 2005). Consultat a [http://www20.gencat.cat/docs/Adjudat/Documents/ARXIUS/rd2393_2004re.pdf].

En primer lloc, el règim general suposa l'existència d'una oferta de treball dirigida a un treballador estranger, prèvia constatació que no hi ha demandants de feina a Espanya per a cobrir aquesta oferta. Per tal de determinar la situació nacional d'ocupació es fa ús del "Catàleg d'Ocupacions de Dificil Cobertura" elaborat pel Servei Públic d'Ocupació Estatal. La qualificació de l'ocupació com a "de difícil cobertura" implica la possibilitat de tramitar l'autorització de contractar una persona estrangera. Així mateix, en el cas que una ocupació no hagi estat qualificada "de difícil cobertura", la contractació serà possible sempre i quan l'empresari demostrï la insuficiència de treballadors en tot el territori estatal capacitats per a dur a terme aquesta ocupació. Per a tal objectiu ha de provar que ha gestionat l'oferta de treball a través del Servei Públic d'Ocupació i que el procés ha conclòs de manera negativa, és a dir, no s'ha trobat cap treballador suficientment capacitat. En aquest cas, es podrà tramitar la contractació de persones no residents a l'Estat espanyol.

La figura següent (figura 3.1) mostra l'evolució d'aquest catàleg entre 2009 i 2011 elaborat pel Servei d'Ocupació de Catalunya, i reflecteix l'augment de la desocupació en territori català. Com s'observa a la taula, mentre el primer trimestre de 2009 les posicions de tècnics de muntatge i operadors de la construcció no eren cobertes amb la força de treball autòctona, el 2011 aquest ventall d'ocupacions es redueix de manera molt notable. També es posa de manifest una de les carències que ha tingut el mercat laboral català, i també l'espanyol, la falta de personal mèdic qualificat. En aquesta tesi doctoral, aquest darrer fet s'ha constatat al llarg de la realització del treball de camp, com es veurà en els capítols sisè i setè, en què es dibuixen els perfils de trajectòries en diferents sectors del mercat. En segon lloc, el sistema de contingents és, d'acord amb Valdueza Blanco (2005: 112) :

«Un mecanismo de canalización de flujos laborales, por el que los poderes públicos se responsabilizan de la orientación y dirección de dichos flujos en lugar de dejar esta iniciativa exclusivamente en manos del empleador individual o de las leyes de mercado».

Més recentment, aquest procés ha passat d'anomenar-se "contingent de treballadors estrangers" a "gestió col·lectiva de contractacions en origen", però el seu contingut segueix sent fonamentalment el mateix. Aquest segon sistema permet la contractació de treballadors no residents a Espanya per a desenvolupar ocupacions amb vocació permanent, i seleccionats en els seus països d'origen a partir d'ofertes genèriques presentades per a empresaris. És el cas, per exemple, dels contingents que s'han efectuat per a reclutar treballadors agraris, o metges generals i especialistes. Les ofertes de treball genèriques presentades a través del contingent s'orienten preferentment cap a països amb els que Espanya ha firmat un acord sobre regulacions i ordenació de fluxos migratoris.

Tanmateix alguns autors han afirmat que aquest procés ha estat, a la pràctica, un sistema “*encobert*” de contractació de persones que ja es trobaven al país. Tal i com assenyala un informe del CES (2004:94):

«Entre 1993 y 1999 (...) la fijación de un ‘cupó’ de trabajadores extranjeros para cubrir las demandas no atendidas por el mercado nacional, acreditadas mediante ofertas de empleo no vinculantes, representó en la práctica una vía para la normalización de relaciones laborales preexistentes».

El què és important de destacar d'aquests sistemes és que tots dos requereixen que l'oferta de treball sigui efectuada en origen. Tanmateix, la dificultat pràctica d'aquest procés obliga l'empresari a contractar a treballadors estrangers sense un contacte personal previ, sempre i quan l'empresari no es desplaci al seu país. Aquesta dificultat ha pogut implicar que cap de les mesures hagi estat del tot eficaç, i prova d'això podria ser l'existència d'un gran nombre de treballadors estrangers en l'economia submergida (Aguilera Izquierdo 2006). D'aquí que el propi Estat s'ha vist obligat a adoptar mesures per a regularitzar els immigrants que es troben de fet en el seu territori. La pròpia Comissió Europea ha assenyalat que una presència elevada de treballadors en situació irregular no beneficia ni l'Estat ni a la societat en el seu conjunt, i arrossega repercussions negatives a llarg termini³⁴.

---

³⁴ COM (2004) sobre els vincles entre la immigració legal i il·legal. Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social Europeu i al Comitè de les Regions. Disponible a [\[http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l33191c_en.htm\]](http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/l33191c_en.htm).

Figura 3.1. Evolució dels catàlegs d'ocupació de difícil cobertura elaborats pel SOC, 2009-2011

Catalunya: Catàlegs d'ocupació de difícil cobertura	Trimestres 2009				Trimestres 2010				Trimestres 2011			
	1r	2n	3r	4rt	1r	2n	3r	4rt	1r	2n	3r	4rt
Ocupació												
Metge/essa en general	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Infermer/a en general						X						
Enginyer/a tècnic/a en informàtica en general			X									
Tècnic/a de planta de captació i/i tractament d'aigua					X							X
Tècnic/a en salut ambiental	X			X								
Tècnic/a en prevenció i control de plagues				X								
Tècnic/a en prevenció comunitària de toxicomanies	X											
Protètic/a dental				X								
Òptic/a i/o optometrista	X	X										
Auxiliar d'òptica	X											
Tècnic/a de suport en auditoria i/o operacions financeres												
Gestor/a de solvències i cobraments				X								
Tècnic/a en estadística	X											
Empleat/ada en serveis funeraris	X											
Empleat/ada de centre d'esbarjo	X											
Tècnic/a en protecció civil					X							
Instal·lador/a electricista industrial	X											
Muntador/a instal·lador/a d'ascensors	X											
Muntador/a instal·ladora/a d'aparells d'elevació												
Operador/a de planta de tractament de residus urbans	X											X
Operador/a de manteniment en plantes de captació d'aigua	X		X									
Operador/a de planta de tractament i depuració d'aigua, en general	X											
Operador/a de sistemes de distribució de gas	X											
Operador/a d'equips compressors de gas	X			X			X			X	X	
Operador/a torner/a fresador/a (fabricació)	X											
Operador/a de torn amb control numèric (metalls)	X											
Operador/a de màquina fresadora (metalls)	X											
Operador/a de màquina fresadora amb control numèric (metalls)	X											
Operador/a de màquina emmotlladora (metalls)	X											
Operador/a de màquina rectificadora (metalls)	X											
Operador/a de màquina oxitalladora (metalls)	X											
Operador/a de manteniment de màquines eina per treballar metalls, en general	X											
Operador/a de màquina ensacadora-envassadora de cereals i pinsos compostos	X											
Operador/a de màquines per elaborar caves	X											

FONT: Servei d'Ocupació de Catalunya. Departament de Relacions Externes.

3.2.3. Mesures de regularització de la situació dels treballadors estrangers

Per tal de pal·liar la presència d'immigració il·legal, és a dir, que no ha entrat en territori espanyol a través dels dos sistemes descrits anteriorment, però que té vocació de permanència, l'Estat ha establert dos processos en l'ordenament jurídic per a procedir a la regularització de treballadors estrangers que resideixin a Espanya sense l'autorització administrativa corresponent. Un dels dos processos és de caràcter extraordinari, i el segon és un procés ordinari. Es tracta dels "*processos de regularització extraordinaris*", i del "*procés d'arrelament social i laboral*".

La regularització "*extraordinària*" consisteix en la concessió de permisos temporals als estrangers que compleixin els requisits exigits en cada moment en què s'obre un procés d'aquest caràcter. Es tracta de processos extraordinaris en la mesura que tenen lloc durant un breu període de temps. Espanya ha obert cinc processos extraordinaris des de l'entrada en vigor de la primera llei d'Estrangeria l'any 1985. El primer va tenir lloc entre el 30 de gener i el 31 de març de 1986, i es van aprovar un total de 38.181³⁵. Posteriorment, el 1991 es va obrir un segon procés entre el 10 de juny i el 10 de desembre en el que es van aprovar 109.068 permisos de treball i residència. El 1996, sota el primer govern en minoria del PP, es va dur a terme de nou aquest mecanisme, tramitant 25.388 sol·licituds més. Els dos darrers han tingut lloc en el 2000 i el 2005, aquest darrer durant legislatura socialista.

Aquests processos de regularització són d'especial interès ja que suposen una política adreçada específicament a la població immigrant, i tenen com a objectiu la seva integració laboral. Tot i que no hi ha dades fiables sobre l'impacte dels processos de regularització en els resultats laborals dels treballadors immigrants, en la seva participació en l'ocupació, o en la seva distribució en l'economia, és possible afirmar que aquesta mena de polítiques han tingut impactes diferents entre homes i dones immigrants. Segons dades oficials, en el darrer procés de regulació extraordinària un 41% de les sol·licituds presentades eren dones, i d'aquestes un 31,7% presentaven una oferta de treball en el sector de la llar. Aquest fet posa damunt la taula una qüestió d'agenda política, la necessitat d'infraestructures per a la cura entre la població espanyola i la seva cobertura a través de l'oferta de treball immigrant. Una de les característiques del sector de llar és que el marc legal espanyol l'ha categoritzat, fins molt recentment, de manera diferenciada, reflectit en el Règim Especial de la Llar. Fins a l'1 de gener de 2012, aquest règim no incloïa subsidi d'atur, reconeixement de malaltia i accidents de treball ni l'obligació de contracte de treball per escrit (Karaboytcheba 2006).

³⁵ Les dades sobre el nombre de processos aprovats en cada procés de regularització han estat facilitades pel Ministeri de l'Interior i per la Direcció General d'Ordenació de les Migracions, del Ministeri de Treball i Afers Socials, i posteriorment recollides per Sandell (2005), article del qual s'extreu la informació sobre el nombre de regulacions presentada en aquest punt.

Actualment, les treballadores domèstiques poden acollir-se al Règim General, fet que pot impulsar una millora important de les seves condicions laborals, i potser tindrà efectes positius sobre les trajectòries laborals d'aquestes dones. Tot i així, de nou, donada la novetat d'aquest canvi, les dades que han estat recollides durant la fase del treball de camp d'aquesta tesi no poden reflectir els seus efectes sobre les trajectòries de les dones immigrants.

Per altra banda, el segon procés de caràcter ordinari per a procedir a la regularització dels treballadors estrangers ja residents a Espanya va ser introduït en la LO 4/2000, a l'article 31. Aquest procés consisteix en la concessió d'una autorització de residència i treball temporal després de demostrar una permanència mínima de 3 anys a l'Estat espanyol, i acreditar una situació d'arrelament. Aquest procés implica tenir una oferta de treball en el moment de la sol·licitud, i que l'estància hagi estat ininterrompuda. L'autorització de residència i treball concedida per aquesta via té una durada d'un any, transcorregut aquest temps se'n pot sol·licitar la renovació després d'acreditar la continuïtat en la relació laboral que va donar lloc a la concessió, o un nou contracte de treball. D'ençà de la darrera regularització extraordinària del 2005, aquesta és la única via per a l'obtenció de permisos per aquells que resideixen de manera irregular en el territori espanyol.

3.2.4. Conclusions dels punts anteriors: La política migratòria com a eix condicionador de la trajectòria

---

A través de la informació presentada en línies anteriors, és possible afirmar que l'actual construcció jurídica de l'estrangeria a Espanya i la política de gestió dels permisos de residència i de treball implica per a les persones immigrants una carrera d'obstacles a l'hora d'estabilitzar la seva situació jurídica, i protagonitzar trajectòries laborals de caràcter ascendent.

La situació legal condiona les possibilitats dels treballadors immigrants de participar plenament en el mercat laboral. Segons es va concloure, fa poc més d'una dècada, a la cimera de Tampere (15-16 octubre 1999)³⁶, un dels objectius de la UE hauria de ser oferir la residència de llarga durada a persones provinents de tercers països en aquells Estats on s'han assentat. Experts i *policy-makers* assenyalen que la nacionalitat contribueix a fer possible que les persones immigrants se sentin pertanyents al nou mercat, alhora que poden participar de la vida social, cultural i econòmica del país on viuen (Hagan 2006). A més, també cal destacar la rellevància de l'accés a l'ocupació pública, sobretot per part de les dones immigrants, ja que aquest sector sovint és considerat més favorable per a la conciliació entre ocupació i família (Adsera 2004).

---

³⁶ Conclusions disponibles a [http://ec.europa.eu/councils/bx20040617/tampere_09_2002_en.pdf].

Seguint un estudi de Böhnin i Zegers (1995), l'obtenció de la nacionalitat, sense la complexitat dels processos burocràtics actuals, contribuiria a una major participació al mercat laboral, i per tant a la integració laboral de la immigració, ja que eliminaria les restriccions d'ocupar certs nivells laborals altament qualificats o posicions en el sector públic, dels que en l'actualitat ciutadans extracomunitaris no tenen accés.

3.3 Context de Recepció (II). Mobilitat i convergència en el mercat de treball espanyol: Segmentació i etnoestratificació

Després de repassar els obstacles que la llei d'immigració pot suposar per a les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, en aquest punt es tenen en compte les limitacions conseqüents de l'estructura del mercat laboral. Com s'ha posat de manifest en el segon capítol d'aquesta tesi doctoral, les estratègies de promoció laboral que poden dur a terme els individus estan ubicades socialment, és a dir se situen en el marc d'una estructura social concreta. Aquesta estructura modela i limita les seves possibilitats. Pels treballadors estrangers, les seves trajectòries se situen en un mercat prèviament segmentat per raó d'edat, gènere o origen, i com es veurà l'entrada en aquest mercat es produeix en sectors i ocupacions no desitjables per a la població autòctona. Aquesta situació ens porta a parlar d'una elevada presència d'immigració en determinats nínxols de treball, és a dir de segments etnoestratificats.

3.3.1. La segmentació del mercat de treball

Les teories de la segmentació dels mercats, tal i com ja s'ha exposat en el capítol anterior, parteix de la idea que aquests estan formats per estructures institucionals en les que els diversos agents que s'hi troben cooperen i rivalitzen entre sí, i on s'identifiquen diverses barreres ocupacionals que modelen els espais d'activitat on s'ubiquen els individus. Convé recordar que els supòsits de la segmentació³⁷ es prenen en aquest treball per tal d'explicar la mobilitat laboral de la població immigrant i la convergència de les seves trajectòries amb les de la població autòctona. Per això, observar quines són les característiques dels sectors d'activitat del mercat laborals espanyol pren una rellevància major en aquest punt.

---

³⁷ Veure capítol 2, punt 2.2.2 *Les trajectòries laborals de la immigració en els mercats de treball segmentats*.

Les anteriors crisis econòmiques viscudes a Espanya (1977-84 i 1991-94) i els conseqüents períodes d'augment de la desocupació (1985-91 i 1995-96) han suposat profundes transformacions en l'estructura ocupacional (Recio 1999). Aquests canvis expliquen moltes de les característiques de les ocupacions que s'han anat creant al llarg de les darreres tres dècades al mercat laboral espanyol. En aquests anys, el desenvolupament econòmic s'ha basat, sobretot, en activitats intensives en el factor treball de baixa productivitat, on ha més ha destacat l'elevada taxa de temporalitat.

La contractació temporal va ser introduïda a Espanya el 1984 com a mesura per reduir la desocupació, fent possible així un mercat de treball més flexible. Des de llavors, i especialment durant la dècada dels noranta, Espanya s'ha caracteritzat per tenir una de les taxes de temporalitat més elevades d'Europa (Polavieja 2003). Aquesta reforma ha implicat, a la llarga, importants desigualtats entre treballadors amb contractes estables, que han continuat gaudint dels privilegis de l'alta seguretat contractual i alts costos d'acomiadament, i treballadors amb contractes temporals, menys blindats davant l'acomiadament. Així doncs, l'extensió de la contractació laboral temporal ha estat un dels elements que més ha segmentat el mercat laboral espanyol. Breument, es constata que el nivell d'ocupació temporal és diferent segons el sector econòmic, no només perquè l'evolució de l'ocupació des de 1984 ha estat molt desigual, sinó també perquè les característiques productives i empresarials de cada sector són molt diferents. Per exemple, la dualització existent entre sector públic i privat implica que, fins i tot entre les persones amb contractes fixos, el marge de maniobra de negociació del treballador és diferent segons el sector (Recio 1999). Fins a mitjans dels noranta, les successives reformes laborals s'han caracteritzat per promocionar el que alguns autors han anomenat "*flexibilitat als marges*", és a dir la flexibilitat externa, que ha resultat en una forta dualització entre els nous treballadors, que s'han anat incorporant al mercat amb contractes temporals, i els vells treballadors, que continuen gaudint d'una alta protecció a l'acomiadament, amb contractes estables (Toharia 2005).

3.3.1.1 L'estructura sectorial

Pel que fa l'estructura productiva del mercat laboral, les anàlisis anteriors posen de relleu la transformació a nivell sectorial, subratllant una especial davallada de l'activitat agrícola i un important augment del sector de la construcció i el dels serveis (Banyuls *et. al.* 2009). El sector d'activitat és dels elements de segmentació més característics del mercat laboral espanyol, segons Toharia i Malo (2000: 326):

«The Spanish labour market has evolved into a dual structure, with two-thirds of employees retaining permanent status and the rest in a highly mobile market (...) that secondary sector probably responds to specific product market conditions which require more flexible labour market conditions, probably because of their inherent instability».

D'aquesta manera, l'estructura sectorial del mercat laboral serà de cabdal importància per entendre com es configuren les trajectòries de la població immigrant.

La taula següent (3.2) reflexa algunes de les tendències del mercat espanyol en aquests anys. De manera general, el declivi de l'ocupació en el sector de la indústria reflexa la baixa competitivitat de les empreses d'aquest sector en el context internacional, alhora que fins el 2006 la construcció ha estat un dels principals motors de creixement econòmic. Aquest sector va assolir nivells d'ocupació difícils de sostenir a llarg termini, com així s'ha demostrat amb l'actual crisi econòmica a partir del 2009. En canvi, el sector serveis ha continuat en augment.

Taula 3.2. Evolució de l'ocupació segons l'activitat econòmica. Espanya 1976-2011 (en %)

	1976	1979	1987	1996	2006*	2011*
Total	100	100	100	100	100	100
Agricultura	21,6	19,5	14,3	8,1	4,9	4,5
Indústria	27,4	27,2	24,2	20,2	15,9	14,2
Construcció	9,9	9,4	8,3	9,6	12,6	7,2
Serveis	41,1	44,0	53,2	62,1	65,7	74,1

Font: Enquesta de Població Activa (EPA), Institut Nacional d'Estadística (INE).

* Les dades de 2006 i 2011 no són del tot comparables amb la resta, ja que la metodologia de l'EPA va canviar a partir del 2005 (veure capítol cinquè)

El creixement dels serveis pot ser considerat com un procés de modernització, que de fet no està conclòs ja que els nivells d'ocupació en aquest sector continuen creixent. Tot i així, la rellevància d'aquesta activitat econòmica dins l'economia espanyola és encara menor que la mitjana de països de la UE-15 (Banyuls *et al.* 2009, a partir de dades de la LFS³⁸). No obstant, durant aquests anys l'expansió del sector terciari s'ha basat en activitats intenses en treball, i amb baixos salaris, en subsectors com l'hostaleria, la restauració, o els serveis personals i domèstics.

Pel que fa a la creació d'empreses i la seva competitivitat a nivell internacional, Espanya s'ha distingit en les darreres tres dècades per una estructura empresarial polaritzada, amb un alt percentatge de petites empreses coexistint amb un nombre reduït de grans empreses. La xarxa de petites i mitjanes empreses s'han concentrat en sectors molt determinats: la construcció, els serveis personals, l'hostaleria i la venda al detall (Giraldez 2002). Com a resultat, la posició de l'economia espanyola en l'àmbit internacional ha estat molt dèbil (Pérez 2004), perdent, a més, competitivitat de manera continuada.

³⁸ La *Labour Force Survey* és una enquesta de llars que proporciona resultats trimestrals sobre la participació laborals de les persones majors de 15 anys a un total de 27 Estats Membres. Eurostat en recull les dades, però els instituts d'estadística nacionals són els responsables de dur a terme l'enquesta.

Com demostren Pérez *et. al.* (2004), amb l'excepció de la indústria de l'automòbil, no hi ha activitat industrial significativa a escala internacional. A més, tot i que el turisme ha estat un altre indústria potent, el seu desenvolupament s'ha basat en ocupacions de baixa qualitat i baixa remuneració, i ha basat la seva competitivitat en la reducció dels costos laborals i la flexibilitat externa, en alguns casos, també fent ús de l'economia submergida. Per altra banda, les grans multinacionals han controlat sectors claus de l'estructura productiva, com la indústria química, alimentària, la indústria del motor, i del menjar, i a més han desenvolupat activitats d'alta tecnologia (Ybarra *et. al.* 2002).

3.3.1.2. L'edat i el gènere

En l'actualitat, la segmentació del mercat laboral és, en part, herència del model franquista, ja que les característiques d'aquest model van generar una força de treball poc qualificada i uns patrons laborals molt pobres (Recio 1999). Tanmateix, hi ha hagut canvis substancials, especialment en aspectes socials i de benestar. Així, les pautes de segmentació del mercat laboral presenta continuïtats i trencaments amb el passat més recent. Malgrat que la qualitat del treball és encara molt baixa (en comparació a la mitjana de la EU-15), i la força de treball presenta un elevat percentatge de baixa qualificació (però amb tendències canviants en les generacions més joves), hi ha altres aspectes que representen un canvi amb el passat. Aquests aspectes fan referència a la participació femenina en el mercat de treball, l'augment dels nivells educatius de les noves cohorts, i una important presència de mà d'obra estrangera. Per aquests col·lectius, la temporalitat és una pauta de treball comuna.

En primer lloc, per a les generacions més joves (especialment els menors de 25 anys) la taxa de temporalitat sempre és propera al 80% (veure taula 3.3). Tot i que aquest tipus de contractes solen ser característics del moment d'accés al mercat, per primera vegada el problema actual és que la temporalitat s'allarga més enllà de la joventut, o que el període de "joventut" en el mercat de treball s'està allargant. És a dir, la temporalitat ja no és un només una característica dels que entren per primera vegada al mercat laboral, sinó que es perllonga en el temps, de manera que la transició cap a la vida socioprofessional adulta (com ho defineix Casal 1997) es dilata. Per aquesta autor, la precarietat és una altra característica dels contractes de treball de les generacions joves, que s'ha mantingut sense causar una gran conflictivitat social gràcies al suport i benestar que proveeix la família.

Taula 3.3. Evolució de la Taxa de temporalitat a Espanya, 2005-2010 (en %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Total	33,3	34,0	31,7	29,3	25,4	24,9
16 a 19 anys	80,0	82,1	79,8	77,2	73,6	78,5
20 a 24 anys	63,4	62,4	58,7	55,5	53,0	55,9
25 a 29 anys	46,3	46,5	43,8	41,6	37,8	37,8
30 a 39 anys	31,2	33,7	31,0	29,0	26,1	25,8
40 a 49 anys	23,9	23,8	22,9	21,7	19,0	19,0
50 a 59 anys	16,0	17,0	15,9	14,9	12,5	12,1

Font: Enquesta de Població Activa, INE

En segon lloc, pel que fa a la participació laboral de la dona, malgrat hagi crescut considerablement en les darreres tres dècades, les diferències per raó de gènere persisteixen i també són superiors a la mitjana europea (Villar 2010). A més a més, l'augment de la participació femenina ha tingut lloc especialment en el treball temporal (taula 3.4) i a temps parcial (taula 3.5). La taula 3.4 mostra l'augment de la participació laboral de la dona, un augment que també s'ha donat en la taxa de temporalitat. Malgrat tot, la temporalitat ha estat ascendent pel conjunt de la població, i com ja s'ha posat de manifest en línies anteriors és, de fet, un dels aspectes més rellevants de l'evolució del mercat laboral espanyol.

Taula 3.4. Evolució de la Taxa temporalitat per gènere a Espanya, 1987-2010 (en %)

	1987	1994	2004	2006	2010
Homes	18,8	33,3	33,1	34,6	32
Dones	17,4	32,4	31,3	36,7	35,7

Font: Enquesta de Població Activa, INE

Una altra diferència notable de la participació laboral femenina és la seva menor presència al mercat laboral, ja sigui per desocupació (absència total) o per treball a mitja jornada (absència parcial). La contractació a temps parcial és una característica comuna arreu dels països de la Unió Europea, i que a més pren un caràcter estructural quan s'analitza el mercat laboral des de la perspectiva de gènere (Torns 2001). Segons aquesta autora qualsevol de les mirades sobre el conjunt de l'activitat laboral femenina als països industrialitzats presenta uns trets diferents de l'activitat corresponent al col·lectiu masculí. A Espanya, les diferències entre homes i dones són molt evidents, tal i com mostra la taula 3.5, ja que elles no només presenten majors taxes de contractació a temps parcial sinó que aquest tipus de jornada és pràcticament una exclusivitat femenina. Seguint a algunes investigadores de la sociologia del treball (vegís Beechey i Perkins 1987, Borderías *et. al.* 1994, Rubery, 1997, entre moltes d'altres), aquesta situació és

una evidència de la persistència del model *male breadwinner*³⁹, en la mesura que implica una menor participació de la dona al mercat laboral per tal de compaginar tasques reproductives, sense afectar la presència laboral dels homes. El temps parcial és així un indicador de l'absència parcial de la dona al mercat de treball.

Taula 3.5. Evolució de la contractació a temps parcial segons gènere a Espanya, 2006-2010 en percentatges (respecte el total d'ocupats)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Homes	4,5	4,3	4,1	4,2	4,9	5,4
Dones	24,2	23,2	22,8	22,7	23	23,2

Font: Enquesta de Població Activa, INE

3.3.1.3. La segmentació imparable del mercat laboral

En termes de segmentació, una de les conseqüències de les successives reformes laborals ha estat la dualització del mercat laboral. Actualment existeix a Espanya una forta dualitat entre el segment *d'insiders*, *inclosos* en el mercat laboral, i els segments *outsiders*, o exclosos del mercat. Els treballadors que es troben en el primer segment gaudeixen d'una ocupació fixa altament protegida, amb un dels costos d'acomiadament més alts de tota la UE i amb sous mitjans-alts i alts. Els treballadors *outsiders*, en canvi, es troben en situacions inestables, entre la desocupació i l'ocupació temporal amb salaris baixos, i sense costos d'acomiadament. Donat que és molt car acomiadar els treballadors dels segments més protegits, moltes empreses no poden oferir contractes permanents, i això encara dificulta més els treballadors *outsiders* trobar una ocupació fixa. Com mostra Polavieja (2003) en el seu anàlisi sobre temporalitat i segmentació, d'alguna manera l'excessiva protecció d'uns agreuja la precarietat dels altres, ja que mentre augmenta el nivell de protecció i seguretat del segment més *d'insiders*, aquest redueix el seu volum i s'amplia el nombre de treballadors amb contractes temporals. Així, la protecció augmenta només per a un pocs.

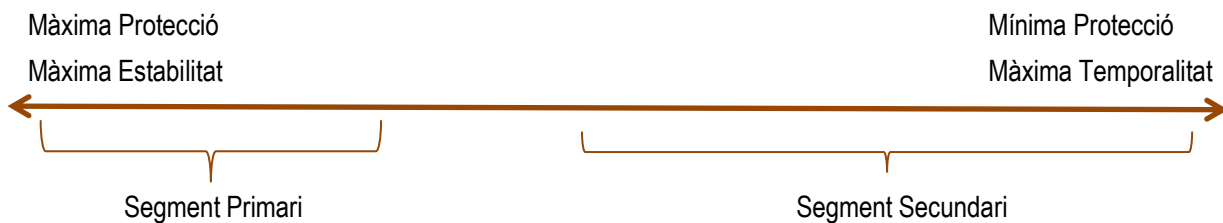
Aquesta dualització està relacionada amb els efectes de les successives reformes introduïdes des del 1984. Fins a mitjans de la dècada dels 90, les reformes laborals van impulsar una flexibilitat externa que va causar la citada dualització: contractes temporals de manera il·limitada per a nous treballadors, mentre que aquells qui ja tenien d'un contracte permanent seguien gaudint d'una elevada protecció (Toharia 2005).

³⁹ El model tradicional de "*l'home guanyador del pa*" en les societats industrials consistia en la exclusivitat de l'home en la provisió de recursos per a la família des de fora de la llar. Aquest model ha tendit a disminuir a conseqüència dels canvis experimentats en els models familiars i laborals, sobretot amb l'entrada de la dona al mercat de treball.

Posteriorment al 1997, la taxa de temporalitat va disminuir lleugerament, però gràcies a l'acció de subsidiar els contractes permanents. El 2002, quan aquesta política de subsidis es va eliminar, la temporalitat va augmentar ràpidament fins a arribar al 35% l'any 2006.

De manera gràfica aquesta segmentació es podria representar com una dicotomia entre el grau de protecció de l'ocupació, i el nivell de temporalitat com a contraposició a l'estabilitat en el lloc de treball. D'aquesta manera es distingeix la contraposició entre el nucli del segment primari, i el segment secundari.

Figura 3.2. Segmentació del mercat segons la dualització entre *Insiders-Outsiders*

Així doncs, i prenent el context espanyol com a referència, cal entendre la situació dels treballadors immigrants dins el mercat laboral a partir de la seva segmentació. Com ja s'ha posat de relleu, el mercat es troba dividit en una sèrie de segments que delimiten espais socials, i que no entren en competència entre ells. Aquests segments de treball es diferencien entre sí per tenir mecanismes particulars de funcionament i reclutament de la força de treball, o en paraules de Villa (1990: 48-49):

«Los procesos de asignación, formación, ascenso, determinación de salarios, etc., así como los rasgos de conducta de los trabajadores y los patronos, son cualitativamente diferentes conforme pasamos de un segmento del mercado a otro.»

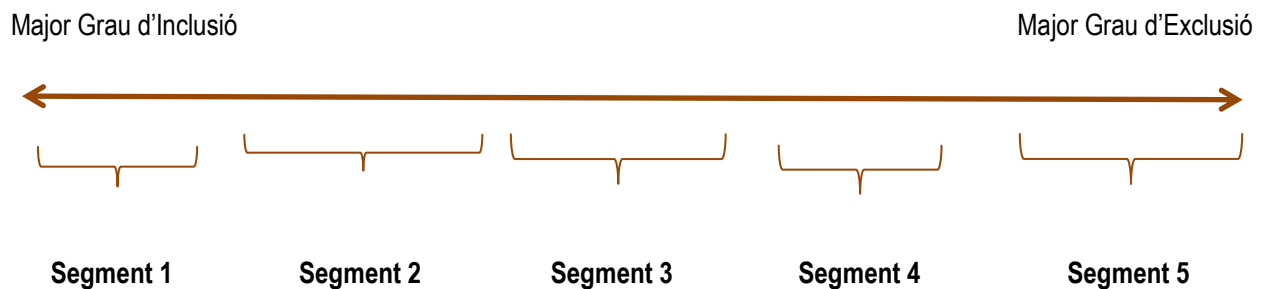
En general, podem dir que són segments diferenciats per una sèrie de factors institucionals, econòmics i tecnològics que defineixen el què el mateix autor anomena "camp de possibilitats" dels treballadors. En aquest camp hi interactuen tant les estratègies del propi treballador, les seves característiques individuals, com l'estructura de l'empresa, el sector d'activitat, o l'estratègia de l'empresari. Des d'aquest punt de vista, les oportunitats d'ocupació vénen donades tant per les característiques de qui ofereix treball (sexe, edat, nivell d'estudis, qualificacions, origen ètnic, etc.), com per l'estructura del segment (grandària de l'empresa, sector d'activitat, productivitat de l'activitat, tipus d'economia, etc), com per la posició que el treballador ocupa en el sistema de reproducció social (família i estructura de classes).

Aquest darrer punt, la posició de l'individu dins l'estructura social, condiona el seu "nivell d'acceptació" de les condicions de treball, és a dir aquelles condicions per sota de les quals es considera una ocupació no desitjable, o "socialment" inacceptable. Com es veurà en línies posteriors, aquest fet té molt a veure amb

les relacions de complementarietat que s'han donat entre treballadors amb orígens socials i geogràfics diferents dins el mercat de treball.

En l'actualitat, l'evolució de la segmentació laboral en la present crisi econòmica està tenint un fort impacte en el grau d'exclusió i inclusió en el mercat laboral. En base a aquesta dicotomia (inclusió/exclusió), Dolado i Felgueroso (2011) han classificat l'actual segmentació laboral en cinc segments o grups, segons la seva relació amb el mercat de treball.

Figura 3.3. Segmentació del mercat de treball espanyol segons Dolado i Felgueroso (2011)

En el primer segment trobaríem els assalariats amb contracte indefinit, i empresaris autònoms amb dos o més anys d'activitat. El segon segment estaria format per treballadors assalariats amb contractes temporal, empresaris autònoms amb una activitat inferior a dos anys, i aturats amb almenys una experiència laboral en el darrer any. El tercer segment es composaria d'aturats sense experiència laboral, aturats de llarga duració amb experiència laboral, i aturats amb menys d'un any de cerca i amb recent experiència laboral. En el quart s'hi troben els estudiants inactius, o altres persones inactives que cerquen feina o desitgen treballar. Finalment, en el cinquè segment s'hi detecten els jubilats o persones amb alguna incapacitat que no cerquen feina ni desitgen treballar, i altres inactius, amb o sense experiència laboral, que tampoc cerquen feina.

En resum, la segmentació del mercat laboral espanyol és un dels aspectes que més poden condicionar les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, ja que l'elevada taxa de temporalitat i la forta dualització entre segments de treball limita de manera notable les seves oportunitats laborals. Tanmateix, seria naïf pensar que l'entrada de nous treballadors deixa immutable el propi mercat de treball. Contràriament, la seva incorporació ha esdevingut una nova forma més de segmentació. L'any 2006 la taxa d'ocupació dels col·lectius d'origen immigrant era superior a la de la població autòctona (Banyuls *et. al.* 2009), tot i així, la taxa de desocupació també era més alta. Dir que l'entrada de treballadors immigrants és una forma de segmentació del mercat implica dir que aquests treballadors es concentren en determinades activitats i sectors, de manera més intensiva que la població autòctona. Aquestes activitats són prou conegudes: agricultura, construcció, hotels, i serveis domèstics (aquest darrer, a més fortament feminitzat). Aquesta major presència de treballadors d'origen estranger es dona per diverses raons. Una de les més

destacades és l'augment en la demanda d'ocupacions intensives en treball (construcció, cura i hostaleria), que no resulten "atractives" per a la força de treball autòctona ja que ofereixen baixos salaris i precàries condicions de treball.

Les línies següents intenten mostrar com es produeix aquesta segmentació, és a dir on s'ocupen els treballadors immigrants, i com i perquè es diferencien dels autòctons. Aquesta diferenciació podria fer que les seves trajectòries laborals divergeixin, i posen en qüestió la possibilitat de la seva integració laboral, per aquest motiu és un element prou interessant com per dedicar-hi una atenció especial.

3.3.2. Les relacions de Complementarietat i/o Substitució. El nivell d'acceptabilitat dels treballadors autòctons i el període de creixement econòmic

---

És impossible separar el rol que tenen els treballadors immigrants dins el mercat laboral de la seva relació amb els treballadors autòctons, o amb el tipus d'ocupació que s'ha anat creant. Tot i que la força de treball immigrant s'ha incorporat en un ampli ventall d'ocupacions diferents, el major creixement d'ocupació s'ha produït en llocs de treball amb alta inseguretat, baixa remuneració, baix prestigi social i intensius en el factor treball. Aquest apartat pretén mostrar les relacions que s'han establert entre treballadors d'origen diferent en el moment d'inserció, a través de la informació disponible sobre la seva ubicació en el mercat de treball. Observar com es produeix la inserció és un element molt rellevant a l'hora d'estudiar les seves trajectòries posteriors.

Els estudis sobre l'activitat dels immigrants a Espanya han posat de relleu la importància creixent de la participació dels treballadors estrangers durant el període 1997-2007, tant pel seu volum com per l'impacte qualitatiu que ha significat aquesta incorporació en determinats sectors del mercat laboral (Colectivo IOE 2002, Carrasco 2003, Garrido i Toharia 2004). L'augment de l'ocupació dels immigrants, si es compara amb l'ocupació de la població autòctona, pot prendre diverses formes. De manera teòrica, l'ocupació dels immigrants és **independent** a la dels autòctons si els nivells d'activitat de tots dos augmenten sense cap mena de relació. En canvi, és **complementària** si l'augment dels nivells d'ocupació de la població immigrant pot explicar o inclús condicionar el creixement dels nivells dels autòctons. Per últim, aquesta relació és **substitutiva** quan l'ocupació dels estrangers desplaça o redueix la dels autòctons (Pérez Infante 2009).

En aquest punt, a través d'estudis anteriors es mostrarà quin ha estat l'efecte de l'ocupació dels treballadors immigrants sobre la dels autòctons. Tanmateix, donada la naturalesa de les dades, es tracta d'estudis estàtics en el temps, i sobretot referents a la primera ocupació o inserció dels immigrants al

mercat laboral espanyol. De manera general, i seguint a Domingo i Houle (2004, a Vidal Coso *et. al.* 2007), les diferències d'incorporació i ubicació inicial en el mercat laboral entre la població immigrant i autòctona s'han caracteritzat per la importància de la complementarietat entre ambdues.

Seguint les línies teòriques del segon capítol, la complementarietat entre treballadors d'origen diferent s'entén en base a la relació suplementària entre els resultat laborals d'un i altre grup, és a dir el tipus d'ocupació d'un grup condiona o explica una part de les ocupacions d'un altre grup. Per exemple, com suggereixen Gil i Domingo (2006), la complementarietat entre immigrants i autòctons ha estat especialment evident a la llum de la promoció laboral de joves i dones de nacionalitat espanyola, d'acord amb un nivell d'instrucció notablement més elevat que generacions anteriors, que han anat millorant les seves posicions laborals a mesura que nous treballadors d'origen immigrant ocupaven espais no-qualificats, però necessaris per a l'economia espanyola. Per tant, l'anomenada complementarietat no es basa només en l'evolució demogràfica recent a Espanya (envelliment de la població i arribada al mercat laboral de noves generacions cada vegada menys nombroses), sinó també en dinàmiques de segmentació del propi mercat. En aquesta línia, Piore (1983) ja assenyalava fa gairebé trenta anys les relacions de complementarietat a les que es fa referència aquí, criticant algunes de les opinions més esteses entre les societats receptores. En primer lloc, l'autor observava la dificultat de cobrir llocs de treball que la població autòctona no estava disposada a realitzar en condicions de bonança econòmica:

«Las sociedades industriales parecen generar sistemáticamente una variedad de puestos de trabajo que los trabajadores a jornada completa del país rechazan directamente, o aceptan solamente cuando los tiempos son especialmente difíciles (...) Encontrar gente para cubrirlos plantea un continuo problema a cualquier sistema industrial» (Piore 1983: 274).

En segon lloc, Piore criticava la idea que els treballadors immigrants en el seu conjunt reemplacen d'alguna manera les ocupacions que ja tenen els autòctons. Els treballs dels immigrants:

«Parecen entrar en dos categorías. En una están los trabajadores que complementan o, de hecho, hacen posible los 'buenos' trabajos que tienen los trabajadores locales (...) En la segunda categoría se encuentran los trabajos que complementan necesariamente las ocupaciones que tienen los trabajadores nacionales, pero que contribuyen al nivel de vida de grupos en mejor posición» (Piore 1983: 277).

Piore és defensor, així, de la relació condicionadora o suplementària entre resultats laborals de totes dues forces de treball, tal i com es posiciona la present tesi doctoral quan parla de complementarietat.

Tornant al context espanyol, davant la possibilitat de produir-se una competència directa entre els nous treballadors immigrants i els treballadors autòctons, la majoria d'estudis anteriors (Colectivo IOÉ 2005,

Carrasco *et. al.* 2006, Iglesias i Llorente 2006, Garrido 2008, Miguélez i Recio 2008) posen de manifest que, de manera general, no s'ha donat aquesta competència, sinó que s'han complementat. Tot i així, hi ha diferències en funció del grau de qualificació i el segment de treball, com també hi ha notables diferències pel que fa al gènere. De manera general, es donen dues raons, interrelacionades, que ajuden a entendre com s'ha produït aquesta complementaritat entre treballadors: per una banda, l'augment del nivell d'acceptació de l'ocupació de la població autòctona, i per l'altra, el creixement de l'ocupació i el tipus de llocs de treball que s'han generat al llarg de la darrera dècada.

En primer lloc, l'evolució història del mercat laboral és clau per entendre de quina manera s'han anat dibuixant les relacions entre treballadors d'origen geogràfic diferent. Des de mitjans dels anys setanta, la reubicació de l'economia espanyola en el marc de la Unió Europea i les xarxes internacionals ha implicat la introducció d'una sèrie de transformacions normatives i institucionals, tant pel que fa a l'aprovació de noves mesures com la creació d'un nou sistema de relacions laborals. Aquests canvis han influenciat el nivell d'acceptació de determinades condicions de treball dels treballadors autòctons en els darrers anys. Tanmateix, hi ha d'altres factors a tenir en compte. Per exemple, l'augment generalitzat dels nivells de benestar i el major accés a nivells d'educació superiors. No s'entrarà en aquesta tesi doctoral a desenvolupar aquestes transformacions, i el seu impacte sobre la població, però és important destacar l'efecte positiu que han tingut sobre el nivell d'acceptació de l'ocupació, deixant sense cobrir molts llocs de treball dins el segment secundari, tal i com ja havia observat Piore (1983) pel cas nord-americà. La demanda de treballadors immigrants per a desenvolupar aquest tipus de feines, de baixa qualificació però no deslocalitzables, ha estat una de les característiques de l'arribada de nous treballadors durant el període d'expansió econòmica situat entre el 2000 i mitjans del 2008.

Sota aquest prisma, les conclusions de Carrasco *et. al.* (2008), en el seu estudi sobre els efectes de la immigració en les oportunitats laborals dels treballadors autòctons, assenyalen com pel cas espanyol la resposta de la força de treball autòctona en reacció a l'arribada d'immigrants ha estat emprendre processos de mobilitat laboral, abandonant la seva ubicació original. A més, la població immigrant no s'ha distribuït de manera aleatòria a llarg de tot el territori espanyol, sinó que s'ha ubicat de manera preferent en territoris amb major activitat econòmica. Segons els autors, de manera general, la presència de treballadors immigrants no sembla afectar les condicions laborals de la població autòctona, en primer lloc perquè s'han ubicat en posicions diferents (en el període 1997-2007), i en segon lloc perquè s'han ubicat en llocs de treball de nova creació⁴⁰.

---

⁴⁰ Com es veurà al capítol sisè d'aquest treball, l'actual situació de crisi econòmica que viu el territori espanyol transforma aquestes dinàmiques de complementaritat, i actualment les situacions de competició entre treballadors per a les mateixes oportunitats laborals és un escenari més habitual. Tot i així, en el moment d'inserció de les cohorts que s'estudiarà en la present tesi doctoral, entre els anys 1997 i 2000, la situació descrita en aquest punt era totalment vigent.

Així doncs, si bé la hipòtesi de l'augment del nivell de d'acceptació de l'ocupació de la població espanyola contribueix a explicar una part d'aquesta complementarietat, hi ha altres factors que expliquen la ubicació diferenciada en el mercat dels treballadors immigrants. Una de les més plausibles és la consideració del tipus de llocs de treball, i les seves condicions, que s'han creat a Espanya en la darrera dècada (per a major detall *vegis* Recio i Banyuls 2004, o García Laso 2007). De fet, si es compara l'augment de l'ocupació, segons la EPA del 3,4% entre el període 1996-2007, amb l'increment net de la població activa autòctona, un 1,7%, es dedueix la necessitat dels empresaris espanyols de contractar persones estrangeres. Els sectors on s'ha creat més ocupació coincideixen amb els espais laborals on s'han inserit de manera més notable els treballadors immigrants. Aquests són: la construcció, l'hostaleria i els serveis domèstics. No obstant, aquests no han estat els únics sectors on s'han inserit els nous treballadors, hi ha d'altres espais, com les especialitats mèdiques o algunes empreses d'alta tecnologia, que també han tingut una demanda considerable de treballadors estrangers. Certament, no podem tractar aquest conjunt de treballadors com un tot homogeni. Malgrat això, de manera general, la majoria de fluxos d'immigració recent han tendit a ocupar-se en sectors intensius en treball, caracteritzats per unes condicions de treball pobres (baixa remuneració, elevada inseguretat, temporalitat i baix prestigi social).

Tal i com mostren Miguélez i Recio (2008) l'augment dels fluxos immigratoris ha tingut lloc en un moment en què no només hi havia creació de nous llocs de treball, sinó en què els nivells d'ocupació de la població autòctona també creixien. Així doncs, l'augment del nombre de treballadors immigrants, tant en termes absoluts com relatius, no ha produït cap efecte negatiu sobre l'ocupació de la població espanyola. Aquests autors arriben a la conclusió que:

«While in the one hand it [immigration] has accentuated the segmentation of the labour market, on the other it has led to the vast majority of immigrants occupying the lower segments. While it is true that the arrival of immigrants in Spain has contributed to upward mobility in the labour market for certain groups of Spaniards, it is equally true that it has contributed to slowing down wage increase in the relevant industries and indeed across de economy»(ibid.: 604).

En canvi, per González-Ferrer (2002:149), de manera general «*el efecto de la mano de obra inmigrante sobre los niveles salariales sigue resultando ambiguo*». Per aquesta autora, tot i que existís un efecte negatiu, els mètodes d'estudi realitzats fins el moment poden no ser molt apropiats per mesurar aquest efecte. A conclusions similars arriben Moreno *et. al.* (2007), en un estudi sobre l'impacte de les dones immigrants sobre l'ocupació i els salaris de la dona autòctona, troben escassa evidència per afirmar que s'estigui produint un impacte evident, però coincideixen amb Miguélez i Recio (2008) en el fet que cal fer un anàlisi per segments de treball. És a dir, al analitzar de manera desagregada com es produeix la competència entre autòctons i immigrants, els resultats d'aquests estudis apunten a la idea que les seves relacions (ja siguin de competència, complementarietat o independència) estan condicionades per criteris

de qualificació laboral de manera que per a certs grups es pot donar certa competència, mentre que per altres pugui ser inexistent. Pel cas de les dones immigrants, per exemple, s'han donat situacions de complementarietat, sobretot tenint en compte el fet que les dones de classe mitjana amb carreres professionals han pogut augmentar el seu temps de dedicació a l'ocupació, *gràcies* ocupar a d'altres dones d'origen immigrant en el servei domèstic (Parella 2003). En canvi, per a les dones autòctones sense qualificació, l'entrada d'altres treballadores els hi ha suposat una major competència pels llocs de treball (Moreno *et. al.* 2007).

Aquest és el propòsit de Gil i Domingo (2006), que es pregunten sobre les relacions de complementarietat o substitució entre treballadors d'origen geogràfic diferent en funció del sector d'activitat. Les seves conclusions no són gaire diferents a d'altres estudis, de manera general es produeix la complementarietat, però amb situacions diferents segons el sector

«Se ha hallado, en conclusión, que en un contexto de complementariedad entre la mano de obra inmigrante y la nacional, hay sectores con situaciones de sustitución [sector agrario], otros con concurrencia [construcción, comercio y hostelería], y otros son nichos de actividad específicos con entrada restringida a extranjeros [administración pública, educación y sanidad], o para extranjeros [servicio doméstico, con sobrerrepresentación de mujeres inmigrantes]» (ibíd.: 9).

En conclusió, hi ha evidència empírica que demostra que l'entrada dels treballadors immigrants al mercat laboral espanyol s'ha produït de manera segmentada, i complementàriament als treballadors autòctons que han emprès processos de mobilitat laboral durant un període de creixement econòmic i creació d'ocupació. Malgrat això, aquesta evidència és certa pel conjunt de la població, però convé precisar diferències segons el sector d'activitat, la qualificació i el gènere, donant-se situacions diverses de manera desagregada.

3.3.3. Mobilitat laboral i Convergència salarial: L'etnoestratificació en el mercat de treball

Tal i com mostren estudis anteriors (*vegis* Byrne i Van de Meer 2003, Colectivo IOÉ 2005, Cachón 2007; Pajares 2008-2010, Requena i Reher 2009) la força de treball immigrant s'ha incorporat en el mercat laboral espanyol en posicions del segment secundari, en l'agricultura, la construcció, l'hostaleria, la indústria, el servei domèstic i en serveis poc qualificats del comerç, la indústria tèxtil i la indústria càrnica. Aquesta elevada concentració dels immigrants en determinades activitats adopta, segons un estudi del grup Colectivo IOÉ (2005), dues formes diferents. En primer lloc, durant el període 1997-2007, els treballadors immigrants han tendit a ocupar aquelles activitats rebutjades per la població autòctona, que ha

vist augmentar els seus nivells de benestar i per tant la seves expectatives, rebutjant ocupacions socialment poc valorades. En segon lloc, el citat estudi posa de relleu com durant el mateix període de temps els treballadors immigrants han estat seleccionats de manera preferent pel fet d'acceptar pitjors condicions de treball, permeten, en alguns moments, abaratir costos i proporcionar una major flexibilitat. Aquesta ha estat una pràctica recurrent en les xarxes de subcontractació del sector de la construcció.

En aquest apartat, es pretén descriure estadísticament el concepte d' *etnoestratificació*. A través de les darreres onades de la Enquesta de Població Activa (EPA), i en base els treballs de M.Pajares (2008-2010) per a l'Observatori Permanent de la Immigració⁴¹, es demostra que, de manera general, la població immigrant s'ha ubicat en espais laborals diferents als de la població autòctona, produint-se així un procés d'etnoestratificació de determinats sectors. Aquestes dades són fotografies estàtiques en el temps, que recullen només el moment de la inserció en el mercat laboral.

La taula següent (taula 3.6) mostra la distribució de treballadors en els diferents sectors de l'economia comparant l'any 2007 amb l'any 2009. Aquesta recent onada migratòria s'ha caracteritzat per divergir àmpliament en termes de regions d'origen i gènere. En primer lloc, l'arribada massiva de nous treballadors ha divergit en funció del gènere per la ubicació d'homes i dones en sectors diferents, seguint la pauta tradicional. Mentre que en el sector la construcció i la indústria, tradicionalment masculinitzant, s'ha donat un fort creixement de l'ocupació amb la demanda d'homes immigrants, les dones immigrants han ocupat llocs de treball tradicionalment femenins, tant a nivell formal com informal, en el sector del servei domèstic. Per altra, banda, i pel que fa a l'origen geogràfic, una gran proporció de les recents onades immigratòries provenen de països llatinoamericans, que per la seva llengua materna han pogut ocupar posicions laborals en què altres immigrants no hi han accedit per la manca de domini de la llengua castellana. D'aquesta manera en sectors com l'hostaleria, el comerç, l'atenció a la vellesa, o d'altres feines d'atenció al públic hi ha una presència elevada de treballadors d'origen sud-americà.

---

⁴¹ L'Observatori Permanent de la Immigració és un òrgan que recull dades, fa anàlisi, estudis i difusió de la informació relacionada amb els moviments migratoris a Espanya, i que està adscrit al Ministeri de Treball i Immigració, a través de la Secretaria d'Estat d'Immigració i Emigració.

Totes les seves publicacions són consultables a
[<http://extranjeros.meyss.es/es/ObservatorioPermanenteInmigracion/Publicaciones/>]

Taula 3.6. Distribució de treballadors per origen, sexe i sector d'activitat (4rt. Trimestre 2007 i 2009)

	2007			2009		
	Total Població Espanya	Població Estrangera	% estrangers	Total Població Espanya	Població Estrangera	% estrangers
Ambdós sexes	20.476.900	2.887.000	14,1	18.645.900	2.547.200	13,7
<i>Agricultura</i>	905.800	168.800	18,6	782.600	159.700	20,4
<i>Indústria</i>	3.279.100	313.500	9,6	2.680.900	235.900	8,8
<i>Construcció</i>	2.639.500	654.700	24,3	1.802.700	360.300	20
<i>Serveis</i>	13.598.500	1.750.000	12,9	13.379.700	1.791.300	13,4
Homes	11.997.100	1.605.400	13,4	10.440.600	1.333.100	12,8
<i>Agricultura</i>	658.800	125.800	19,1	576.800	125.500	21,8
<i>Indústria</i>	2.440.100	236.700	9,7	2.005.000	172.400	8,6
<i>Construcció</i>	2.539.400	647.300	25,5	1.659.900	352.900	21,3
<i>Serveis</i>	6.358.700	595.700	9,4	6.198.900	682.300	11
Dones	8.479.800	1.281.600	15,1	8.205.300	1.214.100	14,8
<i>Agricultura</i>	247.000	43.100	17,4	205.800	34.300	16,7
<i>Indústria</i>	838.900	76.800	9,2	675.900	63.500	9,4
<i>Construcció</i>	154.100	7.400	4,8	142.800	7400	5,2
<i>Serveis</i>	7.239.800	1.154.400	15,9	7.180.800	1.109.000	15,4

FONT: Enquesta de Població Activa, INE

Tal i com ja s'ha repetit en diverses ocasions, els sectors que han concentrat un major nombre de persones immigrants han estat l'agricultura, la construcció, i el servei domèstic. Així ho mostren les dades de la EPA; i ho posen de manifest estudis anteriors (Aja i Arango 2007, Aja *et. al.* 2008; Cachón 2007; Pajares 2008-2010, Requena i Reher 2009). En primer lloc, el sector de l'agricultura, per la seva pròpia naturalesa, ofereix un tipus d'ocupació molt intensiva en treball i molt estacional. En les darreres dècades, la presència elevada de treballadors immigrants ha portat a la creació de certes dinàmiques específiques de contractació. Donada la seva estacionalitat, molts empresaris agrícoles han començat a contractar treballadors en el país d'origen, oferint-los un contracte temporal i assumint les despeses de desplaçament i allotjament. Aquesta mena de pràctiques són cada vegada més esteses, i estan permetent els treballadors d'aquest sector gaudir de millors condicions laborals, lluny d'algunes pràctiques d'explotació que s'havien donat en èpoques anteriors⁴². Per regions d'origen, en aquest sector s'hi han tendit a concentrar persones del nord d'Àfrica, sobretot del Marroc, i de l'Europa de l'Est, especialment Romania i Bulgària.

⁴² Una de les referències més habituals al respecte són els fets de la localitat agrícola de El Ejido, on l'any 2000 les condicions de treball dels treballadors immigrants van causar episodis de conflictitivitat social amb la població autòctona. Per un anàlisi amb major detall veure Castellanos i Pedreño, 2001.

En segon lloc, en la construcció s'ha produït un fort augment de l'ocupació, però contràriament al cas anterior, aquest creixement no s'ha traduït en una millora significativa del model d'ocupació (Recio *et. al* 2006, Meardi 2010). Tot i l'existència d'un conveni col·lectiu a nivell estatal, la pràctica de la subcontractació, el gran nombre de petites empreses vinculades a aquest sector i l'abast de l'economia informal fan que sigui molt difícil de regular a la pràctica. La construcció ha estat un dels sectors que més ha ocupat a persones immigrants, i el seu impacte sobre l'economia espanyola ha estat molt elevat.

Finalment, el sector de la cura és un dels sectors on millor es pot estudiar la importància de la immigració. Espanya registra el major nombre de treballadores ocupades en el sector de la llar de tota la UE, concurrent aspectes de desigualtat que tenen a veure amb l'ètnia i el gènere. La important inserció de dones immigrants en aquest sector dins el mercat laboral espanyol ha estat molt ben estudiat, entre d'altres, per Parella (2003), Banyuls *et. al.* (2009), Escrivà i Skinner (2008), Martínez Buján (2009) o León (2010). Breument, la demanda de serveis d'atenció a les persones dependents ha augmentat per diverses raons, les més destacades són l'envelliment de la població, l'entrada de la dona al mercat laboral i el declivi de les estructures familiars tradicionals. La resposta a aquesta demanda s'ha donat tant des del sector públic com des del mercat. Donada la importància d'aquest sector, el següent punt (3.4. *Context de recepció III*) detalla les seves característiques, i la seva rellevància pel que fa a les trajectòries laborals de les dones immigrants. El gènere és un aspecte important a l'hora de parlar de trajectòries laborals de la immigració, donada la forta feminització dels fluxos i les seves pautes de col·locació sexuades, que provoquen efectes laborals a considerar.

Taula 3.7. Evolució de treballadors afiliats a la Seguretat Social segons règim de cotització 2006-2009

		Total	General	Autònoms	Agrari	Llar
2006	Total	18.915.407	14.482.363	3.306.981	744.777	303.183
	Estrangers	1.823.974	1.310.521	165.341	157.234	186.761
	% estrangers	9,6	9	5	21,1	61,6
2007	Total	19.195.800	14.719.800	3.403.400	728.500	269.200
	Estrangers	1.981.106	1.440.977	224.371	158.598	152.803
	% estrangers	10,3	9,8	6,6	21,8	56,8
2008	Total	18.305.600	13.862.400	3.309.600	775.900	286.000
	Estrangers	1.882.224	1.283.144	221.609	202.622	170.344
	% estrangers	10,3	9,3	6,7	26,1	59,6
2009	Total	17.640.000	13.275.400	3.157.000	849.100	289.100
	Estrangers	1.811.879	1.175.066	196.698	260.427	175.296
	% estrangers	10,3	8,9	6,2	30,7	60,6

FONT: Elaboració pròpia a partir de Pajares 2010

La taula anterior (3.7) mostra el percentatge de població estrangera en cada un dels règims de la Seguretat Social. A través de la taula es mostra com la proporció de persones estrangeres en el règim de la llar i el règim agrari és estadísticament elevat. Aquest fet pot donar suport a la idea de complementarietat, alhora que mostra la ubicació diferent en l'economia espanyola de la força de treball immigrant respecte els autòctons.

Finalment, si s'observa les categories ocupacionals dels treballadors immigrants (3.8), les dades segueixen mostrant la ubicació diferenciada en el mercat laboral a la que ja s'ha fet referència en nombroses ocasions. Els treballadors estrangers presenten majors percentatges d'ocupació en posicions no qualificades, mentre que el seu nivell de qualificació és força més homogeni. Segons dades la Enquesta Nacional d'Immigrants (ENI), elaborada per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) l'any 2007, es constata un menor grau de qualificació entre els immigrants procedents del Marroc, República Dominicana i Equador, i una elevada qualificació entre les persones procedents de Veneçuela, Perú, Cuba, l'Europa de l'est i l'Europa continental. Per tant, no podem parlar d'una immigració no qualificada, però certament els processos de convalidació de titulacions, o d'adquisició de capital formatiu necessari i/o reconegut pel mercat laboral espanyol podria explicar el perquè d'una major presència inicial en feines no qualificades de la població immigrant. Aquesta tesi doctoral vol estudiar aquest procés, i veure si amb el pas del temps, les persones immigrants poden accedir a posicions laborals d'acord amb el seu grau de qualificació, i així tenir trajectòries amb mobilitat laboral ascendent i convergència salarial amb els treballadors autòctons.

Taula 3.8. Ocupats per categoria ocupacional i nacionalitat, Espanya 4rt trimestre 2007 i 2009 (en percentatges)

	2007		2009	
	% Població espanyola	%Població estrangera	% Població espanyola	%Població estrangera
Total	100,0	100,0	100,0	100,0
Direcció de les empreses i de l'Administració Pública	8,2	4,1	8,6	4,4
Tècnics i professionals científics i intel·lectuals	13,9	3,7	15,4	5,1
Tècnics i professionals de suport	13,2	3,8	13,6	4,4
Assalariats de tipus administratiu	10,1	4,2	10,1	4,5
Treballadors de serveis de restauració, personals, protecció i de comerç	14,7	19,4	16,5	21,2
Treballadors qualificats en agricultura i pesca	2,6	1,3	2,6	2,0
Treballadors qualificats de la indústria, construcció i mineria. Artesans	15,5	22,5	13,0	15,6
Operadors d'instal·lacions i maquinaria, muntadors	9,8	6,6	8,6	6,6
Treballadors no qualificats	11,5	34,2	11,0	35,9

Font: Enquesta de Població Activa, INE

3.3.4. Conclusions de les aportacions anteriors

La segmentació del mercat de treball com a eix condicionador de les trajectòries

Les línies anteriors han intentat mostrar com la segmentació del mercat laboral pot limitar les trajectòries laborals de la població immigrant. Per una banda, perquè és un mercat dualitzat amb una de les taxes de temporalitat més altes de tota la Unió Europea. Per l'altra, perquè la ubicació de la immigració al llarg de tota l'economia s'ha donat, en termes generals, de manera complementària a la població autòctona. Aquests aspectes poden tenir repercussions en la mobilitat laboral dels treballadors immigrants, i en la seva convergència salarial cap a la població autòctona, en la mesura que no s'ocupen ni en els mateixos sectors, ni en les mateixes ocupacions. Val a dir que aquestes conclusions són general, i per tant convé fer un anàlisi més desagregat per obtenir una imatge real de la situació laboral d'aquests treballadors. Aquesta és la intenció de la present tesi doctoral al llarg del procés d'anàlisi de la informació, recollit en els capítols sisè i setè. Tanmateix, en aquest punt s'ha volgut donar una primera impressió, per tal de mostrar el mercat laboral com un dels eixos condicionadors de les trajectòries.

Seguint a Garrido (2008), en termes generals, la població immigrant ha cobert un buit ocupacional que s'estava produint en les feines de baixa qualificació. A més, el creixement de l'activitat econòmica ha provocat un increment de l'ocupació que ha estat cobert, en la seva majoria, per treballadors immigrants. Així, treballadors autòctons i immigrants semblen ser dos tipus diferents de mà d'obra, que s'ocupen, en el moment d'inserció dels segons, de manera diferent i complementària. No obstant, la immigració rebuda en aquests darrers anys és una població jove, que malgrat ha ocupat els llocs de treball més desqualificats pot accedir a posicions pròpies a la seva qualificació i experiència professional. Per això, és d'especial interès estudiar les seves trajectòries laborals, i observar si aquesta ubicació preferent en llocs de treball no qualificats, i no desitjats per la població autòctona, és només una primera fase del procés migratori, o és una característica estructural de la segmentació del mercat laboral espanyol.

En qualsevol cas, davant l'interrogant de si la inserció laboral de la població immigrant en sectors de baixa qualitat és només provisional –pròpia d'una fase inicial d'assentament- o, contràriament, es tracta de nínxols laborals més o menys tancats, cal tenir present que els treballadors immigrants negocien la seva posició en el mercat laboral en un context poc favorable, no només condicionat per la seva condició jurídica i la seva manca de capital social, sinó també per transformacions constants del mercat de treball i canvis en les regulacions en un moment de crisi econòmica com l'actual.

3.4 Context de Recepció (III). La demanda de mà d'obra estrangera en una societat dinàmica i canviant. El model familiar i l'Estat del benestar a Espanya

---

Una de les característiques principals de la nova immigració, la que es produeix a partir de la segona meitat dels anys noranta i inicis del 2000, és l'augment de la immigració femenina de caràcter econòmic. Contràriament a les migracions anteriors, on les dones arribaven reagrupades pels marits, les dades mostren que actualment moltes dones són pioneres a l'emigració. Per això, aquesta tesi doctoral també s'interessa pel context espanyol que dona sentit a la feminització dels fluxos cap a Espanya, és a dir, quines són les característiques de la demanda de força de treball estrangera, i per quins motius aquesta demanda divergeix pel que fa al gènere. En aquest punt, són de gran utilitat els postulats de les teories de la producció-reproducció, repassats al capítol segon, així com l'estructura segmentada del mercat de treball espanyol presentada en línies anteriors.

En el cas espanyol, com en la majoria de les economies post industrials, la demanda de mà d'obra immigrant difereix en relació al gènere pel reclutament massiu de dones (immigrants) perquè s'ocupin en activitats vinculades a la reproducció social, en el sector del servei domèstic (Parella 2007). Es tracta de tasques que d'acord amb la tradicional divisió sexual del treball sempre han estat considerades "de dones", però que actualment han passat a formar part del mercat global. Així, malgrat que la feminització del servei de cura no és cap novetat, sí que ho és en el context actual, tant per la internacionalització del fenomen com per la gestió de la reproducció dins el nucli familiar (Ehrenreich i Hochschild 2004).

Les dones immigrants treballadores que han arribat a l'Estat espanyol s'han ocupat de manera preferent en el servei domèstic. Com es veurà a conseqüència de l'emancipació de la dona de classe mitjana i les deficiències de les polítiques de conciliació, moltes famílies espanyoles han optat per ocupar una persona pels treballs de cura. Tanmateix, aquest procés s'ha donat de manera particular, en unes condicions laborals que obstaculitzen la promoció laboral de les dones ocupades en aquest sector. La rellevància d'aquest fet per a l'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral és doble. Per una banda, perquè Espanya és un dels països de tota la UE-15 amb més demanda de mà d'obra estrangera per ocupar-se en el servei domèstic. Així, quan s'estudien les trajectòries laborals el gènere és un dels elements que més diferencien la participació en el mercat de treball de la població immigrant, i a més, pel cas espanyol presenta unes situacions molt particulars. Per una altra banda, la inserció de la dona immigrant en aquest espai laboral té molt a veure amb les relacions de complementarietat entre treballadors amb orígens diferents, sobretot amb la dona autòctona, que resol un dels entrebancs de la seva carrera laboral, les dificultats de conciliar ocupació i família, amb l'*externalització* o *mercantilització* del treball reproductiu.

3.4.1. El model Familiar i l'Estat de Benestar espanyol: l'emancipació de la dona autòctona i les deficiències de les polítiques de conciliació

A continuació es pretén detallar el context de recepció de la immigració femenina a Espanya. Com s'ha posat de relleu en apartats anteriors, el procés extraordinari de regulació de l'any 2005 va prioritzar, de manera implícita, la regularització de la situació de les dones immigrants. Aquest fet té a veure amb la gran demanda que s'ha produït a Espanya entre el 2000 i el 2007⁴³, i és rellevant en la mesura que explica el com i el perquè dels espais laborals destinats a les dones immigrants, alhora que ajuda a entendre els imaginaris socials al voltant de les trajectòries laborals de la dona autòctona. A més, també es repassen les polítiques de conciliació de què disposen les famílies per harmonitzar vida familiar i temps de treball remunerat. Com es veurà, la pròpia deficiència d'aquestes polítiques ha generat majors espais a la contractació de serveis de cura a baix cost de dones immigrants.

3.4.1.1. L'emancipació de la dona autòctona: canvis en el model familiar

En el context espanyol els canvis en els models familiars han seguit, principalment, les mateixes pautes que la resta de països europeus, però més tardanament. La doble presència que la dona ocupa en la família i en el mercat permet visibilitzar de manera privilegiada la importància del treball reproductiu com a problema social. Les dones autòctones que treballen fora de la llar es troben amb dificultats de conciliar la seva feina remunerada amb les responsabilitats familiars, sense que, paral·lelament s'hagi produït un repartiment equitatiu del treball domèstic i familiar entre homes i dones. D'aquesta manera, les dones de classe mitjana amb carreres professionals han optat per l'estratègia de mantenir la responsabilitat de l'organització familiar (l'anomenat *management familiar*, Torns i Carrasquer 2002), mentre contracten altres dones, sovint immigrants, perquè duguin a terme aquestes tasques.

La creixent incorporació de les dones al treball remunerat ha modificat les relacions de poder que tradicionalment s'han donat en el sí de la família, de manera que l'igualitarisme dins de la parella ha anat reemplaçant els models familiars patriarcals asimètrics. Les noves formes familiars reflecteixen el debilitament de la credibilitat de la figura de la "*mestressa de casa*" entre les dones més joves, i al mateix temps, assistim a la desinstitucionalització de la paternitat en el què Flaquer (1999) anomena "*l'estrella minvant del pare*", o la substitució del model familiar "*male breadwinner*" per la "*família de doble ingrés*". La generalització d'aquest nou model familiar, la família de doble ingrés (*dual earner family*), s'ha donat amb

---

⁴³ És força difícil detallar el període exacte, perquè sovint la contractació de servei domèstic s'ha donat en l'economia submergida, i per tant les dades no són del tot fiables. Tanmateix, el què és important assenyalar és que durant la fase de creixement de l'economia espanyola la demanda de dones immigrants ocupades en el sector de la llar ha estat molt rellevant.

la incorporació massiva⁴⁴ de la dona de classes mitjanes al mercat de treball. A mesura que aquestes dones han anat accedint al mercat laboral, gràcies a l'augment de les oportunitats d'accés a l'educació superior i el creixement econòmic, han experimentat el repte de la *dobles presència*, que havia estat una experiència de classe obrera (Pérez-Díaz *et.al.* 2000).

Així, són les dones les que s'han fet càrrec de la part fonamental i més rutinària del treball reproductiu, a la vegada que han assumit la gestió domèstica, de manera que aquesta part del treball segueix estant fortament segmentada pel gènere. Per a les dones espanyoles, la duplicitat de funcions domèstiques i professionals s'ha anat sostenint, en bona part, gràcies a les xarxes de parentiu, integrades fonamentalment per altres dones, en absència de la presència masculina, i de serveis social adequats des de l'Estat que permetin conciliar totes dues esferes (Moreno 2001). Així doncs, en aquest context de creixent dificultat de conciliar família i ocupació, les dones treballadores de classe mitjana s'han plantejat la mercantilització o externalització del treball de cura a d'altres dones amb menors recursos econòmics, en la seva majoria dones immigrants. D'acord amb Tobío (2001:136): «*ello constituye la solución perfecta para la organización social, para los hombres y para el Estado: los nuevos problemas se arreglan entre mujeres y por tanto no les concierne*».

Aquesta situació és rellevant per aquesta tesi doctoral en la mesura que l'entrada de dones immigrants ha permès trajectòries de promoció laboral per a les dones autòctones, tal i com han posat de relleu estudis anteriors (Parella 2003, Gil i Domínguez 2006). La conciliació, en la base del treball reproductiu assalariat, ha permès a la dona autòctona una major dedicació a la seva carrera professional, alhora que per a la dona immigrant ocupada en el servei domèstic les condicions que regulen aquest sector els ha dificultat accedir a posicions laborals dins del règim general d'ocupació, tal i com han mostrar algunes investigacions prèvies (Escrivá 2000, Colectivo IOÉ 2005).

3.4.1.2. Les deficiències de les polítiques de conciliació de la vida familiar i la vida laboral a Espanya

Les polítiques de conciliació de la vida professional i familiar, també conegudes com a polítiques de segona generació⁴⁵, tenen com a objectiu aconseguir un major benestar en la vida quotidiana de les famílies i els grups domèstics, amb un èmfasi especial en la vida dels infants i els adults dependents. Al

---

⁴⁴ Val a dir que aquesta incorporació no és ni de bon troç un fenomen nou, ja que des dels inicis de la revolució industrial un important segment de la força de treball femenina sempre ha treballat. El què es nou és el canvi cultural profund que ha fet que les dones passessin a treballar per necessitat a fer-ho per elecció (Tobío 2001).

⁴⁵ Les polítiques de primera generació són aquelles mesures vinculades a la protecció econòmica de la família (subsidis familiars, desgravacions fiscals, etc.).

mateix temps, pretenen proporcionar una major equitat en l'accés als recursos entre homes i dones, i permetre que els dos membres d'una parella puguin compaginar l'activitat laboral i les responsabilitats familiars de la millor manera possible (Brullet i Parella 2001, Brullet 2002). Aquestes polítiques tenen el seu naixement en l'àmbit europeu com a resposta a una sèrie de canvis demogràfics, culturals i socials que s'han anat donat al llarg de les darreres dècades, i entre els que destaquen la major participació de la dona al mercat laboral (tot i que amb variacions importants entre països), les baixes taxes de fecunditat i l'envelliment de la població.

A Espanya, la integració laboral de la dona al mercat de treball i el seu impacte en l'estructura familiar ha estat un dels canvis més profunds dels darrers 30 anys (Escobedo 1999). Tanmateix, en l'àmbit de la conciliació encara hi ha molt camí per recórrer, ja que per una banda els serveis socials de cura no s'han estès suficientment, i per l'altra les innovacions que sí s'han donat ho han fet amb escassos recursos monetaris, que ha comportat una infra implementació de les mesures de conciliació (com ha estat el cas recent de la Llei de Dependència⁴⁶, o la falta de places per a la cura de la petita infància). A més, en l'àmbit empresarial, les mesures per millorar aquesta conciliació, com la possibilitat d'oferir llars d'infants en el propi centre de treball, són escasses. Val a dir que aquesta oferta és més pròpia d'empreses grans, amb una plantilla suficient de treballadors. Espanya, com s'ha vist en línies anteriors, té una estructura empresarial formada principalment per petites i mitjanes empreses, fet que dificulta la promoció d'aquest tipus d'ofertes.

Per a l'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral, els programes de conciliació, i les seves deficiències, són pertinents per estudiar la disponibilitat de temps, tant en termes quantitius com qualitius, que es disposa per dedicar-se a la carrera professional, tal i com es postulava en el segon capítol. Com ja ha estat assenyalat anteriorment (Torns 2001), la presència de la dona al mercat laboral és molt menor, i això implica menors oportunitats de promoció laboral. Les deficiències en els programes de conciliació entre ocupació i família també afecten les trajectòries de les dones immigrants que, per una banda, amb la seva ocupació en el servei domèstic contribueixen a la millora de la conciliació per a les famílies autòctones de doble ingrés, i per altra banda, el seu temps de dedicació a l'ocupació és menor i per tant disposen de menys temps per formar-se, presenten menors nivells de participació en el mercat de treball i uns resultats laborals més pobres.

---

⁴⁶ La Llei de Promoció de l'Autonomia Personal i Atenció a les persones en situació de dependència, més coneguda com a "*lleï de la dependència*", és una llei espanyola que assenta les bases per a contruir el futur Sistema Nacional d'Atenció a la Dependència, que pretén finançar els serveis que necessiten les persones dependents, ja sigui a causa de malaltia, accident o vellesa. La Llei va ser aprovada el 20 d'abril de 2006 pel Consell de Ministres i el 30 de novembre de 2006 de manera definitiva en el Ple del Congrés dels Diputats, amb una àmplia majoria. Tanmateix, fins el moment no ha funcionat com s'esperava donada les limitacions pressupostàries en la seva implementació.

Figura 3.4. Principals característiques i deficiències dels programes de conciliació entre ocupació i família a Espanya

Programa	Principals Característiques	Algunes Deficiències
Llicències Parentals	Formes regulades d'absència del lloc de treball o d'interrupció de les prestacions laborals habituals, amb l'objectiu d'atendre el naixement i la cura dels fills o d'altres familiars dependents. Es distingeix entre permís de maternitat (setmanes abans i/o després del part); permís de paternitat (dies lliures reconeguts al pare després del naixement d'un fill), permisos parentals (excedències laborals utilitzables pels pares per a la cura dels fills preescolars), i permisos per raons familiars (fills o familiars malalts).	Aquests permisos es promouen amb privatització de costos (pèrdua d'ingressos sense compensacions econòmiques) i això provoca que, per una banda, els homes no se'ls plantegin com una opció real, i per l'altra que les dones amb salaris alts tinguin incentius per a contractar a una tercera persona (en molts casos, dones de classe social i/o ètnia diferent).
Serveis d'Atenció a la Primera Infància	Llars d'infant i serveis de guarda de titularitat pública. Notable cobertura pel tram 4-5 anys.	Insuficient oferta pel tram 0-3. A més, el sector privat per aquesta etapa està insuficientment regulat, i el servei domiciliari (on és habitual que treballin dones immigrants en economia submergida) és habitualment irregular.
Serveis d'Atenció a les persones grans	Llei 39/2006, de 14 de desembre de 2006, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència, coneguda popularment com a "Llei de la dependència". Suposa la consolidació del quart pilar del sistema de benestar espanyol.	La implementació d'aquesta llei ha rebut dures crítiques per la mala gestió i la falta de prestacions econòmiques suficients. A més, per com està formulada perpetua el paper de la família, i especialment de les dones, com a prestadora de serveis de cura.
Mesures de reorganització del temps	Introducció de mesures de flexibilitat de la jornada de treball. Treball a temps parcial, reducció de jornada, treball telemàtic, excedències, sabàtics, establiment de setmanes comprimides, etc.	El pes del temps parcial recau majoritàriament en les dones. A més, l'oferta d'aquesta modalitat a Espanya és molt baixa, i segons dades de l'INE per a l'any 2010 només el 13% dels ocupats té jornada parcial.
Mesures de repartició equitativa	Introducció del " <i>Time to Care</i> ". Creació de " <i>Bancs del temps</i> ". Campanyes de publicitat.	Pel que fa a les campanyes publicitàries, són totalment ineficients en la mesura que no han estat basades en un anàlisi real de política pública. La resta de mesures tenen una implementació desigual segons el territori, però no són pràctiques generalitzades.

Font: elaboració pròpia a partir de Escobedo, 2000; Pérez-Díaz *et. al.*, 2000; QUIT, 2000; Valiente, 1997

3.4.2. Conclusions de les aportacions anteriors

La Mercantilització del Treball Domèstic i de Cura com a eix condicionador de les trajectòries laborals de la dona immigrant

---

En les darreres dècades els “Règims de Benestar Mediterranis”⁴⁷ han experimentat una sèrie de processos de canvi, alguns ja esmentats en línies anteriors, i que breument es poden resumir en l’envelliment demogràfic, la major participació de la dona en el mercat laboral, la diversificació de les unitats familiars i una nova cultura de la gestió del temps. Aquests processos estan influint de manera notable les formes tradicionals en què les famílies canalitzaven el benestar, donant lloc al què algunes especialistes han anomenat “*crisis of care*” (Bettio *et. al.* 2004, 2006) dels països mediterranis, o també el què Hochschild (1997) ha definit com a “*care deficit*”.

Davant aquestes transformacions, les llars espanyoles han modificat les formes quotidianes de gestió i execució del treball domèstic i familiar. Una de les principals novetats és l’augment del nombre de llars que decideixen “*mercantilitzar*” o “*externalitzar*” aquest treball, ampliant així l’espectre social de dones ocupadores d’aquesta mena de serveis. No obstant, la transposició del treball domèstic i de cura a l’esfera del mercat no s’ha traduït en una professionalització real d’aquesta ocupació, que ha seguit desenvolupant-se sota un règim laboral molt fràgil, fora del règim general, molt sovint dins l’economia submergida, i en unes condicions laborals que arrossegueu seqüeles del servilisme (Castelló 2011, Parella 2007, 2003, Oso 1998).

Com s’observa a la taula següent (3.9) les diferències entre ocupacions de dones immigrants i autòctones són molt notables. Malgrat que totes comparteixen les quatre ocupacions laborals amb majors concentracions (servei domèstic, restauració, serveis personals i dependents de comerç), és important destacar que els percentatges de concentració són molt diferents. Mentre aquestes quatre ocupacions esgoten la llista de professions on hi trobem més d’un 70% d’ocupació total de dones immigrants, en el cas de les dones amb nacionalitat espanyola presenten, a més, cinc ocupacions amb nivells de qualificació elevats. Així, l’ocupació de les dones immigrants apareix, en comparació a les espanyoles, molt més concentrat i associat amb feines menors qualificades.

---

⁴⁷ El concepte de “*Règim de Benestar*” permet englobar l’entramat institucional en el que es combinen recursos legals, materials i organitzatius, entre les tres principals agències de provisió de benestar: Estat, mercat i família. Tres institucions que segons algunes especialistes configuren el “triangle del benestar”. L’enfocament dels “*Règims de Benestar*” comporta una concepció plural de la provisió del benestar, on aquest té un origen multidimensional (Parella, 2003).

Taula 3.9 Ocupacions laborals amb majors concentracions dones, segons situació legal (nacionalitat espanyola o immigrant). Espanya, 2005

Dones Immigrants	%	Dones amb nacionalitat espanyola	%
Ocupades en el servei domèstic	41,7	Ocupades en el servei domèstic	14,7
Treballadores serveis restauració	15,6	Dependentes comerç	8,8
Treballadores serveis personals	8,0	Treballadores serveis personals	8,1
Dependentes comerç	5,3	Treballadores serveis restauració	6,4
		Professionals de suport a la gestió administrativa	6,6
		Auxiliars administració atenció al públic	4,9
		Auxiliars administració sense atenció al públic	4,2
		Professores del primer cicle d'educació	3,6
		Professores 2-3 cicle d'educació	3,5

Font: Moreno, Cebrián, Iglesias, Llorente 2007

Per a la present tesi doctoral, aquest fet és rellevant per entendre la particularitat de les dones immigrants en relació a les seves trajectòries laborals. Seguint a M.A. Durán (1987:148) el servei domèstic és *«una de las categorías ocupacionales peor definidas y menos conocidas»*. El treball domèstic assalariat reuneix, sovint, unes característiques arcaiques pròpies d'una *“semi-ocupació”* (Andall 2003, Castelló 2011). La invisibilitat del treball domèstic –no remunerat– es filtra i reproduceix aquest tipus de treball quan s'assalaritza, fins el punt de convertir-lo en un *“hidden affair”* (Andall 2003:39) que queda encobert dins la privacitat de la llar ocupadora. Seguint un estudi del Colectivo IOÉ (2001:145): *«en el caso del servicio doméstico nos encontramos ante un sector peculiar, en el que no existen empresas puesto que el trabajo se desarrolla en hogares particulares»*.

Així, des del punt de vista de la mobilitat laboral, la possibilitat de tenir trajectòries laborals ascendents es vincula a l'opció de canviar de sector. Tanmateix tenint en compte que fins el 2007 un 41,7% de les dones immigrants s'han ocupat en el servei domèstic, és molt fàcil preveure que les seves trajectòries presentaran nivell de mobilitat laboral menor al de la resta de població estudiada en aquesta tesi doctoral.

3.5. Estudis sobre trajectòries de la Immigració a Espanya. Buits i Límits en la literatura anterior

---

Com s'ha repetit en diverses ocasions al llarg d'aquestes pàgines, els estudis sobre trajectòries laborals dels treballadors immigrants són escassos donada la relativa novetat del fenomen, i la falta de dades de tipus longitudinal. Malgrat tot, les investigacions que relacionen immigració i mercat laboral són força més abundants i han tingut un gran desenvolupament en els darrers anys. Molts d'aquests estudis s'han concentrat en comparar les situacions laborals d'immigrants i espanyols. Per exemple, des del punt de vista de l'assimilació ocupacional⁴⁸, Amuedo-Dorantes i De la Rica (2007) estudien si els treballadors estrangers experimenten mobilitat laboral ascendent a major temps de permanència al mercat de treball, utilitzant dades del Cens de Població de l'any 2001 i de l'Enquesta d'Estructura Salarial per a l'any 2002. Les seves conclusions apunten a la idea que malgrat les diferències entre espanyols i immigrants disminueixen amb el temps, els primers realitzen feines més remunerades inclús cinc anys després de l'arribada dels segons a Espanya. Aquesta lenta assimilació ocupacional és corroborada per Fernández i Ortega (2008), que amb dades de l'Enquesta de Població Activa pel període 1996-2005 conclouen que les diferències en la probabilitat de participar en el mercat de treball entre autòctons i immigrants comença a disminuir al cap de cinc anys, malgrat la població estrangera presenta, de manera sostinguda, majors nivells de desocupació.

Des d'un altre punt de vista, Caparrós i Navarro (2009) observen les diferències en les relacions contractuals d'ambdós col·lectius, i la presència de segmentació ocupacional comparant Andalusia amb la resta d'Espanya, en base a la informació provinent de la Mostra Contínua de Vides Laborals 2006. Les seves conclusions més destacades són que aquells treballadors d'origen estranger, amb menys experiència que els espanyols, tenen una probabilitat inferior de tenir un contracte indefinit respecte un de temporal, tant per a Andalusia com per a la resta de l'Estat. També conclouen que la presència de segmentació ocupacional per nacionalitat disminueix a mesura que augmenta l'experiència laboral dels treballadors immigrants (homes) a la societat d'acollida, arribant pràcticament a desaparèixer a Andalusia. Per altra banda, Izquierdo *et. al.* (2009) analitzen la disparitat entre els nivells salarials a través de les dades de la Mostra Contínua de Vides Laborals 2006, i verifiquen que els treballadors immigrants redueixen la distància amb els autòctons a mesura que augmenten la seva estància a Espanya, tot i que no es produeix una assimilació salarial completa. En la mateixa línia, però amb la informació de l'Enquesta Nacional d'Immigrants 2007, Sanromá *et. al.* (2009) conclouen que el capital humà adquirit a Espanya pels

---

⁴⁸ Com s'ha definit al capítol segon, l'assimilació ocupacional és una perspectiva teòrica freqüentment utilitzada per estudiar les trajectòries laborals de la immigració. *Veure capítol 2, 2.2.1 Les teories de l'assimilació ocupacional i la hipòtesi de la convergència*

immigrants de països perifèrics té major remuneració que la inversió educativa realitzada en els seus països d'origen.

Pel que fa a l'estudi de les trajectòries de la dona immigrant, cal destacar que són escassos els estudis que s'han centrat en la força de treball femenina. A Espanya autors com Garrido (1992), Echevarría (1997) i Salido (2001) han posat de manifest els patrons distintius de mobilitat femenina des de la perspectiva del gènere. Els estudis sobre trajectòries femenines des del punt de vista de la immigració, han posat de relleu que les treballadores immigrants s'insereixen fonamentalment mitjançant contractes laborals precaris. Seguint a Escrivá (2000), referint-se a les ocupades peruanes en el sector domèstic de Barcelona, es converteixen en «*ocupadas domésticas de por vida*», és a dir, es perpetuen en el servei domèstic al tractar-se d'un segment etnoestratificat del mercat laboral sense possibilitats de mobilitat social ascendent. Aquestes persones queden atrapades per l'estructura segmentada del mercat laboral tot i tenir nivells d'estudi superiors.

Tanmateix, de manera general, seria falç parlar de la inexistència de mobilitat laboral entre les dones migrades que s'insereixen en el servei domèstic a Espanya. Per exemple, un estudi realitzat l'any 2001 per Colectivo IOÉ posa de manifest que la mobilitat entre llocs de treball dins del sector domèstic i entre règims, de l'intern a l'extern, és considerable. De fet, el mateix estudi compara la mobilitat entre sis nacionalitats diferents, i en destaca les peruanes i dominicanes com dos dels col·lectius amb major mobilitat entre subsectors. A més, també es destaca que aquest canvi es produeix per la necessitat de més independència, millor ocupació i salari, evitar l'excés de treball i/o mals tractes, o buscar un ocupador que accepti donar-les d'alta de la Seguretat Social (*ibid.*). De les dades que es recullen a l'estudi de Colectivo IOÉ (2001) sabem que a finals de 1999 eren ja més de 500 dones peruanes ocupades en serveis de neteja, havent començat la major part d'elles a treballar a Espanya en l'àmbit domèstic. De la mateixa manera, unes altres 500 constaven com a treballadores en el sector de l'hostaleria, i moltes menys apareixien ocupades en oficines i per compte pròpia. En aquestes darreres destacaven les activitats de comerç i hostaleria principalment, però també les activitats de serveis socials, i en menor mesura immobiliàries. Tanmateix, una característica que reuneixen totes aquestes noves ocupacions és que reproduïxen la idea de “*servir*” que comporta el treball domèstic. Netejar, cuinar, servir taules són tasques que també es realitzen dins la llar, encara que ara el context difereixi i la relació laboral no estigui tant personalitzada (Anguiano 2001).

Finalment, més recentment, trobem dues investigacions rellevants. En primer lloc, Solé *et. al.* (2009) analitzen la mobilitat social protagonitzada per les dones immigrants extracomunitàries a Espanya. L'estudi aborda les estratègies individuals que aquestes dones despleguen al llarg de la seva trajectòria professional per tal de guanyar posicions en l'estructura social. Una de les conclusions principals és que l'actual reglamentació d'estrangeria obstaculitza la inserció laboral de la dona immigrant més enllà del sector del servei domèstic, fet que constitueix un important fre al desenvolupament d'estratègies

revaloritzadores dels seus capitals amb l'objectiu d'aconseguir la mobilitat social. En segon lloc, González Ferrer (2011) compara la participació laboral de dones immigrants segons el tipus de projecte migratori amb dades l'Enquesta Nacional d'Immigrants 2007, posant de relleu la importància de les relacions entre família i ocupació. Els seus resultats confirmen que la participació laboral femenina és molt més complexa que la dels homes, ja que tot i que en general les dones solteres tenen majors probabilitats d'estar ocupades els patrons són molt difusos. Per això, l'autora planteja la necessitat d'estudis longitudinals.

L'abundància d'investigacions sobre immigració i mercat laboral a Espanya posa de manifest la rellevància de l'estudi dels beneficis i dels costos generats per la població immigrant sobre la població autòctona, el mercat de treball, el creixement econòmic i el benestar social. Tanmateix, pocs d'ells presenten dades de tipus longitudinal, si bé alguns estudis repassats usen varies onades de l'Enquesta de Població Activa, o la Mostra Contínua de Vides Laborals, donada la recent incorporació de treballadors immigrants, la majoria durant els primers anys de la dècada 2000-2010, només poden resseguir un breu lapse de temps. Per això, convé seguir observant com es produeix la integració laboral d'aquesta població al mercat de treball. Per altra banda, la majoria d'aquestes investigacions aproximen de manera quantitativa la mobilitat laboral, sense poder observar així la construcció d'imaginari i discursos al voltant de la integració laboral. A més, pel que fa l'estudi de la convergència laboral amb la població autòctona es proposen variables com el nivell de qualificació, els salaris o la categoria professional, sense tenir present altres indicadors de la participació laboral utilitzats per explicar la major absència femenina en el mercat de treball, com són el temps, la doble presència i la vinculació entre les esferes productives i reproductives.

3.6. Conclusions del capítol

La rellevància i pertinença dels estudis sobre immigració a l'Estat espanyol rau en l'increment de la importància de la població estrangera a partir de la dècada dels noranta, i especialment des dels inicis del 2000, el pes de la qual ha passat de l'1% l'any 1991 fins el 12% el 2009 (segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística). No obstant, com s'ha posat de manifest al llarg d'aquest capítol cal tenir present que aquest augment es produeix en el marc d'un sistema productiu i un mercat de treball que presenta una sèrie de problemes estructurals que poden obstaculitzar l'assoliment de nivells competitiu rellevants, de desenvolupament econòmic i d'ocupació (*veure punt 3.3.1. La segmentació del Mercat de treball*). Per això, l'aportació de la població immigrant a la societat espanyola i els seus efectes sobre el benestar econòmic dependrà, en gran mesura, del paper que desenvolupin aquests treballadors en el mercat laboral i, particularment, de la qualitat de les feines que ocupin. Per això, la integració laboral de la immigració a Espanya ha esdevingut un objecte d'estudi d'interès no només per l'acadèmia, també per la política i la societat espanyola en general.

Donada les característiques del context de recepció espanyol, les trajectòries laborals de la immigració, i la seva integració laboral, estan condicionades tant per la formulació de la política d'immigració, la regulació del mercat laboral i la seva estructura, i els canvis demogràfics i familiars viscuts a Espanya en les darreres dècades. Mentre que el primer aspecte té implicacions en les posicions ocupacionals que els nous treballadors poden desenvolupar en el moment d'entrada al país, els altres punts tenen molt a veure amb el tipus de demanda de treball immigrant que s'ha generat, i quins llocs de treball s'han cobert gràcies a la presència de treballadors estrangers.

Com s'ha vist al llarg d'aquestes línies, la mobilitat laboral de la immigració i la seva convergència salarial tenen molt a veure amb:

1. L'elevada presència de la immigració en l'economia informal, posada de manifest pels successius processos extraordinaris de regulació.
2. La concentració de la força de treball immigrant en quatre sectors concrets: la construcció, amb una important presència en les xarxes de subcontractació, l'hostaleria, l'agricultura i el servei domèstic, amb característiques molt particulars pel que fa el gènere.
3. L'arribada d'un volum elevat de treballadors d'origen estranger ha tingut, de manera agregada, poc impacte sobre els resultats laborals de la població autòctona. En general, totes dues forces de treball s'han complementat, els processos de mobilitat laboral dels autòctons s'han compensat amb la participació laboral dels immigrants en espais que quedaven sense cobrir. Aquesta compensació

s'explica tant per l'augment d'acceptació de l'ocupació de la població espanyola, com per la creació de llocs de treball que ha tingut lloc durant el període d'expansió econòmica.

4. Malgrat aquesta tendència a la complementarietat, hi ha diferències destacables segons el sector d'activitat, el nivell de qualificació que requereixen els llocs de treball, i el gènere.
5. Pel que fa als sectors d'activitat, cal destacar la substitució en l'agricultura, la concurrència en el sector de la construcció i l'hostaleria, especialment en relació a la població espanyola no qualificada, i la forta etnoestratificació del servei domèstic.
6. El cas de servei domèstic és especialment rellevant en el context espanyol, ja que Espanya és un dels països de la UE-15 amb major demanda de llocs de treball en aquest sector
7. Els canvis en la participació laboral de la dona treballadora de classe mitjana a Espanya, i la desigual distribució de les tasques reproductives entre homes i dones, mostren clarament com es produeix el transvasament de la desigualtat de gènere, així com la complementarietat entre treballadores autòctones i immigrants. A aquesta desigual distribució del pes de les feines domèstiques cal sumar-hi les deficiències dels programes de conciliació per entendre la importància de l'assalarització del treball reproductiu. La concentració de dones immigrants en aquest espai facilita la mobilitat laboral de la dona autòctona, alhora que per les característiques del sector dificulta la mobilitat de les primeres, i per tant a la seva convergència salarial. Aquest panorama suposa un important obstacle a la integració laboral de la dona immigrant, tal i com la defineix la present tesi doctoral.

Partint d'aquest dibuix, a l'hora d'estudiar les trajectòries laborals de la immigració a Espanya és pertinent tenir en compte els següents elements:

- A) La importància del temps en l'adquisició d'un major coneixement de l'entorn laboral espanyol per part de treballadors immigrants.
- B) El grau de transferència del seu nivell de qualificació i la importància de la formació adquirida després de l'emigració.
- C) La mobilitat laboral d'aquests treballadors i la convergència salarial amb la població autòctona en base a l'estructura segmentada del mercat de treball, partint d'una major presència immigrant en activitats no qualificades i en sectors d'activitats intensius en treball.
- D) La influència del temps de dedicació a l'ocupació com a estratègia de mobilitat.
- E) La desigualtat de gènere en el mercat de treball.

PART II

L'APROXIMACIÓ METODOLÒGICA

GUIA PER A LA RECOLLIDA I ANÀLISI DE

LA INFORMACIÓ

4.

Els Eixos d'Anàlisi Aproximació metodològica a les trajectòries laborals de la Immigració

“ The racial diversity of United States (···) mirrors other forms of diversity that are entrenched in American society: socioeconomic, gender, urban versus rural. The salience of such diversity on a social level emphasized the need to understand diversity on an individual level – how the trajectories of individual lives differ across social groups. Such questions are now a common part of sociological inquiry on the social context of human lives”
(Glen H. Elder Jr, Monica Kirkpatrick Johnson, Robert Crosnoe 2003:6)

“The model generates a number of novel research questions.
How does the marital trajectory interface with occupational mobility?
Does one's spouse's occupational experience influence one's own career experience?
We suspect that both these processes are heavily gendered, with marriage more significantly (and negatively) related to the orderliness of women's career pathways and spouses' employment more significantly (and negatively) related to the orderliness of men's.” (Shin-Khap Han i Phyllis Moen 1999: 101)

Introducció

Aquest capítol presenta el procés de sistematització i operativització de la informació presentada en els anteriors capítols. Si bé en el primer s'ha intentat explicar el marc teòric que centra la problemàtica d'aquesta tesi doctoral, i en el segon s'ha acotat el context en què es produeix el fenomen a estudiar, la finalitat d'aquest capítol és fer tangible empíricament aquesta realitat, per tal de guiar la recollida i anàlisi de la informació. Per fer-ho es delimita la perspectiva metodològica adoptada i la definició dels conceptes claus, així com la seva expressió en indicadors empírics que guiaran l'anàlisi. En segon lloc, es plantegen les hipòtesis amb les que es procedirà a realitzar el treball de camp. Aquestes intenten donar resposta a les principals preocupacions de les que parteix aquesta tesi doctoral, que es poden sintetitzar en la pregunta següent: *Amb el pas del temps, i superades les primeres barreres a la integració laboral, els treballadors immigrants experimenten una mobilitat laboral ascendent, o pel contrari s'estan formant nínxols de treball precaris i etnoestratificats? Quins factors condicionen aquest procés?*

El capítol s'estructura en dues parts principals, una primera que conté la definició del conjunt de conceptes claus i la construcció d'indicadors, i en segon lloc la definició de les hipòtesis. Els conceptes principals sobre els quals gira aquesta tesi doctoral es poden delimitar en tres: (A) trajectòria laboral, (B) mobilitat laboral i (C) convergència salarial. Tanmateix, hi ha tota una sèrie de conceptes secundaris, que es desprenen d'aquests tres, necessaris per a la seva comprensió, i que per tant també cal definir i dimensionalitzar. Així mateix, per tal de fer operatives les hipòtesis, aquest capítol especifica i justifica els indicadors triats per aproximar-se a les trajectòries laborals de la població immigrant.

En tot moment, la perspectiva del curs de vida es proposa com a guia metodològica per estudiar de manera longitudinal els canvis de posicions ocupacionals, o transicions, al llarg de la trajectòria laboral, així com els aspectes que marquen els punts d'inflexió o de no-retorn a la situació laboral anterior. La tria d'aquesta perspectiva queda justificada en la seva capacitat per mostrar la interdependència entre els diferents àmbits o esferes que componen les trajectòries laborals, ja que les situacions ocupacionals que viuen els individus sovint prenen sentit en funció dels seus rols dins l'esfera familiar. Per exemple, el fet de ser mare o pare, la presència de fills menors, o adults dependents, a la llar o les necessitats econòmiques del conjunt de la llar-família poden forçar unes decisions o unes altres, i modelar d'aquesta manera les estratègies i accions dels individus en el pla ocupacional.

4.1 L'aproximació longitudinal en el temps. La Perspectiva del Curs de Vida

Com ja s'ha esmentat en repetides ocasions, l'anàlisi de les trajectòries laborals de la immigració s'efectua des d'una aproximació longitudinal, és a dir, no en un moment estàtic en el temps, sinó al llarg dels itineraris dels individus dins el mercat laboral espanyol. Seguint aquest objectiu, la perspectiva del curs de vida es pren com a guia metodològica pel disseny de la recollida de dades, i el seu posterior anàlisi, ja que, sens dubte, aquesta perspectiva és una de les aproximacions que millor incorpora el pas del temps en l'anàlisi sociològica.

Tot i que anteriorment s'han citat les característiques teòriques d'aquest enfocament, a continuació es recullen les seves implicacions metodològiques. Per tal d'incorporar el curs de vida al disseny del model d'anàlisi es prenen tres dels conceptes que permeten operativitzar aquesta perspectiva, ja presentats en el segon capítol: la trajectòria, la transició i els punts d'inflexió. Tenint en compte l'àmbit d'estudi d'aquesta tesi doctoral, podem definir els conceptes anteriors de la següent manera: en primer lloc, la trajectòria s'ubica en el pla ocupacional, per tal d'observar el grau d'integració laboral de la població immigrant al mercat de treball espanyol a través de la seqüència de posicions, tal i com s'ha definit en el capítol segon. En canvi, les transicions i els punts d'inflexió es defineixen a partir dels canvis en les condicions materials de vida. Per exemple, una de les vies per entendre els canvis que es produeixen al llarg de la trajectòria laboral és estudiar les relacions que s'estableixen entre l'esfera laboral i l'esfera familiar. La figura següent resumeix el procés d'adaptació de la perspectiva del curs de vida a l'objecte d'estudi de la tesi doctoral, i a continuació es detallen les premisses que donen sentit a aquesta adaptació.

Figura 4.1. Adaptació de la perspectiva del curs de vida a l'objecte d'estudi

Aproximació Metodològica	Conceptes Implícits	Adaptació dels conceptes a l'objecte d'estudi	Concreció dels conceptes
Perspectiva del Curs de Vida	<i>Trajectòria</i>	Seqüència de Posicions laborals dins del mercat de treball Espanyol	Sectors d'ocupació Categories Professionals
	<i>Transicions</i>	Canvis en la posició laboral anterior	Mobilitat horitzontal i mobilitat vertical. Nivells Salarians
	<i>Punts d'Inflexió</i>	Fets i decisions que desencadenen els canvis. Moments de no-retorn a l'activitat anterior.	Variacions nivell formació. Variacions recursos disponibles. Variacions disponibilitat vers ocupació.

A més de la concreció d'aquesta perspectiva a l'estudi de les trajectòries laborals, cal fer també algunes apreciacions respecte a la seva vàlua metodològica. En primer lloc, a través de l'anàlisi de les trajectòries laborals sota la perspectiva del curs de vida també es posa de manifest el paper de l'individu i la seva agència, tenint en compte l'estructura que el condiona. Seguint algunes de les corrents actuals, la noció que segueix aquest treball és la de "*l'agència dins l'estructura*" (Settersten 1999). Les pràctiques i accions individuals estan condicionades per una multiplicitat de factors estructurals en interacció, incloent-hi el gènere, la classe social, l'ètnia, l'àmbit geogràfic, el context històric, així com l'estat del benestar o les condicions que ofereix el mercat de treball. En aquest estudi es dóna prioritat a la cruïlla estructural que tracen l'estratificació del mercat laboral, el gènere i l'ètnia.

Per entendre aquest procés, la present tesi doctoral recull una proposta de segmentació elaborada en el marc del "*Centre d'Estudis sobre la Vida Quotidiana i el Treball*", que es detallarà en el capítol sisè, atenent a les característiques estructurals pròpies dels diferents sectors d'activitat per on transcorren les trajectòries laborals. Aquesta proposta ha estat actualitzada en base a l'objecte d'estudi d'aquest treball, i matisada en funció de l'estudi detallat de la mobilitat laboral i la convergència salarial amb la població autòctona dels treballadors immigrants, al llarg de les seves trajectòries a Espanya.

Tanmateix, en aquest estudi es deixen de banda aspectes com la classe social. Els motius d'aquesta elecció es detallen en pàgines posteriors d'aquest mateix capítol (*veure 4.2.1.3. Les variables de control*), i tenen a veure amb les dificultats de mesura, i equiparació, de la classe social de les persones immigrants respecte a la població autòctona. Tot i així, es prenen altres indicadors que aproximen l'estudi de la classe social, com l'estructura ocupacional i el nivell educatiu.

En segon lloc, pel què fa a les característiques metodològiques de la perspectiva del curs de vida, aquest enfocament s'interessa de manera particular en la seqüència d'esdeveniments que han marcat la trajectòria laboral. En aquesta determinació és habitual adoptar una perspectiva agregada, prenent varies generacions o cohorts com a focus d'anàlisi, i això implica, tot i que no únicament, treballar amb dades quantitatives. No obstant, també hi ha investigacions que fan ús d'informació qualitativa, centrant-se en l'estudi de casos. La present tesi doctoral fa ús de tots dos mecanismes, i defensa els beneficis d'aquesta complementarietat ja que permet un major refinament en l'anàlisi, evitant la lògica "*determinista*" dels estudis centrats en variables de tipus quantitatiu (*vegis* Singer i Willett 1996) així com les febleses dels estudis únicament qualitatius, com per exemple els debats sobre la representativitat (Kuzel 1999). Altres autors han defensat també aquesta idea, per exemple Heinz (2003a) aposta clarament per l'ús de narracions de vida, ja sigui mitjançant la tècnica de l'entrevista biogràfica, o via la reconstrucció de biografies a partir de dades d'enquestes panel. Així també ho fan Cohler i Hostetler (2004) o Verd (2010), que amb objectius diferents il·lustren els beneficis de les narracions de vida en els estudis sobre curs de vida i trajectòries. Per a aquests darrer (Verd 2010), l'ús d'informació qualitativa es planteja com una necessitat per a poder donar resposta a les preguntes d'investigació. Pel cas que ens ocupa, i com es

defensarà més endavant, el recull de dades de caràcter qualitatiu també ha estat una necessitat, ja que sense elles no s'hagués pogut donar resposta a certes qüestions plantejades en la recerca.

4.2 La Construcció del Model d'Anàlisi

Els conceptes nuclears d'aquesta tesi es poden sintetitzar en: a) la trajectòria laboral, b) la mobilitat laboral, i c) la convergència salarial. Malgrat que no són els únics conceptes utilitzats en l'anàlisi, sí que es poden considerar com els eixos analítics que vertebraren el fil conductor d'aquesta tesi. Tot i així, cal complementar la seva comprensió amb dos nivells d'informació diferents. Per una banda, convé tenir present els factors condicionants de la mobilitat laboral i la convergència salarial, delimitats en: nivell de formació, anys de permanència al mercat laboral espanyol, estructura segmentada del propi mercat – característiques dels sectors d'activitat -, i el temps de dedicació a l'ocupació. Aquests factors provenen de la integració teòrica de les tres corrents de pensaments esmentades en nombroses ocasions, a saber l'assimilació ocupacional, la segmentació dels mercats de treball i la perspectiva de la producció-reproducció. Així, com assenyala Ibáñez (1992:37) «*la teoría cumplirá dos funciones con respecto a la actividad empírica: alumbrará la búsqueda de los datos pertinentes (...) y será su horizonte de comprensión*».

Per altra banda, l'anàlisi de la informació es fa sota el context de recepció espanyol, tenint present tres eixos condicionants propis de la realitat espanyola, que s'han explicat àmpliament al capítol tercer: 1) l'estructura segmentada del mercat de treball, 2) l'actual política migratòria, 3) la tendència demogràfica d'envelliment de la població. El primer punt té a veure de manera particular amb les característiques dels sectors d'activitat on s'insereixen els treballadors immigrants i les seves implicacions en la posterior mobilitat laboral. El segon punt, la política migratòria, delimita la forma d'entrada i d'obtenció de permisos de treball i residència. El tercer, ha implicat que les cohorts que arriben al mercat laboral són cada vegada menys nombroses, alhora que genera una demanda específica de serveis d'atenció a les persones gran dependents. Com s'ha posat de relleu en el tercer capítol, totes dues implicacions tenen una relació més o menys directa amb l'ocupació de la població immigrant, que tendeixen a inserir-se en espais laborals característics pel què fa a les condicions de treball. En general, aquestes apreciacions estan relacionades amb els segments d'ocupació on es concentren les treballadores immigrants ja que abasteixen un gran demanda de llocs de treball no coberts únicament amb la població autòctona, i que expliquen una part important de la distribució de la població immigrant al llarg de l'economia espanyola. Els sectors que han atret majoritàriament força de treball estrangera presenten, com s'ha mostrat en el capítol anterior, unes

dinàmiques de treball productiu molt característiques en base al gènere i l'origen. Per tant, el gènere i l'origen també són factors que condicionen els conceptes claus d'aquesta tesi.

En darrer lloc, ja esmentat en línies anteriors la importància de conèixer les constriccions institucionals i estructurals precisament per poder apreciar en la seva justa mesura la importància de l'agència dels actors. També s'ha esmentat la importància de contextualitzar correctament les trajectòries analitzades com a estratègia d'aconseguir una millor interpretació dels fets descrits. Per això, la perspectiva metodològica situa l'acció en el marc de l'estructura donada, tenint present variables de tipus individuals i variables institucionals.

4.2.1. Conceptes, Dimensions i Indicators

Per tal de poder mesurar el fenomen de les trajectòries laborals, aquest es descompon en dues dimensions, la mobilitat laboral i la convergència salarial, per posteriorment trobar una sèrie d'indicators capaços de reflectir els fets observats. Seguint a Goertz (2006) l'aproximació als conceptes que es treballen en aquesta tesi doctoral és ontològica, realista i casual. Els atributs principals dels conceptes constitueixen una *teoria* de l'*ontologia* del fenomen a estudiar. Així, desenvolupar un concepte és més que proveir una definició, és decidir què és important, i que no, sobre una entitat.

Òbviament aquesta tria no deixa de ser orientativa, i una forma de traçar l'estructura analítica que guiarà les hipòtesis, sense ser, en cap cas, categories estanques i impermeables al canvi. És a dir, si bé els conceptes s'han definit de manera deductiva, a través dels elements teòrics, això no treu que en l'anàlisi posterior de les dades s'infereixi algun concepte nou que, des de la pròpia pràctica inductiva, es reveli com a concepte interessant. En qualsevol cas, els conceptes s'han elaborat a mode de "*tipus-ideals*" o models purs a partir del material teòric revisat amb anterioritat. Aquests models volen "caricaturitzar" la realitat per exaltar-ne les característiques més significatives, però en cap cas són transportables amb exactitud a la realitat tangible. El quadre següent resumeix com s'ha efectuat el procés d'operativització de les trajectòries laborals de la immigració, i a continuació es detalla cada un dels conceptes, dimensions i indicators.

Per tal de definir els indicators s'ha tingut present el tipus de dades que es disposa. Tal i com mostrarà el següent capítol (capítol cinquè), la recollida i anàlisi de la informació s'ha donat de manera seqüencial en dues etapes. Una primera de caràcter quantitatiu i una segona qualitativa. En la primera es treballen les dades de la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL) i l'Enquesta de Població Activa (EPA), i en la segona s'han realitzat un total de 24 entrevistes en profunditat utilitzant la tècnica específica de les biografies laborals. L'especificitat d'aquests mètodes, i tècniques associades, estan àmpliament detallades

al capítol cinquè, si bé en aquest s'hi fa alguna referència quan es descriu l'operativització de cada un dels conceptes utilitzats.

Figura 4.2. Dimensionalització i Operativització dels Conceptes Claus

Conceptes	Concepte Final	Trajectòries Laborals de la Immigració				
	Conceptes Intermedis	Convergència salarial			Mobilitat Laboral	
Dimensions		d'Assoliment	d'Inexistència	Ascendent		Descendent/Immòbil
		Nivell Salarial	Nivell de Qualificació	Temps de Permanència	Sector d'Activitat	Temps de dedicació a l'ocupació
Indicadors	Definició de 5 Quintils Salarials i Salari Mitjà	Definició 4 nivells educatius. Formació Informal i experiència laboral. Habilitats lingüístiques	Anys d'emigració Períodes de desocupació/ inactivitat	Sector d'inserció Sectors de treball al llarg de la trajectòria Categories Professionals al llarg de la trajectòria Grandària de l'empresa al llarg de la trajectòria	Recursos a la conciliació Xarxa Familiar i/o Relacional Assalarització del treball domèstic Altres formes amb despesa privada Accés i ús de Recursos públics Flexibilitat horària al lloc de treball Recursos propis del lloc de treball	
TRANSICIONS I PUNTS D'INFLEXIÓ						
Procedència Teòrica	Assimilació Ocupacional		Segmentació		Producció-Reproducció	
Variables de Control: Edat (<i>Generació Sandwich</i>) i any d'arribada a l'Estat espanyol.						
Context Específic: Llei d'Immigració 4/2008. Creixent envelliment de la població. Característiques estructurals mercat de treball i demanda específica d'ocupació immigrant.						

4.2.1.1. Els Conceptes

Abans de passar de manera directa a les premisses conceptuals que guien l'anàlisi de la informació en la present tesi doctoral, convé aclarir què s'entén per treballador *immigrant* al llarg de la investigació. Seguint la definició de l'Organització Internacional per a les Migracions⁴⁹ (OIM) aquesta tesi doctoral es focalitza en els "immigrants econòmics", formats per aquelles persones que es desplacen a viure en un altre país, regió o zona diferent a la seva d'origen per tal de millorar els seus estàndards de vida, condicions laborals o oportunitats econòmiques i professionals. Aquesta definició exclou a aquelles persones en règim de refugiats, que han estat forçats a emigrar per raons polítiques. A més a més, tal i com s'argumentarà posteriorment, aquest estudi es focalitza en les tres regions d'origen amb major presència a l'Estat espanyol: el nord d'Àfrica, el continent sud- americà i l'Europa de l'est.

⁴⁹ Per a la referència completa veure [http://www.iom.int/jahia/Jahia/pid/600]

Trajectòria Laboral

Els estudis sobre trajectòries presenten una opció metodològica que permet aprofundir en els itineraris laborals que desenvolupen els individus en el mercat de treball. Tanmateix, aquest concepte s'ha abordat en estudis anteriors des d'un ampli ventall de punts de vista, disciplines, objectes i finalitats d'estudi. Per això, en aquest punt s'aclareixen les orientacions metodològiques que guien la seva construcció, tenint en compte l'objecte d'estudi que persegueix la present tesi doctoral.

De manera general, el terme de trajectòria en el mercat laboral permet conèixer les diferents etapes que experimenta un individu després d'inserir-se en una primera activitat laboral. En particular, les trajectòries laborals són útils per estudiar, a través dels actors, la manera en què es construeixen les activitats laborals específiques que aquests realitzen, la ubicació física de l'ocupació, el paper de les institucions, les xarxes institucionals, els tipus d'ocupacions, els destins laborals dels individus, o la manera en què els subjectes es recolzen en el capital social i cultural, i en les institucions que els proporcionen suport al procés d'integració al mercat laboral (Jiménez 2009). Com ho defineix Vargas (2000:3), la trajectòria es «*la sucesión de actividades de desarrollo que implican una educación formal e informal, una formación y una experiencia laboral idóneas que conducen al individuo a puestos de mayor jerarquía*».

Seguint aquestes idees, la trajectòria laboral dels immigrants es defineixen en aquest treball com la seqüència de posicions ocupacionals, dins el mercat laboral espanyol, dels treballadors nascuts fora de l'Estat, tenint en compte les diferents maneres en què l'estructura social modela i limita les accions individuals. Aquesta seqüència es mesura a través de les transicions, o els canvis entre posicions donats per punts d'inflexió, o moments de no retorn a l'estat anterior. En aquest sentit la idea de trajectòria pretén facilitar la reconstrucció dels canvis de posicions al llarg de la vida laboral de les persones, així com el context institucional, les normes i les estructures en les quals s'emmarquen. D'aquesta manera, l'estudi de les trajectòries vincula les estratègies individuals (derivades de la formació que reben els subjectes, o de les habilitats i competències adquirides al llarg de les diferents etapes laborals) amb una combinació de factors micro i macrosocials com els antecedents familiars, les xarxes de relacions personals, el gènere, el moment social d'ingrés al mercat de treball i els condicionants d'aquest mercat. En altres paraules, l'estudi de les trajectòries laborals dels individus permet observar les anomenades "*temporalitats socials*", les cadenes d'esdeveniments individuals i també estructurals, ja que la trajectòria laboral no és només la història d'un individu, sinó és també la història del context social en què es produeix, que permet entendre la seva mobilitat social, econòmica i laboral.

A nivell metodològic, l'anàlisi de les trajectòries requereix d'un mètode retrospectiu per a la reconstrucció dels itineraris laborals. Merton (1956) va definir la retrospecció com la recol·lecció d'experiències passades a través de preguntar a les persones sobre els esdeveniments anteriors. La retrospecció és, així, una mirada enrere, o el fet de pensar sobre els fets passats més enllà de simplement recordar històries. Segons Barlett (1930, citat a Giele i Elder 1998) el procés de "*pensar el passat*" és un procés reconstructiu fet un moment present, de manera que la manera en què reconstruïm la nostra pròpia biografia no només està afectada pels fets passats sinó també per les condicions del present. Aquest procés té, segons Dex (1995:48) dos problemes fonamentals. El primer té a veure amb la fiabilitat de la memòria: «*Even where retrospective data can be observed, as in employment histories, people can misclassify episodes or events or recall them inaccurately*». En segon lloc, la reinterpretació del passat en funció de les condicions materials del present pot causar interferències en la causalitat dels esdeveniments. Seguint a Dex (1991:105) «*recent experiences events may bias the recollections people make about their earlier experiences, making interferences about trends or causations somewhat circular*».

Tot i reconeixent aquestes desavantatges, la present tesi doctoral fa ús de dades retrospectives ja que són les que millor poden donar resposta a les preguntes d'investigació, a més d'acord amb Jiménez (2009), la retrospecció presenta tres grans avantatges: (1) permet establir relacions comparatives causals entre variables, (2) aporta una gran diversitat d'informació sobre un esdeveniment, i (3) ofereix una panoràmica molt propera a la realitat del fenomen estudiat. Així, pel cas que ens ocupa, l'estudi de les trajectòries laborals, i el seguiment de les transicions laborals, les dades retrospectives permeten obtenir molta més informació sobre què condiciona i influencia els punts d'inflexió, i de quina manera es produeix la mobilitat laboral. A nivell quantitatiu, permet dibuixar quin ha estat el recorregut dels individus pel mercat laboral, i a nivell qualitatiu, un disseny retrospectiu implica la reconstrucció dels esdeveniments atenent a la causalitat múltiple dels mateixos. En altres paraules, els canvis i transicions dins el mercat laboral no poden ser explicats, de manera freqüent, per un únic factor, sinó que sovint és la multiplicitat de situacions les que suposen, en un moment determinat del temps, un canvi rellevant respecte la situació anterior. Les dades retrospectives permeten reconstruir aquests processos de manera privilegiada, i per això s'usen preferentment en aquesta investigació.

Com ja s'ha repetit en diverses ocasions, la trajectòria laboral s'aproxima a través de dos conceptes claus, la mobilitat laboral i la convergència salarial. A més, aquest concepte és el que permet l'estudi de la integració laboral de la immigració en el mercat de treball receptor. Les trajectòries laborals de mobilitat ascendent i d'assoliment de la convergència amb la població autòctona són les que podem anomenar com a "*trajectòries d'integració*". El concepte de trajectòria laboral s'ha abordat àmpliament en el capítol segon d'aquesta tesi doctoral, no es repetirà aquí altra vegada les seves característiques teòriques, però sí cal precisar que el seu anàlisi es fa en base a la perspectiva del curs de vida, i per tant identificant-ne les transicions i els punts d'inflexió tal i com s'han definit en pàgines anteriors (*veure Figura 4.1*). A més, cal afegir que els estudis de trajectòries ofereixen una gran riquesa metodològica que permet analitzar

l'articulació entre la formació, els recursos dels que es disposa i els recorreguts laborals dels individus. Per això, metodològicament, l'estudi de les trajectòries permet entendre de manera privilegiada quin són els factors que condicionen l'adscripció laborals dels individus, així com aprofundir en les seves activitats ocupacionals en relació a les característiques del mercat de treball.

Mobilitat Laboral

El concepte de mobilitat laboral s'enfoca en aquesta tesi doctoral de manera intrageneracional, atenent als canvis de posicions ocupacionals dels individus al llarg de les seves trajectòries dins el mercat de treball espanyol. Davant de la concepció àmplia de mobilitat social proposada per Miller (1968) que la concep com «*un movimiento significativo en la posición económica, social y política de un individuo o estrato social*» (citada a Cachón, 1989: 217), el concepte de mobilitat laboral té, per a la sociologia del treball, el seu focus principal en la dimensió ocupacional. Aquest interès per a recuperar la dimensió ocupacional de la mobilitat social com a procés que transcorre dins un context estructural donat, determinat bàsicament per la configuració del mercat de treball i l'estructura de l'ocupació, ha donat lloc al desenvolupament de l'estudi de la mobilitat laboral des d'una perspectiva intrageneracional. Alhora, la dimensió ocupacional de la mobilitat posa l'interès en les carreres o trajectòries laborals dels individus (Salido 2001), fent d'aquestes un aspecte d'interès sociològic. Aquest estudi és intrageneracional en la mesura que es focalitza en els canvis que experimenta una mateixa generació, i no en les variacions que es produeixen entre diferents generacions.

L'estudi de la mobilitat laboral s'ha abordat de diverses maneres. En primer lloc, referent als canvis o seqüències de posicions laborals, la mobilitat pot ser "*inclusiva*" o "*d'exclusió*" del mercat de treball quan els treballadors transiten cap a la desocupació, la inactivitat o formes d'ocupació precàries. En segon lloc, la mobilitat també pot ser "*interna*" o "*externa*", si els treballadors aconseguixen una nova posició en la mateixa empresa o canvien d'ocupador (Diprete 1993). A més, es pot donar de manera "*voluntària*" o "*involuntària*", si es tracta d'acomiadaments o renúncies (Hachen 1992); i, en darrer lloc, la mobilitat pot ser "*ascendent*" o "*descendent*", en termes de diferències entre el salari i/o la categoria professional anterior i de la nova ocupació (Shin 2004).

Aquest darrer punt és important per a l'interès de la present tesi doctoral, i es pren com a referència a l'hora de mesurar la mobilitat laboral de les trajectòries, tant de la població immigrant com autòctona. La mobilitat ascendent s'ha treballat al llarg de la literatura anterior com a indicador del *grau d'obertura* del mercat laboral. Un mercat que registra una elevada mobilitat laboral és un mercat que permet la igualtat d'oportunitats en termes de promoció, i per tant ofereix la possibilitat de desenvolupar-hi carreres de

promoció professional (Horan 1974). La mobilitat laboral dels treballadors immigrants, en aquest sentit, pot donar compte de l'obertura del mercat d'acollida, en la mesura que la seva participació laboral experimenti trajectòries de mobilitat ascendent.

En aquesta tesi doctoral, la mobilitat ascendent és mesurada de manera vertical, a través del nombre i tipus de canvis en l'escala ocupacional, i també horitzontalment, a través de nombre i tipus de canvis entre sectors d'activitat. En primer lloc, la mobilitat vertical, també anomenada promoció laboral, es mesura pel nombre de població assalariada que canvia de posició en l'escala de categories professionals, construïda a partir de les categories registrades en la Seguretat Social⁵⁰: En segon lloc, cal entendre la mobilitat laboral dels treballadors immigrants dins la segmentació del mercat de treball, a través de la mobilitat horitzontal. La segmentació mostra que espais diferents del mercat es corresponen amb patrons de mobilitat heterogenis. Per exemple, mentre els estudis anteriors troben una major mobilitat intersectorial entre els joves, que estan adquirint experiència laboral a l'inici de la seva trajectòria (Stambol 2003), per a les dones, en general, assenyalen la seva concentració en segments secundaris del mercat de treball, amb accés a ocupacions menys estables i amb menors possibilitats de promoció (Thompson 2003, Mertens 1999, i veure capítol 3). Aquesta tesi doctoral mesura la mobilitat horitzontal a través dels canvis entre els segments secundaris del mercat de treball i el segment primari⁵¹. La següent figura detalla el procés d'operativització del concepte de mobilitat laboral.

Figura 4.3. La mobilitat laboral de treballadors immigrants i autòctons

Mobilitat laboral	Vertical	Nombre de canvis entre categories professionals*	<i>Descendents</i> : Canvis en direcció a la baixa al llarg de l'escala ocupacional.
			<i>Ascendent</i> . Canvis en direcció positiva al llarg de l'escala ocupacional. Integració Laboral
			<i>Sense canvi</i> , en la categoria del contracte inicial
	Horitzontal	Canvis entre sectors d'activitat*	<i>Millora</i> . Canvis del segment secundari al primari. Integració Laboral
			<i>Empitjorament</i> : canvis del segment primari al secundari
			<i>Estancament</i> : manteniment del sector d'activitat de la primera contractació

*Nota: la construcció d'aquests indicadors s'explica en el següent punt 4.2.2.1 (dimensions i indicadors)

⁵⁰ La classificació i jerarquització de les categories ocupacionals es pot consultar en el punt 4.2.1.1 *Les Dimensions i els Indicadors*.

⁵¹ Per la classificació dels sectors d'activitats al llarg dels segments del mercat de treball veure Capítol 6 (6.2.3 *La Mobilitat Horitzontal*).

Finalment, des d'un punt de vista qualitatiu, és necessari considerar altres aspectes de la mobilitat que també condicionen àmpliament la trajectòria laboral. Seguint a Boado (1996) i Herranz (1990), aspectes com les actituds, les percepcions i els valors permeten conèixer les aspiracions i preferències dels individus en el mercat de treball, fet que indica com es produeix part de la seva mobilitat. Aquesta tesi doctoral pretén estudiar també els aspectes més qualitius de la mobilitat laboral, i la seva influència en la trajectòria laboral dels treballadors immigrants, en la mesura que les seves decisions en tot el procés estan basades en expectatives de futur que condicionen la seva acceptació, i l'acceptació social del col·lectiu del qual formen part, d'uns llocs de treball o uns altres. En aquest punt ens referim a les transicions dins el cicle laboral, així com els punts d'inflexió⁵².

En resum, la mobilitat laboral, a partir de la perspectiva del curs de vida, és mesurada amb el nombre i el tipus de transicions d'un estat ocupacional a un altre, ja sigui quantitativament, a través dels canvis en l'escala ocupacional i els sectors d'activitat, com qualitativament, a través de les experiències, aspiracions i preferències expressades pels individus d'una mateixa generació, i sempre modelades per les característiques i l'estructura del mercat de treball.

Convergència Salarial

El concepte de convergència salarial es desprèn de la terminologia de l'assimilació ocupacional. Sota aquest punt de vista, la convergència entre treballadors immigrants i autòctons es produeix a mesura que els primers acumulen anys de permanència al mercat laboral receptor, i accedeixen a posicions d'ocupació i retorn econòmic semblants als que tenen la població autòctona quan el treballador immigrant reuneix els requisits de qualificació professional (Van Tubergen 2008).

L'anàlisi del patró d'assimilació salarial del col·lectiu de treballadors immigrants sorgeix de les teories del capital humà, tal i com s'ha exposat en el primer capítol teòric, segons les quals la inversió en aquest factor productiu és costosa, en termes de temps, esforç, etc., però alhora té un benefici directe, en termes de majors salaris, per a la carrera laboral posterior del treballador. En aquest context, per tant, a l'inici de la trajectòria laboral, els incentius per formar-se són més elevats. Sota aquestes premisses, els immigrants, que arriben a Espanya a una edat relativament jove i amb un nivell de qualificació i experiència laboral adquirits al país d'origen que no sempre són fàcilment transferibles al país de destí, representen un col·lectiu amb uns elevats incentius potencials a adquirir coneixement i habilitats específiques del mercat de treball receptor. De fet, segons dades de l'Enquesta d'Estructura Salarial per a l'any 2006 (a Izquierdo

⁵² Veure capítol 5 per la codificació de la mobilitat laboral en l'anàlisi qualitativa.

et. al. 2009) els treballadors immigrants tenen, de mitjana, un salari al voltant d'un 30% inferior al d'un treballador de nacionalitat espanyola de similars característiques en termes de nivell educatiu i experiència professional. Tanmateix, seguint les teories de l'assimilació ocupacional, el nivell salarial dels immigrants podria convergir amb el dels treballadors autòctons com a resultat d'una major inversió en formació i experiència laboral, adquirint així els coneixements i habilitats específics del mercat de treball espanyol.

Atenent a aquest interès, aquesta tesi doctoral mesura el grau de convergència entre treballadors en funció de si aquesta es produeix o és inexistent. La convergència salarial d'assoliment es mesura de dues maneres, en primer lloc atenent a l'accés dels treballadors immigrants als nivells salarials superiors, i en segon lloc a través de l'equiparació dels salaris mitjans de tots dos col·lectius, això com de la velocitat en que aquesta equiparació es produeix.

Seguint la perspectiva del curs de vida, les trajectòries laborals estan determinades, en part, per les transicions en els nivells salarial. Aquests canvis es mesuren de manera quantitativa, com ja s'ha exposat, i a través de l'estudi qualitatiu dels punts en que es produeixen aquests canvis, és a dir els punts d'inflexió.

Figura 4.4. Convergència salarial d'assoliment o inexistència entre treballadors immigrants i autòctons

Convergència Salarial	d'Inexistència	Estacament en nivells salarials inferiors	Salaris baixos*
			Salaris mitjans-baixos
		Sense equiparació salaris mitjans dels treballadors	Índex de base 100*
	d'Assoliment	Mobilitat cap a nivells salarials superiors	Salaris mitjans-alts
			Salaris alts
		Equiparació salaris mitjans entre treballadors	Índex de base 100

*Nota: la construcció d'aquests indicadors s'explica en el següent punt 4.2.2.1 (dimensions i indicadors)

4.2.1.2. Les dimensions i els Indicadors

Nivell Salarial

Per a mesurar el grau de convergència salarial es contempla el procés d' "assimilació salarial" dels immigrants. Aquest és un tema molt estudiat empíricament en països tradicionalment receptors, com els EE.UU, Canadà o Austràlia, però és molt nou a Espanya ja que la immigració ha estat un fet important en els darrers anys, i per tant, trobem encara pocs treballs sobre el tema.

L'estudi de l'assimilació salarial dels immigrants presenta certs problemes d'anàlisi. En primer lloc, es presenta el problema de la seva mesura. Alguns autors identifiquen l'assimilació com un procés d'apropament salarial entre immigrants i autòctons en el marc del mercat de treball del país d'acollida. Altres analitzen l'assimilació comparant l'evolució salarial d'un treballador immigrant amb el d'un treballador de nivell de formació equivalent en el país d'origen (Jiménez-Ridruejo i Borondo 2011). Tanmateix, el problema és més complex, ja que l'acumulació de formació, competències i experiència és molt diferent entre persones, així com el seu retorn en forma de salaris. Aquesta complexitat és encara major entre la població immigrant, ja que la transferència del seu conjunt de coneixement, habilitats i qualificacions formals al nou mercat laboral no és directa.

Les corrents explicatives que han donat resposta al perquè de les diferències salarial entre treballadors d'origen immigrant i autòcton al llarg del temps es poden resumir al voltant de dues perspectives teòriques. La primera, emfatitza les diferències en el volum de qualificacions i habilitats professionals entre treballadors, i la segona subratlla l'existència de segments diferenciats en el mercat de treball entre els quals no es produeix competència, la ubicació en un o altre segment és la base de les diferències salarials. En aquesta darrera línia, les desigualtats salarials s'expliquen per la inserció de la immigració en determinats nínxols, segments i sectors d'activitat del mercat laboral (*veure capítol 2 i 3*). Aquesta tesi defensa que el procés de millora dels ingressos salarials és un dels factors que expliquen la trajectòria, però no és condició única per a la integració laboral de la població immigrant, i cal analitzar-la tenint present la influència d'altres aspectes. Així doncs, com ja s'ha repetit en nombroses ocasions, es procedeix a la integració teòrica de diverses perspectives per entendre el fenomen que s'està estudiant. El nivell salarial és una de les dimensions per observar la convergència cap als treballadors autòctons dels treballadors immigrants, dins el seu procés d'integració laboral.

Per aproximar-nos a la convergència salarial entre immigrants i autòctons es prenen dos indicadors, l'accés dels primers als nivells salarials superiors i l'equiparació dels salaris mitjans. En primer lloc, els nivells salarials es mesuren a través de la classificació de les dades disponibles a la Mostra Contínua de vides Laborals⁵³, en cinc quintils salarials. Val a dir, que aquesta matriu de dades no recull dades sobre ingressos, i per això cal aproximar-s'hi de manera indirecta, en base a les dades sobre contribucions a la Seguretat Social. Així, el què el treballador aporta, a través de la quantitat de la seva base de cotització, al llarg d'un any s'utilitza com a equivalent funcional dels salaris. La classificació en cinc quintils es distribueix de la següent manera:

- a. Salaris baixos, Primer quintil: cotitzacions fins a 9.310 Euros anuals.
- b. Salaris mitjans-baixos, Segon quintil: cotitzacions entre 9.311 i 11.681 Euros anuals.
- c. Salaris mitjans, Tercer quintil: cotitzacions entre 11.682 i 16.314 Euros anuals.
- d. Salaris mitjans-alts, Quart quintil: cotitzacions entre 16.315 i 24.203 Euros anuals.
- e. Salaris baixos, Cinquè quintil: cotitzacions iguals o superiors a 24.024 Euros anuals.

El segon indicador es construeix a partir de les cotitzacions mitjanes, altre cop considerades com un equivalent funcional del salari mitjà. Aquest indicador permet analitzar les diferències salarials a partir de la construcció d'un índex de base 100, que serà el salari mitjà. Així per exemple, sobre aquest índex, si els treballadors autòctons tenen un salari mitjà de 103 i els treballadors immigrants de 68, la diferència salarial entre ambdós és de 37 punts. D'aquesta manera l'equiparació de salaris mitjans, i per tant l'existència de convergència salarial, es donaria quan tots dos grups se situessin en el mateix rang d'aquest indicador.

Figura 4.5. El nivell salarial com a dimensió de la Convergència entre autòctons i immigrants

Nivell Salarial	Estacament o Mobilitat entre nivells salarials	Salaris baixos
		Salaris mitjans-baixos
		Salaris mitjans
		Salaris mitjans-alts
		Salaris alts
	Equiparació salaris mitjans entre treballadors	Índex de base 100

⁵³ El treball estadístic dut a terme amb la Mostra Contínua de Vides Laborals, així com les característiques d'aquesta mostra de dades estan recollides al capítol 5.

Nivell de Formació

La majoria d'autors que han estudiat les trajectòries laborals dels immigrants (*recollit al capítol 2*) coincideixen en què els nivells d'estudi, i les capacitats, dels immigrants adquirits fora del país receptor presenten clares dificultats per fer-se efectius en el nou mercat de treball. L'evidència empírica indica que els treballadors immigrants experimenten una davallada inicial en la correspondència entre ocupació i nivell de formació, però posteriorment aquesta diferència es redueix amb el pas del temps, en el que es coneix com a patró en forma de U (Chiswick 1978). La profunditat d'aquesta U dependrà del grau de transferibilitat de les competències, coneixements i formació del treballador immigrant, adquirits abans del procés migratori. Per exemple, la similitud lingüística, com és el cas dels immigrants de l'Amèrica llatina a Espanya, i la proximitat econòmica o cultural redueixen la profunditat de la corba. Tanmateix, hi ha altres factors que condicionen aquest procés, com les formes d'entrada al país, el caràcter d'irregularitat o regularitat o el gènere.

En aquesta tesi doctoral, s'estudia, per una banda, el nivell de qualificació a través del grau d'educació formal adquirit prèviament a l'emigració, així com la formació reglada a l'Estat espanyol, i per l'altra, el nivell de formació, que s'observa afegint a la qualificació l'estudi de l'experiència laboral i el conjunt de formacions adquirides en cada una de les posicions ocupacionals que l'individu ha realitzat al llarg de la seva trajectòria.

La literatura existent sobre els nivells de formació dels immigrants i el seu ajustament al país receptor han posat de manifest l'existència d'una major sobrequalificació⁵⁴ entre aquests treballadors, en comparació a la població autòctona ocupada. Per exemple, Sanromá *et. al.* (2009) aborden el fenomen de la sobrequalificació i troben que tant la seva incidència (probabilitat de patir-la) com la seva intensitat (nombre d'anys en situació ocupacional de sobrequalificació) són majors entre els immigrants, fet que explicaria part de la bretxa salarial. El cert és que el procés d'ajustament és molt lent, ja que una persona immigrant necessita de mitjana 15 anys de permanència a Espanya per a compensar els efectes d'un any de sobrequalificació (*ibid.*). Aquest fenomen està relacionat amb la portabilitat, o la capacitat de transferir la formació dels treballadors immigrants.

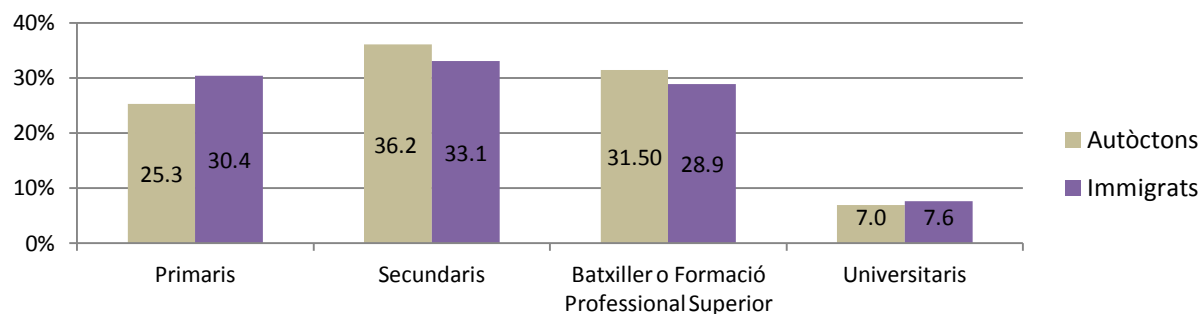
La limitada portabilitat o transferència del capital humà adquirit pels immigrants en el seus països d'origen ha estat assenyalada per molts estudis anteriors (*veure* Chiswick i Miller 1995, 2007, 2008; Baker i Benjamin 1994, Duleep i Regets 1997, Bell 1997, Friedberg 2000). Una de les raons per aquesta limitació es troba en el domini de la llengua dels treballadors estrangers, sobretot a l'arribada, que condiciona

---

⁵⁴ Definida com el desaparellament entre el nivell de qualificació i la posició laboral d'un individu (Sanromá *et. al.* 2009)

àmpliament el desenvolupament de les seves capacitats en l'àmbit productiu. A més, l'experiència laboral adquirida en origen és específica per als mercats laborals de procedència, i per tant el grau de formació dels treballadors immigrants és menys productiu al nou mercat. Tanmateix, aquestes deficiències van disminuint a mesura que augmenta el temps de permanència al país, i per tant el temps esdevé una de les variables claus. Tot i aquesta darrera observació, cal destacar que el nivell de qualificació i el conjunt de competències, habilitats i capacitats, el què alguns economistes han anomenat el capital humà⁵⁵, ha estat assenyalat per molts estudis anteriors com una de les variables explicatives de les diferències salarials. El menor retorn del capital humà dels immigrants en forma de salari i categoria professional ha estat un denominador comú tant entre varis països de llarga tradició immigratòria, com entre diverses cohorts d'emigrants amb diferents característiques, (Chiswick Miller 1995, per Austràlia, Baker i Benjamin 1994 per Canadà, i Bell 1997 pel Regne Unit). A més, pel cas espanyol, tal i com mostra el gràfic següent, l'existència de la sobrequalificació es fa evident a la llum de les semblances entre nivells educatius formals entre la població immigrant i autòctona.

Gràfic 4.1. Nivells de Qualificació* segons Origen (Autòcton/Immigrant) de la Població registrada a la Seguretat Social, Espanya 2007 (en percentatges)

Font: Miguélez et. al. (2012).

* S'utilitza el terme qualificació per posar de relleu que el gràfic expressa únicament el grau d'educació reconeguda formalment.

⁵⁵ A.W. Lewis és reconegut com un dels primers en iniciar l'estudi del desenvolupament econòmic, i, consegüentment, la idea de capital humà en la seva publicació "*Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*" (1954, The Manchester School, 22: 139-191). En la literatura econòmica neoclàssica moderna l'ús del terme comença amb Mincer (1958) amb l'article "*Investment in Human Capital and Personal Income Distribution*" (Journal of Political Economy, 66 (4), 281-302). Més endavant, Schultz (1963, *The Economic Value of Education*, New York: Columbia University Press) va contribuir en el desenvolupament d'aquesta matèria, però va ser Becker (1964, 1993, 3a ed. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago, University of Chicago Press) qui va publicar la referència que ha esdevingut estàndard durant molts anys a l'hora de citar el concepte de Capital Humà.

La idea subjacent en la literatura sobre la sobrequalificació dels immigrants és que la imperfecta transferència del capital humà adquirit en origen força a aquests treballadors a acceptar llocs de treball que requereixen menors qualificacions, convertint-se així en treballadors sobre-qualificats. Cal matisar però, que quan parlem de la sobrequalificació de la mà d'obra immigrant, la comparació amb els nivells de qualificació de la població autòctona és limitada ja que els sistemes educatius varien segons països.

Tanmateix, hi ha altres indicadors que permeten fer efectiva aquesta comparació, com el domini de la llengua, la formació adquirida en el lloc de treball o el currículum de competències. Aquest conjunt de coneixements, capacitats i titulacions formals és el què s'entén en aquest treball per nivell de formació, diferenciant-lo així amb la qualificació, que únicament fa referència als nivells educatius formals i l'adquisició de titulacions oficials. Aquesta diferència es troba reflectit en els capítols sisè i setè. En el sisè es farà referència al nivell de qualificació, ja que les dades quantitatives recullen únicament el grau d'educació formal expressada per l'enquestat. En canvi, en el capítol setè, es mostrarà el grau de formació, ja que gràcies a la informació qualitativa també es podrà expressar el conjunt d'habilitats adquirides al llarg de la trajectòria laboral, com els cursos educatius informals, la pròpia formació en el lloc de treball i l'adquisició de coneixement específic al llarg de l'experiència professional.

Tot i reconeixent que el concepte de capital humà vol fer referència a tot aquest grup, no s'utilitzarà el terme en l'anàlisi dels resultats per no prioritzar un debat que no és part de l'objecte d'estudi de la present tesi doctoral. El concepte de capital humà fa referència a l'estoc de competències, coneixements i atributs personals d'una persona destinat a la seva ocupació per tal de produir valor econòmic. El capital humà s'incrementa amb l'experiència laboral i l'educació. Tanmateix, la seva concepció arrossega un llarg debat. Aquest concepte ha estat criticat en els àmbits del benestar, l'educació, o la cura, per no contemplar aspectes com la segmentació del mercat, la no-competència entre grups, o les imperfeccions del mercat. En aquest sentit, en un mercat segmentat el retorn del capital humà difereix entre diferents grups de treballadors. Per exemple, les discriminacions en el mercat de treball cap a minories o dones treballadores no poden ser explicades únicament a tenor de les diferències en el capital humà. Per l'objectiu de la present tesi doctoral, on es vol subratllar la multiplicitat de factors que condicionen les trajectòries laborals de la població immigrant, el nivell de formació és un dels elements més que es prenen en consideració, però atenent a la idea que no és independent al gènere o al origen, sinó que és de la seva interrelació que es configuren diferents trajectòries laborals.

Pel què fa el nivell d'estudis, la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL) presenta certes carències al respecte. En part, aquestes deficiències no són més rellevants de les que es poden trobar en altres enquestes sobre el mercat laboral, com és el cas de la EPA. L'equiparació entre països i sistemes educatius genera algunes imprecisions, que no sempre són corregibles, i a més sempre hi ha certa manca de fiabilitat en el significat que el propi entrevistat té sobre el seu nivell d'estudis. Tot i així, la MCVL permet distingir entre quatre nivells educatius: universitaris, batxillerat o formació professional, secundaris, i

primaris, que tot i les limitacions permet configurar una imatge propera a la realitat. En el següent capítol es detalla les deficiències de la font de dades, i les seves solucions, pel què fa l'aproximació del nivell d'estudis de la població.

Figura 4.6. El nivell de formació com a indicador de la mobilitat laboral i la convergència salarial

Nivell de formació	Qualificació o Educació formal	Primaris
		Secundaris
		Batxillerat o formació professional
		Universitaris
	Experiència laboral i formació informal	Formació al lloc de treball
		Competències i habilitats professionals
		Habilitats lingüístiques

Temps de Permanència

Ja s'ha posat de relleu la importància del temps transcorregut des de l'arribada del treballador immigrant al nou país, per entendre la seva mobilitat laboral i convergència salarial. Actualment, però, encara es coneix poc sobre perquè sovint els treballadors immigrants acaben, al menys a l'inici, en ocupacions per les quals estan sobrequalificats. Tot i que la limitada transferència de la seva formació és una hipòtesi, aquesta no acaba d'explicar perfectament les seves possibilitats futures per ascendir en l'escala ocupacional. Tanmateix, hi ha una cosa que sabem del cert, el temps de permanència al país receptor sembla jugar un rol important. Així ha estat en un dels marcs conceptuals més comuns per parlar del procés d'inserció dels immigrants al nou mercat laboral, el model assimilacionista. Aquest enfocament, com ja s'ha repetit en nombroses ocasions, suggereix que els immigrants experimenten una davallada ocupacional a l'inici de la seva trajectòria i, passat un cert temps, adquireixen experiència i formació específica pel nou mercat de manera que es produeix un ascens laboral conseqüent.

Aquest temps es defineix, en aquest estudi, en un mínim de cinc anys de permanència ininterrompuda a l'Estat espanyol. L'elecció d'aquest període respon a diverses raons. En primer lloc, Valenti *et. al.* (1997) assenyala que les trajectòries laborals tenen certa estabilitat quan els treballadors tenen un període d'inserció superior als cinc anys. En segon lloc, pel cas de les trajectòries de la immigració, estudis anteriors (Amuedo-Dorantes i de la Rica 2007, Fernández i Ortega 2008) mostren que el temps mínim perquè es produeixi certa equiparació salarial i ocupacional entre immigrants i nacionals també transcorre

al voltant dels cinc anys. En tercer lloc, el context històric d'estudi se situa entre el 2000 i el 2010, quan l'entrada de població estrangera a Espanya ha augmentat de manera exponencial, convertint-se en un fenomen permanent. Donat que el temps màxim de permanència són 10 anys, les trajectòries inferiors a cinc anys no serien representatives ja que no arriben ni a la meitat del temps possible d'estudi.

El temps de permanència també s'anomenarà al llarg d'aquest estudi com antiguitat al mercat laboral, i es mesura a través de l'any en què l'individu es dona d'alta a la Seguretat Social, en l'anàlisi quantitativa, i l'any d'inici de la primera ocupació al mercat espanyol, sigui de manera formal o informal, per a l'anàlisi qualitativa.

Sector d'Activitat

Un dels elements condicionants més rellevants del context de recepció de la immigració és la segmentació del mercat de treball espanyol. Com ja s'ha posat de relleu anteriorment (*veure capítol 3*), els treballadors immigrants econòmics, i especialment els d'origens extracomunitaris, s'incorporen majoritàriament als segments secundaris del mercat laboral espanyol, on les oportunitats de millora de l'ocupació són més reduïdes. La concentració en sectors específics redueix la mobilitat d'aquests treballadors, així com la seva convergència amb la població autòctona. Les branques d'activitat on es registra un major percentatge d'ocupació estrangera són la construcció, l'hostaleria, l'agricultura i el servei domèstic. Aquests sectors estan caracteritzats per oferir llocs de treball intensius en el factor treball, i per registrar certes escassetats de mà d'obra, o bé es troben per sota el "*nivell d'acceptació*" dels espanyols. A més a més, com s'ha posat de relleu en capítols anteriors, hi ha evidència empírica que demostra que l'ocupació dels treballadors immigrants s'ha produït de manera complementària als treballadors autòctons, en un context de creixement econòmic i creació d'ocupació. El resultat ha estat que els primers han fet aquelles feines que els segons no desitgen ja que han emprès processos de mobilitat laboral ascendent.

Per entendre els efectes que la ubicació en determinats sectors d'activitat té sobre les trajectòries laborals de la immigració, aquesta tesi proposa tres indicadors diferents: la mobilitat horitzontal, la mobilitat vertical i la grandària de l'empresa. A més l'anàlisi del sector d'activitat com a determinant de les trajectòries és prou rellevant en el context espanyol, de manera que es dedicarà un capítol sencer al seu estudi.

En primer lloc, a partir de les dades disponibles a la MCVL, els sectors d'activitat s'han agrupat en dotze categories: (1) agricultura, (2) indústria, (3) comerç, (4) construcció, (5) hostaleria, (6) transport, (7) educació, (8) banca i assegurances, (9) administracions públiques, (10) Sanitat, (11) llars, i (12) altres activitats.

Amb aquesta classificació s'estudien els sectors d'inserció de la població immigrant, i la seva mobilitat horitzontal al llarg de la trajectòria laboral.

En segon lloc, dins de l'estudi del sector, també s'inclouen dades sobre la categoria professional, a l'inici i al llarg de la trajectòria, per tal d'observar com es produeix la mobilitat vertical. Aquesta informació s'analitza conjuntament amb el tipus de sector d'ocupació, ja que són dues variables que estan intrínscament lligades. Les categories professionals, obtingudes a partir de les dades de la MCVL, s'han construït a partir dels grups de cotització. Així, el grup de cotització actua com a equivalent funcional de la noció de categoria professional, i per aquest estudi s'han ordenat en funció del concepte de "*prestigi professional*", inspirada als treballs de Golthorpe i Hope (1974) i de manera similar al treball de Miret *et. al.* (2006). Seguint aquests precedents, la idea de prestigi social és el resultat de l'avaluació o la valoració social de les propietats d'una professió, en termes de remuneració, seguretat, requisits educatius, autoritat, higiene, etc.

Per altra banda, és pertinent constatar que l'equivalència entre el grup de cotització i la categoria professional presenta algunes insuficiències, relacionades amb el fet que alguns treballadors són registrats a la Seguretat Social⁵⁶ en una categoria més baixa que la corresponent a la feina que realment realitza. Tot i així, aquesta tesi pren l'indicador com a vàlid per dos motius diferents. En primer lloc, tot i que no està exempt de limitacions, és el què millor permet aproximar-se a la noció de categoria de manera quantitativa. En segon lloc, ja que es tracta de dades longitudinals, aquesta categorització facilita acostar-se, de manera més fidedigna, als canvis de grups de cotització que es donen al llarg de la trajectòria. Cal destacar que són els joves i els immigrants els que experimenten major desajustament entre feina realitzada i categoria registrada segons el seu contracte. Al llarg de la seva trajectòria aquest desajustament pot ser corregit, o no, però en tots dos casos els canvis queden recollits a la MCVL. Així doncs les categories professionals queden definides de la següent manera:

1. Enginyers, llicenciats i personal d'alta direcció
2. Enginyers tècnics, pèrits i ajudants
3. Directors administratius i de taller
4. Funcionaris
5. Ajudants no titulats, oficials administratius, oficials industrials i especialistes
6. Subalterns, auxiliars administratius
7. Peons, jornalers i treballadores de la llar

---

⁵⁶ La importància de les dades registrades a la Seguretat Social rau en el fet que aquesta és la base principal per a la construcció de la Mostra Contínua de Vides Laborals

Finalment, donada la importància de la grandària de l'empresa per a la mobilitat vertical, o promoció, com s'ha posat de relleu en estudis anteriors sobre trajectòries (Osterman 1985) també es recullen dades sobre com són les empreses on es produeixen les diferents trajectòries, i transicions, dels treballadors al mercat laboral espanyol. A partir del nombre de treballadors, la classificació és la següent:

- (1) Empreses petites: d'un a sis treballadors.
- (2) Empreses mitjanes: les que tenen d'onze a vint-i-cinc treballadors, o de vint-i-sis a cinquanta.
- (3) Empreses grans: aquelles que registren, o bé, de cinquanta-u a 100 empleats, de 101 a 200, de 251 a 500, i més de 500 treballadors.

Temps de dedicació a l'Ocupació

Els estudis sobre els usos dels temps en la vida quotidiana de les persones han posat de relleu la importància d'aquesta variable com a eina explicativa de les desigualtats laborals entre homes i dones. Tanmateix, a nivell metodològic, és difícil fer operatiu aquest concepte, en part per la manca d'acord conceptual a l'hora de trobar una definició. Molt sovint s'ha volgut acotar el temps en funció de les dimensions que el caracteritzen, i això ha resultat en tantes definicions del concepte com factors que l'integren (Leccardi 1996). D'aquesta manera la literatura especialitzada utilitza múltiples accepcions del concepte temps, en funció de si parlem de temps diari, temps històric, temps de lleure, temps de treball, temps familiar, etc.

En aquesta tesi doctoral, es focalitza en el temps dedicat al treball remunerat, és a dir a l'ocupació, i es mesura de dues maneres diferents: quantitativament i qualitativament. A nivell quantitatiu, es mesura tant en funció d'anys de permanència en el mercat de treball, com ja s'ha esmentat, com en hores setmanals dedicades únicament a l'ocupació. A nivell qualitatiu, es fa referència als aspectes simbòlics que comporta aquesta pràctica, i es concreta en termes de percepcions, expectatives, imaginaris i valors, actituds i responsabilitats. Aquesta distinció entre els eixos quantitatius i qualitius del temps parteix de la constatació d'autors anteriors sobre la necessitat de diferenciar entre el temps viscuts i el temps mesurat (Sorokin i Merton 1992, Moreno 2007). Aquesta distinció del temps en una doble dimensió, quantitativa i qualitativa, entén el temps com quelcom més que els instruments per mesurar-lo, alhora que el temps mesurat no s'oposa al que no es pot mesurar. En altres paraules, tan important és conèixer les hores destinades al treball remunerat, com la percepció subjectiva del temps que comporta aquesta dedicació. Així, com ho apunta Belloni (1986, citat a Moreno 2007), cada fenomen social pot ser definit en termes de pràctica i significat, el temps no n'és una excepció.

Aquest indicador permet diferenciar clarament entre sexe i gènere. Com s'ha descrit al capítol introductori, es distingeix aquí entre sexe i gènere per tal d'emfatitzar els rols de gènere com una identitat adquirida, que posiciona els individus en expectatives i narracions diferents respecte les seves trajectòries laborals i que, a la vegada, permet fer visible les relacions de poder establides entre els àmbits de la producció i la reproducció. D'aquesta manera, l'eix temporal dóna compte de la distribució desigual entre els temps dels homes i les dones en relació a la seva disponibilitat vers l'ocupació. Per aquest motiu, convé ressenyar que sempre que parlem de gènere serà per a mostrar la construcció social que suposa "ser dona" dins el mercat laboral, sempre tenint present les dinàmiques entre la producció i la reproducció, i no únicament per expressar les diferències biològiques entre homes i dones.

Seguint aquest fil argumental, la present tesi doctoral mesura el temps des de la seva doble perspectiva:

Figura 4.7. L'eix quantitatiu /qualitatiu del temps

Temps	Pràctica (eix quantitatiu)	Dedicació
		Intensitat
		Distribució
	Significat (eix qualitatiu)	Percepcions
		Expectatives
		Imaginaris
		Valors
		Actituds
		Responsabilitats

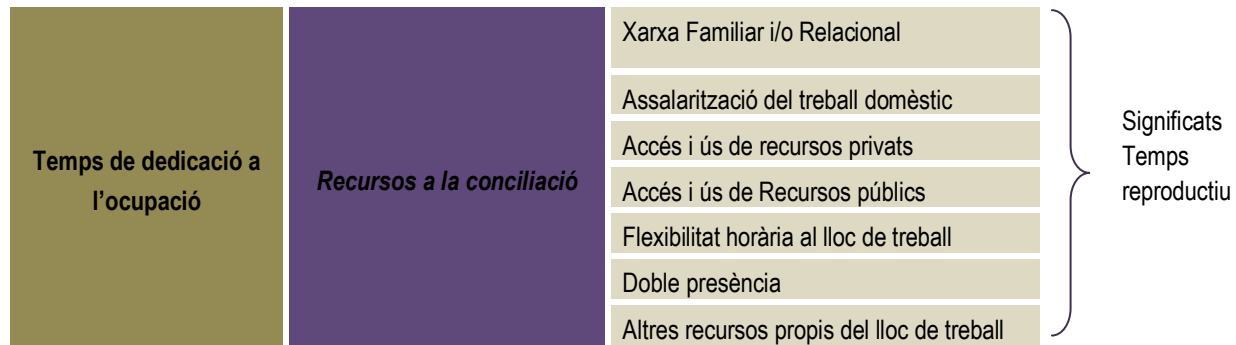
Font: Adaptació de Moreno 2007

A nivell qualitatiu, aquesta tesi doctoral també vol recollir la significació de l'organització del temps treball, i l'equilibri entre el temps reproductiu i el temps productiu. Aquest interès ha dut a considerar la conciliació de la vida laboral i la vida familiar, com un dels elements que delimiten el nombre d'hores dedicades a la carrera professional i la qualitat de les mateixes. De manera més senzilla, si un dels factors que condiciona la mobilitat laboral de les persones immigrades és el temps que poden dedicar a prioritzar l'ocupació, en termes d'inversió en experiència laboral, formació, actituds i responsabilitats, és important entendre de quina manera les desiguals distribucions del temps configura diferents trajectòries laborals.

Com s'ha esmentat en la part teòrica, la dificultat de conciliar l'àmbit familiar, personal i laboral no és només un aspecte que limita en particular la presència femenina al mercat de treball, sinó que és comú en la majoria de les dones treballadores amb fills menors a càrrec. Tanmateix, els recursos que es disposen per afrontar aquesta dificultat són desiguals, i conseqüentment, també ho són les estratègies de conciliació

que tenen a l'abast, condicionant el temps dedicat a l'ocupació i per tant la trajectòria laboral. D'aquesta manera la conciliació entre ocupació i família defineix el temps total disponible dedicat a l'ocupació, del que interessa tant la vessant quantitativa com la qualitativa.

Figura 4.8. Indicadors del temps de dedicació a l'ocupació a través de la conciliació ocupació-família.

Un aspecte important a considerar és la doble presència femenina en l'esfera productiva i reproductiva, ja que aquesta es produeix de manera sincrònica, és a dir, en el mateix temps. A diferència de les propostes diacròniques, com la càrrega total de treball, en què es presentava la dedicació temporal a l'ocupació i a les tasques domèstiques de manera cronològica en el temps, el potencial explicatiu de la doble presència és que ho presenta com a sincronització. Així, el temps de dedicació a l'ocupació no és només les hores emprades, sinó la intensitat d'aquesta dedicació, o la dedicació exclusiva. La doble presència implica que en hores de treball productiu, també s'està pendent de les tasques domèstico-familiars, arrossegant tota una sèrie d'actituds i valors cap a l'ocupació diferents entre homes i dones.

4.2.1.3. Les variables de control

A) La generació "sandwich": el cicle vital entre la cura dels fills joves i dels pares dependents

Per tal d'acotar l'estudi, es ressegueixen les trajectòries d'aquells individus situats en edats mitjanes entre els 45 i els 60 anys. El cicle de vida pel qual transiten aquestes edats ha estat l'element que ha decantat la tria, ja que són persones situades entre la cura dels fills i la dels pares, o el què es coneix com a "generació sandwich". La generació "sandwich" (Miller 1981, Raphael i Schlesinger 1994) ha estat conceptualitzada com els adults de mitjana edat que de manera simultània tenen cura de pares ancians alhora que eduquen els fills, és a dir es caracteritza per «*to be caught between growing children and aging*

parents» (Zal 1992: 2). La seva elecció es justifica en la voluntat de precisar la distribució dels temps de treball com a element condicionador de les trajectòries. Aquesta combinació de dependents no és aplicable a totes les cohorts entre els 30 i els 60 anys, però varis factors fan que sigui cada vegada una situació més freqüent: l'envelliment de la població, la major presència de la dona al mercat laboral, les deficiències en les polítiques de conciliació i la permanència d'esquemes tradicionals de gènere pel què fa a les responsabilitats de cura.

Aquesta situació permet veure com es delimita el temps dedicat a l'ocupació com a factor de mobilitat, alhora que són edats en què la trajectòria laboral ja té prou entitat com per ser estudiada. A més, la població immigrant extracomunitària és, en general, una població jove, de manera que per poder comparar generacions nascudes a Espanya amb aquells nascuts fora de les fronteres comunitàries, no seria possible acotar l'estudi en edats superiors a les triades. Finalment, al llarg d'aquestes edats els individus són, per una banda, prou joves com per experimentar mobilitat i continuar formant-se, com per altra banda, prou "adults" com per desitjar llocs de treball que possibilitin la promoció i la millora salarial, aspectes que es volen estudiar en la present tesi doctoral.

Tot i que es fa ús del concepte "*sandwich*" per emfatitzar la rellevància de les tasques reproductives a l'hora d'estudiar les trajectòries laborals, aquest concepte no està exempt de crítiques. En primer lloc, no és una situació pròpia ni de totes les persones situades en aquesta franja d'edats, ni és una situació independent al gènere. Dautzenberg *et. al.* (1998) posen de relleu que sovint són només les dones d'aquestes edats les que batallen amb la complexitat dels seus múltiples rols com a dones, mares, filles, cuidadores i treballadores, i per tant proposen intercanviar el concepte de "*generació sandwich*" pel de "*women in the middle*" (dones en el mig). Tanmateix, la definició del "*sandwich*" serveix a aquesta tesi doctoral per seleccionar el cicle vital dels individus a estudiar, i en el seu anàlisi es precisaran les diferències en les seves trajectòries laborals segons les responsabilitats familiars.

B) Regió d'Origen i Gènere: les coordenades d'anàlisi de la intersecció

La interseccionalitat és un instrument per a l'anàlisi que aborda múltiples discriminacions i ens ajuda a entendre la manera en què conjunts diferents d'identitats influeixen sobre l'accés que es pot tenir a drets i oportunitats (AWID, 2004). Comença amb la premissa que «*people live multiple, layered identities derived from social relations, history and the operation of structures of power*» (AWID, 2004: 2). Les persones poden viure en més d'una comunitat i experimentar així opressions de manera simultània, per exemple, una dona d'ètnia gitana està oprimida dins la seva comunitat en tant que dona però alhora dins la societat on s'ubica en tant que minoria ètnica marginalitzada.

Per copsar de manera plena la posició de la dona immigrant a la societat espanyola ens fem valer dels postulats de la intersecció. Aquesta ens ajudarà a entendre i establir l'impacte de la convergència de factors de discriminació múltiples en l'accés a drets i oportunitats. Com ja s'ha esmentat anteriorment, assistim actualment a una forta feminització de les migracions econòmiques de caràcter internacional. Actualment, la demandada de força de treball estrangera pel què fa al gènere es tradueix en el reclutament massiu de dones immigrades perquè s'ocupin de les activitats vinculades a la reproducció social. A diferència de les migracions posteriors a la Segona Guerra mundial, on la figura de l'immigrant era bàsicament de sexe masculí i s'incorporava a l'ocupació industrial formal, les actuals són principalment dones que s'incorporen al sector serveis però amb treballs de servitud, sovint en l'economia informal. La immigració femenina a Espanya no ha parat de créixer des de la segona meitat dels anys vuitanta. A més, ja no pot atribuir-se només al fet que les dones segueixen els seus marits de manera passiva sinó que les dones emigren soles i segueixen patrons migratoris diferents als dels seus homòlegs masculins (Izquierdo 2000).

Pel què fa a la conceptualització de l'ètnia, malgrat els debats que s'han donat en el camp de la història o l'antropologia, en aquesta tesi s'usa el país d'origen per parlar de les diferents trajectòries laborals de la població immigrant en funció del seu origen geogràfic. Tot i així, i donat que el camp de treball té lloc únicament en el país de destí, no s'entrarà en detall a explorar les implicacions més específiques que suposen la procedència geogràfica, ni el fet de pertinença a una ètnia determinada en el país d'origen.

C) La visa d'entrada i la situació de regularitat o d'irregularitat

Com ja s'ha esmentat en el tercer capítol d'aquesta tesi, la política d'immigració a Espanya modela de manera significativa les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, per una banda limitant les seves oportunitats a aquelles posicions que són rebutjades per la població autòctona i en sectors d'activitat intensius en treball, amb baixa qualificació i remuneració; i per l'altra, donada la seva burocràcia complexa, fa que sovint les persones immigrades combinin feines formals amb informals, entre el mercat laboral i l'economia submergida.

Per això, en aquesta tesi doctoral es ressegueix de manera qualitativa l'obtenció de permisos de treball i estatus de regularitat per comprendre les trajectòries laborals. Tanmateix, això només es fa a través de dades qualitatives, ja, per una banda és molt difícil quantificar l'economia submergida, i a més les dades quantitatives de què es disposa només recullen les situacions regulars, ja que són els registres de la Seguretat Social.

4.2.1.4. Variables excloses o d'aproximació indirecta

Finalment convé en darrer lloc definir un altre conjunt de variables que, tot i que no es tenen en compte de manera principal, intervenen en el procés. Aquestes no seran tingudes en compte de manera directa ni en la recollida de la informació ni la posterior anàlisi, tot i així intervenen en el transcurs de les trajectòries laborals, i de fet, algunes es focalitzen de manera indirecta. Els paràgrafs següents recullen aquestes particularitats.

A) Classe social

El concepte de classe social presenta dues deficiències importants a l'hora d'estudiar les trajectòries laborals de la població immigrant, que no fan d'aquest concepte una variable operativa per aquesta investigació. En primer lloc, si només es considera l'estructura de classes, aquesta tria implica una sèrie de dificultats a l'hora de determinar la pertinència de classe dels individus no vinculats directament amb el mercat de treball. En segon lloc, comparar la classe social dels treballadors immigrants amb els treballadors autòctons planteja una sèrie de problemes metodològics de difícil solució, per exemple com resoldre el problema de la sobrequalificació de molts immigrants per tal de definir bé la seva distribució en l'estructura de classes. Així mateix, per a la població immigrant, la classe social d'adscripció i la de pertinença és una qüestió espinosa a nivell metodològic, ja que és molt difícil obtenir informació fidedigna de la seva classe social d'origen.

La *classe social* és un dels conceptes de major complexitat sociològica que, tot i captar l'atenció de nombrosos analistes i intel·lectuals – des de K.Marx o M. Weber el segle XIX, passant per J.H Goldthorpe o E.O. Wright, i més contemporàniament P.Bourdieu o R.Crompton, entre molts -, encara no gaudeix ni d'una definició conceptualment acordada ni d'uns indicadors empírics compartits que permetin operativitzar-lo des d'un cert consens sociològic.

Dins de la sociologia s'han desenvolupat diferents estratègies per analitzar l'estructura de classe. Tots tenen en comú que consideren l'estructura d'ocupacions de les societats industrials com l'índex empíric òptim a partir del qual es generen les "classes". Segons Crompton (1994:74) citant a Blau i Duncan (1967),

«lo que no necesita mayor elaboración es el hecho de que la 'ocupación' se haya convertido para la mayoría de la población en el indicador probablemente más poderoso de los distintos niveles de recompensa material, posición social y 'oportunidades de vida', en general que existen en las sociedades modernas».

Així doncs, existeix en les ciències socials el supòsit àmpliament difós que la "classe" es defineix d'acord amb l'estructura ocupacional: «de modo que la "estructura de clases" y la "estructura ocupacional" suelen ser consideradas sinónimos» (Crompton *ibid*:105-106). Ara bé, recórrer a l'ocupació com a mesura

operativa de la classe planteja una sèrie de dificultats. Crompton (ibid.) en descriu principalment dues. En primer lloc, el fet que els títol ocupacionals no incorporen, per si mateixos, totes i cada una de les dimensions de la desigualtat social com és la possessió de capital o riquesa. A més a més, l'ocupació no incorpora les persones "econòmicament inactives" – com les "mestresses de casa", les persones jubilades, els estudiants, etc.- i finalment, tampoc no és un indicador de les desigualtats de gènere o ètnia, les quals tenen una importància cabdal en l'estructuració de la divisió del treball en una societat. En segon lloc, l'altre conjunt de dificultats fa referència a la capacitat dels esquemes ocupacionals de classe per descriure en un sentit teòric les *relacions de classe*, ja sigui en un sentit marxista, en termes de relacions de producció en la divisió social del treball, o en un sentit *weberianà*, en termes de mobilitat social .

En conclusió, tot i que no s'utilitza el concepte de classe social en aquesta tesi doctoral, donades les limitacions metodològiques que presenta, sí es fan servir altres indicadors que permeten aproximar-s'hi, com són l'estructura ocupacional o el nivell de qualificació. Aquests indicadors, juntament amb l'estructura familiar obtinguda a través de dades qualitatives, serviran per aproximar-se de manera indirecta a la classe social.

B) Capital Social i Relacional

Certament, durant el procés d'inserció al mercat laboral espanyol per part de la població immigrant, aquesta no només inverteix en formació i coneixements específics per aquest mercat, sinó que també s'introdueix en noves xarxes relacionals orientades a l'ocupació. La influència del capital social pot ser considerat com un element més que defineix el procés de mobilitat laboral. No obstant, la seva definició com a capital torna a ser motiu d'un llarg debat en la sociologia. No s'entrarà en aquesta tesi a destacar aquest debat, ni tant sols a valorar de manera primordial aquesta variable, però és cert que és un recurs del que disposen els individus per definir diferents estratègies de mobilitat. És per això que en el recull de dades qualitatives aquest aspecte, el volum de recursos socials i relacionals dels que es disposa, es tindrà en compte com una estratègia que diferencia trajectòries laborals, però en tot cas no serà conceptualitzat com a capital social, no serà una de les pedres angulars en l'anàlisi posterior.

Per altra banda, aquesta tesi doctoral no fa ús, ni disposa de, la informació i els mètodes d'anàlisi més adequats per aproximar-se a la influència d'aquest aspecte a les trajectòries laborals. Per aquest motiu, tot i que es reconegui com un element rellevant, no s'entrarà a estudiar-lo de prop.

4.2.2. La construcció del Model d'Anàlisi

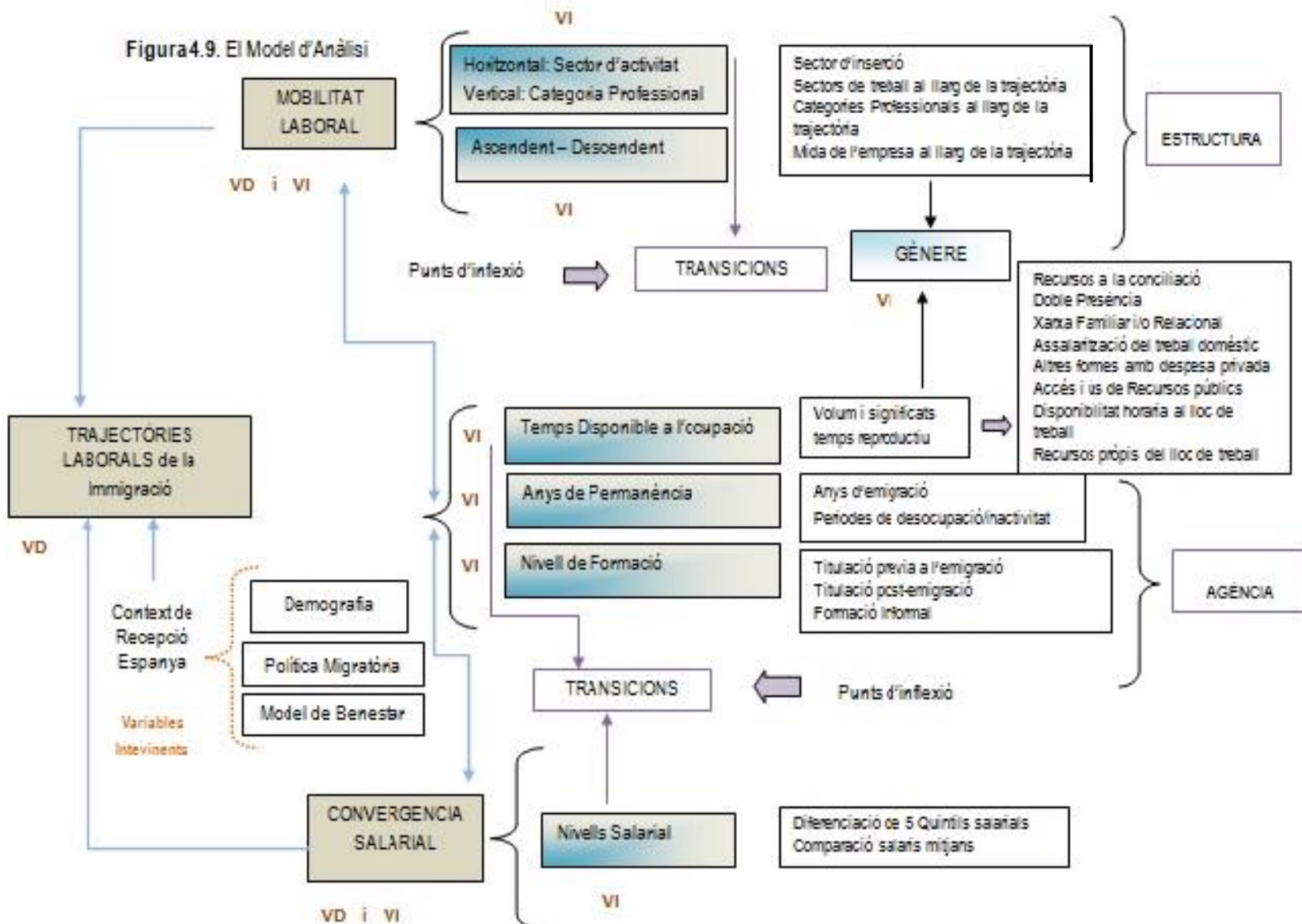
El model d'anàlisi és la representació gràfica de les relacions entre els conceptes presentats anteriorment, i per tant de les hipòtesis que es plantejaran en el següent punt. Així, el model d'anàlisi posa en interacció els supòsits teòrics que vertebraren la tesi doctoral i serveix de mapa teòric per al desenvolupament del treball de camp.

Com mostra la figura següent, a la banda esquerra s'hi troba la variable dependent principal, és a dir les trajectòries laborals de la immigració, i a partir d'aquí es van desgranant el conjunt de variables independents. A més, posa de relleu les relacions entre variables, així com els indicadors que permeten aproximar-se a la mesura de cada una d'elles. Alhora es destaca la relació entre estructura i acció, i com la tesi vol situar-se en un punt entremig, o millor dit, en observar l'acció individual dins l'estructura per tal d'entendre com es configuren les diferents trajectòries laborals.

Així també, en el model d'anàlisi es posa de relleu la importància del context de recepció espanyol, a través dels tres eixos condicionadors de l'entrada de treballadors estrangers, que ja s'han repassat al capítol tercer: la tendència demogràfica, la política immigratòria i l'estat del benestar familista i el model de cura.

Finalment, en aquest model es posa de manifest la connexió entre les tres corrents teòriques a partir de les qual es dona resposta a les preguntes d'investigació: la segmentació del mercat de treball, l'assimilació ocupacional i el paradigma de la producció-reproducció. A més, es té present la importància de la perspectiva del curs de vida, que marca les diferents transicions i punts d'inflexió al llarg de tot l'itinerari laboral.

Figura 4.9. El Model d'Anàlisi

Concepte Principal
 Factors Condicionants
 → Relació de Dependència
 VD (variable dependent)   VI (variable independent)

4.3 Les Hipòtesis

Aquesta tesi doctoral parteix d'unes preguntes que es plantejaven a l'inici de la investigació. La idea inicial era observar la mobilitat laboral de manera longitudinal en el temps, a partir de l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració, amb l'interès principal d'aproximar-nos al procés d'integració laboral que es produeix al mercat laboral espanyol. Seguint aquesta voluntat, la present tesi doctoral es plantejava unes preguntes inicials que han donat lloc a tres objectius generals, que guien la formulació de tot el treball. Convé recordar en aquest punt quines eren aquestes preguntes, i quins són els objectius que es persegueixen:

Objectiu 1. Trajectòries Laborals: Mobilitat laboral i Convergència salarial

---

1. Amb el pas del temps, i superades les primeres barreres a la integració laboral, els treballadors immigrants experimenten una mobilitat laboral ascendent, o pel contrari s'estan formant nínxols de treball precari i etnoestratificats?
3. La mobilitat laboral dels immigrants condiona la dels treballadors autòctons?
4. Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants arriben a convergir amb les dels treballadors autòctons? Quins factors condicionen aquesta convergència? Quins la limiten?

Objectiu 2. Trajectòries Laborals i Factors Explicatius

---

2. Com s'expliquen les diferències entre trajectòries laborals amb mobilitat laboral diferent a l'Estat espanyol, i quines implicacions tenen les variables gènere i origen?

Objectiu 3. Trajectòries Laborals i Desigualtat de Gènere

---

5. De quina manera la doble presència en la dona immigrant, i per tant el menor temps disponible de dedicació a l'ocupació, afecta a la seva mobilitat respecte la dona autòctona? És un factor que també condiona la menor convergència entre les seves trajectòries?

Les cinc preguntes enfoquen la qüestió de l'estudi de les trajectòries laborals, de manera longitudinal sobre la mobilitat laboral. Això vol dir que les trajectòries laborals es ressegueixen a través de la mobilitat laboral d'un individu al llarg de la seva vida. Per això l'estudi partirà de l'enfocament del curs de vida dels individus, des de la seva inserció al mercat laboral fins el moment actual, alhora que es tenen en compte diferents aspectes que poden condicionar la seves trajectòries. Aquests aspectes fan referència tant a variables més individuals com a factors estructurals, i tenint present quines situacions poden facilitar o obstaculitzar la seva mobilitat.

En conseqüència, l'àmbit d'observació principal és l'esfera del mercat de treball, però tenint present condicionants externs que també limiten la mobilitat laboral. És a dir, aspectes que no tenen a veure amb el lloc de treball però influencien decisions laborals, com és el cas de l'atenció i la cura familiar.

Les hipòtesis generals intenten respondre a cada una de les preguntes plantejades a l'inici, i recullen la relació que s'estableix entre el conjunt de conceptes que es treballen al llarg de la tesi doctoral: mobilitat, convergència, i els seus condicionants (sector d'activitat, nivell de formació, gènere, origen, i temps disponible a l'ocupació). Les hipòtesis d'aquest treball estan plantejades a partir de les preguntes inicials, però distribuïdes en funció dels tres objectius de la recerca:

A. Hipòtesis generals

Objectiu 1. Trajectòries Laborals: Mobilitat i Convergència		
Pregunta 1 →	Hipòtesi 1	La mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons el gènere i l'origen.
Pregunta 3 →	Hipòtesi 2	Les trajectòries laborals de la immigració han estat complementaries a les dels treballadors autòctons
Pregunta 4 →	Hipòtesi 3	El grau de convergència laboral entre treballadors immigrants i autòctons és limitat, persistint la bretxa salarial i ocupacional.
Objectiu 2. Trajectòries Laborals i Factors Explicatius		
Pregunta 2 →	Hipòtesi 4	Les trajectòries laborals s'expliquen a través del dinamisme existent entre variables individuals i estructurals. En concret, el sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de formació i el temps de dedicació a l'ocupació.
Objectiu 3 Trajectòries Laborals i Desigualtat de Gènere		
Pregunta 5 →	Hipòtesi 5	Les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones.

B. Hipòtesis Específiques

A continuació, s'especifiquen cada una d'aquestes hipòtesis generals, algunes requereixen de sub-hipòtesis ja que formulades de manera general no donen compte dels diferents aspectes que la conformen.

Hipòtesi General 1: La mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons el gènere i l'origen.

Segons les teories de l'assimilació ocupacional les trajectòries laborals de la immigració segueixen un recorregut en forma de "U", és a dir, ocupant les posicions més baixes de l'escala ocupacional a l'inici de la seva trajectòria en el mercat d'acollida. A poc a poc la seva mobilitat és ascendent, fins a recuperar l'estatus ocupacional que tenien abans de l'emigració. Aquest recorregut és possible per la superació de barreres a la mobilitat com l'adquisició de nou coneixement, l'aprenentatge de la llengua o l'ús de canals informals d'ocupació (*veure capítol 2 per a major detall*). Aquest treball parteix d'una hipòtesi diferent per explicar el procés d'integració laboral dels treballadors estrangers al mercat espanyol. Les seves trajectòries no presenten una mobilitat en forma de "U", sinó que experimenten una ruptura ocupacional a l'inici, és a dir perden estatus ocupacional respecte la darrera ocupació al país d'origen, però la mobilitat ascendent es dona molt lentament, de manera retardada en el temps, sent les dones d'origen immigrant les que experimenten una mobilitat laboral més baixa, i seguint, en general, una trajectòria en forma de "U asimètrica"

Hipòtesi General 2: *El grau de convergència salarial entre treballadors immigrants i autòctons és limitat, persistint al llarg del temps la bretxa salarial.*

La convergència salarial és mesurada a través de l'equiparació dels nivells salarials mitjans, i l'accés als nivells salarials superiors, independentment de l'adscripció ètnica o la regió de procedència del treballador. Aquesta hipòtesi parteix de la idea que la convergència es produeix de manera limitada, és a dir, l'equiparació completa no es dona, tot i que per alguns treballadors la distància és major que per a d'altres, i a més els treballadors immigrants tenen un menor accés als salaris més elevats. Aquesta diferència s'explica de la següent manera:

2.1. Els sectors d'activitat ubicats en el segment secundari, on es concentren la majoria de treballadors d'origen immigrant, ofereixen menors oportunitats d'accés a nivells salarials superiors per les seves característiques: el tipus d'ocupacions, les condicions de treball, la grandària de les empreses ubicades en el segment i la formació que s'hi pot adquirir.

2.2. El nivell de formació condiona l'accés a nivells salarials superiors en una correlació positiva, a major formació major remuneració econòmica, i per tant facilita la convergència entre treballadors.

2.3. La conciliació entre ocupació i família condiona l'accés a nivells salarials superiors dificultant la promoció, i en particular la de les dones immigrants.

Hipòtesi General 3: Les trajectòries laborals de la immigració han estat complementaries a les dels treballadors autòctons

La complementarietat entre trajectòries, com s'ha posat de relleu en els capítols segon i tercer, s'entén des del punt de vista de la compensació. Així, la hipòtesi de partida és que les escasses possibilitats de promoció dels treballadors immigrants es compensen amb una major mobilitat laboral de la població autòctona⁵⁷. Aquesta compensació es dona de la següent manera:

3.1. L'entrada i permanència de treballadors immigrants ha aportat una major mobilitat al mercat de treball.

3.2. L'entrada i permanència de treballadors immigrants ha alleugerit les tensions de la temporalitat i la inseguretat, permetent que la població autòctona pugui desenvolupar trajectòries laborals amb major mobilitat ascendent.

3.3. Les trajectòries laborals de treballadors immigrants han compensat les trajectòries dels treballadors autòctons, ja que la major mobilitats dels darrers ha estat possible per les menors possibilitats de promoció dels primers.

Hipòtesi General 4: Les trajectòries laborals s'expliquen a través del dinamisme existent entre variables individuals i estructurals. En concret, el sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de formació i el temps de dedicació a l'ocupació

Aquesta hipòtesi vol donar resposta a quins són els factors que limiten o faciliten tant la mobilitat laboral ascendent com el grau de convergència salarial entre treballadors. Aquest factors són:

4.1. El nivell de formació previ a l'emigració facilita la mobilitat laboral i el grau de convergència, tanmateix no és condició suficient.

---

⁵⁷ Explicat al capítol 2. Les trajectòries laborals i els efectes de la immigració sobre els mercats de treball. La Hipòtesi del desplaçament i la tesi de la Complementarietat

4.2. La mobilitat i la convergència es correlacionen de manera positiva amb el temps de permanència al mercat de treball. Aquest temps permet l'adquisició de formació i coneixements específics que permetin la promoció.

4.3. Els sectors d'activitats situats en el segment secundari impliquen una mobilitat laboral i convergència salarial més lentes, ja que estan formats per empreses petites que no disposen d'àmplies escales ocupacionals i ofereixen llocs de treball de baixa qualificació.

4.4. La impossibilitat de conciliar ocupació i família limita la convergència laboral al no disposar de suficient temps per adquirir major formació específica dins el mercat, i per tant també en limita la promoció.

Hipòtesi General 5 Les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones.

El temps de dedicació a l'ocupació és menor entre les dones immigrades a conseqüència del menor grau de suport que tenen a la conciliació entre ocupació i família. Les impossibilitats de conciliar expliquen la menor mobilitat laboral de les dones immigrades. De manera més específica:

5.1. Donat l'esquema de gènere que atorga a homes i dones responsabilitats de cura i ocupació diferents, el menor suport a la conciliació condiciona molt més la mobilitat de les dones.

5.2. El menor grau de suport a la conciliació frena la mobilitat laboral de les dones immigrants.

5.3. La conciliació entre ocupació i família és un element explicatiu de la mobilitat laboral femenina.

4.4 Conclusions del capítol

Aquesta tesi doctoral se centra en l'estudi de les trajectòries laborals de la Immigració a l'Estat espanyol des d'una perspectiva concreta: la mobilitat laboral al llarg del temps i la convergència ocupacional amb els treballadors autòctons. Aquest estudi permet veure, així, quin es el grau d'integració laboral del col·lectiu de treballadors que han arribat a Espanya des de la segona meitat dels anys noranta, i especialment des dels inicis del 2000, fins a l'actualitat. Aquest interès cap a les trajectòries ve donada per la novetat d'estudiar el fenomen de la immigració de manera longitudinal, ja que fins ara les dades de què es disposava no permetien realitzar un estudi d'aquestes característiques.

Amb aquest objectiu, l'estudi planteja una investigació de tipus retrospectiu en base a la perspectiva del curs de vida, per tal d'establir de quina manera es produeixen les diferents transicions entre ocupacions (i les retribucions econòmiques associades), i quins aspectes marquen els punts d'inflexió. A través d'aquesta perspectiva, i de la integració teòrica de tres corrents diferents, l'assimilació ocupacional, la segmentació del mercat laboral i l'enfocament de la producció/reproducció, és possible formular la hipòtesi que aquestes trajectòries estan condicionades per la ubicació de la immigració en els segments secundaris, per les característiques i atributs dels individus, però també per la quantitat i la qualitat del temps que aquests poden destinar a l'ocupació, i adquirir així un major grau de capital formatiu específic i coneixement del nou mercat laboral.

Tot aquest procés està guiat per la definició d'una sèrie de conceptes i la seva mesura, a través de l'establiment d'un conjunt d'indicadors, que permeten operativitzar el procés de recollida i anàlisi de la informació. De manera resumida, les trajectòries laborals de la immigració es descomponen en dues dimensions, la mobilitat laboral i la convergència salarial. No obstant, el conjunt de conceptes i indicadors definits aquí de manera deductiva, representen "*tipus-ideals*", que en cap cas són totalment transportables a la realitat, de manera que en l'anàlisi posterior de les dades és possible inferir algun concepte nou que, des de la pròpia pràctica inductiva, es reveli com a concepte interessant. La manera en què aquests conceptes es relacionen entre sí dona lloc a cinc hipòtesis generals, que articulen el cos de recerca de la present tesi doctoral.

Un cop delimitats el conjunt de conceptes i indicadors, i les hipòtesis que han guiat el treball de camp, cal detallar la manera en què s'articulen els diferents nivells d'informació, així com les premisses metodològiques que donen sentit a aquest diàleg. El capítol següent presenta aquest procés.

5

El Disseny del Treball de Camp. Aproximació mixta a les trajectòries laborals de la Immigració

«There has been little research on migration within a life course perspective. This is no doubt because for a long time migration concerned mostly men ages between 20 and 35. This situation has changed and the new generation of migrants is increasingly comprised of women, and increasingly involves families, children and adults of all ages»
(Claudine Attias-Donfut, 2004: 2)

«While researchers rationalize their interpretative frameworks in terms of fundamental distinctions of ontology, epistemology and theory, they develop over time habits and dispositions as well as particular expertise and preference for particular approaches and may lack the time and inclination to extend skills and interests in other directions and across the qualitative/quantitative divide»
(Julia Brannen, 2005: 174)

Introducció

En tota investigació científica la formulació d'un interrogant o pregunta de recerca és una condició "*sine qua non*", a la qual es procedeix a respondre. Aquesta pregunta és la que determina, en gran mesura, l'àmbit a estudiar, el disseny de la investigació, els mètodes a emprar, i el grau de profunditat amb el què es decideix indagar en un tema particular. Aquesta tesi doctoral vol donar resposta a la manera en què es produeix la integració laboral dels treballadors immigrants al mercat de treball espanyol. Partint d'unes preguntes inicials que porten a la formulació d'una proposta d'anàlisi teòrica i la selecció d'un conjunt de tècniques metodològiques combinades, el capítol present recull com s'efectuen aquests passos.

En el capítol anterior s'han definit els conceptes que caracteritzen la integració laboral de la immigració a partir de les seves trajectòries laborals, i s'ha establert el conjunt d'indicadors que permeten fer operatiu el seu estudi. En el present capítol es presenta el disseny metodològic que s'ha seguit per validar les hipòtesis de recerca. A més, es resolen dues qüestions bàsiques del procés d'investigació: qui i què s'analitza i de quina manera; és a dir, quines són les unitats pertinents d'observació per a l'objecte d'estudi i quines són les tècniques més òptimes per aproximar-s'hi.

El capítol s'estructura en dues grans parts. En primer lloc, es justifica la tria metodològica per a l'anàlisi mixta de la informació. En segon lloc, s'especifica el procés de la recollida de la informació, tant pel què fa a les fonts de dades quantitatives, com la selecció dels informants claus per a l'anàlisi qualitativa, que s'acaba concretant en la mostra teòrica de la graella tipològica.

A més, s'assenyala al llarg del capítol, de quina manera tot dos nivells d'informació dialoguen entre si, per format un cos integrat i capaç d'interpretar la informació obtinguda, així com donar resposta a les preguntes d'investigació de les que parteix tot el treball.

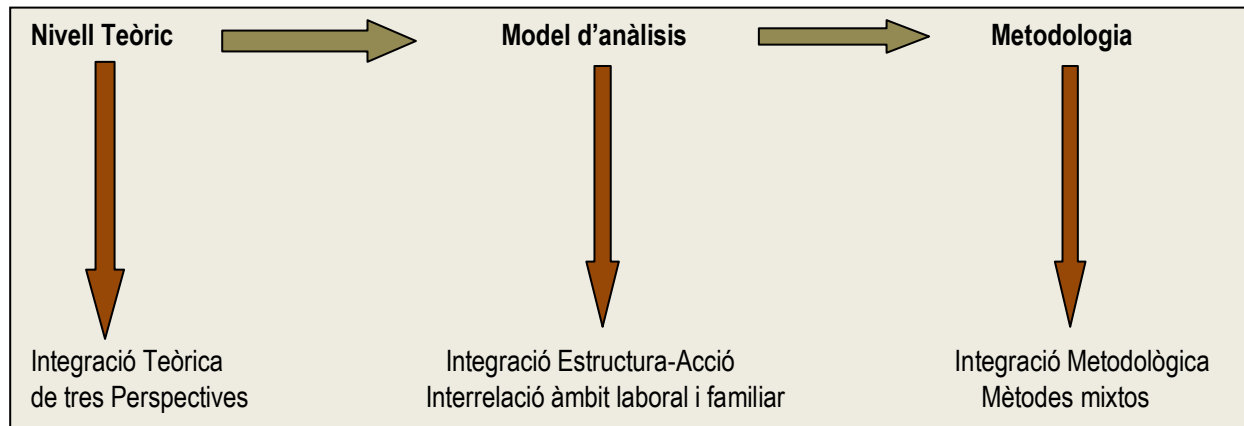
5.1. El disseny de la investigació i l'articulació de la informació

Aquesta tesi doctoral té com a objectiu principal explicar les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, en funció de la seva mobilitat laboral i la convergència salarial cap els treballadors autòctons. Per això, es tenen en compte varis factors explicatius, com l'estructura del mercat laboral, les característiques de la pròpia immigració, o el temps de dedicació a l'ocupació. D'aquesta manera, es prenen tant variables institucionals com variables de tipus individual, i es construeix una proposta metodològica mixta, que combina tècniques quantitatives i qualitatives d'anàlisi de la informació, en un

procés de *complementació* (Brannen 2005) i en un disseny *seqüencial*⁵⁸ (Creswell 2003), tal i com es detallarà en línies posteriors.

La justificació de l'elecció d'un model mixt de recollida de dades ve donat per l'enfocament teòric, tal i com es resumeix en el quadre següent:

Convé recordar que allò que es presenta com a novetat d'aquesta investigació és una aproximació a les trajectòries laborals de la immigració en funció de la integració de varis factors, alguns propis de l'esfera productiva i d'altres situats fora de l'àmbit ocupacional. Així mateix, sempre tenint present que les accions individuals estan socialment incrustades, de manera que és en el punt mig del debat entre "*Estructura-Acció*" on es pretén donar resposta a la configuració de trajectòries diferents.

Amb aquest objectiu es distingeixen dos nivells d'anàlisi de la informació, que s'explicaran de manera més àmplia en les pàgines que segueixen. Breument, en un primer nivell s'analitzen les trajectòries laborals de la població registrada a la Seguretat Social de manera longitudinal a partir de la Mostra Contínua de Vides Laborals i l'Enquesta de Població Activa. En un segon nivell, es combinen aquestes dades situades a l'esfera laboral amb dades qualitatives mitjançant l'estudi de biografies laborals. Aquest segon nivell complementa el primer no només perquè permet obtenir dades sobre la relació entre trajectòria laboral i vida familiar, sinó que a més, més enllà de quantificar les hores dedicades a tasques domèstiques, es pretén captar els discursos i els "*hàbitus*" (en el sentit de Bourdieu, 1988), que caracteritzen els imaginaris socials. Així, seguint a Bericat (1998:34) «*cualidad y cantidad se reclaman lógicamente si no quieren perder su sentido. El significado se diluye sin la medida; la medida carente de significado resulta mero guarismo*».

⁵⁸ Veure punt 5.1.1. Mètodes mixtos d'anàlisi.

5.1.1. L'opció metodològica: els mètodes mixtos

Aquesta tesi doctoral planteja un disseny empíric mixt, és a dir, combina fases de recerca quantitativa i qualitativa. En l'àmbit espanyol, el terme "mètodes mixtos d'investigació" és el més usat per referir-se a aquesta combinació. Tanmateix, la discussió sobre la terminologia no ha arribat a un consens, i trobem diverses maneres d'anomenar la integració entre mètodes de recerca. Per exemple, Brewé i Hunter (2006) no utilitzen el terme "mètodes mixtos", sinó que opten per parlar d'"investigació multimètode". Per la seva banda, Tashakkori i Teddlie (1998, 2003) prefereixen parlar de "dissenys mulimètode" per a aquelles investigacions que combinen l'ús d'una o més tècniques però dins d'un marc dominant, ja sigui qualitatiu o quantitatiu, distingint-se dels "dissenys de mètode mixt", que són aquells que utilitzen alhora tècniques de caràcter quantitatiu i qualitatiu. En canvi per a Morse (2003) la distinció es dona a la inversa, és a dir els "dissenys de mètode mixt" incorporen diverses estratègies –quantitatives i qualitatives– en una sola recerca que té una orientació principal, mentre que els "dissenys mixtos" utilitzen de manera conjunta diferents tècniques en un exercici de triangulació, que donarà com a resultat un tot comprensiu i unificat.

En el present treball, se segueix la proposta suggerida per Creswell (2003) i Creswell i Plano Clark (2011). Aquests autors utilitzen de manera preferent el terme "mètodes mixtos d'investigació" (*mixed method research*). Aquesta estratègia és un disseny metodològic de recerca que té implicacions filosòfiques en tant que metodologia i en tant que mètode:

«As a methodology, it involves philosophical assumptions that guide the direction of the collection and analysis of data and the mixture of qualitative and quantitative approaches in many phases in the research process. As a method, it focuses on collecting, analyzing, and mixing both quantitative and qualitative data in a single study or series of studies. Its central premise is that the use of quantitative and qualitative approaches in combination provides better understanding of research problems than either approach alone» (Creswell i Plano Clark 2011:5).

Si el terme amb què anomenem aquests mètodes mixtos ha estat motiu de debat és perquè impliquen maneres de combinació diferents, i per tant posicions diferents davant la recerca científica. En aquesta línia, existeixen, actualment, dues versions del debat sobre la integració de recerca quantitativa i qualitativa, una es concentra en els mètodes de recerca i la seva combinació, i l'altre està focalitzat en les implicacions epistemològiques i ontològiques d'aquesta combinació. La segona posició suggereix que els mètodes de recerca estan inevitablement lligats a compromisos ontològics i epistemològics. En altres paraules, cada eina o procediment d'investigació implica, de manera conseqüent, una particular visió del món i de com podem conèixer aquest món. Així, el fet d'utilitzar un qüestionari, o establir una escala actitudinal, o seleccionar una mostra, o mesurar taxes de població, o decidir-se per una o altra tècnica

implica adoptar una concepció del món determinada (Hughes 1990). Pels defensors d'aquesta postura, la contrapartida de l'ús de mètodes mixtos de recerca ha estat una certa despreocupació per les qüestions vinculades a la discussió paradigmàtica. És a dir, aquesta idea parteix de concebre la recerca quantitativa i qualitativa com a *paradigmes*⁵⁹ diferents. Per exemple, per alguns autors la combinació entre l'observació participant amb un qüestionari no és realment una combinació de mètodes de recerca quantitativus i qualitativus, ja que els paradigmes són *incompatibles*: la integració és, d'aquesta manera, només possible en un nivell superficial de la ciència social.

En canvi, la primera posició del debat se centra en aspectes tècnics de la combinació de mètodes. Els partidaris d'aquesta postura defensen l'elecció de mètodes mixtos, ja que prioritzen les fortaleeses derivades de la combinació de tècniques quantitatives i qualitatives en la recollida i anàlisi de dades. De fet, aquesta versió del debat aposta per la combinació de mètodes com a estratègia més desitjable. Seguint a Bryman (2008:606),

«Research methods are perceived as autonomous. Quantitative and qualitative research are each connected with distinctive epistemological and ontological assumptions, but the connections are not viewed as fixed and ineluctable. A research method from one research strategy is viewed as capable of being pressed into the service of another»

L'ús complementari de metodologia quantitativa i qualitativa enriqueix la investigació possibilitant el desenvolupament d'objectius diversos i múltiples, brindant punts de vista i percepcions que cap dels dos podria oferir per separat. Aquesta tesi es posa del costat d'aquesta segona opció, i d'acord amb Bryman (2006a, 2006b) quan afirma que els mètodes són probablement molt més autònoms del que els discutidors sobre una possible combinació reconeixen. Els mètodes, quantitativus i qualitativus, poden ser utilitzats en una gran varietat de contextos i amb una àmplia gamma de propòsits i objectius d'investigació. Segons Bryman (*op. cit.*), la tendència d'associar mètodes concrets amb posicions epistemològiques concretes és una convenció, i per tant també és una elecció arbitrària.

Per tant, el punt de partida metodològic d'aquesta tesi doctoral és que si acceptem que la realitat social investigada té múltiples cares o dimensions, sembla conseqüent l'adopció de diferents modes de mostrar-les. Tanmateix, això no treu que l'ús combinat de mètodes quantitativus i qualitativus no presenti certs inconvenients sobre com entenem i ens aproximem a la realitat. No obstant, en aquesta investigació la integració de mètodes té lloc per donar resposta a les preguntes d'investigació, enriquint el desenvolupament d'objectius diversos i múltiples, oferint angles d'interpretació i marcs de comprensió que

---

⁵⁹ El concepte de Khun (1970) "paradigma" deriva del seu anàlisi sobre les revolucions científiques. Un paradigma és un conglomerat de creences i implícits científics que influencien en el que cal estudiar, com s'ha de dur a terme la recerca, i com han de ser interpretats els resultats. Una característica important dels paradigmes és que són *incompatibles*, és a dir, són inconsistents els uns amb els altres perquè divergeixen en premisses i mètodes (Bryman 1988).

cap dels dos podria oferir per separat. A més, es parteix d'una proposta teòrica integrada, és a dir multidimensional en funció de tres corrents teòriques diferents, i això ha comportat l'ús conjunt de les perspectives quantitativa i qualitativa per tal d'aproximar-se a les variables proposades per cada una de les tres corrents.

La integració, o combinació, d'aquestes dues perspectives –quantitativa i qualitativa- ha estat un dels elements més estudiats per autors anteriors, que han centrat el seu interès en els dissenys de recerca multimètodes. Trobem bons exemples d'això: Bericat (1998) i Callejo i Viedma (2006) en llengua castellana, Creswell (2003), Brannen (2005), i Creswell i Plano Clark (2011), en llengua anglesa. Segurament seria possible trobar l'existència d'alguns més, però pels objectius d'aquesta tesi doctoral les aportacions anteriors són suficients. La figura següent, extreta de Verd i López (2008) amb altres aportacions, mostra una comparació sobre les diferents estratègies d'articulació.

Figura 5.1. Correspondències en la terminologia aplicada a les estratègies d'articulació metodològica

Estratègia	Bericat 1998	Callejo i Viedma 2006	Creswell i Plano Clark 2011	Brannen 2005
I	Complementació	Complementació	[sense correspondència]	[sense correspondència]
II	Combinació	Articulació Encadenada	Disseny Seqüencial	Complementarietat
III	Triangulació	Triangulació	Disseny concurrent basat en la triangulació	Corroboració
IV	[sense correspondència]	Articulació en la integració [correspondència parcial]	Disseny concurrent basat en l' <i>anidació</i>	Elaboració [correspondència parcial]

Font: Verd i López (2008), Brannen (2005)

En base a la taula anterior, el primer tipus d'estratègies tenen en comú l'ús conjunt de mètodes mixtos però sense que es produeixi una vertadera integració analítica. En aquest cas, cada una de les tècniques s'orienta a abordar aspectes diferents, sense tenir cap lligam implícit. De fet, ni Creswell i Plano (2011) Clark ni Brannen (2005) contempen aquesta opció, ja que no és una articulació genuïna, i l'ús de tècniques diferents no estan interconnectades, de manera que no és possible parlar d'integració autèntica. Per a Bericat (1998), a través de l'estratègia de complementació de tècniques d'investigació s'obté dues imatges: una procedent de mètodes d'orientació qualitativa i una altra de mètodes d'orientació quantitativa, que ofereixen una visió diferenciada dels fets i que complementa el coneixement del mateixos. El producte final d'aquest disseny és un informe a dues parts ben diferenciades, cada una de les quals exposa els resultats obtinguts per l'aplicació del respectiu mètode. Cada orientació és capaç de revelar diferents i

interessants zones de la realitat social, mostrant així la necessitat de comptar amb aquesta doble visió per a un millor enteniment del fenomen.

En segon tipus de dissenys són aquells en què la recollida de la informació s'organitza en estadis diferents, de manera cronològica en el temps. Així les dades, quantitatives o qualitatives, analitzades en un primer moment són la base per a una segona fase de recollida de dades, quantitatives o qualitatives. A més, Creswell i Plano Clark (2011) distingeixen tres processos seqüencials diferents en funció dels objectius amb què es realitza la segona fase. En concret, diferencien entre les estratègies explicatives, exploratòries o transformadores, segons si la segona onada de treball de camp vol estendre, focalitzar o matisar i/o contradir els resultats obtinguts en primera instància. No obstant, la resta d'autors estudiats agrupen tots aquests subprocessos com a part del propi procés d'articulació de dades. Per exemple, Bericat (1998) fa ús només del terme combinació, o Brannen (2005) de complementarietat per posar de relleu el fet que les diferents fases d'investigació porten a generar un cos integrat de conclusions o nou coneixement. Tot i així, el principal problema que presenten aquest tipus de dissenys és, precisament, el seu encadenament, és a dir com connecten totes dues parts, i de quina manera dialoguen entre elles. Com ho plantegen Miles i Huberman (1994:42), el problema no és la pròpia combinació de fases, sinó quan fer-ho i per quins propòsits:

«The question, then, is not whether the two sorts of data and associated methods can be linked during study design, but whether it should be done, how it will be done, and for what purposes»

Per a aquesta investigació, se segueix el criteri de Brannen (2005:176) quan afirma:

«Data collected from different methods cannot be simply added together to produce a unitary or rounded reality. When we combine methods, there are a number of possible outcomes,(...) when researches work with different types of data within the same research project, the way they use these data will vary according to the phase of the research in which the researcher brings the different data sets into play»

El tercer tipus són els que tenen com a objectiu principal la confirmació dels resultats obtinguts per tècniques diferents. És a dir, es busca la convergència de resultats a partir de la implementació de diferents mètodes en una sola fase de recerca. Aquest disseny ha estat majoritàriament concebut com a *triangulació* (Denzin 1970), i es fonamenta en la cerca d'incrementar la validesa de les dades. De manera general, es concep la triangulació com l'ús de múltiples mètodes en l'estudi d'un mateix objecte. Morse (1991) presenta una definició més acurada, concebut la triangulació com l'ús d'almenys dos mètodes, habitualment qualitatiu i quantitatiu, per a encaminar el mateix problema d'investigació, permetent així una aproximació més comprensiva al problema d'investigació. El fet que l'obtenció de les dades no es realitzi

en estadis successius, sinó que té lloc en un mateix moment o fase, porta a Creswell (2003) a considerar aquests dissenys com a “*concurrents*”, i a Brannen (2005) “*corroboratius*”, és a dir els mateixos resultats es deriven de ambdós mètodes quantitativs i qualitativs en una única fase de recollida i anàlisi de la informació.

Finalment, el quart tipus, es tracta de dissenys que suposen, de manera anàloga a la triangulació, una sola fase d'obtenció de dades, però en aquesta cas cada mètode serveix per mesurar aspectes diferents, però complementaris, de la mateixa problemàtica o objecte d'estudi. En general, en aquests dissenys existeix un mètode central que “*incrusta*” l'altre, i que marca l'orientació general de l'estudi. A diferència de la triangulació, la integració es produeix en la fase d'anàlisi, de manera que el conjunt de la informació s'interpreta conjuntament. Creswell i Plano Clark (2011) parlen “*d'anidació*” (*nested designs*) per donar compte d'aquest procés d'encastar un mètode en un altre. La seva correspondència amb la resta d'autors estudiats és només parcial, ja que aquesta mena de dissenys no ha estat contemplat en les seves obres. Per a Brannen (2005), l'“*elaboració*” és una estratègia en què un conjunt de dades qualitatives exemplifica de quina manera els resultats quantitativs poden ser aplicats en casos particulars. Callejo i Viedma (2006) afirmen que l'estratègia “*d'articulació en la integració*” té lloc en alguna de les fases de la investigació, quan els subjectes estudiats col·laboren de manera directa amb l'equip investigador, de manera que els subjectes observats esdevenen protagonistes de la interpretació dels resultats.

Aquesta investigació ha dut a terme una estratègia de complementació en el sentit de Brannen (2005), en què els mètodes quantitativs i qualitativs són diferents però s'interpreten de manera conjunta, o combinada segons Bericat (1998), i en què la fase de recollida de dades qualitatives intenta resoldre les debilitats de la fase quantitativa, a través de la incorporació de nova informació obtinguda en aquesta nova fase. A més, es l'obtenció de les dades es fa de manera seqüencial, seguint a Creswell (2003) i Creswell i Plano Clark (2011), en dues etapes o fases de treball de camp, en què la primera dóna sentit a la segona. El següent punt entra en detall a desenvolupar l'estratègia metodològica seguida en aquesta tesi doctoral.

5.1.2. El disseny dut a terme

L'aproximació quantitativa i qualitativa a les trajectòries laboral de la immigració

Aquesta investigació utilitza un disseny seqüencial amb dues fases, una primera quantitativa i una segona qualitativa. En la primera s'han realitzat anàlisis bivariades i multivariades amb les dades de la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL) i l'Enquesta de Població Activa (EPA), a més s'ha partit d'un anàlisi de conglomerats dut a terme pel “Grup d'Estudi Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT)” per

identificar cinc tipus principals de trajectòries⁶⁰. Posteriorment, en una segona fase de recerca, aquesta tipologia s'ha utilitzat per a seleccionar una mostra d'individus que encaixaven amb els grups identificats, i s'ha procedit a realitzar entrevistes en profunditat. La figura 5.2 mostra gràficament tot aquest procés.

Aquest disseny permet la combinació de les potencialitats de l'ús d'informació extensiva i intensiva. Seguint a Sarabia (1985) els dissenys extensius (és a dir, quantitius) cerquen l'ideal d'examinar tots els individus d'una mateixa classe, però quan això no és possible es recorre a una mostra, a partir de la qual s'identifica el nombre mínim representatiu de tot l'univers, a partir del qual es poden fer extrapolacions amb un marge d'error molt petit. Els dissenys intensius (qualitatius) suposen l'estudi d'un membre típic a partir del qual es poden identificar els discursos i imaginaris socials dominants del grup al qual pertany. Aquests casos típics (Flick 2009) es consideren representatius de la majoria dels casos classificats en cada grup, o tipus d'una tipologia.

En la primera fase quantitativa s'ha procedit a contextualitzar el fenomen a estudiar, les trajectòries laborals de la immigració, en funció de les variables proposades per a l'anàlisi (*veure capítol 4*). En aquest moment, s'ha analitzat quantitativament la situació laborals dels treballadors immigrants des d'una perspectiva longitudinal, i de manera comparada a la població autòctona ocupada, a través de les dades provinents de la MCVL i l'EPA. L'estratègia concreta d'anàlisi d'aquest primer nivell ha estat la següent: en primer lloc, s'han comparat varies cohorts d'entrada al mercat espanyol, comparant les trajectòries salarials d'immigrants i autòctons. En segon lloc, s'ha procedit a analitzar l'evolució salarial de la cohort 96-01 controlant per nivell d'estudis, país d'origen, sector d'activitat i gènere, avaluant així la hipòtesi de la convergència. Posteriorment, s'han fet diferents anàlisis per estudiar la mobilitat vertical i horitzontal, també comparant les trajectòries d'autòctons i immigrants de la mateixa cohort i controlant per país d'origen, nivell d'estudis i gènere. A continuació, per tal de precisar quin ha estat l'efecte de l'entrada de nous treballadors sobre les trajectòries de la població autòctona, s'han construït dos indicadors diferents: concentració i segmentació, en els diferents sectors d'activitat. En darrer lloc, de manera exploratòria s'ha estudiat el possible impacte de la crisi actual (a partir del 2008) sobre les trajectòries laborals de la població immigrant. Finalment, s'ha establert una tipologia de trajectòries ideals en base a la informació anterior, amb l'ús de tècniques de classificació. La tipologia s'ha construït amb les dades de la MCVL i s'ha realitzat en el marc d'una investigació del Centre d'Estudis QUIT del departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona (Miguélez *et. al.* 2012).

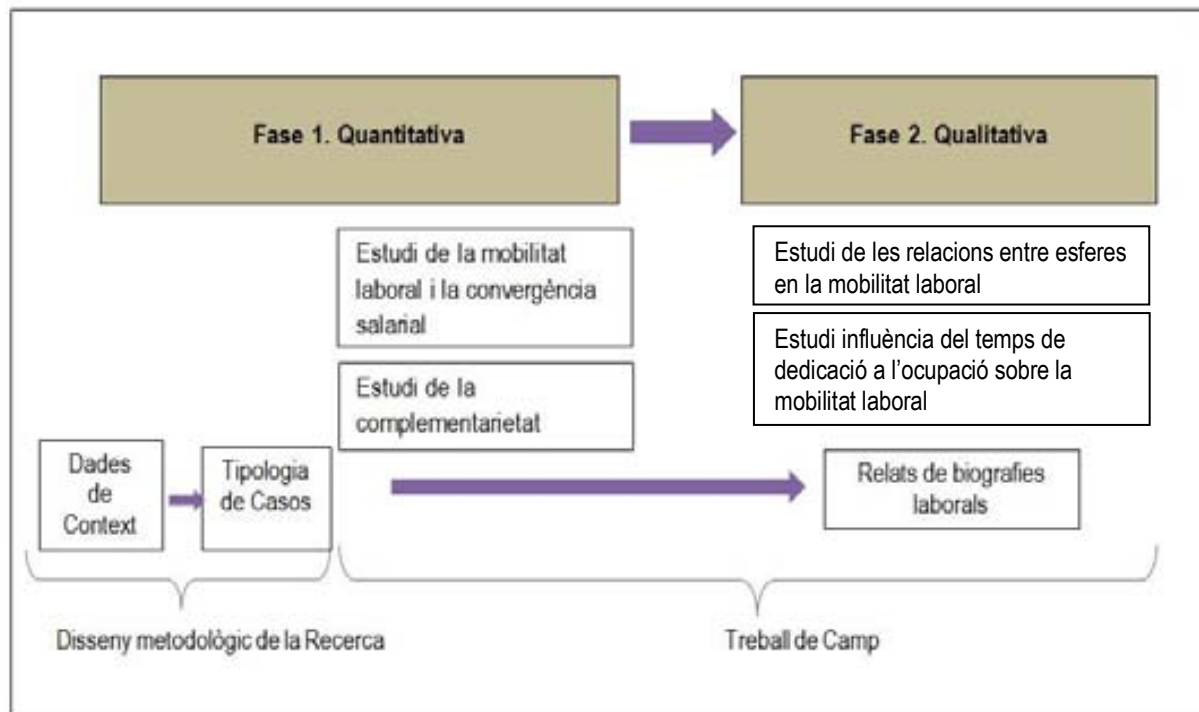
La segona fase qualitativa s'ha construït a través de les dades anteriors provinent de la MCVL, amb les que s'ha procedit a realitzar 24 relats de biografies laborals a treballadors immigrants i autòctons. Amb les dades obtingudes en aquest procés s'ha procedit a analitzar tres categories d'informació que amb el bloc quantitatiu no es podia respondre: a) esdeveniments viscuts fora de l'àmbit laboral, b) l'acumulació d'experiència, i c) l'avaluació o interpretació de les experiències.

---

⁶⁰ Veure Miguélez *et al.* (2012), capítol sisè, pàgines 247-258.

Aquesta segona fase qualitativa ha estat necessària donada la naturalesa de les preguntes d'investigació de les que parteix aquesta tesi, i en concret de la que es planteja la influència del temps i la formació informal o experiència laboral en les trajectòries de la població immigrant. A més, està connectada amb la primera fase de recerca ja que la selecció dels casos està fonamentada en els perfils de trajectòries identificats en aquest primer moment. Així doncs, totes dues fases no busquen una validació mútua, ja que els dos tipus de dades, així com la seva explotació, segueixen lògiques diferents, sinó que més aviat es proposa aconseguir un diàleg que permeti una millor interpretació de les diferents trajectòries laborals, així com la identificació de mecanismes de transició i punts d'inflexió que permeten explicar millor el procés d'integració laboral de la població immigrant.

Figura 5.2. Disseny de combinació seqüencial en dues fases dut a terme en la present recerca

Tot i que aquesta segona fase es focalitza en la relació entre el temps disponible vers l'ocupació i el temps domèstic i familiar, i quin és l'impacte que la conciliació de tots dos té sobre la mobilitat laboral, això no es pot fer sense entendre les transicions del curs laboral. Per això, els relats de biografies laborals complementen la primera fase d'investigació de manera privilegiada. A nivell quantitatiu, es mesura tant en funció d'anys de permanència en el mercat de treball com en hores setmanals dedicades únicament a l'ocupació. A nivell qualitatiu, es fa referència als aspectes simbòlics que comporta aquesta pràctica, i es concreta en termes de percepcions, expectatives, imaginaris i valors, actituds i responsabilitats.

Aquesta estratègia de recollida i anàlisi de la informació ha permès comprovar el conjunt d'hipòtesis i subhipòtesis plantejades en aquesta investigació. El quadre següent recull de quina manera s'ha precisat la validesa o les debilitats de cada una de les hipòtesis, bàsicament la primera fase de recerca ha permès donar resposta a les preguntes sobre la complementarietat, i les relacions entre la variable mobilitat/convergència i nivell educatiu, mobilitat/convergència i temps de permanència al mercat, mobilitat/convergència i sector d'activitat i mobilitat/convergència i regió d'origen. La segona fase de recerca i anàlisi ha estat útil per tal d'identificar els aspectes relacionats amb la influència del temps de dedicació, la percepció del temps de treball reproductiu i el temps de treball productiu, i les connexions entre les esferes de vida d'un individu.

D'aquesta manera s'ha anat situant l'agència dins l'estructura, partint de l'estudi sobre els sectors d'activitat i la segmentació del mercat en espais diferenciats o segments, l'objectiu és identificar com aquesta estructura modela la mobilitat laboral i la convergència salarial dels treballadors immigrants i autòctons, de manera comparada, i però sense oblidar les diferents estratègies que aquests poden posar en marxa en funció d'una sèrie de factors individuals i socials (com el gènere, l'origen, l'estructura familiar, el nivell de formació i les habilitats lingüístiques).

Figura 5.3. Mètodes empírics de contrastació de les hipòtesis

Hipòtesi	Mètode de contrastació
<p>Hipòtesi 1: La mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons gènere i origen.</p>	<p>Anàlisi de la mobilitat laboral al llarg del temps a partir de la seqüència de posicions en l'escala de categories professionals. Ús de tècniques bivariades i anàlisi de regressió logística sobre l'accés a les tres categories més altes. Anàlisi de la informació continguda en les entrevistes en profunditat, en particular sobre els efectes del temps de disponibilitat a l'ocupació, però també transicions i punts d'inflexió.</p>
<p>Hipòtesi 2. El grau de convergència laboral entre treballadors és limitat, persistint la bretxa salarial i ocupacional.</p>	<p>Anàlisi de la trajectòria salarial segons origen i gènere, en base a la construcció d'un índex salarial mitjà. Estudi de l'accés als salaris superiors a través de tècniques de regressió logística.</p>
<p>Hipòtesi 3. Les trajectòries laborals de la immigració han estat complementàries a les dels treballadors autòctons.</p>	<p>Elaboració de dos indicadors concrets: concentració i segmentació al llarg de tots els segments laborals. Anàlisi de la distribució i la presència de la immigració, en comparació a la població autòctona, en una tipologia ideal de trajectòries laborals elaborada prèviament.</p>
<p>Hipòtesi 4. Les trajectòries laborals s'expliquen a través del dinamisme existent entre variables individuals i estructurals. En concret, el sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de formació i el temps de dedicació a l'ocupació.</p>	<p>Realització i anàlisi de taules de regressió logística per estudiar la validesa de diferents models. Anàlisi de la distribució i la presència de la immigració al llarg d'una tipologia ideal de trajectòries laborals. Anàlisi de la informació continguda en les entrevistes en profunditat, en particular sobre els efectes del temps de disponibilitat a l'ocupació, però també transicions i punts d'inflexió, i vivència subjectiva de la mobilitat.</p>
<p>Hipòtesi 5. Les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones.</p>	<p>Mesura de la distància i la variabilitat de l'ocupació i la desocupació a través de tècniques bivariades, i anàlisi de l'estructura del mercat laboral amb tècniques de regressió logística sobre l'accés al segment primari del mercat de treball. Anàlisi de la informació continguda a les entrevistes, en particular, dels condicionants de gènere i els discursos al voltant de la cura i les responsabilitats familiars. Identificació d'imaginari al voltant de l'ocupació i la cura familiar.</p>

5.2 L'anàlisi Quantitativa

La recerca quantitativa s'associa freqüentment amb un nombre diferents d'enfocaments per a la recollida de dades. En particular, dins de la sociologia, les enquestes són un dels mètodes més comuns. La majoria de les enquestes estan basades en dissenys anomenats “*correlacionals*” o “*de tall transversal*”. Això vol dir que les dades estan recollides en un moment determinat del temps de manera transversal amb l'objectiu de descobrir de quina manera i en quin grau unes variables estan associades amb unes altres. En aquesta mateixa línia, una altra via molt comuna és l'anàlisi de dades prèviament recollides, per organismes oficials en aspectes com l'ocupació (i la desocupació), la salut, el temps, etc. L'estudi inicial de Durkheim (1951) sobre el suïcidi és un primer exemple d'aquesta tradició. En aquest treball, es recullen totes dues vies d'obtenció de dades, per una banda l'Enquesta de Població Activa (EPA), elaborada per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) que es realitza de manera trimestral a una mostra de llars espanyoles, amb l'objectiu d'obtenir informació sobre l'activitat i la inactivitat laboral. Per altra banda, es fa ús de la Mostra Contínua de Vides Laborals (MCVL), que és un conjunt de dades obtingudes dels registres administratius que s'actualitza anualment, i és longitudinal en la mesura que reproduïx l'historial laboral de les persones registrades a la Seguretat social (SS). Tot i així, les dades també provenen del Padró Municipal i, en alguns casos, de l'Agència Tributària.

Amb aquestes dues fonts de dades s'ha procedit a realitzar la primera fase de recerca quantitativa. Seguint la proposta teòrica sobre l'enfocament de les trajectòries laborals a partir de la convergència salarial i la mobilitat laboral, l'anàlisi s'ha dividit en aquests dos grans blocs. Tot i que en el següent capítol (*capítol sisè*) s'explica l'estratègia d'anàlisi quantitativa amb major detall, aquí es recullen les seves principals característiques i es justifica metodològicament la seva utilització.

En primer lloc, per tal d'estudiar la convergència es presenta la informació en funció dels diferents factors proposats en les hipòtesis com a elements condicionadors de la trajectòria laboral dels treballadors immigrants, seguint la proposta del Model d'Anàlisi (*veure capítol quart*): el nivell de formació, els anys de permanència al país, el sector d'activitat i el temps disponible a l'ocupació. En cada una d'aquestes àrees es diferencien varis nivells d'anàlisi en funció del país d'origen i el gènere. Finalment s'utilitzen tècniques de regressió logística per tal d'estimar el pes relatiu dels diferents factors proposats en l'accés als nivells salarials superiors.

En segon lloc, se segueix un procés semblant per estudiar la mobilitat laboral, però en aquest punt destaca la influència del sector d'activitat, que es treballa de manera intensiva ja que la pròpia segmentació del mercat laboral esdevé un dels factors més importants que limiten les trajectòries ascendents. En tots dos casos, convergència i mobilitat, les tècniques que permeten realitzar aquests processos són la construcció

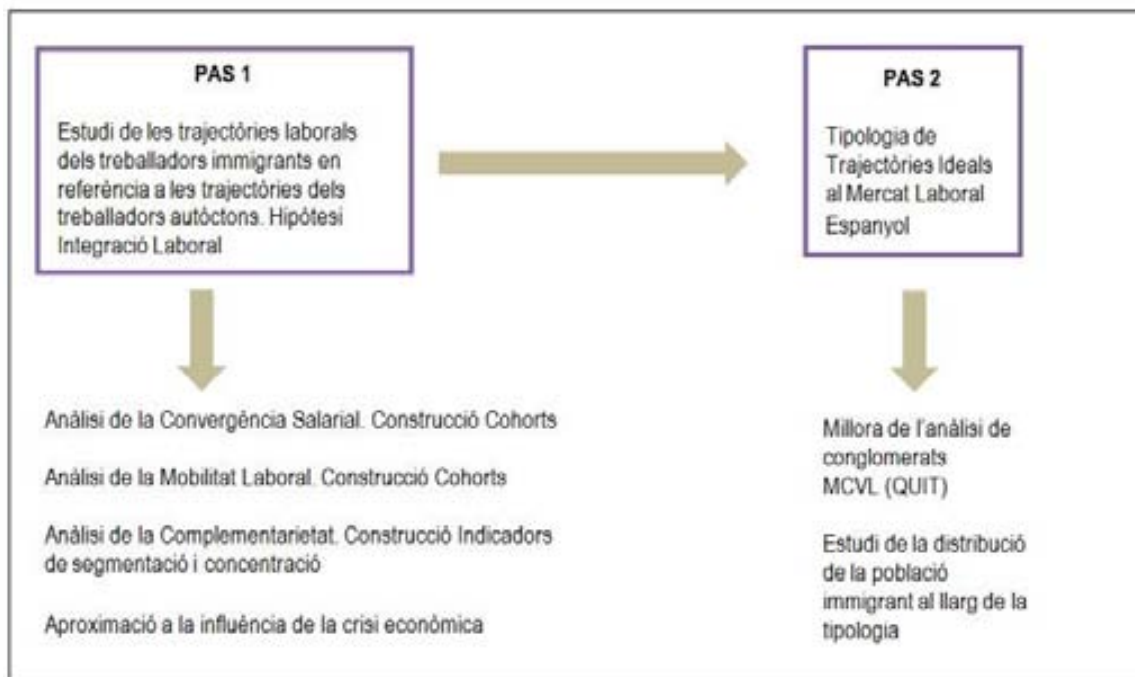
d'una cohort específica dins el mercat laboral, identificant diferències entre gènere, origen i anys de permanència al mercat. A més també es fa ús de taules de contingències per creuar fins a dues variables, i l'anàlisi de regressions logístiques probabilístiques per estudiar el pes relatiu de cada una de les variables independents en diferents models proposats relacionats amb el canvi de segment d'activitat i les probabilitats de tenir mobilitat vertical ascendent.

En tercer lloc, es realitza un anàlisi de complementarietat entre el procés d'ocupació d'immigrants i autòctons. Per tal de comparar la posició de treballadors autòctons i immigrants al mercat laboral espanyol en termes de complementarietat, s'han construït dos indicadors diferents: l'índex de concentració i l'indicador de segmentació. El primer mesura la freqüència en què la població immigrant s'ocupa en cada un dels sectors d'activitat i categories professionals en comparació els seus homòlegs autòctons. El segon s'utilitza per conèixer les pautes de semblança i dissimilitud entre l'ocupació dels dos col·lectius.

En quart lloc, i de manera aproximativa, es fa una avaluació de l'impacte de la crisi actual sobre les trajectòries laborals de la població immigrant, i en concret sobre les probabilitats de pèrdua d'ocupació o accés a aquesta des de la desocupació.

Finalment, tota aquesta informació és utilitzada per millorar l'elaboració d'una tipologia de trajectòries laborals, feta anteriorment amb les mateixes dades quantitatives. La figura següent presenta de manera gràfica tota aquesta estratègia.

Figura 5.4. L'estratègia d'anàlisi quantitativa

5.2.1. La Mostra Continua de Vides Laborals

La MCVL proporciona informació relativa als registres informatitzats de la SS i del Padró Municipal Continu i, depenent de la versió, de dades fiscals de l'Agència Tributària. A partir del 2004, aquesta base de dades ofereix informació anual al voltant d'un milió de persones que han tingut en l'any de referència alguna relació amb la Seguretat Social (SS), independentment de la durada o el tipus d'aquesta relació. Per tant la MCVL només és representativa de la població registrada a la SS, o bé d'aquelles persones que reben prestacions o hi contribueixen via cotitzacions. Per a confeccionar la mostra se selecciona el 4 per cent d'aquestes persones mitjançant un mostreig aleatori simple, sense cap tipus d'estratificació. Fins el moment existeixen diverses onades de la MCVL pel període 2004-2010. Aquesta investigació utilitza les onades dels anys 2007⁶¹.

La MCVL presenta pros i contres. En primer lloc, té l'avantatge que inclou no només treballadors, sinó també perceptors de pensions o prestacions per desocupació (siguin contributives o no), i a més reproduïx l'històric laboral de les persones seleccionades remuntant-se fins on es conserven fitxers administratius. Així, un dels grans potencials de la mostra és la seva estructura panel, actualitzada de manera anual sobre un gran nombre de casos. En efecte, la grandària de la mostra és un aspecte a destacar, ja que permet estudiar col·lectius relativament petits, que en altres enquestes no solen aparèixer o no solen ser significatius. A més, les dades de tipus longitudinal possibiliten l'estudi d'àrees que fins ara han estat poc tractats, com la transició entre la vida adulta i la jubilació, les pensions i la seva sostenibilitat, les trajectòries laborals de diversos col·lectius, la comparació entre remuneracions, o els efectes de les polítiques públiques a mitjà i llarg termini. Així mateix, el conjunt de les variables que ofereix la MCVL és molt ampli, en la versió del 2007 s'inclouen un conjunt molt ampli de variables agrupades en 7 mòduls diferents: dades personals, dades de convivència, dades de participació laboral, dades d'afiliació, dades de bases de cotització (per compte propi o d'altri), dades de prestacions i dades fiscals.

Tanmateix, la MCVL també presenta forces contres. En primer lloc, és impossible captar les trajectòries laborals dels treballadors situats fora de la SS, i aquest aspecte és rellevant si tenim en compte que molts treballadors immigrants s'ubiquen en l'economia informal a l'inici de la seva trajectòria a Espanya, o transiten entre la formalitat i la informalitat al llarg del cicle laboral. En segon lloc, la MCVL presenta alguns inconvenients en l'ús de la variable "nivell educatiu", i la construcció de la categoria "immigrant".

---

⁶¹ Tot i que actualment ja estan disponibles les dades pels anys 2009 i 2010, cada fitxer de microdades requereix d'una fase de preparació molt exhaustiva, i per tant en el moment de finalització del treball de camp encara no era factible treballar amb les darreres onades. Per tal de procurar la màxima actualització de les dades s'ha procedit a complementar la MCVL amb les dades de l'EPA, tal i com s'exposa en el punt 5.2.3 d'aquest mateix capítol.

El següent quadre mostra algunes de les característiques personals dels casos recollits en la MCVL de l'any 2007, que és la que més s'ha utilitzat en aquesta tesi, i en concret és la que ha servit de base per a la posterior elaboració de les tipologies ideals. Convé destacar que un 55% són homes, la majoria del total se situen entre els 30 i els 59 anys, i tenen un nivell educatiu baix, gairebé el 33% té educació primària i un 26% secundària mentre que només el 4% compte amb estudis universitaris. El nivell d'estudis en la MCVL prové de la unió de les dades de la Seguretat Social amb les del Padró municipal, i això fa que aquesta variable presenti alguns problemes, ja que sovint no recull el nivell educatiu actual de l'individu, sinó el darrer que va registrar. Per exemple, si comparem aquests resultats amb els de la EPA pel mateix any (*veure taula 5.2*), s'observa que el nivell educatiu de la MCVL està molt esbiaixat a la baixa. Per això, caldrà prendre molta precaució amb aquesta informació de cara a extreure conclusions sobre la influència del nivell educatiu en les trajectòries laborals.

Taula 5.1. Estadístic descriptius de la MCVL 2007

Variable	Nombre	Percentatge
<i>Origen Geogràfic</i>		
Autòctons	1.092.075	90,93
Immigrants econòmics	87.116	7,25
UE-15, i resta països centrals	21.807	1,82
<i>Gènere</i>		
Homes	535.024	55,45
Dones	665.961	44,55
<i>Edat</i>		
14-29	232.113	19,36
30-44	389.908	32,53
45-59	266.073	22,20
60-64	64.836	5,41
Més de 64	245.790	20,5
<i>Nivell Educatiu (dades del Padró)</i>		
Educació Primària	392.691	32,70
Educació Secundària	312.146	25,99
Batxillerat – FP superior	233.711	19,46
Universitaris	51.107	4,26
Total Individus	1.200.998	

Font: Garcia Pérez 2008

Taula 5.2. Estadístic descriptiu de la distribució segons nivells educatius, EPA 4rt Trimestre 2007

Nivell Educatiu	Percentatge
Estudis Primaris	30,1%
Estudis Secundaris Obligatoris	24,6%
Estudis Secundaris Post-obligatoris	19,8%
Universitaris	22,7%

Font: EPA INE. 4rt trimestre 2007

Una altra variable que presenta problemes en la MCVL és la distinció entre immigrants i autòctons. Cal anar molt en compte com es construeix la categoria immigrant. La mostra ofereix informació sobre l'origen geogràfic dels individus procedent de la EU-15, EE.UU, Japó o Canadà (etiquetat a la taula 1 com a "EU-15, i resta països centrals), i aquells provinents de països extracomunitaris amb menors índex de desenvolupament econòmic (etiquetats com a Immigrants econòmics). Per aquesta diferenciació és possible utilitzar la variable nacionalitat o la variable país d'origen, però presenta menys errors la nacionalitat ja que el país d'origen conté molts valors erronis o no observables per a una proporció prou important de la mostra.

En darrer lloc, l'ús de la MCVL ve justificat per la voluntat d'estudiar les trajectòries laborals. Aquesta és l'avantatge principal, donada l'estructura panel de la mostra. Tot i així, ja que la seva procedència és administrativa, la fase de preparació i adaptació del conjunt de les dades per a usos d'investigació social és molt extensa i complicada⁶², fent molt llarg el procés d'homogeneïtzació, estructuració i filtrat dels registres de la MCVL de cara a la seva utilització estadística. Per això, i com ja s'ha esmentat, tot i tenir disponibles versions més actuals de la MCVL, aquesta tesi basa bona part del seu treball en l'explotació de l'onada 2007, tenint present que amb independència de les dades utilitzades, les conclusions d'aquesta tesi doctoral són atemporals pel fet que contribueixen amb noves reflexions a la teoria existent sobre integració laboral de la immigració a Espanya, i aporten una nova visió pel conjunt del coneixement del fenomen, més enllà de les dades concretes que es treballen.

---

⁶² Pel cas d'aquesta tesi doctoral, s'ha aprofitat la sinèrgia de la participació de l'autora al *Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT)* de la Universitat Autònoma de Barcelona, i en concret s'ha treballat amb les dades processades pel professor Pedro López i la doctoranda Vanessa Alcaide.

5.2.2. L'Enquesta de Població Activa

L'EPA és un enquesta trimestral rotativa realitzada per l'Institut Nacional d'Estadística (INE). La mostra conta de 64.000 llars, contenint així uns 150.000 individus majors de 16 anys. L'esquema de rotació comporta que cada nou grup de rotació roman a la mostra durant sis períodes consecutius (un any i mig). L'enquesta es realitza des de 1964 (tot i que només hi ha dades individuals disponibles des de 1976), i s'ha modificat en diverses ocasions. En concret, l'any 1987 es van introduir algunes preguntes retrospectives, que a la vegada van tornar a ser modificades el 1992, el 1999 el qüestionari va ser modificat de nou, i el canvi més recent ha tingut lloc l'any 2005. Aquest darrer canvi ha implicat una nova metodologia, a la que s'hi referirà més endavant.

El qüestionari es realitza telefònicament de manera individual, i se sotmet a una sola persona que respon per tots els membres de llar. L'informant pot variar en entrevistes successives, ja l'EPA no és estrictament una enquesta personal. Aquest fet explica les baixes taxes de desgast mostral, i a més contribueix a reduir la importància del desgast endogen per a certs grups de població (com és el cas de persones en edats mitjanes o pròximes a la jubilació). No obstant, el caràcter no-personal de l'EPA també pot introduir altres errors, especialment en les respostes retrospectives.

A nivell metodològic, l'EPA segueix les recomanacions d'Eurostat (Oficina estadística de la UE), i actualment és una de les eines estadístiques més utilitzades per estimar el volum de l'ocupació i la desocupació a l'Estat espanyol.

Com a resultat, l'EPA conté informació, durant la setmana de referència en què té lloc la realització de l'enquesta, relativa a l'activitat laboral, l'educació i les característiques familiars. Tanmateix, no conté informació sobre salaris ni altres fonts d'ingressos. Un altre problema important d'aquesta eina és el biaix de gènere. En aquest sentit, l'EPA respon als models laborals habituals centrats en el mercat i categoritza com a "no-treball" les activitats realitzades a la llar (Carrasco i Mayordomo 2000). Segons aquestes autores, podria semblar fàcil la solució amb una correcció formal, però el problema persistiria en la mesura que la separació entre les dades d'ocupació i les de treball familiar no resulta analíticament adequada per a investigar les característiques de l'ocupació femenina. L'enquesta, al centrar-se en l'ocupació, no permet captar el conjunt d'activitats que realitzen les persones, ni observar el temps en què es reparteix l'ocupació i les responsabilitats domèstic-familiars. Per Carrasco i Mayordomo (2000: 5),

«En efecto estas definiciones [las relativas al mercado de trabajo] fueron elaboradas a partir de un modelo de empleo masculino, según el cual el trabajador asalariado ofrecía su fuerza de trabajo desde el principio de su vida activa hasta que abandonaba el mercado (por jubilación), (...) y no tenía cargas familiares que condicionaran su participación»

Finalment, l'any 2005 es van introduir canvis important tant en el qüestionari com a la base poblacional, és a dir l'univers a partir del qual es mesura la mostra. Els canvis demogràfics produïts en els darrers anys, sobretot l'entrada d'un gran nombre de persones immigrades, ha empès a la introducció de millores en la selecció de la mostra. De fet, la immigració ha estat important no només pel seu volum i augment en molt poc temps, sinó perquè ha estat una emigració principalment econòmica, és a dir són persones que han vingut a treballar. Per tant, el mercat laboral s'ha vist modificat per la presència d'un volum tan gran de nous treballadors en tan poc temps, i les estadístiques sobre aquest mercat han de ser capaces de reflectir aquests canvis. Així, des del primer trimestre de 2005 l'EPA ha canviat el qüestionari, i el mètode de recollida d'informació en el camp, i a més s'ha incorporat una nova base de població obtinguda del cens del 2001, l'anterior es basava en el cens del 1991, i de les successives actualitzacions del Padró Municipal Continu.

Una de les conseqüències d'aquests canvis es van veure reflectits en els resultats d'aquell mateix any. Així, amb el nou procés es va registrar un important augment de l'ocupació a temps parcial, l'ocupació durant poques hores a la setmana, la pluriocupació, i l'augment de persones que ajudaven al negoci familiar sense ser remunerades (García 2005). A més, la nova EPA també inclou preguntes que generen noves variables, com les que fan referència a les implicacions de les tasques de cura sobre l'ocupació. Per exemple, el nou qüestionari registra si el fet d'atendre a la cura de persones dependents (infants, persones grans, amb malalties o amb discapacitats, etc.) suposa un impediment al incorporar-se al mercat de treball o assumir una ocupació a temps complert.

5.2.3. Diferències entre la MCVL i l'EPA És possible la seva complementaritat?

Les dues fonts d'informació citades presenten avantatges i inconvenients. La principal diferència entre ambdues fonts d'informació és que l'EPA pot recollir aquelles persones que o bé no tenen relació amb la SS, o bé tenen un altre sistema de previsió social (en particular els funcionaris de Classes Passives, com jutges, magistrats, fiscals i membres de les forces armades). Per tant, a través de l'EPA es podria captar part de l'economia submergida, cosa que és del tot impossible amb la MCVL. A més, l'EPA permet realitzar estudis de secció creuada bastant més detallats, ja que les dades són actualitzades de manera trimestral, mentre que la MCVL s'actualitza anualment. A més l'EPA també facilita la identificació de casos de pluriocupació en funció de l'activitat principal i secundària, definits així pel propi treballador entrevistat.

Per altra banda, la població definida per la MCVL és estrictament la població ocupada, i només es correspon parcialment a la població activa tal i com la defineix l'EPA, ja que està formada per persones

que tenen ingressos derivats d'una ocupació, present o passada. Seguint aquesta definició, la població de la MCVL es correspondria amb la categoria de "*perceptors d'ingressos*" de l'EPA, continguda dins la variable "*població activa*". Tanmateix, per elaborar estudis amb dades panel on l'historial laboral dels treballador tingui un pes determinant, la MCVL està molt més ben preparada.

Finalment, en termes de comparació, tot i que els àmbits territorials i poblacionals siguin diferents en totes dues fonts, és possible extreure'n grups equiparables. Seguint a Ramos Muñoz (2007, citat a García Pérez 2008) les dues mostres ofereixen dades molt similars, havent fet els ajustos possibles perquè la comparació es produeixi en les condicions més homogènies possibles. L'única diferència s'obté per a joves i dones estrangeres, que s'explicaria per la possibilitat de l'EPA de captar l'ocupació no registrada, o no afiliada a la SS. En aquest cas, i donada l'elevada presència de l'economia informal en aquests casos, les dades de l'EPA permeten matisar els resultats obtinguts a través de la MCVL.

En aquesta investigació, no es pretén comparar els resultats de totes dues fonts, sinó complementar les deficiències d'una amb l'altra. De manera general s'utilitza la MCVL perquè permet estudiar les transicions i trajectòries, però els resultats són matisats amb les dades de l'EPA, especialment per aquells casos on l'economia submergida és important, com pel cas de la dona immigrant, o per contrastar els nivells educatius.

No obstant, cap de les dues fonts presenta dades suficients sobre la influència del treball domèstic sobre el comportament laboral, i la trajectòria conseqüent. Cal recordar que un dels objectius d'aquesta tesi doctoral és mostrar les diferents trajectòries en funció de varis factors que en caracteritzen la mobilitat laboral. El temps de dedicació exclusiva (tant a nivell quantitatiu com qualitat) és un aspecte prou important. El següent apartat justifica el perquè de la combinació entre mètodes de recollida i anàlisi de dades, en la base del biaix de gènere que pot suposar una interpretació del mercat de treball basada únicament en la concepció de l'ocupació, sense entendre les relacions entre els àmbits familiars i laborals en la construcció de diferents trajectòries.

5.3. L'anàlisi Qualitativa

Aquesta tesi doctoral aproxima l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració a través de la mobilitat laboral d'aquests treballadors i de la seva convergència salarial cap a la població autòctona. Amb aquest objectiu s'han plantejat una sèrie d'indicadors que donen forma a tots aquests conceptes. Alguns d'ells no són únicament mesurables i quantificables, sinó que a més tenen una importància cabdal pel conjunt de significacions, continguts i responsabilitats que porten associat. Així, en el cas que ocupa, es considera necessari tenir en compte el curs de vida per entendre les diferents transicions entre un estadi laboral i un altre, així com aquells esdeveniments que suposen moments de trencament amb la trajectòria passada. En concret ens referim a tres aspectes concrets, que no es poden desvincular de la mobilitat laboral: la concepció del temps, l'experiència laboral i la formació i les implicacions qualitatives dels sectors d'activitat.

En primer lloc, la concepció del temps. El temps no és només una limitació a la mobilitat laboral, en forma de quant temps es dedica a l'ocupació de manera exclusiva, sinó que és un plantejament que permet prioritzar les relacions de poder i els significats socials de la seva distribució (Dupuy 1986, Luhmann 1991). En altres paraules, seguint a nombroses científiques socials, el valor heurístic del temps rau en el seu poder per evidenciar les desigualtats de gènere en el mercat laboral a través dels usos del temps. El coneixement específic sobre com les persones utilitzen i distribueixen quotidianament el temps permet fer visible el treball domèstic i familiar, i posar de manifest la seva desigual distribució entre homes i dones. Com s'explica en el segon i tercer capítol, la menor disponibilitat de temps dedicat a l'ocupació pot ser una de les causes de menor mobilitat laboral de la dona, però pot ser un element encara més rellevant pel cas que ens ocupa. Per a les famílies immigrants, els recursos per conciliar temps laboral i temps familiar poden ser menors al no disposar ni del mateix accés a serveis públics i/o privats, o disposar d'un cercle de relacions personals menor. Aquesta tesi doctoral vol explorar aquesta hipòtesi, i per això no n'hi ha prou en quantificar el nombre d'hores de dedicació a l'ocupació, també cal entendre la qualitat d'aquestes hores, les responsabilitats assumides en referència a un i altre treball (productiu/reproductiu), i la desigual distribució entre homes i dones com a pedra angular de la desigualtat laboral per raó de gènere.

En segon lloc, la inversió en formació i experiència laboral és un altre aspecte a considerar de manera qualitativa, i que, en part, està intrínscament relacionada amb el temps. Una de les hipòtesis que s'ha utilitzat en la literatura anterior sobre la incorporació de la immigració al mercat laboral de destí ha estat la pauta assimilacionista en forma de U (*veure capítol 2*). Aquesta hipòtesi entén la inversió en capital formatiu com un element clau per a la mobilitat laboral. En aquest estudi, la importància d'entendre els efectes d'un major coneixement sobre el mercat laboral espanyol o de l'acumulació una major experiència específica per aquest mercat són també elements importants. A més, si partim de la idea que aquesta

inversió està correlacionada de manera positiva amb la mobilitat ascendent, la variable temps de dedicació a l'ocupació pren encara més protagonisme, en la mesura que limita les oportunitats de formació, i en conseqüència de promoció.

En darrer lloc, el sector d'activitat és un altre aspecte que es planteja com a variable explicativa de les trajectòries laborals. En aquest sentit, les dades quantitatives no aporten tota la informació necessària per donar resposta als objectius d'investigació d'aquesta tesi doctoral. En concret, es fa referència a l'economia informal o submergida, a les normes implícites de cada ocupació i/o sector d'activitat, i les transicions i els punts d'inflexió de les experiències laborals viscudes pels propis treballadors.

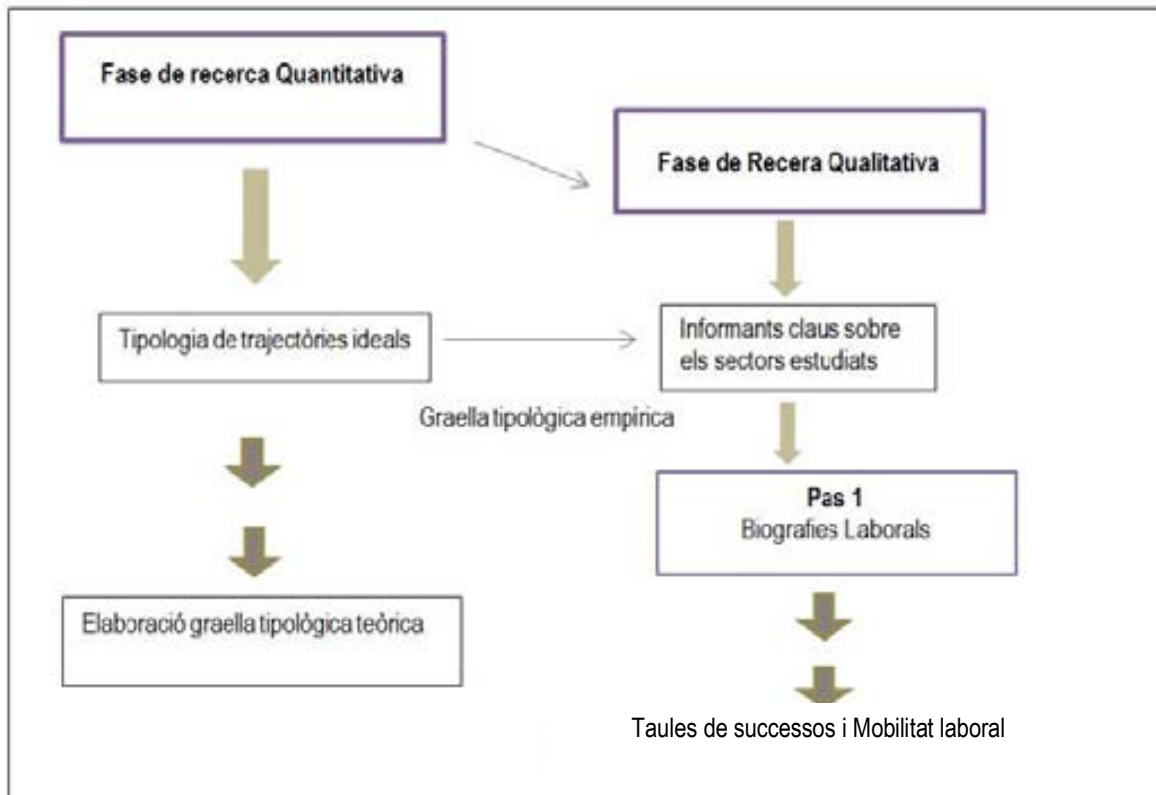
Finalment, la recerca qualitativa porta associada una sèrie de fortaleces que s'han vist reflectides durant el treball de camp, i que han permès millorar l'anàlisi de la informació recollida. La recerca qualitativa permet accedir a elements inesperats, o no estructurats en el disseny teòric d'una investigació. Com es veurà en posteriors capítols, durant l'anàlisi d'aquesta informació han sorgit noves variables, no tingudes en compte en el model d'anàlisi, molt rellevants per entendre la configuració de diferents trajectòries de treballadors immigrants en el mercat laboral espanyol.

En aquesta segona fase, i en base a la tipologia de trajectòries ideals identificada amb les dades de la MCVL, s'ha procedit a seleccionar un conjunt d'individus que encaixen, per les seves característiques, a cadascun dels tipus de trajectòries identificats, però afegint un nou eix mostral per tal d'identificar les desigualtats en la distribució del temps i l'accés als recursos de conciliació. El pas de la graella tipològica teòrica a l'empírica està àmpliament explicat en el capítol setè, tanmateix convé fer-ne algunes apreciacions. En primer lloc, la selecció dels informants claus s'ha intentat acotar al màxim en funció de les variables identificades a nivell teòric, no obstant quan això no ha estat possible s'ha intentat respectar el màxim la tria inicial, i s'ha justificat teòricament el canvi (*veure punt 5.3.3 d'aquest mateix capítol*). En segon lloc, la tècnica utilitzada ha estat l'anàlisi de biografies laborals a través de les "*taules de successos*". Aquesta eina ha permès entendre de manera privilegiada l'adaptació del subjecte a diferents situacions i canvis laborals, i ha consistit en establir un seguit de fases des del punt de vista de la trajectòria laboral en què cada un dels factors relacionats amb la mobilitat laboral són observats en relació als canvis d'ocupació (*veure capítol setè*)

La figura següent il·lustra els passos seguits, i els punts següents detallen les successives decisions metodològiques al respecte.

Figura 5.5. Els passos de la fase de recerca qualitativa

5.3.1. Els relats de biografies laborals

Denzin (1989) defineix els mètodes biogràfics com l'ús sistemàtic i col·lecció de documents vitals, els quals descriuen moments i punts d'inflexió en la vida dels individus. Aquests documents inclouen autobiografies, biografies, diaris, cartes, històries i relats de vida, i cròniques d'experiències personals. Per la seva banda Lomsky-Feder (1995) defineix la investigació biogràfica com el conjunt d'experiències d'una persona al llarg del temps i la seva interpretació intercedida per les experiències posteriors, que inclouen una selecció conscient i inconscient de records, successos o situacions en les quals hi va participar de manera directa o indirecta. D'aquesta manera, el relat que fa una persona no és només una descripció d'esdeveniments sinó també una selecció i avaluació de la realitat. D'aquí l'avantatge dels relats biogràfics per sobre d'altres mètodes qualitius, permeten recollir l'experiència dels actors tal i com ells la processen i interpreten, filtrada, explícitament o implícita, per les creences, actituds i valors dels propis protagonistes (Golby 1997). Així doncs, és possible ubicar les trajectòries laborals dels subjectes en el seu context històric i social, i en el conjunt de percepcions, imaginaris i discursos del període estudiat.

En aquesta tesi doctoral, el contingut i la forma de la narració expressada pels subjectes són el material que s'utilitza en l'anàlisi, i la tècnica d'enregistrament de dades i obtenció de les narracions es realitza a través de l' *entrevista semiestructurada o en profunditat de biografies laborals* (veure Annex del capítol 5). Seguint a R. Sautu (1999:30)

«el método biográfico se caracteriza por su objetivo de reconstruir desde el actor situaciones, contextos, comportamientos, así como percepciones y evaluaciones. El eje es reconstruir un proceso ubicado históricamente, es decir, está constituido por una o varias personas ubicadas históricamente, que tienen en común haber sido actores en los sucesos que narran»

Pel què fa al disseny de la investigació biogràfica, s'estructura de manera que permeti identificar les transicions laborals i els punts d'inflexió que marquen el pas d'un estadi a un altre, no només atenent a aspectes dins el propi mercat laboral, sinó també en altres àmbits, així com en les relacions entre l'esfera laboral i familiar. En concret, en base a les dimensions definides de la mobilitat laboral, es ressegueix les trajectòries de la població immigrant, i es compara amb les de la població autòctona, tant pel què fa a mobilitat com la convergència salarial entre totes dues. En aquest procés es té sempre present que el temps forma part de la construcció de l'objecte d'investigació i de la interpretació de les dades, raó per la qual el disseny incorpora principalment la investigació dels períodes de canvi o punts d'inflexió en la trajectòria laboral dels individus. Seguin a Wheathon i Gotlib (1997), els punts d'inflexió estan caracteritzats per aquells successos que representen un canvi en la direcció del curs de vida en relació a la trajectòria (en aquest cas, laboral) passada, i tenen un pacte en les probabilitats de les oportunitats futures (per l'objectiu d'aquesta tesi, en termes de mobilitat laboral).

Blocs temàtics del quió de l'entrevista

Aspectes Principals	Blocs d'Informació	
Mobilitat laboral: sector d'activitat i categoria professional Projecte Migratori i expectatives laborals	Bloc 1	Transicions
Nivell Qualificació i procés formatiu Esdeveniments familiars Altres successos	Bloc 2	Punts d'inflexió
Gestió del Treball Domèstic i de cura Qualitat del temps del treball productiu	Bloc 3	Temps Disponible a l'ocupació

5.3.2. Les unitats d'observació. La graella tipològica

La tipologia de trajectòries identificada, amb dades de la MCVL 2007, en l'estudi del Grup d'Estudis QUIT (Miguélez *et. al.* 2012) ha estat la base per seleccionar una mostra teòrica d'individus a entrevistar. En aquest cas, al ser impossible entrevistar a tots els membres de la mostra original quantitativa, ja que són més d'un milió de casos, s'ha realitzat un mostreig intencional en què les persones seleccionades per realitzar les entrevistes biogràfiques tenien característiques coincidents amb els perfils prototípics de cadascuna de les trajectòries identificades. Aquests casos típic es consideren representatius de la majoria dels casos classificats en cada tipus de trajectòria (Flick 2009). D'aquesta manera s'han identificat, a nivell teòric, 24 persones a entrevistar a partir dels següents eixos mostrals: mobilitat, nivell d'estudis, mida de l'empresa, sector d'activitat, nacionalitat, estructura de càrregues familiars (*veure figura 5.6*). Així, la MCVL ha estat la font principal a partir de la qual emergeixen els eixos de classificació mostral, però a més s'han afegit les dades de l'INE per justificar les dades sobre l'organització del temps de treball i l'estructura de càrregues familiars. A continuació es detalla com s'ha procedit en aquest punt (taula 5.3).

En darrer lloc, tal i com es mostra a la figura 5.7, l'estratègia de codificació per a l'anàlisi del contingut qualitatiu de les entrevistes s'ha establert a partir de sis famílies de categories analítiques en què s'ha estructurat la part qualitativa de recerca. Aquesta estratègia, o "*coding frame*" (marc de codis), ha permès ordenar i classificar la informació continguda a les entrevistes per a la posterior interpretació, però es tracta d'un marc deductiu, obert i susceptible d'integrar nous codis de caràcter inductiu. L'elecció d'aquesta estratègia es justifica en el fet que l'objectiu d'aquesta segona fase de recerca no s'orienta a mesurar el nombre en què certs elements apareixen al llarg del discurs, sinó que es basa en indicadors no freqüenciats (Bardin 1986) com la presència o l'absència de determinades qüestions. Aquesta estratègia ha facilitat la organització i sistematització de la informació, però cal constatar que en darrera instància la interpretació és una tasca exclusiva de la persona investigadora, i per tant cap mètode o tècnica pot arribar a substituir-la. El procés de transcripció de les entrevistes en profunditat s'ha realitzat amb el suport del programari F4, i el tractament de la informació així com la codificació s'ha realitzat amb el programa Nvivo 9 en la versió per a Windows.

Taula 5.3. Especificació dels eixos mostrals de la graella tipològica

Eix	Dimensions	Observacions
Mobilitat	Alta Mitjana-Alta Mitjana-Baixa Immòbil/Descendent } Ascendent	<i>Veure capítol 4 per a la seva construcció.</i>
Nivell d'estudis	Primaris Secundaris Obligatoris Batxiller o Formació Professional Superior Universitaris	<i>Veure capítol 4 per a la seva construcció.</i>
Edat	Generació <i>Sandwich</i>	Individus entre 45 i 60 anys.
Permanència	Any d'entrada al mercat laboral	1996-2001 (només controlable pel cas de treballadors immigrants, per tal d'identificar la tercera onada o moment del sistema migratori espanyol).
Gènere	Home Dona	L'eix del gènere s'ha construït a partir de la representació d'aquesta variable en cada un dels cinc tipus de trajectòries identificats. El primer i tercer tipus estan formats per un 59% i un 72% d'homes respectivament, i el quart i el cinquè per un 56% i un 58% de dones. En canvi, el segon grup presenta uns percentatges semblants, amb un 47% de dones i la resta homes. Aquesta paritat, juntament amb el fet que és el grup més nombrós (i per tant el que acumula major nombre de casos), fa que per aquest tipus s'hagin entrevistat homes i dones. <i>Veure capítols 6 i 7 per a major detall.</i>
Distribució Sectorial	Sanitat i administració pública Indústria, comerç i serveis qualificats Construcció i transports Hostaleria i serveis no qualificats Agricultura i sector de la llar	Agrupats segons la seva presència en cada un dels tipus. <i>Veure capítol 4 per a la seva construcció.</i>
Origen	Immigrant Autòcton	Aquest eix mostral s'ha construït a partir de la variable nacionalitat i país d'origen. Els autòctons es corresponen a aquells amb nacionalitat espanyola. La categoria immigrant està formada per la immigració econòmica, agrupant els individus procedents de països extracomunitaris de l'Amèrica Llatina, l'Europa de l'est i el nord de l'Àfrica. <i>Veure capítol 6 per la construcció i justificació d'aquesta tria.</i>
Treball reproductiu	Càrregues familiars Fills menors de 12 anys o pares dependents Sense fills) ni pares dependents, o fills majors d'edat.	La selecció de casos s'ha fet en funció de tenir fills menors de 12 anys o pares dependents a càrrec. Cal precisar que pel cas de les persones immigrants, sobretot per a les dones, el fet de tenir els fills en el país d'origen també es considera dins la categoria "amb càrregues familiars", ja que implica també una doble presència, telemàtica, però que respon a les lògiques sincròniques entre ocupació i cura.

Donat que aquest darrer eix mostral no apareix a la informació continguda en la MCVL, s'han utilitzat dades de l'enquesta d'usos dels temps, pel període 2009-2010 elaborada per l'INE, per a la seva justificació. Val a dir que tot i que l'indicador que s'està buscant és la dedicació a l'ocupació, com a estratègia de mobilitat, la selecció s'ha fet en funció de les càrregues familiars perquè facilita la identificació dels casos, alhora que és un reflex de la dedicació horària, tant en quantitat de temps com en qualitat d'aquesta dedicació. El següent punt recull aquestes dades.

A més, per realitzar la comparació entre treballadors immigrants i autòctons en cada un dels grups mostrals, s'intenta equiparar tant les seves característiques individuals com la seva posició en l'estructura ocupacional. No obstant, per tal d'ajustar el màxim possible l'equiparació entre situacions, cal tenir present els biaixos que pot suposar els anys de permanència al mercat laboral i el cicle vital:

- Pel primer cas (anys): dues persones d'origen diferent de la mateixa edat poden tenir experiències laborals diferents, donat que els immigrants s'han incorporat al mercat laborals espanyol en un procés de ruptura migratòria, i per tant la seva experiència prèvia no sempre els serà útil.
- Pel segon cas (cicle vital): dues persones d'origen diferent amb els mateixos anys d'experiència, no estaran en el mateix cicle vital, ja que si s'equipara segons l'antiguitat al mercat els treballadors autòctons seran probablement molt més joves que les persones immigrants, i per tant les seves responsabilitats familiars molt diferents.

Cal entendre que donades les característiques de la població immigrant, i sobretot el fet que en aquest estudi el focus principal està posat en la primera generació, evitar aquests biaixos no és una tasca fàcil. Per això, cal esmentar que si bé s'ha intentat seleccionar aquells individus amb característiques laborals i formatives, i trams d'edat⁶³ el més semblants possibles entre ells, la comparació plena mai ha estat possible a tenor dels dos aspectes comentats anteriorment (permanència i cicle vital). Així, aquest estudi no proposa una comparació clàssica entre els individus autòctons i immigrants, amb característiques similars, ja que mai es produirà una homogeneïtat dels dos col·lectius a comparar, sinó que més aviat es prenen les trajectòries laborals de la població autòctona com un referent més a l'hora d'interpretar els resultats de l'estudi de les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, sempre tenint en compte les condicions diferencials en què es produeixen els itineraris dels diferents perfils d'individus estudiats.

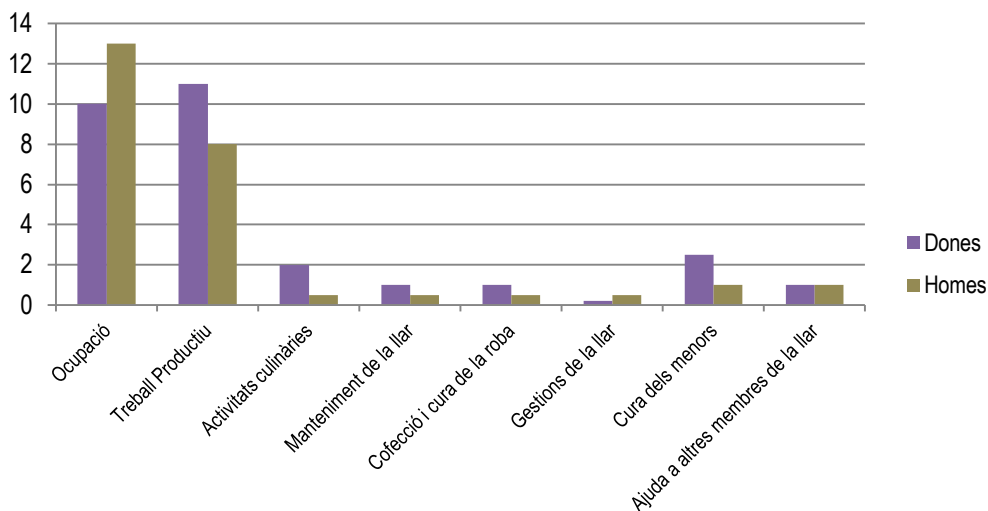
---

⁶³ Per la selecció en funció de l'edat s'ha establert la tria a partir del concepte de "generació sandwich", veure capítol 4.

5.3.2.1. El temps de treball reproductiu

En la distribució horària entre ocupació i treball reproductiu, les dones dediquen major temps que els homes a les tasques domèstiques i familiars, com mostra el gràfic següent, és a dir que són elles les que, de manera majoritària, cal esperar que experimentin situacions de doble presència, i per tant menors oportunitats de mobilitat laboral ascendent al disposar de menys temps de dedicació a la seva professió. Aquesta situació és important per a les dones immigrants, ja que aquest menor temps també implica estar en desavantatge a l'hora d'adquirir experiència laboral, o formació específica pel mercat de treball espanyol.

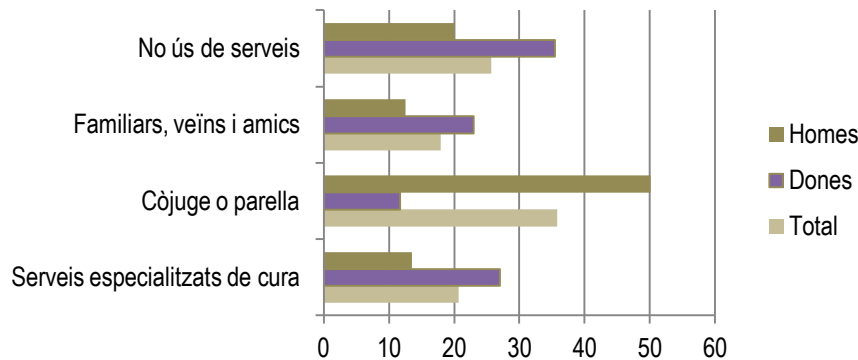
Gràfic 5.1. Dedicació en hores i minuts, com a mitjanes socials, a l'ocupació i el treball domèstic

Font: Enquesta d'usos del temps 2009-2010, INE

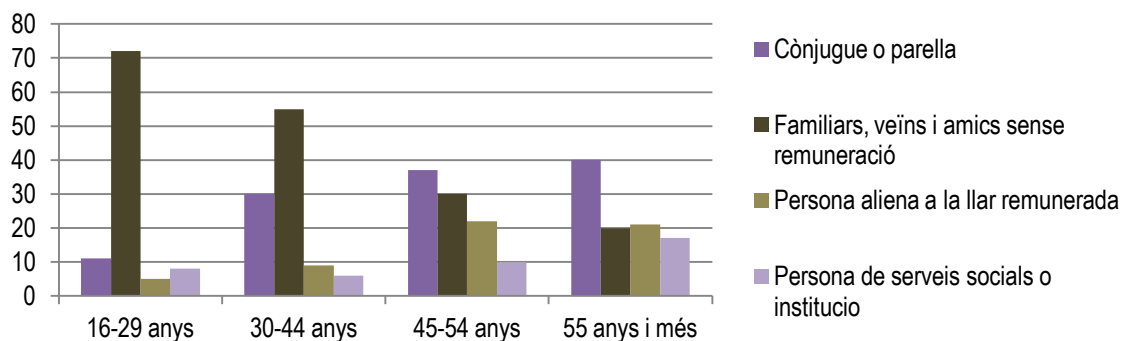
Tanmateix, la gestió de les càrregues familiars depèn dels recursos disponibles a la conciliació entre ocupació i família. El gràfic 5.2 mostra el servei de cura principal que utilitzen les persones ocupades entre 36 i 54 anys, s'observa clarament com pel cas dels homes la majoria declaren que se n'ocupen les seves parelles o cònjuges, mentre que pel cas de les dones la distribució és més homogènia, però és destacable el percentatge de persones que o bé reben ajuda de familiars o veïns, o no tenen cap servei, fet que recolza l'argument que la gestió de la cura és "familiar", és a dir es produeix dins la llar.

Gràfic 5. 2. Persones ocupades segons el servei de cura principal, persones entre 36-45 anys

Font: Mòdul sobre conciliació de la vida laboral i la vida familiar, EPA 2005

Gràfic 5.3. Dones ocupades amb almenys un fill segons el servei principal de cura i edat

Font: Enquesta d'usos del temps 2009-2010, INE

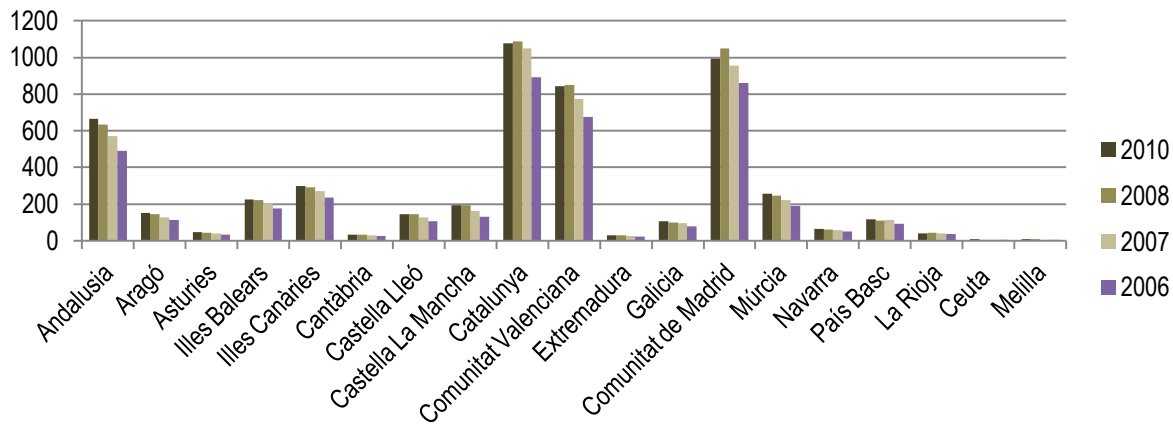
Malgrat la gestió de la cura persisteixi en forma de pràctiques *familistes*, és a dir tenen lloc dins la llar, com ja s'ha posat de manifest al capítol tercer, el percentatge de famílies de classe mitjana que han optat per a assalarar el treball reproductiu no és gens menyspreable. Aquest fet té implicacions en la mobilitat laboral tant de la dona autòctona, que pot augmentar la seva presència al mercat laboral, com per la dona immigrant, que ocupa uns espais ocupacionals amb escasses oportunitats de promoció.

En resum, pel què fa a la població autòctona, les dones són les que tenen una menor dedicació a l'ocupació, en comparació als homes ha resultat en menors oportunitats laborals, donada la seva menor presència al mercat, per a les dones d'origen immigrant aquesta dada és igualment interessant. A més, donat que el grau de suport familiar és menor per a aquestes dones, és també interessant veure quin és el paper que juga l'home en la distribució de les responsabilitats familiar dins la parella. Per això, aquesta eix classifica tots els tipus de trajectòries segons les càrregues familiars.

5.3.3.2. El camp d'anàlisi. La regió metropolitana de Barcelona

La regió geogràfica seleccionada per dur a terme el treball de camp qualitatiu ha estat l'àrea geogràfica de Barcelona. Com mostren les dades del gràfic 5.4, Catalunya és juntament amb la Comunitat de Madrid la regió amb un nombre de persones estrangeres més notable. El 2010, any de realització del treball de camp qualitatiu d'aquesta tesi doctoral, Catalunya registrava el nombre més elevat de persones estrangeres. A més, com es veu al gràfic 5.5, pel mateix any, la província de Barcelona és la que compta amb una proporció major de població estrangera, i amb diferències molt notables. A més, la seva regió metropolitana és un territori altament urbanitzat, amb una ràtio elevada de municipis amb més de 40.000 habitants, i per tant el què podem classificar com a ciutats importants. Així, és on la immigració s'ha assentat de manera majoritària, ja que aquest territori representa un pol d'atracció econòmica dins el territori espanyol. Per tant, és una regió pertinent per a captar també els discursos i pràctiques al voltant de la mobilitat laboral i les trajectòries dins el mercat espanyol.

Gràfic 5.4. Evolució del nombre de persones amb nacionalitat estrangera segons regió autonòmica (en milers)

Font: EPA - INE

Gràfic 5.5. Nombre de persones amb nacionalitat estrangera a Catalunya, 2010 (en milers)

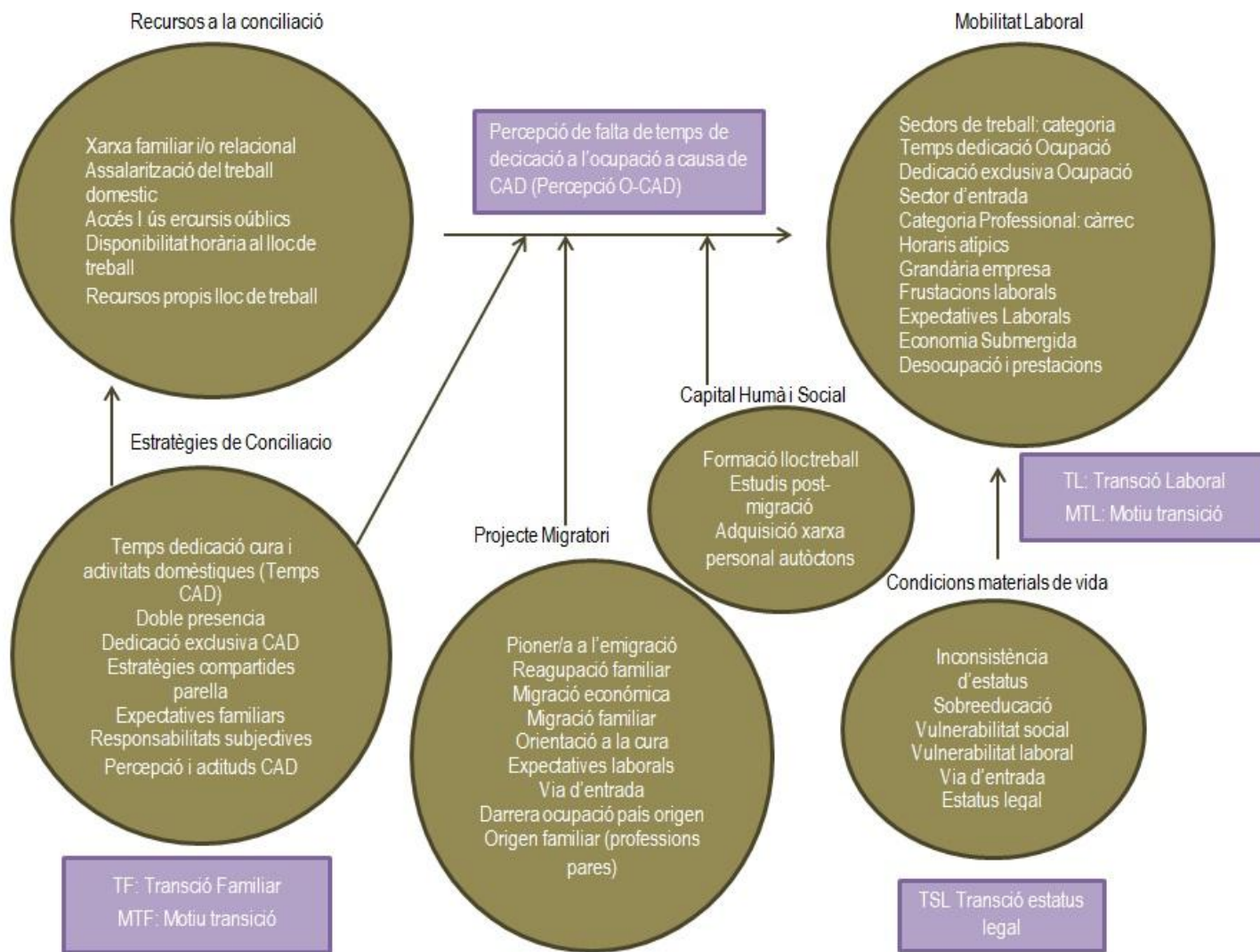

Font: Padró

Casos Entrevistes		Figura 5.6 La Graella tipològica									
		Trajectòries Estables	Trajectòries de Mobilitat alta dilatada		Trajectòries de mobilitat mitjana-baixa	Trajectòries d'inseguretat	Trajectòries precàries				
Mobilitat		Alta	Mitjana-alta		Mitjana-baixa	Immòbils	Immòbils/ descendents				
Gènere		Home	Home/Dona		Home	Dona	Dona				
Distribució Sectorial		Sanitat i Administració Pública	Indústria, Comerç, Serveis Qualificats		Construcció, Indústria, Transports	Hostaleria, Serveis no qualificats	Agricultura, Sector de la llar				
Nivell Educatiu		Universitaris i post universitaris	Secundaris no obligatoris, Formació Professional superior, universitaris		Secundaris, Formació professional bàsica, primaris	Primaris, sense estudis	Primaris, sense estudis				
Origen	Càrregues Familiars	Fills menors de 12 pares dependents a la llar		Sense càrregues							
		m	n	m	n	I1: M,m,CH	I5: M,m,CH	I9:F,m,CH	I13:M,m,CH	I17:F,m,CH	I21:F,m,CH
		n	m	m	n	I2: M,n,CH	I6:M,n,CH	I10:F,n,CH	I14:M,n,CH	I18:F,n,CH	I22:F,n,CH
		m	n	m	n	I3: M,m,NCH	I7:M,m,NCH	I11:F,m,NCH	I15:M,m,NCH	I19:F,m,NCH	I23:F,m,NCH
n		m	n	I4: M,n,NCH	I8:M,n,NCH	I12:F,n,NCH	I16:M,n,NCH	I20:F,n,NCH	I24:F,n,NCH		
Treball de Camp		Àrea metropolitana de Barcelona									
llegenda		M:Home, F:Dona, n:autòcton, m:immigrant, CH: Càrregues familiars, NCH: sense càrregues familiars									

Figura 5.7. Estratègia de codificació de les entrevistes

Amb tot aquest procés, les entrevistes realitzades han estat un total de 24, en gran part seguint el patró proposat en la graella tipològica. Tanmateix, alguns casos no s'adapten del tot a la proposta inicial, tot i que s'ha procurat sempre mantenir el màxim de trets i característiques. La següent taula (taula 5.4) especifica les diferències introduïdes en la selecció dels informants. Les fitxes de cada un dels subjectes entrevistats es recullen en els annexos (A7).

Taula 5.4. Graella tipològica empírica

	Trajectòries Estables	Trajectòries de Mobilitat Alta*	Trajectòries de Mobilitat Mitjana-Baixa	Trajectòries d'Inseguretat	Trajectòries precàries
Casos Immigrants	2 Casos, sense variacions respecte la mostra teòrica	4 Casos, sense variacions respecte la mostra teòrica	2 casos. Pel cas de l'home sense càrregues s'ha seleccionat una persona amb fills però al país d'origen. Això no ha suposat cap biaix en la mesura que la seva disponibilitat vers l'ocupació, al mercat laboral espanyol, no s'ha vist afectada	2 Casos, sense variacions respecte la mostra teòrica	2 Casos, sense variacions respecte la mostra teòrica
Casos Autòctons	2 Casos, sense variacions respecte la mostra teòrica	4 Casos, sense variacions respecte la mostra teòrica	2 casos en funció càrregues familiars. Sense variacions respecte la mostra teòrica	2 Casos. Pel cas de la dona autòctona sense càrregues, s'ha seleccionat una persona que inicia la seva trajectòria laboral quan els fills són majors d'edat, però que continua situant-se en el període d'edat seleccionat	2 Casos. Pel cas de la dona autòctona sense càrregues, s'ha seleccionat una persona que inicia la seva trajectòria laboral quan els fills són majors d'edat, però que continua situant-se en el període d'edat seleccionat

*Nota: com mostra la taula 5.3, la distribució de la variable gènere respon als resultats de la tipologia elaborada (veure capítol 6), pel cas de les trajectòries de mobilitat alta ha estat necessari entrevistar homes i dones donada la seva rellevància numèrica.

Aquest procés de selecció dels casos es reprèn al llarg del capítol setè, on, a partir dels resultats i conclusions del capítol sisè, es presenta la discussió sobre el pas de la tipologia de trajectòries laborals a l'elaboració d'una graella tipològica de biografies laborals, i es presenten els casos estudiats.

5.4. Conclusions del capítol

La present tesi doctoral aposta per mètodes mixtos d'investigació per tal d'estudiar les trajectòries laborals de la immigració. Aquesta aposta implica certes posicions teòriques i metodològiques al respecte. En primer lloc, i a nivell teòric, l'acceptació que la realitat social investigada té múltiples cares o dimensions, i per tant la millora manera d'aproximar-s'hi és a través d'una metodologia capaç de captar totes aquestes dimensions, seguint el mètode mixtos els més adequats. En segon lloc, a nivell metodològic, la combinació de tècniques quantitatives i qualitatives d'anàlisi no és una mera combinació d'ambdues, sinó una integració real, ja que l'anàlisi dels resultats contribueixen a explicar el fenomen estudiat (trajectòries laborals de la immigració). Aquesta contribució no es produeix només per la suma de les fortaleces de cada una de les tècniques per separat sinó que la seva combinació és necessària per respondre les preguntes d'investigació, que fan referència tant a aspectes quantitius (nivell salarial, nombre d'hores dedicades a l'ocupació, o nivell educatiu), com qualitius (percepció de l'ocupació, esquemes tradicionals de gènere, o educació informal i experiència laboral).

Per altra banda, aquesta investigació utilitza un disseny seqüencial amb dues fases complementàries, una primera quantitativa i una segona qualitativa. Aquest disseny metodològic permet, en primer lloc, potenciar els beneficis que l'aproximació qualitativa ofereix en termes de contextualització de les accions i identificació del grau d'agència amb què els individus viuen les seves trajectòries laborals. Com ja s'ha defensat en el capítol quart, l'estructura i l'agència són indissociables, i és precisament la tècnica de l'entrevista biogràfica la que millor permet veure l'agència dins l'estructura, al llarg de les trajectòries laborals. Tanmateix, l'ús dels relats de biografies laborals no permet donar resposta a les qüestions allunyades del coneixement o la subjectivitat dels individus, com són l'estructura del mercat laboral, les restriccions institucionals o contextuals que s'imposen a l'acció. Per això, es fa ús de dades quantitatives, a partir de dues fonts d'informació (la MCVL i l'EPA) sobre el mercat de treball i les històries laborals dels individus, que permeten obtenir dades de caràcter longitudinal per identificar el marc d'acció dels treballadors immigrants tant en el mercat laboral, com en les característiques de les ocupacions que desenvolupen.

En conclusió, l'ús combinat de dades qualitatives i quantitatives no pot realitzar-se sense una lògica que articuli i doni sentit a la seva integració analítica. En el cas de la present investigació, l'anàlisi simultani de dades quantitatives i qualitatives permetrà abordar de manera integrada la dualitat subjectiva i objectiva que impregna el procés d'integració laboral al mercat de treball espanyol per part de persones immigrades, de manera que es podrà enllaçar el coneixement intern dels individus amb les dades quantitatives sobre les condicions materials d'existència, els límits i restriccions de l'estructura del mercat laboral, i els resultats agregats i objectivats de les seves accions individuals.

PART III

L'ANÀLISI DELS RESULTATS

6.

Anàlisi Quantitativa de Trajectòries Laborals de Treballadors Immigrants a Espanya

---

«La motivación que generalmente guía el análisis económico de la inmigración es la de refutar, o por el contrario apoyar, una idea muy difundida, la de que la mano de obra inmigrante desplaza a trabajadores nacionales de sus puestos de trabajo y/o provoca una reducción de los salarios»
(Amparo González Ferrer, 2002:134)

«Las implicaciones que se derivan de los procesos de inmigración pueden llegar a desempeñar un papel muy significativo en la comprensión del funcionamiento, evolución y resultados futuros de los mercados de trabajo receptores»
(Juan R. Cuadrado Roura, Carlos Iglesias Fernández, Raquel Llorente Heras, 2007: 13)

Introducció

Després de presentar les bases teòriques i metodològiques que han guiat la recollida i anàlisi de la informació, el present capítol constitueix la primera part d'aquest anàlisi. Aquí es pretén estudiar de manera quantitativa les trajectòries laborals de la població immigrant, a través d'una doble perspectiva: des del punt de vista de la convergència salarial per una banda, i la mobilitat laboral per l'altra.

Entendre les trajectòries laborals dels treballadors immigrants en base a aquests dos conceptes claus implica situar-se en un punt mig entre les corrents teòriques de l'assimilació ocupacional i la segmentació dels mercats laborals. Aquest és el punt de partida del present capítol, i la seva justificació es troba en les premisses teòriques i metodològiques exposades en els capítols anteriors. Finalment, es conclou que l'evidència empírica disponible per a la primera generació d'immigrants a Espanya no permet parlar d'integració laboral, arrel de la inexistència de patrons laborals similars entre les trajectòries de treballadors immigrants i autòctons.

El present capítol vol donar resposta a algunes de les preguntes inicials de les que parteix aquesta investigació, i posteriorment formulades en les hipòtesis generals 1, 2, 3, i 4. Per tal de verificar-les el capítol s'estructura de la següent manera: en primer lloc es fa un anàlisi de la convergència salarial a través de la construcció de diferents cohorts d'entrada al mercat de treball, i en concret es focalitza en aquella que s'insereix entre el 1996 i el 2000, ja que és aquella que es correspon amb el tercer moment del sistema migratori espanyol (tal i com s'ha especificat al capítol tercer). En segon lloc, i en base a la mateixa cohort s'estudia la seva mobilitat laboral, tant de manera vertical com horitzontal. Finalment, es contrasta la hipòtesi sobre la complementarietat entre les trajectòries laborals d'autòctons i immigrants a través de la construcció de dos índex diferents: concentració i segmentació.

Per acabar aquest capítol es realitza una aproximació sobre l'impacte que la present crisi econòmica ha pogut tenir sobre la mobilitat dels treballadors immigrants, per tal de poder aportar algunes reflexions i conclusions sobre els efectes de la recessió en les seves trajectòries laborals.

En el darrer punt del capítol es fa una síntesi de la informació obtinguda a través de l'ús d'una anàlisi de conglomerats, on s'obtenen cinc perfils diferents de tipologies de mobilitat laboral. Aquesta tipologia, l'origen de la qual és fruit d'una investigació anterior de la que la mateixa tesi doctoral és deutora per la font de dades quantitativa que treballa, és en aquest treball ampliada i millorada a través dels processos descrits en les línies anteriors, i posteriorment ampliada amb la seva translació a l'àmbit d'estudi qualitatiu.

6.1 La convergència salarial entre treballadors d'origens nacionals diferents

---

Un dels elements proposats en aquesta tesi doctoral per aproximar-se a la integració laboral dels treballadors immigrants és la convergència salarial. Tal i com s'ha exposat en el segon capítol aquest concepte prové de les teories de l'assimilació ocupacional, i s'utilitza aquí per la seva claredat analítica mesurant les diferències salarials al llarg del temps.

La literatura sobre l'assimilació salarial comença amb Chiswick (1978), que preveu una tendència a la convergència entre els nivells salarials d'autòctons i immigrants a mesura que els segons s'estableixen en el país receptor. Tot i les crítiques inicials⁶⁴, actualment molts estudis utilitzen la perspectiva de l'assimilació per les avantatges que suposen les dades longitudinals (Hu, 2000; Constant i Massey 2002; Lubotsky 2007). Aquestes permeten seguir l'evolució dels ingressos econòmics dels individus que pertanyen a una mateixa cohort d'entrada i resten al país al cap dels anys. La present tesi doctoral contribueix a aquesta literatura amb l'anàlisi del cas espanyol, on el fenomen de la immigració és molt recent i les institucions del mercat laboral són força més rígides en comparació a d'altres països europeus (Suècia, Finlàndia o Alemanya), o d'altres amb llarga experiència immigratòria (com els EEUU). Aquestes rigideses suposarien majors barreres a la integració laboral en termes de convergència salarial (Antecol *et. al.* 2006).

La convergència salarial entre treballadors immigrants i autòctons es produeix a mesura que els primers acumulen anys de permanència al mercat laboral receptor, i accedeixen a posicions d'ocupació i retorn econòmic semblants als que tenen la població autòctona quan el treballador immigrant reuneix els requisits de qualificació professional per a cada nivell salarial (Van Tubergen 2008). Seguint la proposta teòrica i metodològica exposada en capítols anteriors, aquesta tesi parteix de la hipòtesi que la integració laboral té lloc, juntament amb la mobilitat ascendent, quan la convergència salarial és d'assoliment i no d'inexistència, definits aquests dos moments de la següent manera:

---

⁶⁴ La solidesa de les primers anàlisis fou criticat per l'ús d'una única mostra de tall transversal, ja que immigrants amb diferents experiències en el mercat laboral d'acollida pertanyen a diferents cohorts d'entrada. Així per exemple, en països com els EEUU de llarga tradició immigratòria, amb el temps s'ha anat produint una diferenciació de les característiques dels nous immigrants (nivells d'estudis, raons d'emigració, projectes migratoris,...) sobretot a conseqüència de les reagrupacions familiars i el canvi de perfil dels països emissors. Aquesta diferenciació pot presentar biaixos en les mesures del creixement d'ingressos. Aquest problema s'ha resolt tradicionalment a través de l'ús de mostres amb diferents talls transversals, i el seguiment dels individus d'una mateixa cohort (vegis capítol 2 i LaLonde i Topel 1992).

Figura 6.1. Convergència salarial d'assoliment o inexistència entre treballadors immigrants i autòctons*

Convergència Salarial	d'Inexistència	Estacament en nivells salarials inferiors	Salaris baixos
			Salaris mitjans-baixos
		Sense equiparació salaris mitjans dels treballadors	Índex de base 100
	d'Assoliment	Mobilitat cap a nivells salarials superiors	Salaris mitjans-alts
			Salaris alts
		Equiparació salaris mitjans entre treballadors	Índex de base 100

*Nota: per a una definició més àmplia veure capítol 4, 4.2.1. Conceptes, Dimensions i Indicadors.

Per tal d'estudiar la convergència es presenta la informació en funció dels diferents factors proposats en les hipòtesis com a elements condicionadors de la trajectòria laboral dels treballadors immigrants: el nivell de qualificació (ja que amb les dades quantitatives utilitzades només podem recollir el nivell formal d'estudis), els anys de permanència al país, el sector d'activitat i el temps disponible a l'ocupació. Finalment, en cada una d'aquestes àrees es diferencien varis nivells d'anàlisi en funció del país d'origen i el gènere.

La informació prové de la MCVL per a l'any 2007, tal i com s'ha exposat en el capítol cinquè. La informació s'ha acotat a un total de 621.075 individus, dels quals 532.135 corresponen a la categoria d'autòctons i 88.940 són població immigrant, i s'ha limitat l'estudi als individus entre 25 i 54 anys per evitar biaixos en la mostra de col·lectius amb menors taxes de participació laborals (veure annex taula A6.1 per informació sobre la grandària i distribució de la mostra).

Per definir la categoria d'immigrant es parteix de la nacionalitat, restringint la mostra d'immigrants al fet de no ser membre de cap país de la EU-15, ja que les migracions des d'aquests països han estat tradicionalment diferent als fluxos procedents de la resta del món. Inicialment, hagués estat millor construir la variable immigrant a través del país d'origen perquè amb la nacionalitat es perd informació sobre individus espanyols d'origen immigrant, és a dir nacionalitzats, però la informació sobre el lloc de naixement presenta problemes significatius respecte el nombre de casos perduts i per això s'ha optat per la nacionalitat, ja que a més els efectes del procés de nacionalització són relativament petits. En aquest sentit, aquest és un procés llarg i complex que requereix d'un període molt llarg, en alguns casos fins a 10 anys, per això la variable nacionalitat presentava menys problemes que la referent al país d'origen. Per altra banda, sovint es presenten algunes nacionalitat de manera aïllada per veure les diferències en funció del país de procedència. És a dir, el col·lectiu de treballadors immigrants no es tracta d'un bloc homogeni, i per tant s'estudien les diferències existents en base a l'origen nacional (a més del gènere, l'any d'entrada

al mercat laboral o el nivell d'estudis). Seguint les dades proporcionades per la MCVL i l'EPA, s'estudien només les nacionalitats amb major presència a l'Estat espanyol: Marroc, Perú, Equador i Romania (també a partir de la variable nacionalitat).

A més a més, alguns dels càlculs s'efectuen únicament sobre la població amb entrada al mercat laboral a partir del 1996, per tal de resseguir les trajectòries dels fluxos més recents d'immigració, que són els subjectes d'estudi aquesta tesi doctoral. Tal i com s'ha exposat al capítol 3, Espanya passa per tres fases o moments del sistema migratori, però el darrer és on la immigració esdevé fenomen social, en el sentit que afecta al conjunt de la societat i les seves institucions, i s'estén des de finals de la dècada dels noranta i durant els primers anys del 2000. Donada la importància d'aquesta darrera fase, la present tesi doctoral estudia les trajectòries laborals de les persones que han arribat a Espanya durant aquest període.

Així doncs, amb tota aquesta informació el què es pretén en aquest primer punt és estudiar el fenomen de la convergència salarial, i donar resposta a la **Hipòtesi General 2**: *El grau de convergència salarial entre treballadors és limitat, persistint al llarg del temps la bretxa salarial*. La convergència salarial és mesurada a través de l'equiparació dels nivells salarials mitjans, i l'accés als nivells salarials superiors, independentment de l'adscripció ètnica o la regió de procedència del treballador. Aquesta hipòtesi parteix de la idea que la convergència es produeix de manera limitada, és a dir, l'equiparació completa no es dona, tot i que per alguns treballadors la distància és major que per a d'altres, i a més els treballadors immigrants tenen un menor accés als salaris més elevats. Aquesta diferència s'explica de la següent manera:

A. Els sectors d'activitat ubicats en el segment secundari, on es concentren la majoria de treballadors d'origen immigrant, ofereixen menors oportunitats d'accés a nivells salarials superiors per les seves característiques: el tipus d'ocupacions que ofereix, les condicions de treball, la grandària de les empreses ubicades en el sector, i la formació que s'hi pot adquirir.

B. El nivell de qualificació condiona l'accés a nivells salarials superiors en una correlació positiva, a major qualificació major remuneració econòmica, i per tant facilita la convergència entre treballadors.

C. La conciliació entre ocupació i família condiona l'accés a nivells salarials superiors dificultant la promoció, i en particular la de les dones immigrades.

També s'estudia la viabilitat de la **Hipòtesi General 4**, en l'aspecte que fa referència a la convergència salarial: *les trajectòries laborals s'expliquen pel conjunt format pel sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de qualificació i el temps de dedicació a l'ocupació*. Malgrat tot, aquest darrer aspecte (temps de dedicació) no és possible aproximar-lo a través de la informació que proporciona la MCVL, i s'estudiarà posteriorment en base a l'anàlisi qualitatiu de les entrevistes biogràfiques.

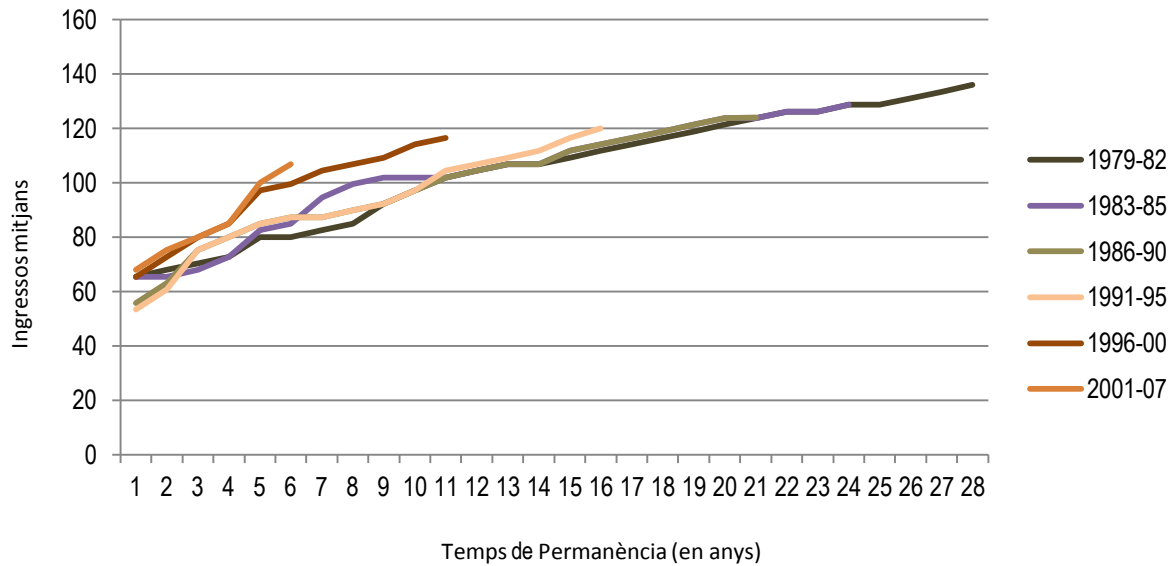
6.1.1. El temps de permanència

Aquest primer punt estudia les trajectòries salarials al llarg del temps, i per això es fa un anàlisi de cohorts en funció de l'any d'entrada a la Seguretat Social (SS). Els resultats d'aquest procés es poden observar en els gràfics següents (6.1 i 6.2).

Cal esmentar que tot i que es disposa de dades des del 1911, s'ha optat per seleccionar aquelles cohorts que s'incorporen al mercat laboral a partir del 1979 perquè la mostra no conté informació sobre salaris prèviament a aquesta data per una banda, però també per raons de qualitat i semblança entre les diferents cohorts. L'augment dels nivells de benestar i, sobretot, dels nivells educatius de les diferents generacions que s'insereixen al món laboral, així com l'evolució històrica de l'economia espanyola, fa que les diferències salarials entre les generacions d'entrades anteriors al 1979 i les generacions posteriors siguin molt variades. Aquestes variacions tenen el seu origen en raons socioeconòmiques i històriques, i per tant, per evitar biaixos en la comparació, s'ha optat per iniciar l'estudi de cohorts a partir de l'any esmentat. A més, la informació que es disposa sobre treballadors estrangers abans d'aquesta data és del tot insuficient com per considerar-la rellevant. Certament, i com s'ha posat de relleu al capítol 3 d'aquesta tesi, la immigració anterior a la dècada dels 2000 i finals dels 90 és molt menor en nombre i volum a les migracions més contemporànies. Malgrat tot, abans de focalitzar-se només en les cohorts més recents, és convenient fer una mirada més àmplia per entendre millor la seva rellevància dins del context espanyol.

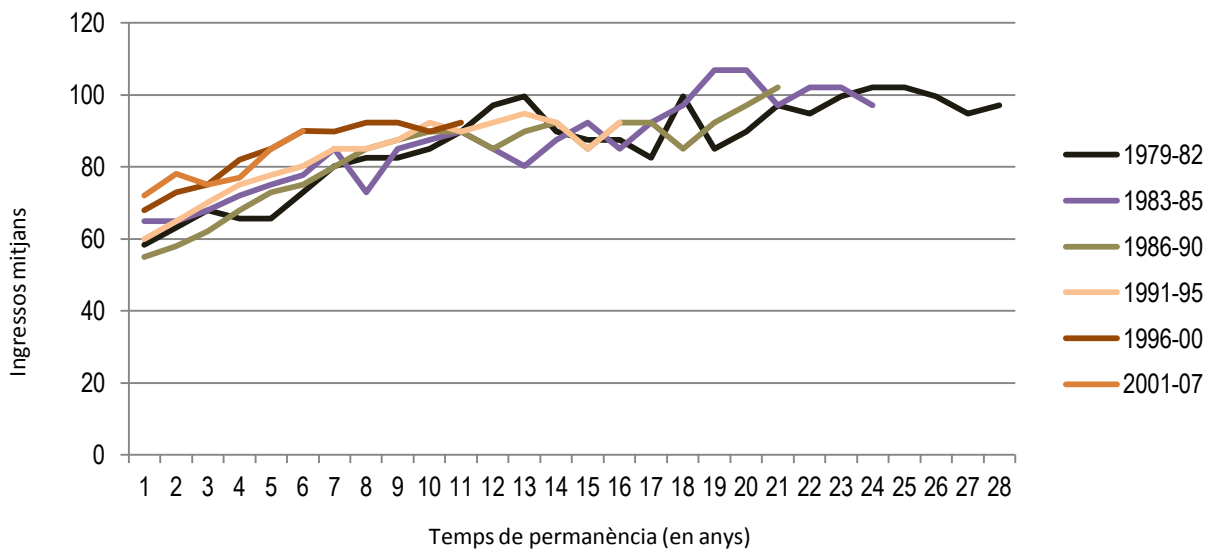
Per altra banda, en el present anàlisi s'exclouen els autònoms, ja que la informació sobre les bases de contribucions d'aquest col·lectiu pot no estar estretament relacionada amb el salari real. A més, tampoc s'ha incorporat els ingressos per prestació d'atur ja que l'objectiu és mantenir-se el més de prop possible de la productivitat real dels treballadors.

Gràfic 6.1. Trajectòria salarial mitjana* dels treballadors autòctons segons l'any d'entrada a la SS i el temps de permanència, Espanya 1979-2007

*Nota: el càlculs dels salaris mitjans s'ha fet sobre un índex de base 100 a partir de la cotització mitjana (considerada com a equivalent funcional dels salaris mitjans). Veure la construcció d'indicadors al Capítol 4.
Font: MCVL, 2007

Gràfic 6.2. Trajectòria salarial mitjana* dels treballadors immigrants segons l'any d'entrada a la SS i el temps de permanència, Espanya 1979-2007

*Nota: Veure Nota Gràfic 6.1
Font: MCVL, 2007

Gràficament, és possible observar com, en general, les trajectòries dels treballadors autòctons solen seguir una pauta més estable, amb un increment d'ingressos que segueix una tendència ascendent, mentre que la població immigrant presenta corbes més abruptes, també amb una tendència ascendent, però de manera més inestable.

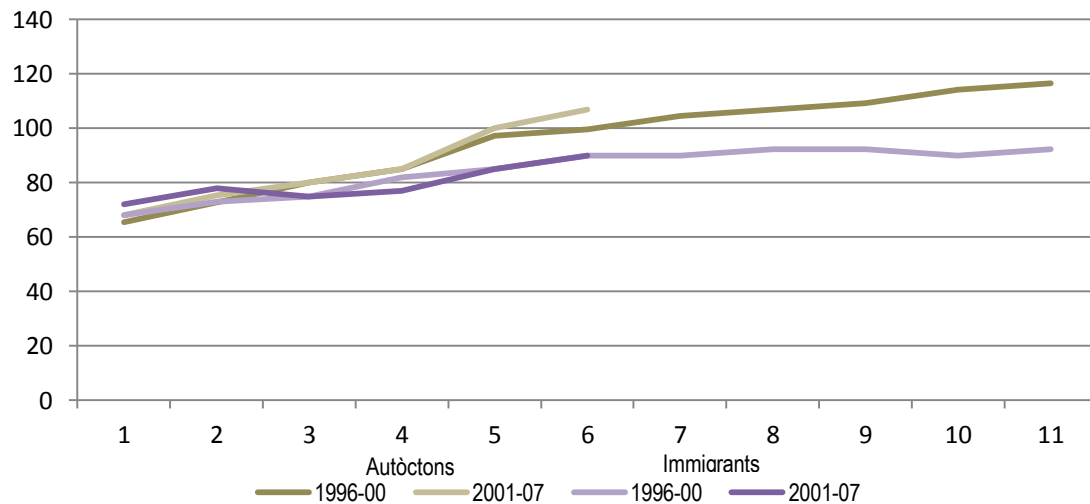
Per altra banda, les dades posen de relleu diferències importants entre les trajectòries d'uns i altres, però amb una pauta sostinguda a través de les diferents cohorts. En primer lloc, malgrat els ingressos inicials siguin semblants entre autòctons i immigrants (cohorts 79-82, 83-86, 86-90), o inclús majors pels treballadors immigrants (96-00, 01-07), al llarg del temps totes les cohorts autòctones assoleixen nivells salarials superiors a la població d'origen estranger. En segon lloc, com ja s'ha comentat, l'evolució salarial dels treballadors immigrants és molt més insegura, amb recurrents augments i davallades, fet que no experimenta la població autòctona. En tercer lloc, i atenent a la comparació entre una mateixa generació, les cohorts més joves presenten diferències rellevants, ja que els treballadors immigrants comencen amb una avantatge salarial notable, però posteriorment els autòctons són els que assoleixen majors nivells en menor temps.

El següent gràfic recull aquest darrer punt de manera més precisa (gràfic 6.3). Les dades mostren la inexistència de convergència salarial al llarg del temps, així com tendències diferents entre immigrants i autòctons. En primer lloc, en relació a aquests segons, mentre que les cohorts entre el 1986 i 1991 tarden entre 15 i 20 anys a arribar als 120 punts salarials mitjans, les generacions entre 1996 i 2000 necessiten 10 anys, de manera que el creixement salarial és molt més elevat en generacions posteriors. Aquest fet pot ser relacionat amb les característiques de les noves cohorts autòctones amb majors nivells d'estudi per una banda, i el context d'expansió econòmica de finals de la dècada dels 90 i inicis dels 2000 viscuda a l'Estat espanyol per l'altra. En canvi, la població immigrant experimenta una major inestabilitat en el creixement dels guanys salarials, i un cert estancament a mesura que acumulen anys de permanència. Com s'observa en el gràfic, la cohort 1996-00 s'estanca en el 90 punts salarials mitjans entre els 7 i 8 anys després de l'entrada al mercat, i no arriba a convergir amb la població autòctona. Per a la cohort més recent, la de 2001-2007, la seva trajectòria salarial és encara més inestable, amb una important davallada després dels primers dos anys, tanmateix hi ha una recuperació dels ingressos a partir dels 4 anys, fins arribar a convergir amb la cohort immigrant anterior.

També amb dades de la MCVL per a l'any 2007, Jiménez-Ridruejo i Borondo (2011), arriben a conclusions semblants. Aquests autors troben que les penalitzacions salarials en funció de l'any d'entrada a la Seguretat Social són de fins a 12.397 euros anuals pels que s'hi han incorporat el 2007, respecte els arribats el 1996. Aquestes diferències salarials disminueixen entre els arribats el 2006 (-7485 euros anuals), el 2003 (-5238), o el 2001 (-4.478). Per tant, hi ha una primera ruptura on el nivell d'ingressos de la població immigrada és molt inferior als nivells que assoliran posteriorment, tal i com ja va predir Chiswick

(1978). Tot i així pel cas Espanyol, com s'ha vist fins el moment, no es produeix una total convergència amb els treballadors autòctons, malgrat les diferències puguin disminuir substancialment.

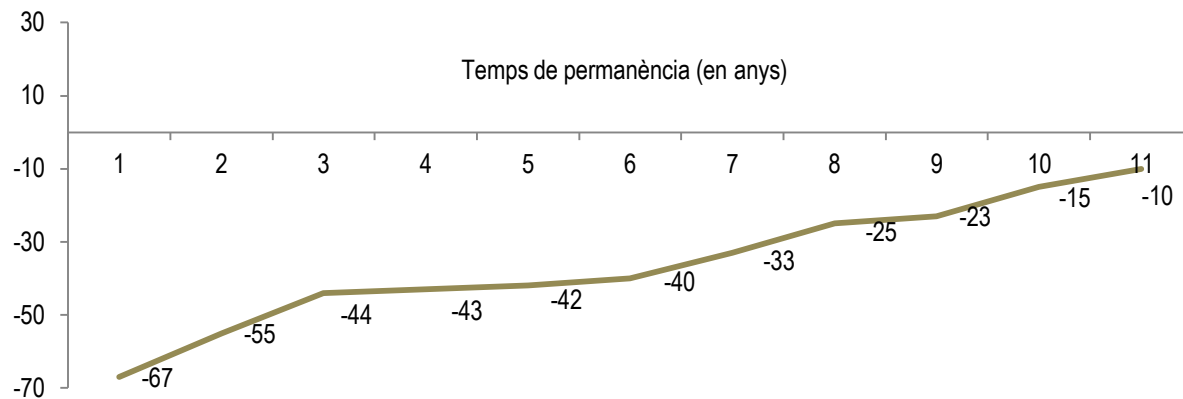
Gràfic 6.3. Trajectòria salarial mitjana* de les cohorts 1996-00 i 2001-07 segons origen, any d'entrada a la SS i temps de permanència, Espanya 1996-2007

Nota: Veure Nota gràfic 6.1
Font: MCVL, 2007

Per tal de precisar el grau de disminució de les diferències salarials entre treballadors, i la inexistència de convergència a la que s'ha fet referència, el següent gràfic (gràfic 6.4) mostra les trajectòries salarial dels treballadors immigrants que s'han incorporat al mercat laboral entre el 1996 i el 2007 prenent el salari mitjà dels treballadors autòctons pel mateix període com a cota de referència. Així, el salari mitjà dels segons se situa en el punt zero, i per tant el gràfic expressa la distància, o el nombre de punts que separen el salari mitjà dels treballadors immigrants i els dels autòctons al llarg dels anys. A partir del gràfic s'observa com els immigrants d'incorporació recent (els que es donen d'alta a la SS el 2007), tenen un salari mitjà inferior als dels autòctons fins a 67 punts salarials, i per aquells que van entrar entre el 2001 i el 2003 aquesta diferència ha disminuït entre els 40 i els 30 punts. Tanmateix, inclús pels immigrants arribats a finals de la dècada dels noranta, la distància entre salaris mitjans amb els treballadors autòctons es manté, registrant entre 15 i 10 punts salarials de diferència. Cal recordar que aquest és el tipus d'immigració per la que s'interessa aquesta tesi, els fluxos posteriors a la segona meitat dels noranta i emigrats per raons econòmiques procedents de països perifèrics extracomunitaris.

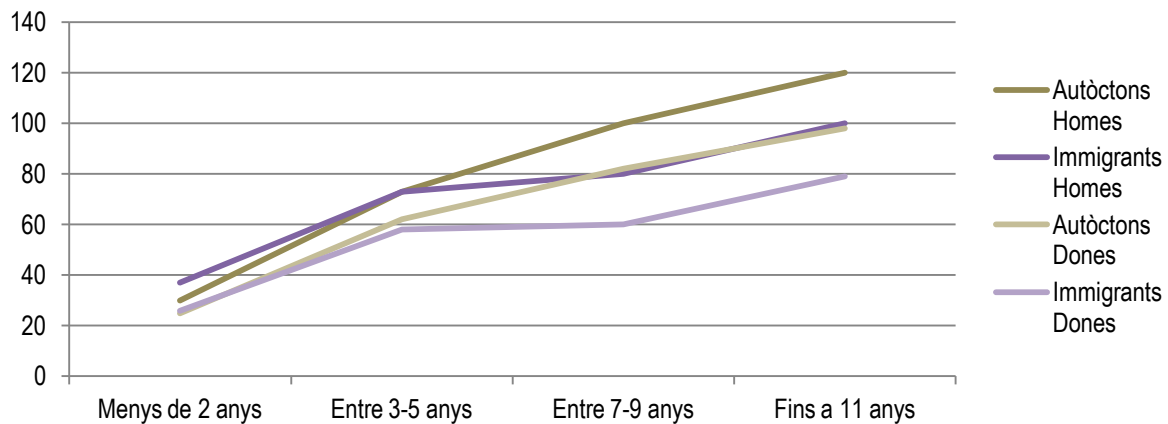
Gràfic 6.4. Diferències salarial mitjanes de treballadors immigrants donats d'alta a la SS de les cohort d'inserció 1996-2007 respecte a la mitjana salarial dels treballadors autòctons en els darrers 11 anys

Font MCVL, 2007

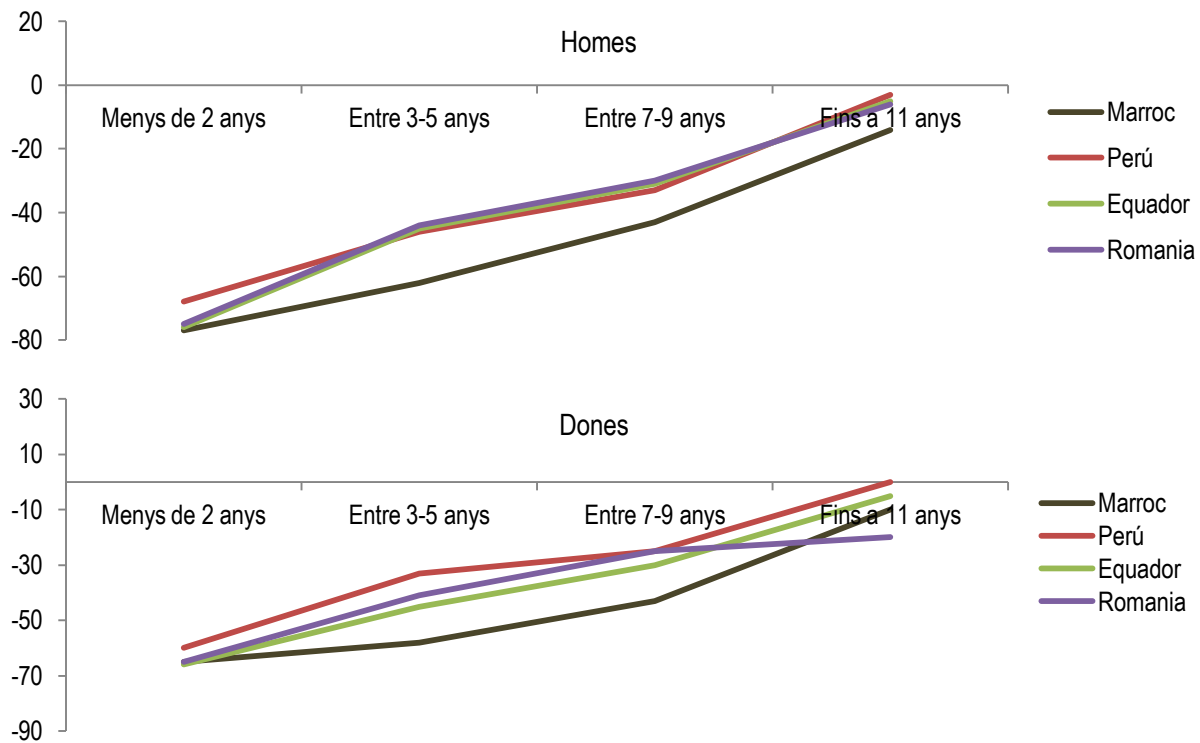
En resum, aquestes dades posen de relleu la importància del temps de permanència al mercat laboral. Certament, al llarg del temps les diferències salarials entre els ingressos mitjans de treballadors autòctons i immigrants es redueixen, però la convergència total mai s'arriba a donar, persistint la bretxa entre ambdós grups. Tanmateix, convé observar si aquesta tendència general té alguns matisos importants en funció del gènere o el país d'origen. Com mostren els següents gràfics (6.5 i 6.6), malgrat la tendència general és la mateixa, el ritme d'augment salarial és major entre homes i entre originaris del Perú. A més a més, aquests gràfics mostren clarament els punts d'inflexió que marquen moments de no retorn a l'estadi anterior. Per exemple, pel cas dels homes d'origen immigrant, al cap de 3-4 anys de l'entrada al mercat laboral hi ha una primera inflexió, on s'atura el creixement lineal ascendent i els salaris mitjans ens congelen fins al cap de quatre anys més, on hi ha un segon punt d'inflexió que marca una nova tendència ascendent. El mateix succeeix per a les dones immigrants, la pauta és la mateixa però els nivells salarials molt menors. En canvi per a les persones autòctones els punts de canvi són menys marcats, tenint pautes més lineals al llarg de la seva trajectòria salarial.

Gràfic 6.5. Trajectòries salarial mitjanes de treballadors immigrants i autòctons segons gènere. Espanya, 1996-2007

Font: MCVL, 2007

Gràfic 6.6. Diferències salarial mitjanes de treballadors immigrants respecte a la mitjana salarial dels treballadors autòctons en els darrers 11 anys, segons origen i gènere. Espanya, 1996-2007

Font: MCVL, 2007

A partir dels tres gràfics anteriors, és possible afirmar que el “sostre de vidre”⁶⁵, que afecta els ingressos de les dones autòctones respecte els homes, també es dona entre els homes immigrants respecte els autòctons, però són les dones immigrades les que s'ubiquen en nivells salarials menors al llarg del temps. A més a més, de nou, homes i dones autòctons tenen trajectòries salarial més lineals, a jutjar per les seves corbes (gràfic 6.5). Pels treballadors immigrants, hi ha períodes d'estancament, i de manera molt notable entre dones immigrants. Per tant, el gènere apareix com un element clar en la diferenciació de trajectòries salarials.

Pel què fa a les diferències de nacionalitat, també és important el factor gènere. En general, els procedents del Marroc són els que presenten majors diferències respecte els autòctons al llarg del temps. Pels homes, mentre que els originaris de Perú, Equador i Romania disminueixen la bretxa salarial amb els autòctons de manera significativa, els del Marroc se situen sempre per sota la resta. En general, no és possible afirmar l'existència d'una convergència total, si bé hi ha una tendència a l'augment salarial sostingut en el temps. Pel què fa a les dones, el gràfic mostra que les treballadores procedents de Romania presenten majors nivells d'estancament salarial al cap de cinc anys, fins a situar-se en nivells inferiors respecte la resta. Finalment, una de les dades més rellevant del gràfic és l'evidència per a les dones immigrades que les procedents de Perú sí que arriben a convergir amb els salaris mitjans de les dones autòctones al cap de 10 anys. Cal precisar aquí que les dones autòctones tenen nivells salarials inferiors als homes, així que la cota on han de convergir és de les més baixes del mercat laboral, però alhora aquesta dada posa de relleu la importància del país d'origen, ja que pels homes els procedents del Perú també assolien nivells salarials mitjans majors que la resta.

En resum, i per concloure aquest primer punt, és possible afirmar que el temps transcorregut des de l'entrada al mercat laboral dibuixa trajectòries salarial ascendents pels treballadors autòctons i immigrants, però amb ritmes i nivells diferents. Pels primers, l'evolució és més estable i lineal, sobretot pels homes que són els que assoleixen majors nivells salarials. Entre la població immigrada, l'evolució és més inestable, amb períodes d'estancament salarial que permet parlar de l'existència d'un sostre de vidre, sobretot per a les dones. També sembla ser important el país d'origen, on els procedents de països llatinoamericans disminueixen la bretxa salarial amb els autòctons en major grau. Com s'ha posat de relleu al capítol 2, la llengua és un factor d'assimilació a considerar, com a part del volum de coneixements i habilitats. El següent punt detalla aquest factor, dins d'altres aspectes considerats com a nivell de qualificació i en tant que determinants dels ingressos dels treballadors immigrants al llarg del temps.

---

⁶⁵ El concepte de sostre de vidre apareix per primera vegada a Gay Bryant (1984) *The Working Women Report*, i és una metàfora que fa referència a barreres discriminatòries o invisibles que impedeixen a les dones o minories ètniques ascendir cap a posicions de poder o responsabilitat dins d'una empresa o institució. Cotter *et al* (2001) identifiquen el sostre de vidre tant en el món del treball productiu com en l'esfera política, materialitzat a través d'actituds i prejudicis organitzatius que es mantenen no obstant l'avanç en matèria d'igualtat per raó de gènere o ètnia.

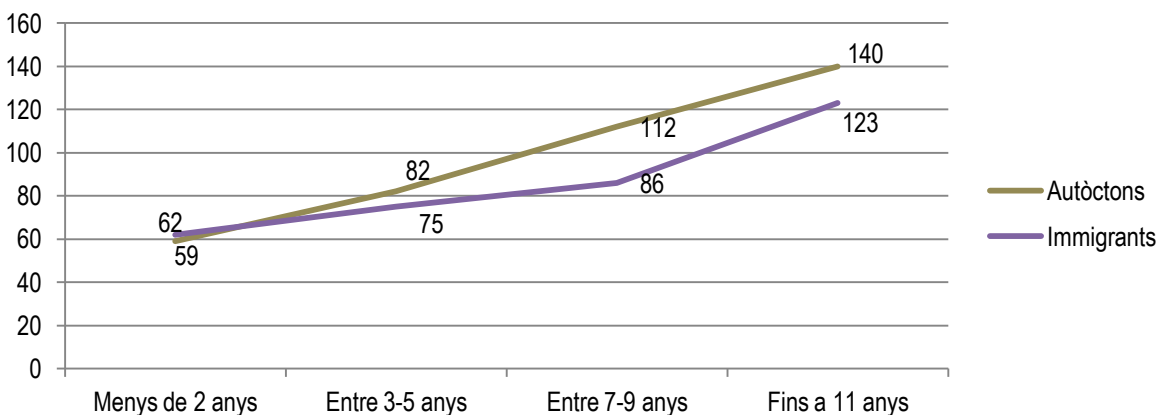
6.1.2. El nivell de qualificació

Seguint el què es proposa a la hipòtesi general 2, a major nivell de qualificació s'espera un major accés a nivells salarials superiors, aquesta és la idea que es pretén avaluar en aquest punt. Per això, es continua analitzant l'evolució salarial dels individus donats d'alta a la SS entre el 1996 i el 2000 fins a l'actualitat, ara a més afegint la variable nivell d'estudis.

Per a l'any 2007 (veure annex taula A6.2), s'observa una major concentració dels immigrants en salaris baixos, i una major presència d'autòctons en salaris alts, tenint en compte el nivell d'estudis. En concret, entre els universitaris, on cal esperar els majors nivells salarials, els treballadors autòctons registren un 57% en salaris alts mentre que pels immigrants aquest percentatge disminueix fins el 27%. A la inversa, entre els treballadors amb estudis primaris, la presència d'immigrants en salaris baixos és d'un 43%, i en canvi d'un 30% entre la població autòctona. Tanmateix hi ha altres dades destacables, per exemple entre els que tenen estudis secundaris superiors (FP superior o equivalent al batxillerat), els autòctons amb salaris alts representen gairebé el 39%, i entre immigrants es registra només un 13%, fet que succeeix a la inversa amb els salaris baixos.

Per veure-ho de manera longitudinal, s'ha tornat a prendre les cohorts d'entrada al mercat entre el 1996 i el 2000 com a referència, i s'ha resseguit la seva evolució salarial distingint entre aquells que tenen estudis universitaris, i que per tant s'espera que accedeixin a salaris superiors, i aquells que compten amb estudis primaris, que cal esperar que restin en els salaris inferiors.

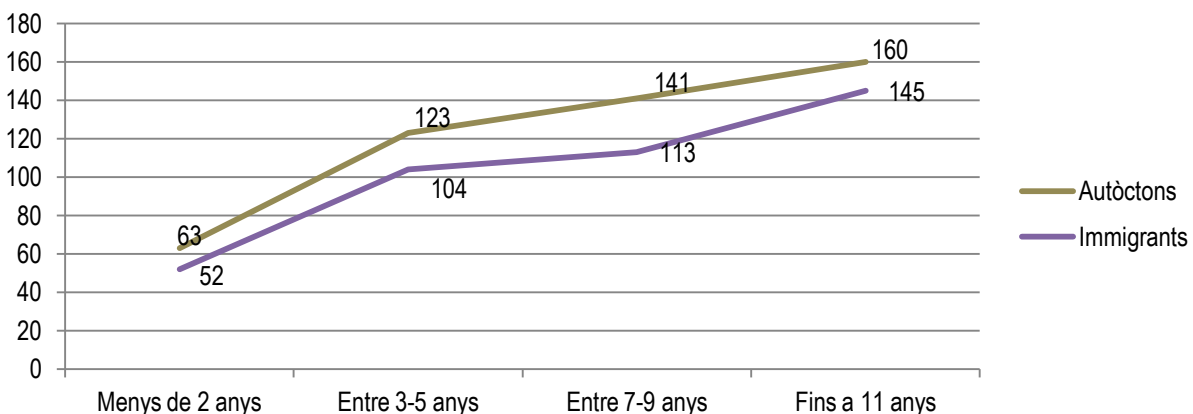
Gràfic 6.7 Diferències salarials mitjanes* amb estudis primaris, segons origen i temps de permanència a la SS. Espanya 2007

*Nota: Veure Nota gràfic 6.1
Font: MCVL, 2007

En el gràfic anterior es mostren les trajectòries salarials mitjanes d'aquells treballadors amb estudis primaris. S'observa com pels immigrants hi ha un punt d'inflexió al cap de set anys després de l'entrada al mercat laboral, quan es produeix una nova tendència cap a majors ingressos, però tot així la distància amb els salaris mitjans dels autòctons es manté al llarg del temps. Val a dir, però que segueixen pautes diferents, i per tant sense una evidència clara d'assimilació. A l'inici, els nivells salarials mitjans dels treballadors immigrants són lleugerament superiors, però les trajectòries posteriors inverteixen completament aquesta situació inicial. La distància augmenta al llarg del temps, a mesura que els treballadors autòctons es poden situar en posicions més ben remunerades, de manera que al cap de 9 anys la distància ha augmentat fins a 26 punts. Posteriorment, es produeix certa tendència a la convergència (a causa del punt d'inflexió ja comentat, experimentat pels treballadors immigrants), però fins al període estudiat no s'ha produït una total convergència, tot i que la distància es torna a reduir fins els 17 punts.

Gràfic 6.8. Diferències salarials mitjanes* amb estudis universitaris, segons origen i temps de permanència a la SS. Espanya 2007

*Nota: Veure Nota gràfic 6.1
Font: MCVL, 2007

Si considerem aquells treballadors amb estudis universitaris observem com la convergència salarial entre autòctons i immigrants es dona de manera retardada en el temps. Els dos primers anys després de l'entrada, la diferència entre ambdós és d'onze punts, però a partir dels 6 anys tots dos col·lectius experimenten punts d'inflexió en diferents sentits de manera que la bretxa s'obre fins a 28 punts, per posteriorment tornar a reduir distàncies al cap d'onze anys d'haver entrat al mercat laboral. Tanmateix, en aquest cas, tampoc es dona una convergència completa. Cal esmentar que la menor distància inicial (respecte la trajectòria posterior) es deu produir a causa dels diferents estadis vitals en què es troben autòctons i immigrants, mentre que els primers són joves amb poca experiència laboral, que sovint encara estan en període de formació, els segons han emigrat per treballar i per tant intentaran maximitzar els seus

ingressos econòmics. Tanmateix, un cop els autòctons adquireixen major experiència i finalitzen la seva etapa formativa, la distància salarial amb el col·lectiu de treballadors immigrants augmenta, fins que posteriorment a mesura que els segons també adquireixen major coneixement de l'entorn i acumulen anys de permanència la distància torna a disminuir.

En resum, sota la llum del nivell educatiu s'observa un major accés dels treballadors immigrants amb estudis universitaris a nivells salarials superiors, respecte els que tenen estudis primaris, però en cap dels dos casos estudiats hi ha una pauta clara de convergència salarial. De nou, cal veure si hi ha diferències segons origen. Aquí, és important destacar que una bona part dels fluxos d'entrada a Espanya provenen de països llatinoamericans, que comparteixen la llengua materna. El següent punt estudia si aquesta avantatge inicial (el domini de la llengua) suposa una trajectòria salarial amb majors remuneracions.

6.1.2.1. El domini de la llengua

Amb les dades de la Mostra Continua de Vides Laborals també és possible estudiar quina és la influència del coneixement lingüístic, com a part del conjunt de coneixements i habilitats de l'individu, sobre les retribucions dels afiliats a la SS. Com s'ha exposat en els capítols teòrics, un coneixement bàsic de la llengua i de l'entorn és un aspecte valorat com a prima d'assimilació reflectida en l'augment salarial derivat de la permanència del treballador al país (com han posat de relleu els treballs de Borjas 2000 pel cas dels EE.UU, o Dustmann i Fabbri 2003 pel Regne Unit). Espanya s'ha caracteritzat per rebre fluxos migratoris procedents de regions ex-colonials de llengua castellana, que per tant podríem suposar parteixen d'una certa avantatge respecte aquells treballadors provinents de països de parla no-hispànica. En aquest punt, el què es pretén estudiar és si el fet de parlar el mateix idioma, o molt similar, al propi del país de destí implica per a aquests individus assolir majors nivells salarials que aquells amb altres llengües maternes, encara que tinguin les mateixes característiques personals.

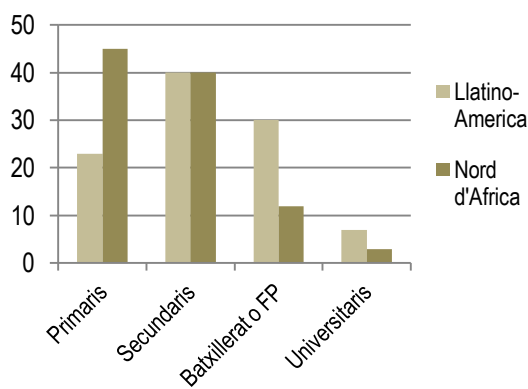
Amb aquest objectiu, es comparen els nivells salarial de col·lectius amb nacionalitat sud-americana amb col·lectius procedents del nord d'Àfrica. Es comparen aquest dos grups, en lloc d'utilitzar la població autòctona com a referent, ja que hi ha un major grau de similitud entre ells, excepte en el domini de la llengua. Per fer aquesta comparació, s'ha procedit a realitzar una submostra, provinent de la submostra inicial de la MCVL, composta per 2.113 sud-americans i 1.174 africans que van entrar a la SS per primer cop el 2001, a partir de la reagrupació i recodificació de les variables nacionalitat i any d'alta de la SS. Les següents figures mostren la distribució per edats i nivells educatius del conjunt d'aquesta submostra.

Taula 6.1. Distribució per edats de la població procedent de l'Amèrica llatina i el nord d'Àfrica registrada a la SS, Espanya 2007 (en percentatges)

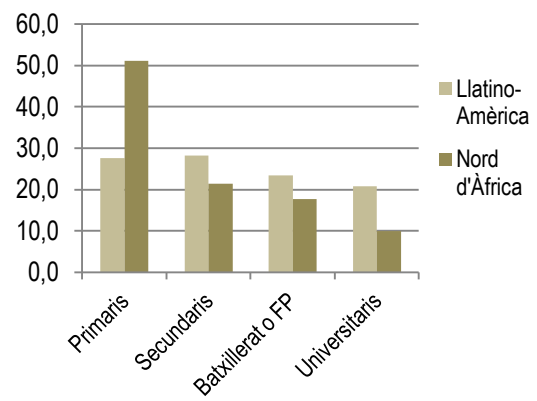
	16-24	25-34	35-44	45-54	Més de 54	Total
Llatinoamericans	9,4	38,0	32,3	16,1	4,2	100
Nord-africans	11,1	37,9	30,9	15,0	5,1	100

Font: MCVL, 2007

Gràfic 6.9. Distribució segons nivell d'estudis acabats de la població procedent de l'Amèrica llatina i el nord d'Àfrica registrada a la SS, Espanya 2007 (en percentatges)

Font: MCVL, 2007 (submostra)

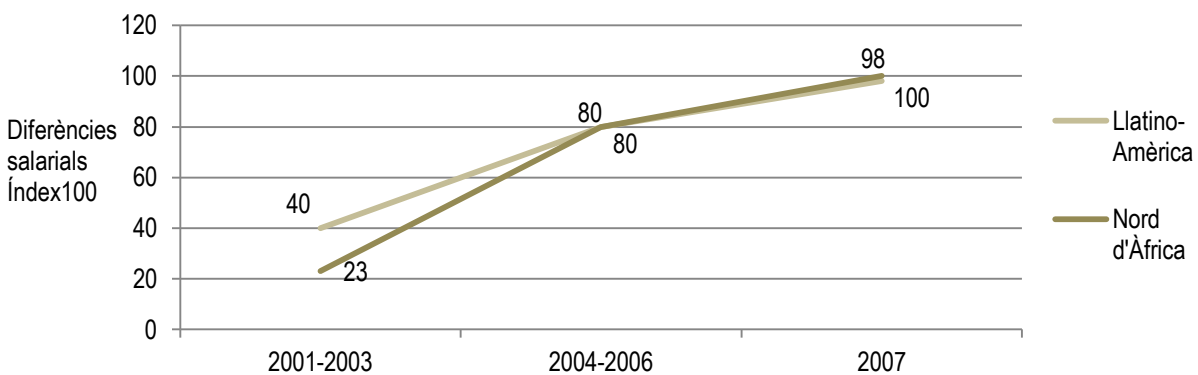

Font: EPA, 4rt. Trimestre 2007

El gràfic anterior compara els nivells educatius entre la població de la MCVL i l'EPA, tot i que les poblacions no són les mateixes, en tots dos casos els col·lectius llatinoamericans i nord d'africans són representatius. Aquesta comparació es fa per poder matisar el nivell d'estudis registrat a la MCVL, ja que com s'ha posat de manifest al capítol cinquè, presenta algunes limitacions relacionades amb el grau d'actualització dels padrons municipals. Com es pot veure, en la MCVL hi hauria una sobrerepresentació de les persones amb nivells secundaris i secundaris superiors, i una infravaloració dels que tenen estudis universitaris. Tot i així, les diferències entre tots dos col·lectius són similars. En totes dues bases de dades la proporció de nord-africans amb estudis primaris és superior, i inferior per al nivell d'estudis universitaris. En canvi, aquells amb estudis secundaris tenen una distribució més semblant entre tots dos col·lectius d'immigrants, tant a la MCVL com a l'EPA. Així, i donat que el conjunt de treballadors amb estudis secundaris era significatiu per a cadascun dels orígens seleccionats, s'ha optat per afegir un filtre a la submostra seleccionant només aquells treballadors amb estudis secundaris. A més a més, donat aquest nivell de qualificació, cal esperar que accedeixin a nivells salarials mitjans-alts, i d'aquí la rellevància d'observar les diferències salarial entre ells en base al coneixement i domini de la llengua.

El gràfic següent mostra les seves trajectòries salarials mitjanes, i posa de manifest com la parla d'una llengua idèntica o semblant a la majoritària del país, en aquest cas el castellà, posiciona a l'individu en una certa avantatge respecte aquells amb altres llengües maternes a l'inici de la trajectòria. Així, les persones provinents de països llatinoamericans tenen a l'inici de la seva trajectòries ingressos econòmics superiors als originaris del Nord d'Àfrica, diferències que s'inicien amb 20 punts en el moment d'inserció. Tanmateix, un major temps de permanència canvia aquesta tendència, i com es posa de manifest al gràfic anterior, entre els tres i cinc anys després de l'entrada, el col·lectiu nord d'Àfrica experimenta un punt d'inflexió. Els salaris mitjans d'aquests augmenten fins a igualar els dels treballadors llatinoamericans, i inclús els supera en 2 punts al cap de sis anys.

Gràfic 6.10. Trajectòria salarial mitjana dels treballadors immigrants en funció de la regió d'origen, Espanya 2001-2007

Font: MCVL, 2007

Per acabar de precisar existeix una relació directa entre el domini de la llengua i l'augment del salari mitjà, les pàgines següents contrastaran empíricament la relació mitjançant anàlisis de regressió logística (6.1.4 *Convergència salarial d'assoliment o d'inexistència?*). Tot i així, les dades estudiades fins el moment semblen indicar que aquesta relació és plausible, a més estudis anteriors (Chiswick 1991; Chiswick i Miller 1992, 1995; Bermane *et. al.* 2000) ja han posat de relleu aquesta associació, tal i com s'ha exposat en el capítol segon d'aquesta tesi doctoral.

Abans d'això, però, s'estudia l'efecte del sector d'activitat sobre les trajectòries salarials dels treballadors registrats a la SS, en la línia d'entendre l'ocupació com a resultat mix de les característiques individuals dels treballadors i el context institucional on s'ubiquen.

6.1.3. El sector d'Activitat

A l'hora d'entendre l'efecte del sector d'activitat sobre els salaris dels treballadors immigrants cal tenir present, com han posat de manifest estudis anteriors (Cachón 2007; Pajares 2008-2010, Requena i Reher 2009), que la immigració s'ha inserit bàsicament en espais econòmics intensius en mà d'obra i baixa qualificació, i on, en conseqüència, les remuneracions són inferiors. Així, tenint en compte aquesta premissa, no és d'estranyar que els nivells salarials mitjans de la població immigrant siguin més baixos, ja que els sectors on estan ocupats limiten en gran part les seves remuneracions econòmiques. Més endavant s'estudiarà les oportunitats de mobilitat laboral, i per tant de millora en el segment d'ocupació, que han tingut els treballadors immigrants en la darrera dècada a l'Estat espanyol, però considerar on s'han inserit posa de manifest que, més enllà del temps de permanència o el nivell de qualificació, el canvi de sector és fonamental per a la millora salarial.

Segons la hipòtesi que es pretén validar en aquest primer apartat del capítol, la convergència salarial està relacionada amb el sector d'activitat de manera que els treballadors ubicats en els segments secundaris del mercat laboral tenen menors oportunitats d'accés a nivells salarials superiors a causa de les pròpies característiques d'aquests segments, és a dir, el tipus d'ocupacions, les condicions de treball, i la grandària de les empreses que pròpies de cada sector. Si traduïm aquesta proposició en indicadors quantificables, es mesura el tipus d'ocupació i les condicions de treball a través del sector d'activitat on s'ubica el treballador, la categoria professional, el tipus de contracte (permanent o temporal), i la grandària de l'empresa a través del nombre de treballadors.

En primer lloc, la taula següent (6.2) mostra les diferència salarials mitjanes entre treballadors del segment primari i secundari, i dins de cada segment en funció del sector d'activitat. En general s'observa que per a tots ells, els treballadors autòctons perceben majors ingressos econòmics (de mitjana), i de fet els treballadors immigrants no arriben mai a superar la barrera del 100, que es correspon amb el salari mitjà de tota la població assalariada. Així doncs, aquestes dades només tornen a confirmar la inexistència d'una total convergència salarial, però, en aquest cas matisada en funció del sector d'activitat, ja que les distàncies són molt notables en el segment primari, i menors en el segment secundari. Per exemple, mentre que en la construcció la diferència és de 10 punts salarials, al sector de l'educació és de gairebé 30 punts, i 40 en l'administració pública.

Aquest fet s'explica pel menor accés que els immigrants tenen al segment primari, per una banda, i pels nivells salarials propis de cada sector, menors en segments que no requereixen una alta qualificació i on el treball és més intensiu en mà d'obra.

Taula 6.2. Diferències salarial mitjanes dels treballadors del segment secundari segons origen. Espanya, 2007

<i>Segment Secundari del Mercat</i>	Agricultura	Construcció	Hostaleria	Llar
Autòctons	57	98	80	57
Immigrants	43	88	65	39
<i>Segment Primari del Mercat</i>	Educació	Banca i Assegurances	Administració Pública	Sanitat
Autòctons	119	148	128	121
Immigrants	91	96	89	94

Font: MCVL 2007

La taula següent (6.3) mostra el percentatge de treballadors ocupats en cada sector d'activitat en funció del país d'origen. Tal i com s'ha posat de manifest al capítol 3, els fluxos d'immigració econòmica cap a Espanya han tingut quatre sectors principals d'atracció, és a dir, la immigració arribada a partir de la segona meitat dels anys noranta i durant els primers anys del 2000 s'ha concentrat en quatre sectors d'activitat: l'agricultura, la construcció, l'hostaleria i el sector de la llar i els serveis de proximitat. La següent taula mostra els nivells salarial mitjans dels treballadors amb diferents orígens nacionals en aquests sectors.

Taula 6.3. Diferències salarial mitjanes dels treballadors del segment secundari segons nacionalitat. Espanya, 2007

	Agricultura	Construcció	Hostaleria	Llar
Espanya	104	104	107	113
Marroc	83	81	91	80
Perú	70	75	91	82
Equador	76	87	93	87
Romania	69	74	76	80

Font: MCVL 2007

Com es posa de manifest en la taula, cap de les nacionalitats extra comunitàries arriba a convergir amb els salaris mitjans de la població espanyola en els sectors on la presència d'immigrants és major. És a dir, seria possible suggerir que en aquells espais econòmics on totes dues forces de treball han coincidit, hi ha hagut certa complementarietat en el sentit que la força de treball autòctona té de mitjana nivells salarials superiors.

Per altra banda, si observem aquesta distribució en funció de la categoria professional (taula 6.4) es mostra una visió completaria als resultats obtinguts anteriorment. Tal i com s'ha exposat en el capítol 4, la variable de categoria professional es construeix a partir dels grups de cotització, i posteriorment és recodificada en base a una escala de prestigi professional, inspirada en el concepte de Goldthorpe i Hope

(1974), de manera que ve a representar la valoració social d'una professió i expressa la seva desitjabilitat general entre la població (veure capítol 4).

Taula 6.4. Distribució de la població en nivells salarials i categories professionals, Espanya 2007 (en percentatges)

	Autòctons							Immigrants						
	1**	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
A*	4,4	6,3	5,1	10,3	19,6	15,8	45,7	11,6	13,9	12,2	24,1	36,3	27,4	32,3
B	2,3	2,6	2,5	5,5	10,6	9,2	12,7	4,3	4,1	4,8	11,0	17,8	14,3	13,9
C	5,1	6,9	8,8	15,8	27,1	31,4	27,1	7,7	11,0	12,9	22,3	27,4	36,2	29,3
D	12,9	18,7	20,4	27,4	31,5	28,8	12,1	13,8	22,1	22,5	21,1	14,9	18,5	15,8
E	75,2	65,5	63,2	41	11,2	14,8	2,3	62,7	48,9	47,6	21,5	3,6	3,6	8,7
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*nota: A. Nivell salarial baix. B. Nivell salarial mitjà-baix. C. Nivell salarial mitjà. D. Nivell salarial mitjà-alt. E. Nivell salarial alt

**nota. 1. Enginyers, llicenciats i personal d'alta direcció, 2. Enginyers tècnics, pèrits i ajudants, 3. Directors administratius i de taller, 4. Ajudants no titulats i oficials administratius, 5. Subalterns i auxiliars administratius, 6. Oficials industrials i especialistes, 7. Peons, jornalers i treballadores de llar.

En el nivell A, corresponent als salaris més baixos, i en el nivell B, salaris mitjans-alts, hi ha una major proporció d'immigrants que autòctons, que a més s'ubiquen fonamentalment en les categories de peons, jornalers i treballadores de la llar, oficials industrials i especialistes, i subalterns i auxiliars administratius. En el nivell C, salaris mitjans, la situació salarial d'autòctons i immigrants és més semblant, format per treballadors de categories intermèdies com subalterns i auxiliars administratius, i ajudants no titulats i oficials administratius. En canvi en els nivells salarials més alts, nivells D i E, la proporció de població assalariada autòctona i immigrant presenta certes diferències en les categories professionals més altes, i algunes semblances per a les categories més baixes. En les tres categories més altes, els autòctons amb majors nivells salarials presenten un percentatge més elevat, corroborant de nou el menor accés dels treballadors immigrants als salaris més alts, encara que estiguin contractats en les categories professionals superiors.

En resum, al observar la distribució dels ingressos econòmics dels treballadors immigrants al llarg dels sectors d'activitat i les categories professionals els resultats indiquen cert estancament d'aquesta població en els espais on s'han inserit en la seva arribada (agricultura, construcció, hostaleria i serveis). Aquests sectors limiten l'accés a nivells salarials superiors per les pròpies característiques de les ocupacions que ofereixen, però les dades semblen indicar que hi ha hagut poca mobilitat intersectorial al llarg del temps. Caldrà confirmar aquesta idea en el següent apartat sobre mobilitat laboral.

6.1.4. Convergència salarial d'assoliment o inexistència?

Aquest és el darrer punt dedicat als salaris i pretén concloure, i resumir, les idees apuntades en línies anteriors. Tenint en compte tots els elements definits, es mostren els resultats d'una anàlisi de regressió logística probabilística que permet detectar quin és el pes relatiu de cada un dels aspectes repassats fins ara en l'accés a remuneracions econòmiques superiors.

En primer lloc, la següent taula (6.5) parteix de la variable independent "accés a nivells salarials superiors", construïda com a variable dicotòmica amb valor 1 per aquells individus amb salaris alts i mitjans-alts, i 0 per aquells amb salaris mitjans i baixos. Es construeixen dos models diferents, un primer controlant només per les característiques dels individus, i un segon on també es controla per variables estructurals: sector d'activitat, tipus de contracte, i grandària de l'empresa. Es mesura la probabilitat a través de l'indicador "Odds Ratio"⁶⁶, que és un quocient de raons on el numerador és la raó de probabilitat de que un esdeveniment succeeixi (en aquest cas tenir un nivell salarial superior), o no, sota certes condicions específiques, i el denominador és la raó de probabilitats que aquest esdeveniment succeeixi (o no) sota les condicions complementàries. En definitiva, aquest indicador és una manera d'expressar la proporció de vegades en que es pot donar un succés davant la proporció de que no es doni.

Com s'observa, la significació de les variables de tipus individual no varien excessivament quan es controla per variables estructurals, fet que pot indicar una retroalimentació entre característiques individuals i estructurals en la determinació d'accés a nivells salarials superiors. Quan s'analitzen els resultats en detall, dues conclusions semblen sorgir de manera destacable. En primer lloc, la importància del gènere i l'origen nacional, i en segon lloc l'efecte del sector d'activitat. Pel primer cas, els homes autòctons presenten majors oportunitats, significatives estadísticament, que la resta de grups de tenir nivells salarials superiors. Aquesta conclusió pot no ser nova, però les dades demostren que existeix evidència empírica molt significativa per afirmar-ho. Pel segon cas, els sectors de la sanitat, l'educació i la banca són els que permeten un major accés a salaris superiors, mentre que el sector de l'agricultura i la llar i l'hostaleria se situen entre aquells amb menors possibilitats d'oferir alts nivells salarials. De nou, aquestes conclusions ja eren evidents a la llum del què s'ha exposat fins el moment, però és important destacar la seva importància en les trajectòries laborals de la immigració, ja que són els sectors on s'han ocupat bàsicament. Pel què fa al nivell d'estudis, la seva importància relativa disminueix quan es controla per variables estructurals, tot i que en ambdós models els resultats són estadísticament significatius. El mateix ocorre amb el temps de permanència, fet que reforça la idea expressada a l'inici sobre la complementaritat dels factors individuals i estructurals condicionants de l'accés a salaris superiors. En canvi, l'edat sembla tenir menys importància quan es controla per variables estructurals.

---

⁶⁶ Terme en anglès de traducció discutida, però que pot expressar-se con *disparitat*, *raó de probabilitats*, *raó d'oportunitats* o *risc relatiu*.

Taula 6.5 Estimació dels paràmetres sobre les probabilitats de tenir nivells salarials superiors. Espanya 2007

Paràmetres	Població Assalariada			
	Model 1		Model 2	
	Logit Coeff (Odds Ratio)	sig.	Logit Coeff (Odds Ratio)	sig.
Constant	1.332	**	3.068	**
Gènere				
Dones (ref.)	-	-	-	-
Homes	1.530 (4.616)	**	2.130 (8.419)	**
Edat				
Més de 54 anys (ref.)	-	-	-	-
16-24 anys	-0.595 (0.551)	**	-2.053 (0.128)	**
25-34 anys	0.566 (1.762)	**	-0.055 (0.946)	ns
35-44 anys	0.403 (1.497)	**	-0.041 (0.960)	ns
45-54 anys	0.266 (1.304)	**	0.111 (1.118)	**
Nivell d'estudis				
Estudis Universitaris (ref.)	-	-	-	-
Estudis Primaris	-3.414 (0.188)	**	-3.570 (0.028)	**
Estudis Secundaris	-1.335 (0.837)	**	-3.009 (0.049)	**
Formació Professional Superior o Batx	-0.578 (0.884)	**	-1.305 (0.271)	**
Temps de permanència				
Fins a 11 anys (ref.)	-	-	-	-
Menys de dos anys	-1.670 (0.188)	**	-4.547 (0.033)	**
3-5 anys	-0.958 (0.584)	**	-1.154 (0.387)	**
7-9 anys	-0.356 (0.812)	**	-0.548 (0.715)	**
Origen nacional				
Autòcton (ref.)	-	-	-	-
Immigrant	-0.225 (2.945)	**	-0.056 (1.799)	**
Sector d'Activitat				
Altres Activitats (ref.)	-	-	-	-
Agricultura	-	-	-2.194 (0.132)	**
Indústria	-	-	1.149 (3.281)	**
Construcció	-	-	1.758 (5.281)	**
Comerç	-	-	0.112 (0.446)	ns
Hostaleria	-	-	-1.400 (0.587)	ns
AA.PP	-	-	0.899 (2.170)	**
Sanitat	-	-	1.056 (2.874)	**
Banca i assegurances	-	-	1.253 (4.841)	**
Educació	-	-	1.012 (2.490)	ns
Llars	-	-	-1.042 (0.436)	**
Tipus de contracte				
Indefinit (ref.)	-	-	-	-
Temporal	-	-	-0.195 (0.823)	*
Grandària de l'empresa				
Més de 500 treballadors (ref.)	-	-	-	-
1-6 treballadors	-	-	-3.421 (0.822)	**
11-25 treballadors	-	-	-1.740 (0.176)	**
26-50 treballadors	-	-	-1.625 (0.590)	*
51-100 treballadors	-	-	-0.957 (0.325)	*
101-250 treballadors	-	-	-0.689 (0.522)	*
251-500 treballadors	-	-	-0.445 (0.787)	**
Log. likelihood	-503685		-512845	
N	433358		433358	
Pseudo R ²	0.541		0.522	

Font: MCVL, 2007 *p < 0.05; **p < 0.01; ns No Significatiu.

Així, en base als resultats d'aquesta anàlisi, és possible aportar evidència empírica al menor accés dels treballadors immigrants a nivells salarials superiors, ja que independentment del seu nivell de qualificació, la major presència en el segment secundari al mercat de treball, amb major proporció de contractes temporals i amb menor temps de permanència al país els situen en posicions de menor probabilitat d'accedir a nivells salarials superiors. Aquesta posició és encara més dèbil per a les dones, altre cop provant l'existència d'un sostre de vidre.

En conclusió, i mirant de donar una primera resposta a les hipòtesis plantejades a l'inici, en la onada migratoria estudiada en aquesta tesi doctoral, que correspon a la tercera etapa del sistema migratori espanyol tal i com ho proposa Cachón (2002) citat en el tercer capítol, la convergència salarial entre treballadors autòctons i immigrants és d'inexistència, a tenor del menor accés dels segons als nivells salarials superiors i de les diferències salarials mitjanes persistents entre ambdós grups. Tanmateix, sí és possible afirmar que les trajectòries salarials dels treballadors immigrants són ascendents, en la mesura que augmenten els seus ingressos al llarg del temps tal i com preveu la hipòtesi de l'assimilació ocupacional (Chiswick 1978). De fet, s'ha comprovat que l'adquisició de coneixements i formació necessària pel nou mercat, com és el cas concret del domini de la llengua, és un element que permet accedir a majors remuneracions salarials (gràfic 6.10). Tanmateix, en comparació a la població autòctona aquesta tendència ascendent és menys lineal, amb períodes d'estancament salarial, i on la disminució entre les diferències salarials mitjanes entre tots dos és retardada en el temps. Per altra banda, la **Hipòtesi General 2** que planteja una convergència salarial limitada i retardada és recolzada amb l'evidència empírica presentada fins el moment, però cal matisar-la en funció de la importància del país d'origen (com mostra el gràfic 6.6, i la taula 6.3), el nivell d'educació (gràfics 6.7 i 6.8) i el gènere (gràfic 6.5), donant suport empíric a la **Hipòtesi General 4**, alhora que cal entendre aquestes diferències en funció de les característiques estructurals del mercat laboral espanyol (com mostra la taula 6.5), que determinen àmpliament les oportunitats salarials dels treballadors, posicionant els immigrants en situacions de desavantatge per la seva concentració en el segment secundari.

Aquesta investigació té per objectiu estudiar les trajectòries laborals de la població immigrant a Espanya en funció de la convergència salarial amb els treballadors autòctons, tal i com s'ha fet fins el moment, i a través de la seva mobilitat laboral. Aquest és l'objectiu de les línies que segueixen, i per això no es pot concloure res encara sobre la integració laboral dels treballadors immigrants, ja que aquesta s'entén a partir de tots dos conceptes intermedis: la convergència salarial, per una banda, i la mobilitat laboral per l'altra.

6.2 La mobilitat laboral dels treballadors immigrants

Aquest segon apartat del capítol versa al voltant del concepte de mobilitat laboral, tal i com s'ha definit en aquesta tesi doctoral:

Figura 6.2. La mobilitat laboral de la població immigrant*

Mobilitat laboral	Vertical	Nombre de canvis entre categories professionals	<i>Descendents</i> : Canvis en direcció a la baixa al llarg de l'escala ocupacional.
			<i>Ascendent</i> . Canvis en direcció positiva al llarg de l'escala ocupacional. Integració Laboral
			<i>Sense canvi</i> , en la categoria del contracte inicial
	Horitzontal	Canvis entre sectors d'activitat	<i>Millora</i> . Canvis del segment secundari al primari. Integració Laboral
			<i>Empitjorament</i> . Canvis del segment primari al secundari
			<i>Estancament</i> . Manteniment del sector d'activitat de la primera contractació

*veure capítol 4 per a major detall

Com s'ha exposat en els capítols 2 i 3, no només l'adquisició del capital humà necessari pel nou mercat de treball explica les trajectòries de la immigració, com esmenten les corrents institucionalistes també cal tenir present l'estructura del mercat laboral, i en concret la seva segmentació (teoria del mercat dual, Doeringer i Piore 1971). Des d'aquest punt de vista, els immigrants s'ubiquen de manera preferent en el segment secundari, caracteritzat per integrar llocs de treball poc qualificats i mal remunerats. L'assignació dels immigrants en aquests espais laborals secundaris respon, segons aquestes corrents, a diferents explicacions existents, respecte a la segmentació del mercat laboral: la distribució desigual del risc i la inestabilitat econòmica entre col·lectius, les característiques productives de l'oferta, les característiques tecnològiques de la demanda i els requisits qualificatius, etc. Des d'aquest punt de vista, la pròpia dinàmica de la segmentació restringeix la mobilitat, sobretot la sortida des del segment secundari cap a sectors del segment primari.

Aquesta és la base de la que parteix aquest punt de la tesi doctoral, estudiar la segmentació del mercat laboral espanyol i les oportunitats de mobilitat ascendent que tenen els treballadors immigrants al llarg de la seva trajectòria laboral. D'aquesta manera, la mobilitat laboral ascendent esdevé un dels indicadors d'integració laboral, que complementa la convergència salarial. Seguint aquest fil, si bé estudis anteriors han demostrat que la immigració s'insereix en els sectors productius propis del segment secundari, aquesta investigació vol anar més enllà de la primera inserció i estudia la seva mobilitat al llarg del temps

dins el mercat laboral. Amb aquest objectiu, les hipòtesis que guien aquest punt són la **Hipòtesi General 1**: la mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons gènere i origen, i a la **Hipòtesi General 4**, les trajectòries laborals, i en conseqüència la mobilitat i convergència, estan condicionades pel sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de qualificació i el temps de dedicació a l'ocupació. De nou, aquest darrer aspecte serà estudiat més endavant amb la informació procedent de l'anàlisi qualitativa.

Per aquest apartat s'utilitzen dades de la MCVL, però també de l'Enquesta de Població Activa (EPA) elaborada per l'Institut Nacional d'Estadística. L'EPA és una enquesta trimestral que facilita una major actualització que la MCVL, que a més no només permet realitzar anàlisis transversals sinó també longitudinals, tot i que sobre períodes inferiors a la MCVL, sobre una enorme amplitud d'informació. Aquesta és l'estratègia que segueixen les línies següents. De manera complementària a la MCVL, es ressegueix en el temps el comportament laboral dels treballadors immigrants, comparativament a la població autòctona. La metodologia aplicada ha consistit en la construcció de dues cohorts, definides en funció de l'any d'entrada al país com a via d'aproximació al temps de permanència, i l'edat. Les variables que permeten obtenir aquesta informació són les de "nacionalitat", "any d'arribada a Espanya" i "edat". Cal dir, però, que per com s'elabora l'enquesta, els individus que formen les cohorts no són sempre els mateixos, tanmateix són estadísticament representatius dels grups al que pertanyen, pel que podem dir que estem comparant en el temps les mateixes poblacions.

Cohort 1. Integrada per persones d'entre 25 i 35 anys, i pel cas dels immigrants amb un temps de residència d'entre 2 i 6 anys.

Cohort 2. Integrada per persones d'entre 36 i 46 anys, on els treballadors immigrants tenen una residència d'entre 7 i 10 anys.

El motiu pel qual per a la població immigrant també es controla pel temps de residència és per assegurar que la comparació és sempre entre cohorts similars, si només es prenguéssin l'edat es podria donar el fet que arribessin nous immigrants i modifiquessin les característiques de les cohorts ja construïdes. És a dir, nous individus que entren, per edat, en alguna de les dues cohorts, però que tenen un temps de permanència menor, i per tant característiques individuals diferents. Aquest fet és rellevant donada la importància que té el temps en les trajectòries laborals, així al controlar també per l'any d'arribada s'eviten aquesta mena de biaixos. Finalment, també s'ha diferenciat les cohorts d'acord amb el gènere, ja que homes i dones presenten pautes laborals molt diferents (com ha posat de relleu tota la literatura anterior, repassada en els capítols 2 i 3). D'aquesta manera s'han resseguit vuit cohorts diferents, autòctons i immigrants, homes i dones, i dos trams d'edat i permanència diferents, entre els anys 2005 i 2009. L'elecció d'aquest període temporal respon a la pròpia metodologia de l'enquesta. En primer lloc, el canvi metodològic introduït el 2005 facilita l'estudi de les característiques laborals de la població immigrant, i per això s'inicia aquí el

període d'anàlisi d'aquest treball. En segon lloc, la mostra no garanteix la representativitat estadística dels nombre d'immigrants que la formen més enllà dels quatre anys de residència quan es treballa en la construcció de cohorts, fet que obliga a limitar el període d'anàlisi a aquests quatre anys (veure apèndix pels descriptius de la mostra seleccionada).

En resum, el què interessa aprofundir en aquest punt és com s'ha produït la mobilitat laboral de la població immigrant, que formen part de la tercera fase del sistema migratori espanyol, tal i com s'ha analitzat en línies anteriors. Seguint aquesta idea, les pàgines següents mostren aquesta evolució, tant a través de les dades de la MCVL com la EPA.

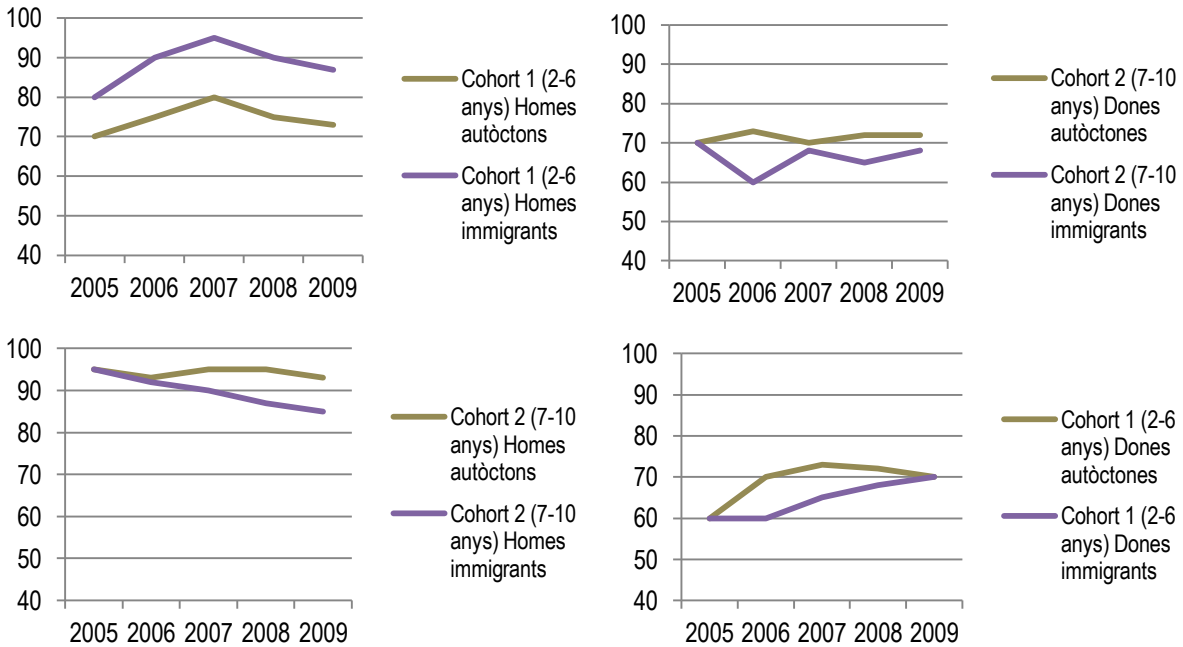
6.2.1. L'evolució de les taxes d'activitat, ocupació i desocupació

Per començar a analitzar la mobilitat laboral cal tenir present la importància de la permanència en el mercat, i en particular l'impacte que té la desocupació en les trajectòries laborals. Per això, abans d'iniciar l'estudi de la mobilitat és pertinent assenyalar com es diferencien les trajectòries d'autòctons i immigrants pel què fa a la permanència en l'ocupació, o en les entrades i sortides del mercat en forma de desocupació. En aquest sentit, i en la línia del què han posat de manifest algunes investigacions anteriors (Martínez i Fernández 2006, Bel Adell i Gómez 1999), la desocupació, i sobretot la de llarga durada o estructural, és un factor que explica la falta d'integració laboral de la població immigrant.

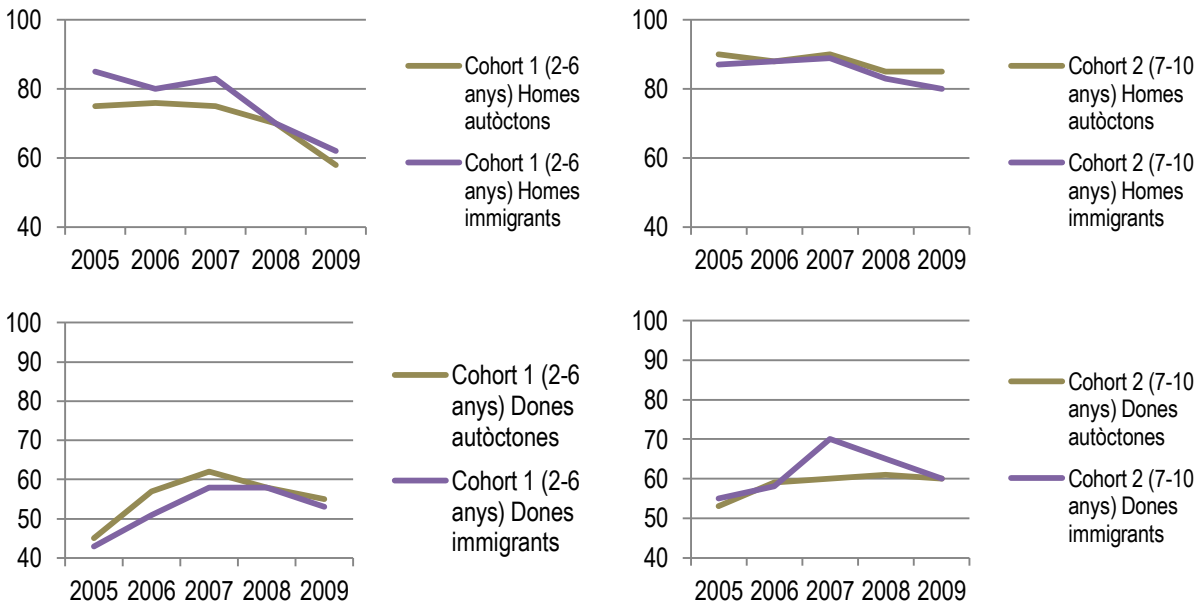
Iniciem aquest punt amb algunes dades generals, i en concret amb la taxa d'activitat de totes vuit cohorts. El gràfic següent (gràfic 6.11) mostra l'evolució d'aquesta taxa, posant de manifest l'elevada presència de la població immigrant entre la població activa. Tanmateix, les pautes són diferents entre cohorts, i entre homes i dones. Per a les cohorts més joves, i amb menor temps de residència, els homes immigrants presenten majors taxes d'activitat que els homes autòctons, mentre que les dones segueixen patrons diferents. Les dones autòctones registren un major índex d'activitat, però les dones immigrants les atrapen al cap de quatre anys. En canvi per a les cohorts amb més experiència laboral, els homes tendeixen a reduir progressivament la seva taxa d'activitat, sent més marcada per immigrants que per autòctons, mentre que les dones autòctones mantenen taxes més estables i les immigrants fluctuen entre pujades i baixades al llarg dels quatre anys estudiats. Cal tenir present, que a partir de l'any 2008 les dades mostren l'impacte de la crisi econòmica, que explica la forta davallada de les taxes d'activitat dels homes immigrants, i en menor grau de les dones immigrants. Aquest gràfic, de fet, ja posa de manifest com la crisi econòmica ha impactat de manera més forta entre la població immigrant. Tanmateix, aquest és un aspecte que es treballarà en profunditat en apartats posteriors (6.4. *La integració laboral en temps de crisi*), així que per ara només s'hi fa esment.

Gràfic 6.11. Evolució de la taxa d'activitat de les cohorts estudiades, Espanya 2005-2009

EPA: 2005-2009

Gràfic 6.12. Evolució de la taxa d'ocupació de les cohorts estudiades, Espanya 2005-2009

EPA: 2005-2009

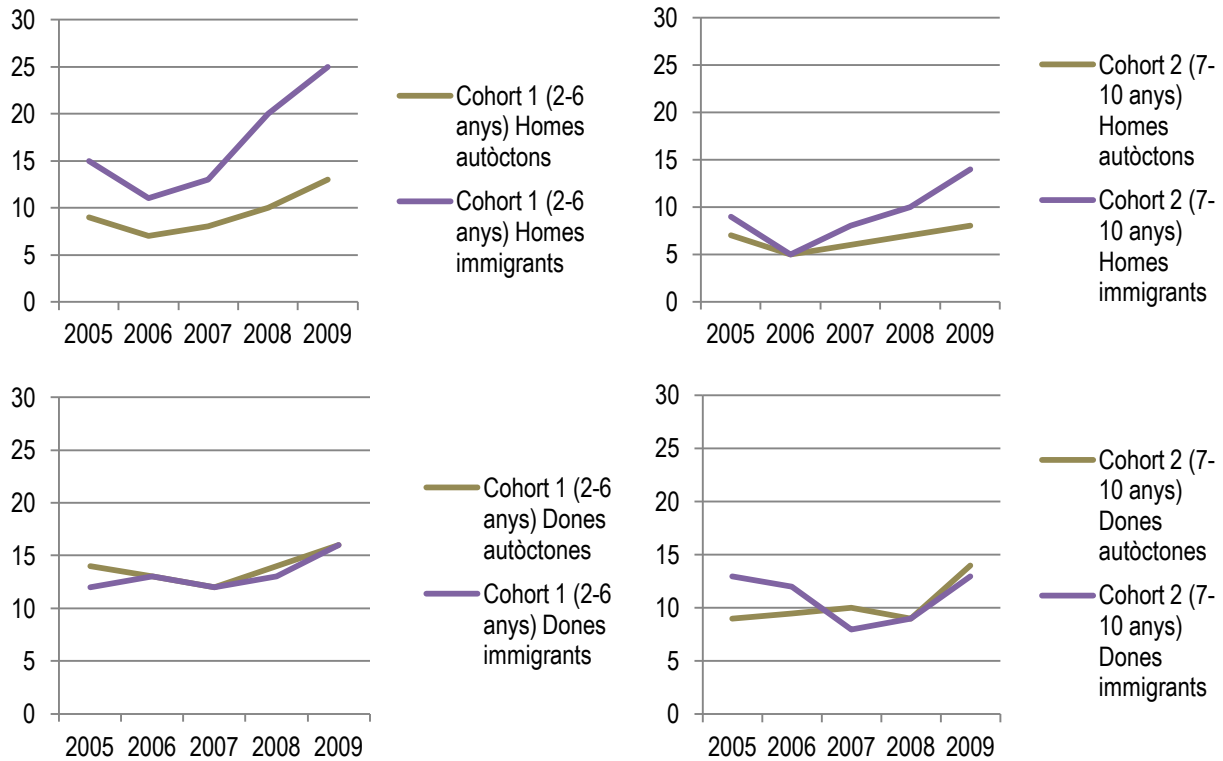

Pel què fa a les taxes d'ocupació, com posa de manifest el gràfic anterior (6.12) el més rellevant és que la població immigrant s'ha mantingut ocupada en major proporció que els seus homòlegs espanyols, fins a inicis del 2008, existint majors diferències en les pautes d'ocupació entre dones i cohorts més joves, amb el què es podria entreveure que la mobilitat laboral dels homes immigrants amb major temps de permanència presenta majors indicis d'integració laboral. En les trajectòries d'ocupació dels homes immigrants s'observa com, fins a l'any 2008, l'estabilitat és menor respecte els autòctons, pels quals la tendència és més estable tal i com dibuixa la corba del gràfic. En canvi, per a les cohorts amb més temps de permanència el mercat, la pauta d'integració és més clara, amb taxes d'ocupació molt semblants a les dels treballadors autòctons al llarg dels anys, a més per aquesta segona cohort masculina l'impacte de la crisi econòmica és semblant entre orígens nacionals diferents, donant suport al supòsit de l'adquisició de capital humà específic a mesura que augmenta l'assentament, i que esdevé un element protector davant la desocupació. Pel què fa a les dones, les diferències entre cohorts i pautes d'integració també són notables, observant-se una tendència a l'acostament entre taxes per a les dones més joves. En canvi, per a la segona cohort, les dones immigrants han tingut majors taxes d'ocupació fins a la irrupció de la crisi econòmica, on la taxa disminueix, però posicionant-se prop de la taxa de les autòctones. Aquestes diferències entre homes i dones, i entre autòctons i immigrants es troba en la seva distribució sectorial. És a dir, la seva concentració en sectors d'activitat diferents fa que les seves pautes d'ocupació siguin diferents, tal i com es posarà de relleu en les línies que segueixen.

Pel què fa a les taxes de desocupació, tal i com mostra el gràfic (6.13) els homes autòctons i immigrants presenten diferències notables, però que resulten menys rellevant per a les cohorts amb major experiència laborals. Per a les dones les diferències també són menors, i per elles, sobretot per a les dones immigrants, la desocupació a partir del 2008 impacta en menor mesura. Tot i que els diferents impactes que la crisi econòmica ha tingut en les trajectòries d'homes i dones immigrants es detalla més endavant, convé entendre aquí que la menor desocupació de les treballadores immigrants té la seva raó principal en la interrelació entre els sectors d'activitat on s'ocupen majoritàriament i la naturalesa de la crisi econòmica que està afectant l'Estat espanyol en l'actualitat.

Per altra banda, un aspecte comú és la constatació que el temps de residència no introdueix elements d'assimilació laboral entre les pautes de tots dos tipus de treballadors. L'evolució de les taxes de desocupació (així com també passava amb l'activitat) segueix pautes diferents, excepte per a les dones de la primera cohort on sí semblen convergir al llarg del temps, és a dir que tenen comportament similars pel què fa a l'activitat i la desocupació. Per a la resta, els treballadors immigrants presenten trajectòries més inestables, amb transicions menys clares, i majors entrades i sortides del mercat. Aquesta constatació dóna una primera pinzellada sobre com s'han produït les seves trajectòries de mobilitat laboral, sobretot en comparació a la població autòctona.

Gràfic 6.13. Evolució de les taxes de desocupació per a les cohorts estudiades. Espanya 2005-2009

EPA. 2005-2009

En resum, les primeres dades analitzades semblen indicar una progressiva integració de les cohorts amb major temps de permanència, i especialment dels homes. Les dones presenten pautes menys lineals, i amb majors diferències en l'evolució de la desocupació, l'ocupació i l'activitat respecte les seves homòlogues autòctones. Com ja s'ha esmentat, les diferències en aquestes pautes es troben en les diferències de concentració i distribució de cada un d'aquests col·lectius al llarg de l'estructura econòmica espanyola. És a dir, homes i dones autòctons i immigrants no han seguit pautes d'ocupació sectorial semblants, de manera que les característiques dels diferents sectors d'activitat i de les feines que han realitzat expliquen les diferències expressades en els gràfics anteriors. Les següent pàgines estudien aquests aspectes de manera més precisa, a través de la mobilitat vertical (entre categories professionals), i horitzontal (entre sectors d'activitat).

6.2.2 La Mobilitat Vertical

La mobilitat vertical fa referència el nombre de canvis entre les diferents categories professionals, definint-los com (a) ascendents si els canvis són en la direcció positiva de l'escala, és a dir des dels nivells inferiors als superiors, (b) descendents, pel cas contrari, i (c) sense variacions, si no es produeix cap moviment. L'interès principal de l'estudi de la mobilitat vertical és veure les transicions que es produeixen al llarg de l'escala professional, assenyalant la mobilitat vertical ascendent com a un dels indicadors de la integració laboral.

Segons dades de la Mostra Contínua de Vides Laborals, l'any 2007 (veure annex taula A6.3) els treballadors assalariats que havien tingut trajectòries ascendents constituïen el 55%, mentre que el 35% es mantenien en la mateixa ocupació inicial. Tanmateix, cal precisar que d'aquest 55%, gairebé el 30% havien experimentat una mobilitat ascendent baixa, és a dir que només s'havien mogut entre una o dues posicions al llarg de l'escala ocupacional, i només un 8% alta (entre sis i nou posicions). Així doncs cal entendre la mobilitat vertical dels treballadors immigrants dins d'aquest context, on la majoria de treballadors pugen de posicions, però a poc a poc.

La següent taula (6.6) recull els canvis de posicions entre categories professionals de la població immigrant entre el 2000 i el 2008. Com que aquestes dades provenen de l'EPA s'ha agrupat les categories professionals en 4 grups, a partir de 9 de les 10 categories que ofereix la mostra⁶⁷: **treballadors no qualificats**, formats per la categoria que proporciona l'EPA (9) treballadors no qualificats; **treballadors de coll blau**, format per (8) operadors d'instal·lacions i maquinària, (7) treballadors manufacturers, construcció i mineria, (6) treballadors qualificats agraris i pesquers, (5) treballadors de serveis de restauració, personals i comerç; **treballadors de coll blanc**, formats per (4) treballadors administratius, tècnics i personal de suport; i **treballadors professionals**, formats per (1) treballadors i professionals científics i intel·lectuals. Finalment, s'ha afegit un cinquè grup format per aquells **treballadors desocupats**.

---

⁶⁷ S'ha desestimat la categoria professional corresponent a les "forces armades" per la poca significació en la representativitat de la població immigrant per aquest valor.

Taula 6.6. Distribució de la població activa segons la categoria professional i l'any d'arribada al mercat laboral espanyol, Espanya 2000-2008 (en percentatges)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Població Autòctona									
Desocupat	40	38	38	37	36	34	32	31	31
Treballadors Professional	18	19	19	20	21	22	23	25	25
Treballadors de Coll blanc	15	15	15	16	15	16	17	17	17
Treballadors de Coll blau	20	20	20	20	20	20	20	19	19
Treballadors no qualificats	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Població Immigrant									
Any d'entrada 1995-1998									
Desocupat	33	30	32	29	32	31	30	26	32
Treballadors Professional	10	17	14	9	20	17	15	16	14
Treballadors de Coll blanc	18	19	23	14	12	16	14	12	13
Treballadors de Coll blau	18	15	12	20	15	17	18	20	20
Treballadors no qualificats	21	19	20	27	21	18	21	25	22
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Any d'entrada 2004									
Desocupat					43	31	23	25	25
Treballadors Professional					13	10	7	7	7
Treballadors de Coll blanc					8	14	18	19	21
Treballadors de Coll blau					11	17	20	21	21
Treballadors no qualificats					25	29	32	27	25
Total					100	100	100	100	100
Any d'entrada 2006									
Desocupat							42	34	35
Treballadors Professional							7	5	6
Treballadors de Coll blanc							13	14	13
Treballadors de Coll blau							16	16	22
Treballadors no qualificats							23	31	24
Total							100	100	100

FONT: EPA, quarts trimestres 2000-2008

La taula anterior posa de relleu varis aspectes de la mobilitat vertical. En primer lloc, la importància del temps de permanència per entendre la mobilitat. Per exemple, si s'observa l'any 2008, els treballadors immigrants registrats en la categoria de "professionals" i arribats entre el 1995 i el 1998 són el doble que els arribats els 2004 i el 2006. En segon lloc, destaca la concentració de la població immigrant en els grups "no qualificats" i treballadors de "coll blau" al llarg del temps, seguint pautes de mobilitat vertical ascendent diferents a la dels autòctons, ja que els primers gairebé no accedeixen a categories de "professionals" en comparació als segons. Així, els treballadors immigrants se situen entre els efectes del "*terra enganxós*"⁶⁸ i el sostre de vidre, és a dir les dades de la taula mostren per una banda les barreres que les minories ètniques es troben per accedir a posicions professionals superiors, però alhora aquest fet es complementa amb la seva major permanència en posicions inferiors. En tercer lloc, mentre que pels treballadors autòctons s'observa una transició més estable pel què fa a la seva mobilitat vertical, els immigrants registren constants augments i davallades. Per exemple, entre autòctons s'observa una tendència a disminuir la seva presència entre treballadors de coll blau, i augmentar en la categoria de professionals, en canvi, els treballadors immigrants no tenen una pauta tan clara, sobretot aquells que porten més temps en el mercat laboral, com demostra la davallada en la categoria de treballadors de coll blau entre els anys 2003 i 2004, per posteriorment tornar a augmentar la seva presència en aquesta categoria. Certament no estem parlant dels mateixos individus, i per tant les característiques de les diferents cohorts que s'incorporen al mercat laboral podrien explicar aquestes diferències, tanmateix sí és possible generar una tendència de mobilitat general tal i com s'ha realitzat ja que la representativitat estadística de la població immigrant en cada un dels períodes de temps seleccionats ho garanteix.

Aquesta pauta de mobilitat menor i més inestable entre la població immigrant la corrobora les dades de la MCVL (*veure annex taula A6.4*), i sobretot manifesta la importància de la immobilitat. Segons la informació disponible per a l'any 2007, un 53% dels treballadors immigrants no havien canviat de categoria professional al llarg de la seva trajectòria a Espanya davant el 32,5% dels autòctons en la mateixa situació. En canvi, només un 2% i un 8% dels immigrants ha experimentat una trajectòria de mobilitat alta o mitjana respectivament, davant el 9% i el 19% dels autòctons. La immobilitat és rellevant pel cas dels treballadors immigrants perquè la permanència es produeix en categories inferiors. És a dir, si la població immigrant no es mogué però estigués ocupada en categories superiors, aquesta immobilitat seria positiva, per contra la realitat és la contrària, i el què posa de manifest és que hi ha poca mobilitat vertical ascendent entre treballadors d'origen estranger.

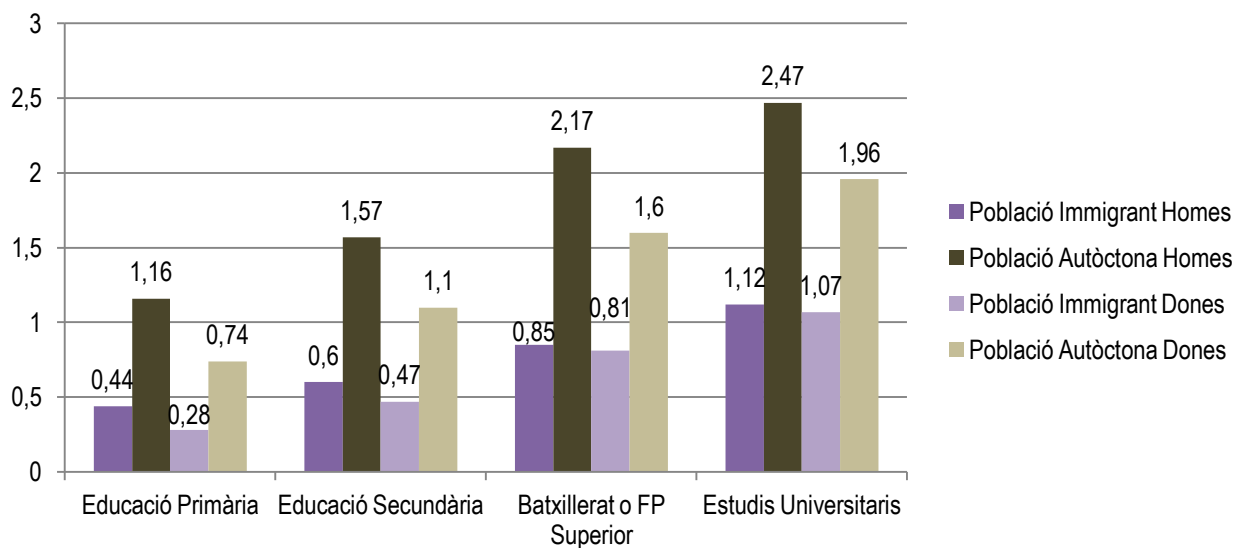
Tot i així, és convenient controlar pel nivell de qualificació, a més del país d'origen i el gènere per comprovar si aquesta pauta és general a tots els grups. Així ho mostra els gràfics següents (6.14, i 6.15).

---

⁶⁸ Si bé el concepte de "*sostre de vidre*" fa referència a les barreres invisibles d'accés a posicions laborals de poder o responsabilitat amb majors remuneracions econòmiques, el terme de "*terra enganxós*" és complementari a aquest primer i posa en evidència la major concentració i permanència de dones o minories ètniques en les categories ocupacionals inferiors (Harlan i Berheide 1994).

Per a la seva construcció s'ha utilitzat l'indicador de *Saldo de Mobilitat*. Aquest indicador, proposat també en l'estudi elaborat pel QUIT (2012) amb dades de la Mostra Contínua de Vides Laborals, és la diferència entre la primera situació laboral i la darrera, per a diverses característiques de la mobilitat vertical. El següent gràfic calcula el saldo de mobilitat referent a la primera categoria professional i l'actual, i posteriorment es presenta el saldo de mobilitat entre autòctons i immigrants, i entre homes i dones, des del seu primer contracte laboral fins a l'any 2007.

Gràfic 6.14. Mobilitat vertical de la població ocupada segons gènere, origen i nivell d'estudis. Espanya 2007

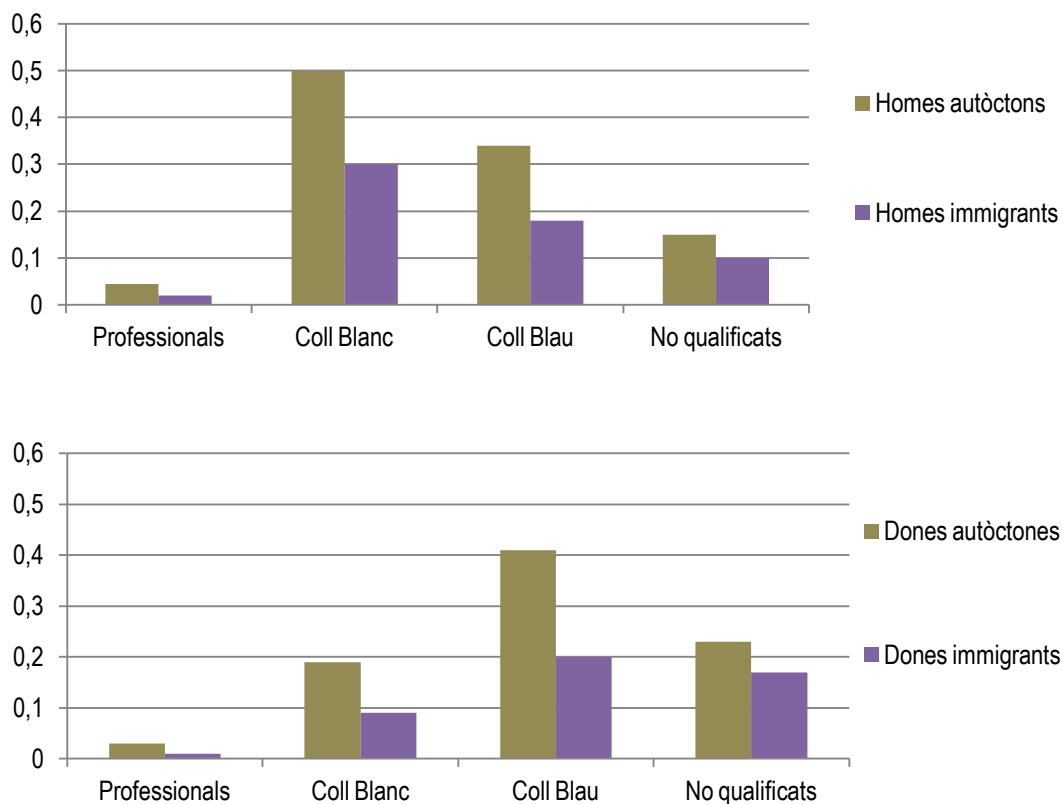

FONT: MCVL, 2007

Tal i com indiquen les dades, la mobilitat laboral és molt major entre autòctons, i sobretot entre els homes. Aquest fet no és diferent al que han trobat altres estudis (CES 2004, Garrido i Toharia 2004), i és coherent amb la hipòtesi plantejada a l'inici pel cas de la immigració: a major nivell d'estudis més oportunitats a la promoció. En concret, d'aquest gràfic hi ha dues dades que convé ressaltar. En primer lloc, el saldo de mobilitat entre aquells amb estudis universitaris és major, tan per homes com per dones, tot i que sempre són els homes qui registren una major mobilitat vertical. En aquest sentit, s'observa l'efecte del "*sostre de vidre*", que dificulta l'accés de les dones a categories professionals superiors. En segon lloc, les diferències entre el saldo de mobilitat d'homes i dones és major entre autòctons que entre immigrants, per a tots els nivells d'estudis, però, tal i com es mostrarà en les pàgines següents, aquest fet pot ser explicat per la major presència de dones a causa de la feminització de fluxos immigrants. En darrer lloc, malgrat els universitaris puguin tenir una mobilitat major, convé veure a quines categories professionals concretes accedeixen.

Això es mostra al gràfic següent (6.15), reduint les categories professionals construïdes per la MCVL a les mateixes categories plantejades anteriorment (*veure annex taula A6.5 per l'equiparació de categories*). Les dades posen de relleu com els homes (autòctons i immigrants) són el que presenten majors percentatges en les categories superiors (professionals, i treballadors de coll blanc), i en canvi les dones se situen en categories de coll blau. Per tant, la influència del nivell d'estudis sobre les trajectòries de mobilitat vertical s'han d'entendre també en funció del gènere.

Gràfic 6.15. Canvis en la categoria professional de la població amb estudis universitaris en funció del gènere. Espanya 2007

Font: MCVL 2007

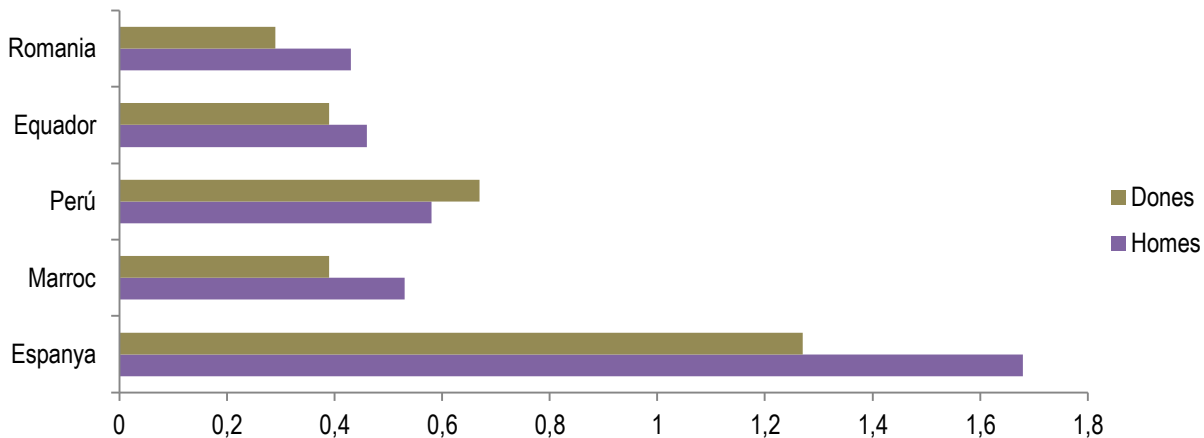
Així doncs, entre aquells amb estudis universitaris, en general la mobilitat entre la població autòctona és major que els treballadors immigrants. Lògicament, aquells amb categories professionals registren una menor mobilitat, però perquè no tenen on ascendir, així el que és significatiu veure és la mobilitat de la resta de categories atenent a que ens estem focalitzant només amb els que tenen estudis universitaris, i dels que s'espera una major mobilitat. En particular, els treballadors de coll blanc tenen la mobilitat més

elevada, fet que no sorprèn ja que són els categories on més poden promocionar els treballadors qualificats. Tot i així, és important ressaltar que les pautes entre població autòctona i immigrant són diferents, on els segons tenen sempre una menor mobilitat. Per tant, si atenem al nivell de qualificació, el que s'observava en la taula 6.6, no varia, i per tant els treballadors immigrants se situen en desavantatge respecte la població autòctona. És a dir no hi ha convergència pel que fa al saldo de mobilitat laboral.

Finalment, si distingim el país d'origen, les dades assenyalen diferències de gènere entre diferents grups ètnics, en concret les dones procedents de Perú presenten una major mobilitat que els seus homòlegs masculins. Tanmateix, aquesta diferència pot ser només el reflex del grau de feminització dels fluxos llatinoamericans (com han destacat els estudis de Oso 1998, Escrivá 2000, Parella 2003.). De fet, les dones peruanes, com posa de relleu Escrivá (2000), van emprendre el seu projecte migratori de manera pionera als seus marits, i per tant actualment compten amb un major temps de permanència al mercat laboral, respecte els seus homòlegs masculins. Aquest fet explicaria la major mobilitat de les dones peruanes respecte el homes. Tanmateix, i malgrat la mobilitat de les dones peruanes sigui el doble que les procedents de Marroc, Equador i Romania, la mobilitat ascendent de totes elles és baixa, promocionant entre una o dues posicions al llarg de l'escala ocupacional. Per altra banda, però sense invertir les diferències tradicionals de gènere, els treballadors equatorians són els que presenten menys distància entre gèneres. De fet, alguns estudis anteriors ja han ressaltat que les migracions llatinoamericanes, i especialment pel cas de Perú i Equador, són característiques per estar formades per projectes migratoris de dones amb alta qualificació, i que per tant presenten majors oportunitats de promoció laboral al llarg de les seves trajectòries un cop al país de destí (Reher i Requena 2009). En canvi, les diferències de gènere són majors entre els treballadors de Marroc o Romania, amb distàncies superiors a les que separa la resta de procedències. En aquest cas, la dinàmica migratòria és contrària, pel cas del Marroc en particular ja que són orígens on predominen les migracions masculines com apunten Pérez-Díaz *et. al.* (2001), i Berriane (2004). Seguint aquests autors, les reagrupacions familiars entre famílies marroquines tenen un clar objectiu de cura, és a dir les dones marroquines venen com a migrants familiars i no econòmiques. Així ho corrobora també González Ferrer (2011) quan identifica la migració femenina marroquina clarament lligada a la cura de la família, especialment de les dones casades (de fet, entre les dones solteres les taxes d'activitat són molt més altes), mentre que per les dones amb altres orígens aquest patró no és tan clar, i independentment del seu estatus civil presenten majors probabilitats d'estar ocupades.

Gràfic 6.16. Mobilitat vertical de la població ocupada segons gènere i país d'origen. Espanya 2007

FONT: MCVL, 2007

Per concloure aquest primer punt sobre mobilitat vertical, en base a les dades estudiades es verifica la **Hipòtesi General 1**: la mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons gènere i origen. En primer lloc, la taula 6.6 mostra aquest retard en la mobilitat dels treballadors immigrants, que accedeixen en menor mesura a les categories professionals superiors només al cap de 10 anys d'entrada al mercat laboral, tot i que sempre registrant percentatges menors que la població autòctona. Si es controla aquesta mobilitat en funció del nivell d'estudis, tot i que els treballadors immigrants amb estudis universitaris són els que tenen un saldo de mobilitat major, tant per dones com dones sempre és menor als autòctons. Tanmateix, les diferències per gènere indiquen que els homes immigrants registren una major mobilitat cap a categories professionals superiors (gràfic 6.15), com també succeeix amb la població autòctona (i que s'ha identificat amb l'efecte sostre de vidre). Finalment, pel que fa al país d'origen, en general els procedents del Perú són el que registren un saldo de mobilitat més elevat, de fet com ja passava amb el tancament de la bretxa salarial i emfatitzant la rellevància del país d'origen. A més, en aquesta cas les dones presenten una mobilitat vertical més elevada que els homes, però probablement fruit del major temps de permanència, i per tant d'experiència laboral. Val a dir que aquesta constatació és coherent amb el que planteja la **Hipòtesi General 4**, ja que són una població que d'entrada ja domina la llengua espanyola, i es caracteritza per ser un dels fluxos amb major presència a l'Estat espanyol que registra nivells educatius més elevats (*veure annex taula A6.6*). Per tant, el nivell educatiu és una de les variables que ajuden a entendre les pautes de mobilitat dels treballadors immigrants.

Convé, però, matisar quin és l'efecte que la desigual distribució entre sectors d'activitat ha tingut sobre les trajectòries del mercat laboral espanyol, i si, com ja s'ha mostrat pel cas de la convergència salarial, el pes nivell de qualificació és relativament menor al sector o les característiques de l'ocupació. En altres

paraules, si la segmentació del mercat juga un paper més important que altres variables de tipus individual. Aquesta idea es contrasta al llarg del següent punt en base a l'estudi la mobilitat vertical dels treballadors immigrants de manera longitudinal.

6.2.3 La Mobilitat Horitzontal

La mobilitat horitzontal es defineix aquí a partir de les transicions entre els segments secundaris i primaris del mercat laboral. Per tal de veure la seva evolució al llarg de les trajectòries laborals de la població immigrant es proposen tres dimensions del concepte: mobilitat de millora, d'empitjorament o d'estancament. La primera és l'indicador d'integració laboral, i es plasma en la transició dels sectors d'activitats ubicats en el segment secundari cap aquells propis del segment primari, en base a la següent classificació: (A) segment secundari inferior⁶⁹: agricultura i llars, (B) segment secundari superior: construcció, hostaleria, comerç, indústria i (C) segment primari: banca, educació, sanitat i administració pública.

Molts treballs recents han analitzat la distribució sectorial dels immigrants en el mercat de treball espanyol, com ja s'ha posat de relleu en el tercer capítol. Convé recordar aquí la importància de l'estructura productiva espanyola a l'hora d'entendre les trajectòries laborals de les persones immigrants. De fet, com posen de relleu Simón *et al.* (2010), el cas espanyol és un cas rellevant d'estudi ja que es tracta d'un país econòmicament desenvolupat amb un dels major percentatges de llocs de treball de baixa qualificació i on s'ha produït una clara polarització de l'ocupació. Aquest fet pot limitar les oportunitats de promoció laboral dels immigrants i reduir-les a les ocupacions amb menor estatus dins el segment secundari. Convé recordar que aquesta és la pregunta de la que neix aquesta tesi doctoral, comprovar si això és realment cert i al llarg del temps els immigrants no experimenten una mobilitat laboral ascendent, sinó que es queden atrapats en nínxols laborals de baixa qualificació, o al contrari transiten cap a posicions econòmiques de retorn semblant o igual a la població autòctona i ocupacions amb major estabilitat, en sectors productius del segment primari. Per això, el cas espanyol esdevé un laboratori interessant on contrastar el procés d'integració laboral de la immigració, ja que permet estudiar si els models proposat per estudiosos d'altres països, i repassats en el capítol segon (com Chiswick 1978, Borjas 1986, Portes 1983a, Piore 1979), també funcionen en condicions diferents.

---

⁶⁹ La distinció entre segment secundari inferior i superior ve donada pel Règim de la Seguretat Social al que pertanyen cada un dels sectors del segment secundari, diferenciant entre el Règim General i els Règims Especials de la Llar i Agrari.

Com ja s'ha comentat, un aspecte important de la mobilitat horitzontal són les transicions entre sectors d'activitat, i més concretament el pas del segment secundari al primari. En aquest sentit, estudis anteriors han demostrat que els treballadors immigrants estan segregats de manera significativa i romanen en sectors amb menor productivitat respecte els autòctons (Alcobendas i Rodríguez-Planas 2009, Amuedo-Dorantes i De la Rica 2007). Tanmateix, l'origen d'aquesta segmentació cal trobar-lo molt probablement en les pròpies característiques de l'estructura productiva de l'economia espanyola, amb una forta presència d'ocupacions de baixa qualificació, així com en el fet que els treballadors immigrants tendeixen a inserir-se en el mercat de treball espanyol en ocupacions complementàries a les dels autòctons, i de menor qualificació (vegis Simón *et. al.* 2010). És a dir, no és cap novetat que els treballadors immigrants i autòctons no es distribueixen de manera similar entre els diferents sectors productius (CES 2004; Cuadrado-Roura *et. al.* 2006) en el moment d'arribada dels primers, però més enllà d'aquest fet el què ens interessa aquí és comprovar si a l'acumular temps de residència a Espanya la distribució sectorial tendeix esborrar les diferències inicials. De moment, com mostra la taula següent, la permanència en el sector d'entrada, és a dir en aquell on es produeix el primer contracte, és elevada pel cas del segment secundari.

Taula 6.7. Percentatges de canvi entre el sector d'entrada al mercat i de treball i la darrera situació segons origen. Espanya 2007

		Autòctons	Immigrants
	Canvi del segment secundari inferior al superior	3,90	2,86
Mobilitat horitzontal- sectorial de millora	Canvi del segment secundari superior al segment primari	0,89	0,50
	Canvi del segment secundari inferior al segment primari	2,01	0,15
	Permanència al segment primari	34,21	32,02
Mobilitat horitzontal d'estancament	Permanència al segment secundari inferior	26,06	28,93
	Permanència al segment secundari superior	29,19	29,24
Mobilitat horitzontal d'empitjorament	Canvi del segment secundari superior a l'inferior	1,04	1,48
	Canvi del segment primari al segment secundari superior	2,70	4,81
	<i>Total</i>	100,00	100,00

Font: MCVL 2007

En general, els percentatges més elevats entre aquells que tenen mobilitat de millora corresponen als treballadors autòctons, mentre que per contra els percentatges més grans per aquells amb mobilitat d'empitjorament corresponen als immigrants. Tanmateix, en tots dos casos una àmplia majoria es mantenen al mateix segment d'entrada al mercat laboral, i per tant es posa de manifest la poca mobilitat intersectorial del mercat laboral espanyol. De fet, aquesta darrera afirmació caldria matisar-la a la llum de les dades, ja que no és cert que no hi hagi mobilitat entre sectors, sinó que es produeix dins els sectors que formen cada un dels segments descrits, de manera que sí podem afirmar que en termes de

segmentació persisteix la distribució inicial, és a dir són pocs el que tenen trajectòries amb mobilitat horitzontal de millora. D'aquí la importància del segment d'activitat on s'ubiquen les trajectòries laborals.

6.2.3.1. La Importància del Sector d'Activitat

Una de les característiques més definidores de l'ocupació, i més concretament del lloc de treball, és el sector d'activitat es desenvolupa, i per tant un aspecte molt rellevant a l'hora d'analitzar les trajectòries laborals de la població immigrant. Per això aquest punt es focalitzarà en aquest factor, i analitza el seu impacte al llarg del temps. En altres paraules, el què es pretén comprovar és si amb el pas del temps, la distribució sectorial tendeix a ser similar entre autòctons o immigrants, o persisteixen les diferències.

El sector d'activitat determina en gran part la trajectòria de mobilitat perquè les empreses que en formen part tenen característiques diferents, sobretot en termes tecnològics, i perquè la demanda de treball varia àmpliament, especialment en les qualificacions requerides. Un exemple que il·lustra molt bé la importància del sector d'activitat en les trajectòries de la immigració són els casos de la construcció i del sector de la llar i serveis domèstics. Tots dos han demandat un gran nombre de treballadors estrangers per cobrir llocs de treball amb escassetats de mà d'obra, i tots dos han registrat bona part de l'entrada de fluxos migratoris al mercat de treball. A continuació es repassen cada un d'aquests dos sectors, en funció de les seves característiques i el perquè de la major presència de treball immigrant.

En primer lloc, el sector de la construcció ha jugat un paper clau en la darrera dècada en l'economia espanyola, i entendre la seva evolució és clau per comprendre com s'han donat les trajectòries de la immigració en masculí. Hi ha vàries raons que expliquen la importància d'aquest sector. En primer lloc, sigui quin sigui l'indicador que s'utilitzi (participació en el PIB, taxa ocupació, etc.) tots demostren el pes molt superior que ha tingut la construcció en les taxes de creixement econòmic espanyol (Bielsa i Duarte 2008) durant els darrers anys. En segon lloc, el model organitzatiu d'aquest sector està caracteritzat per un elevat volum d'ocupació temporal, que afecta la taxa global de temporalitat, i per una important accidentalitat laboral fruit del procés de fragmentació del treball. Les taxes de temporalitat en aquest sector han estat les més altes durant els darrers anys, contribuint així a elevar la taxa global (ja que la construcció per si sola ha arribat a acumular més d'un 20% del total d'ocupació temporal). Per altra banda, el debat sobre l'accidentalitat en la construcció ha vingut associat tant a la qüestió de la temporalitat com a la del fraccionament empresarial que caracteritza un sector on la subcontractació és un aspecte molt rellevant (Díaz-Aramburu *et. al.* 2009). En tercer lloc, el sector ha jugat un important paper en el procés migratori que s'estudia en aquesta tesi doctoral, ja que ha constituït una "*porta d'entrada*" per a les persones provinents d'altres països generant un cert "*efecte crida*", fet que el converteix en un dels sectors claus a l'hora d'estudiar aquests processos migratoris (Cachón 2012). Finalment, cal destacar l'estructura empresarial del sector, formada per un conjunt d'empreses mitjanes i petites que han treballat sobre la

base de la subcontractació de serveis, moltes vegades per donar resposta a l'elevada demanda que s'ha produït a Espanya durant els anys d'expansió econòmica, i orientada a reduir els costos laborals. És així com les característiques del propi sector limiten la mobilitat vertical, però alhora l'ocupació creada per aquest sector durant els anys de creixement econòmic s'ha cobert, en part, amb mà d'obra immigrant, fet que explica la seva major concentració.

Així, en aquest darrers anys de creixement econòmic, l'espectacular augment que ha viscut la demanda en el sector no hagués estat possible sense el recurs massiu de la immigració (Cachón 2012). De fet, l'any 2005, segons dades de la EPA, el 20% de l'ocupació total del sector era coberta per persones d'origen estranger. La dinàmica de la subcontractació del sector permet fàcilment la seva contractació, ja que són processos difícils de seguir o controlar per les autoritats laborals. Aquests immigrants, a més, són proclius a acceptar les condicions que imperen en el sector, ja que molts s'hi incorporen en un procés de migració econòmica, en condicions de major desprotecció per la falta de permisos de regularitat a Espanya.

Per altra banda, el sector de la llar, també anomenat sector domèstic, té certes condicions estructurals que condicionen i limiten les trajectòries de mobilitat laboral, sobretot pel què fa la sortida cap a d'altres sectors: donada la seva categorització com a règim especial, les condicions de treball depenen de la bona voluntat dels empleadors, el què augmenta el grau de vulnerabilitat. Així, la legislació laboral fins el 2012 (quan ha entrat en vigor la Nova Llei del Servei Domèstic⁷⁰) contemplava el sector domèstic fora del Règim General, aquesta situació canvia a partir de l'1 de gener de 2012, però s'escapa a la fase de recollida de dades de la present tesi doctoral, ja que el treball de camp s'ha realitzat entre 2010 i 2011. Així doncs, les dades aquí presentades fan referència a la reglamentació anterior, a l'espera de poder analitzar la situació actual en noves investigacions. Atenent a la legislació vigent durant la recollida de dades d'aquesta tesi, aquesta ha contribuït a la segmentació del mercat laboral negant la igualtat de drets a un sector de l'ocupació. El treball domèstic ha tingut així unes garanties inferiors a la resta de sectors d'activitat: és un mercat de treball secundari, amb baixos ingressos, escàs grau d'organització col·lectiva i amb nul·les possibilitats de promoció laboral que, a més, manté jornades il·limitades i que és difícilment controlable a través dels serveis d'inspecció regular ja que transcorre dins l'espai privat de la llar⁷¹ (Sallé 1985, Durán 1988, Colectivo IOÉ 1991, 2001). A més a més, fins a la modificació del 2012, el sector tenia una regulació jurídica escassa, no reconeixia la desocupació, i només exigia l'afiliació a la seguretat social a partir d'un determinat nombre d'hores de treball.

---

⁷⁰ Llei 27/2011, de l'1 d'agost, sobre actualització, adequació i modernització del sistema de Seguretat Social. En la disposició addicional trentena novena sobre la Integració del Règim Especial de la Seguretat Social de les Treballadores de la Llar en el Règim General de la Seguretat Social. Amb efectes de l'1 de gener de 2012, el Règim Especial de la Seguretat Social de les Treballadores de la Llar queda integrat al Règim General de la Seguretat Social, mitjançant l'establiment d'un sistema especial per a aquestes treballadores en els termes indicats en aquesta disposició, i amb la resta de peculiaritat que es determinen en el reglament.

⁷¹ Aquest fet no varia encara que canviï la regulació, al produir-se dins la llar és difícilment controlable.

La mobilitat laboral de les treballadores domèstiques és escassa i les seves trajectòries laborals estan marcades per una gran permeabilitat amb la situació de mestressa de casa, ja que aquesta és l'activitat anterior i posterior de la gran majoria de treballadores de la llar. Aquesta permanència en el sector, i inclús en el mateix lloc de treball, es podria interpretar com a un sector amb major estabilitat, però cal ser prudents a tenor de la resta de condicions laborals en el sector que l'ubica clarament en els estrats més baixos del segment secundari: baixos ingressos, males condicions de treball, baix grau d'organització col·lectiva, alts índex d'economia irregular, nul·les oportunitats de promoció laboral, etc.

En relació a l'ocupació de les dones immigrants, en els darrers anys ha augmentat de manera espectacular la demanda de treballadores domèstiques alhora que ha disminuït l'oferta de dones autòctones disposades a treballar-hi a causa del creixement d'altres sectors d'activitat més atractius per a elles (comerç, hostaleria, empreses de proximitat, etc.), així les treballadores estrangeres han estat un recurs per omplir aquest buit en el mercat laboral. Aquest procés de substitució no s'ha d'entendre en termes de que unes dones (immigrants) ocupen els llocs de treball que abans desenvolupaven altres dones (autòctones), sinó que els mercats laborals són força més dinàmics (Colectivo IOÉ 2001) i en el cas del sector domèstic la reestructuració del sector s'ha donat tant per les transformacions de la pròpia societat espanyola (demogràfiques, socials i econòmiques), com per l'augment de la mà d'obra immigrant amb un menor nivell d'acceptació de l'ocupació (Villa 1990).

Així doncs, cal entendre que l'entrada de treballadors i treballadores immigrants en aquests dos sectors, que ha estat una de les característiques de la inserció laboral de la població estudiada, és un dels aspectes que més condicionarà les seves trajectòries de mobilitat intersectorial. Tanmateix, hi ha altres factors que poden definir diferents perfils, tal i com es defensa en aquesta tesi que planteja l'ús de variables individuals i variables estructurals com a via d'aproximació a les trajectòries laborals de la immigració. Donada doncs la rellevància del sector d'activitat, les dades que segueixen estudien la mobilitat intersectorial en funció d'altres aspectes com el nivell de qualificació, l'edat, el temps de permanència al mercat i el gènere, així com altres característiques associades al sector d'activitat com el tipus de contracte, i la grandària de l'empresa.

En primer lloc, la taula següent (6.8) mostra les diferències entre la situació inicial registrada a la SS i la situació final, que es correspon amb la darrera situació, de treballadors autòctons i immigrants. En primer lloc, pel que fa al tipus de contracte tots dos col·lectius experimenten un augment en el percentatge de contractes permanent i una disminució en els temporals, sense cap diferència destacable en les pautes de canvi entre contractes. En segon lloc, pel que fa al nivell d'estudis registrat, tampoc hi ha molta diferència en els canvis entre població autòctona i immigrant, si bé el percentatge d'autòctons amb estudis universitaris és lleugerament major que el percentatge d'immigrants, tant a l'inici com a la darrera situació. En tercer lloc, la mobilitat entre sectors és també molt restringida, de nou independentment de la nacionalitat, i de fet la permanència de la població assalariada on registra el primer contracte és una pauta

comuna en el mercat laboral espanyol, persistint les diferències en la distribució sectorials dels treballadors immigrants i autòctons. Així doncs, podem pensar que la mobilitat intersectorial al mercat espanyol és molt limitada, no en funció de les característiques individuals dels treballadors, sinó en base a certes rigideses estructurals que limitarien la mobilitat entre sectors. Una d'aquestes rigideses és la marcada segmentació del mercat de treball, com ja han posat de relleu altres autors (Cachón 1995, 1997, Recio 1999, Prieto 2012), i que l'evidència empírica provinent de la MCVL torna a confirmar. Finalment, pel què fa a la grandària de l'empresa, s'observa una tendència general a la mobilitat des de les micro i petites empreses cap a mitjanes i grans, tant pel què fa a autòctons com immigrants, tot i així, de nou, els percentatges de canvis són molt petits, però el fet que ho siguin per tots dos col·lectius pot indicar que és un fet estructural del mercat laboral espanyol, i no una desavantatge dels treballadors immigrants pel fet de ser-ho.

Taula 6.8. Diferències en la distribució percentual dels treballadors afiliats a la SS entre la primera situació i l'actual (2007) segons diverses característiques laborals (en percentatges)

	Situació Inicial		Situació Final	
	Autòctons	Immigrants	Autòctons	Immigrants
Tipus de contracte				
Permanent	42,1	32,6	49,5	38
Temporal	57,9	67,4	50,5	62,1
Nivell d'estudis				
Estudis primaris	36,4	53,1	34,8	52
Estudis Secundaris	35,7	29,5	36,5	30,2
Batxillerat o FP superior	15,8	8,8	16,3	8,9
Estudis Universitaris	12,1	8,7	12,3	10
Sector d'activitat				
Indústria	18,5	14,7	18,5	14,7
Construcció	18,2	23,7	18,2	23,7
Comerç	21,3	14,6	21,4	14,7
Hostaleria	5,9	18,6	5,9	15,6
Transports	19,6	17	19,6	16,9
AAPP, educació i sanitat	12,6	6	12,6	6,1
Llars i serveis personals	3,9	5,3	3,9	5,3
Grandària de l'empresa				
Menys de 10 treballadors	51	53,5	48,8	52,9
11-50 treballadors	23,7	31	24,4	31,4
51-250 treballadors	15,3	11,5	15,8	11,6
Més de 250 treballadors	10,1	3,9	11	4,2

Font: MCVL 2007

En els següents gràfics (6.17) es mostra l'evolució de la mobilitat intersectorial entre homes i dones, comparant les dues cohorts estudiades, per a la població autòctona i immigrant. Atenent a les diferències per edat i temps de permanència, els resultats mostren que per a les cohorts més joves, tant en el cas dels homes com de les dones, la distribució sectorial és diferent segons la nacionalitat. El col·lectiu de

treballadors immigrants se situa amb major preferència en les activitats de construcció i serveis. A més, l'ocupació dels immigrants en l'ocupació guanya pes a mesura que augmenta el temps de residència. En canvi, la situació contrària en produeix pel cas de l'agricultura, on l'ocupació dels immigrants decau entre 2005 i 2008, però repunta el 2009 probablement a causa del col·lapse del sector de la construcció. Per contra, el pes majoritari dels treballadors autòctons se situa en el sector serveis, i resulta bastant estable amb el pas del temps. Per la seva banda, entre les dones d'aquesta primera cohort, tant autòctones com immigrants, el gruix de l'ocupació se situa en el sector serveis. Tanmateix, aquesta coincidència no indica patrons d'ocupació similars, ja que alhora presenten ponderacions molt diferents en el sector industrial.

Pel què fa a la segona cohort estudiada, es repeteixen les pautes anteriors però amb major intensitat. Els homes autòctons presenten una distribució més estable entre els diferents sectors d'activitat, però amb un clar predomini del sector terciari. En canvi, pels treballadors immigrants masculins hi ha una major intensitat de la construcció, però s'ha produït una major mobilitat (respecte a la primera cohort) cap al sectors serveis. Per a les dones, el patró d'ocupació és similar entre autòctones i immigrants, però més que parlar d'una mobilitat horitzontal de millora o d'integració, el què sembla existir és un comportament de col·locació comú conseqüència d'una mateixa pauta d'ocupació en l'origen d'aquest anàlisi. El què sí és semblant és la major presència en el sector serveis, sent a més una ocupació molt estable al llarg del període analitzat.

Així doncs, la mobilitat horitzontal més semblant es dona entre les dones, sobretot les que porten més temps al mercat de treball, on semblen existir certes pautes de similitud. Tanmateix, en general les pautes d'ocupació són diferents entre autòctons i immigrants, ja que pels homes immigrants la tendència de col·locació és major entre els sectors de l'agricultura i la indústria, i pel cas de les dones la seva presència en el sector serveis cal matisar-la amb les categories professionals on s'ocupen, que tal i com s'ha vist en les pàgines anteriors, són inferiors entre el col·lectiu immigrant.

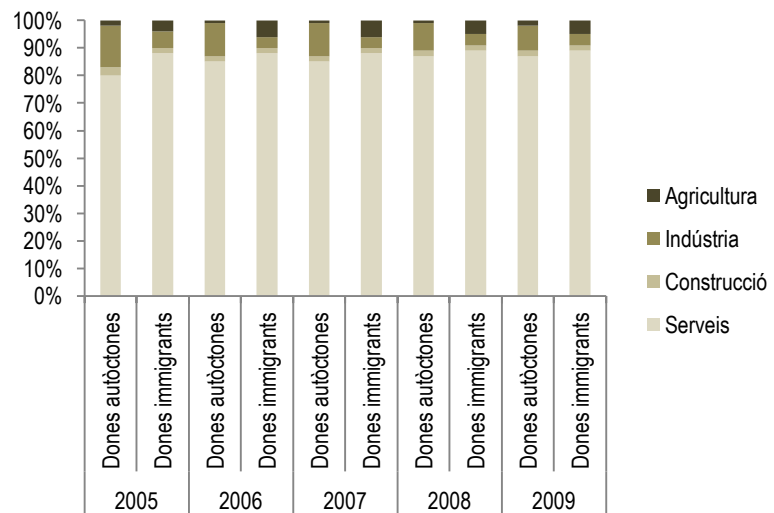
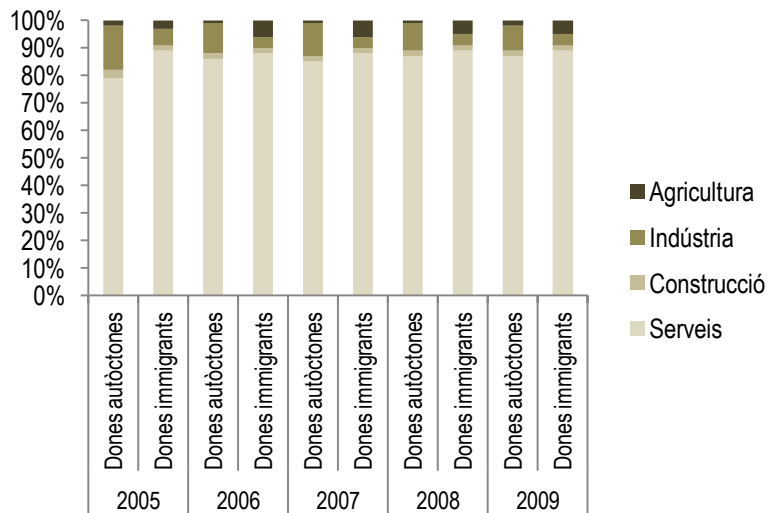
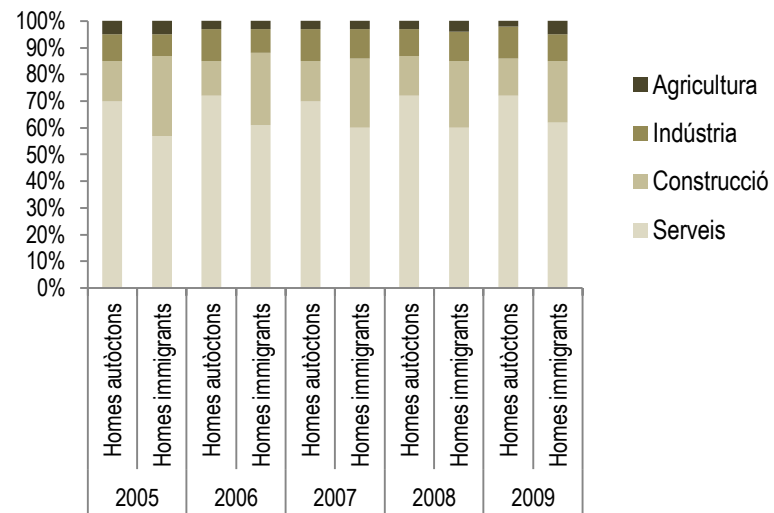
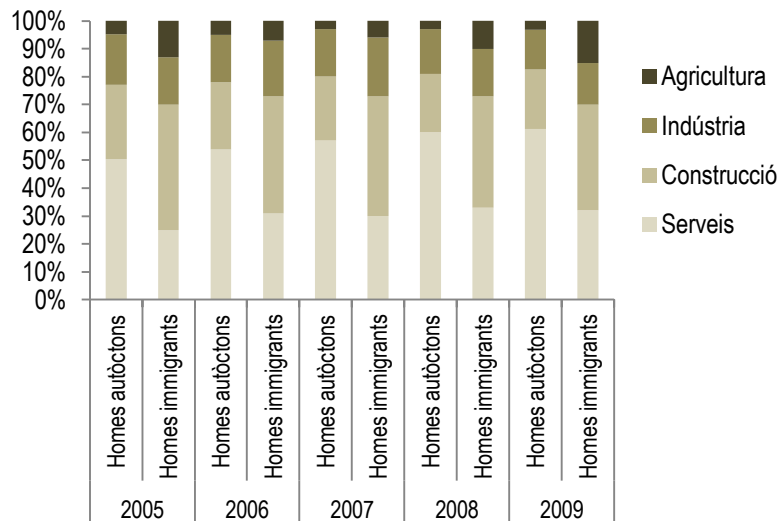
En resum, i pel què fa a la mobilitats horitzontal al llarg de les trajectòries laborals de la població immigrant, no sembla existir una pauta evident de mobilitat similar a la que experimenten els treballadors autòctons, però val a dir que la seva inserció diferenciada es reproduïx al llarg de les trajectòries ja que la mobilitat intersectorial és limitada. Com han posat de manifest les taules 6.7 i 6.8, en general hi ha una tendència a romandre en el mateix sector d'activitat respecte a la situació inicial, a més l'escassa mobilitat intersectorial és pròpia del mercat de treball espanyol amb una forta segmentació. Tanmateix, hi ha matisos en funció de l'any d'entrada al mercat, el gènere, l'edat, el tipus de contracte i la grandària de l'empresa (gràfic 6.17, taula 6.8).

Gràfic 6.17. Evolució de la distribució entre sectors d'activitat segons el gènere i l'origen, Espanya 2005-2009

Cohort 1. 2-6 anys

Cohort 2. 7-10 anys

6.2.4. Mobilitat ascendent o descendent?

Aquest darrer punt vol concloure els aspectes més rellevant de la mobilitat laboral de la població immigrant al llarg del període de temps estudiat des de la seva primera integració (finals 1990-inicis 2000) fins al moment previ a la irrupció de l'actual crisi econòmica. El període de recessió serà estudiat en el punt 6.4 (*Les trajectòries laborals en temps de crisi*).

La taula següent mostra els resultats d'una regressió logística multinomial per als tres nivells de mobilitat vertical definits en aquest capítol: ascendent, descendent i sense canvis. Les variables independents són les mateixes que s'han utilitzat fins el moment, i la població seleccionada són persones immigrants entre 16 i 59 anys, a través de les dades proporcionades per l'EPA en el quart trimestre de 2007.

Un dels resultats més rellevants és la importància del nivell d'educació, corroborant així el que es plantejava a les hipòtesis. Com s'observa a la taula següent (6.9), els treballadors immigrants amb estudis universitaris tenen una probabilitat de tenir trajectòries de mobilitat ascendent molt superior a aquells amb estudis primaris o secundaris. En aquest sentit, les dades donen suport a la idea plantejada per altres investigacions sobre el fet que els treballadors amb una educació prèvia superior són el que, un cop al mercat laboral de destí, poden posicionar-se millor dins aquest mercat, aprofitant al màxim els recursos de formació relacionats amb el coneixement del món laboral, de l'empresa, i en definitiva el volum de recursos formatius específics del nou mercat (vegis al respecte l'estudi de Caparrós *et. al.* 2004).

Respecte les altres variables individuals, una altra dada molt rellevant és l'evolució ocupacional més favorable per a dones que homes immigrants, ja que ells registren menors probabilitats d'ascendir. Tanmateix, cal interpretar aquestes dades sota la llum dels aspectes repassats fins el moment. El fet que les dones immigrants registrin majors probabilitats de tenir trajectòries de mobilitat ascendent no indica que sigui cap a les posicions més superiors de l'escala ocupacional, ja que s'ubiquen en ocupacions de coll blau de manera preferent, i la mobilitat entre categories es produeix dins d'aquest bloc ascendint només d'una a dues posicions. De fet, no és la primera vegada al llarg d'aquest estudi on la mobilitat registrada per les dones és superior (per exemple, gràfic 6.14), on ja s'ha indicat que la tendència a la feminització dels fluxos pot ser un altre factor que expliqui aquest registre més elevat. Com ja han mostrat estudis anteriors (Oso 1998, Escrivá 2000, Parella 2007, González Ferrer 2011) la mobilitat de les dones es produeix dins de determinats espais laborals, sempre relacionats amb el sector serveis.

Per altra banda, els resultats permeten veure la importància de la regió d'origen, posant de manifest que aquells que provenen de la UE-15 tenen menors probabilitats de tenir trajectòries de mobilitat descendent. Tanmateix, dins del col·lectiu d'immigrants econòmics, els procedents de l'Àfrica són els que presenten més probabilitats de mantenir-se sense canvis en la mateixa categoria ocupacional, alhora que la probabilitat d'experimentar una mobilitat ascendent és negativa, amb una elevada significativitat. Així, respecte a la població llatinoamericana, la població africana se situa en posicions de mobilitat més dèbils, així com també respecte els procedents de l'Europa de l'est i de la UE-15.

Taula 6.9 Estimacions dels paràmetres de mobilitat vertical dels immigrants, Espanya 2007

Població Activa Immigrants			
Paràmetres	Mobilitat ascendent	Mobilitat descendent	Sense canvis
	Coef. (odd ratio) ^{sig}	Coef. (odd ratio) ^{sig}	Coef. (odd ratio) ^{sig}
<i>Constant</i>	0.178**	-0.965**	-0.059**
Gènere Dona (ref.)			
Home	0.041 (0.001)	0.122 (0.067)***	-0.014 (0.070)**
Regió d'Origen Llatino-Amèrica (ref.)			
Àfrica	-1.214 (0.110)***	-0.595 (0.033)	1.002 (0.144)***
Europa de l'est	-0.258 (0.060)**	0.554 (0.126)	0.039 (0.047)*
EU-15	-0.225 (0.047)	-0.162 (0.060)**	0.039 (0.107)**
Nivell d'Estudis Estudis primaris (ref.)			
Estudis secundaris	0.138 (0.068)**	-0.030 (0.045)**	-0.002 (0.015)
Batxillerat o FP superior	0.081 (0.079)**	-0.039 (0.009)	-0.157 (0.069)**
Universitaris	0.126 (0.132)***	-0.316 (0.074)***	0.584 (-0.057)*
Sector d'Activitat (Indústria)			
Agricultura	1.097 (0.201)***	-0.875 (0.111)***	-0.546 (0.090)**
Construcció	0.684 (0.010)	-0.782 (0.134)***	0.667 (0.124)**
Comerç	0.258 (0.039)	0.125 (0.025)	0.278 (0.065)
Hostaleria	-0.403 (0.079)**	0.566 (0.099)**	-0.021 (0.001)
Transport	-0.025 (0.007)	0.357 (0.041)	-0.326 (0.033)
Banca	-0.225 (0.114)	-0.168 (0.044)***	0.543 (0.158)
Educació	-0.997 (0.200)**	1.003 (0.210)*	-0.325 (0.009)
Sanitat	-0.883 (0.247)***	0.997 (0.225)**	-0.486 (0.012)
Activitats de la llar	0.254 (0.011)	-0.295 (0.013)	0.021 (0.002)**
Altres activitats	-0.668 (0.153)**	0.598 (0.140)**	0.651 (0.012)
N	846	421	1287
Log. Likelihood	-254	-299	-988
R ²	0.314	0.295	0.348

Font: EPA 1T 2007-4T 2007 Nota: * p < 0.10 **p < 0.05; ***p < 0.01

Finalment, si atenem a les característiques laborals, el sector d'activitat és un altre element important a l'hora d'entendre com es produeix la mobilitat. En aquest cas, els treballadors del sector agrícola són els que tenen més probabilitats de tenir mobilitat ascendent, no obstant és un dels sectors que ofereix llocs de treball situats en la part inferior de l'escala ocupacional, on la mobilitat només pot ser o ascendent o sense canvis. De fet, aquesta dada és coincident amb el gràfic 6.15, que recull una major mobilitat en el sector de l'agricultura, reduint-se la presència de treballadors immigrants en aquest sector fins a l'any 2008. Així, no és d'estranyar que, per contra, en sectors com la sanitat o la banca les probabilitats de tenir trajectòries amb mobilitat ascendent són negatives, perquè dins d'aquests sectors el recorregut possible a través de l'escala ocupacional és molt petit, ja que concentren ocupacions situades a la part superior d'aquesta escala. És rellevant també l'alta probabilitat a mantenir-se dins el sector de la construcció, i en menor mesura en el sector de llar. Aquesta darrera constatació corrobora la segmentació del mercat laboral, on les barreres a la mobilitat entre espais es fan evidents a la llum de les dades.

Un darrer aspecte que no s'ha comentat és l'efecte de l'economia submergida sobre les trajectòries dels treballadors immigrants. Lògicament, a través de les dades de la MCVL és impossible aproximar-se a aquest aspecte, i molt difícil a través de l'EPA, però és possible fer-hi algunes aproximacions. En primer lloc, tot i que la presència d'economia submergida és una característica pròpia del mercat laboral espanyol, en el sentit que ja existia abans de l'arribada de treballadors estrangers i el seu pes ja era molt important, l'entrada de persones en situacions administratives irregulars ha augmentat la seva rellevància. De fet, la investigació de González Ferrer (2011) citada en diverses ocasions al llarg d'aquest capítol, posa de relleu com les persones no documentades (sense permís de treball ni residència) tenen majors probabilitats d'estar ocupades que aquelles amb en situació legal. Evidentment aquesta ocupació es dona en llocs de treball submergits, i aquest fet té conseqüències negatives sobre les trajectòries dels treballadors, així com sobre la pròpia estructura del mercat de treball, com l'augment de la segmentació, la degradació de les condicions laborals, l'exclusió social, la competència deslleial entre empreses, la pèrdua d'ingressos i l'augment de la despesa en protecció social derivada del reconeixement de prestacions universals (CES 2004).

Tanmateix, malgrat les conseqüències negatives de l'ocupació irregular pel conjunt de la societat i el mercat, cal precisar que també ha comportat algunes avantatges pels treballadors involucrats en aquestes situacions. Aquest fet es detallarà amb més profunditat en el següent capítol, a través de l'anàlisi de les entrevistes biogràfiques, però convé precisar aquí que sovint l'ocupació submergida ha estat una cobertura de necessitats productives, una mesura d'estalvi mentre aquesta ocupació s'ha combinat amb un lloc de treball regular, o una manera d'obtenir rendes addicionals. Cal dir, però, que aquestes suposades avantatges són un risc per a la població immigrant, ja que s'exposen a ser expulsats del país en cas de denúncia.

En resum, i per respondre a la pregunta “**han experimentat mobilitat ascendent els treballadors immigrants?**”, cal tenir en compte la combinació de múltiples factors que no permeten donar uns simples “sí” o “no” com a resposta. Per això, malgrat podem dir que s'ha donat mobilitat ascendent entre la població immigrant entre finals dels anys noranta i l'inici de la crisi econòmica actual, és a dir en els anys d'expansió de l'economia espanyola, aquesta mobilitat s'ha donat en menor mesura que l'experimentada per la població autòctona. Els punts següents assenyalen les conclusions més representatives:

- A. La mobilitat és major entre persones amb estudis universitaris, de manera que una vegada iniciada la trajectòria laboral al mercat espanyol són el més capacitats, en termes educatius, els que mostren més probabilitats d'ascendir. Aquesta evidència és recurrent en la literatura sobre immigració i mercat laboral, per exemple els estudis de Bauer i Zimmermann (1999) pel cas d'Alemanya, o Caparrós i Navarro (2009) pel mateix cas espanyol, confirmen aquesta relació positiva entre el nivell d'estudis i les trajectòries de mobilitat laboral ascendent. De fet, la idea de fons és que aquells amb majors nivells educatius adquirits en els seus països d'origen són el que poden treure més suc de la formació rebuda en els llocs de treball que tenen al mercat de destí (Simón *et. al.* 2010), i per tant són els més capacitats per adquirir un major volum de recursos formatius necessari pel nou mercat.
- B. Les dones tenen majors probabilitats d'ascendir, fet que s'explica, en part, per la seva inserció en posicions inferiors als homes. Pel què fa els sectors destaca el sector serveis, i en concret el serveis personals i de proximitat, produint-se la mobilitat dins aquests espais, i pel què fa a les categories, destaca la mobilitat vertical entre llocs de treball no qualificats a categories de coll blau.
- C. Pels homes la mobilitat laboral registrada és major, amb l'excepció de les dones peruanes, que registren un saldo de mobilitat superior, però relacionada amb un major temps de permanència al mercat. La mobilitat laboral d'homes i dones difereix pel què fa a la seva distribució al llarg de l'economia, tant en els sectors d'activitat on s'ocupen, com en les transicions de mobilitat vertical, que pel cas dels homes tenen un rang més ampli que entre les dones, sent destacable el seu accés a ocupacions de coll blanc. Sempre, però, en menor mesura que la població autòctona passats onze anys després de la primera inserció.
- D. Les característiques del mercat laboral condicionen les trajectòries de mobilitat en general, però pel cas de la immigració de manera negativa ja que la seva concentració en el segment secundari s'ha mantingut al llarg del temps. De fet les taxes de permanència en el mateix sector d'entrada és un fet característic del mercat laboral, i no manté una relació directa amb la condició d'immigrant, però hi intervé de manera directa en la mesura que la inserció d'aquests treballadors es dona generalment en el segment secundari del mercat.

- E. Es confirma en les trajectòries de mobilitat laboral dels immigrants a Espanya dibuixen una traça en forma de U ("*U-shaped pattern*"), és a dir la darrera situació laboral registrada és superior a la primera (mesurada a través del saldo de mobilitat) però la mobilitat ascendent és baixa (entre una o dues posicions al llarg de l'escala ocupacional), i romanen en el sector d'entrada.
- F. Malgrat la mobilitat experimentada, entre homes amb estudis universitaris amb major mesura procedent de països llatinoamericans, l'evolució de la mobilitat laboral és diferent a la que experimenta la població autòctona, presentant així pautes d'integració laboral difoses. Aquesta constatació pot tenir dos tipus de conclusions. Per una banda, el mercat de treball espanyol limita l'accés de persones estrangeres en posicions laborals superiors, però per l'altra la poca mobilitat, especialment intersectorial, del propi mercat sembla indicar que l'accés a categories superiors necessita d'una llarga trajectòria, amb més temps del que s'ha acotat en aquest estudi.

6.3. Complementarietat o substitució entre trajectòries laborals d'immigrants i autòctons?

El capítol 2 i 3 es pregunten sobre les relacions entre els treballadors autòctons i immigrants com una de les qüestions que configuren l'anàlisi dels efectes de la immigració sobre el mercat de treball. En aquesta línia alguns autors han posat de relleu certes conclusions (McConnell i Brue 1989, Abood i Freeman 1991, Borjas *et. al.* 1996, Hazari i Sgro 2001, entre altres referències): en primer lloc, els impactes i conseqüències que els processos d'immigració poden tenir sobre els mercats de treball dels països receptors són molt complexos, i impliquen efectes tant sobre la demanda i l'oferta, com sobre el funcionament del propi mercat, així com sobre els resultats i les escassetats de certs segments d'oferta i/o sobre la desocupació. Un dels efectes que resulta habitual d'aquest procés és que els immigrants tendeixen a concentrar-se en determinats segments laborals, diferenciats, entre d'altres, per criteris qualificatius respecte la mà d'obra local. En aquest sentit, els immigrants només tenen accés a llocs de treball diferents, i per tant no suposen cap mena de competència pels treballadors autòctons. Així, els salaris, l'ocupació i la desocupació d'aquests darrers no es veurien influïts pels processos d'immigració. Finalment, alguns autors destaquen que inclús en aquells segments de treball on sí hi ha competència entre treballadors d'origen nacional diferents, els efectes serien positius pel conjunt de l'economia, ja que una major competència de l'oferta pels llocs de treball implicaria un major increment en la productivitat, i per tant, un major creixement econòmic.

En base a aquestes conclusions generals, aquest punt pretén estudiar el cas espanyol, on l'entrada de treballadors immigrants s'ha produït en un sectors molt específics del mercat de treball, però com s'ha vist en els punts anteriors la mobilitat intersectorial és molt reduïda pel conjunt dels assalariats. L'objectiu és conèixer l'impacte que l'entrada de treballadors estrangers ha tingut sobre la força de treball autòctona, i per això es parteix de la **Hipòtesi General 3**: Les trajectòries laborals de la immigració han estat complementàries a les dels treballadors autòctons, més específicament:

3.1. L'entrada i permanència de treballadors immigrants ha alleugerit les tensions de la temporalitat i la inseguretat, permetent que la població autòctona pugui desenvolupar trajectòries laborals amb major mobilitat ascendent.

3.2. Les trajectòries laborals de treballadors immigrants han compensat les trajectòries dels treballadors autòctons, ja que la major mobilitat dels darrers ha estat possible per les menors possibilitats de promoció dels primers.

Per tal de comparar la posició de treballadors autòctons i immigrants al mercat laboral espanyol en termes de complementarietat, s'utilitzen dos índex diferents:

- a. Índex de concentració: utilitzat per conèixer on s'ubiquen amb més freqüència la població immigrant, i es construeix com la proporció d'immigrants ocupats en cada un dels sectors d'activitat i categories professionals sobre el total de l'ocupació registrat en aquests sectors i categories. S'expressa en percentatges.
- b. Indicador de segmentació: mesura les pautes diferents de concentració en sectors d'activitat i categories professionals de treballadors autòctons i immigrants. Aquest indicador es troba a partir de l'índex de dissimilitud (Duncan i Duncan 1955, a Jacobs 1993), que varia entre 0 (màxima semblança en les pautes de concentració sectorial i ocupacional) i 1 (mínima semblança o màxima dissimilitud)⁷².

---

⁷² *Duncan Dissimilarity Index, DDI*. Indicador utilitzat de manera freqüent per avaluar el grau de segmentació en un mercat laboral, habitualment utilitzat per mesurar la segregació laboral entre homes i dones. Amb aquest índex s'aprecia amb molta objectivitat la distribució de l'ocupació en funció l'indicador pres (en el cas d'aquest estudi l'origen immigrant o autòcton). L'índex de Duncan s'evalua a partir de la mitjana en els valors relatius de la participació laboral entre dos grups (homes i dones, immigrants i autòctons) en una certa ocupació, permetent així confirmar l'existència de resistències dins del mercat laboral en termes d'assignació de l'ocupació. La seva representació matemàtica és la següent: $ID = (1/2) \sum [A_i - M_i] * 100$, on ID és l'índex de Duncan, A_i és el nombre de treballadors d'origen autòcton ocupats i M_i és el nombre de treballadors immigrants ocupats, per a cada una de les ocupacions considerades.

En primer lloc, la taula següent (6.10) mostra l'evolució de l'índex de concentració dels treballadors immigrants en els quatre sectors agregats on la seva presència ha estat major. Com mostren les dades, l'augment dels fluxos d'entrada s'ha traduït en una major concentració dels treballadors immigrants en aquests sectors, i de manera especial en la construcció i l'agricultura. Val a dir que a partir del 2008 s'observa l'efecte de la crisi de la construcció, amb una davallada important de la presència de treballadors immigrants en aquest sector l'any 2011. Tanmateix, aquesta és una característica estructural del sistema productiu espanyol, i per tant afecta el conjunt de treballadors del mercat laboral, però amb majors implicacions pel col·lectiu immigrant donada la seva tendència a la concentració en aquest espai laboral. Per contra, en el sector de l'agricultura l'índex de concentració de treballadors immigrants augmenta amb el pas dels anys, amb un fort creixement entre els anys 2004 i 2008, que segurament reflexa l'augment de població immigrant a l'Estat espanyol. El sector serveis també té un important increment entre el 2004 i el 2008, amb una lleugera davallada l'any 2011. Aquest sector convé desagregar-lo per tal de comprovar l'índex de concentració en el servei domèstic, que tal i com s'ha posat de relleu en línies anteriors registra una elevada presència de dones immigrants.

Taula 6.10. Evolució de l'índex de concentració de treballadors immigrants segons sector d'activitat, Espanya 1966-2011 (en percentatges)

	1996	1999	2002	2004	2008	2011
Serveis	1,48	2,61,	6,42	8,83	13,56	12,92
Construcció	1,24	2,28	9,18	18,31	23,62	16,32
Indústria	0,93	1,46	4,57	6,79	10,68	7,75
Agricultura	0,72	2,42	7,67	12,96	21,25	23,54

Font: EPA, 4rts trimestres 1996-2011

La taula següent presenta aquesta informació de manera més desagregada.

Taula 6.11 Evolució de l'índex de concentració sectorial dels treballadors immigrants. Espanya 1998-2011

	1998	2004	2007	2011
1. Agricultura i resta d'activitats primàries	12,78	10,52	7,98	12,18
2. Indústries extractives	0,14	0,47	0,24	0,16
3. Indústria manufacturera	3,80	3,09	4,18	3,02
4. Indústria química	6,24	3,61	4,54	4,56
5. Construcció	14,65	19	24,14	12,27
6. Comerç	11,61	12,74	8,91	11,34
7. Hostaleria	12,07	15,56	13,43	16,48
8. Transports	3,81	2,22	2,54	3,01
9. Assegurances i Immobiliàries	7,59	5,59	7,39	7,45
10. Administració Pública	0,42	0,82	2,69	1,31
11. Educació	1,47	1,47	1,30	2,11
12. Sanitat	2,78	2,11	2,61	2,81
13. Activitats culturals i associatives	2,72	2,15	1,63	2,45
14. Servei domèstic	16,39	20,64	18,52	20,26
Total	100	100	100	100

Font: EPA (4rts trimestres) 1998-2011

Les dades mostren poques diferències pel que fa a la concentració dels treballadors immigrants en cada sector al llarg dels anys estudiats. Així, aquests resultats corroboren la idea ja expressada anteriorment sobre l'escassa mobilitat intersectorial experimentada en el mercat espanyol, i especialment entre treballadors d'origen estranger. Tanmateix, convé assenyalar algunes apreciacions importants. Primer, el desplaçament des de la construcció cap al servei domèstic, l'hostaleria, l'agricultura i el comerç entre els anys 2007 i 2011, que té el seu origen en les característiques conjunturals de l'economia espanyola. En segon lloc, la poca presència d'immigrants en sectors com la sanitat, l'administració pública o l'educació gairebé no canvia al llarg del temps, i per tant la hipòtesi sobre la importància del temps de permanència en la mobilitat horitzontal si bé és certa, ja que hi ha cert augment en la concentració de treballadors immigrants en aquests sectors, té poca significació en la mesura que les diferències són petites. En tercer lloc, la distribució sectorial, en base als índexs de concentració, no varia significativament al llarg del temps, fet que corrobora l'apreciació anterior. Val a dir, en darrer lloc, que les concentracions de treballadors espanyols tampoc experimenten grans variacions al llarg del temps, i per tant l'escassa mobilitat intersectorial seria una característica pròpia del mercat de treball espanyol, de fet com ja s'ha posat de relleu en les pàgines anteriors. Tanmateix, els treballadors autòctons, si bé presenten majors nivells de concentració en els sectors propis del segment primari, tendeixen a concentrar-se en espais del segment secundari superior, sobretot en el comerç (23,48), els transports (19,62), i en la indústria (35,87)

La taula següent mostra la concentració ocupacional de treballadors immigrants, també de manera longitudinal en el temps.

Taula 6.12. Evolució de l'índex de concentració dels treballadors immigrants segons la categoria professional. Espanya 1998-2011

	1998	2004	2007	2011
1. Directius i gerents	4,44	5,33	2,39	3,12
2. Professionals	3,72	4,47	3,79	3,79
3. Tècnics i professionals de suport	6,51	7,72	6,17	5,75
4. Treballadors qualificats indústria	6,96	5,43	6,51	5,36
5. Treballadors qualificats agrícoles	2,14	2,26	1,99	0,95
6. Treballadors qualificats de la construcció	0,44	0,11	0,21	0,25
7. Treballadors no qualificats indústria	5	4,69	6,21	6,02
8. Treballadors no qualificats construcció	16,47	19,71	25,14	19,48
9. Treballadors no qualificats comerç	6,10	5,44	3,46	5,97
10. Treballadors no qualificats hostaleria	9,26	11,67	10,03	11,43
11. Treballadors serveis no qualificats	0,24	0,29	0,87	1,23
12. Treballadors del servei domèstic	20,16	24,22	26,71	27,94
13. Treballadors no qualificats de l'agricultura	15,53	8,69	6,62	8,89
Total	100	100	100	100

Font: EPA (2ns trimestres)

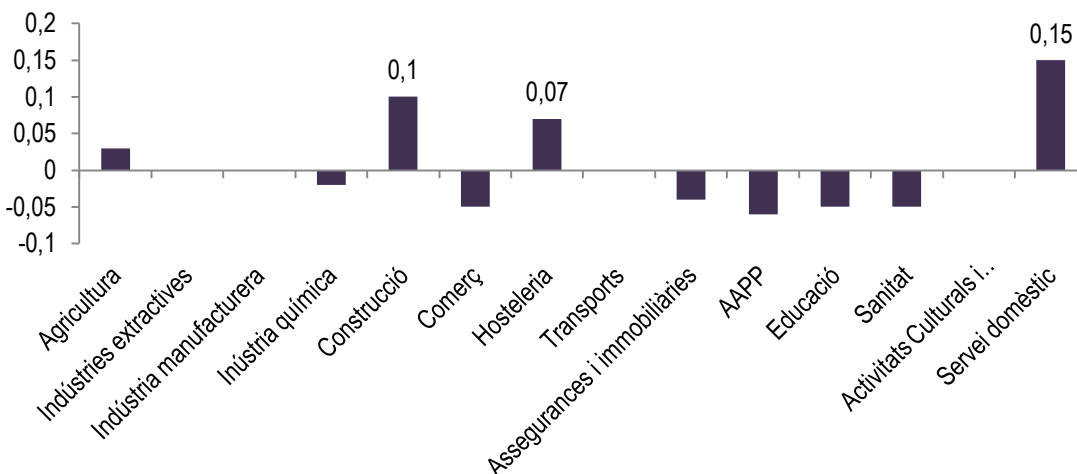
Els índex de concentració ocupacional presenten resultats interessants. La primera idea que destaca és la disminució de treballadors immigrants en les categories superiors, aquest fet és probable que respongui al canvi de les característiques dels fluxos entre la segona i la tercera fase del sistema migratori espanyol. Com s'ha explicat al capítol 3, la segona fase estava formada per persones procedents de països de la UE-15, amb alts nivells de qualificació i que es van ocupar en posicions amb alts requisits tecnològics, en canvi la tercera fase està constituïda per treballadors extracomunitaris que, de manera independent a les seves qualificacions, han cobert unes necessitats laborals relacionades amb sectors no-qualificats, i que per la seva procedència i els seus projectes migratoris podem classificar com a migrants econòmics. En segon lloc, és interessant observar la complementarietat en l'evolució dels índex de concentració entre els treballadors no qualificats de la construcció i de l'agricultura. Tot i començar amb índex similars, la presència d'immigrants augmenta entre les ocupacions no qualificades relacionades amb la construcció entre el 1998 i el 2007 i disminueix el 2001, en canvi per les ocupacions relacionades amb l'agricultura la evolució es dona de manera contrària. Així doncs, podem suposar que durant el període de creixement econòmic es va donar un desplaçament de categories no qualificades entre el sector de la construcció cap a l'agricultura. Per tant, sempre dins d'ocupacions que no requereixen d'alts nivells educatius, les trajectòries laborals dels treballadors immigrants van experimentar una mobilitat horitzontal de millora, des del segment secundari inferior cap al superior. En canvi, amb la crisi econòmica aquest desplaçament és el contrari, i per tant el nou context econòmic del país impacta de manera negativa sobre les ocupacions dels treballadors immigrants, causant una mobilitat descendent. En darrer lloc, les ocupacions del servei

domèstic es mantenen força més estables, tant en el període previ a la crisi com l'actual, amb alts índex de concentració de treballadores immigrants en aquestes ocupacions, fet que indueix a pensar que els efectes de la crisi econòmica es diferencien segons el gènere causant menors impactes entre les dones, però, per contra, la mobilitat al llarg del temps també ha estat menor entre elles.

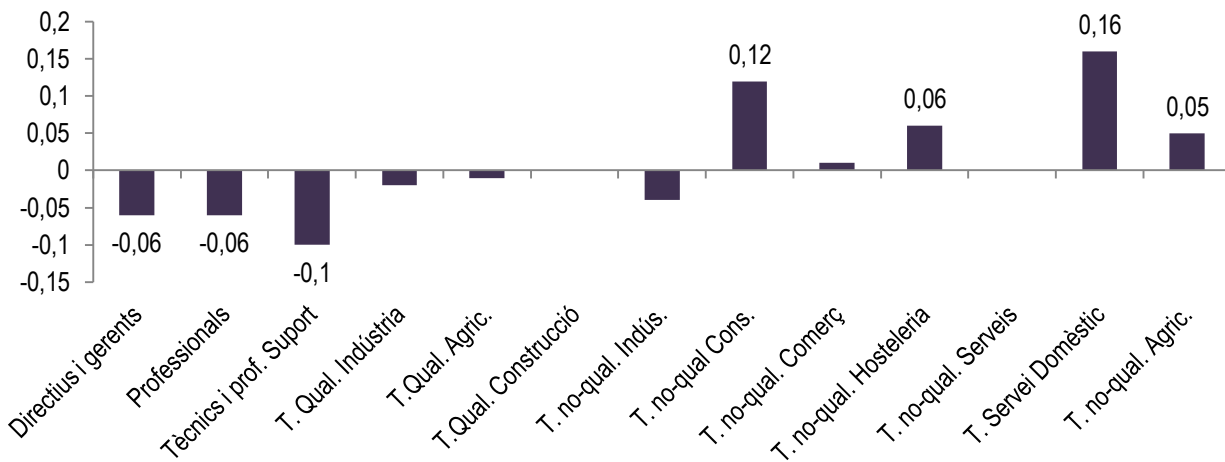
Per altra banda, a partir de l'índex de dissimilitud, el gràfic següent (6.18) mostra la segmentació sectorial entre treballadors. Com posen de relleu les dades, les diferències entre la distribució sectorial de treballadors autòctons es dóna en la construcció, l'hostaleria i el servei domèstic, ja que aquests sectors han concentrat la major part de treballadors immigrants amb menors presències de treballadors autòctons. De fet, no és res de nou, sinó un resultat que ve a donar major suport empíric a les conclusions ja recollides en pàgines anteriors. Cal destacar, a més, que pels sectors del segment primari les diferències són negatives, és a dir que les pautes de concentració són diferents mostrant una menor presència de treballadors immigrants.

En darrer lloc, pel què fa a la segmentació per categories professionals (gràfic 6.19), de nou entre les categories superiors les diferències són notables presentant desavantatges pels treballadors immigrants, mentre que succeeix a la inversa en les categories de menor qualificació. De la mateixa manera, els treballadors no qualificats del sector de la construcció i dels servei domèstic són els que presenten un major grau de segmentació pel què fa a les seves pautes ocupacionals respecte els autòctons. Així mateix, els treballadors autòctons tenen una major segmentació en la categoria de tècnics i professionals de suport, així com entre els professionals, directius i gerents.

Gràfic 6.18 Índex de segmentació sectorial. Espanya 2007

Font: EPA 4rt trimestre 2007

Gràfic 6.19 Índex de segmentació ocupacional. Espanya 2007

Font: EPA 4rt trimestre 2007

En conclusió, en aquest punt s'ha contrastat la **Hipòtesi General 3**, és a dir si els treballadors immigrants han constituït un factor productiu substituït respecte de la força de treball autòctona, o en altres paraules si les trajectòries laborals d'ambdós han estat substitutives o complementàries. Per això s'han desenvolupat dos indicadors que mesuren el grau de concentració i segmentació ocupacional de tots dos col·lectius de treballadors. L'objectiu ha estat determinar si tenen pautes d'ocupació horitzontal i vertical comunes. Els resultats obtinguts respecte a aquesta qüestió es resumeixen en les següents qüestions:

- A. Els treballadors autòctons i immigrants difereixen de manera important en la distribució sectorial de les seves ocupacions, així com en les categories professionals on es col·loquen, fet que limita les possibilitats que ambdós col·lectius coincideixin en els mateixos llocs de treballs.
- B. Tanmateix, s'observa com els treballadors immigrants han assolit un grau moderat de mobilitat vertical ascendent i horitzontal de millora, o el que alguns autors han anomenat *grau de penetració en el mercat laboral* (San Martín 2006). Des d'aquest punt de vista, la integració laboral és limitada perquè en el segment primari com en les categories ocupacionals superiors hi ha una infrarrepresentació dels treballadors immigrants respecte els autòctons.
- C. En concret, els immigrants han registrat al llarg de període de temps estudiat majors concentracions en els sectors de l'agricultura, la construcció, l'hostaleria i el treball domèstic, i en ocupacions de baixa qualificació.
- D. Aquest fet es complementa amb els índex de segmentació per a cada sector i ocupació, on les pautes de col·locació laboral són diferents entre immigrants i autòctons, assenyalant certa compensació en les ocupacions de tots dos col·lectius. Mentre que la població autòctona té un índex de segmentació major en categories professionals superiors, els immigrants s'han situat a la part inferiors de l'escala.

Per tant, donant resposta a la hipòtesi plantejada a l'inici, els treballadors immigrants s'han concentrat en aquells sectors i ocupacions on la temporalitat i la inseguretat és major, com la construcció, l'agricultura o el servei domèstic, mentre que la població autòctona ha desenvolupat les seves trajectòries en espais d'activitat amb major seguretat laboral. Aquesta dada no només es corrobora amb els indicadors de segmentació obtinguts en aquest punt, de fet els gràfics 6.1, 6.3 i 6.16, i les taules 6.6 i 6.8 ja donaven suport empíric a aquesta constatació. Per una banda, les trajectòries salarials dels autòctons han estat més estables i ascendents, i per l'altra la seva mobilitat vertical ha estat més elevada, promocionant entre tres i sis categories de mitjana (mentre que els treballadors immigrants ho ascendit en menor mesura, entre dos i tres), en empreses de major grandària i amb major presència en el segment secundari superior i segment primari del mercat de treball espanyol. Per això és possible afirmar que les trajectòries laborals dels treballadors immigrants han compensat les trajectòries dels treballadors autòctons, ja que la major mobilitat d'uns ha estat possible per les menors possibilitats de promoció dels altres.

6.4. Les trajectòries laboral en temps de crisi

En aquest apartat es pretén estudiar fins a quin punt, i de quina manera, el context de crisi econòmica actual està transformant les trajectòries laborals i les pautes d'integració dels immigrants observades prèviament a la crisi. Tal i com es manté en aquesta tesi, i com s'ha demostrat en les pàgines anteriors i com han mostrat estudis anteriors (vegis Alba i Nee 1997, Duleep i Regets 1999, Constant i Zimmerman 2009, citats també en el capítol 2), el temps de permanència⁷³ és un element clau a l'hora d'entendre les trajectòries de mobilitat de la immigració, i la seva millora en les condicions laborals (tot i que de manera lenta i imperfecte, com s'ha posat de manifest). Per aquesta secció s'utilitzen les dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA) pel període 2007-2011, per tal d'elaborar una diagnosi del procés d'integració laboral dels immigrants des de l'inici del context de crisi econòmica.

Tal i com s'ha vist fins el moment (i com també mostren els estudis de CES 2004, Cachón 2006, Pajares 2007), pel cas espanyol un nombre molt elevat d'immigrants ha tendit a concentrar-se en sectors i ocupacions de baixa qualificació, amb menor estatus socials i pitjors condicions laborals. Aquest fet ha portat a alertar alguns autors sobre la naturalesa segmentada del mercat laboral espanyol, i la conseqüent vulnerabilitat d'aquests treballadors, així com la possible amenaça que això suposa per a la cohesió social a llarg termini (Cachón 1995, Solé 1995, Carrasco 1999). Tanmateix, i a partir de l'evidència empírica

---

⁷³ En aquest sentit, la millora ocupacional al llarg del temps es relaciona amb un major coneixement del idioma i de les institucions del país d'acollida, incloent el funcionament del mercat laboral, així com una creixent experiència laboral, i l'adquisició de capital humà específic pel nou mercat de treball.

obtinguda a través de l'anàlisi longitudinal de la MCVL, a major temps d'assentament dels treballadors immigrants es registren indicis de mobilitat ascendent i un acostament entre les diferències salarials mitjanes entre treballadors immigrants i autòctons. Aquests fet, però, han coincidit amb un moment d'expansió econòmica, on el mercat laboral s'accelerava i la necessitat de treball era elevada (a conclusions semblants també arriben estudis anteriors com Amuedo-Dorantes i de la Rica 2007, Pumares *et. al.* 2006). Aquesta tendència sembla trencar-se a partir del primer trimestre del 2008, quan podem dir que Espanya entra en recessió⁷⁴, i els pocs estudis que s'han realitzat des del moment apunten a un impacte devastador sobre l'estatus laboral per alguns grups, entre ells els treballadors immigrants (vegis Alcobendas i Rodríguez-Planas 2009, Arellano 2010, Bernardi *et. al.* 2010, Rinken *et. al.* 2011).

Seguint aquestes conclusions, aquesta darrer punt d'anàlisi vol aproximar-se a la probabilitat de pèrdua d'ocupació entre diferents grups d'immigrants (en funció de l'origen nacional i el gènere, tal i com s'ha fet fins el moment) en comparació a la població autòctona. Així, s'estudia l'efecte de diverses variables sobre la probabilitat de mantenir-se en l'ocupació o caure a l'atur com el temps de permanència, el nivell de qualificació, i el sector d'activitat, seguint la lògica inherent al llarg de tot l'estudi. Per això, s'utilitzen les dades corresponents al període 2007-2011, a partir de la informació que conté la EPA.

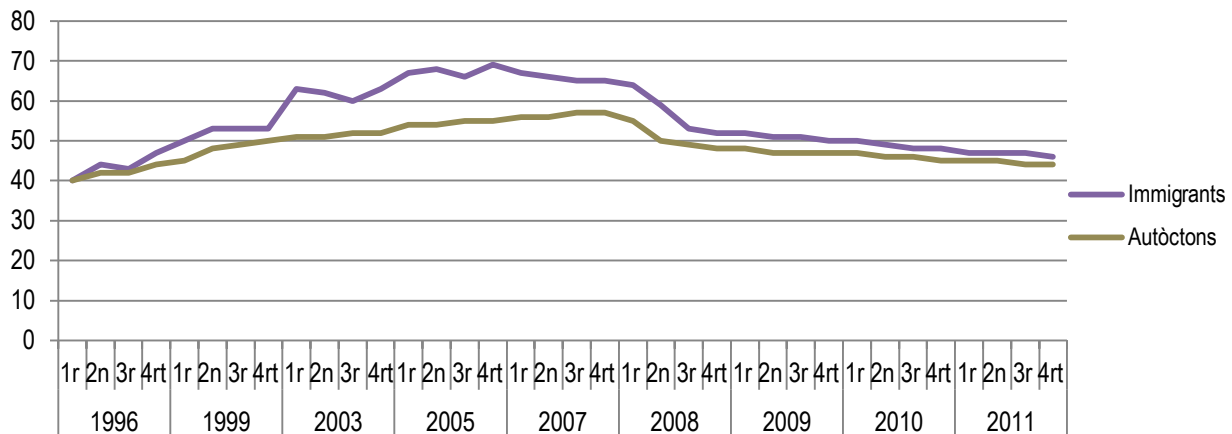
6.4.1. Mantenir l'ocupació

Tal i com mostra el gràfic següent (6.20), des de la segona meitat dels noranta, quan els fluxos migratoris cap a Espanya comencen a accelerar-se, fins aproximadament el 2007, les taxes d'ocupació entre la població estrangera experimenten un notable increment. Tot i que també ho és per a la població autòctona, és especialment significatiu entre els treballadors immigrants. Val a dir que el context d'expansió econòmica que ha viscut Espanya en aquest període ha atret fluxos migratoris amb un perfil clarament econòmic, amb una elevada capacitat (i necessitat) de treballar. El gràfic posa de manifest que les taxes d'ocupació entre la població immigrant arriben a superar fins i tot els nivells d'ocupació dels autòctons, gairebé en 14 punts percentuals a mitjans del 2005, però posteriorment reduint-se sobretot cap a principis del 2008 amb l'inici de la crisi actual. Així, pel primer trimestre de 2009, la taxa d'ocupació del immigrants era del 52%, mentre que pels autòctons se situava en el 48,5%. Tanmateix, la davallada a partir del 2008 és més intensa entre els treballadors immigrants, que passen del 63% al 48% (15 punts menys) entre 2007 i 2011. En canvi, els treballadors autòctons experimenten un desincrement una mica més suau, del 57% al 47% (10 punts) pel mateix període

---

⁷⁴ D'acord amb Medina *et. al.* (2010), per determinar l'inici de la crisi econòmica s'utilitza el creixement del PIB espanyol, que va registrar creixements interanuals superiors al 3% fins el quart trimestre de 2007, mentre que el primer trimestre de 2008 va disminuir fins el 2,5%.

Gràfic 6.20. Evolució de la taxa d'ocupació segons nacionalitat. Espanya 1996-2011

Font: EPA, 1996-2001

Una visió encara més clara del què ha succeït des de l'inici de la crisi econòmica respecte les taxes d'ocupació ens la dona la probabilitat d'estar ocupat en un moment concret. Aquesta probabilitat s'expressa de 0 a 1, i és el resultat de la relació entre el nombre de persones ocupades i el total de la població activa en cada moment estudiat. És a dir, en el numerador es compatibilitzen el nombre de casos favorables que succeeixi un esdeveniment, en aquest cas estar ocupat, i el denominador expressa, en nombre total de casos possibles, el conjunt de persones que podrien estar ocupades. El valor zero indica el succés impossible (cap probabilitat), i 1 es correspon al succés segur, o total probabilitat. Finalment, es multiplica aquest valor per 100 per expressar el resultat en forma de percentatge. D'aquesta manera, la taula següent mostra les variacions de la probabilitat d'estar ocupat en el període analitzat (2007-2011), i en concret pel quart trimestre de cada un dels anys comparant autòctons i immigrants

Taula 6.13 Probabilitat d'estar ocupat segons nacionalitat, gènere i temps de residència. Espanya 2007 i 2011

		Autòctons			Immigrants		
		≥2 anys	3-6 anys	7-11 anys	≥2 anys	3-6 anys	7-11 anys
4rt trimestre 2007	Ambdós	0,90	0,92	0,92	0,86	0,87	0,89
	Homes	0,94	0,95	0,94	0,87	0,89	0,91
	Dones	0,90	0,89	0,90	0,83	0,88	0,89
4rt trimestre 2011	Ambdós	0,82	0,87	0,89	0,67	0,68	0,74
	Homes	0,80	0,81	0,81	0,66	0,70	0,74
	Dones	0,79	0,79	0,80	0,72	0,74	0,76

Font: EPA 4T 2007, 4T 2011

Com es mostra a la taula anterior, en primer lloc tant abans com durant la crisi econòmica les probabilitat d'estar ocupat entre la població autòctona són majors que entre la població immigrant, tot i tenir aquests segons majors taxes d'ocupació registrades. En segon lloc, el temps de permanència té una relació positiva amb les probabilitats d'estar ocupat, per a totes les nacionalitats, tant per homes com dones, i en els dos moments estudiats. En tercer lloc, si bé entre el col·lectiu de treballadors autòctons els homes tenen majors probabilitat que les dones de tenir un lloc de treball, pel cas de la població immigrant és el contrari. Aquest fet no és d'estranyar tenint en compte els sectors d'activitat on s'han destruït més llocs de treball, i en aquest cas la construcció juga un paper important en entendre les trajectòries laborals dels immigrants masculins durant la crisi actual. En canvi les dones, estan ocupades en aquells sectors on la demanda de treball no ha estat tan subjecte a l'expansió econòmica lligada a l'empresa constructiva, sinó en sectors amb demanda més estable com l'hostaleria (i el sector del turisme en general) o els serveis personals, com la neteja o el sector domèstic.

6.4.2. Les transicions entre ocupació i desocupació

En aquest darrer apartat es realitza un anàlisi probabilístic (*logit*, en particular) de les transicions laborals entre l'ocupació i la desocupació. En concret, el què es vol mostrar són els factors determinats tant de la pèrdua d'ocupació com l'accés a aquest en el moment actual. Aquest anàlisi empíric permet quantificar la importància relativa dels factors estudiats en la present tesi doctoral, i relacionats amb les trajectòries laborals: el gènere, la nacionalitat, el nivell de qualificació, el sector d'activitat i les característiques de l'ocupació. Amb aquest objectiu es realitzen dues regressions logístiques probabilístiques, una primera sobre la pèrdua de l'ocupació i la segona sobre l'accés a aquesta.

En el primer cas, s'analitzen dos models diferents, un primer on es controla per variables de tipus individual, i un segon on també es controla per variables institucionals. La mostra que s'utilitza està formada per aquells individus que estaven ocupats en el tercer trimestre del 2010, que segueixen a l'EPA⁷⁵ el trimestre següent i que es troben en una de les dues posicions de la variable dependent: ocupats o

---

⁷⁵ Les dades utilitzades procedeixen de l'enquesta de fluxos de l'EPA. Concretament, la base de dades s'ha construït a partir de la fusió de 4 seccions creuades independents. Cada una d'aquestes seccions s'ha elaborat a partir de l'enllaç de les dades dels individus que apareixen en la mostra en el darrer trimestre amb les dades d'aquest mateix individu el trimestre precedent. Les característiques metodològiques de l'EPA permeten seguir un mateix individu durant sis trimestres consecutius. Tanmateix, com assenyalen Jiménez-Martín i Peracchi (1999), l'efecte de desgast de la mostra mai permet observar la totalitat dels individus al llarg d'aquest sis trimestres, ja que a cada trimestre es perd part de la mostra per la impossibilitat de contactar els enquestats de nou, o per la seva negativa a continuar. Tanmateix, i com també manifesten els autors citats, aquest desgast no causa en general greus problemes de selecció.

desocupats. Així, es parteix d'una variable dicotòmica, amb valor 1 per a la pèrdua de l'ocupació, i 0 si es manté ocupat. El període estudiat són els quatre trimestres de l'any 2010, seleccionant els individus entre 16 i 59 anys, que estiguessin ocupats en el primer trimestre. La mostra final conté informació per a 33.548 individus, dels quals un 8,2% són de nacionalitat estrangera (que en aquest cas, equival a la categoria immigrant) i la resta de nacionalitat espanyola⁷⁶. De la mateixa manera, per a la segona regressió els individus que la componen són el que estaven aturats en el trimestre anterior, que romanen a l'EPA i es troben en una de les dues situacions de la variable dependent construïda de manera dicotòmica ocupats, si han accedit a un lloc de treball (1), o aturats si en mantenen en la desocupació (0).

En primer lloc, les dades de la primera taula (6.14) mostren la significativitat de les variables de gènere i nacionalitat, així com el nivell de qualificació, però les dues primeres tenen una pèrdua del seu pes relatiu dins el model quan es controla per sector d'activitat, grandària de l'empresa i tipus de contracte. Així doncs, ser dona i/o immigrant són característiques que per si soles no augmenten la probabilitat de pèrdua de l'ocupació, sinó que estan relacionades amb el sector d'activitat on es treballa, el tipus de contracte que es té i la grandària de l'empresa on es realitza el lloc de treball. En canvi, el nivell de qualificació es demostra com una característica important per a protegir-se davant la pèrdua de l'ocupació, ja que aquells amb estudis primaris són el que tenen majors probabilitats, respecte els universitaris, de perdre l'ocupació.

Respecte el sector d'activitat, el seu pes és molt significatiu sobre la probabilitat de perdre l'ocupació, i en concret estar ocupat al sector de la construcció és la categoria on la probabilitat és més alta. A més a més, tenir un contracte temporal també és una categoria molt rellevant, sent així el tipus de contracte un dels aspectes amb un pes relatiu major dins el model. Finalment, els resultats mostren que a més permanència dins l'empresa menor és la probabilitat de perdre l'ocupació en el trimestre analitzat.

En resum, el tipus de contracte, el sector d'activitat, el nivell d'estudis, la permanència dins l'empresa i el gènere són, per aquest ordre, les variables amb major pes a l'hora d'entendre la probabilitat de perdre l'ocupació pel període de temps estudiat.

La segona regressió (taula 6.15) mostra els resultats de la transició entre la desocupació i l'ocupació per quart trimestre de 2010 respecte els trimestres anteriors del mateix any. De la mateixa manera que en la taula anterior, es quantifica la mesura en què cada una de les variables independents contribueixen a explicar l'accés a l'ocupació dels treballadors desocupats en el trimestre anterior.

---

⁷⁶ Com ja passava amb la MCVL, la distinció entre autòctons i immigrants a partir de la nacionalitat presenta problemes al seleccionar persones nacionalitzades com a autòctons. Però, com ja s'ha argumentat, el procés de nacionalització pot arribar a durar uns 10 anys, amb la qual cosa els problemes de selecció són mínims.

Al comparar homes i dones s'observa que elles tenen menors probabilitat d'accedir a l'ocupació, de manera significativa. A més, els coeficients per a les categories d'edat mostren la rellevància d'aquesta variable, amb majors probabilitats entre els treballadors més joves (25-34 anys). De fet, la disminució de la magnitud dels coeficients a mesura que augmenta l'edat indica que la importància relativa de l'edat a l'hora d'accedir a l'ocupació es redueix amb el temps. Pel que fa a l'educació, els resultats mostren que aquells amb estudis primaris tenen menors probabilitats que els universitaris, tal i com era d'esperar a la llum de les conclusions de la taula anterior (on el nivell de qualificació es demostra com a element protector davant la desocupació). A més a més, les diferències entre els que tenen estudis secundaris i els que han superat l'educació secundària superior (batxillerat o FP) també són notables, tenint els segons majors oportunitats d'accés a l'ocupació. Per altra banda, a més del nivell d'estudis també és important el fet de no tenir fills menors de 16 anys, i en aquest sentit la probabilitat d'accedir a l'ocupació per aquells amb fills més grans de 16 és estadísticament significativa, i es manté així inclús al controlar per altres aspectes com el temps a l'atur o la percepció de prestacions.

Tanmateix, una de les característiques més rellevant en la transició desocupació-ocupació és el temps en què l'individu duu sense feina. Així, les probabilitats dels que porten entre un i tres mesos a l'atur de tornar a accedir a una altra feina és molt superior a les d'aquells individus que fa més de sis mesos que cerquen feina. Tant per la magnitud dels coeficients, com pel grau de significació, aquesta variable és la que té un pes relatiu major dins del model estudiat.

A més a més, les dades mostren que un altre element important a l'hora d'accedir a l'ocupació de nou és el fet de no tenir prestació o subsidi per desocupació, respecte aquells que sí en reben, ja que la significativitat estadística d'aquesta categoria és molt elevada. Aquesta constatació està en la línia del que estudis anteriors (García i Toharia 2000, Vaquero García 2002) han posat de relleu sobre els incentius i desincentius a la cerca d'ocupació. També amb dades de l'EPA, els primers autors conclouen que si bé la cerca activa de feina no presenta una relació significativa amb la percepció de prestacions, a l'hora d'acceptar una ocupació amb menor salari i a temps parcial, els perceptors de prestacions mostren clarament una menor disponibilitat.

Finalment, pel que fa a la nacionalitat, pel primer model els immigrants presenten menors probabilitats d'accedir a l'ocupació, des de la desocupació, però al controlar també per la situació de desocupació prèvia el pes relatiu de la nacionalitat disminueix. Així doncs, el fet de ser immigrant no explica per si sol la transició cap a l'ocupació, sinó que cal estudiar aquesta informació amb el temps de permanència en l'atur, la percepció de prestacions, el nivell d'estudis i el gènere. Cal dir, però, que tal i com s'ha vist en les pàgines anteriors, la probabilitat de mantenir-se en l'ocupació entre la població immigrant és menor, i per tant caldria esperar que també fossin els que acumulessin major temps en desocupació. Tot i així, a la vista de la importància de la no prestació d'atur, convindria estudiar si els treballadors immigrants es troben

en major mesura en aquesta situació que la població autòctona, i si aquest fet els posiciona per acceptar més ràpidament una feina.

En conclusió, pel què fa les transicions entre ocupació i desocupació el tipus de contracte, el sector d'activitat, el nivell d'estudis, la permanència dins l'empresa i el gènere es mostren com aquelles variables amb major pes relatiu per entendre la pèrdua de l'ocupació. En canvi, en el sentit contrari, l'accés a l'ocupació ve condicionat de manera relativa per l'edat, el nivell d'estudis, la presència de fills menors a la llar, el temps a l'atur i la percepció de rendes per desocupació, per aquest ordre.

Taula 6.14 Regressió logística sobre la probabilitat de perdre l'ocupació estant ocupat en el trimestre anterior, Espanya 4rt trimestre 2010

<i>Variable dependent Pèrdua de l'ocupació</i>	Model 1	Model 2
	Coef. (odd ratio) ^{sign.}	Coef. (odd ratio) ^{sign.}
Constant	0.055***	0.058***
Edat 16-24 (ref.)		
25-34	-1.083 (0.841)*	-1.094 (0.890)
35-44	-0.102 (0.992)	-1.210 (1.023)
45-59	-0.102 (0.884)	-0.112 (0.955)
Gènere Home (ref.)		
Dona	2.078 (0.984)**	1.114 (0.087)*
Origen Autòcton (ref.)		
Immigrant	0.131 (1.412)***	1.122 (0.997)
Nivell de Qualificació Universitari (ref.)		
Estudis primaris	0.228 (1.828)***	0.223 (1.682)***
Estudis Secundaris	0.148 (1.860)***	0.175 (0.178)***
Batxillerat Formació professional	0.151 (1.429)***	0.152 (1.273)**
Sector d'Activitat Indústria (ref.)		
Agricultura		0.449 (1.436)
Construcció		0.103 (2.335)***
Serveis		1.003 (0.736)**
Tipus de contracte Indefinit (ref.)		
Temporal		1.611 (3.384)***
Permanència a l'empresa > 6 mesos (ref.)		
6 mesos - 1 any		-1.067 (0.549)***
1-3 anys		-0.154 (0.384)***
4-10 anys		-0.131 (0.371)***
< 10 anys		-2.010 (0.045)***
N	23.609	23.609
Log.likelihood	-10.204	-9.658
R ²	0,381	0,467

Font: EPA 2010 1T-2010 4T. Nota: **p < 0.05; ***p < 0.01

Taula 6.15. Regressió logística sobre la probabilitat d'accedir a l'ocupació des de la desocupació en el trimestre anterior

<i>Variable dependent: Accés a l'ocupació des de la desocupació</i>		Model 1	Model 2
		Coef. (odd ratio) ^{sign.}	Coef. (odd ratio) ^{sign.}
Constant		0.955*	0.748**
Edat 16-24 (ref.)			
	25-34	1.148 (1.194)**	1.153 (1.380)***
	35-44	0.289 (0.722)	0.367 (1.214)**
	45-59	0.171 (0.346)	0.174 (0.177)
Gènere Home (ref.)			
	Dona	-0.562 (1.716)**	-0.766 (1.060)***
Origen Autòcton (ref.)			
	Immigrant	-0.101 (0.784)*	0.119 (1.031)
Nivell de Qualificació Universitari (ref.)			
	Estudis primaris	-1.093 (0.648)***	-1.570 (1.069)***
	Estudis Secundaris	-0.080 (0.710)***	-1.074 (0.991)
	Batxillerat Formació professional	-0.106 (0.769)*	-0.934 (0.122)
Fills a la llar Menors de 16 (ref.)			
	Majors de 16	1.412 (0.616)***	1.067 (0.655)***
	Sense fills	0.076 (0.840)	0.981 (0.147)
Temps en desocupació < 1 any			
	1-3 mesos		1.102 (4.791)***
	3-6 mesos		0.445 (3.608)***
	6-12 mesos		0.210 (1.520)***
Prestació d'atur No rebia prestació (ref.)			
	Sí rebia prestació		0.158 (0.631)***
N		4.512	4.512
Log.likelihood		-1223	-1546
R²		0.364	0.382

Font: EPA 2010 1T-2010 4T. Nota: **p < 0.05; ***p < 0.01

6.5 Conclusions: La integració laboral dels treballadors immigrants a partir de les seves trajectòries laborals

---

En aquest capítol s'han estudiat la convergència salarial i la mobilitat laboral de la població immigrant corresponents a la tercera fase del sistema migratori espanyol, a través de bases de dades quantitatives, seguint una estratègia d'anàlisi que integra les premisses teòriques de l'assimilació ocupacional i les de les teories dels mercats duals.

Seguint aquesta proposta teòrica i metodològica, les trajectòries laborals s'han analitzat aquí com la seqüència o l'evolució de diferents estadis ocupacionals (i les retribucions associades), tenint en compte les característiques pròpies de l'individu i les característiques del mercat laboral que modelen les seves accions. En aquest sentit, una de les conclusions del capítol és la interconnexió entre els processos microsocials i macrosocials a l'hora d'entendre les trajectòries de la població immigrant. En altres paraules, al llarg del capítol ha quedat palès com les estratègies individuals que els treballadors immigrants poden posar en marxa es veuen modelades per un mercat laboral segmentat que limita la mobilitat de les trajectòries laborals. Per exemple, s'ha posat en evidència com aquells individus amb un coneixement previ de la llengua presenten trajectòries salarials menys dilatades en el temps que aquells col·lectius que l'han d'aprendre després del procés d'emigració, tanmateix les oportunitats salarials de tots dos acaben convergint al llarg del temps i queden limitades per l'existència d'un sostre de vidre en l'accés a nivells salarials superiors.

Per altra banda, les anàlisis dutes a terme en aquest capítol permeten concloure que la pauta laboral de la població immigrant resulta, en termes general i amb evidents excepcions, molt diferent a la que és pròpia del col·lectiu autòcton. Pel que fa als processos d'integració laboral, definits empíricament a través de la convergència salarial d'assoliment i la mobilitat laboral ascendent, cal destacar-ne la falta d'una pauta clara d'integració, però amb evidents matisos en funció del país d'origen, el nivell d'estudis, el temps de permanència al mercat laboral i el gènere.

Les principals pautes identificades al llarg del capítol són les següent:

- A. **La importància del temps de permanència.** En aquest cas l'evidència empírica es correspon parcialment amb la hipòtesi de l'assimilació ocupacional (Chiswick 1978), ja que per una banda amb el temps els treballadors immigrants experimenten millores en les seves retribucions econòmiques tal i com s'ha mostrat en els gràfics 6.3 i 6.4, però per l'altra no es produeix una convergència salarial total, en el sentit que persisteix la bretxa salarial entre treballadors com evidencien els mateixos gràfics.

- B. La importància del país d'origen.** Autors anteriors han assenyalat la rellevància de les característiques individuals dels diferents grups d'entrada al mercat laboral (Borjas, 1990), i han emfatitzat la importància de les diferències salarials i ocupacions dels immigrants en un mercat dual segons el seu origen ètnic (Portes i Bach 1985, Portes i Stepick 1985). L'evidència recollida pel cas espanyol presenta la població procedent del Perú com aquells amb més capacitat de posicionar-se en situacions de major retorn econòmic, i en categories professionals superiors a la resta. Aquesta evidència s'ha relacionat al llarg del capítol amb el fet que el grau formatiu dels procedents d'aquest país és major, tant pel què fa a la llengua com el nivell d'estudi, però en qualsevol cas el fet que la població procedent del nord d'Àfrica registri de manera sostinguda menors probabilitats de tenir mobilitat ascendent que la resta de grups analitzats (taula 6.9) sembla indicar que no es tracta només d'una estratègia individual (nivell de qualificació), sinó que la variable origen tindria majors implicacions més enllà de ser només una diferència individual. De totes maneres, no s'ha recollit en aquest capítol informació suficient per afirmar que la regió d'origen té un pes estructural dins els diferents itineraris laborals estudiats.
- C. La rellevància del nivell d'estudis.** Al llarg del capítol els resultats mostren com pels treballadors immigrants amb nivells d'estudi superiors s'incrementen les probabilitats d'accedir a millors nivells salarial i categories professionals superiors. En definitiva es confirma que les trajectòries laborals d'aquests treballadors segueixen la forma de "*U-shaped pattern*", el què implica que el nivell d'estudis és un dels factors que permet desenvolupar estratègies de mobilitat ascendent dins el mercat laboral espanyol, en la mesura que són capaços d'adquirir el capital humà específic necessari pel nou mercat tal i com ja apuntaven Carrasco *et. al.* (2008).
- D. La importància del sector d'activitat.** L'evidència empírica recollida en les pàgines anteriors assenjala la influència de la escassa mobilitat intersectorial del mercat de treball espanyol com un dels factors institucionals que configuren les trajectòries laborals, i que pel cas de la immigració limiten l'adopció de pautes laborals similars a les dels autòctons ja que no es modifica de manera substancial la distribució inicial. Autors anteriors han identificat les diverses regulacions del mercat laboral com una de les peces claus a l'hora d'entendre la creació d'espais laborals polaritzats i altament segmentats (Cachón 1995, Polavieja 2003, Miguélez i Recio 2008). En aquest sentit, la hipòtesi de la complementarietat entre les trajectòries laborals d'autòctons i immigrants encara pren més força, en la mesura que s'han donat en segments d'activitat polaritzats, propis de les característiques estructurals del mercat laboral espanyol.
- E. La importància del gènere.** En darrer lloc, el gènere és un patró que de manera general s'identifica amb diferències en la mobilitat laboral i la convergència salarial, tanmateix les dades recollides aquí mostren que la desigualtat laboral per raó de gènere en el cas de la immigració presenta certes ambigüitats. Per una banda, la població immigrant analitzada es caracteritza per una presència

femenina gens menyspreable, en molt casos superior als homes. Per altra banda, els projectes migratoris d'homes i dones varia pel què fa al gènere sobre la importància del rol familiar, per exemple les diferències laborals són evidents entre els projectes migratoris de dones peruanes que reagrupen posteriorment els marits, o les dones marroquines que són reagrupades pels marits i s'insereixen al mercat com a segon salari familiar, tal i com ja havien demostrat estudis anteriors (Oso 1998, Escrivá 2000, González Ferrer 2011). És per això que per entendre les trajectòries laborals de les dones immigrades el seu rol familiar té un pes important, tanmateix pel cas de les migracions, els estudis sota aquesta òptica són reduïts. Els primers enfocaments en destacar la variable "*família*" com a unitat d'anàlisi necessària en l'àmbit de les migracions provenen d'àmbits diversos com l'antropologia (Pessar 1982), l'economia (Mincer 1978; Stark i Bloom 1985), o la sociologia (Findley 1987; Massey 1981). Tot i així, els processos de reunificació familiar i les experiències migratòries de les dones independentment del marit, i els efectes que les tensions entre ocupació i família tenen sobre la mobilitat laboral han estat poc estudiats. Com s'ha argumentat en els capítols segon, tercer i quart tan teòricament com empíricament estudiar la distribució del temps entre ocupació i família és un element que contribueix a l'anàlisi de les trajectòries laborals de la immigració des de la perspectiva del gènere.

En definitiva, i en base als aspectes estudiats en aquest primer capítol, s'arriba a dues conclusions principals. En primer lloc l'evidència disponible indica que les trajectòries laborals dels immigrants a Espanya s'han caracteritzat per notables nivells de segmentació ocupacional i salarial. Els treballadors immigrants han experimentat un ritme de mobilitat laboral i evolució salarial diferent a la població autòctona segons variables relacionades amb el seu capital humà. Tanmateix, la seva incorporació al mercat de treball no ha tingut pèrdues d'ocupació o salari pels treballadors autòctons, gràcies a la complementarietat entre tots dos grups. En segon lloc, en la mesura que les dades recollides aquí no permeten acceptar la hipòtesi de que la població immigrant adopta progressivament els patrons laborals de la població autòctona la idea d'integració laboral no té suport, ja que a mesura que augmenta el temps de permanència els treballadors no modifiquen de manera substancial les seves pautes laborals, i en conseqüència queden relegats a determinats paràmetres i ubicacions del mercat de treball.

L'actual crisi econòmica sembla estar agreujant aquesta situació, i si bé la probabilitat de pèrdua d'ocupació és pròpia del conjunt de treballadors del mercat de treball, per a la població immigrant aquesta ha impactat de manera molt més negativa en les trajectòries laborals, sobretot entre els homes. Així, molts s'han desplaçat del segment secundari superior a l'inferior, reduint la seva presència en el sector de la construcció i augmentat o bé el sector agrari, o bé les taxes de desocupació. Més enllà del context macroeconòmic, aquesta exacerbació de la segmentació del mercat de treball planteja qüestions futures sobre aspectes com la cohesió social.

6.6 Síntesi: Una proposta de classificació de trajectòries laborals

---

Aquest darrer punt continua en la línia d'explicar les trajectòries laborals des de la integració de les teories pròpies de l'assimilació ocupacional i les teories de la segmentació dels mercats. De fet, com ja s'ha posat de relleu en el punt anterior, per entendre les trajectòries laborals que els treballadors immigrants han tingut a Espanya des de la seva arribada fins a l'actualitat cal partir de la segmentació però identificant estratègies individuals diferents, sobretot en base el nivell d'estudis i la capacitats d'adquirir un volum de formació més elevat.

A partir d'aquesta constatació, el què es pretén ara és classificar les diferents trajectòries en unes tipologies ideals que donin compte de la distribució en l'espai social dels individus, en aquest cas els cursos laborals que s'han donat dins el mercat espanyol. D'aquesta manera, es destaca la importància de les estructures de l'ocupació sobre la mobilitat laboral, a través de la mesura en què les institucions del mercat laboral (sectors, tipus d'empresa, característiques de l'ocupació) conformen diferents trajectòries. El procediment analític que permet aquesta mesura és la construcció d'una tipologia ideal a través de dos processos: un anàlisi de correspondències múltiples i un anàlisi de conglomerats.

Aquest procés s'ha realitzat dins el Centre d'Estudis QUIT, marc d'on sorgeix la present tesi doctoral. Així, ja que no s'ha realitzat de manera expressa per a la present investigació no s'entra en detall en la seva elaboració⁷⁷. Tanmateix s'aprofita aquest treball per dos motius. En primer lloc, recull les variables estudiades fins el moment gràcies a la Mostra Contínua de Vides Laborals podent constituir la base per a la selecció d'informants qualitatius, i en segon lloc permet observar la distribució dels treballadors immigrants al llarg d'aquesta tipologia. Les conclusions finals d'aquesta tipologia presenten resultats constants amb les troballes anteriors, i a més en el capítol següent s'amplia el seu estudi des de la vessant qualitativa.

L'estudi de la població estrangera en base a l'elaboració de conglomerats permet respondre a la pregunta de si els immigrants, pel fet de ser-ho, estan destinats a tenir pitjors oportunitats laborals, i en conseqüència vitals, o bé aquest fet succeeix únicament en determinat col·lectius, amb característiques socials concretes. Tot i així, aquesta tipologia, per la naturalesa de les dades, només recull variables de caràcter estrictament laboral, i és cert que les trajectòries laborals es construeixen a través de les lògiques imbricades entre esferes, que generen múltiples eixos de desigualtat, tal i com s'ha exposat en els capítols segon i tercer. A més a més, a través de les dades de la MCVL no és possible captar el pes i els efectes

---

⁷⁷ Miguélez *et al* (2012).

de l'economia submergida. Per això, aquesta tipologia serveix de guia per a una segona fase de recollida i anàlisi de dades qualitatives, que permetrà complementar la informació obtinguda en aquest primer nivell.

L'objectiu final de la construcció d'una tipologia és classificar en grups homogenis els individus, en funció dels seus atributs individuals i variables de tipus institucional seleccionades prèviament per la seva capacitat explicativa de la variabilitat social. Les variables incloses en aquest procés són les mateixes que les que s'han utilitzat al llarg d'aquest capítol: nivell salarial, categories professionals, sector d'activitat, mida de l'empresa, tipus de contracte, nivell d'estudis, temps de permanència, gènere i origen. Amb aquestes variables s'han identificat cinc grups o tipus ideals de trajectòries laborals en el mercat de treball espanyol.

En darrer lloc, cal esmentar que a aquesta tipologia caldria afegir el grup de propietaris, tant els grans com els petits autònoms, però que no apareixen perquè o bé no es recullen en les dades o bé s'han eliminat de la mostra per raons de precisió analítica. Tanmateix, amb la informació que es disposa, i en referència al total de la població assalariada, sorgeixen dues idees importants. En primer lloc la tendència a la polarització de les trajectòries laborals, amb la consolidació d'un grup de professionals, alts càrrecs o tècnics, gestors i gerents amb alts nivells educatius en un extrem, i en l'altra un conjunt més extens (i també més homogeni) format per treballadors manuals, en general en dels serveis no qualificats, sigui en empreses petites o a les persones (en forma de servei domèstic), amb nivells d'estudis primaris.

El següent quadre els resumeix, i a continuació s'expliquen amb detall.

Taula 6.16. Tipologia Ideal de Trajectòries al Mercat laboral espanyol

Variables	Trajectòries Estables	Trajectòries de Mobilitat Alta retardada	Trajectòries de Mobilitat Mitjana-baixa	Trajectòries d'Inseguretat Laboral	Trajectòries Precàries
Temps de permanència	Entre 10 i 20 anys. Més de 20 anys	Entre 10 i 20 anys	Entre 6 i 10 anys	Entre 2 i 6 anys	Menys de 2 anys
Mobilitat vertical	Ascendent alta	Ascendent mitjana	Ascendent baixa	Sense canvis	Sense canvis o descendent
Categoria professional	Enginyers, llicenciats i personal d'alta direcció. Enginyers tècnics, pèrits i ajudants	Enginyers tècnics, pèrits i ajudants Directors administratius Ajudants no titulats i oficials administratius	Subalterns i auxiliars administratius. Oficials industrials i especialistes,	Peons, jornalers i treballadores de llar	Peons, jornalers i treballadores de llar
Tipus de Contracte	Indefinit	Indefinit	Temporal	Temporal	Temporal
Nivell de seguretat en l'ocupació	Alta	Alta	Mitjana	Baixa	Baixa
Tipus de Jornada	Completa	Completa	Completa/Parcial	Parcial	Parcial
Nivell Salarial	Nivell salarial alt	Nivell salarial mitjà-alt	Nivell salarial mitjà	Nivell salarial mitjà-baix	Nivell salarial baix
Sector d'Activitat	Banca i Assegurances Educació Sanitat Administració pública	Comerç Indústria Serveis Qualificats	Construcció Hostaleria Indústria Transport	Hostaleria Serveis no qualificats	Llar i servei domèstic Agricultura
Mida de l'empresa	Gran	Mitjana	Petita	Petita	Petita/micro
Nivell d'estudis	Estudis Universitaris	Estudis Universitaris Batxillerat o FP superior	Estudis secundaris Estudis primaris	Estudis primaris	Estudis primaris
Gènere	Home	Home/Dona	Home	Dona	Dona

Font: adaptació de Miguélez *et. al.* (2012)

Primer tipus: Trajectòries estables (116.767 individus, 20,1%)

Aquest primer tipus es correspon amb aquelles categories laborals professionals de majors ingressos (cotització anual). Els individus agrupats en aquest grup registren situacions ocupacionals amb major estabilitat al llarg de la seva trajectòria (contractes indefinits i jornades completes, alts nivells de seguretat contractual), a més són el que acumulen un major temps de permanència al mercat laboral (més de 20 anys). Aquests dos fets possibiliten trajectòries de mobilitat laboral alta (canvi entre 6 i 9 posicions en l'escala ocupacional), desenvolupades principalment en empreses gran dels sectors de la banca, les administracions públiques, la sanitat i l'educació, és a dir, en grans empreses de sectors sòlids, i principalment de l'àmbit públic. Pel què les característiques individuals dels treballadors ubicats en aquest grup, posseeixen alts nivells d'estudi, i el seu origen és bàsicament autòcton, ja que la població immigrant dins d'aquest grup només representa el 4%. Aquest grup està format majoritàriament per homes (58,56%).

VARIABLES	CATEGORIES	% de la categoria dins el grup	% de la categoria dins la mostra	% del grup dins la categoria
Cotització Anual 2007 (agrupada)	2.420.312,00	78,78	23,87	66,21
Grandària de l'empresa	Gran (501 i més)	45,13	17,32	52,28
Grup de cotització	Enginyers llicenciats	28,03	7,23	77,75
Nivell de Seguretat Contractual (% de dies en contracte indefinit)	Alta ($\geq 80\%$)	80,63	47,99	33,71
Mobilitat vertical	Alta (6-9)	26,77	7,24	74,18
Tipus de contracte	Indefinit	96,36	71,35	27,10
Grup de cotització	Enginyers tècnics	21,58	6,03	71,85
Nivell d'estudis	Universitaris	17,63	6,01	58,89
Activitat econòmica	Sanitat	19,94	8,02	49,87
Activitat econòmica	AAPP	16,86	6,26	54,05
Permanència (dies des de la primera relació amb la SS)	Més de 20 anys	55,11	37,66	29,36
Activitat econòmica	Banca	11,10	3,79	58,67
Règim de cotització	Règim general	99,96	94,19	21,29
Activitat econòmica	Educació	10,70	3,97	54,03
Jornada	Completa	94,46	85,57	22,15
Immigrant-Autòcton	Autòcton	82,02	73,71	22,32
País d'origen	Espanya	82,02	73,71	22,32
Permanència	De 10 a 20 anys	30,42	27,73	22,01
Gènere	Home	56,58	56,15	20,22

Font Miguélez et. al. (2012)

Trajectòries de mobilitat alta retardada (158.596 individus 27,3%)

Aquest grup també recull situacions d'estabilitat laboral, amb trajectòries de mobilitat vertical ascendent però de manera més dilatada en el temps en comparació el primer grup, i que han experimentat promocions mitjanes. Els treballadors que s'hi ubiquen tenen alts i mitjans ingressos salarial, i nivells d'estudis secundaris o formació professional superior. S'ocupen en els sectors de la indústria, el comerç, així com en serveis qualificats i cada vegada més en les administracions públiques, en empreses mitjanes i mitjanes-grans. Són treballadors amb una alta seguretat contractual, tot i que inferior al primer grup, amb contractes indefinits i jornades de treball a temps complet dins del règim general de la Seguretat Social. Respecte les categories professionals, majoritàriament són treballadors agrupats dins les categories de "treballadors de coll blanc". Pel que fa l'origen nacional i el gènere, els immigrants representen només el 6% del total del grup, i és un grup format per un nombre similar de dones (47,13%) i homes, però també cal assenyalar que és el grup més nombrós on s'hi acumula un percentatge més gran de la mostra .

VARIABLES	CATEGORIES	% de la categoria dins el grup	% de la categoria dins la mostra	% del grup dins la categoria
Contracte	Indefinit	89,57	71,35	34,21
Grup de cotització	Oficials Administratius	26,64	12,02	60,39
Cotització Anual 2007	1.931.401,00 – 2.420.311	39,39	22,72	47,24
Règim de cotització	Règim general	100,00	94,19	28,93
Mobilitat vertical	Mitjana (3-5)	29,40	17,32	46,26
Nivell seguretat contractual (% de dies en contracte indefinit)	Alta (≥80)	60,06	47,99	34,11
Grup de cotització	Auxiliars Administratius	20,26	12,81	43,07
Activitat econòmica	Comerç	24,59	16,96	39,50
Nivell Educatiu	Batxillerat- FP Superior	32,73	25,93	34,38
Activitat Econòmica	Indústria	21,39	15,99	36,45
País d'origen	Espanya	79,89	73,71	29,53
Activitat econòmica	Serveis qualificats	15,76	14,23	30,19
Permanència	Més de 20 anys	43,98	37,66	31,82
Permanència	De 10 a 20 anys	33,03	27,73	32,46
Grandària de l'empresa	Gran (de 101 fins a 250)	13,75	11,00	34,04
Nivell seguretat contractual	Mitjana (50-80%)	28,03	24,55	31,11
Jornada	Completa	88,26	85,57	28,11
Gènere	Dona	47,13	43,85	29,29
Activitat econòmica	Sanitat	8,84	8,02	30,02

Font: Miguélez et. al. (2012)

Trajectòries de mobilitat mitjana-baixa (117.557 individus 20,2%)

Grup corresponent a les categories mitjanes-baixes de cotització anual, amb una mobilitat vertical baixa (promoció entre una i dues posicions de l'escala ocupacional), i categories professionals mitjanes, com oficials, administratius i auxiliars. Destaca en aquest grup el nivell de temporalitat de l'ocupació, i el baix grau d'estabilitat contractual al llarg d'unes trajectòries laborals força dilatades pel què fa a la mobilitat. Són treballadors de petites empreses en els sectors de la construcció, la indústria, l'hoteleria i el transport, amb nivells educatius bàsics, i jornades de treball completes. Els immigrants representen el 13%, i és un grup format majoritàriament per homes (79,38%). Aquest grup és que es podria classificar dins la categoria de "classe obrera tradicional", que a més numèricament reflexa el decreixement d'aquesta classe ocupacional (ja que el percentatge d'individus dins d'aquest grup és menor que l'anterior). Els sectors d'activitat que caracteritzen el grup són el què estan més sotmesos a les crisis cícliques de l'economia, especialment la construcció, tal i com succeeix en el moment present.

VARIABLES	CATEGORIES	% de la categoria dins el grup	% de la categoria dins la mostra	% del grup dins la categoria
Mobilitat vertical	Baixa	81,82	29,12	56,74
Grup de cotització	Oficials de 1a i 2a	67,72	19,97	69,54
Activitat econòmica	Construcció	32,22	11,66	55,81
Cotització Anual 2007 (agrupada)	1.168.129,00 – 1.631.400	47,70	23,14	41,64
Gènere	Home	79,38	56,15	28,55
Grup de cotització	Oficials de 3a i especialistes	23,30	11,13	42,30
Règim de cotització	Règim general	100,00	94,19	21,44
Grandària de l'empresa	Mitjana (d'11 a 25 treballadors)	23,44	13,83	34,23
Jornada	Completa	93,80	85,57	22,14
Contracte	Temporal	40,36	28,65	28,45
Nivell de seguretat contractual	Baixa (<50%)	38,45	27,46	28,28
Activitat econòmica	Indústria	25,17	15,99	31,79
Nivell educatiu	Educació secundària	38,94	29,56	26,61
Nivell de seguretat contractual	Mitjana (50-80%)	33,71	24,55	27,73
Grandària de l'empresa	Mitjana-gran (26 a 50 treballadors)	16,94	11,18	30,61
Activitat econòmica	Hostaleria	10,03	5,84	34,73
Activitat econòmica	Transport	9,02	5,49	33,22
Permanència (dies des de la primera relació amb la SS)	De 10 a 20 anys	31,69	27,73	23,08
Immigrant-Autòcton	Nacionalitat espanyola	14,12	13,06	21,84

Font: Miguélez *et. al.* (2012)

Trajectòries d'inseguretat laboral (133.241 individus 22,9%)

Aquest quart grup s'identifica amb el grup professional situat en les categories inferiors, on predomina la temporalitat i les trajectòries amb elevada inseguretat contractual, absència de promoció i baixos nivells salarials. Entre la població autòctona, és un grup format per treballadors joves d'ambdós gèneres, i en major mesura de dones (54,68%) amb baixos nivells educatius. Les característiques de la població immigrant és més diversa, però és un col·lectiu majoritàriament femení que representa el 22% del total dins el grup. Els sectors principals d'activitat són l'hostaleria, el comerç i el serveis no qualificats. S'ha etiquetat aquest grup com a trajectòries d'inseguretat laboral per l'alta temporalitat en la contractació amb jornades parcials, fet que comporta uns nivells salarials baixos, com ja s'ha esmentat. La inexistència del canvi de categories professionals pot relacionar-se amb l'elevada presència de petites empreses que no permeten carreres professionals amb alta mobilitat vertical al no disposar de jerarquies suficients.

VARIABLES	CATEGORIES	% de la categoria dins el grup	% de la categoria dins la mostra	% del grup dins la categoria
Grup de cotització	Peons i menors	41,78	17,89	53,45
Contracte	Temporal	54,74	28,65	43,74
Cotització Anual 2007	≤93.1000,00	44,29	21,44	47,29
Nivell de seguretat contractual (% de dies en contracte indefinit)	Baixa (<50%)	50,59	27,46	42,18
Jornada	Parcial	31,59	14,43	50,12
Permanència	De 2 fins a 6	31,46	14,57	49,42
Mobilitat vertical	No canvia	54,23	34,35	36,14
Mobilitat vertical	Descendent	21,76	10,95	45,52
Grandària de l'empresa	De 1 a 10	37,29	26,43	32,30
Immigrant-Autòcton	Immigrant	21,61	13,23	37,39
Activitat econòmica	Serveis no qualificats	22,64	14,23	36,43
Gènere	Dona	54,68	43,85	28,55
Règim de cotització	Règim general	98,46	94,19	23,93
Activitat econòmica	Hostaleria	10,87	5,84	42,63
Grup de cotització	Auxiliars Administratius	19,71	12,81	35,21
Nivell educatiu	Educació primària	30,28	22,31	31,07
Grup de cotització	Oficials de 3a i especialistes	14,88	11,13	30,61
Activitat econòmica	Comerç	20,10	16,96	27,13
Activitat econòmica	Construcció	13,96	11,66	27,40

Font: Miguélez *et. al.* (2012)

Trajectòries precàries (55.856 individus 9,6%)

Finalment, aquest darrer perfil està caracteritzat per treballadors dels règims especials de la Seguretat Social, i especialment el sector agrari i domèstic, format majoritàriament per dones (58,46%). Les categories professionals dominats són les situades a la part inferior de l'escala ocupacional, amb les menors retribucions econòmiques del mercat de treball. Les trajectòries de mobilitat vertical ascendent són inexistents, i registren la màxima inestabilitat laboral. Hi predominen les treballadores amb nivells educatius baixos, i la immigració representa el 35%. Aquest grup està situat en l'extrem de màxima debilitat laboral, amb alts percentatges d'inseguretat contractual, en sectors que ofereixen poques oportunitats de promoció i estabilitat. Tanmateix, aquest és clarament un grup de transició, ja que s'hi troben també els treballadors més joves o els recent arribats (per cas de la immigració), que no tenen cap experiència laboral i es troben a l'inici de la trajectòria laboral dins el mercat de treball espanyol. Aquesta transicionalitat pot observar-se a la taula en el predomini de treballadors amb menys de dos anys de permanència en el mercat. El futur d'aquests treballadors és el grup de trajectòries d'inseguretat laboral, pels que tenen estudis primaris o no en tenen, o les trajectòries de mobilitat alta retardada o de mobilitat mitjana-alta pels que tenen titulacions terciàries o secundàries.

VARIABLES	CATEGORIES	% de la categoria dins el grup	% de la categoria dins la mostra	% del grup dins la categoria
Cotització anual 2007 (agrupada)	≤931.000,00	90,79	21,44	40,64
Règim de cotització	Règim agrari	40,57	4,07	95,61
Activitat econòmica	Agricultura, ramaderia, pesca	43,08	4,71	87,68
Grup de Cotització	Peons i menors	72,95	17,89	39,13
Grandària empresa	Micro	31,62	3,60	84,35
Promoció (canvi de grup inicial-final)	No canvia	75,98	34,35	21,23
Permanència (dies des de la primera relació amb la SS)	Fins a dos anys	26,49	4,16	61,17
Activitat econòmica	Llar i serveis	18,93	3,08	59,03
Immigrant-Autòcton	Immigrant	34,94	13,23	25,35
Nivell educatiu	Educació primària	44,48	22,31	19,14
Contracte	Temporal	45,84	28,65	15,35
Permanència	2-6 anys	26,93	14,57	17,73
Gènere	Dona	58,46	43,85	12,79
Nivell de seguretat (% dies contracte indefinit)	Baixa (<50%)	40,59	27,46	14,19
Jornada	Parcial	17,04	14,43	11,34

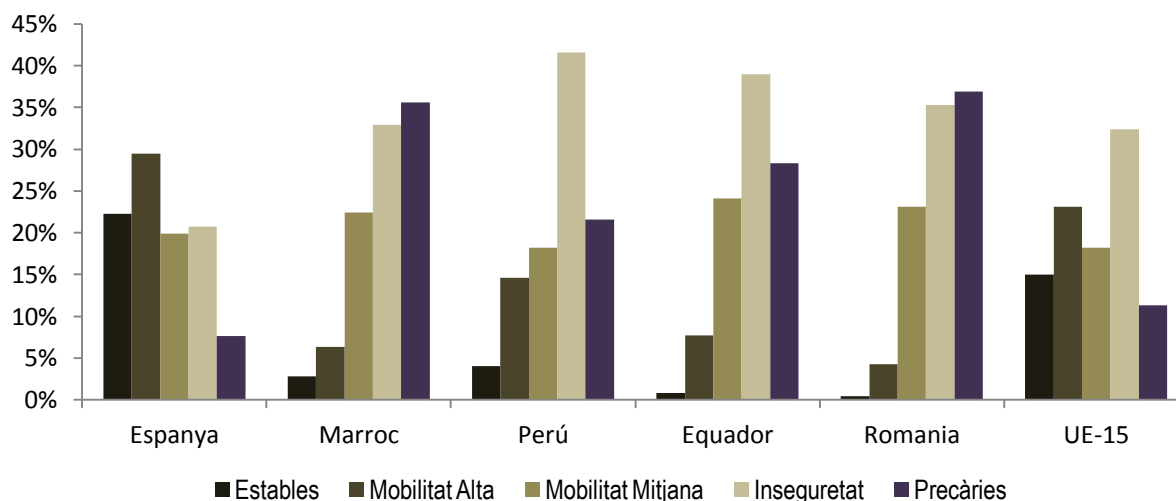
Font: Miguélez et. al. (2012)

6.6.1. La distribució dels treballadors immigrants al llarg de la tipologia

Els treballadors immigrants es troben a tots quatre grups de la tipologia, però amb major presència i concentració en els dos darrers. En aquest punt es repassa com es distribueixen i quines són les seves principals característiques pel què fa als diferents perfils de trajectòries laboral.

En primer lloc, el gràfic següent (6.21) mostra la ubicació segons el país d'origen en cada un dels perfils de trajectòries laborals identificats per l'estudi de QUIT (Miguélez *et. al.* 2012).

Gràfic 6.21. Distribució dels treballadors assalariats segons origen nacional i perfil de trajectòria laborals

Font: Miguélez *et. al.* (2012)

Com mostren les dades, els treballadors immigrants amb trajectòries estables o de mobilitat alta, és a dir aquelles amb major èxit des del punt de vista de la mobilitat, són pocs i d'origen majoritàriament europeu occidental (UE-15). La única excepció és el cas del Perú, de nou són aquells amb majors proporcions que la resta en els dos perfils de trajectòries amb més èxit professional, i per tant els que tindrien majors pautes d'integració laboral. De fet, aquesta dada ja s'ha posat de relleu anteriorment, en l'estudi de la trajectòria salarial i de la mobilitat vertical. Els peruans que estan ubicats en aquests dos perfils, estan ocupats en les tres categories professionals més altes de l'escala, però en sectors d'activitat diferents al que s'ocupen els autòctons. Mentre aquests segons es troben principalment en l'educació (16%), la indústria (13%), el sector de la banca (11%), i en serveis qualificats (22%), els peruans tendeixen a concentrar-se en serveis qualificats (19%), però sobretot a la sanitat (48%), segurament reflectint la falta de metges i professionals de la salut que ha experimentat el sistema sanitari espanyol i l'ús de professionals d'entorns geogràfics perifèrics com una de les solucions més recurrents. (Garcia Pérez 2008). Aquests treballadors han tingut trajectòries més dilatades que els espanyols, al situar-se en major

mesura en el perfil de mobilitat alta retardada en el temps, que arriben a aquests perfils superiors al cap de 15 o 20 anys de permanència al país (42%), tot i que alguns pocs (15%) ho fan abans.

Pel què fa al tercer perfil de trajectòries laborals, les de mobilitat mitjana-baixa, presenta una distribució més igualitària entre autòctons i immigrants amb contrast als perfils més extrems. Aproximadament entre el 20 i el 25% dels treballadors de cada grup ètnic s'ubiquen en aquesta categoria. Això pot ser important en termes de trajectòries laborals, ja que confirma el pes relatiu del nivell d'estudis i el temps de permanència com a variables que permeten una major mobilitat i convergència salarial. Cal precisar també la naturalesa dels sectors d'activitat en què s'ubiquen aquestes trajectòries, que són bàsicament la construcció i la indústria, format per un teixit d'empreses mitjanes. No obstant, el perfil majoritari i més significatiu dins aquest grup són homes, pel què es confirma de nou la hipòtesi que la convergència és més recurrent en termes masculins.

Finalment, els dos darrers grups de trajectòries laborals són les més interessants de comentar pel què es refereix a la situació de la població assalariada. En primer lloc, el grup de trajectòries laborals d'inseguretat es caracteritza per estar format principalment, i per aquest ordre, de peruans (41,6%), equatorians (39%) romanesos (35,3%) i marroquins (33%). Pel què fa els espanyols, aquests dos grups són on registren menors proporcions. Així que en general, l'existència de pautes d'integració laboral és molt limitada, i només s'observa en certs grups d'immigrants (UE-15 i peruans), donat suport a la hipòtesi de l'assimilació segmentada proposada en les pàgines anteriors.

El darrer grup de trajectòries precàries està compost per una major proporció de romanesos (37%) i marroquins (35,6%), seguint d'equatorians (28,3%) i peruans (21,6%). Com s'observa a la taula següent (taula 6.17) la categoria professional dominant d'aquesta categoria és la de peons, i baixos nivells d'estudis. Les dades mostren que el 53% del marroquins que es troben en aquest grup tenen estudis primaris, seguit d'equatorians (35%) i romanesos (28%). Una gran proporció d'aquests treballadors es troben en el sector de l'agricultura i de la llar, és a dir en el segment secundari inferior, i ocupats en petites i micro empreses.

A través de la taula següent s'evidencia la segmentació per origen, sobretot quan es comparen els casos extrems. Per exemple, si s'observa el primer grup de trajectòries estables amb el darrer de trajectòries laborals precàries, les dades expressen l'existència d'un marcat fortament segmentat per l'origen nacional: mentre que els autòctons tenen major presència en els dos primers perfils de trajectòries els ocupats d'origen immigrant estan distribuïts en els dos darrers. A més, la distribució segons les categories professionals segueix patrons similars, els treballadors autòctons tendeixen a estar contractats en les categories més altes de l'escala (i per això també les seves trajectòries tenen promocions més elevades, veure annex taula A6.8). Tot i així, els diferents col·lectius d'immigrants no es comporten de la mateixa manera. Els originaris del Perú i el Marroc són els que presenten un major promoció al llarg de la seva

trajectòria, ja que presenten majors percentatges en els tres primers grups de trajectòries. Els peruans, com ja s'ha comentat, s'ubiquen sobretot en el sector de la sanitat amb trajectòries de mobilitat alta retardada, i el marroquins han anat promocionant dins el sector de la construcció, però també de manera dilatada en el temps. En l'altre extrem s'hi troben els originaris de Romania i Equador, que tenen majors presències en els grups de trajectòries d'inseguretat i precàries, amb menors promocions, de fet el 60% estan ubicats entre els valors "no canvia" i "descendeixen" en l'escala de categories professionals al llarg de la seva trajectòria (annex A6.8), a més a més tendeixen a ser contractats en categories inferiors (taula 6.17).

Breument, la divergència entre orígens nacionals dins el col·lectiu d'immigrants suggereix algunes idees sobre els factors de diferenciació. En primer lloc, ja s'ha comentat els nivells d'estudis com a element potenciador de la formació adquirida al llarg de la trajectòria laboral. En segon lloc, el sector d'inserció com a factor que possibilita jerarquies de mobilitat en funció de la grandària de les empreses i el segment de treball. En tercer lloc, el temps d'arribada i permanència al mercat com a via d'adquisició d'experiència laboral i capital humà específic (sempre lligat a la idea dels nivells superiors d'estudi), i finalment podríem afegir la mobilització dels treballadors seguint determinades xarxes social que connecten el lloc d'origen i la inserció laboral en el mercat espanyol, i que explicaria la ubicació dels diferents col·lectius en l'espai econòmic i la formació de nínxols laborals en base a l'ètnia i l'origen (com ja posaven de relleu els estudis de Portes i Bach 1985 i Portes i Stepick 1985, pel cas dels EE.UU. Veure capítol 2).

Taula 6.17. Distribució dels treballadors segons el perfil de trajectòria, origen nacional i grups de categories professionals*. Espanya 2007

	Categories professionals agregades	Estables	Mobilitat Alta	Mobilitat Mitjana-baixa	Inseguretat laboral	Precàries	Total
Espanya	3 Grups Superiors	70,50%	12,30%	0,20%	6,30%	3,50%	20,90%
	3 Grups Inferiors	1,40%	28,20%	90,50%	62,50%	75,80%	45,30%
Marroc	3 Grups Superiors	65,90%	10,00%	0,00%	0,40%	0,20%	2,70%
	3 Grups Inferiors	2,10%	41,30%	97,80%	90,30%	69,00%	78,90%
Perú	3 Grups Superiors	71,10%	9,50%	0,00%	1,80%	0,60%	5,10%
	3 Grups Inferiors	1,40%	19,90%	92,30%	71,60%	87,70%	68,40%
Equador	3 Grups Superiors	49,40%	4,60%	0,00%	0,50%	0,10%	1,00%
	3 Grups Inferiors	0,00%	24,80%	96,60%	82,80%	85,80%	81,90%
Romania	3 Grups Superiors	75,80%	10,30%	0,00%	0,70%	0,10%	1,10%
	3 Grups Inferiors	0,00%	41,90%	97,50%	87,30%	79,80%	84,50%

Font: adaptació Miguélez *et. al.* (2012).

*Nota: les categories professionals s'han agrupat en base els tres nivells inferiors i els tres superiors

En conclusió, aquesta tipologia de trajectòries laborals ideals al mercat de treball espanyol dóna suport a la idea de l'assimilació segmentada apuntada en pàgines anteriors en base a factors com: l'origen nacional, el nivell d'estudis, el tipus de sector i el gènere. Aquest darrer aspecte és un factor que fins ara només s'ha treballat en base al gènere però que aquesta tesi pretén desenvolupar de manera més àmplia.

El gènere, en la construcció de trajectòries laborals, influeix especialment en la distribució del temps de treball en la biografia laboral d'un individu. Com s'ha posat de relleu en els capítols segon i tercer, el temps és una variable molt potent en l'anàlisi sobre les desigualtats laborals entre homes i dones. Aquesta tesi pretén estudiar l'efecte del temps dedicat al treball remunerat, és a dir l'ocupació, sobre les trajectòries laborals, i en aquest sentit parteix de la hipòtesi que una major dedicació horària possibilita majors oportunitats de promoció. De fet, ja s'ha observat quantitativament l'efecte del temps de permanència al mercat i s'ha destacat com una de les variables de major rellevància a l'hora d'explicar les trajectòries laborals de la població immigrant. El que no cal oblidar, però, és que el temps també té una vessant qualitativa molt important, que fa referència als aspectes simbòlics que comporta l'ocupació i es concreta en percepcions, expectatives, imaginaris, valors, actituds o responsabilitats.

Així doncs, la hipòtesi sobre la desigual distribució del temps entre homes i dones, i materialitzada en el paradigma de la producció-reproducció, és un element més que explica també les trajectòries laborals dels immigrants en base al gènere. Els recursos que les famílies immigrants disposen per conciliar temps d'ocupació i temps familiar poden ser diferents als de la població autòctona, que poden accedir amb més facilitat a la xarxa familiar o a recursos públic i/o privats. Aquest aspecte és el que dedicarà major atenció el capítol següent.

6.7. Consideracions finals

No hi ha cap mena de dubte que la immigració és, i ha estat, un dels fenòmens més rellevants del període històric més recent a Espanya. Tanmateix, l'anàlisi de les seves característiques laborals, així com la valoració dels seus efectes, no estan en absolut exempts d'una càrrega de discussió i debat importat.

La present tesi doctoral vol contribuir al debat sobre el concepte d'integració laboral de la immigració com a procés de millora de les condicions laborals i, en conseqüència del benestar de les persones immigrants dins el mercat laboral d'acollida. A més a més, aquest procés també dóna compte del grau d'obertura de les institucions del mercat, en la mesura que posa barreres (o no) a aquesta integració. A més, se separa la seva definició del terme assimilació, en la mesura que la integració no s'entén en un únic sentit: no són únicament els individus immigrants qui adopten les normes i valors de la societat d'acollida, sinó que a la vegada els contextos de recepció són susceptibles i permeables als canvis relacionats amb la incorporació de nous treballadors. D'aquí la rellevància de les trajectòries laborals. Per una banda, permeten anar més enllà de la primera inserció en el mercat laboral espanyol. Per altra banda, un dels forts de l'anàlisi de les trajectòries laborals és l'adopció de l'òptica del curs de vida, perseguint el vincle explicatiu entre diferents corrents teòriques. Aquest primer capítol d'anàlisi ha estudiat les transicions laborals sota el paraigua de l'assimilació ocupacional i la segmentació dels mercats.

A partir d'aquest enfocament teòric i metodològic, i sobre la base de la disponibilitat de les dades existents, no és possible acceptar la idea d'integració laboral de la població immigrant, ja que les seves trajectòries laborals, així com les seves pautes ocupacionals i salarials són diferents als de la població autòctona, presentant-se com a dos grups diferents i complementaris. Per tant, al llarg dels camins ocupacionals d'aquesta primera generació estudiada preval la segmentació inicial en què s'insereixen al mercat laboral. Si bé experimenten al llarg del temps certa mobilitat ascendent i millores econòmiques, els immigrants no modifiquen de manera significativa la seva posició en el mercat laboral espanyol. Cal entendre, però, aquest procés en el marc d'un mercat laboral que registra una baixa mobilitat horitzontal, i una mobilitat vertical mitjana, on les persones amb mobilitat elevada només representa el 8% del total.

Un darrer factor important a estudiar és la distribució del temps de treball productiu i reproductiu en les trajectòries laborals per tal d'entendre les desigualtats per raó de gènere, tal i com es procedeix a fer en el següent capítol i en base les conclusions d'aquest.

7.

La Vivència de la Mobilitat Aproximació qualitativa a les Trajectòries Laborals

---

«Even work that professionals may see as menial, unable to offer advancement, and conducted only to sustain oneself or one's family may take on psychological, importance and be critical to one's self-concept and physical and psychological health, perhaps just in different ways than our current conception of career development recognizes»
(Kristin M. Vespia, Gerald L. Stone, Jason E. Kanz, 2001:308)

«El análisis de las trayectorias laborales hace necesario poner de relieve la importancia de estudiar la dimensión de la división sexual del trabajo (...) para comprender el nexo entre el modelo de empleo y el género»
(Teresa Torns, 2011:7)

Introducció

El capítol anterior ha posat de relleu les diferències en la mobilitat entre la població espanyola i immigrant. Bàsicament, s'han observat quatre elements rellevants. En primer lloc, la importància del temps de permanència al mercat de treball, que permet donar suport a la hipòtesi de l'assimilació ocupacional tot i que no de manera plena, ja que, per una banda, si bé és cert que el conjunt de la població immigrant millora les seves condicions laborals en relació a la primera situació, no tots ho fan en la mateixa intensitat i rapidesa. Per altra banda, no es produeix el que hem anomenat convergència salarial d'assoliment, i persisteix al llarg del període estudiat la bretxa salarial entre treballadors d'orígens nacionals diferents.

En segon lloc, cal destacar la rellevància del nivell d'estudis, que apareix com un dels factors que permet desenvolupar estratègies de mobilitat ascendent dins el mercat laboral espanyol, en la mesura que aquests treballadors són capaços d'adquirir un volum formatiu específic necessari pel nou mercat més ràpidament que aquells amb menors qualificacions.

En tercer lloc, l'evidència empírica recollida en pàgines anteriors sembla indicar el pes elevat del sector d'activitat a l'hora d'explicar les trajectòries laborals, i en concret es fa referència a la influència de l'escassa mobilitat intersectorial que presenta el mercat de treball espanyol. En aquest sentit, el capítol anterior ha permès donar suport empíric a la hipòtesi de la complementarietat, en la mesura que les trajectòries d'immigrants i autòctons s'han donat, o bé en segments d'activitat diferents, i per tant amb perspectives de mobilitat també diferents, o quan sí s'ha donat una convergència pel què fa el sector de treball no ha estat així amb l'ocupació desenvolupada, de manera que les perspectives de mobilitat dels treballadors autòctons sempre ha estat superior.

Finalment, la variable gènere apareix com un darrer patró que, de manera general, s'identifica amb una menor mobilitat laboral i convergència salarial entre el col·lectiu femení, tanmateix les dades recollides fins ara mostren que la desigualtat laboral per raó de gènere en el cas de la immigració presenta certes ambigüitats. Per una banda, la població immigrant analitzada es caracteritza per una presència femenina gens menyspreable, en molts casos superior als homes, però que repetidament presenten pautes de menor mobilitat i menor accés a salaris superiors. Per altra banda, dins el propi col·lectiu de dones immigrants s'observen diferències notables. Com s'ha vist en el capítol anterior, per exemple, les diferències laborals són evidents entre els projectes migratoris de dones peruanes que reagrupen posteriorment els marits, o les dones marroquines que són reagrupades pels marits i s'insereixen al mercat com a segon salari familiar. És per això que per entendre les trajectòries laborals de les dones immigrants, aquesta tesi doctoral també vol fer esment a algunes teories sobre gènere i treball. En concret, i seguint el fil del què s'ha argumentat en els capítols segon, tercer i quart, es vol estudiar la distribució del temps

entre ocupació i família com un element que contribueix a l'anàlisi de les trajectòries laborals de la immigració des de la perspectiva de gènere.

A més a més, gràcies a l'anàlisi de les dades quantitatives, ha estat possible realitzar una classificació segons la mobilitat experimentada al llarg de la trajectòria laboral de la població estudiada, en base a l'estudi previ realitzat pel QUIT (Miguélez *et. al.* 2012). Aquesta classificació tipològica ha donat com a resultat l'existència de cinc grups caracteritzats per tenir ritmes diferents de mobilitat. El present capítol comença a partir d'aquesta tipologia, ja que ha estat la base per a la selecció dels perfils entrevistats, tal i com s'explicarà en el segon punt d'aquest mateix capítol.

A continuació, el tercer i quart punt recullen els resultats de l'anàlisi seguint el mateix fil conductor que ha guiat el capítol sisè. Així, en funció de les diferents variables independents plantejades a la part metodològica, l'anàlisi qualitativa es presenta dividida en dues parts vertebradores d'aquest estudi: (1) la mobilitat en base a la segmentació i els recursos formatius, i (2) la mobilitat en funció del temps de treball productiu i reproductiu. En aquest capítol, la convergència salarial no s'ha pogut tractar de la mateixa manera que en el capítol anterior, ja que l'aproximació qualitativa no ha permès obtenir un volum d'informació prou fiable en aquest sentit⁷⁸. Tanmateix, el capítol sisè ja ha aportat suficient informació al respecte, i per a l'objectiu d'aquest darrer prendre la mobilitat com a dimensió de la trajectòria laboral i estudiar-ne els seus condicionants resulta més que suficient per a la finalitat de la present tesi doctoral.

---

⁷⁸ Tal i com s'ha especificat al capítol cinquè d'aquesta tesi doctoral, les entrevistes biogràfiques presenten alguns impediments metodològics, com és el "problema de la memòria", és a dir les persones reconstrueixen els esdeveniments passats a través de recordar allò succeït. Si bé per a copsar les vivències subjectives, interpretacions i discursos això no representa una limitació important, si que ho és a l'hora de precisar el volum exacte i concret de les percepcions salarials. Tot i així, l'entrevista conté un bloc específic sobre la trajectòria salarial, en termes de percepció de l'adequació a la feina realitzada i la seva evolució al llarg de la trajectòria.

7.1. De la tipologia de trajectòries laborals a les entrevistes biogràfiques. La selecció dels perfils

---

Seguint la proposta metodològica presentada als capítols quart i cinquè, l'ús de la tècnica biogràfica és necessària aquí per tal de donar resposta a algunes de les preguntes d'investigació⁷⁹.

Les entrevistes biogràfiques ens permeten estudiar com determinades trajectòries laborals es troben afectades per la distribució del temps en la vida quotidiana de les persones, la influència de l'estructura dels mercats de treball i les diferències en l'adquisició i accés a recursos (com és el cas de recursos formatius i/o recursos de conciliació).

L'aproximació qualitativa apareix en aquest context com a més adient per tal d'obtenir informació detallada del context que determina un ventall d'opcions concretes, així com informació sobre les raons i els objectius dels actors. Seguint a Webb i Webb (a Vallès 2002:54)

«la entrevista en sentido científico es el interrogatorio cualificado a un testigo relevante sobre hechos de su experiencia personal (...) la principal utilidad de la entrevista consiste en averiguar la visión de los hechos de la persona entrevistada».

En el present estudi, l'entrevista biogràfica ha permès obtenir informació sobre dos aspectes rellevants, en primer lloc la contextualització de les trajectòries laborals, i en segon lloc la immersió en les experiències i vivència de les persones estudiades. Pel que fa el primer aspecte, cal destacar la importància de l'entorn que permet identificar la situació personal, social i econòmica en el que es troba immers el subjecte, i que serveix per contextualitzar els recursos i factors que donen lloc a les diverses transicions al llarg de la trajectòria laboral. D'altra banda, l'entrevista permet donar compte de la perspectiva subjectivista inherent en tot procés biogràfic, a través dels fets explicats tal i com *es viuen* pel propi subjecte (Blanchet 1989). D'aquesta manera, les entrevistes biogràfiques es presenten en aquest estudi com un mètode adequat per tal de respondre a les hipòtesis de recerca, a través de la identificació dels punts de canvi o de no retorn en una determinada trajectòria, i per tant identificar els fets que es vinculen a transicions i el paper de les diferents variables que condicionen les trajectòries laborals.

La selecció de les persones a entrevistar s'ha realitzat en base als perfils de mobilitat identificats a l'anàlisi quantitativa. Convé recordar en aquest punt la classificació a la que s'ha arribat a través de la primera fase d'anàlisi i a continuació observar com s'ha procedit a la selecció dels informants.

---

⁷⁹ En concret, les que fan referències als aspectes més subjectius de la trajectòria laboral, com la formació en el lloc de treball, les expectatives i objectius dels subjectes i les diferències en les percepcions del temps d'ocupació.

En l'anàlisi anterior s'han identificat un total de cinc grups ideals de trajectòries laborals al mercat espanyol, que donen suport a la importància del sector d'activitat a l'hora de perfilar trajectòries de mobilitat diferent: (1) trajectòries estables amb màxima seguretat i estabilitat laboral, (2) trajectòries de mobilitat alta però de manera dilatada en el temps, (3) trajectòries de mobilitat mitjana-baixa, amb menor estabilitat que les anteriors però amb majors oportunitats que les següents, (4) trajectòries d'alta inseguretat laboral, i (5) trajectòries precàries. La taula següent resumeix les seves característiques principals

Taula 7.1. Tipologia de trajectòries laborals

	Estables	Mobilitat Alta Dilatada	Mobilitat Mitjana-Baixa	Inseguretat Laboral	Precàries
Grau mobilitat	Ascendent alta	Ascendent mitjana	Ascendent baixa	Sense canvis	Sense canvis o descendent
Sector d'Activitat	Banca i Assegurances Educació Sanitat Administració Pública	Indústria Comerç Serveis Qualificats	Construcció Hostaleria Indústria Transport	Hostaleria Serveis no qualificats	Llar i servei domèstic Agricultura
Nivell salarial	Alt	Mitjà-alt	Mitjà	Mitjà-baix	Baix
Nivell d'Estudis	Universitaris	Universitaris Secundaris superiors	Secundaris Primaris	Primaris	Primaris
Gènere	Home	Home/Dona	Home	Dona	Dona
Temps de permanència al mercat	Entre 10 i 20 anys Més de 20 anys	Entre 10 i 20 anys	Entre 6 i 10 anys	Entre 2 i 6 anys	Menys de 2 anys

Per tal de transportar aquesta tipologia empírica a la realitat, s'han hagut de prendre un seguit de decisions metodològiques per tal d'apropar el màxim possible el perfil empíric i el perfil de selecció. En concret, per a realitzar la comparació entre treballadors autòctons i immigrants en cada un dels grups s'ha equiparat tant les seves característiques individuals, com la seva posició en l'estructura ocupacional a través de l'elaboració d'una graella tipològica empírica seguint els mateixos criteris utilitzats en la construcció de la tipologia, però incorporant la variable "origen". S'ha procedit a seleccionar persones provinents de les regions estudiades en el capítol sisè, no només per dotar de coherència l'estudi quantitatiu amb l'anàlisi qualitativa, sinó perquè tal i com s'ha mostrat en pàgines anteriors aquestes són les regions amb majors percentatges al territori espanyol. Així, les persones entrevistades procedeixen de l'Amèrica llatina, l'est d'Europa i el nord d'Àfrica, procurant, quan ha estat possible, que per a cada perfil aquestes tres regions estiguessin representades.

D'aquesta manera el primer eix de divisió ha estat el país de naixement, classificant entre autòctons i immigrants seguint la definició proposada en el capítol quart:

Taula 7.2. Primer moment de divisió mostral

		Estables	Mobilitat Alta Dilatada	Mobilitat Mitjana-Baixa	Inseguretat Laboral	Precàries
Origen	n*	1r perfil	3r perfil	5è perfil	7è perfil	9è perfil
	m*	2n perfil	4rt perfil	6è perfil	8è perfil	10è perfil

*n. Autòcton / m: Immigrant

Totes les persones entrevistades es troben en l'anomenada "*generació sandwich*", és a dir persones entre 45 i 60 anys que poden tenir cura tant de fills com pares dependents. Pel cas de la població immigrant s'ha seguit la mateixa estratègia que en el capítol anterior, així s'han seleccionat persones que es van inserir al mercat laboral espanyol entre la segona meitat del anys noranta i els inicis del 2000, en concret entre 1995-2000, per tal de seguir les trajectòries laborals de del moment actual del cicle migratori espanyol. Cal també esmentar que l'eix mostral de gènere ha estat definit en funció de la seva distribució en la tipologia, tal i com s'ha descrit en el capítol cinquè i sisè.

Per altra banda, a l'hora de fer la selecció s'ha posat l'accent en el sector d'activitat on s'han dut terme majoritàriament la persona entrevistada ha desenvolupat la seva trajectòria. L'opció de prioritzar el sector d'activitat respon a la voluntat de l'estudi de captar la segmentació del mercat com un dels elements que condicionen de manera més notable la mobilitat laboral i la trajectòria conseqüent. A més a més, per tal de precisar la distribució entre el temps d'ocupació i família s'ha utilitzat la variable "càrregues familiars", distingint entre aquelles persones amb, o sense, càrregues. La selecció de casos s'ha fet en funció de tenir fills menors de 12 anys o pares dependents a càrrec⁸⁰.

La taula següent mostra aquest segon moment d'elaboració de la graella.

⁸⁰ Veure capítol 5, taula, per un major detall sobre la selecció d'informants amb i sense càrregues familiars.

Taula 7.3. Segon moment de divisió mostral

		Estables		Mobilitat Alta Dilatada				Mobilitat Mitjana-Baixa		Inseguretat Laboral		Precàries	
Gènere		Home (M)		Home (M)		Dona (F)		Home (F)		Dona (F)		Dona (F)	
Càrregues familiars		CH*	NCH *	CH	NCH	CH	NCH	CH	NCH	CH	NCH	CH	NCH
Origen	n	1r perfil	3r perfil	5è perfil	7è perfil	9è perfil	11è perfil	13è perfil	15è perfil	17è perfil	19è perfil	21è perf	23è perfil
	m	2n perfil	4rt perfil	6è perfil	8è perfil	10è perfil	12è perfil	14è perfil	16è perfil	18è perfil	20è perfil	22è perf	24é perfil
Sector d'Activitat		Sanitat		Comerç, Industria, Serveis Qualificats				Construcció		Hostaleria, Serveis no Qualificats		Llar	

*CH: Amb Càrregues / NCH: Sense Càrregues

La taula següent presenta una breu descripció de les trajectòries analitzades per a cada un dels perfils.

Taula 7.4. Breu identificació de les trajectòries estudiades a partir de les entrevistes biogràfiques

Perfil	Codi	Pseudònim	Trajectòria	Edat*	País d'Origen	Educació formal	Càrregues Familiars
1	I1MmCH	Manuel	Estable	46	Argentina	Estudis universitaris	3 fills de 4, 6 i 9 anys
2	I2MnCH	Joan	Estable	49	Espanya	Estudis universitaris	2 fills de 5 i 11 anys
3	I3MmNCH	Said	Estable	47	Marroc	Estudis universitaris	Sense càrregues**
4	I4MnNCH	Miquel	Estable	48	Espanya	Estudis universitaris	Sense càrregues
5	I5MmCH	Pavel	Alta Dilatada	44	Polònia	Estudis universitaris	1 filla de 4 anys
6	I6MnCH	Lluís	Alta Dilatada	48	Espanya	Estudis universitaris	Dona amb malaltia crònica, 2 fills 9 i 11 anys
7	I7MmNCH	Ahmed	Alta Dilatada	44	Marroc	FP superior	Sense càrregues
8	I8MnNCH	Xavier	Alta Dilatada	45	Espanya	FP superior	Sense càrregues
9	I9FmCH	Ana	Alta Dilatada	43	Perú	Estudis universitaris	1 fill de 5 anys, mare soltera
10	I10FnCH	Marta	Alta Dilatada	45	Espanya	Estudis universitaris	2 filles de 3 i 7 anys
11	I11FmNCH	Anaïs	Alta Dilatada	39	Xile	Estudis universitaris	Sense càrregues
12	I12FnNCH	Maria	Alta Dilatada	43	Espanya	Formació professional	Sense càrregues
13	I13MmCH	Leandro	Intermèdia	40	Colòmbia	Estudis primaris	2 fills de 6 i 10 anys
14	I14MnCH	Pol	Intermèdia	39	Espanya	Estudis primaris	1 fill de 10 anys
15	I15MmNCH	Nader	Intermèdia	44	Equador	Estudis universitaris	Sense càrregues
16	I16MnNCH	Josep	Intermèdia	41	Espanya	Formació professional	Sense càrregues
17	I17FmCH	Milena	Inseguretat	34	Romania	Estudis primaris	1 fill de 7 anys
18	I18FnCH	Laura	Inseguretat	44	Espanya	Secundària obligatòria	3 fills de 10, 12 i 15, pare dependent
19	I19FmNCH	Fuadyha	Inseguretat	39	Marroc	Estudis primaris	Sense càrregues
20	I20FnNCH	Carmen	Inseguretat	54	Espanya	Estudis primaris	Sense càrregues
21	I21FmCH	Diana	Precària	41	Perú	Secundària obligatòria	2 fills de 12 i 14 anys. Família transnacional
22	I22FnCH	Luisa	Precària	41	Espanya	Estudis primaris	2 fills de 10 i 14 anys
23	I23FmNCH	Sonja	Precària	36	Romania	FP nivell bàsic	Sense càrregues
24	I24FnNCH	Montse	Precària	47	Espanya	Estudis primaris	Sense càrregues

*Edat en el moment de l'entrevista

** La categoria sense càrregues es correspon a persones sense fills o pares dependents, amb fills majors d'edat i fora de la llar, o, en el cas dels homes immigrants, fills en el país d'origen que viuen amb la mare (veure taules 5.3 i 5.4 del capítol cinquè).

7.1.1. L'anàlisi de les entrevistes

Sistema de codificació i taula de successos

Les entrevistes biogràfiques s'han realitzat per tal d'obtenir informació més precisa sobre els processos de canvi i la vivència de la mobilitat. En aquest sentit, s'analitzen les transicions que suposen els canvis en la situació d'ocupació, en la formació, la categoria professional o el sector d'activitat tenint en compte els mateixos factors utilitzats en el capítol anterior i que configuren el conjunt d'opcions a les que els treballadors tenen accés en termes de contractació, formació i mobilitat. A més a més, la tècnica d'entrevistes biogràfiques permet entendre les diferències de gènere en la mobilitat al llarg de les trajectòries laborals, i en concret de quina manera la presència dels treballadors en l'àmbit productiu i reproductiu suposa un obstacle a la integració laboral, sent aquest un dels objectius principals de la present tesi doctoral.

Com s'ha indicat al marc teòric, la trajectòria es construeix en aquest treball a partir de dos aspectes rellevants, la mobilitat laboral i la convergència salarial. Així, tenen un interès particular d'estudi els canvis que es produeixen en la contractació, les categories professionals i la formació dels individus, dins un determinat mercat de treball com és el cas espanyol. A més, també s'estudien elements més estratègics que les persones poden desenvolupar, no només a nivell formatiu sinó també en forma del temps i la disponibilitat vers l'ocupació, entès aquí com un aspecte més que condiona la integració laboral dels treballadors immigrants. Per copsar tots aquests factors a les entrevistes s'ha focalitzat l'interès de l'anàlisi en el contingut de les narracions, tal i com han indicat autors anteriors (Lieblich *et. al.* 1998). Els resultats d'aquesta anàlisi es plasmen en les anomenades "*taules de successos*" (consultar Annexos del Capítol 7), que recull un seguit de dades retrospectives que conformen els relats de vida de cada un dels entrevistats. D'aquesta manera cada una de les taules de successos mostra un seguit de dades dels del punt de vista de la trajectòria laboral, atenent als moments de canvi entre ocupacions i aquells elements que en són rellevants. Cada una d'aquestes dimensions pretén aportar dades sobre com i perquè es produeixen els canvis en la trajectòria laboral, així com el sentit i direcció dels mateixos, sempre en relació a la integració laboral dels treballadors estrangers. Així, la taula de successos recull les següents informacions:

1. Curs laboral: recull la informació relativa a l'any, edat i situació laboral del subjecte
2. Curs formatiu: recull la informació relativa a l'any, edat i situació formativa del subjecte
3. Moments de canvi i inflexió: informació relativa a la situació familiar i de la llar, accés a recursos formatius i conciliadors de temps.
4. Objectius, intencions i expectatives dels subjectes en relació a cada una de les fases identificades com a rellevants dins la trajectòria.
5. Curs migratori: informació sobre el projecte migratori del subjecte, incloent any d'entrada al mercat laboral i fases de l'estatus jurídic.

Pel que fa a l'estratègia de codificació de les entrevistes, tal i com s'ha exposat en el capítol cinquè d'aquesta tesi doctoral, s'ha establert a partir de sis famílies de categories analítiques en què s'ha estructurat la part qualitativa de recerca⁸¹. Aquesta estratègia ha permès ordenar i classificar la informació continguda a les entrevistes per a la posterior interpretació. L'elecció d'aquesta estratègia es justifica en el fet que l'objectiu d'aquesta segona fase de recerca no s'orienta a mesurar el nombre en què certs elements apareixen al llarg del discurs, sinó que es basa en indicadors no freqüenciats (Bardin 1986) com la presència o l'absència de determinades qüestions. Aquesta estratègia ha facilitat l'organització i sistematització de la informació, però cal constatar que en darrera instància la interpretació és una tasca exclusiva de la persona investigadora, i per tant cap mètode o tècnica pot arribar a substituir-la.

7.2. La vivència de la mobilitat. Del projecte migratori a la integració laboral

---

En aquest punt es procedeix a presentar els resultats de l'anàlisi qualitativa. Per aquest objectiu, en primer lloc es tenen en compte els aspectes que marquen la mobilitat en les trajectòries laborals, identificant cada un dels factors proposats en el capítol quart (tal i com s'ha procedit en el capítol anterior). D'aquesta manera, per a cada un dels perfils s'identifiquen les particularitats de significació dels diferents factors en les narracions dels entrevistats. El quadre següent recull aquesta informació de manera sintètica i a continuació es presenten de manera desglossada. Val dir, però, que donada la rellevància dels elements identificats amb les diferències de gènere, aquests es recullen de manera més extensa en el següent punt (7.3 *Les diferències per raó de gènere. La distribució del temps al llarg de la trajectòria*), tot i que en aquest s'hi fa referència quan així és necessari per entendre els canvis d'ocupació.

Un aspecte important resultant d'aquesta anàlisi és que els diferents factors que modelen les trajectòries laborals de les persones immigrants varien àmpliament en funció del perfil de mobilitat. Per aquells amb major mobilitat, el projecte migratori expressiu -el desenvolupament de la seva professió- té una importància rellevant al llarg de les narracions, mentre que pels perfils amb mobilitat mitjana i baixa les necessitats econòmiques en els països d'origen interfereixen en les decisions i els objectius que es troben darrera cada un dels canvis d'ocupació. Tanmateix, hi ha una pauta comuna identificada en tots els perfils, per a tots els treballadors la trajectòria a Espanya no és lineal i no està prèviament planificada.

---

⁸¹ El procés de transcripció de les entrevistes s'ha realitzat amb el suport del programa F4, i el tractament de la informació així com la codificació s'ha realitzat amb el programa Nvivo 9 en la seva versió per a Windows.

Taula 7.5. Síntesi dels continguts de les entrevistes biogràfiques segons perfil de trajectòria

	Assimilació Ocupacional			Segmentació			Producció/Reproducció	
	Temps de Permanència	Nivell de Qualificació Formal	Nivell de qualificació informal	Sector d'Activitat	Origen	Complementarietat	Temps productiu	Temps reproductiu
Estables	<p>Convergència sou i categoria professional.</p> <p>Importància de la creació de xarxes.</p> <p>Projecte professional que dona coherència a la trajectòria post-emigració.</p>	<p>Dificultats burocràtiques (homologació titulacions superiors i especialitats).</p> <p>Nivell d'estudis com a discurs identitari (no identificació amb l'emigració econòmica)</p>	<p>Importància de l'aprenentatge en el lloc de treball i el coneixement de l'entorn.</p> <p>Instrument de creació de xarxa relacionada amb l'ocupació</p>	<p>Regulació pública i falta de personal autòcton, influeix directament accés i trajectòria.</p> <p>Trajectòries menys lineals pels treballadors immigrants</p>	<p>Famílies benestants dins dels seus països.</p> <p>Dedicació i importància a l'etapa formativa.</p>	<p>Inicial. Anys seguits a l'emigració, limitació mobilitat per falta de formació específica. Incerteses jurídiques inicials.</p>	<p>Identificació presència física amb dedicació exclusiva.</p> <p>Identificació projecte professional amb projecte personal</p>	<p>Rellevància de l'escala laboral com a èxit social.</p>
Mobilitat Alta retardada	<p>Inconsistència d'estatus. Inicis en posicions no qualificades.</p> <p>Orientació expressiva projecte migratori: desenvolupament professió.</p> <p>Trajectòries amb poca planificació, cercant solucions a mesura que s'identifiquen problemes.</p>	<p>Sobrequalificació. Importància del nivell d'estudis previs a l'emigració: major capacitat de lectura de les necessitats de l'entorn.</p> <p>Importància de l'adquisició de noves titulacions post-emigració.</p>	<p>Factor imprescindible per entendre trajectòria.</p> <p>Formació contínua.</p> <p>Potenciació capacitats i habilitats.</p> <p>Estratègies de "reprofessionalització"</p>	<p>Mobilitat intersectorial lenta.</p> <p>Possibilitat de canvi de sector motivada per l'adquisició de recursos relacionals i formació específica.</p> <p>Paper col·legis professionals: tancament social de la professió.</p>	<p>Recursos familiars molt importants per a la trajectòria.</p> <p>Origen modela motivacions professionals</p>	<p>Complementarietat inicial més pronunciada que en el tipus anterior.</p> <p>"Sostre de vidre" treballadors immigrants.</p> <p>Major presència sobrequalificació.</p>	<p>Diferències de gènere en les expectatives professionals</p> <p>Doble presència femenina</p>	<p>Redueix promoció dona respecte homes.</p> <p>Sentiment de culpa dona immigrant: percepció de desatendre fills per disposar de major temps a la formació i mobilitat dins l'empresa.</p>

	Temps de Permanència	Nivell de Qualificació Formal	Nivell de qualificació informal	Sector d'Activitat	Origen	Complementarietat	Temps productiu	Temps reproductiu
Mobilitat Mitjana-Baixa	<p>Major vulnerabilitat al llarg del temps en comparació perfils anteriors.</p> <p>Objectiu principal trajectòria: estalvi i enviament remeses (orientació més instrumental que expressiva).</p> <p>Anys de permanència important per mobilitats homes autòctons.</p> <p>Trajectòries immigrants presenten poca o cap planificació, i no-lineals.</p> <p>Les estratègies seguides al mercat espanyol responen a necessitats econòmiques des dels països d'origen.</p>	<p>Menors recursos educatius, no permeten canvi de sector en moments de desocupació.</p> <p>Estratègies de requalificació vinculades al subsidi d'atur (major ús per part de la població autòctona).</p>	<p>Formació en el lloc de treball limitada.</p> <p>Importància del factor relacional.</p> <p>Població autòctona: han pogut obrir ventall ocupacions (estalvi i recursos familiars)</p>	<p>Molt rellevant. Expansió sector construcció 1990-2000. Context de sobredimensionalització. Fragmentació i rapidesa laboral, sinistralitat. Manca mobilitat intersectorial. Motor econòmic atracció força treball immigrant</p> <p>Elevada presència i rellevància en les trajectòries de l'economia informal.</p> <p>Mobilitat treballadors immigrants associada a la millora residencial i estabilitat estatus jurídic.</p>	<p>Influència tipus de projecte migratori: necessitat emigració per l'acumulació de deutes o situació laboral sense futur.</p> <p>Modelen motivacions</p>	<p>Molt rellevant. Àmplia acceptació condicions laborals precàries i baixos salaris. Identificació com a immigrants econòmics. Conseqüències desarrelament Baix poder social negociació.</p> <p>Economia Submergida: implicacions diferents segons origen.</p> <p>Immigrants han realitzat feines més estacionals.</p> <p>Mobilitat geogràfica permet mobilitat vertical (immigrants)</p>	<p>Dedicació exclusiva per part de la població autòctona.</p> <p>Imaginaris col·lectius que subscriuen i reforcen divisió tradicional del treball.</p> <p>Segona generació modelen motivacions professionals Vinculació trajectòria amb les opcions de futur dipositades en els fills.</p>	<p>Home immigrants: Estratègies de repartiment igualitari de les tasques domèstiques per la necessitat econòmica de disposar de dos sous dins la llar.</p> <p>Homes autòctons: divisió tradicional de tasques domèstiques.</p>

	Temps de Permanència	Nivell de Qualificació Formal	Nivell de qualificació informal	Sector d'Activitat	Origen	Complementarietat	Temps productiu	Temps reproductiu
Inseguretat Laboral	<p>Major presència inactivitat i atur al llarg de la trajectòria.</p> <p>Importància de la malla protectora familiar en les diferències entre treballadores d'origen diferent</p>	<p>Reconeixement falta de recursos educatius.</p>	<p>Importància domini idioma</p>	<p>Vinculació a sectors de cura.</p> <p>Trajectòries discontinues entre ocupació i desocupació.</p> <p>Rellevància del temps en inactivitat (desconnexió mercat de treball).</p>	<p>Projectes migratoris orientats al treball.</p> <p>Necessitat de les remeses econòmiques</p>	<p>Diferències entre les treballadores autòctones i immigrants s'expliquen per la menor protecció davant la desocupació que suposa la xarxa familiar i l'absència de prestacions d'atur.</p>	<p>Rellevància doble presència.</p> <p>Trajectòries dones immigrants vehiculades a la segona generació.</p>	<p>Vinculació cura familiar i inactivitat laboral.</p> <p>Càrregues rígides.</p> <p>Famílies transnacionals</p>
Precàries	<p>Trajectòries discontinues atur-ocupació.</p> <p>Contractes temporals, alta presència economia informal.</p> <p>La decisió d'emigrar no involucra una trajectòria prèviament planificada.</p>	<p>Reconeixement falta de recursos educatius.</p>	<p>Importància del domini de la llengua.</p>	<p>Falta de mobilitat intersectorial, elevada presència economia submergida.</p> <p>Característiques particulars del sector de la llar influeixen directament trajectòries.</p> <p>Relacions laborals en termes de familiaritat</p>	<p>Necessitats econòmiques projecten un recorregut llarg, diferenciat de la dona autòctona</p>	<p>Mobilitat dins el sector (beneficia dones autòctones i immigrants amb més temps d'arrelament), però no intersectorial.</p> <p>Diferències intergeneracionals.</p>	<p>Universos simbòlics sobre la cura.</p> <p>Rellevància dels discursos tradicionals de gènere.</p> <p>Informalitat mecanisme de conciliació.</p>	<p>Famílies transnacionals</p> <p>Modelen motivacions professionals</p> <p>Moralitat superior dels valors de cura de la cultura pròpia.</p> <p>Mecanisme de defensa davant condicions de treball</p>

7.2.1. Els homes de les trajectòries estables L'emigració de professionals qualificats

---

Tal i com s'ha posat de relleu al capítol anterior, les persones immigrants que presenten aquest tipus de trajectòria representen una minoria dins el total de treballadors que van arribar a Espanya entre la segona meitat dels noranta i la primera dècada dels 2000. Es tracta de treballadors majoritàriament masculins (seguint els percentatges registrats en l'anàlisi clúster), altament qualificats i que amb el pas del temps han accedit als sectors més protegits del mercat laboral espanyol. Tanmateix, parlem aquí de minoria per fer referència a aquells que han tingut accés a llocs de treball en la banda alta de l'escala ocupacional, en el segment primari del mercat i que presenten una elevada convergència salarial amb els seus homòlegs autòctons, tot i així l'emigració de treballadors qualificats no és cap minoria, sinó que és una realitat gens menyspreable a l'actualitat, i de fet existeix una àmplia literatura acadèmica sobre el tema (veure Docquier i Marfouk 2004, Lowell i Findlay 2001, Iredale 2001). Estudis anteriors ja han posat de relleu la necessitat de comprendre l'emigració de persones altament qualificades en funció de diferents aspectes que operen a la vegada, com el seu nivell formatiu, l'impacte del gènere, l'ètnia i la classe en tot el procés, les diferències entre regions centrals i perifèriques, la presència de xarxes i el rol d'associacions i altres actors col·lectius, com els sindicats o els col·legis professionals, així com la importància d'elements més estructurals i institucionals, com la política migratòria o les regulacions del mercat de treball.

Les entrevistes dutes a terme per aquest primer perfil, com de fet també ocorrerà amb el segon perfil, donen suport a la rellevància de tots aquests aspectes, ja que apareixen de manera recurrent al llarg de les narracions de les persones immigrants entrevistades. Per aquest primer cas s'ha estudiat el sector de la sanitat, ja que representa les característiques laborals dels sectors identificats en aquest tipus, i s'han seleccionat quatre informants en funció del seu origen (autòcton/immigrant) i la presència a la llar de persones dependents, per tal d'estudiar la influència del temps dedicat a la reproducció sobre les trajectòries laborals.

Un dels elements que apareix de manera repetida al llarg de les entrevistes és la percepció de convergència salarial per part de la població immigrant respecte els seus homòlegs autòctons, si bé els homes immigrants es troben amb algunes limitacions els primers anys després de l'emigració que frenen la seva mobilitat i els situa en posicions laborals que els metges autòctons no desitgen. Aquestes limitacions estan relacionades amb la falta de recursos formatius específics i experiència laboral en l'àmbit sanitari espanyol, les dificultats burocràtiques en l'homologació de les titulacions, la necessitat de creació de xarxa personal i les incerteses jurídiques respecte els visats de treball. Així queda palès en narracions d'en Said i en Manuel. Tots dos llicenciats en medicina, el segon especialitzat en cardiologia i el primer en medicina familiar. Quan se'ls pregunta per la seva percepció sobre les facilitats d'exercir la professió els anys posteriors a l'emigració destaquen la seva manca d'experiència laboral específica en mercat de treball

espanyol, que els destina a les posicions més dèbils de l'escala ocupacional, però ho viuen amb la "normalitat" associada al seu projecte migratori inicial.

«Cuando yo llegué acá... Para tomar experiencia, la máxima que podía... en esos años hice de todo, guardias, suplencias, cosas que otros médicos no querían. **¿Cómo reaccionaban al ver que tú sí querías?** Bueno, eeehh... es obvio que yo era emigrante, no nadie reaccionaba mal, al contrario como ya sabían que yo lo cubría todo ya venían a mí y "uf menos mal que acá estás", pero sí, yo no lo hacía únicamente por la plata, sobre todo por conocer a gente, por tener mayores recursos, aprender más, porque acá las cosas... a ver la práctica médica siempre es la misma, acá en la China o en Honolulu, pero en cada país, en cada cultura hay maneras de nombrar ciertas cosas de manera distinta, hay protocolos distintos, y sobretodo yo lo que quería es tener el máximo de experiencia en esos años» (I1 MmCH)

«Yo de entrada tenía el turno que nadie quería en el área que nadie quería, es decir urgencias turno de noche **¿Crees que era por ser nuevo o por ser emigrante?** No, obviamente por ser nuevo, los médicos más jóvenes se encuentran con lo mismo, además claro yo no tenía hijos tampoco, ni pareja, podía permitírmelo, además que no me molestaba, era algo que me iba bien, así por la mañana estudiaba para la residencia, y ... bueno la única diferencia era que yo ya no tenía la misma edad que los chicos jóvenes que acaban de empezar en la medicina, obvio, pero ya se sabe que el último que llega... **¿Al tener más experiencia que los médicos más jóvenes, pudiste promocionar antes?** No, pero porque la carrera viene marcada, uno hace la residencia y luego ya..., pero vaya había tal cantidad de falta de médicos que no tuve problema, lo que sí es cierto es que... eeemmh... claro yo... yo vine para trabajar, y cuánto más mejor, entonces sí no pensé tanto "a ver, ¿qué tanto me conviene esto o lo otro?"... Pero vaya, no sé chica no es nada como... perjudicial, como los que vienen y hacen de camarero y ya no pueden hacer nada más porque tampoco tienen estudios, ¿no?» (I3 MnNCH)

En relació a aquesta darrera cita, una de les característiques comunes d'aquest primer grup entre els treballadors immigrants és la voluntat de no ser identificats com a "immigrants", ja que el seu projecte professional no és únicament econòmic sinó sobretot formatiu.

«yo no sé si puede decirse que soy emigrante, lo soy según la definición de una persona que se desplaza a trabajar en otro país, pero en términos económicos yo me vine acá para desarrollar mejor mi futuro, para poder tener mejores expectativas laborales, y en eso no sé si se puede decir que soy emigrante como tal, por necesidad, porque obvio que vine para una necesidad pero es una necesidad de creación de uno mismo y no de ... No ligado estrictamente a la necesidad económica» (I1 MmCH)

« **¿Tienes alguna vinculación con asociaciones de inmigrantes?** [reacció de sorpresa] Uy, y ¿esta pregunta? ¿Qué quieres decir? No, a ver, yo no soy inmigrante como ... bueno como los que vienen de otros países, no sé, si como te he dicho antes yo nací en la Argentina, pero estudié medicina, soy cardiólogo y... no sé, me da la impresión que en las asociaciones de inmigrantes no ... vaya que no pinto nada» (I1 MmCH)

De fet, el nivell d'estudis és una de les característiques en les que s'identifiquen i es diferencien com a grup, és un dels factors al voltant del qual construeixen un discurs identitari distintiu. A més, s'han identificat altres factors de construcció d'identitat social com la residència actual, és a dir el barri o la ciutat on decideixen residir, l'escola on porten els fills i l'estil de consum.

«y fue cuando decidí comprarme la casa, no únicamente por el jardín eh [riures], pero sí que tener una casa así me llenaba de alegría, me llena, con espacio, pueden venir amigos a cenar, o tomar algo en la terraza, en verano siempre hago una celebración para festejar el inicio del buen tiempo, y suelo alquilar un grupo de música, barra libre porque mi pareja trabaja en una empresa de *cocktails* y ya saben que nuestra fiesta es algo fijo» (I3 MmNCH)

«Nos mudamos a Sant Cugat, por una cuestión práctica, porque los niños van a la escuela allá y es más cómodo, y es una ciudad mucho más tranquila y con mayor calidad de vida que Barcelona, y estamos mejor» (I1 MmCH)

Un altre element rellevant és el que fa referència a la mobilitat al llarg de les trajectòries d'aquests treballadors. La informació continguda a les entrevistes permet identificar certs elements que diferencien la mobilitat de tots dos col·lectius, immigrants i autòctons, i altres que permeten la seva convergència. Un dels aspectes amb major pes en relació a la mobilitat és el sector d'activitat on s'ubiquen, bàsicament dins el segment primari i en el sector públic. La regulació pública d'aquests sectors, i en concret del sector de la sanitat que ha estat aquell estudiat per aquest primer perfil de trajectòries, permet que amb el pas del temps treballadors d'origens nacionals diferents accedeixin a llocs de treball similars. Tot i així, a ritmes diferents, ja que les condicions de partida també ho són, en aquest sentit un primer factor que diferencia clarament la mobilitat entre autòctons i immigrants són les dificultats per a l'homologació dels títols. Sense aquesta homologació és impossible començar la carrera dins el sector de la sanitat, de manera que els treballadors immigrants mentre esperen el tràmit tenen feines no qualificades, i per tant la idea de la trajectòria en forma de "U", descrita pels teòrics de l'assimilació ocupacional, pren tot el sentit en aquest primer perfil estudiat (Chiswick 1978).

Com destaquen en Manuel i en Said, tots dos amb 10 anys de permanència al mercat de treball espanyol, al llarg del temps perceben una disminució de les diferències laborals amb el seus col·legues de professió i neguen l'existència de discriminació, però són conscients que l'esforç que han hagut de realitzar per a una integració plena els hi ha suposat una inversió elevada de temps. En la mateixa línia l'entrevista a en Joan, metge autòcton, conté també aquesta percepció sobre els efectes de les característiques del sector de la sanitat en les trajectòries laborals. Així, estem parlant d'un segment de treball primari, amb una forta protecció de l'ocupació, que afavoreix la promoció, la implicació dels assalariats i el desenvolupament de trajectòries salarials altes.

«La nuestra es una profesión en que cada rango tiene estipulado su acceso y su remuneración y... Bueno, no por la profesión en sí sino por cómo está regulada, eeemh...

con lo cual yo te diría que a la larga uno no encuentra más dificultades que cualquier otro médico cualificado, si bien al inicio por el tema de la homologación, y en algunos casos seguramente también por el idioma, pero yo te diría que no, que no hay ningún tipo de diferenciación» (I1MmCH)

«No, yo no hablaba español muy bien, bueno aún tengo un acento raro como ya habrás notado, pero hice el examen, luego la residencia y ya allá me contrataron como médico adjunto como a cualquier otro compañero, es cómo funciona la profesión, no sé supongo que uno puede tener su consulta privada pero se necesita de todos los papeles necesarios, títulos y emmh... no claro, no hay discriminación por ello» (I2 MmNCH)

«Som treballadors estatutaris, que bé seria perquè m'entenguis com funcionaris, però tenim el nostre propi estatut de treballadors, i llavors és aquest estatut que regula les condicions de cada pas, l'altra cosa és que puguem discutir els convenis col·lectius i si creiem que són més o menys encertats, però ens regim per un estatut comú» (I4 MnNCH).

7.2.1.1. Inserció, transicions i punts d'inflexió

Com ja s'ha esmentat, per a aquest primer perfil s'han seleccionat quatre informants, tots de l'àmbit de la sanitat pública com a sector representatiu de les trajectòries estudiades. A continuació es repassen els canvis en la mobilitat d'aquests treballadors.

Trajectòries estables 1. *Manuel i Said. Del projecte migratori expressiu a les dificultats legals de les seves trajectòries laborals, i els efectes de la ruptura econòmica.*

La inserció és el moment de major incertesa, de fet per a tots els entrevistats però amb la diferència que pels metges immigrants aquesta inserció es dona en un moment de ruptura econòmica, és a dir que ja tenen una llarga experiència laboral que en un primer moment no poden fer valer. Malgrat aquesta situació estructural, l'estratègia d'aquests passa per ocupar-se en aquell subsector en el qual necessiten homologar la seva especialitat, i mentre no l'obtenen treballen en posicions no qualificades, per exemple com a auxiliars de metges especialistes en consultes privades, o amb beques formatives en hospitals públics o concertats. Aquesta situació esdevé una estratègia de creació de xarxa social dins la professió, tal i com posa de manifest l'experiència d'en Manuel.

«es cierto que trabajar como becario fue importante, ir a congresos, seminarios y cursos, al principio fue una estrategia de colocación, digamos, no de buscar un trabajo sino de saber cómo se organiza la profesión, donde están las diferentes especialidades» (I1MmCh)

A més, s'identifiquen dues grans dificultats en la inserció, per una banda una d'àmbit cultural i específicament en la relació metge-pacient pel desconeixement de la llengua o esquemes culturals, per l'altra en l'àmbit sanitari a l'inici de la trajectòria laboral dels treballadors metges estrangers hi ha cert desconeixement de les patologies més freqüents o aquelles pròpies de la regió, així com dels equips tecnològics de treball i eines de diagnosi. Totes dues limitacions es donen només en els primers estadis d'inserció. A més, cal tenir present que estem parlant d'una força de treball molt jove, amb un llarg recorregut laboral, i per tant l'edat és un factor que configura la percepció professional futura d'aquests treballadors.

Les trajectòries dels homes immigrants, respecte la dels homes autòctons, està en primer lloc fortament marcada per la trajectòria legal. Com ja s'ha esmentat, una de les dificultats més visibles és l'obtenció de l'homologació de la titulació, ja que sense ella no poden treballar.

«Lo que me convalidaron rápido, tipo al cabo de un año fue la titulación de médico, pero la especialidad duró como unos cuatro años, claro entonces representaba que yo no podía ejercer como cardiólogo, que es lo que había venido a hacer, a ampliar mis conocimientos y posibilidades laborales en mi especialidad, entonces estuve varios años trabajando como auxiliar a nivel formal, pero es cierto que a la práctica yo ejercía... tomaba decisiones y que se yo... no firmaba porque no podía pero de algún modo siempre estuve vinculado en la unidad de cardio. **¿Qué supuso para tu carrera obtener la homologación de la especialidad tan tarde?** Bueno, uno cuando ve que la cosa va para largo y no puede hacer nada... no me desesperé, pero hubo un día que me acuerdo en el que me dije "Manuel, sos emigrante, no económico, pero emigrante al fin y al cabo y es normal que la cosa vaya lenta, aprovecha este impase", lo que claro cuatro años se hacen un poco una eternidad cuando lo estás viviendo» (I1MmCH)

«Con la homologación ya tuve el contrato, y acá es donde estoy ahora, así que fue como el primer paso a la estabilidad laboral y personal» (I1MmCH)

Un altre obstacle inicial cap a la mobilitat ascendent és la situació de regularitat jurídica. L'entrada al país es produeix, de manera habitual, amb visats d'estudiants que no permeten tenir contractes de feina remunerats sota el règim general de la seguretat social, que a més limita el perfil de les ocupacions que es poden desenvolupar. L'obtenció de permisos de treball a més és temporal, cal anar renovant-los fet que genera certes incerteses, tanmateix en tots dos casos entrevistats el pas del visat d'estudiants al permís de treball és un primer punt d'inflexió que implica la transició de llocs de treball formatius, poc o gens remunerats, en categories més baixes dins la professió cap a llocs de treball amb major responsabilitats i majors perspectives de mobilitat. La impossibilitat d'obtenir un permís de treball fàcilment obliga a dissenyar estratègies varies, passant per la inserció en feines no qualificades i per tant la ruptura econòmica entre la darrera ocupació en el país d'origen i la primera ocupació després de l'emigració és molt severa. Posteriorment, a mesura que s'aconsegueix regularitzar la situació legal la seva mobilitat laboral és més alta i poden accedir a lloc de treball amb majors perspectives de promoció, tanmateix és un

camí costós, sovint complex per l'elevat volum de burocràcia que comporta. Subjectivament, a més, implica que els treballadors estan sempre pendents de l'obtenció documentació i terminis de sol·licitud per a la renovació dels visats, fet que limita també la seva disponibilitat a l'ocupació.

«Como cuando llegué tenía el visado de estudiante porque estaba estudiando para la residencia y me apunté a un centro de preparación para el examen, y trabaja de manera irregular en un bar, bueno una cafetería, pero era... era en negro, ¿no? Claro, yo no podía trabajar, y aunque tenía algunos ahorros no quería tocarlos demasiado. No, realmente fue un poco agotador estudiar y servir cafés, cuando acaba de trabajar me iba a la biblioteca, cansado de tanto rato de pie. Y ya al terminar la residencia y me hicieron un contrato, aquí ya pude pues pedir el permiso cuando hubo una ola de regulaciones, se abrió un proceso extraordinario para pedir los papeles, y aquí ya fue todo mucho más fácil. No, ciertamente menos mal que abrieron ese período justo cuando yo estaba aquí y ya tenía la homologación y podía trabajar como médico» (I3 MmNCH)

«Tener que estar todo los años renovando los papeles y permisos... además que la burocracia es tan compleja, siempre en todos lados, pero como nosotros no conocíamos cómo funcionaban las cosas acá... Contratamos un abogado que él nos llevó los trámites, y al final el se cansó y me contrató él como auxiliar en su despacho para que pudiéramos tramitar mi situación más fácilmente, y ya con el permiso que obtuve con ello me contrataron en el hospital. **¿Pero, trabajaste como auxiliar en el bufete?** No, no, eso fue un contrato falso, para poder facilitar los trámites, fue mi abogado quien me lo propuso cansado de tener que presentar tanto papel para la renovación del visado de estudiante, y tener que buscar vías para demostrar que yo en realidad tenía una plaza como trabajador... Sí, fue que buscamos una solución porque aquello era inacabable» (I1 MmCH)

En darrer lloc, un altre aspecte important per entendre la mobilitat laboral d'aquests treballadors és el fet de poder accedir a un lloc de treball en grans hospitals de l'àrea metropolitana, ja que ofereixen majors probabilitats de formació en el lloc de treball i esdevenen un referent curricular dins la trajectòria. Per una banda, aquests hospitals disposen de majors recursos per a la formació interna en el lloc de treball, i per l'altra donada la seva capacitat de donar aquesta mena de formació són referents dins la pràctica mèdica espanyola, i per tant una manera d'avaluar les capacitats i els coneixements per part de futurs empleadors.

«Sí creo que me dieron la plaza porque había estado trabajando en el Hospital de Bellvitge con el Dr. Nuez, trabajar allá me dio mucha experiencia y fue cuando pude aprender más, por eso estuve trabajando no como becario sino que intentaba tomar el máximo de sustituciones y hacía horas como interino así digamos... gratuitas... pero sí, fue una de las cosas que me hizo posteriormente poder avanzar en mi carrera acá» (I1 MmCH)

«Claro, todo el mundo quería hacer la residencia en los hospitales más importantes, y en las mejores especialidades, quiero decir, según la especialidad que te interesaba pues querías optar en un hospital o en otro. Yo creo que tuve suerte, no pude coger el que yo

quería que era Sant Pau, pero me tocó acá en Badalona que es bastante importante dentro de la región del barcelonés y así fue que tuve suerte, bueno suerte a ver que la suerte uno se la prepara, pero me vengo a referir que lo que aprendí durante la residencia y el lugar donde estuve fue el que me permitió conocer a la unidad en la que trabajo, y ya pues en esa unidad luego me contrataron como asociado» (I3 MmNCH).

Trajectòries estables 2. Joan i Miquel. La permanència com a factor clau

Pels treballadors autòctons la inserció també és un moment de coneixença i establiment de xarxa personal, però a causa de la inexperiència laboral aquest procés és més caòtic i desorientat, tot i així el temps de permanència és clau per entendre la mobilitat laboral de tots dos col·lectius. D'aquesta manera, pels homes autòctons d'aquest primer perfil la importància del anys d'experiència esdevé un element important a l'hora d'entendre la seva mobilitat, ja que l'acumulació de temps en una mateixa posició és el que permet presentar-se als concursos d'oposició per a categories superiors. Aquest és el cas d'en Miquel que va accedir a la plaça pública d'un centre d'atenció primària en horari de matins a través d'aquest sistema, i valora els inicis de gran dedicació com una de les garanties d'accés:

«quan un comença ja se sap que ha de fer de tot, jo vaig fer un munt d'hores i literalment, i perdó per l'expressió, em vaig menjar molta merda, feia de tot i el que els altres no volien fer, però ja se sap que tothom passa un cop per aquí i és la manera d'accedir a millors places, menjar merda és el que fan els *novatos*» (I4 MnNCH)

«però això ho fa tothom, tots fem molt per aconseguir una plaça una bona plaça, i quan la tenim doncs... aviam jo no estic dient que no treballem, perquè els metges tenim que veure pacients i tenim cites i evidentment és la nostra professió, jo no estic dient que no es treballi oju, però certament arriba un moment en què pots fer les teves vacances, pots descansar els caps de setmana, pots agafar un horari bo de matí i no haver de fer nits o guàrdies, pots triar una bona zona saps, així tranquil·la, o en un CAP petit on no hi hagi massa merder, bé en resum, que quan ens anem fent *gatos viejos* pues podem anar acomodant-nos... que això no vol dir oju que no se'm mal interpreti que no treballem, ho comparo amb els meus inicis i els de qualsevol, però jo crec que això no és cosa única de la salut, i que en molts sectors públics és així» (I4 MnNCH)

Una altra de les característiques de la mobilitat d'aquest perfil és la cerca de la màxima estabilitat laboral, que molt sovint es tradueix en un lloc de treball en el sector públic, amb una jornada laboral de matí i en un lloc de treball proper a la llar familiar, com posa de manifest la informació continguda en l'entrevista a en Joan.

«jo em vaig presentar a les oposicions perquè buscava estar el màxim de tranquil, vull dir que ara que tinc dos nanos i la meva dona doncs buscava una feina que em permetés viure bé, després d'haver estat treballant tantes hores, en llocs diferents, i així doncs quan

vaig poder optar a aquesta plaça vaig pensar o... pensava en ... sí en la màxima estabilitat, clar» (I2 MnCH)

«diguéssim que sempre he anat buscant feines que em permetessin doncs viure més bé, un sou millor i sobretot unes condicions per les que no hagués de patir, i clar aquí és on ho he trobat» (I2 MnCH)

A més, cal entendre el sector on s'han desenvolupat les seves trajectòries com un darrer element que permet entendre l'estabilitat a la que han accedit, ja que és un sector de regulació pública on hi ha hagut en els darrers anys una forta demanda de treball. Els entrevistats són conscients de la seva posició "privilegiada" dins l'escala ocupacional, i gaudeixen del privilegi social que la professió i el sector tenen en els seus entorns, tanmateix associen la seva situació actual als sacrificis anteriors en forma de moltes hores de treball productiu i dedicació exclusiva a l'ocupació.

«els meus pares van treballar fort perquè jo pogués arribar aquí, no?, i en aquest sentit doncs només puc que agrair aquesta decisió, però també he estat jo que he lluitat per ... doncs primer durant la carrera, que és una carrera llarga i sacrificada, i després durant molt temps treballant molt, moltes hores i sempre amb la màxima qualitat, no? Doncs per anar aprenent i trobant millors opcions, així és com les vas trobant, primer dedicant-hi molt per aprendre el màxim i després això mateix et porta la seva recompensa i doncs algú t'ofereix alguna cosa o pots com jo vaig fer optar a la plaça de funcionari triar el CAP que més t'agrada o que està més a prop de casa» (I4 MnCH)

«**Quan vas aconseguir la plaça pública vas poder treballar on tu volies?** No, perquè bueno això va per ordre no, i jo quan vaig anar a triar doncs la plaça que jo volia la van agafar abans, i vaig estar molt temps a Molins de Rei, era una mica pesat perquè clar jo sóc de Sabadell i anava cada dia i tornava, i els matins doncs la carretera està com està, havia de sortir molt abans de casa i matitava molt, per sort va ser un cap on hi vaig estar molt bé, molt bé amb els companys i la zona era tranquil·la. Més tard quan van tornar a convocar places llavors ja vaig poder venir cap a aquí. **Però no estàs a Sabadell tampoc?** No, però és una zona que s'hi accedeix molt fàcilment, amb el cotxe tinc un quart d'hora des de casa, allò de porta a porta, i com que és direcció contrària a Barcelona no faig cua per arribar, bé,estic molt bé. I prefereixo aquesta zona que no Sabadell ciutat, bueno també perquè la convocatòria que va sortir doncs la plaça era a un CAP d'una zona de Sabadell que no... que no m'agradava, i ara ja no crec que em mogui, aquí hi estic molt bé, i mira aquest CAP és molt petit, i llavors entre tots ens ho fem tot, saps? Llavors doncs hi ha molt bona relació entre tots els companys, i no sé... no hi ha jerarquies ni baralles internes, no s'hi està molt bé» (I4 MnCH)

7.2.1.2. Conclusions de les aportacions anteriors: Les trajectòries estables i la dedicació vers l'ocupació

Les trajectòries laborals dels treballadors en aquest primer perfil estan fortament marcades pel sector d'activitat, ja que és un sector altament regulat on l'accés a les diferents categories professionals està delimitat en funció de les titulacions i la formació requerida. A més, es tracta d'hospitals grans públics o concertats, o centres de salut públics on l'accés a l'ocupació està regulat per exàmens i oposicions. Finalment, aquests són treballadors amb una elevada disponibilitat a l'ocupació, i amb projectes de vida on la trajectòria professional ocupa un espai protagonista. Aquesta elevada disponibilitat els permet adquirir grans volums de recursos formatius, necessaris per a la mobilitat laboral.

El què diferencia les trajectòries entre treballadors autòctons i immigrants és la situació legal, pels immigrants el procés d'homologació de titulacions acadèmiques i la renovació constant de permisos de treball i residència genera moments d'incertesa respecte les expectatives de futur. Malgrat tot, la necessitat d'aquest tipus de professionals en el mercat de treball espanyol en la darrera dècada ha marcat llargament les oportunitats laborals dels treballadors sanitaris estrangers. Una de les estratègies més habituals entre aquests ha estat la formació d'una xarxa personal relacionada directament amb l'ocupació, gràcies a les hores de dedicació exclusiva a l'ocupació i la presència física en diferents centres de treball.

7.2.2. Homes i dones amb trajectòries de mobilitat alta dilatada en el temps Recursos formatius, estructura del mercat de treball i decisions socials i individuals

---

El segon perfil estudiat està compost per quatre dones i quatre homes, immigrants i autòctons, amb i sense càrregues familiars. Com s'ha vist en el capítol sisè, són trajectòries amb mobilitat alta però que accedeixen a posicions laborals situades a la part superior de l'escala professional al cap de molt temps de permanència al mercat, i per tant on l'adquisició d'experiència laboral ha estat cabdal. A diferència del perfil anterior, un aspecte molt rellevant que es desprèn de les entrevistes és que les trajectòries d'homes i dones immigrants i autòctons d'aquest segon perfil es caracteritzen per nombrosos canvis d'ocupació, llocs de treball i inclús de professions. Els sectors de treball que s'han focalitzat per a la selecció d'informants ha estat la indústria, el comerç i el sector de serveis qualificats, bàsicament en empreses de grandària mitjana o gran. La selecció d'aquests sectors respon a la seva significació estadística en els resultats de l'anàlisi quantitativa.

En general hi ha dos conceptes claus que permeten entendre de quina manera es produeix la mobilitat d'aquests treballadors, i la seva posterior integració laboral, entenent que les trajectòries individuals estudiades donen compte de processos socials d'exclusió i inclusió. El primer element és el què podríem

anomenar “*el tancament social de la professió*”⁸², associada al credencialisme i el rol dels col·legis professionals.

El segon és el “*sostre de vidre*”, relacionat amb l'existència de barreres que intercedeixen en la distribució ocupacional. Aquests dos elements, alhora, permeten identificar dues estratègies de mobilitat desenvolupades per a la població immigrant, estratègies de “*de-professionalització*” i estratègies de “*re-professionalització*”. A continuació, i a través dels exemples oferts per les entrevistes estudiades, es repassa a fons aquestes estratègies de mobilitat laboral.

7.2.2.1. Inserció, transicions i punts d'inflexió

Per a tots dos col·lectius, immigrants i autòctons, els inicis sempre són en feines no qualificades, però mentre pels autòctons es produeix en un moment en què s'està finalitzant el període d'estudis pels immigrants és una situació d'inconsistència d'estatus, els problemes arriben quan aquesta inconsistència esdevé menys temporal del què s'imaginaven. Aquesta perpetuació de la inconsistència d'estatus s'explica, en part, pel què s'ha anomenat en la sociologia de les professions “*el tancament social*”. Aquest concepte, definit primer per Weber (*et. al.* 1946: 241-242; 1968: 342) com a “*social closure*” i després redefinit per alguns autors neo-weberians (Collins 1990, Macdonald 1995, Witz 1992), fa referència al procés dual d'exclusió de, i inclusió en, un grup social, en aquest cas un grup de professionals d'un àmbit concret, en la base de atributs socials i/o individuals com l'ètnia, la llengua, la religió, l'origen social o geogràfic, l'estatus i l'educació. Amb aquest tancament, els grups socials busquen maximitzar les recompenses restringint l'accés als recursos i oportunitats limitant el cercle de membres potencials (Parkin 1976: 44).

Trajectòria de mobilitat alta dilatada 1. *Ana, Pavel, Ahmed i Anaïs. El pas de la inseguretat a la mobilitat alta.*

Pel cas que ens ocupa el tancament social de la professió el trobem en varis casos estudiats. El primer és el cas d'en Pavel, un arquitecte polonès emigrat a Espanya amb situació jurídica estable fruit del matrimoni amb la seva parella d'origen espanyol, que després d'un llarg procés d'homologació no aconsegueix mai treballar com a arquitecte, de manera que acaba per reinterpretar la seva professió esdevenint l'enllaç entre el despatx d'arquitectes on treballa a Barcelona i vàries empreses constructores de Polònia.

«No imaginaba que nunca podría volver a trabajar como arquitecto, y que tendría que pasar por tantos periodos de aprendiz. Es que fue complicadísimo todo el papeleo y la

---

⁸² Concepte inspirat en la noció de “*social closure*” de Weber *et. al.* (1964) i Weber (1968). *Veure punt següent 7.3.2.1*

burocracia para la homologación del título, y cuando lo consigo... ¡madre mía!, complicado. No sé, recuerdo el día en que acepté que las cosas me iban bien también sin poder firmar, y fue cuando ya empecé a valorar lo del comercial, que a ver al fin y al cabo me ha permitido ir a Polonia de manera frecuente, con lo que no he perdido tanto el contacto, en el fondo creo que me ha ido mejor, pero sí que al principio no me lo hubiera imaginado» (I5 MmCH)

«Fue una decisión a medias, porque me fui encontrando y luego fue cuando decidí dedicarme en serio, es decir al principio cuando empecé a hacer como de traductor e intérprete con la empresa de Polonia pensaba que era como una manera de insertarme en el despacho y hacerme indispensable pero yo quería ser arquitecto y firmar proyectos, luego fue cuando me di cuenta que el valor añadido que yo podía aportar era mi origen. Polonia estaba en fase de expansión económica, y en una época en que los proyectos dentro de España empezaban a ir mal las exportaciones eran la parte donde se empezaba a sustentar la empresa, que ahora tal y como han ido las cosas he sido muy afortunado, ¿no?, porque el despacho sigue en flota porque tiene negocio en Europa del este, porque las entradas españolas han casi terminado, algo hacemos pero muy poco, y de hecho en el despacho de 10 que éramos cuando entré somos 6, y yo sé que estoy ahí porque me he hecho indispensable. Es una estrategia que no decidí conscientemente al inicio, pero pronto me di cuenta que sería una buena opción, y así la realidad me lo ha demostrado» (I5 MmCH)

Aquesta estratègia de “*re-professionalització*” identificada en el cas d’en Pavel també es troba en els casos de n’Ahmed, que emigra des del Marroc on era responsable d’un taller de confecció, i l’Ana, periodista del Perú. Tots dos, davant la impossibilitat de realitzar la seva professió prèvia a Espanya i tenir diverses ocupacions no qualificades, es reinventen com a professionals i inverteixen temps i diners en estudis post-emigració, aprofitant el recurs que els hi aporta el seu origen nacional. El cas de l’Ahmed, que esdevé mediador cultural, i l’Ana que acaba treballant per una editorial com a assessora de literatura llatinoamericana, són clars exemples, juntament amb el cas d’en Pavel, de trajectòries de mobilitat alta molt dilatada en el temps on el nivell d’estudis ajuda a entendre les estratègies que poden posar en marxa després de l’emigració. Com ja s’ha identificat en el capítol sisè, aquelles persones amb majors nivells formatius desenvolupen estratègies de mobilitat ascendent dins el mercat laboral espanyol, en la mesura que són capaços d’adquirir un volum nou de capital educatiu i formatiu específic necessari pel nou mercat, tal i com ja apuntaven Carrasco *et. al.* (2008). Les paraules de n’Ahmed són molt il·lustratives d’aquest procés:

«Pensé que no me iba a pasar toda mi vida en España como camarero claro, que ya me vine con la idea de tener un proyecto profesional propio, ya sabía que como ingeniero químico no porque en el fondo nunca había trabajado de ello, pero claro tampoco iba a dirigir un negocio porque la sastrería era el negocio de mi padre y no ... no yo ya no quería ser más jefe, ¿sabes?, por eso pensé que como a mi me gusta el trato con la gente, y porque por mi posición reconozco los casos de discriminación, no sé yo cuando llegué me di cuenta del tipo de racismo que existe aquí, sobre todo con marroquíes y africanos, en la

construcción, en la agricultura... como había hecho estos trabajos me di cuenta que yo tenía y podía hacer algo para contribuir para mejorarlo, y por eso lo de la medicación cultural. Además, vivimos aquí en el Raval, son situaciones con las que te encuentras diariamente, así que vi claro que tenía que hacer algo para mejorar la vida de muchos de mis connacionales, que bueno por origen no tienen los recursos de los que dispongo yo, que emigraron como migrantes económicos pero no han tenido las facilidades que he tenido yo» (I7 MmNCH)

Seguint aquest fil, tots els entrevistats tenen estudis superiors realitzats als seus països d'origen que no els hi serveix quan arriben a l'Estat espanyol. N'Ahmed, que al Marroc era responsable d'una empresa, després de l'emigració treballa com a cambrer i com a recol·lector temporal. En Pavel, que era arquitecte, comença a treballar en un supermercat com a reposador. L'Ana que és periodista treballa els seus inicis en un bar, i l'Anaïs fa d'auxiliar de secretaria en una empresa petita. En tres d'aquests casos els estudis post-emigració és el què els permet canviar de situació laboral, i per tant obtenir qualificacions validables i reconeixibles pels empresaris espanyols els permet una primera mobilitat laboral. N'Ahmed estudia una nova professió com a mediador cultural, l'Ana fa un postgrau de periodisme que li permet fer pràctiques en una editorial on hi acabarà treballant de manera remunerada, i l'Anaïs estudia un màster on crea una xarxa personal densa relacionada amb l'ocupació.

Pel primer cas, n'Ahmed, els estudis post-migració són claus per tenir mobilitat laboral, a més els realitza durant un període d'atur, amb la qual cosa la prestació per desocupació és utilitzada com a recurs d'inversió.

«El paro me ayudó mucho en este sentido porque me pude dedicar a estudiar los cursos plenamente y bueno iba a todas las conferencias y me entrevisté con personas que ya trabajan en ello, y estuve en contacto con algunas entidades, estuve de voluntario en el Casal del Infants del barrio del Raval **¿Por lo tanto mientras estabas en el paro no buscaste empleo?** No, bueno en parte sí... porque estuve de voluntario, que es como si hubiera buscado un trabajo porque pasé una entrevista y tenía unos objetivos, y luego hice las prácticas del módulo de mediación que también querían tiempo» (I7 MmNCH)

De fet el temps és un recurs necessari que tots reconeixen com a indispensable per poder adquirir major formació i moure's a través de l'escala ocupacional. Per a les dones, la cerca d'aquest temps és viscuda com una renúncia a d'altres temps. Per exemple, l'Ana rebutja la maternitat fins a trobar l'estabilitat i l'Anaïs concilia treball remunerat amb treball voluntari fent llargues jornades laborals.

«Ser madre era una cosa muy muy deseada pero tener un hijo es como para dedicarle tiempo, disponer también de unas buenas condiciones, yo salí de mi país para mejorar mi carrera, mis oportunidades laborales, y también quiero que mi hijo las tenga, así que no podía tenerlo en un momento en que tenía varios trabajos y... no era la mejor situación para traer un niño al mundo» (I9 FmCH)

«Esos primeros años fueron de total energía, tenía mucha mucha energía, estaba con ganas de todo, y no paraba, salía de casa a las 8 de la mañana y no me regresaba hasta la noche, sobre las 9 y a veces las 10, hacía un montón de cosas, dedicaba toda mi energía al trabajo, a la ONG, a conocer gente, era como todo por descubrir» (I11 FmNCH)

Tot i així, és possible identificar situacions en què l'accés a posicions laborals amb major responsabilitat i/o sou és limitat per a la població immigrant. Sovint aquestes limitacions són difícils d'explicar en base al temps de permanència o el nivell educatiu, ja que se segueixen experimentant passats deu anys des de la primera inserció per a persones amb estudis universitaris, fet que no es recull en el cas de la població autòctona. Per això, l'existència de barreres estructurals a partir d'un determinats moment de l'escala ocupacional es proposa aquí com a element necessari per explicar la mobilitat d'aquest perfil de trajectòries. Hi ha, doncs, un efecte "*sostre de vidre*" per a la població immigrant, respecte els treballadors autòctons. Per exemple, n'Ahmed reconeix que malgrat la seva formació i coneixença de la professió, l'accés a càrrecs de responsabilitat elevada dins les empreses on ha treballat està restringit:

«Es complicado, más que nada porque no sabes cómo funcionan las cosas, claro yo en Marruecos sabía perfectamente lo que no estaba escrito, aquello que no existe pero existe, ¿me explico? Es como... en todos lados hay normas implícitas, como uno se debe vestir, qué es lo que puede decir y que no, y claro yo aquí pues lo tenía que descubrir. Y ya luego te das cuenta que... bueno que hay como en todos sitios, a veces, pero en Marruecos pasa igual ojo, hay que ser del país para tener el logro del país, ¿me explico? Que yo nunca seré coordinador de área en la empresa, seré como "jefecillo" pero no jefazo, ¿sabes?» (I8 MnNCH)

En la mateixa línia, el cas de l'Ana i l'Anaïs exemplifiquen una mobilitat mitjana-alta però en base a experiències "*de-professionalitzadores*", sobretot en els estadis més inicials de la trajectòria a Espanya, on els esforços per invertir en formació i la dedicació temporal permeten arribar a situacions de millora professional, però mai aconseguixen el desenvolupament de la carrera professional que havien imaginat abans de l'emigració. L'Ana comença treballant com a cambrera, té alguna feina temporal qualificada, però és molt temporal de manera que l'ha de combinar amb feines més manuals o que requereixen menor qualificació, com auxiliar administrativa i monitora de menjadors a escoles infantils. No és fins al cap de 9 anys després de l'emigració que obté un lloc de treball qualificat. El cas de l'Anaïs és similar, comença a treballar en una empresa com a secretaria, en una posició laboral menor a la seva qualificació, i al cap de 10 anys canvia d'ocupació per a adquirir major responsabilitat i tasques qualificades (dins la mateixa empresa), tot i que no varia el contracte ni el salari. De fet, l'Anaïs decideix finalment deixar aquesta empresa, on no hi veu expectatives de millora i actualment es troba a l'atur mentre busca una feina per a la que ella es considera formada i amb capacitats professionals per a desenvolupar-la. Així, abans de seguir realitzant una trajectòria "*de-professionalitzadora*" prefereix fer una pausa laboral i buscar millors opcions. Al final de l'entrevista, l'Anaïs assegura que a causa del context econòmic que viu Espanya actualment no descarta el retorn a Xile, de manera que la seva integració laboral al mercat espanyol mai s'ha donat

plenament i el moment actual trunca les seves expectatives futures plantejant-se el retorn com a opció de sortida.

Trajectòries de mobilitat alta dilatada 2. Lluís, Xavier, Marta i Maria. La diferència de l'origen familiar

Les trajectòries dels treballadors autòctons d'aquest segon perfil també estan estructurades en base al temps de dedicació a l'ocupació con un element que es percep subjectivament molt important. Tots tenen trajectòries amb una disponibilitat alta vers l'ocupació, amb llargues jornades de treball en professions que consideren enriquidores i de plena realització personal, fins el punt que la trajectòria laboral es confon amb la trajectòria de vida, i que recorden moments i esdeveniments vitals en funció del lloc de treball, de la jornada horària que tenien, o del moment de l'empresa coincident amb la seva vivència.

«aviam el divorci va ser... crec que mentre estàvem a la nau de lloguer, quan vam començar a fabricar els nous models va ser quan ens vam divorciar» (I8 MnNCH)

«la primera [filla] va néixer mentre estava a la primera entitat, a la primera ONG, i me'n recordo perquè quan em van dir que estava embarassada just acabàvem d'iniciar un projecte europeu amb altres entitats i centres universitaris europees, i clar significava reunions i trobades europees, que li vaig preguntar a la ginecòloga "però puc viatjar la setmana que ve en avió?" perquè just tenia un primer *meeting* a Amsterdam» (I10 FmCH)

La xarxa de contactes centrada en l'ocupació és un dels aspectes que permet entendre la mobilitat laboral ascendent, i en aquest sentit l'acumulació de recursos relacionals en l'àmbit professional és un aspecte que tots els entrevistats reconeixen com a punt d'inflexió. Certament, tal i com s'ha posat de relleu als capítols anteriors, aquesta tesi doctoral no pretén estudiar la influència dels recursos relacional sobre la mobilitat ocupacional, tanmateix apareix de manera reiterada al llarg de les entrevistes i en moltes ocasions són una de les formes de cerca de feina. Així doncs, malgrat la impossibilitat de posar de relleu la importància relativa del recurs relacional, aquest és un element important a l'hora d'entendre les trajectòries dels treballadors autòctons amb mobilitat alta. Així ho exemplifiquen els casos de la Marta, que afirma no haver mai seguit un procés "formal" de cerca de feina i sempre han estat els seus contactes professionals qui li han proposat noves oportunitats laborals, el cas d'en Xavier, que conscient de la importància dels seus contactes al llarg de la trajectòria intenta tractar-los el màxim de bé possible.

«el què m'ha permès anar canviant d'entitat... eeemmh... sempre ha estat conèixer a algú del sector que em diu, "va vine't que començarem un projecte que t'interessa o sé que la tal està buscant algú perquè no li truques"... i així. **Per tant, mai has fet una entrevista de feina?** Bueno sí, això sí, el que no he fet mai és obrir el diari "sección trabajos", o "infojobs" o coses així, això no» (I10 FmCH)

«el què em va permetre ... primer poder col·locar bé tot el material i tancar la fàbrica bé amb les mínimes pèrdues va ser que sabia a qui vendre-ho, coneixia qui em compraria i li diria a la competència "el Xavier està venent tots els teus motllos» (I8 MnNCH)

«després m'anaven sortint clients que ja em coneixien i sabien que treballava bé, o gent que venia perquè coneixien algun dels meus antics clients, i així va ser que em va conèixer els de la farmacèutica, on hi treballo ara» (I8 MnNCH)

Un altre aspecte que caracteritza les trajectòries d'aquest treballadors és l'emprenedoria, tots han emprès projectes professionals propis i dos d'ells han creat la seva pròpia empresa, però valoren negativament els riscos i responsabilitats associats a la creació d'empreses.

«arriba un moment en què la teva vida és la teva feina i així és perquè... jo va arribar un punt en què em costava dormir a les nits pensant com faríem una cosa com faríem l'altra, quan tothom marxava a les sis jo em quedava fins ben tard repassant i dissenyant nous models... emprendre o ser el cap d'una empresa vol moltes hores, molta dedicació, perquè ja no ets només tu sinó que tens a la teva responsabilitat 10 sous, 10 famílies» (I8 MnNCH)

«quan vaig tancar va ser... uffff va ser en el fons una alliberació, i vaig decidir que la següent cosa que fes no volia infraestructura, no volia leasings, ni crèdits, ni responsabilitats sobre ningú, només jo i anar fent per mi, perquè havia estat realment esgotador, ja et dic de que em costava dormir» (I8 MnNCH)

«quan vam començar amb la meua companya el projecte europeu fa com una cosa aquí a la panxa, saps quan com a les cadiretes del Port Aventura, que tens com una sensació així de pressió a la panxa, doncs literalment és el què sents, per una banda molt feliç perquè és el teu projecte, en el que tu hi has cregut i has dedicat moltes hores, però per l'altra penses... home ara ja no sóc jo sola, hi ha la gent que vam contractar pel projecte i de la teva feina depèn l'èxit de tots, del projecte, dels sous de tots, era ... era una responsabilitat que jo portava d'aquella manera» (I8 FnCH)

En el moment de l'entrevista tots quatre valoren el moment actual com a molt positiu en termes de mobilitat, de sou i de responsabilitats i característiques del lloc de treball, tanmateix cap considera la seva trajectòria tancada, i a diferència dels homes del primer perfil no s'imaginen jubilant-se en aquest lloc de treball i saben que encara poden canviar d'empresa, però cap veu la possibilitat de canviar de sector.

«no clar jo ara estic bé, però vés a saber, quan vaig iniciar l'empresa i vaig llogar la nau tampoc m'imaginava que acabaria tancant i mira, això ho relativitza molt tot, quan has tingut un fracàs entre cometes perquè de tot s'aprèn i dels errors del que més, quan has tingut que acceptar bé ho he intentat i no me n'he ensortit tornem a començar llavors ja no t'espanta tornar a caure, tot i que no crec que ara ja assumeixi tant risc com ho vaig fer llavors» (I8 MnNCH)

«sí tal i com estan les coses a Espanya... aviam jo estic tranquil·la perquè treballo en una gran multinacional que exporta a molt d'altres països i en aquest sentit puc sentir-me tranquil·la, potser que l'empresa decideixi tancar i marxar a un altre país, però en tot cas s'endurien la producció i no sé... no veig probable que tanquem tot, però sí cal ser conscients de la situació. Però vaja no m'espanta, i si passa doncs mira... no sé, potser

em dedicaré a ser mare, vaja no ho sé perquè ja tinc una edat però és una cosa que no descartes» (I12 FnNCH)

«no... no em veig aquí ja per sempre, perquè és una feina que m'omple molt però potser l'any que ve la cosa va de baixa tal i com està el sector sanitat, nosaltres no ens afecta tant perquè oferim serveis a hospitals i centres de salut i són serveis a les persones i per tant la necessitat hi és, no sé si m'explico, però sí potser ens hem de plantejar que ... bé, igual que he canviat tantes vegades anteriorment, ara perquè no [riures], ja veurem, no... no és una cosa que em preocupi o que em tregui la son, i per sort el meu marit té una feina molt estable així mira a vegades penso si em quedo a l'atur un temps gairebé que millor, així em podré pensar bé què faig, com replantejo la meva situació, però vaja sé com funciona el sector, hi conec molta gent, no em quedaria... no passaria a engrossar les llistes d'atur estructural [riures]» (I10 FnCH)

Finalment un aspecte que diferencia homes i dones és la percepció i dedicació del temps familiar i de cura, ja sigui de pares grans o fills petits. Com s'ha posat de relleu als capítols 2 i 3, el temps és una variable molt potent en l'anàlisi sobre les desigualtats laborals entre homes i dones. De fet, ja s'ha observat quantitativament l'efecte del temps de permanència al mercat i s'ha destacat com una de les variables de major rellevància a l'hora d'explicar les trajectòries laborals de la població immigrant. El què no cal oblidar, però, és que el temps també té una vessant qualitativa molt important, que fa referència als aspectes simbòlics que comporta l'ocupació i es concreta en percepcions, expectatives, imaginaris, valors, actituds o responsabilitats. Aquest aspecte es treballarà més a fons en el següent punt (7.3).

7.2.2.2. Conclusions de les aportacions anteriors. Les barreres al reconeixement de titulacions adquirides en origen.

Les trajectòries laborals d'aquest segon perfil estan marcades per la multiplicitat d'ocupacions, tots els entrevistats han canviat almenys una vegada de professió i sovint han emprès projectes personals com a emprenedors. Tanmateix, hi ha diferències importants tant pel què fa l'origen com, sobretot, el gènere, tot i que en tots els casos el protagonisme de la trajectòria laboral és important. La majoria dels entrevistats realitzen professions liberals i cerquen la satisfacció personal a través de l'ocupació, de manera que sovint el record del passat es realitza en funció de paràmetres ocupacionals, és a dir recorden situacions importants de la seva vida a través de l'ocupació que tenien en aquell moment.

Els treballadors immigrants s'insereixen en el mercat laboral espanyol a través d'ocupacions no qualificades, fruit del procés de ruptura econòmica, i les transicions posteriors s'expliquen en base a l'adquisició de formació reglada validable pels empresaris espanyols, la formació específica en el lloc de treball i la millora de les competències lingüístiques. Tal i com s'apuntava al capítol anterior, són el més qualificats, aquells que emigren amb nivells d'estudis alts, els que poden treure el màxim benefici en

termes de promoció laboral a la formació adquirida després de l'emigració. No obstant, tots els entrevistats han canviat de professió després de la migració, en alguns casos podent-se beneficiar del seu origen estranger. Tot i així, la inconsistència d'estatus inicial s'allarga en el temps, de manera més notable que en el cas anterior de trajectòries estables. Aquesta situació pot posar en primer pla les conseqüències de la falta de reconeixement de titulacions i credencials estrangeres, que en alguns països, com els Estats Units o el Canadà, ja ha propiciat un gran debat en l'àmbit de la política d'immigració.

Pel què fa el gènere, tal i com es detallarà més endavant, les dones amb càrregues familiars es troben en situacions de doble presència, que explica les seva promoció dilatada en el temps. De fet, moltes d'aquestes dones opten per retardar la maternitat fins que no han obtingut una certa posició laboral que elles consideren principal. Per a les dones immigrants la percepció a nivell micro de la culpabilitat per no atendre "suficientment" els fills es tradueix a l'ordre macro en una menor promoció laboral.

7.2.3. Els homes de les trajectòries de mobilitat mitjana-baixa El sector d'activitat i l'economia submergida

---

Les trajectòries laborals dels homes immigrants del perfil de trajectòries de mobilitat mitjana-baixa conserva certs paral·lelismes amb les trajectòries de treballadors autòctons de classe treballadora, amb una marcada diferència: el projecte migratori adjunt a la trajectòria laboral dibuixa elements específics, com són la vivència de processos contradictoris adjacents a la condició d'immigrant tals com la inconsistència d'estatus, la sobreformació o la major de vulnerabilitat social. A més, aquest projecte migratori, a diferència dels perfils anteriors, té un sentit estrictament instrumental, tenint com a objectiu principal l'estalvi i l'enviament de remeses econòmiques a la família d'origen. De fet, en tots els casos entrevistats d'aquest perfil, la decisió d'emigrar es produeix en el moment de deteriorament de les condicions materials de vida del nucli familiar en el país d'origen, ja sigui per bancarrota, per pèrdua d'habitatge, per pèrdua d'ocupació de la majoria de membres o per l'alt volum de deutes acumulats. Els casos d'en Leandro i en Nader, tots dos emigrants llatinoamericans que han desenvolupat la seva trajectòria laboral post-emigració al sector de la construcció, exemplifiquen aquesta ruptura migratòria fruit d'una situació límit al país d'origen. De fet, aquest punt inicial marca una primera diferència amb les trajectòries anteriors, ja que la necessitat econòmica imperant és molt major, i per tant el desenvolupament d'una trajectòria professional expressiva no és un objectiu a curt termini ni una raó per a l'emigració. Aquesta necessitat econòmica marcarà fortament la trajectòria d'en Leandro i en Nader.

«Mi motivo inicial para emigrar fue porque la situación ya era insostenible, y fue cuando una prima mía nos habló de la posibilidad de venir a España porque su marido había venido y ella se iba en unos meses» (I15 MmNCH)

«Se vino mi mujer antes porque nos dijeron que era más fácil para las mujeres encontrar trabajo, y fue una decisión difícil claro pero uno está en una situación en qué piensa ¿y ya qué puede ir peor? Y mi padre nos dijo que él tenía una plata arrinconada que nos ayudaba para pagar lo que nos pedían para tramitar billete y todo **¿Lo hicieron desde una agencia de viajes?** No había unos muchachos que ellos lo montaban, y estaba bien porque cuando llegabas a España acá tenían como otros muchachos que te buscaban habitación, y así lo hicimos y mi mujer se vino primero y fue a vivir donde los muchachos. **¡Qué valiente tu mujer!** Bueno, la necesidad... no, no es fácil, pero sí ella es muy fuerte, mucho, casi que es ella más macho que yo (riures)» (I13 MmCH)

Les entrevistes realitzades també fan emergir la complementarietat a la que ja s'ha fet referència al capítol sisè, i en aquest sentit les persones immigrades manifesten una àmplia acceptació de condicions laborals precàries i baixos salaris a les que se saben destinats gairebé en exclusiva pel fet de ser immigrants. En efecte, el desarrelament que produeix la inserció en la nova societat té importants conseqüències per a la persona que emigra, conseqüències que sovint condueix a aquests treballadors a l'acceptació de pitjors condicions laborals, llarguíssimes jornades de treball o la sobrequalificació. D'aquesta manera, la situació de vulnerabilitat econòmica que viuen les persones immigrants en el país de destí és un factor que rebaixa el seu poder social de negociació, tal i com descriuen Villa (1990) o Prieto (1994). Així es posa de manifest en l'entrevista a en Nader. Ell descriu com la seva situació d'immigrant econòmic irregular el força a acceptar la primera feina que troba un cop al país de destí. D'aquesta manera, durant els primers anys de residència a Espanya esperava cada matí, a la plaça d'un barri amb un elevat percentatge d'immigració d'una ciutat de la regió metropolitana de Barcelona, que els encarregats de diverses obres de construcció que s'estaven duent a terme a la ciutat l'escollissin per a treballar. Ell reconeix l'avantatge de parlar el castellà en aquest procés de "selecció".

«Cuando vine de Ecuador no tenía papeles ni de vivir ni de trabajar y tenía que trabajar así que esa era mi principal ... mi único motivo, y claro yo tenía que aceptar lo que me dieran, no claro además para eso me vine y dejé a mi mujer e hijos para mandarles la plata y salvar las cuentas y que ellos pudiera estudiar y mi mujer vivir bien, y sí sí... yo me iba cada mañana donde pasaban a buscar a gente, y como más decías que sí más cosas te daban **¿Dónde era ese sitio donde os pasaban a buscar?** Pues en locutorios o en la plaza de Ca n'Anglada, ahí pasaban cada mañana los de la obra y te iban diciendo tú tú y tú, y yo además siempre andaba preguntado por donde había más trabajo, quién necesitaba más gente. **¿Eráis muchos cada mañana?** Uy sí, bueno sobretodo moros, que en eso bueno claro como yo hablo español, pues eso me daba cierta ventaja porque claro ya... bueno que es en un 80% la misma lengua, claro, en eso pues los latinos tenemos esa ventaja» (I15MmNCH)

Aquest fet reforça la inconsistència d'estatus inicial ja que la sobreformació pel lloc de treball es justifica subjectivament per la condició d'immigrant econòmic i les necessitats d'enviament de remeses econòmiques. D'aquesta manera, malgrat les condicions inicials adverses, els resultats econòmics justifiquen els motius pels quals es va emigrar. Així ho descriu en Nader, que emigra des de l'Equador amb

l'únic objectiu de reunir prou quantitat de diners per enviar remeses econòmiques especialment per a l'educació dels fills. La primera feina que troba un cop a Espanya és en una obra, de manera informal, en condicions de treball d'elevada inseguretat, amb baixa remuneració de manera que aviat necessita compaginar-ho amb altres feines. Així treballa durant el dia treballa a la construcció i de nits com a vigilant en el pàrquing d'una discoteca, fent llargues jornades de treball.

«En ese periodo llegaba a ahorrar unos quinientos euros que enviaba todo a mis hijos y mi mujer y con el resto pagaba la habitación, la comida y los gastos que se me pudiera generar, y bueno aunque me extrañaba y el trabajo era duro porque entre lo de la construcción, la vigilancia en el pàrquing, lo del almacén que terminaba el día muerto, pero valía la pena por mis hijos que pudieran estudiar, mi mujer, y por eso me vine claro» (I15 MmNCH)

Aquesta justificació de la incertesa i la vulnerabilitat inicial no es troba en el discurs dels treballadors autòctons del mateix perfil, que tenen majors expectatives laborals des de l'inici, tal i com posa de manifest el cas d'en Pol, que ha treballat sempre com a pintor en una empresa començant com a aprenent i acabant com a encarregat, de manera que la promoció dins la pròpia empresa va ser un dels motors inicials en la seva trajectòria. L'acceptació de condicions de pluriocupació, però, ha estat una pauta constant al llarg de la seva trajectòria. Tanmateix, la diferència amb els discursos dels treballadors immigrants és que per a ell les llargues jornades de treball a l'empresa responen a la voluntat de promocionar dins la mateixa.

«quan vaig començar així a la construcció, amb la pintura i tal, doncs no sé vaig pensar que allò seria una bona oportunitat per aprendre bé un ofici i poder o tenir el meu propi negoci o arribar a ser l'encarregat dels nanos que en dèiem, jo llavors era del nanos i l'encarregat era un paio així força enrotllat, ens tractava molt bé i la veritat pues que gestionava bé la feina, jo em deia "vinga Pol que si treballes fort no et quedaràs així", i així va ser com em mostrava sempre disponible, i sempre que em deien "Pol que pots anar a tal puesto o tal altra" jo sempre sí sí sí, i sempre fent-ho tot amb molta qualitat». (I14 MnCH)

Un dels aspectes que ha condicionat més les trajectòries laborals d'aquest grup ha estat l'expansió del sector de la construcció durant els darrers anys de la dècada de 1990 i els inicis del 2000. Aquesta expansió ha comportat sous elevats, un fort volum de treball i major economia submergida a conseqüència de la dinàmica de la subcontractació i la sensació que sempre hi hauria feina. Tanmateix, i especialment pels treballadors immigrants, sovint les condicions de precarietat laboral han esdevingut la norma social en la contractació i acceptació de llocs de treball. Certament, la construcció s'ha caracteritzat sempre per oferir llocs de treball inestables, donada la volatilitat i l'estacionalitat que suposa l'obra, però és possible afirmar que en el darrer període d'expansió econòmica on les fluctuacions han estat menys perceptibles el volum de temporalitat i de sinistralitat ha augmentat a conseqüència de la rapidesa i la fragmentació en la que es treballava per abastir la demanda. En Josep, que va iniciar la seva trajectòria a l'empresa de

reparacions del pare i anys més tard va intentar obrir el seu propi negoci en el sector, reconeix l'èxit de la seva pròpia trajectòria laboral lligat a l'evolució d'aquest sector en la darrera dècada.

«ha estat massa... massa, no té nom, i vaja ara tots et diran que ja es veia a venir i que allò era exagerat, però tothom hi ha sucuat. Pensa que nosaltres havíem arribat a facturar més de 50.000 euros anuals, clar imagina, jo com a paleta cobrava 3000 euros al mes, però el model ha estat o s'ha basat en pam pam pam a destajo, es treballava a destajo, i mirant de rebentar preus i per tant bueno ja saps la qualitat doncs se'n ressenteix» (116 MnNCH)

«crec que hi ha hagut, i hi ha ara més que mai, molta precarietat, però durant aquests anys on tot anava bé i hi havia molta feina s'ha ... bueno inclús així era impossible trobar un contracte estable a la construcció, clar tothom t'agafava per obra, si et contractaven perquè moltes vegades et contractaven per una cosa i en realitat en feies una altra i oju que molts acceptaven no tenir contracte i fer treballs extres perquè clar allà ni IRPF ni declaracions ni res... Però els d'aquí, perquè els de fora és una altra cosa, els d'aquí tothom qui més qui menys tenia un contracte així com... aviam real però que en realitat feia més hores, això sempre era així, i clar es considera normal, jo perquè bueno perquè després he anat estudiant i araestic amb lo de les FP i em plantejo lo de l'economia negra, lo del diner negre, no?, però sí diguéssim que era lo normal» (116 MmNCH)

En aquest sentit, la vulnerabilitat dels treballadors immigrants es veu reflectit en l'absència de mesures de seguretat en el lloc de treball, la informalitat de la contractació, els processos de subcontractació i la falta de prevenció, al que cal afegir la situació legal que sovint dificulta l'accés a llocs de treball amb major seguretat, tal i com posa de relleu en Leandro, provinent de Colòmbia, quan se li pregunta per les mesures de prevenció i riscos laborals en les feines que ha realitzat al llarg de la seva trajectòria.

« **¿Recibiste algún curso de seguridad en el lugar de trabajo?** Ah, sí cuando estuve trabajando en la obra de Rubí pues nos enseñaron como colocarnos los arnés y siempre tenías que ir con casco, así porque era una obra grande, de altura, luego en otros sitios como más pequeñitos no, y bueno supongo que un curso así como tú lo dices no, no he ido nunca. Uno me dijo que se ve que teníamos como el derecho en el sindicato daban unos cursos, y que era bueno luego para los papeles, y fui... pero... pero eeh... era para extranjeros, o sea para los que no hablaban español y era así como con láminas y dibujos, y yo no me quedé porque era un poco eterno. **¿Y no había otro en español?** Pues sí supongo pero como yo tenía que trabajar pues ya no me miré más, y con lo de mi mujer teníamos los papeles como algo en regla, pero que se suponía que yo no podía trabajar porque ella me reagrupó y la abogada del Ateneu [centre de suport local a l'immigrant] nos dijo que ya por allí iba a cambiar la legislación, con lo que no me... no sé pensamos que era mejor no tener lo de los cursos no se fueran a pensar que estaba trabajando» (113 MmCH)

Tot i aquestes característiques particulars del sector, a la construcció la situació laboral d'autòctons i immigrants difereix en termes de seguretat, tipus d'ocupació i responsabilitats. Tots els entrevistats han

iniciat la seva trajectòria al mercat espanyol dins aquest sector de manera irregular, fent varies feines alhora i amb poques possibilitats de promoció inicials. Tanmateix, els entrevistats autòctons han pogut, a la llarga, estabilitzar la seva situació dins el sector, especialment aprofitant recursos als que la població immigrant no ha tingut accés, com és l'ús de la prestació per desocupació com a mesura d'estalvi o la formació continuada com a via de promoció. Com es veurà en el següent apartat, malgrat les trajectòries siguin intermitents per a totes les persones entrevistades, amb transicions entre ocupació i desocupació més habituals que en els perfils anteriors, és possible afirmar que s'ha donat una complementarietat entre totes dues forces de treball on els treballadors immigrants han realitzat les feines més estacionals, lligades exclusivament a l'obra, i els treballadors autòctons han pogut obrir el ventall d'ocupacions sobretot a través d'estalvis personals i els recursos relacionals.

Finalment, com es detallarà en línies posteriors, els homes d'aquest perfil manifesten una disponibilitat absoluta a l'ocupació, amb una justificació més instrumental per part de la població immigrants i una mica més expressiva per part dels autòctons però en qualsevol cas mai de la mateixa manera que els perfils anteriors, tanmateix entre les famílies immigrants apareix la necessitat de la conciliació com a estratègia principal. Com es veurà, mentre els homes autòctons es desentenen de la gestió de les càrregues de cura, de les quals la dona n'és la màxima responsable, els homes immigrants necessiten dels ingressos dels dos membres de la parella, de manera que la seva presència dins la llar la consideren indispensable perquè la dona pugui treballar el màxim d'hores possible ja que no fan ús de cap recurs extraescolar, o bé per desconeixement de l'existència d'activitats públiques a cost zero o cost baix o bé per la justificació de la necessitat econòmica.

7.2.3.1. Inserció, transicions i punts d'inflexió

Pels treballadors immigrants la perspectiva del temps de permanència és un element que explica la millora de la seva situació laboral, fins el punt que experimenten processos de mobilitat ascendent baixa, bàsicament de peó d'obra sense contracte ni estabilitat laboral a feines amb contracte en departaments de reparació d'empreses mitjanes, el què els permet fer aquest pas és bàsicament l'adquisició d'habilitats en la construcció, el coneixement del funcionament del sector, l'ampliació dels recursos relacionals en el mercat espanyol i l'obtenció de permisos de treball i residència. Els treballadors autòctons també experimenten trajectòries de mobilitat ascendent i d'estabilització al llarg del temps, però a través de l'ús d'altres recursos com la formació al llarg de la vida, la prestació d'atur com a mesura d'estalvi i la xarxa familiar de suport i benestar.

Trajectòries de mobilitat mitjana-baixa 1. *Leandro i Nader. Projectes instrumentals i la perspectiva del retorn a país d'origen.*

La trajectòria laboral dels immigrants entrevistats en aquest tercer perfil travessa tres punts clars d'inflexió. El primer té a veure amb la necessitat d'emigrar com a única solució davant els obstacles econòmics del país d'origen, el segon està relacionat amb la ruptura econòmica i el descobriment d'una realitat inesperada un cop a Espanya, aquest moment es caracteritza pel desclassament i la inconsistència d'estatus, i el tercer punt decisiu de les trajectòries laborals d'aquests treballadors es dona al cap de set-vuit anys de permanència, quan s'inicia un procés de mobilitat laboral que ve de la mà d'una millora en les condicions materials de vida, com l'obtenció de permisos de regularitat o la millora de l'habitatge.

En part aquests tres moments també són viscuts pels perfils anteriors, però amb diferències importants com són el projecte instrumental de l'emigració. Mentre que pels perfils anteriors l'emigració tenia un sentit expressiu, de millora professional, per aquest perfil l'emigració ve marcada per l'anul·lació d'expectatives laborals als països d'origen. La forma en què s'inicia aquest projecte, sovint a través d'un visat de turista sobrepasant el temps legal de permanència, i els recursos als que s'accedeix estan lligats a la necessitat de l'enviament de remeses de manera inicial, o de millora de les condicions de vida dels fills o familiars directes. L'èxit personal per a aquests treballadors es troba en la reducció de les incerteses laborals i de vida (bàsicament a través de la cancel·lació dels deutes econòmics creats als països d'origen).

Així doncs, el primer element que caracteritza les trajectòries dels immigrants entrevistats d'aquest tercer perfil és el conjunt de motius a l'emigració, que sempre tenen a veure amb les necessitat econòmiques i les situacions de crisi econòmica en origen. L'emigració es planteja quan els deutes econòmics sobrepassen les expectatives de millora, aquesta decisió es pren familiarment per tal de maximitzar-ne els resultats i es posa en marxa a través de xarxes que canalitzen els fluxos d'un país a l'altre. Aquest es el cas tant d'en Nader com en Leandro, tal i com reflecteixen els extrems següents de les seves entrevistes. El primer emigra sol deixant els fills a l'Equador. No hi tornarà i acabarà divorciant-se de la dona, de fet no ha tornat a veure els fills des de la seva emigració l'any 2001, però continua enviant diners per a la seva educació. El segon emigra amb els fills, tots reagrupats per la dona, que va venir primer a Espanya, l'emigració de la mare es va plantejar de manera familiar, ja que tenien informació sobre la demanda de dones immigrants a Espanya per ocupar-se al sector de la cura.

«entonces la cosa era insostenible, yo me había quedado sin trabajo y mi mujer también, no encontrábamos nada así que nos permitiera saldar deudas y éstas nos ahogaban, entre la casa y lo que pusimos para el carro, y el colegio y la ropa y bueno (...) Decidimos que iría yo porque es como una familia de pingüinos y ella se quedó con los pingüinitos, porque no sólo eran los niños ella tenía que cuidar de su mama que estaba enferma, y murió al tiempo de yo irme, así que mejor que me fuera yo»(I15 MmNCH)

«Primero se vino mi mujer, allá en Colombia había una crisis muy fuerte y algunos conocidos habían emigrado a los Estados y otros a España, nosotros elegimos España porque para ir a Estados Unidos te pedían 10.000 dólares y para España 3.000, y nos dijeron que para las mujeres había mucho trabajo, y que Marta encontraría trabajo rápido. Y así fue como decidimos que primero ella iría a España y luego iría yo. Y la decisión resultó muy acertada porque Marta se puso rápidamente de empleada en la casa de unos señores españoles que nos han ayudado mucho, ellos le hicieron el contrato y ya al cabo de cuatro años me vine yo con los niños, y ya ella tenía la casa dispuesta y todo bien» (I13 MmCH)

La primera inserció en el mercat laboral es produeix de manera irregular però coneixent bé on cal anar a demanar feina, a través d'aquestes xarxes migratòries. Sovint es realitzen vàries feines alhora, fent llargues jornades de treball, amb poques hores de son i molts horaris intempestius i sous molt baixos.

«Trabajaba más de 15 horas diarias entre la obra, el pàrquing y la discoteca donde reponía las neveras y...y eeeh aprovechaba para dormir en el bus que me llevaba hasta el pàrquing que como estaba en Sant Cugat tenían que ir en el autobús» (I15 MmCH)

“en el pàrquing me pagaban 45 euros por noche y en la discoteca con lo de las neveras 2 euros la hora, más lo que yo me sacaba de la obra que hacia tanto como podía casi que en esa época tenía un sueldo de unos 800 euros, y ya aquí me pagaba la habitación y los gastos de la comida y el resto todo lo mandaba para Ecuador, mandaba siempre como 500 euros al mes. **¿Y con 300 te daba para todo?** Sí, más o menos, había meses que mandaba un poco menos y otros algo más depende de las horas que hacía pero si de media unos 500” (I15 MmNCH)

«Empecé con lo de la obra y casi siempre luego iba al bar, no siempre porque el jefe a veces me decía no, hoy no, y no iba. ¿Cuánto cobrabas en total? Pues a ver, en la obra era como... uff no sé porque depende de por quién trabajabas y un poco lo que hacías pero no llegaba a los 3 euros la hora, y sí, y en el bar... pues también depende porque era básicamente de las propinas, y ... pues no daba mucho pero no sé cómo cada día que trabajaba en el bar pues quizás unos 20 euros casi que seguro que ganaba entre lo que me daba el jefe y lo que sacaba yo así poca cosa eh, no te creas que claro lo de las propinas va como va» (I13 MmCH)

L'origen socioeconòmic de les persones entrevistades té elements d'homogeneïtat en relació a la seva procedència d'una família mitjanament acomodada que han pogut reunir la quantitat de diners necessària per a l'emigració, però que el context de crisi econòmica del país, sobretot els anys noranta, afecta de manera important en la impossibilitat de trobar feina estable. Els seus nivells d'estudis són secundaris, però després de l'emigració mai han treballat de nou en aquesta professió, ni en Leandro que té estudis professionals de fusteria ni en Nader que es economista. A més, cap d'ells havia treballat anteriorment en el sector de la construcció, de manera que la primera experiència de mobilitat laboral passa per l'aprenentatge de tècniques lligades a aquest sector i professió, i pel coneixement del funcionament del mateix.

«Nunca había trabajado en la construcción en Colombia, bueno en mi casa hacía yo las reparaciones y apaños pero no había estado en una obra, y acá como que he aprendido una profesión nueva, pero no... no, nunca había trabajado en ello anteriormente antes de llegar a España y he tenido que aprender para progresar acá» (I13 MmCH)

«aunque en Ecuador tampoco había podido trabajar como contable en mi país, pero cuando estuve en la ONG pues llevaba el presupuesto y las finanzas de hecho, pero ya aquí en España ya no lo he hecho más, no siempre en la construcción, bueno hasta ahora que estoy en lo de las piscinas pero que en parte es construcción... bueno reparación y me he visto para tener que adquirir nueva formación en ello, y he tenido que dedicar tiempo a aprender nuevas cosas, como hacer tal cosa o tal otra, y sobre todo como van acá las cosas, que se puede decir y que no, y con quien hablar... pues cosas así» (I15MmNCH)

La primera mobilitat laboral es produeix entre quatre i cinc anys després de l'arribada, en tots dos és un procés que va lligat a l'obtenció de permisos de residència i treball i a les millores de les condicions en l'habitatge. De fet, la vivència subjectiva de millora es dona agregada, hi ha una relació entre l'estabilitat legal i l'estabilitat laboral, tal i com es posa de relleu en la narració d'en Nader.

«ya cuando pude echar los papeles sí mejor... aunque ya fue cuando me enteré de lo de mi mujer que me dejó muy bajo, pero ya que casi tenía la vida más apañada acá que allá y así que pensé, bueno, lo entiendo yo le mando la plata para los chicos pero no estoy allá, y no le puede dar a mi mujer el apoyo moral de un marido, y no... no sé, yo lo entiendo, no lo justifico pero claro ella tiene que apañárselas así sola y supongo que... ya., pero yo estoy contento acá y no sé si me voy a regresar, en parte para ver a los chicos pero ya después de todo lo que he pasado ahora que tengo los papeles no sé qué voy a hacer, porque también tengo lo de la piscina que estoy muy bien, los jefes me tratan muy bien, muy bien, y yo me gano mis mil euros al mes que me dan para todos mis gastos, y he pagado todas las deudas, liquidé la hipoteca de la casa, y pago un colegio muy bueno a mis chicos, bueno que la cosa va bien, así que ya no sé... siempre uno extraña su país, ¿no? Pero yo en cuatro años ya estaba más apañado acá» (I15 MmNCH)

El moment d'èxit personal es viu amb plena consciència i s'identifica amb el moment en què s'aconsegueix un contracte no fictici, amb una jornada laboral de 40 hores setmanals que els permet viure sense haver de recórrer a la pluriocupació, però també en el moment en què es té una xarxa personal que s'identifica com "*la familia*" de la societat d'acollida. Aquesta xarxa es viu com a malla protectora sobretot davant la soledat i la malaltia. Aquest moment de percepció de màxima estabilitat i mobilitat laboral es dona al voltant dels set i vuit anys de permanència al mercat laboral espanyol.

«Entonces cuando no pasó lo de la casa y la hipoteca pues ellos [empleadores, casa on treballa l'esposa] nos ayudaron mucho, muchísimo, nos recomendaron un abogado y éste nos asistió voluntariamente y no sé, aunque al final resultó que tuvimos que dejar la casa y bueno aún estamos con lo del juicio y así, pero estamos como... que nos sabemos arropados, y eso da un poco de alivio. ¿Y dónde viven ahora? Vivimos de alquiler en una

casa de la familia donde trabaja mi mujer, pero es un alquiler es bajo y nos permite ir pagando la deuda de la hipoteca, de nuevo sin esta ayuda de la familia pues no sé qué habríamos hecho» (113 MmCH)

«Que yo tengo mis hijos en Ecuador, y aquí al principio yo no tenía a nadie, a nadie, o sea que dormía con el móvil por si me pasaba algo, pero a veces pensaba si me pasa algo ¿a quién llamo yo? Así que ahora considero que estoy muy bien, porque tengo una colla como dicen acá, y bueno pues podemos comer juntos, y a veces nos ayudamos, y... sobre todo nos damos consejos y de las experiencias de uno aprendemos todos» (115 MmNCH)

Tanmateix, sempre roman la voluntat de retornar, sent el retorn una assignatura pendent per a ells, però aquest retorn no pot ser a qualsevol preu i no estan disposats a viatjar de nou al seu país sense un mínim d'estalvis que els permeti invertir fortament un cop retornats, ja sigui en forma d'una hipoteca per a un habitatge "de somni" o essent emprenedors muntant un negoci propi.

«La idea es siempre y ha sido siempre acabar regresándome, pero si me regreso tiene que ser para poder montar yo mi negocio allá, porque yo para regresarme y tener que buscar trabajo, y volver a encontrarme en la venta ambulante no... no porque ¿qué les digo a mis hijos o a mi familia? Pero mi idea es cuando pueda, como yo quiero poder regresar, regresarme, y poder reunirme con mis hijos porque los llamo por el locutorio pero no... no les conoceré madre mía **¿Y no tienes pensado poder reagrupar a tus hijos?** No, no porque acá uno tiene que integrarse y es difícil, y además uno tiene que empezar siempre des de muy abajo como emigrante, y no quiero eso para ellos, creo que les sería muy complicado con la edad que tienen ya poder integrarse acá, y allá van a un buen colegio y el mayor está en la universidad, yo les he podido pagar todo con la plata que he ido mandando y eso como padre me satisface, sé que ellos me quieren por ello y admiran lo que yo hice» (115 MmNCH)

«Nos gustaría volver pero no sé, creo que en parte para los chiquillos es mejor acá, claro que si lo de la crisis esta dura mucho... aunque vaya que la crisis de acá no tiene nada nada nada que ver con la que vivimos hace años allí, cuando la gente dice que aquí está crisis... yo estoy en la abundancia, y sí ... porque yo creo que España está en Europa y eso es lo que hace que sea diferente a Colombia, pero uno extraña claro la familia... mi papá y mi mamá que ya están mayores, hace ya más de diez años que no les veo. ¡**¿10 años??!!!!** Sí, bueno por el teléfono nos hablamos mucho, pero no, no ... pero no sé, por un lado sí nos gustaría volver, pero por el otro después de lo que nos ha costado todo, no sé, si volvemos tiene que ser con mucha plata y comprar una casa enorme, muy grande, yo siempre imaginé eso de volver a vivir a una gran casa, y siempre imaginé lo de España como algo temporal, de momento ya llevamos 11 años pero vaya todo va tan rápido»(113 MmCH)

Trajectòries de mobilitat mitjana-baixa 2. Xavi i Josep. El recurs de la prestació i l'economia submergida

Els treballadors autòctons del tercer perfil de trajectòries identificades tenen en comú l'ús de les prestacions públiques i l'economia submergida com a recurs d'estalvi al llarg de la seva trajectòria, això no vol dir que s'hagin viscut llargs períodes d'atur o de treball informal però s'ha anat combinat al llarg del temps com a estratègia de manteniment de l'estatus econòmic. Aquest és el cas d'en Pol, que ha combinat períodes d'atur amb períodes d'ocupació però sempre ha treballat de manera informal, de manera extra a la seva ocupació principal. Per la seva banda, en Josep s'ha trobat al llarg de la seva trajectòria en una situació similar, i té la percepció que la presència de l'ocupació informal ha esdevingut un aspecte "normal" del sector d'activitat. Ell va iniciar la seva trajectòria professional a l'empresa familiar, va intentar més tard tenir la seva pròpia empresa i finalment torna a treballar com a empleat en una empresa d'electricitat. Tots dos reconeixen la importància de l'estalvi a través d'aquesta informalitat paral·lela a l'ocupació principal o a la prestació per desocupació.

«tot el temps que vaig estar al paro pues vaig anar procurant de fer algunes cosetes, així podia anar estalviant perquè en un principi jo volia, i vull, muntar el meu propi *xiringuito*, així que sempre va bé un calaixet, però també passa que no sé.. tal i com està tot pues un raconet és lo millor que es pot tenir» (I14MnCH)

«**Quantes hores treballaves a l'inici?** Pues no sé, depèn de la feina que hi hagués però la que hi havia, pues hi havia setmanes que Déu n'hi do, ni havia d'altres que la cosa anava fluixeta, però de totes maneres com que feia lo dels caps de setmana acaba traient un bon sou. **Els caps de setmana què feies?** No feia cosetes, així pel meu compte per la gent que m'ho demanava, perquè no només era un sou sinó que la gent t'anava coneixent, i bueno li recomanaven a un altre, "mira a mi m'ho va fer el Pol i molt bé" no? Doncs així pel meu compte, per si mai jo m'ho muntava per mi sol» (I14MnCH)

«mentre vaig estar a l'atur ajudava al meu pare, no així formalment, però vaja si em necessitava en un *andami* o per fer una instal·lació o no sé passar una regata, pues jo hi anava, no? I bueno sempre alguna cosa el meu pare em compensava, perquè bueno jo representa que m'ho havia guanyat així entre cometes [fa símbol amb les mans per emfatitzar cometes] i la veritat que a mi m'anava bé perquè anava fent un coixinet» (I16MnNCH)

Tot i que els entrevistats no consideren la situació laboral actual com a molt estable, a causa de les fluctuacions del sector i del context específic del país, sí que la valoren com la més ben posicionada al llarg de la seva trajectòria i relacionen el temps de permanència i l'experiència laboral específica com els elements potenciadors de la seva mobilitat laboral. En Pol reconeix el seu moment actual com a resultat de les penúries laborals viscudes en la seva trajectòria anterior, descrivint una mobilitat que es percep com a lineal malgrat hi hagin hagut moments de desocupació o de "contractació fictícia", en la que la seva responsabilitat no es corresponia amb la tasca realitzada. Per en Josep, l'accés a la formació contínua ha

estat un dels elements que li ha permès accedir a una mobilitat mitjana dins el sector, passant de tenir un lloc de treball informal a un contracte fix en una empresa d'electricitat.

«mira jo vaig començar com a aprendís i fins ara, i he fet de tot en el tema pintura de paret, no tinc títol ni res però ha estat tota una vida dedicada això, amb lo qual si ara em quedo al paro pues no puc fer una altra cosa, perquè no sé fer una altra cosa, si hagués entrat al principi com a electricista pues potser ara seria electricista, però vaig començar com a pintor, i sóc pintor. I amb els anys, pues bueno vas fent, vas aprenent, vas agafant responsabilitat, jo vaig estar molt temps d'encarregat dels nanos de l'empresa, i vas com fent-te un lloc. Lo que passa que ara com està tot i com ha anat tot, pues no sé, qui ens ho havia de dir, clar els polítics quan tot anava bé pues tot semblava bé i ara pues surt a la llum tots els *trapitxeos* i demés que hi havia. Per sort, pues... bueno jo sempre he estat el màxim de legal, i sempre ho hem fet tot legal i no hem tingut massa diferència a ara no en aquest aspecte, però bueno s'ha de reconèixer que com estan les coses més val distingir-se per la qualitat del treball, la feina ben feta»(I14 MnCH)

«això sempre va així, comences per sota i vas fent a poc a poc, i van progressant, així és la vida i també ho és la feina clar. Jo quan vaig començar a treballar no tenia contracte, tenia un sou baix, no podia decidir res, feia el què em deien i si ho feia malament em queia bronca i prou, i ara doncs tinc una una feina més estable, que no se sap mai tal i com estan les coses, però vaja no sé, tinc un sou que considero és suficient per les meves despeses, tinc criteri, sé quan una cosa està bé i quan no, puc decidir quines feines i com fer-les, m'entens? Així hem anat fent» (I16 MnNCH)

Finalment, per entendre la mobilitat laboral d'aquests treballadors cal prendre en consideració la xarxa de contactes relacionats amb l'ocupació, altres treballadors dins el sector, companys de feina, relacions varies en el lloc de treball, etc, ja que són claus per a les estratègies de recol·locació després de la inactivitat, en casos de pèrdua de l'ocupació i per millorar les condicions de treball en l'ocupació actual.

«és lo més important, lo més important, perquè bueno són gent que estan en el teu sector, que coneixen de primera mà com està la cosa, i que et poden donar informació privilegiada, no? Tipus aquí fan això i busquen tal, o aquests altres els ha contractat no sé qui i els hi han fet un preu tal, bé així va. No no, és molt important sempre quedar bé amb tothom, no se sap mai el dia de demà»(I16 MnNCH)

«sempre sempre he trobat feina *aixins*, vull dir que mai he no sé ... he fet *infojobs*, o he buscat notícies als diaris, aviam que sí que ho he fet, quan vaig estar al *paro* em passava molt temps així buscant i vaig enviar alguns currículums, però al final el què val són els contactes, oju que no *enxufes*, una cosa no té res a veure amb l'altre, saps? Vull dir que *enxufe* seria pues si tingués una posició privilegiada per ser amic d'algú, no? Però jo el què dic és conèixer gent que està en el mercat que és diferent» (I14 MnCH)

7.2.3.2. Conclusions de les aportacions anteriors. Les característiques de la construcció en la darrera dècada

Les trajectòries laborals d'aquest grup estan modelades àmpliament pel sector d'activitat, la construcció, i per les característiques d'aquest sector en els darrers anys. Per això, l'elevada informalitat, la inseguretats laboral i un sous excepcionalment elevats han estat els elements comuns identificats en les entrevistes. Tanmateix, emergeix la complementarietat entre forces de treball autòctona i immigrant, mentre els segons han realitzat feines que mai havien fet abans o per les quals estan sobrequalificats, els primers han disposat de recursos com la prestació d'atur, la xarxa familiar i la possibilitat de formar-se de nou com a mesura d'estalvi i millora de les condicions laborals.

Pels treballadors immigrants, les seves trajectòries laborals a Espanya estan marcades per la necessitat d'enviar remeses econòmiques al país d'origen i millorar les condicions de vida de les seves famílies. Així, l'emigració es produeix en el moment en què desapareixen totes les altres opcions, com la pèrdua de la llar, l'acumulació del deute o la desocupació a llarg termini. En les successives posicions laborals, posteriors a l'emigració, la sobreformació i la inconsistència d'estatus són viscudes com a parts pròpies del procés migratori. Al llarg del temps, amb la millora de les condicions d'habitatge, la regularització de la situació al país i la firma d'un contracte laboral sota els paràmetres de la legalitat, la percepció de mobilitat social és present en els entrevistats. No obstant, sempre queda l'horitzó del retorn, però només sota condicions d'èxit professional.

7.2.4. Les dones de les trajectòries d'inseguretats laboral La major presència de la inactivitat

---

Per aquest quart perfil identificat s'han entrevistat quatre dones que actualment treballen al sector de l'hostaleria o dels serveis manuals no qualificats. Les quatre trajectòries tenen en comú la presència de la inactivitat, de manera molt més notable que els casos estudiats fins ara, a més en la majoria dels casos la inactivitat es presenta en els moments de majors responsabilitats familiars (fills petits o pares malalts). La disponibilitat vers la cura marca les trajectòries de moltes d'aquestes dones, canalitzada en els fills, la família a l'origen o l'ajuda a d'altres persones immigrants recentment arribades a Espanya.

En aquest cas les diferències entre les treballadores autòctones i immigrants s'expliquen per la menor protecció davant la desocupació que suposa la xarxa familiar i l'absència de prestacions d'atur, però sobretot pels projectes migratoris orientats al treball, és a dir la necessitat de les remeses econòmiques suposa per a les dones immigrants una necessitat imperant d'ingressos econòmics que no tenen les dones

autòctones. Per la seva banda, aquestes segones perceben les càrregues familiars i domèstiques com aquelles responsabilitats que vertebraven les seves trajectòries laborals.

7.2.4.1. Inserció, transicions i punts d'inflexió

Les trajectòries laborals estudiades en aquest perfil tenen en comú la mobilitat entre ocupacions no qualificades, però pel cas concret de les dones immigrants amb un major grau de mobilitat. Aquest fet s'explica per la inserció al mercat laboral en moments vitals diferents i en sectors d'activitat diferents, fent que les expectatives de millora laboral i de vida de les dones immigrants siguin majors. Per a les dones immigrants, l'entrada es produeix en el sector de la llar, la majoria de vegades sense un contracte formal. Amb el pas del temps aquestes dones obtenen una ocupació formal fora del sector domèstic, tanmateix en llocs de treball no qualificats orientats al servei al públic. De fet, algunes autores anteriors, han destacat que una de les característiques comunes de les ocupacions de les dones immigrants és la seva orientació a "servir", ja sigui en el sector domèstic o en el sector hotelier o turístic (Escrivá 2000). Tot i així, la millora de les condicions laborals d'aquestes dones es dona sota la forma de l'adquisició de contractes formals (passant per la regularització de la seva situació jurídica), i la millora de les condicions d'habitatge. A més, cal destacar també la rellevància de la formació de xarxa personal, que les entrevistades identifiquen com a mesura protectora davant el cicle migratori inicial.

Trajectòries d'Inseguretat 1. Fuadyha i Milena. El pas del treball domèstic a tasques no qualificades del sector serveis

La inserció en el mercat laboral de les dones immigrants entrevistades en aquest perfil passa per la informalitat, però en tots dos casos gràcies a contactes familiars. En primer lloc, trobem el cas de la Fuadyha, reagrupada pel marit i provinent del Marroc, a qui la seva família política li troba un lloc de treball en un negoci regentat també per un marroquí. En segon lloc, en el cas de la Milena, originària de Romania i pionera a l'emigració, la seva tieta li aconsegueix un lloc de treball com a treballadora domèstica interna. Per a totes dues és una primera ocupació on l'objectiu principal és estalviar i aprendre la llengua castellana. El coneixement de la llengua apareix com un dels primers punts d'inflexió, tal i com posen de manifest les narracions de totes dues.

«Sin hablar castellano no... bueno hubiera sido como mi suegra que está en casa siempre, y se relaciona con otras mujeres marroquíes y tienen una vida como allí pero aquí. Cuando me divorcié lo tuve claro, nadie me iba a ayudar, y si no hablabas bien castellano pues nada que hacer» (I19 FmNCH)

«al principio era muy terrible porque yo no podía hacer nada por mí misma, tenía que depender de la jefa por todo, como ella era rumana y llevaba más tiempo que yo ya sabía

mejor español y ella me decía aquí estoy aquí esto **¿Fue a través de ella que tu tía te encontró este trabajo?** Sí, ellas se conocían de otra casa, y... así ya fui como aprendiendo mejor a hablar y poco a poco pero rápido, porque bueno o me adaptaba o no quería vivir siempre en una casa, pero claro al principio uno siempre tienen que hacer lo que le toca por principio, como empezar de cero» (I17 FmCH)

Posteriorment, l'adquisició de nous contactes amb el pas del temps i l'augment de la seva presència al mercat laboral els hi permet canviar de posició laboral. La Fuadyha potencia la seva xarxa personal amb persones autòctones a través d'una entitat associativa on aprèn castellà, aquest element és important a l'hora d'entendre la seva marxa de València, ciutat on emigra i on viu "presonera" de la família política que li prohibeix tenir una vida emancipada fora de la comunitat de marroquins. Es trasllada a Barcelona, després de trencar amb les limitacions familiars de la família del marit, i només llavors és capaç d'iniciar de nou un projecte migratori propi. La impossibilitat de tornar al seu país d'origen com a dona divorciada fa que es plantegi un projecte laboral a Espanya. Aquest nou projecte explica el canvi laboral, ja que abandona el seu rol familiar on el seu salari és secundari al del marit, i esdevé pionera a la migració i sustentadora econòmica de la seva família (mare i germans) al país d'origen. Dins l'associació on ha après el castellà, d'amagat del marit, és on coneix a la persona que la posa en contacte amb una altra associació de Barcelona. Aquesta ajuda li permet fer el canvi de ciutat i un cop a Barcelona li dona recursos per trobar un lloc de treball en un forn de pa. L'arrelament a la ciutat, i sobretot a la nova associació on ara aprèn català, permeten a la Fuadyha conèixer els elements necessaris per trobar una nova ocupació, amb millors condicions de treball. Així, acaba aconseguint un contracte formal en una empresa de càtering.

«Marta fue la persona que me permitió ... es que yo vivía con mis suegros y no me atrevía, no podía pensar en yo fuera de allí, pero me ahogaba, y fue Marta quien me dio me sugirió la posibilidad del divorcio. **¿Cómo te ayudó?** Bueno, me escuchó y un poco fue como verme yo misma en un espejo, y lo que vi no me gustaba y fue así, no ella después me hablo de MigraStudium [ONG a Barcelona] y como venir a Barcelona. Así mejor porque una cosa es llegar a Barcelona y no conocer a nadie, y otra es tener una dirección para cuando baje del tren. Es diferente así» (I19 FmNCH)

«Una de las señoras de la clase tenía un hijo que trabajaba en una panadería, haciendo el pan en la fábrica por la noche, y el hijo me dijo "ven que falta gente" y así fue así. Y ya a partir de eso mi jefe me ayudó, bueno como yo estaba por la noche tenía problemas porque era algo nuevo que acostumbrar cuesta, iba como en sueño porque no dormía muy bien por la mañana y así. Yo pedí, yo expliqué esto al jefe y me dijo, bueno a ver, y ya en poco tiempo como semanas de yo decirle esto me dijo que podía estar a la dependienta. **¿Cuánto tiempo estuviste de noche?** No sé, poco como seis meses pero fue como mucho en el momento, ahora pienso poco tiempo pero cuando estás son dormir bien, siempre cansada y así no es poco tiempo» (I19 FmNCH)

«Para entrar en el catering me pedían de comprar yo el traje pero no muy caro, y bien en el catering mejor que en la panadería, básicamente es más sueldo y puedo enviar más dinero a mi madre que así yo contenta por poder ayudarla. **¿Cómo supiste de la**

empresa de catering? Por Joana, que es una mujer catalana, bueno te he hablado, la de la panadería, su hija trabaja en el catering mientras estudia en la universidad y es temporal, pero funciona que como más dices sí, bueno ellos te ofrecen cosas y como más dices sí más de van llamando. Yo ya casi que cada semana tengo cosas, ahora que es tiempo de bodas casi todas las semanas trabajo, y bueno como estoy también en los comedores del hospital entre semana siempre tengo trabajo. Bien, porque el sueldo es bueno, mejor que en la panadería, y hay más trabajo». (I19 FmNCH)

Per la Milena, que prové de Romania, la xarxa social de romanesos a Catalunya ha estat cabdal per vehicular les seves necessitats de treball. Primer a través d'una tieta que ja feia temps que vivia aquí, després a través de la col·locació informal de romaneses com a treballadores domèstiques per part de la pròpia xarxa de dones immigrants. De fet, el cas de la Milena exemplifica la substitució entre diferents onades migratòries, és a dir les treballadores amb més anys d'experiència al nou mercat poden accedir a millors posicions laborals (per exemple de domèstiques internes a externes) mentre són substituïdes per altres immigrants recent arribades. Aquesta primera feina és dura tant pel què fa les hores de treball com les múltiples tasques que ha de fer, tot i així la seva valoració final és molt positiva perquè és el què li permet obtenir el visat de treball. L'estabilitat legal és viscuda com un moment de mobilitat social en el nou país, i subjectivament redueix la incertesa i la inseguretats.

«En la casa muy duro muy duro porque era cada día, una sola tarde de fiesta que no siempre porque a veces más trabajo siempre. Sí, es duro porque siempre estás trabajando y es un trabajo muy físico, yo los pies los tenía muy mal, siempre dolor de espalda y pies, y manos del lejía y productos, y el peso de las vajillas. Pero la comandanta era buena y nos enseñaba español, a mi y otras dos chicas. **¿Cómo aprendiste la lengua?** Así con la casa, bueno y después cuando ya de casada hice un curso para lo de gramática y poder escribir pero rápido rápido como decía antes. Como en la casa el trabajo siempre “rápido rápido” nos decía la comandanta» (I17 FmCH)

«que gracias gracias les doy mil gracias porque sí la vida cambia, pasé de tener miedo a poder demostrar que yo quiero quiero quiero trabajo y ser persona de bien aquí no como los que vienen a robar, que yo al ser rumana tengo que demostrar más, y con el papeles era mejor, más segura y tranquila por la calle, y poder tener mejor trabajo, así que yo siempre agradezco a la familia porque sí que se portaron muy bien, y después con los papeles me daban trabajo también como desde fuera, y mejor porque ya estuve con trabajo no tan pesado, y alquilé la habitación para mi sola. Con papeles ya fue todo muy bien» (I17 FmCH)

Per altra banda, el matrimoni (es casa ja un cop a Espanya, la seva parella també és romanesa) li aporta una major seguretat econòmica, en la mesura que el seu sou i el del marit es complementen, de fet ella es manté inactiva durant un any per la cura del fill, tot i que la necessitat d'un segon salari la porta a tornar a buscar feina abans del què desitjaria. A més a més, a través dels contactes del marit deixa de treballar com a domèstica i aconsegueix un lloc de treball en una empresa de neteja, que li permet tenir un horari fix

i poder gestionar millor el seu projecte familiar. Tot i així, aquesta empresa l'acomia just quan ella comunica que està embarassada, però ho viu amb entrega a la cura i planificació de l'arribada del fill.

«Mi marido trabajó en la construcción de un edificio y luego yo en la limpieza, él me dijo que buscaban limpiadoras, no me hicieron entrevista, sólo la documentación que bien porque así renové los papeles. La limpieza era de 5 de la mañana a 12, así que bien porque por la tarde estaba que podía hacer muchas cosas, a veces hacia la casa de alguna señora y así era mejor para ahorrar el dinero junto con lo de mi marido. Bien que bien sí. Pero cuando me quedé embarazada una amiga dijo que no dejara nada porque me liquidarían el contrato, pero yo a los 5 meses tuve que decir porque ya no lo podría ocultar claro, y sí ella tenía razón, al cabo de 2 semanas ya me dijeron pues adiós, tus servicios no nos faltan. Tenía un contrato de temporal pero con baja cotización y no tenía mucho para el paro pero lo tramité y así me apunté en el Servei de Ocupación » (117 FmCH)

«Tengo que trabajar por los gastos y todo, y como ahorrar y mandar dinero pues sí no podía no trabajar. Pregunté a unos amigos también rumanos y al final un día vi un cartel en un bar y allí empecé. Fue como rápido. ¿Habías trabajado antes de camarera? Mmmh... Bueno no en un bar pero en la casa sí había hecho como casi de camarera pero siempre con los mismos clientes [riures]» (117 FmCH)

Un altre aspecte que caracteritza de manera diferenciada les trajectòries d'aquestes dones són les expectatives dels seus itineraris laborals, tot i que totes dues tenen una disponibilitat vers la cura que modela el seu projecte migratori, la Fuadyha en la justificació de les remeses com a mitjà d'ajuda i atenció cap a la mare i la Milena respecte el seu fill, aquesta segona té la necessitat de conciliar els temps d'ocupació i família que no té la primera. Les dificultats per conciliar els dos temps impliquen una inversió menor en recursos educatius, ja sigui llengua o titulacions, propis de la nova societat. Així, la Fuadyha es planteja estudiar a Barcelona, cosa que no contempla la Milena per la falta de temps i els problemes de conciliació amb la vida familiar (té un fill menor de 3 anys).

«Estoy pensando en estudiar algún curso, en la MigraStudium hay alguna cosa de cocina, esto me gustaría, yo nunca estudié en Marruecos sólo lo básico porque tenía que ayudar a mi madre en la casa, y después en Valencia no... bueno como tenía que esconder de mis suegros pues no era bueno, un "mal de cap" [riu] y me place mucho estudiar bien» (119 FmNCH)

«Imposible, es que no sé donde tendría el tiempo para estudiar, además que como el objetivo es ahorrar y algún día regresar a Rumanía no sé, no sé porque depende de qué vamos a hacer. Pero por ahora con el hijo no» (117 FmCH)

Finalment, la mobilitat laboral i social d'aquestes dones va molt lligada a les condicions d'habitatge, en tots dos casos una millor feina, amb millors condicions laborals, també suposa la possibilitat de llogar una

habitació per elles soles en un pis compartit amb poques persones, i abandonar els pisos en condicions d'amuntegament o les habitacions estretes, sense intimitat i compartides a la casa on treballen.

Per tant, per entendre la mobilitat d'aquestes dones, allò que els permet fer el salt del sector domèstic al règim general en sectors com l'hostaleria o els serveis no qualificats fora de la llar, convé tenir present el temps de permanència al país, la situació jurídica, el domini de la llengua, l'arrelament a la ciutat on viuen i el coneixement dels canals d'informació per a trobar feina i el propi origen social i projecte migratori d'aquestes dones. Alhora cal entendre també la demanda de mà d'obra immigrant que s'ha produït a l'Estat espanyol, ja que aquestes dones s'han ubicat en ocupacions de baixa qualitat, però no deslocalitzables i necessàries per a les economies industrials, com ha estat el cas espanyol en la darrera dècada. Com es veurà en les línies següents, el ventall d'ocupacions que han ocupat les dones autòctones d'aquests mateixos sectors ha estat diferent, bàsicament perquè per a aquestes segones la protecció davant la desocupació o la xarxa familiar, usada com a malla protectora, és major. Tot i així, les trajectòries de les dones autòctones ve marcada per una linealitat menor a les dones autòctones de perfils anteriors, amb entrades i sortides del mercat de treball més freqüents.

Trajectòries d'inseguretat 2. Carmen i Laura. L'orientació al treball reproductiu

Una de les característiques de les trajectòries de les dones autòctones en aquest perfil és la presència de la informalitat. En el cas de la Laura la informalitat és present durant els primers anys d'inserció en el mercat laboral, així com en el retorn després d'una absència de quatre anys. Pel cas de la Carmen, que entra al mercat laboral després de ser mare, la informalitat s'allarga varis anys, però en aquest cas ella és una situació que prefereix i tria.

«no quería estar contratada, porque entonces cobraba menos por pagar la seguridad social, y yo no quería, porque con mi marido ya tenemos un plan de jubilación en el banco con lo que no tengo que preocuparme por la jubilación, y además él quería que yo no estuviera contratada por algo de la declaración o bueno no sé, algo del papeleo que él lleva y que cuando me lo explica yo dejo de escuchar porque no me interesa y sin darme cuenta me pongo a pensar en otras cosas, te das cuenta! [riures]» (I20 FnNCH)

«pues bueno lo que yo volia que me fessin un contracte claro, però bueno pues al principi costa, quan netejava jo clar allà ja sí que res, ja és normal perquè feia cases i clar per unes horetetes de res pues a ningú li convé no, jo clar jo ho entenc i ja me sembla bé. Pues bueno per això vaig agafar ràpid lo del restaurant, perquè sí que me podien contractar, no estic assegurada per les hores extres però millor perquè així les cobro en brut saps? Que bueno sempre van bé una mica més de calerons [riures]» (I18 FnCH)

La Laura comença a treballar en el negoci familiar, que acaba gestionant fins que han de tancar perquè no poden diferenciar-se de la competència. Deixa el mercat laboral i treballa de manera exclusiva dins la llar. El retorn al mercat, després de quatre anys i a causa de l'acomiadament del marit, és complicat, encadena

varis anys de feines sense contracte. Així la seva trajectòria laboral està marcada per la necessitat d'ingressos econòmics de la família, sobretot a partir del tancament del negoci familiar, i per les dificultats de conciliar temps de treball productiu i temps de treball reproductiu. A diferència, però, de la Milena, disposa de majors recursos a la conciliació i no sent culpabilitat a l'hora de dedicar més hores al treball productiu, ja que les solucions a la conciliació les considera educatives i afectives (àvies i activitats extraescolars educatives).

«sí claro, me quedo tranquila, tan els dissabtes amb l'esplai com entre setmana, bueno a veure que també van a l'esplai, però jo els veig feliços, és un espai amb molts valors, que és lo que ens falta avui en dia, estem perdent valors, i pues els meus fills a l'esplai, no sé com dir-te, que han de compartir-ho tot, quan marxen de colònies pues aprenen a fer-se ells les coses i conviuen amb altres nens i s'ajuden entre ells (...) I bueno per no parlar quan els deixo amb les iaies, molt bé tant amb la meva sogra com amb la meva mare, bueno pues amb la meva mare més perquè viu aquí sobre no? I clar pues a vegades arribo tard i la meva mare els hi ha fet el sopar aquí casa, clar pues és un *luju* perquè *yo* que sé no és que me n'hagi d'anar a buscar-los o portar-los, saps? I joestic tranquila perquè sempre me puc quedar a la feina, sense patir perquè sé que si la meva mare veu que arribo tard ella baixa i se'n fa càrrec dels nens. I bueno que així jo a la feina visc tranquila en aquest *aspecto*» (I18 FnCH)

Un dels aspectes comuns en les entrevistes és la juxtaposició entre els moments on la cura dels fills és imprescindible i la inactivitat d'aquestes dones, així com la rellevància de la doble presència al llarg de tota la trajectòria laboral. Tanmateix, la penalització social i individual de les absències laborals masculines identificades en els casos anteriors contrasta amb la justificació social i individual de les absències laborals femenines. A diferència dels homes, el treball productiu està vinculat al treball domèstic en el cas d'aquestes dones, i especialment a la cura d'infants i pares dependents. Així doncs, es posa de manifest la rellevància del que autores anteriors han anomenat càrregues rígides (Carrasquer *et. al.* 1998), és a dir es tracta de tasques a les quals cal dedicar-hi un temps quotidià i diari com és el cas dels fills menors o els adults dependents. Són necessitats de cura que cal atendre diàriament i que requereixen temps de treball. Aquestes dones són les que han assumit aquesta mena de tasques rígides sovint disminuint la seva presència al mercat de treball per la incompatibilitat del temps.

«Sí... dejé de trabajar cuando... a ver que tampoco es que el trabajo que tenía era como un trabajo maravilloso, el trabajo de mi vida, y ya cuando me casé dejé de trabajar pues para arreglar la casa y así, y como pronto pues ya llegó la Eli [filla] estuve siempre al cuidado de la casa y los hijos. **En todo este tiempo, ¿trabajaste fuera de casa alguna vez de manera informal?** ¿Cómo quieres decir, así esporádicamente? **Sí.** No, no teníamos la necesidad como mi marido cobraba un buen sueldo pues decidimos hacerlo así. **¿Qué os hizo distribuir así el trabajo, tú en casa y tu marido en la oficina?** Pues que él sí que tenía un buen trabajo, y bueno ya sabes los hombres son los que pueden tener mejores trabajos, además que él es negado negado completamente para todo lo que es lo de la casa, tiene muy buena voluntad y quiere siempre ayudarme, y no se a

veces le dijo “va José haz tu los platos”, luego yo siempre los tengo que repasar» (I20 FnNCH)

«quan vam tancar el bar clar va voler dir que jo no ho tenia fàcil per trobar una nova feina, sempre havia treballat al bar, i bueno de portar un negoci de menús i calcular-ho tot en sabia un munt, pensa que quan teníem el bar... mare meva! Si en fèiem d'estratègies, sempre calculant tot el què entra, quan podem gastar, quan hem de comprar.. tot! Però clar en el fondo jo no tenia cap ... cap estudi, m'entens? I bueno que tenia una amiga que em deia “si vas com a cambra o així te deprimiràs perquè tu estàs acostumada a fer-t'ho tot tu” però bueno que... què et deia? **M'anaves explicar com et cas sentir quan vas deixar de treballar** Ah sí, pues molt bé, o sigui tot i el mal de cap d'haver de tancar, i bueno sempre una mica així perquè és el teu negoci, la veritat és que va anar súper bé, perquè així pues vaig poder tenir els nanos i criar-los jo, saps, des de que es lleven fins que se'n van a dormir sempre amb la mama, pues va ser un regalo en el fondo» (I18 FnCH)

Per altra banda, moltes d'aquestes dones reben suport econòmic de la seva xarxa familiar en els moments d'inactivitat, donada les característiques de les ocupacions que tenien, en molts casos en l'economia informal, no reben prestacions per desocupació de manera que la malla protectora de la família és clau pel seu benestar econòmic. A més, cal afegir l'agreujant que el fet de vincular llargs períodes d'inactivitat a la cura fa que quan tornin a cercar feina no els hi sigui fàcil, a major temps fora del mercat laboral més difícil és tornar a entrar-hi.

«en cierto modo lo dejé estar lo de volver a trabajar, tenía como muchas ganas ya cuando mis hijos se hicieron mayores pero es que... llego un momento en que pensé, ¿quién me va dar trabajo a mí y de qué?, y mi marido me dijo “¿pero a ver por qué quieres trabajar tu ahora?, estate tranquila mujer” Y bueno como que ya la Eli tuvo el niño [nét] pues ya pensé que mejor la ayudaba a ella con el bebé» (I20 FnNCH)

«Quan me vaig quedar sense feina i bueno pues vaig estar criant els nanos va ser una època que al meu marit li anaven bé les coses al treball, tenien molta feina i cobrava bé, així que no vaig buscar feina altre cop ràpid perquè podíem viure bé i jo me podia quedar amb els nanos, que si comptava pues lo que em costava la *garde* i tot plegat casi que ens sortia millor si era jo la que me quedava a casa» (I18 FnCH)

7.2.4.2. Conclusions de les aportacions anteriors. La importància del temps de permanència

Un aspecte important d'aquest perfil és que les trajectòries laboral de dones autòctones i immigrants transcorren paral·lelament, és a dir les ocupacions que tenen unes i sota les condicions en què les accepten són del tot diferent respecte les ocupacions de les altres. En aquest sentit, les dones immigrants i autòctones d'aquest perfil tot i que s'ocupen en un mateix sector realitzen feines amb característiques molt

diferents, en general les segones solen acceptar jornades parcials o reduïdes per poder conciliar temps de treball productiu i reproductiu, mentre que les primeres necessiten l'aportació econòmica d'una jornada completa malgrat també tinguin incompatibilitats entre ocupació i família.

Tot i aquestes diferències, les trajectòries de moltes d'elles tenen en comú les entrades i sortides del mercat, però de nou els factors que les empenyen a sortir i tornar a entrar estan marcats per l'estatus socioeconòmic de la llar-família i els projectes migratoris. Mentre que les dones immigrants surten del mercat de treball per cuidar els fills petits, les dones immigrants surten per motius de pèrdua d'ocupació i acomiadament. Així mateix, el temps de permanència en la inactivitat també està marcat per la necessitat econòmica imperant de les dones immigrants, mentre que les dones autòctones disposen d'altres recursos com prestacions públiques o la seguretat econòmica familiar.

Pel què fa a la mobilitat laboral de les dones immigrants, el temps de permanència al país esdevé clau per entendre el major coneixement de la llengua i l'adquisició de xarxa personal relacionada amb l'ocupació. En canvi, les dones autòctones presenten majors interrupcions de les seves carreres professionals, sempre per motius de cura, i el retorn al mercat laboral després de llargs períodes d'inactivitat suposa l'acceptació de llocs de treball no sempre desitjats.

7.2.5. Les dones de les trajectòries precàries La inexistència de mobilitat

---

El darrer perfil de treballadores entrevistades correspon al perfil de menor mobilitat laboral i pitjors condicions ocupacionals. Tanmateix, de nou les diferències segons el nivell socioeconòmic de la família expliquen la vigència subjectiva de cada una de les dones entrevistades, des de la percepció negativa de la incongruència d'estatus per part de les dones immigrants, passant per la necessitat de retornar al mercat quan el marit es queda sense feina fins a la voluntat d'estendre el rol de cuidadora més enllà de la pròpia família quan els fills esdevenen adults.

Les trajectòries laborals analitzades en aquest perfil presenten característiques particulars, algunes ja identificades en els perfils anteriors com les necessitats d'ocupació i cura de treballadores amb famílies transnacionals, l'emergència de xarxes globals de cura i la incongruència d'estatus de les treballadores immigrants, i d'altres aspectes propis d'aquest grup com els valors de cura de les cuidadores immigrants o la mobilitat laboral descendent i la perpetuació com a treballadores domèstiques internes. Els següents paràgrafs ofereixen una visió més estesa de tots aquests aspectes.

7.2.5.1. Les famílies transnacionals i els circuits globals de cura

Tot i que el fenomen de la família transnacional no és la primera vegada que es constata en aquesta investigació, ja s'ha identificat pel cas d'en Leandro, en aquest punt apareix sent la dona qui emigra deixant enrere en el seu país d'origen els fills, fet que dóna a la situació una perspectiva completament diferent, i expressa de manera privilegiada les construccions social del gènere i les relacions de cura en les que es construeixen les identitats hegemòniques masculines i femenines. Unes identitats que demanen repensar la naturalesa de la cura i les interseccions entre la família, l'economia i l'estat (Zontini 2004, Schmalzbauer 2004, Yeoh *et. al.* 2005).

Algunes investigacions anteriors han posat l'accent en la maternitat transnacional (Parreñas 2005, Hondagneu-Sotelo i Avila 1997) en la mesura en què això implica una “*fuga de cura*” (*care drain*) en els països d'origen. En aquest sentit, en les entrevistes dutes a terme es constata que mentre la migració de les mares pot conduir a una certa reconstrucció dels rols de cura en base al gènere en aquelles famílies on les dones emigrants exerceixen com a sustentadores econòmiques, això no vol dir necessàriament que també es reconfigurin els rols masculins respecte a la cura ja que el treball domèstic és exercit per altres dones membres de la família que romanen al país d'origen, bàsicament àvies, filles grans o tietes.

«yo envío dinero mensualmente, tanto como puedo, pero además procuro viajar al menos una vez al año, y si pasan cosas graves, como pasó en el caso del accidente de mi hijo, pues me voy sin vacilar. Bien, como te contado en aquella ocasión perdí el trabajo claro, porque me fui de repente hacia Perú, pero es que no me importaba perderlo, ya encontraría otro o quizás no regresaba, mi hijo estaba grave en el hospital, nada podía ser de mayor importancia» (I21 FmCH)

«Al final terminé por contratar a mi hermana, cuando yo estaba en casa les daba todas las atenciones, mis hijos estaban muy bien cuidados, por la situación posterior y las necesidades económicas decidimos que yo sería la que emigraría en España. Como te he contado mis cuñadas me facilitaron el proceso, así pude venir con oferta de trabajo y permiso de trabajo en regla, cosa que no hubiera sido posible con mi marido, por eso decidimos que yo emigraría. Pero, claro, él no podía prestar las mismas atenciones a mis hijos, porque es bien holgado con las tareas de la casa, así que fue mi hermana quien se encargó (...) al final yo le dije, mira para tener que pagar a otra prefiero contratarte a ti, y así ella trabaja en exclusiva, con el dinero que yo envío, para la atención de mis hijos» (I21 FmCH)

Per altra banda, l'aparició de la maternitat transnacional comporta problemes als fills que es queden en el país d'origen, tal i com ja va reportar Hochschild (2002) alguns d'aquests infants experimenten problemes emocionals per la manca d'afecte. A la vegada, però, les mares treballadores immigrants intenten mantenir la cura a través de telèfons, remeses, regals i visites puntuals (Parreñas 2002). No obstant, i de manera irònica, mentre els circuits de cura i afecte s'intenten mantenir de manera efectiva, les pressions sobre els homes d'assumir les responsabilitats de les tasques domèstiques i familiars són generalment absents.

«él es bien perezoso y nada habilidoso con las cosas de casa, además no está por la labor de asumir tales tareas, no ha perdido la esperanza de poder recuperar un empleo digno como el que tenía, así que está estudiando en Lima fuerte para ello. Además, yo estoy más tranquila con mi hermana, porque es más cariñosa con los chavalos» (I21 FmCH)

Finalment, en els discursos d'aquestes dones la importància de les remeses econòmiques rau en la seva justificació com a sustentadores principals, i per tant font de benestar material, de les seves famílies. Aquesta és una manera de continuar sentit realitzat el seu rol de mares cuidadores, malgrat necessitin trobar una justificació forta a l'emigració havent de deixar els fills en els països d'origen. D'aquesta manera, la seva identitat femenina construïda en base a les responsabilitats de les tasques familiars no queda truncada per l'emigració, ja que el seu projecte migratori i la trajectòria laboral a Espanya queda plenament auto-justificada per l'enviament de diners per a la millora de les oportunitats vitals dels fills.

«al principio una se siente muy mala madre, y se te rompe el corazón porque tú sabes que has venido en busca de una mejora para la vida de tus hijos, pero cuando hablas por ellos por teléfono y sabes que no los vas a ver en un tiempo, corto o largo, pero bastante, y no son adultos son niños que necesitan de la protección de una madre, necesitan a su mamacita... es muy duro, yo creo que es lo más duro que una mujer puede vivir» (I21 FmCH)

«yo sé que con la plata que envío ellos están bien, y les mando algún regalo y cuando voy al Perú siempre procuro ser la mamá más alegre, más cariñosa, no despegarme de ellos, mientras tanto voy mandando plata, tanta como puedo y más, para ellos, únicamente para ellos» (I21 FmCH)

7.2.5.2. Inserció, transicions i punts d'inflexió

Trajectòries precàries 1. Diana i Sonja. La Mobilitat laboral descendent, la perpetuació de la incongruència d'estatus i les possibilitats i limitacions de la situació regular

La Diana, provinent del Perú, i la Sonja provinent de Romania, tenen trajectòries laborals marcades per la permanència al servei domèstic com a internes. Aquesta situació laboral és viscuda de manera diferent en funció de la situació legal de cadascuna, les càrregues i responsabilitats de cura familiar i el projecte migratori.

La trajectòria laboral de la Diana il·lustra bé el cost de la inconsistència d'estatus per a una mare transnacional que suporta la pèrdua d'estatus per procurar l'assoliment d'una educació privada pels fills, propi de les classes mitjanes peruanes.

«entre el alquiler de los carros y alguna habitación íbamos en marcha, pero claro cuando una está acostumbrada a ciertas... a ciertas cosas no es fácil aceptar que... que no es posible. Yo estaba acostumbrada a ir una vez por semana a la peluquería, y me arreglaba el look, las cejas, la piel, las uñas, siempre iba perfecta. Era de las más perfectas tres cuadras al norte y tres cuadras al sur [riures] Pero la vida es como es, uno debe aceptar ... bueno no debe verle la cara positiva, lo bueno de lo malo, lo bonito en cada momento. **¿Te imaginabas trabajar como asistenta privada?** Noooooo [riures], en casa siempre habíamos tenido una asistenta, yo la primera vez que tomé la escoba no sabía cómo usarla [riures], pero el esfuerzo merece la pena, porque así mis hijos pueden tener mejores posibilidades de cara al futuro. Yo todo lo que hago, todo lo que pienso, a todo lo que tengo que enfrentarme me da fuerzas pensar en ellos, ellos y su futuro son mi razón, son la razón» (I21 FmCH)

En aquesta cas, l'emigració no es concep com una estratègia de mobilitat social, sinó una manera de mantenir l'estatus de classe mitjana de la família després de la pèrdua d'ocupació del marit. Després de la seva arribada a Espanya, el fet d'estar sola, lluny dels seus fills i marit, així com la dependència d'aquests de les remeses econòmiques com a principal font d'ingressos, explica la seva orientació cap al l'ocupació com a domèstica interna. Tot i que la seva condició jurídica hauria pogut afavorir el canvi de sector d'activitat, ella prefereix el treball assalariat dins la llar per tal de poder maximitzar l'enviament de remeses.

«lo que es mejor o peor es relativo a lo que uno prioriza en la vida, uno toma decisiones y acarrea con sus consecuencias. Entonces... para mí el geriátrico no era mejor que la casa, porque de qué me sirve a mí un horario de nueve a seis, si a las seis cuando salía no tenía nada que hacer en esta ciudad, y además a esa hora ya no puedo llamar a mis hijos porque están el colegio, tengo que esperarme a la noche que para ellos es la hora de salir. Por eso que en la casa estaba mejor, como trabajo más horas tengo un mejor salario, y la señora me dejaba utilizar el cable para llamar a casa, no debo salir a buscar un locutorio, que es muy horrendo porque todo el mundo escucha y ve lo que estás hablando» (I21 FmCH)

«me compensaba enormemente estar en la casa, y el trabajo era más agradecido porque en la casa hacía muchas tareas, mientras que en el geriátrico únicamente estaba con las camas y los desayunos, era más estresante porque éramos varias y la que nos mandaba. En la casa yo hago como me organizo, y la señora manda claro, y bueno algunas mandan mucho [riures] pero no me ve nadie, estoy yo sola» (I21 FmCH)

No obstant, la insatisfacció amb aquesta ocupació com a treballadora domèstica permet entreveure estratègies de mobilitat a través de la voluntat d'adquirir una titulació a la societat receptora com a auxiliar de geriatria. Així, l'educació post-emigració i l'adquisició d'una titulació espanyola apareixen com a mitjà de mobilitat laboral i social.

«me gustaría poder estudiar alguna cosa acá, porque es la manera de progresar creo. Y bueno no me imagino todo el tiempo con la abuela, o en otras casas, porque es algo esclavizante, no en un sentido literal, pero ya me siento no tan parte de mi misma. Y

bueno aunque ahora estar como interna me va bien por la plata y por mis hijos, no quiero estar así mucho tiempo más, no a largo plazo, y además ahora que ya estoy en el proceso de la reagrupación de mis hijos no quiero que me vean trabajar como asistenta, es muy doloroso para ellos» (I21 FmCH)

En canvi, la trajectòria laboral de la Sonja ve marcada per les dificultats en la situació jurídica, fet que l'empeny a prendre decisions dràstiques i molt cares, com contraure matrimoni a través d'un negoci il·legal de matrimonis de conveniència.

«es que sin los papeles es muy difícil. Y vivís con miedo. Miedo constante. Porque siempre se oyen que si la policía, la gente no le gusta, no es bueno la sensación de sentirte un *alien*, un ilegal, es un cosa terrible. No es bueno, no. Es muy difícil, la sensación muy mala. Entonces como no me hacían contrato que es lo que se pide para los papeles una chica rumana me explico lo del matrimonio. **¿Cómo fue este proceso, cómo te pusiste en contacto con la agencia y cómo te proporcionaron los papeles?** En la agencia, que yo no la llamaría agencia porque es una red ilegal, yo lo sé pero era una solución inmediata, porque estaba pasando muy mal, muy mala situación. Ellos buscan una persona, que yo conocí unos tres meses antes porque hay que ir a pedir la hora, ellos te preparan para los pasos. Estuvo todo muy difícil, y yo con miedo. Pero sabía que lo peor que podía pasar es que me deportasen, y tenía que probar» (I23 FmNCH)

La Sonja entra de manera irregular a Espanya, fet que pràcticament no li deixa més opció que treballa com a domèstica interna al no tenir cap mena de recurs per desenvolupar una altra carrera a Espanya. Així la Sonja passa a treballar 12 hores diàries, sense contracte com a netejadora, compartint una habitació petita sense intimat, trobant-se així en pitjors condicions laborals i de vida que abans de l'emigració.

«llorar cada día y cada noche [plora] porque no sabía por qué había hecho, porque me había ido para mejorar, y llego y me pasa que tengo que trabajar, trabajar muy duro, viví en una habitación muy pequeña y en la casa nos gritan. Y sin dinero para volver a Rumanía. Estaba con miedo, siempre cansada, porque no sabía qué iba a pasar. No hablaba casi castellano, no conocía a nadie. **¿Te planteaste irte en algún momento, regresar a Rumanía?** No, ellas decían que era así al principio siempre, y tienen razón, porque también es como los seres humanos como los animales, cuando estamos en peligro o en momento malo, podemos tener más fuerza que nos pensamos que tenemos. Y yo recuerdo tener mucha fuerza, pensar esto es muy mal pero mejorará» (I23 FmNCH)

Tanmateix, amb el coneixement de la llengua i l'adquisició de xarxa personal pot millorar la seva situació, tot i que el què li suposa un vertader punt d'inflexió és poder regularitzar la seva situació. La Sonja millora la seva qualitat de vida quan pot tenir un contracte laboral que li permet tenir accés a la protecció davant la desocupació, i quan és capaç de fer el pas de treballadora interna a externa, fet que li permet tenir vida pròpia més enllà de la seva feina productiva.

«cuando empecé a trabajar por horas, y no vivir con la familia me noté más bien, porque tenía mi vida, podía pasear, hacer amigos, salir, compras, y todo eso. **¿Sentiste que tu**

situación mejoraba? Sí evidente. Sí sí tener los papeles y un contrato, una habitación fuera de la familia, un horario de trabajar, empecé a sentir que valía la pena venir y salir de Rumanía. Bien Bien. Positivo» (I23 FmNCH)

«ya no me espantaba ni iba con miedo, conocía la gente, el barrio y la ciudad, tenía mis papeles y mi identificación, si quedaba sin trabajo podía buscar otro con más calma por el paro, sabía hablar y entiendo todo lo que me dicen. Todo, alguna vez algo no, pero para vivir bien sí, no problema con eso» (I23 FmNCH)

Un dels aspectes coincidents en els discursos de les dones immigrants, sobretot les que tenen fills als seus països d'origen, és l'expressió de judicis negatius cap a les dones contractadores, i la societat d'acollida en general, que abandonen els seus fills o pares dependents sota la cura d'estranyes per tal de prosseguir amb les seves carreres laborals.

«Yo emigré por la necesidad económica, porque no había otra solución, y fue una dura decisión largamente discutida y repensada en el seno de la familia, pero en ningún caso, jamás se me hubiera ocurrido dejar a mis hijos en manos de una extraña para tener más reputación social, para egoístamente forjar una carrera individual, para ello no se tienen hijos» (I21 FmCH)

«no entiendo cómo pueden dejar a sus hijos horas y horas, y luego llegan a la casa y continúan trabajando, llamadas por teléfono o así, o están cansados y se tumban a leer. Eso me sorprendía, y porque... mmhh... yo no soy madre pero no me imagino así» (I23 FmNCH)

D'aquesta manera, parlen de la falta de compassió entre la gent a Espanya en comparació als seus propis països, no només en termes de cura familiar sinó a nivell de societat.

«Aquí uno va por la calle y ve a alguien que pide ayuda y le ignora, no sé si por miedo que roben o porque será, pero la gente se ignora, y a eso no me acostumbro, te falta una poca de sal y no puede ir al vecino capaz que tienes que ponerte el abrigo y salir al supermercado» (I23 FmNCH)

«Si te venís a mi país te tienes alimentada, arropada, la gente te hospeda por la calle, le llamamos la hospitalidad peruana y eso no lo encuentro acá» (I20 FmCH)

Pel què fa als valors de cura, els discursos d'aquestes dones mostren certa superioritat dels seus propis valors en relació als valors de cura de la societat espanyola. En tant que treballadores baixament remunerades, és possible argumentar que aquesta retòrica les salva, els hi permet sentir-se millor no només amb la seva feina, sinó també amb l'experiència migratòria que les ha empès a deixar les seves famílies lluny (així també ho descriu Datta *et. al.* 2006). Per a elles, el respecte i la disciplina són valors perduts en la societat espanyola, que mal eduquen els seus fills de manera que aquests es converteixen en "petits dictadors" dins la llar-família.

«no te atrevas a decirle a un niño de acá, “no hagas esto o no hagas lo otro” porque te van a decir cosas tipo “y quién eres tú?, a mi qué más me da” Terrible, no muestran respeto, ni en casa ni en los lugares públicos, a veces voy en el tren y veo situaciones en que los niños se cuelgan de las barras, no dejan sentarse a la gente mayor, hacen mucho ruido, y son niñitos con uniforme que vuelven de escuelas de categoría» (I20 FmCH)

Per altra banda, totes elles es refereixen a les persones contractadores en termes molt familiars i no en base a relacions laborals. En part, això és així perquè les treballadores internes o externes es mostren incòmodes amb la idea de treballar a casa d'estrany i per a estrany, però també és resultat parcialment d'un procés de valorització de la seva ocupació emfatitzant la dimensió de cura com a element imprescindible en la vida quotidiana de les persones.

«yo estaba con familia todo el día, y los niños al final ya me querían mucho, era como una buena mami, y yo también quería pasar tiempo con ellos. Mi labor era necesaria para su educación, con amor pero disciplina y esto la madre lo compartía y me daba apoyo y era muy... muy... llena de ayuda. Además, la familia fue muy buena conmigo, y me ayudaron con los papeles, fueron tan buenos, menos mal que llegué con ellos que eran tan buenas personas» (I21 FmCH)

«yo en todas las casas lo primero es hacer una rutina, cada día haremos esto y esto en esta y esta hora, sin variación, así ellos se acostumbran a mí y estamos más cómodos. Es un plan que siempre hago y siempre necesario, la abuelita [dona per a qui treballa] al principio no lo entendió pero ahora está muy contenta y sabe que soy buena» (I23 FmNCH)

Trajectòries precàries 2. Montse i Luisa. Itineraris laborals secundaris

Les trajectòries laborals de les dones autòctones presenten patrons molt diferents als identificats entre les treballadores immigrants per aquest perfil. Aquestes dones combinen entrades i sortides del mercat laboral sempre per motius de cura.

La Montse va començar a treballar els 17 anys de manera informal però va sortir del mercat als 20, just després del matrimoni. No es va reincorporar fins que els seus fills ja eren adults, i la seva tornada la vehicula a la cerca d'una identitat personal més enllà del rol de mare, però no fora el rol de cuidadora. Treballa com a cuidadora d'un infant en una casa particular, mai ha tingut contracte tot i que fa més de 10 anys que treballa per a la mateixa família.

«Cuando volví a trabajar pensé... a ver, ¿yo que sé hacer? Y bueno sé hacer de mamá, pero claro no quería ser la mamá de otros niños, quería tener un trabajo fuera de casa, y tener mi dinero, y estar ocupada, y sentirme bien conmigo misma, ¿no? Entonces me pasó que claro no es fácil hoy en día encontrar un trabajo, a mi edad y sin haber trabajado en nada. **Bueno, en nada fuera de casa.** Sí, claro. No fue fácil, no fue “quiero trabajar” y

paaaam un trabajo, así que terminé haciendo lo que realmente sé hacer, que es estar con niños» (I24 FnNCH)

« **¿Has pedido alguna vez la posibilidad que te contraten?** No, porque pienso que si de ellos no sale... no me atrevo, ¿sabes? Ellos están contentos y yo también así. **Pero si algún día te pasa algo, o al niño que cuidas le pasa algo... sin contrato todo depende más de la buena voluntad de la familia, o de la tuya...** Nunca ha pasado nada, y vaya no tiene porque pasar, y no sé hasta qué punto lo de un contrato puede evitar cosas así, si hay mala baba o mala intención, con contrato o sin contrato pam te la clavan igual, ¿sabes? No lo veo tan necesario hoy por hoy» (I24 FnNCH)

En canvi la Luisa, amb un perfil socioeconòmic més baix, retorna al mercat laboral després de la cura dels fills per necessitat econòmica de la família, però a diferència de la Montse la seva inactivitat és forçada pel tancament de la fàbrica d'electrodomèstics on ha treballat durant 8 anys, i que davant les dificultats de tornar a trobar feina en aquest moment decideix ocupar-se dels fills.

«Como yo no encontraba trabajo, y entonces mi marido tenía un buen sueldo porque en esa época pues el tema construcción y reparaciones iba bien, pues decidimos que me quedaría en casa. Y así estuvimos muy bien, yo feliz de poder estar siempre pendiente de los críos, y ellos también porque así han estado mejor cuidados» (I22 FnCH)

«La empresa cerró y yo tuve los dos años de paro, que ahí no trabajé pero estuve buscando así por periódicos, y... bueno incluso hice un par de entrevistas pero no me cogieron, y así que se me fueron pasando las esperanzas y preferí ya centrarme en estar por la casa ¿Cuánto tiempo estuviste inactiva en total? Unos... el peque tenía 6... pues unos cuatro años» (I22 FnCH)

En aquest cas, i contràriament a les trajectòries professionals dels homes amb mobilitat alta i estables, la cura dels fills esdevé una guia temporal. Si bé pels homes la situació laboral és un referent a l'hora de recordar l'any o l'edat en què va succeir un esdeveniment, per aquestes dones l'edat dels fills o la situació a la llar és el referent.

Les dificultats de tornar a trobar feina després d'una absència llarga en el mercat són evidents a la llum de la temporalitat i els múltiples contractes que ha anat encadenant des de llavors. Reconeix la seva generació com aquella "abandonada" per les polítiques públiques, que se centren en edats més joves o més grans.

«fue cuando ya me tuve que poner a buscar en serio, y buscar un trabajo de verdad, y fue... menudo lío, es que no me salía nada. Además, tengo el problema de que estoy en una edad en que no hay ayudas, si eres joven bien porque eres joven y hay planes para fomentar pues que tengáis trabajo, ¿no?, y si eres mayor también, porque yo sé de muchas que las han cogido porque son mayores de 45 y hay como ayudas del gobierno para las empresas. Y yo, pues nada, fue complicado» (I22 FnCH)

El què finalment li permet accedir a una ocupació és un contacte familiar, però no té contracte i té un horari molt informal, sovint amb moltes hores de treball seguides i en caps de setmana, a casa d'un matrimoni de la tercera edat. Aquesta feina li suposa un problema per a la conciliació, que resol gràcies a la proximitat de les xarxes familiars.

«mi hermana y yo vivimos en el mismo bloque, y nos ayudamos en todo lo que podemos con los hijos, y menos mal de ello, y no sé cómo me lo haría, porque claro si yo un día son las 4 que me tengo ya que ir a buscar a los niños y en ese momento pues el abuelo se pone malo, o se cae, o pasa algo... yo aviso a los hijos o a una ambulancia, pero claro no me muevo de allí hasta que está más o menos resuelto, claro no voy a dejar solos a los pobres señores. Entonces, pues... bueno llamo a mi hermana y ella se encarga de cuándo va a recoger a los suyos traer los míos, que como vivimos una encima de la otra es lo mejor» (I22 FnCH)

7.2.5.3. Conclusions de les aportacions anteriors. La familiarització de les relacions laborals

Aquest darrer grup de treballadores tenen trajectòries laborals amb escassa mobilitat, o inclús mobilitat descendent, amb sortides i entrades al mercat de treball de manera més freqüent, i amb menor estabilitat laboral, sense contracte i horaris no definits. El què caracteritza a totes les treballadores d'aquest grup és l'ocupació en cases particulars, fet que familiaritza les relacions laborals entre elles i qui les contracta, fet que justifica llargues jornades de treball o situacions excepcionals

Pel què fa a les treballadores immigrants, la inserció en el servei domèstic com a internes, a la societat d'acollida, iguala a dones que provenen de classes socials molt diferents i que han emigrat amb projectes diferents. Donada la falta de regulació en aquest sector, fins fa relativament poc, la seva situació depèn de les característiques particulars de qui les contracta. Tot i que en general aquestes treballadores manifesten queixen en relació a la jornada laboral o les tasques assignades, també existeixen casos en què el principal suport econòmic, jurídic o afectiu prové precisament de la família contractadora.

Per a les treballadores autòctones, les dificultats de mobilitat laboral vénen donades per la falta d'experiència laboral a causa de llargs períodes d'inactivitat, associats sempre a la cura, i la poca presència al mercat laboral. A més, no tenen una trajectòria laboral autònoma o independent a la dels seus marits i companys, sinó que actuen com a salari secundari o de suport, i només treballen quan és indispensable econòmicament, o com a mitjà de perllongament del seu rol de cuidadores quan la cura dels propis fills acaba amb l'emancipació d'aquests.

7.3. Les diferències per raó de gènere. La distribució del temps al llarg de la trajectòria laboral

---

A través de l'anàlisi de la informació obtinguda en les biografies laborals, és possible estudiar com s'estructuren les diferències de gènere ja identificades al capítol sisè, de manera més incisiva. Al quart i cinquè capítol s'ha detallat com la qualitat i la quantitat del temps de dedicació a l'ocupació és un factor que condiciona les trajectòries laborals de la població, i en concret pel cas que ens ocupa de la població immigrant en la mesura que disposen d'un menor accés als recursos de conciliació. Seguint aquest argument, el present capítol vol estudiar la distribució del temps al llarg de la trajectòria com a element que limita o possibilita la mobilitat laboral, tenint present que tal i com es planteja aquesta premissa té un fort component de gènere. Així, es pretén donar resposta a la **Hipòtesi General 5** que relaciona la desigualtat de gènere, la mobilitat laboral i el temps de la següent manera *“les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones”*, i especificant que:

- A. Donat l'esquema de gènere que atorga a homes i dones responsabilitats de cura i ocupació diferents, el menor suport a la conciliació condiciona la mobilitat de les dones, més que la dels homes, en la mesura que elles disposen de menor temps de disponibilitat vers l'ocupació.
- B. El menor grau de suport a la conciliació frena la mobilitat laboral de les dones immigrades.
- C. La conciliació entre ocupació i família és un element explicatiu de la mobilitat laboral femenina, i en conseqüència de les trajectòries laborals de les dones immigrants a Espanya.

Tal i com ja han mostrat estudis anteriors (Rendall *et. al.* 2008, Cobb-Clark i Conolly 2001) les dones immigrants presenten taxes de participació laboral més baixes que els seus homòlegs masculins, i els seus resultats, en termes d'accés a nivells salarials o posicions laborals superiors, són menors. Algunes autores han explicat aquesta desigualtat en funció de la intersecció de la seva triple condició de dones, immigrants i de classe treballadora (Morokvasic 1984, 1993; King 1988, Nyakabwa i Harvey 1990, Parella 2003). Des d'aquesta òptica, la mobilitat laboral de les dones treballadores immigrants s'ha d'analitzar com un procés que té lloc dins un context estructural determinat, definit dins el marc de la globalització i les dinàmiques migratòries associades, les polítiques migratòries i les regulacions del mercat de treball. Dins aquests paràmetres es delimiten i conformen diferents patrons de mobilitat, on la posició laboral de la dona immigrant es veu afectada per les limitacions que imposa una estructura segmentada del mercat de treball. La seva condició com a dona les ubica en posicions sexualment segregades, i en tant que immigrants econòmiques, en comparació a la dona autòctona, es troben majoritàriament situades en els estrats més baixos de l'estructura ocupacional.

Aquesta tesi doctoral parteix d'aquestes constatacions i vol anar més enllà, en primer lloc a través de l'estudi longitudinal com ja s'ha repetit en nombroses ocasions, i en segon lloc a través de l'adaptació d'una perspectiva a mig camí entre l'agència i l'estructura, o com ho ha definit Settersten (1999) "*l'agència dins l'estructura*". Per això, partint d'un esquema de segmentació laboral s'estudien les limitacions que aquesta estructura imposa a la mobilitat laboral per una banda, i per l'altra les diferents estratègies que els individus poden posar en marxa. En concret, per tal d'entendre les diferències de gènere en els diferents patrons de trajectòries laborals identificats no només s'atén a l'origen nacional sinó també les relacions entre els temps de la vida quotidiana, i en aquest sentit s'estudien les relacions entre el temps de treball productiu i el temps de treball reproductiu.

Per tal de fer-ho possible, la distribució del temps de treball productiu i reproductiu al llarg de la trajectòria laboral s'evidencia a través dels recursos a la conciliació entre ocupació i família i l'accés als mateixos. Tal i com s'ha posat de manifest en els capítols segon i tercer, en la majoria d'estudis sobre mercat laboral i pautes d'activitat s'ha tendit a utilitzar una perspectiva d'anàlisi individual per entendre el comportament dels treballadors, mentre que la variable gènere, com a variable estructural que configura la posició de les dones i els homes en el mercat de treball, és escassament present a nivell analític. Això no vol dir que s'hagi ignorat per complet, però s'ha atès al gènere com a element argumentatiu i bàsicament en estudis centrats en l'activitat laboral femenina, rarament el gènere s'ha pres en consideració quan s'analitzen les pautes de participació laboral masculina. D'aquesta manera, per exemple, se sol argumentar que la dèbil posició que ocupen les dones en el mercat laboral s'explica pel rol que tenen en l'esfera domèstica, però mai s'utilitza aquest argument a la inversa per explicar les pautes laborals masculines de plena disponibilitat (Torns 2005).

La present investigació comença amb l'estudi de les trajectòries de treballadors immigrants com a element per entendre la seva integració laboral, tanmateix atenent a les trajectòries desiguals d'homes i dones es pretén partir d'una perspectiva analítica de gènere, i per això cal superar el marc individual i atendre els processos d'interacció entre esferes que condicionen la participació laboral. En aquest sentit, el què es té en compte és la interacció entre l'espai domèstic-familiar i l'espai ocupacional que configuren la disponibilitat i el temps de dedicació a la trajectòria laboral. Aquesta perspectiva subratlla el compromís teòric i empíric de la present tesi doctoral de profunditzar en els elements que condicionen i modelen les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, i les diferents estratègies que els individus poden posar en marxa dins d'aquesta estructura.

Aquest capítol vol precisar la percepció de dificultats en la conciliació i els efectes del temps de treball reproductiu sobre les trajectòries d'homes i dones, així es comparen diferents grups de treballadors autòctons i immigrants partint de la classificació de trajectòries de mobilitat identificada en el capítol sisè.

Taula 7.6. Estratègies de conciliació i mobilitat laboral en les diferents trajectòries estudiades

Trajectòries	Estratègies de conciliació	Resultats en la mobilitat laboral
Estables	Inversió forta inicial en l'ocupació. Dedicació exclusiva a l'ocupació. Externalització i mercantilització de la cura.	Possibilitat de creació de xarxa personal relacionada amb l'ocupació. Accés a la formació contínua, i nova formació post-emigració.
Mobilitat Alta dilatada	Diferències de gènere. Reproducció discursos simbòlics sobre la distribució de tasques. Doble presència femenina. Externalització cura. Xarxa familiar.	Augment hores de disponibilitat vers l'ocupació. Accés a formació contínua. Limitació mobilitat dones immigrants. Clara relació mobilitat/estratègies de conciliació. Sostre de vidre.
Mobilitat Mitjana-Baixa	Diferències autòctons/immigrants. Necessitat doble sou a la llar. Repartició tasques familiars. Germans grans.	Possibilitat doble sou familiar. Llargues jornades de treball. Major influència del factor "sector de treball" i "política migratòria". Decisions existencials projecte migratori (segona generació).
d'Inseguretat Laboral	Doble presència femenina i contractació a baix cost.	Dificultats que suposa la millora de les condicions laborals (falta de temps per formació). Combinació de rol laboral i rol familiar per entendre la seva posició laboral. Decisions existencials projecte migratori (millora oportunitats fills).
Precàries	Doble presència femenina. Informalitat com a recurs de conciliació (fills al lloc de treball).	La influència de la variable "sector d'activitat" és molt més elevada. Dificultats en la mobilitat imposades per les responsabilitats de cura transnacionals. Decisions existencials. Decisions existencials projecte migratori (millora oportunitats fills).

Les diferències en la percepció de les tasques domèstiques i la disponibilitat vers l'ocupació explica bona part de les diferències en la mobilitat entre homes i dones al llarg de les seves trajectòries, però també les diferències dins el propi col·lectiu masculí i femení. És a dir, des d'aquesta òptica és possible explicar una part del procés d'integració laboral, i en concret tot allò que fa referència a les estratègies de permanència i formació dins el propi mercat de treball. Com es veurà en les línies posteriors, la disponibilitat vers l'ocupació ve marcada no només per la percepció del temps que s'hi destina, sinó també per les facilitats d'accés a recursos de conciliació entre les tasques productives i reproductives. Aquesta tesi doctoral no entra a conèixer quines estratègies i recursos de conciliació concrets es duen a terme, sinó de manera global com el grau d'accés a aquests implica trajectòries de mobilitat diferent.

Un dels elements que s'han detectat al llarg de les entrevistes és que les diferents trajectòries de mobilitat identificades es corresponen amb elements diferents respecte els recursos de conciliació de temps, i la percepció de la disponibilitat vers l'ocupació. Els resultats obtinguts apunten a una combinació de factors que tenen a veure amb el rol laboral i familiar de les persones immigrants per entendre la seva disponibilitat vers l'ocupació, i com aquesta implica estratègies de mobilitat diferent. A més a més, cal tenir

present que aquests factors estan integrats en el context d'un sistema social i econòmic centrat en la producció i d'un Estat del benestar, com l'espanyol, amb un escàs i insuficient desenvolupament de serveis per a les famílies (Brullet i Parella 2005).

7.3.1. Els homes de les trajectòries estables Projectes migratoris expressius i total disponibilitat vers l'ocupació

En primer lloc, pel què fa els homes amb trajectòries de mobilitat estables, un dels aspectes que tant els professionals autòctons com immigrants identifiquen en el seu discurs és la presència física a l'empresa, la disponibilitat absoluta a l'ocupació. La importància del temps de dedicació a l'ocupació a l'hora de dissenyar el projecte professional de les persones entrevistades, dedicant-s'hi a consciència, és un aspecte que apareix freqüentment. De fet, els significats atribuïts a l'ocupació i el temps que s'hi destina s'evidencia de dues maneres diferents, en primer lloc a través del significat expressiu de la seva trajectòria laboral i la identificació subjectiva amb la professió, i en segon lloc en contraposició al temps dedicat al treball reproductiu. En definitiva, a partir de les entrevistes es fa palès que la disponibilitat vers l'ocupació d'aquests treballadors té vincles directes amb els imaginaris simbòlics construïts al voltant de l'escala laboral i la socialització diferenciada de gènere.

Seguint aquest fil, la disponibilitat absoluta vers l'ocupació és resultat d'una construcció protagonista de la trajectòria laboral i la professió que són símbols d'identitat de grup. En aquest sentit, no s'observen diferències en la percepció subjectiva segons l'origen nacional, sinó que és una qüestió d'estatus ocupacional, i viuen de manera similar la seva disponibilitat cap a la feina, en la qual se senten imprescindibles. Aquests aspectes estan presents en els discursos narratius d'en Joan i d'en Manuel:

«No podran dir mai que jo he agafat una baixa, que només vaig agafar-me tres dies el dia que va néixer el nano, però és que per mi la meva feina és un servei, jo treballo per servir, per donar a la societat un millor demà. No sé, alguns et diran que treballo molt, com la meva dona o la meva sogra sobretot, i certament treballo molt, però jo he nascut per això, i tinc la gran sort que m'apassiona la meva feina» (I2 MnCH)

«¿Creus que et trobaven a faltar a casa? Bé, quan els nanos eren més petits va haver-hi una època en què jo treballo molt, molt, i els veia poc és cert, tot i que jo sempre he pensat que el temps en família no és una cosa de quantitat sinó de qualitat, quan estava amb els meus fills i la meva dona "estava amb els meus fills i la meva dona", vull dir que en aquells moments, per breus que fossin, no sabia de ningú més ni estava pendent de res més, i no sé mai he sentit dir el meu fill que no vol que treballi tant, perquè el meu fill sap que quan hi sóc "hi sóc". Bé, a la vida tot tot no pot ser, nosaltres vam decidir distribuir-ho així, jo treballaria i la meva dona s'ocuparia més de la llar, i ens va molt bé.

Ella ho fa molt millor que jo, jo no ho faria millor” **Com s’ho fa ella per ocupar-se de la casa i els fills?** Ella treballa només de matins, i tenim l’ajuda de l’Antonia [persona contractada de manera informal] i de la meva sogra» (I2 MnCH)

«Sí, ella se ocupa de estas cosas [cura fills] ehhh... en parte porque su horario laboral es totalmente flexible, ella se organiza la jornada como ella quiere y le resulta más fácil y... **¿tú no podrías tener un horario flexible?** No, a mi me sería imposible, yo tengo que estar siempre pendiente de mis pacientes, de la investigación en el hospital, del trabajo que es constante... No, realmente a mí, por el tipo de trabajo que hago, me resulta imposible, además si pasa cualquier urgencia yo tengo que estar siempre disponible por lo que pueda suceder. **¿Entonces, cómo lo hace tu mujer?** Bueno, ella como te decía se organiza alrededor de los niños, y ya se distribuye sus pacientes en función del día que ellos van a la piscina o a música, y cuando no puede ser tenemos a una asistenta, **¿Cómo la conocisteis [la asistenta]?** Mmmmh... es una inmigrante... ehhh... no lo sé muy bien porque de eso se encarga mi mujer, creo que es de... no sé, es latinoamericana seguro, pero no sé decirte exactamente de qué país, creo que... ay no sé, ahora no sé, pero la conocimos... creo que unos amigos, que ya trabaja para unos amigos» (I1 MnCH)

En aquest sentit, els treballadors amb trajectòries estables tenen una total disponibilitat vers l’ocupació, tant si tenen càrregues familiars com si no, i aquesta disponibilitat se sustenta en una distribució tradicional dels temps de treball productiu i reproductiu entre els membres del nucli familiar. A més s’observa la construcció d’una mena de discurs “*d’autoengany*”, en la mesura que veuen en les seves parelles millors condicions laborals i de vida per tal de conciliar temps d’ocupació i família, però és “*autoengany*” perquè elles han elaborat la seva trajectòria laboral tenint present en primer lloc les càrregues familiars i de cura, mentre que per a ells ha estat el contrari, el protagonisme de la trajectòria laboral sobre la trajectòria familiar és una característica compartida en els casos entrevistats d’aquest primer perfil, i que és possible entendre sota el prisma del seu rol com a sustentador principal. De nou les paraules d’en Manuel i en Joan són molt il·lustratives:

«Ella es autónoma y entonces tiene mejores facilidades que yo para gestionar su rutina laboral y poder ir a recoger a los niños, y estar por la casa, pero porque ella tiene un tipo de trabajo que se lo permite, yo tengo un horario y una profesión que lo hace más complicado» (I1 MmCH)

«Sí, vam decidir distribuir-nos-ho així, perquè ella pel tipus de feina que té ho tenia més fàcil, primer perquè al principi ella [que és mestra] no podia treballar en una escola perquè no parlava català, i llavors quan ja tenia el nivell D que és el necessari per entrar per fer substitucions a les escoles públiques de la Generalitat, bé llavors com que tenia jornades laborals partides, o intermitents fins que no va tenir la plaça i clar, ho tenia més fàcil per poder anar a recollir el nano quan sortia de l’escola, o anar-lo a buscar si es posava malalt. També que ja saps, al treballar en una escola el seu horari és més compatible amb el *cole* dels nens, i després durant les vacances ella no treballa ni juliol ni agost, amb lo qual doncs sempre li és més fàcil. I així ha anat sempre»(I2 MnCH)

Tanmateix això no vol dir que no disposin de temps per a altres formes de treball no remunerat, però que es caracteritzen per tenir una relació directa amb l'ocupació. Així, tant els homes autòctons com els immigrants entrevistats han realitzat al llarg de la seva trajectòria estades professionals no remunerades, voluntariats o participació puntual en activitats laborals no remunerades. Aquestes activitats les valoren molt positivament per l'acumulació de recursos formatius, i per tant en la inversió vers una futura mobilitat laboral. Els casos d'en Said, en Manuel i en Miquel ho exemplifiquen:

«Hice una pasantía en el Hospital de Bellvitge, no era remunerado claro pero intentaba sacar horas para dedicar a esa formación, porque era eso básicamente formación, y así es como conseguí conocer al Doctor Patillo, que fue con quien empecé a trabajar en la clínica privada» (I3 MmNCH)

« ¿Has trabajado como médico voluntario, o has realizado alguna actividad laboral no remunerada? Sí, sobretodo de más joven, allá en la Argentina, acá... acá sin remunerar no, pero he hecho trabajos por muy poco dinero, como becario al principio, por lo que te comentaba antes de la formación» (I1 MmCH)

«Jo... jo és que no em sé estar sense treballar, tot el què faig com a delegat sindical clar no és remunerat lògicament, però jo considero que és una aportació a la meva professió i a la situació de molts companys i companyes, i en aquest sentit... mmmh... diguéssim que certament no ho cobro amb diners però sí amb espècies, perquè sé que la nostra lluita contribueix a la millora de la professió mèdica, i no només de les condicions de treball sinó de la qualitat del servei que donem, i per tant del benestar que es genera» (I4 MnNCH)

7.3.2. Homes i dones amb mobilitat alta dilatada La percepció de la conciliació i les diferències de gènere

---

En segon lloc, pel què fa als treballadors i treballadores amb trajectòries de mobilitat alta dilatada en el temps, les estratègies de conciliació entre les famílies immigrants són variades, però tenen un fort component de classe i gènere. És a dir, en la majoria dels casos identificats és la dona qui s'ocupa de la gestió del treball reproductiu, però aquelles amb majors recursos econòmics són les que poden disposar de major temps per a l'ocupació, experimentant també major mobilitat laboral. En general cal entendre les diferències entre trajectòries d'homes i dones immigrants estudiades en aquesta treball en base a la interrelació de factors com la rellevància del primer sector d'inserció, del nivell de qualificació, del tipus de projecte migratori, de la classe familiar d'origen, el país d'origen, les expectatives laborals, la valoració subjectiva del treball de cura i la disponibilitat vers l'ocupació. Per aquest segon perfil de trajectòries aquest darrer element és important per entendre els aspectes més subjectius de la dedicació a l'ocupació entre homes i dones en general, però sobretot entre el col·lectiu de dones autòctones i immigrants.

De fet, si bé les estratègies de conciliació entre ocupació i família apareixen sovint quan es pregunta sobre la mobilitat laboral a les dones entrevistades, la percepció de la cura varia en funció de l'origen i marca expectatives laborals diferents. Per a les dones autòctones les càrregues familiars són part del “*puzzle*” que elles identifiquen en la seva vida diària i disposen de varis recursos com la xarxa familiar, la distribució de càrregues dins de la llar (tot i que elles n'assumeixen la gestió), la contractació formal o informal d'altres persones, l'accés a recursos públics i privats durant les hores i els períodes no escolars, etc. En canvi per a les dones immigrants, tot i poder disposar de certs recursos, les percepcions sobre el temps de cura i el temps d'ocupació entren en conflicte. Les dones immigrants de classe amb estudis universitaris i projectes migratoris expressius solen trobar-se en situacions polaritzades: per una banda, desitgen desenvolupar la seva carrera amb èxit, però per l'altra se senten culpables deixant els fills amb altres dones (sovint també immigrants) en qui no confien, fet que les porta a rebutjar oportunitats de mobilitat ascendent. Per a les dones autòctones aquesta culpabilitat és menor, en la mesura que disposen de xarxes familiar, que també consideren entorns educatius i afectius pels fills. En general, les situacions de doble presència són comunes entre les dones amb càrregues familiars, sovint imposant nombroses incompatibilitats de temps. Així ho il·lustren les narracions de la Marta, treballadora autòctona amb dues filles, i l'Ana, treballadora immigrant amb un fill, amb constants situacions de doble presència al llarg de la seva jornada laboral, tanmateix la primera disposa de majors recursos a la conciliació, no només per l'accés a la xarxa familiar sinó per l'ús de serveis privats de contingut educatiu.

«aviam... això és complicat, normalment com que el meu marit necessita tant temps per estar 100% concentrat amb el tema de la investigació i jo puc tenir un horari més flexible doncs habitualment hi vaig jo, jo les vaig a buscar i les porto al matí a l'escola, però vaja certament les meves filles són les reines de les extraescolars, cada dia en fa una perquè jo fins les sis o les sis i mitja no puc plegar, a vegades pobretes m'esperen a la porta [riures] ja procuro que no sigui així, però és que les monitores a les 6 i mitja pleguen! [riures] jo les entenc eh, no aviam no passa molt sovint però alguna vegada ha estat una odissea.» (I10 FnCH)

«està clar que no he deixat de fer res per elles, també és cert que he sigut mare de gran, i en part és perquè he fet moltes coses, incloent el màster a l'estranger i després la tesi... que no sé, no ho hagués pogut... o no m'hagués estat tan fàcil, ¿no? Mira ha anat així, lògicament estic molt contenta de ser mare, i tinc molta ajuda de l'àvia i del meu marit amb qui ens dividim tot, però vaja que això no treu que sovint m'hagin d'esperar a la porta de l'escola o de l'esplai» (I10 FnCH)

«sí sí mi hijo es mi vida mi motivo de ser mi todo, y cuando tengo poco tiempo de estar con él me siento muy mal, es difícil ser una buena madre, yo a veces me pregunto ¿mi madre fue buena madre? Y sí, lo fue y lo es, la mejor madre que puedo pedir, y el porqué es simple, mi madre siempre está cuando se la necesita, mi madre es la piedra angular de la familia, es el soporte y mi sostén. Así que yo quiero que mi hijo tenga todo ese soporte para que pueda crecer feliz, y ser una persona adulta capaz de aportar y respetar» (I9 FmCH)

«yo lo pasaba muy mal, estaba trabajando y constantemente pendiente del teléfono, por si la canguro me llamaba por si... no sé, por cualquier cosa que pudiera suceder, ¿sabes? En parte por eso reagrupé a mi madre, y por ahora ella está bien, algún día necesitará que cuidemos de ella, pero ella ha cuidado de todos nosotros, así que será un placer también» (I9 FmCH)

«Mi motivo principal de vida es ahora mi hijo, porque fue un niño muy esperado, y ya... todo lo demás es secundario, no quiero no poder verlo porque tengo que estudiar, o porque tengo que estar más horas en la oficina... no, no quiero ni me gustaría. Por ahora estoy bien, y ya te dijo porque mi hijo es lo primero» (I9 FmCH)

Les dones sense càrregues familiars expressen en les seves narracions la consciència de les responsabilitats de cura familiar, i reconeixen el seu temps laboral i la seva dedicació vers l'ocupació com una de les conseqüències de la inexistència de tasques de cura. En altres paraules, les dones sense càrregues tenen present la construcció que fan de la seva trajectòria laboral del temps del que han disposat, posant l'absència de tasques reproductives com un element central en aquesta construcció. Aquest fet no es dona en els discursos dels homes, que orienten la seva trajectòria professional com l'element central de la seva jornada diària, dedicades a uns llocs de treball on sovint s'hi senten imprescindibles. Així ho il·lustren els casos contraris de la Maria i en Xavier, i de l'Anaïs i n'Ahmed.

En primer lloc, pels dos primers, tots dos d'origen autòcton i sense càrregues familiar, les seves trajectòries han estat llargues i la mobilitat laboral ha arribat al cap de molts anys de permanència al mercat i fruit d'unes estratègies individuals de formació que reconeixen haver assolit amb molt d'esforç personal. Tanmateix, la Maria esmenta en repetides ocasions la seva percepció de "persona amb sort" per haver pogut dedicar el temps necessari a la formació i el seu lloc de treball en una empresa multinacional *gràcies* a l'absència de tasques reproductives, i la seva vida familiar còmoda a casa els seus pares. En Xavier reconeix les llargues jornades de treball i dedicació al seu lloc de treball com a resultat d'una decisió racional amb valoració dels costos d'oportunitats.

«amb el temps he pogut tenir una molt bona consideració a l'empresa, i ningú m'ha regalat res, jo he fet tot lo que he pogut i li he posat moltes hores: mil cursos a la vegada, hores i hores al despatx resolent els problemes... diguéssim que això m'ho mereixo, i clar no hagués estat possible sense viure a casa els meus pares, no perquè no fes res, però amb tots els cursos, els dies que hi havia coses a solucionar a l'empresa, imagina't si hagués tingut *crios* i tot... no, no hagués pogut» (I12FnNCH)

«sempre a la fàbrica vaig fer moltes hores, quan tothom marxava jo encara em quedava fins al vespre i molts cops ben entrada la nit, perquè senzillament hi havia molta feina» (I8MnNCH)

«Li vaig dedicar moltes hores a la fàbrica, no només perquè era un projecte meu i abans del meu pare, però era una professió que ho requeria, allò sense hores i hores no hagués tirat. Clar que vaig perdre'm moltes coses, entre elles el fracàs, bé, el fet que no anés bé

el meu primer matrimoni, però va ser perquè no havia de ser. Vaig triar, molt conscientment, l'empresa i el negoci, i les decisions porten una sèrie de conseqüències que un també tria al triar» (I8MnNCH)

En segon lloc, els casos de l'Anaïs i n'Ahmed, tots dos també sense càrregues familiars, els seus projectes migratoris tenen una motivació clara, que és el desenvolupament d'una professió amb èxit. Per a tots dos, l'emigració suposa una primera ruptura econòmica que els fa iniciar la seva trajectòria laboral en llocs de treball no qualificats, i on la formació post-emigració explica part del seu procés de mobilitat. No obstant, l'Anaïs valora una segona ruptura en el cas de la cura dels seus pares, és a dir es planteja aturar la seva carrera si fos necessari tornar al seu país d'origen per fer-se càrrec dels seus pares ancians. El discurs de n'Ahmed conté elusions constants a la contínua superació professional, que vertebra la seva trajectòria de vida.

«Me planteo volver si mis padres lo precisan, porque ya están mayores, y por ahora gracias a dios están bien, pero van a hacerse mayores, y yo soy hija única. Sí, volvería a Chile a empezar de cero pero para cuidar de mis papás. Es deber de una hija» (I11FmNCH)

«está mi hermana y mis hermanos que viven en Marruecos, yo voy a verlos pero no puedo cambiar otra vez, aquí tengo una profesión, que me ha supuesto mucho esfuerzo, y mi vida está aquí. Además ahora he empezado con la asociación marroquí, y esto es algo que considero importante en mi vida y las vidas de los marroquíes que han emigrado con otras condiciones» (I7MmNCH)

Entre els homes amb càrregues familiars, com és el cas d'en Lluís i en Pavel, la seva trajectòria laboral està marcada pel rol laboral que s'atribueixen socialment. En Pavel és plenament conscient que la seva estratègia de "re-professionalització", a la que s'ha fet referència en el punt 7.2.2, és fruit de la dedicació exclusiva a l'ocupació i la formació en el lloc de treball. En Lluís ha tingut una trajectòria laboral marcada per aquesta mateixa exclusivitat, i la dedicació exclusiva de la seva dona a la cura familiar. Així doncs, el temps de dedicació a l'ocupació és de nou un element important a l'hora d'entendre la mobilitat d'aquests casos.

7.3.3. Els homes amb trajectòries de mobilitat mitjana-baixa **Famílies immigrants i conciliació dels temps: "de la necessitat virtut"**

En tercer lloc, entre els treballadors amb trajectòries de mobilitat mitjana-baixa, una de les característiques més destacables de la percepció del temps i l'ocupació, per part dels homes immigrants amb càrregues familiars dins d'aquest grup, és la valoració de la necessitat d'entrar a l'esfera domèstic-familiar per tal que la dona pugui maximitzar els guanys del temps productiu. Aquesta percepció es diferencia dels homes

autòctons, que centren el seu temps en el treball productiu fins el punt que l'atur és un moment de decaiguda personal per "l'avorriment i l'excessiu temps sense fer res".

En primer lloc, l'entrevistat immigrant amb fills a càrrec, el cas d'en Leandro, explica amb detall les estratègies de conciliació quan se li pregunta per la distribució entre el temps familiar i el temps productiu, però tanmateix això no vol dir que se superi l'imaginari tradicional que atribueix a l'home el rol de cap de família i a la dona el rol de mestressa de casa, sinó que la situació excepcional fruit de l'emigració porta a desenvolupar estratègies específiques per aquesta situació que es viu com a temporal i "anormal".

«Nos organizamos bien, como podemos pero yo creo que bien porque ya nos hemos montado los horarios para que cuando no esté ella esté yo y al revés cuando no estoy yo esté ella. Mira cada día va la cosa así ella se levanta a las 5 de la mañana y se va para limpiar y yo me levanto a las siete para despertar los chiquillos y llevarles a la escuela, mi mujer por la mañana antes de irse ya les ha dejado hecho el desayuno de la media mañana y yo me encargo del desayuno en casa. Entonces les acompaño al cole y me voy a la empresa que entro a las 9 pero el jefe me dijo que podía entrar diez minutos más tarde por lo de los niños, y luego los recupero a la hora de comer. Yo como en el trabajo, mi mujer me prepara la comida por las noches junto cuando hace la cena, así que casi siempre como lo mismo que cené el día anterior. Ella los va a buscar a la una en el colegio, porque sale a las 12 de limpiar, como trabaja en una casa cerca del piso suele ir primero a casa pone los macarrones al fuego o lo que sea y así cuando vuelve con los niños comen. A las 2 mi mujer entra en la otra casa, y los niños se quedan en la casa y van solos a las 3, también vuelven solos a las 5 pero yo salgo a las seis y pronto llego a casa así estoy con ellos para hacer los deberes y hago las camas» (I13 MmCH)

Tot i aquesta aparent equitat, és fruit de situacions econòmiques i laborals que el mateix Leandro reconeix com a excepcionals, i de fet expressa la seva "frustració" respecte el seu rol social atribuït per la seva impossibilitat de donar-li a la seva dona "el què es mereix: poder-se quedar a casa i treballar per la família". Així, la reproducció dels imaginaris socials tradicionals de gènere són presents en tot moment, malgrat la pràctica quotidiana pogués dur a pensar el contrari:

«No es que yo sea muy apañado con todo, pero mi mujer tiene mucho trabajo, y qué más quisiera yo que se pudiera quedar en la casa, pero con mi sueldo sólo no podríamos y ella con su trabajo gana una plata que nos va muy bien, así que no me queda más remedio que aprenderme con lo de las camas y los desayunos. » (I13MmCH)

A més a més, l'accés a recursos de conciliació, especialment els caps de setmana en què els dos treballen, és complicat per aquest matrimoni, que no disposen de xarxa familiar directe i desconeixen altres alternatives de serveis públics. Sovint ha de recórrer als germans cuidadors (el germà gran, menor, es fa càrrec del petit) o de la xarxa comunitària, una opció però que en Leandro reconeix "fer sentir" malament a la seva dona, així de nou apareix el sentiment de culpa entre dones immigrants al que ja s'ha fet referència pel perfil de trajectòries anterior.

«Ella llega a casa sobre las 8 y ya se pone a cocinar. Y así todos los días. Los fines de semana a veces yo trabajo y a veces ella también, y pues los niños o se quedan solos o a veces pues hay una familia colombiana que conocemos que a veces los llevan con ellos, pero a mi mujer no le acaba de gustar, por lo de no molestar, ya tu sabes que es mejor no molestar y estar bien con todo el mundo, y mi mujer no se siente bien dejando los niños con otras mujeres y otras familias» (I13MmCH)

Per altra banda, el pes simbòlic i cultural de l'imaginari tradicional de "*l'home guanyador del pa*" s'evidencia quan desapareix el treball remunerat de la vida quotidiana dels homes, que structuren llargament el seu temps en funció de les hores dedicades a l'ocupació. Aquesta evidència és especialment destacable pel cas dels homes autòctons, que accedeixen a prestacions per desocupació. Les situacions d'atur són exemples del desconcert que genera l'absència d'ocupació, però a més es produeix una pèrdua de la identitat social i el rol de sustentador familiar que orienta el projecte laboral. El cas d'en Pol, pintor en una empresa mitjana, així ho evidencia:

«**Quan temps vas estar a l'atur?** Pues 4 o 5 mesos, tenia casi 2 anys però no podia aguantar, al principi em dia "venga va així podré fer coses que sempre he volgut" i la meua dona em deia "pren-t'ho amb calma", i jo pensava que sí no?, i vaig estar pues fent coses de la casa, com arreglar una cosa del bany, vaig treure la banyera i vaig fer una dutxa, i clar vaig aprofitar que estava al paro i m'ho vaig fer tot jo, i també vaig pintar l'habitació del nano... però que això en unes setmanes ho tenia tot, perquè no tenia res més a fer al dia. Així que al final vaig tornar a treballar ràpid, em vaig posar com a autònom primer i vaig anar fent, fins que em van tornar a contractar a l'empresa primer com a autònom, bueno això de que a la pràctica només treballava per a ells, i al final pues em van poder tornar a fer el contracte, però que jo seguia fent pel meu compte, ells ja ho sabien perquè amb lo que em pagaven ja els hi semblava bé» (I13 MnCH)

Un fet que diferencia les trajectòries dels entrevistats amb càrregues familiars de diferents orígens rau en la necessitat econòmica i la falta d'accés a recursos de conciliació, pels treballadors autòctons la responsabilitat de les tasques familiars és secundària i bàsicament es presenta com una responsabilitat econòmica (aportar diners pel benestar familiar), mentre que reconeixen disposar d'àvies cuidadores i recursos privats o semipúblics (com activitats extraescolars, colònies o centres per a la infància) de manera suplementària a la responsable principal, l'esposa i mare de la família. Pels treballadors immigrants, la necessitat de disposar de dos sous dins la unitat familiar i l'absència de xarxa familiar condueix els homes a entrar dins l'esfera privada, però en la justificació de la necessitat econòmica.

Un altre aspecte important i diferenciador de les expectatives laborals de tots dos col·lectius rau en el projecte migratori que emprenen els homes immigrants, en el què la presa de "decisiones existencials" juga un paper essencial per entendre la vivència de la mobilitat laboral al país d'acollida. En altres paraules, molt sovint l'emigració es produeix en el moment en què els deutes familiars, o la situació econòmica al país d'origen és insostenible, però sempre amb la voluntat de "donar un futur millor als fills". Així, l'orientació cap a la segona generació és una constant al llarg de les trajectòries estudiades, i l'acceptació

de condicions precàries de treball, o la renúncia a l'exercici de la professió anterior (pels casos que ens serveixen d'exemple, en Leandro era fuster i en Nader economista) es fa sempre sota la convicció que els fills tindran un futur millor, gràcies al seu esforç actual. Aquesta percepció apareix de manera constant en les narracions dels casos estudiats, i allibera de moltes situacions de "frustració" professional o personal. Per exemple, com ja s'ha mostrat, el cas d'en Leandro qui es veu "*obligat*" a compartir tasques de l'espai domèstic i familiar a parts iguals amb la seva dona, viu aquesta situació com a "*anormal*" però justificada en el fet que els seus dos són necessaris per garantir l'educació i el benestar dels fills. El mateix ocorre en el cas d'en Nader, qui mai exerceix com a economista però el satisfà la seva ocupació actual, com a personal de reparacions en un gimnàs, ja que és una feina que li aporta una quantitat de diners suficient per cobrir l'educació dels fills al país d'origen. A més, durant el temps en què només accedeix a feines temporals en el sector de la construcció, mal remunerades i baixes condicions de seguretat manté l'objectiu d'aportar remeses econòmiques al fills com la justificació del seu projecte migratori.

7.3.4. Dones amb trajectòries precàries i d'inseguretat laboral Itineraris laborals marcats per una forta orientació cap a la cura

---

Finalment per a les dones de les trajectòries d'inseguretat i trajectòries precàries, en la línia del que ja han conclòs estudis anteriors, la seva condició triple de "*dones*", "*immigrants*", i "*de classe treballadora*" les situa en una de les posicions més dèbils de l'escala ocupacional (Parella 2003). Aquesta posició explica, també, la seves majors dificultats a l'hora de gestionar el seu temps diari, entre l'ocupació i les responsabilitats familiars.

En general, els factors que influeixen en la seva mobilitat laboral tenen a veure tant amb l'esfera productiva i el rol laboral que desenvolupen, com l'estructura familiar i el seu paper com a mares, o els projectes migratoris (distingint entre aquelles que han estat reapropades pels marits i aquelles que han iniciat un projecte pioner). No obstant, i per l'interès d'aquest punt, una de les característiques rellevants de la mobilitat d'aquestes dones té a veure amb els anomenats "*autoesquemes de gènere*", que marquen pautes d'actitud i comportament. Aquesta pauta és comuna entre dones autòctones i immigrants, però els recursos de què disposen unes i altres marquen les diferències en la conciliació dels temps. En general, el treball de cura és una de les principals causes de sortida del mercat laboral entre les dones entrevistades per a aquests perfils. En aquest sentit, la socialització diferencial de gènere les situa sota la responsabilitat, individualment adquirida, de les càrregues de cura i són referents principals de la llar-família. Pel cas de les dones autòctones, la seva sortida del mercat laboral coincideix amb la necessitat de conciliar dins la llar les tasques de cura i d'ocupació. Tanmateix, cal tenir en compte la classe social per explicar les sortides i entrades del mercat laboral de les dones entrevistades. Bàsicament, perquè les necessitats econòmiques i

les condicions materials de vida marquen el moment de retorn al mercat de treball, sent les dones de classe treballadora les que menys temps d'absència es poden permetre. Així es posa de manifest quan es comparen les trajectòries entre dones autòctones i immigrants. Investigacions anteriors ja han posat de manifest com el gènere i la classe són qüestions elementals per entendre com es produeix la gestió quotidiana de la cura (Castelló 2011), fet que apareix de manera constant en les entrevistes realitzades pel present treball. Així, per exemple, el cas de la Milena, immigrant de Romania, i la Laura, dona autòctona de classe treballadora, es diferencien del cas de la Carmen, qui gaudeix de major estabilitat econòmica per decidir quantes hores vol treballar:

«Estuve un año y después vuelve a buscar trabajo, porque aunque mi marido tenía dos trabajos necesitábamos también mi salario, **¿te hubiera gustado quedarte más tiempo cuidando de vuestro hijo?** Sí, claro a todas las mamás, supongo, pero aquí entre el alquiler, el dinero que mandamos a Rumanía, el... los gastos bueno son muchos gastos al final de mes y sí yo tenía que buscar porque... es la situación» (I17FmCH)

«Pues vaig estar quatre anys sense treballar, bueno sense treballar fora del què era la casa clar, perquè t'asseguro que acabava cada dia amb unes *ojeras* que *pa' qué* [riuures], però... bueno haguessin pogut ser més, però ya mira al final com que lo del Joan [marit] es veia a venir jo ja em vaig posar a buscar feina» (I18 FnCH)

«Hasta que mis hijos no fueron mayores que no volví a trabajar, en total pues... casi que unos dieciochos años, o así ahora tendría que contártelo con calma, pero sí todo el tiempo que mis hijos me han necesitado, y ahora estoy trabajando porque ya que mis hijos son mayores pues ya tenía como la necesidad de hacer algo así por mi, pero como te digo tampoco quiero trabajar mucho porque la casa me sigue necesitando... ¡y los nietos!!» (I20 FnNCH)

A més a més, les diferències en funció del nivell socioeconòmic també es troben en la vivència de la sortida i posterior entrada al mercat laboral, mentre les dones immigrants i de classe treballadora viuen el retorn com una necessitat donades les condicions econòmiques de la família, les dones autòctones amb majors nivells adquisitius orienten el retorn com una recuperació de la seva identitat fora de la maternitat i la cura familiar.

«¡Vaya momentazo!, cuando empecé a tener así mi propio dinero, que jamás me faltó nada claro, pero no sé es algo que hacía mucho que no vivía, ¿no?, no sé te pareceré una tonta pero fue como una sensación de total autonomía, de pensar “he sido madre todo este tiempo y me he realizado mucho, me llena mi familia, mis hijos, mi casa, mi marido, ¿sabes? Pero ahora también me demuestro que puedo seguir como reinventándome de nuevo, total un súper lujo” Y a ver de cualquier cosa tampoco hubiera querido trabajar, ya sí con lo de los niños y el comedor es que es maravilloso, voy feliz al trabajo créeme, y mis compañeras me dicen “ay Carmen tu siempre tan contenta” ¿pero como no lo voy a estar? Si tengo todo lo que quiero en la vida, ojo tengo y he tenido claro» (I20 FnNCH)

«Empecé a trabajar cuando murió mi padre en Tánger y mi responsabilidad como hija mayor era enviar y... enviar dinero en mi casa de mi madre, con todos los problemas que ella tenía yo tenía que ayudar, pero claro no sabía dónde ni cómo, no... cuando llegué que estoy aquí en casa de mis suegros y ellos me buscaron el sitio, y empecé así en el supermercado» (I19 FmNCH)

«rápido que tuve que buscar porque como te he dicho hay gastos y además como siempre decimos ahorrar, así que no me podía suponer sin trabajo, y pues eso para trabajar rápido rápido. **¿Des que empezaste a buscar, cuánto tiempo tardaste en encontrar trabajo?** Poco, porque empecé en el bar y luego en la limpieza, y cuando... creo que cuando tienes trabajo más fácil encontrar otro porque conoces a gente y te dicen o si saben de trabajo» (I17 FmCH)

Per altra banda, les diferències entre les dones entrevistades en aquest perfil també es troben en el nombre d'hores, i per tant temps de dedicació a l'ocupació, que estan disposades a treballar a canvi d'una remuneració. No és estrany pensar que les dones immigrants tenen una necessitat major d'ingressos econòmics, però el què és rellevant d'assenyalar és que les estratègies laborals de totes elles estan dirigides a la cura familiar. Per a les dones autòctones la jornada parcial és un recurs de conciliació, mentre que per a les dones immigrants majors ingressos econòmics impliquen una major ajuda a la família en el país d'origen.

«Cuando volví a trabajar pues tampoco quería trabajar muchas horas, porque claro tenía que seguir con la casa, que requiere mucho tiempo entre limpieza, lavadoras, planchas, comidas, camas, y sobretodo mis nietos, con lo cual bueno pues quería trabajar pero unas horitas, y por eso que lo del comedor pues era genial, porque además yo me iba y le dejaba la comida hecha a mi marido, y él cuando regresa se la calienta al microondas y cuando yo llego está haciendo la siesta aún» (I20 FmNCH)

«Normalmente yo estoy por las mañanas, y levanto el niño, el desayuno y al colegio, y por las tardes está mi marido, y así vamos, y luego los fines de semana que trabajamos vamos haciendo, a veces si yo tengo pocas horas viene conmigo al bar, o ya vemos. **¿Si para mejorar esta situación os plantearíais que uno de los dos redujera su jornada laboral, estarías dispuesto a ello?** No, imposible, porque no podría ser con la casa y la hipoteca, el colegio, queremos lo de ahorrar, y los dos mandamos dinero, si no mandamos dinero a lo mejor sí podría yo trabajar menos horas pero claro no puede ser» (I17 FmCH)

Adicionalment, les treballadores immigrants amb fills es troben amb majors dificultats de conciliar ocupació i família. S'han identificat dues estratègies en aquest sentit, la primera ja s'havia observat pel cas de les famílies dels homes de les trajectòries de mobilitat mitjana-baixa, i la segona és una versió de baix cost d'estratègies també trobades en les famílies dels entrevistats amb trajectòries de mobilitat alta i estables. Per una banda, la solució a la incompatibilitat passa per la combinació d'horaris entre els membres de la parella, sent però la dona qui coordina el treball reproductiu i el gestiona. Per altra banda, les solucions de baix cost es basen en la contractació puntual de serveis de cura, sempre dins la

informalitat contractual, i habitualment a noies joves recent immigrades que coneixen en el propi barri o a través de la xarxa comunitària. A més, hi ha una tercera via observada, que ve facilitada per la pròpia informalitat dels llocs de treball, per exemple, en el cas de la Diana, dona immigrant treballadora del servei domèstic, que porta el seu fill al seu lloc de treball les tardes i els caps de setmana.

«Por eso me regresé a las casas, porque cuidando los abuelos puedo llevarme el niño conmigo, y a ellos no les molesta, claro lo pregunté, pero he tenido suerte porque así yo estoy más tranquila, y él más acompañado, imagínate si tuviera que quedarse solo en casa... no, no, eso me ofrece muy buena solución» (I21 FmCH)

El cas de la Milena, exemplifica la incompatibilitat de les llargues jornades de treball dins el nucli familiar, i les solucions de contractació de baix cost:

«Lo malo es que a la tarde acabo a las seis, y hay días a las siete y no puedo estar con mi hijo a la tarde, pero nos hemos hecho un horario con mi marido. Él como está en lo de las reparaciones de edificios empieza como yo antes en la limpieza a las 5 y luego hace otra cosa hasta las cuatro y está con el hijo a la tarde. El problema que tenemos es los fines de semana, yo trabajo en sábado también y hay veces domingo mañana también, y hay veces que él también en alguna obra que le dicen o que sabe, o hace algún arreglo en los vecinos. **¿Cómo lo hacen con su hijo en esos casos?** Depende, o podemos turnar con horarios entre él y yo, o está la chica que es vecina nuestra, es la hija joven de una vecina y es del Ecuador y ella pues le pagamos algo y hace la canguro. **¿No tenéis contrato con ella?** No, porque es poco tiempo y no siempre, temporal, algunas veces» (I17 FmCH)

Els problemes de conciliació entre la vida laboral i familiar són un aspecte recurrent també en les dones autòctones, com és el cas de la Laura (I18 FnCH) i la Luisa (I21 FnCH), qui reben un fort suport de la xarxa familiar, formada exclusivament per dones cuidadores, com tietes i àvies. En aquest sentit, l'absència de l'home és una de les característiques comunes en les estratègies de conciliació de totes elles. Per la seva banda, els casos de la Carmen (I20 FnNCH) i la Montse (I24 FnNCH), que entren al mercat de treball després d'haver-se dedicat de manera exclusiva a la cura dels fills i la llar, presenten trajectòries laborals associades a la cura de manera permanent, accedint a llocs de treball on els serveis manuals a la infància o la dependència és la seva única opció. Així, l'extensió del rol familiar a l'àmbit productiu és un factor que explica part de les seves trajectòries.

Pel cas de les dones immigrants, a més, cal entendre la influència de les restriccions imposades per una estructura ocupacional sexualment segregada, en la que les dones obtenen menors salaris, menor estabilitat i menors oportunitats de promoció que els seus homòlegs masculins. En aquest sentit, i com s'ha posat de relleu anteriorment, els inconvenients, en termes de mobilitat laboral, que implica la condició d'immigrant per a aquestes treballadores és la seva ubicació en els estrats més baixos de l'estructura ocupacional, cobrint aquells espais laborals pitjor remunerats, amb menor prestigi social com és el cas del servei domèstic o les activitats de baixa qualificació en sectors com l'hostaleria o el comerç.

Així, com ja s'ha posat de relleu en altres moments per entendre la mobilitat laboral d'aquestes dones, i de fet de la població immigrant en general, és pertinent situar-se en un punt intermedi entre l'estructura del mercat laboral (i la demanda de treball immigrant) i l'acció i estratègies que els individus poden posar en marxa. Pel cas de les dones amb trajectòries de mobilitat baixa i inexistent, aquestes estratègies tenen a veure amb l'aprenentatge de la llengua, com s'ha vist en el punt 7.2.4 i 7.2.5, el coneixement de l'entorn laboral, que té una relació directe amb el temps de permanència, i la importància de les necessitats econòmiques dels familiars en els països d'origen. En aquest sentit, apareix de nou la importància de les "*decisions existencials*" associades al projecte migratori, i vehiculades a través dels fills. Moltes d'aquestes dones justifiquen la seva precarietat laboral en l'entrega absoluta per a la millora de les oportunitats de vida dels fills. Aquestes decisions modelen les decisions laborals d'aquestes dones, i per tant marquen les ocupacions a les que s'accedeix. Per exemple, el cas de la Diana (I17 FmCH), que accepta llocs de treball com a cuidadora informal en el règim de la llar, tenint opcions a contractes formals en geriàtrics, per tal de poder gestionar millor l'atenció i la cura dels fills.

7.3.5 Conclusions de les aportacions anteriors

El difícil repte de la conciliació per a les persones immigrants i les implicacions sobre la trajectòria laboral

---

En base a les entrevistes realitzades per a aquesta investigació, es posa de manifest que les famílies immigrants despleguen una diversitat d'estratègies per a conciliar ocupació i família. En concret s'han identificat cinc estratègies diferents, que mai es donen de manera pura sinó que sovint es compaginen dues o més de dues a la vegada: (1) assalariació de la cura, cuidadores sense relació de parentiu amb la família contractadora i majoritàriament de manera informal, (2) negociació de la cura dins el nucli familiar, els dos membres de la parella assumeixen certes responsabilitats, (3) exclusivitat femenina, on les dones tenen una dedicació exclusiva a la cura, (4) responsabilitat dels germans grans, menors que tenen cura d'altres menors quan estan sols a la llar mentre els pares treballen, i (5) doble presència femenina, inclús portant els fills al lloc de treball com a única solució conciliadora.

Per altra banda, els resultats d'aquest anàlisi també mostren una relació entre els projectes migratoris i les estratègies de conciliació adoptades. En aquest sentit, aquelles persones amb majors nivells d'estudis i que tenen projectes migratoris expressius o professionals tendeixen a externalitzar part del treball domèstic i familiar, en canvi entre les famílies immigrants en què un dels membres ha emigrat via la reagrupació familiar, s'identifiquen estratègies d'exclusivitat femenina o de coresponsabilitat però amb el lideratge de la dona, finalment entre els treballadors no qualificats o poc qualificats la conciliació s'efectua mitjançant solucions a baix cost, la presència dels fills en el lloc de treball o la cura entre germans. Aquest

darrer perfil, el dels treballadors de baixa qualificació, està més exposat a la segmentació ocupacional i residencial, jornades de treball atípiques, baixos ingressos i dificultats en conciliar ocupació i família. L'estat de benestar espanyol ofereix baixa protecció i té una regulació molt dèbil respecte al suport públic a la conciliació d'aquestes famílies.

Les pautes de vulnerabilitat laboral i les estratègies de conciliació entre ocupació i família varien àmpliament d'acord amb les pautes migratòries dels treballadors immigrants i la seva composició familiar. Els i les professionals altament qualificats/des s'enfronten després de l'emigració a una forta pressió en termes de llargues jornades laborals i expansió de la seva carrera professional, tanmateix la disponibilitat vers l'ocupació varia en funció del gènere i les responsabilitats familiars. Pels homes la disponibilitat és total, tant si tenen fills o pares a càrrec com si no, en canvi per a les dones la seva disponibilitat també és molt important, i el seu projecte professional té un paper clau en la seva trajectòria de vida, però la percepció de la cura és molt present i sovint impacta directament sobre la trajectòria laboral. Aquest cas es fa del tot evident entre aquelles dones amb càrregues familiars i projectes professionals expressius, on les dificultats de conciliació són l'expressió d'una situació polaritzada entre la cerca de l'èxit professional i la sensació de culpabilitat per "desatendre" així els fills menors o pares dependents. En canvi, per a les dones autòctones aquest sentiment de culpa és menor en la mesura que disposen de majors recursos de conciliació, que també consideres afectius i educatius, com la xarxa familiar formada per àvies i altres persones de la família o entorns de lleure infantil.

Els treballadors de baixa qualificació semblen estar a la banda oposada. Les pressions per treballar (projectes migratoris econòmics, salaris baixos) i les pressions en el lloc de treball (jornades atípiques i pressions per no perdre la feina) són els principals limitadors de la conciliació entre ocupació i família, sobretot de l'atenció a la cura d'infants. Donada la necessitat d'ingressos i els baixos nivells salarials, aquests treballadors i les seves famílies han de trobar solucions de baix cost a la cura com la compaginació entre horaris laborals impossibles dels dos membres adults de la llar, la cura entre germans sols a casa o la xarxa de contactes comunitaris. Tanmateix, tot i que la xarxa social comunitària té un paper molt important en proveir suport en certes situacions, les entrevistes realitzades mostren que aquestes xarxes informals no són igual de potents a l'hora de proporcionar serveis de cura. Aquest fet es pot explicar pel fet que el temps és un recurs "estrany" de prestar o proporcionar, i perquè els parents pròxims, sovint principals proveïdors de cura, són absents o no disponibles per la llunyania (Wall *et. al.* 2002). Com a resultat, les estratègies de conciliació sovint es basen en solucions múltiples com la presència dels fills al lloc de treball, la cura entre germans, deixar els fills sols a casa en hores extraescolars o en dissabtes en què els pares treballen, o la contractació per hores a molt baix cost d'altres immigrants per tenir cura dels fills.

Un altre aspecte de vulnerabilitat d'aquest perfil és el sector de treball on s'ubiquen, generalment insuficientment protegits per l'estat del benestar, a més pel cas de les dones del darrer perfil de trajectòries

laborals, corresponent a les trajectòries precàries, es troben en la paradoxa de cuidar els fills d'altres famílies mentre fan mans i mànigues per tenir cura dels seus propis fills. En aquest sentit, els discursos narratius d'aquestes dones se centren en crear una superioritat moral en relació als valors de cura de la societat d'acollida. Aquest discurs les protegeix i les fa sentir millor no només respecte la seva feina, sinó especialment en referència a l'exclusió social i econòmica que experimenten durant els primers anys d'assentament al mercat i la societat espanyola.

Per a les dones autòctones d'aquest mateix perfil, les seves trajectòries laborals s'expliquen llargament a través de la rellevància de la maternitat i de la percepció i disponibilitat a la cura. En aquest sentit són trajectòries marcades per la centralitat del temps reproductiu, amb sortides llargues del mercat de treball per a la dedicació exclusiva a les tasques familiars, que després tenen un impacte directe en la trajectòria laboral, permanent sempre en sectors relacionats directament o indirectament amb les activitats d'atenció i neteja i amb contractes laborals sempre temporals. Moltes d'elles, viuen aquest procés amb naturalitat, justificant la divisió interna del treball en la llar i recolzant-se econòmicament en el sou del marit. Els problemes arriben quan el marit cau en la desocupació o en llocs de treball amb baixa remuneració, en aquest punt elles tenen una disposició secundària a l'ocupació fins que la situació laboral del marit millori. Quan els fills es fan grans i mentre no hi ha presència de pares dependents, sovint aquestes dones canalitzen la seva disponibilitat vers la reproducció a través d'associacions del tercer sector o esdevenen àvies cuidadores. Així doncs, la cura és l'element central que permet entendre les seves trajectòries laborals, en un procés de socialització de gènere heretada de les seves mares i vehiculada a través dels fills.

En aquest context, és pertinent preguntar-se, com ja han fet autores anteriors (Duncan 2006, Perrons *et. al.* 2006) si les estratègies de conciliació de moltes mares són una preferència individual o una construcció social i cultural, ja que de fet, i unit al què s'ha posat de relleu sobre la rellevància de les "decisions existencials" al llarg del projecte migratori com a mediadores de la trajectòria laboral, sembla que aquest treball vulgui defensar la inexistència de patrons culturals i la no-influència de la socialització diferenciada de gènere en les accions individuals. Ben al contrari, estudis precedents han demostrat de manera àmplia l'evidència empírica sobre les diferències de classe en el modes de combinació d'ocupació i cura familiar (Castelló 2011, Duncan 2006; Crompton *et. al.* 1999). Això no vol dir que existeixin simples divisions estructurals entre classes socioeconòmiques, sinó que fa referència a matisos més subtils en les identitats socials. Les diferències de classe entre dones mares presenten diversos modes de preferències i límits a l'hora d'escollir alternatives, i preferentment, aquestes estan socialment i cultural creades a través del desenvolupament de trajectòries laborals, experiències biogràfiques, relacions de parentiu, i el desenvolupament de visions normatives en xarxes socials. En aquest context, les estratègies de conciliació estan vinculades no només a necessitats de temps o necessitats econòmiques, sinó també a aspectes de moralitat respecte el rol familiar d'aquestes dones (com per exemple, els casos identificats de dones mares que viuen la seva trajectòria laboral amb un fort sentiment de culpa).

7.4. Conclusions del capítol

Aquest capítol ha posat de relleu alguns aspectes que sense l'ús de mètodes d'anàlisi qualitatiu no s'haguessin pogut observar. En concret, la perspectiva del curs de vida, utilitzada en aquest treball a través de les biografies laborals i la seva sistematització en les taules de successos, ha estat molt útil per identificar els punts d'inflexió i els aspectes associats als canvis ocupacionals en els itineraris laborals. Així, si bé en el capítol anterior ja s'havien identificat algunes de les variables que permeten entendre com es produeix la mobilitat de la població immigrant, aquest capítol ha permès, en primer lloc, donar major suport empíric a les troballes anteriors, i aportar una explicació més adequada en alguns aspectes concrets. En concret, s'ha pogut entendre la influència de factors com la formació en el lloc de treball, l'adquisició de coneixements específics sobre els entorns de treball, la influència dels projectes migratoris i les decisions individuals associades, les diferències per raó de gènere, i les construccions simbòliques dels subjectes socials. A través de l'estudi qualitatiu de la mobilitat laboral dels treballadors i treballadores immigrants, s'han identificat tres nivells de variables que influencien les seves trajectòries laborals: variables individuals (temps de permanència al mercat laboral, nivells d'estudis i projecte migratori), variables socials (rols de gènere, conciliació ocupació i família, aspiracions familiars i professionals), i variables estructurals (segmentació mercat de treball, sector d'activitat, política immigratòria). D'aquesta manera, i de la mateixa manera que ja s'havia produït en el capítol sisè, les posicions teòriques situades en un punt mig entre l'estructura i l'acció individual permeten entendre més acuradament el fenomen de la mobilitat laboral, i per extensió de la integració laboral (tal i com s'ha definit en el capítol segon d'aquest treball) de la població immigrant. A partir de la identificació d'aquestes variables els resultats principals són:

- A. Les trajectòries laborals dels treballadors immigrants són no-planificades i no-lineals.
- B. L'origen social i familiar, l'estructura familiar, el nivell educatiu i les experiències formatives influencien els significats individuals i modelen les motivacions professionals.
- C. Els sistemes de suport relacionals, particularment aquells que involucren família, cònjuges i la comunitat d'origen, són especialment importants en les transicions laborals dins el mercat pels treballadors immigrants.
- D. La constant interacció entre aspectes estructurals i aspectes d'estratègies individual permeten entendre com es produeix la mobilitat laboral dels diferents perfils de trajectòries laborals estudiats.

Del conjunt de variables identificades, les següent cinc tenen una importància rellevant en la configuració de les trajectòries laborals, atenent a la mobilitat ascendent i la convergència salarial com a patrons d'integració laboral:

1. El temps de permanència i la disponibilitat vers l'ocupació
2. El nivell d'estudis, previ a l'emigració i posterior
3. El sector d'activitat
4. La situació jurídica
5. L'adquisició de xarxa personal relacionada amb l'ocupació

En primer lloc, el temps de permanència, tal i com ja s'havia posat de manifest al llarg del capítol sisè, és molt rellevant per entendre la mobilitat ascendent i la convergència laboral cap a la població autòctona. Tot i que els itineraris laborals de les persones immigrades no segueixen les mateixes pautes d'incorporació al mercat laboral i de mobilitat al llarg de temps, les oportunitats de promoció venen de donades per elements comuns i estructurals: el tipus de sector on s'ubiquen, la grandària de l'empresa, el grau de coneixement de la llengua, les habilitats i capacitats del treballador i la disponibilitat vers l'ocupació. En aquest sentit, les persones amb trajectòries estables i de mobilitat alta comparteixen certs aspectes de la mobilitat laboral independentment del seu origen nacional, com són l'adquisició de major estabilitat laboral al llarg de la trajectòria i la millora de les condicions salarial. Tanmateix, hi ha llargues diferències que tenen a veure amb els obstacles de tipus legal i la necessitat d'adquirir capital social i humà específic pel mercat de treball espanyol. Per a les persones amb trajectòries de menor mobilitat, com és el cas dels homes amb trajectòries de mobilitat mitjana-baixa, el sector d'activitat ha estat un dels aspectes més rellevants per entendre la mobilitat dels treballadors immigrants, ja que les característiques i l'evolució en els darrers anys d'aquest sector ha modelat de manera molt significativa les oportunitats laborals, impactant també però en menor mesura en la promoció i els itineraris dels treballadors autòctons. Pel què fa a les trajectòries insegures i precàries, de nou el temps de permanència és molt rellevant, tant pel què fa al domini de la llengua com el coneixement específic del mercat, la seva mobilitat laboral és molt reduïda però vehiculada a través de l'estabilitat legal i les millores en les condicions residencials.

Un aspecte important a destacar és la disponibilitat vers l'ocupació, que és independent a l'origen nacional però impacta de manera diferenciada sobre trajectòries d'immigrants i autòctons en la mesura que els primers necessiten fer una forta inversió de temps productiu després de l'emigració. Pel cas de les trajectòries laborals de les dones la importància subjectiva de les tasques de cura familiar modela les seva disponibilitat cap a l'ocupació, i en alguns casos aquesta percepció individual impacta directament sobre les oportunitats de promoció, ja que la trajectòria laboral queda en un segon pla. Per altra banda, el temps del què es disposa no és el mateix entre homes i dones, i entre el propi col·lectiu femení. Com ha quedat demostrat al llarg del capítol, les estratègies de conciliació de les dones autòctones permeten adquirir major temps pel treball productiu, tot i que les condicions socioeconòmiques marquen els recursos dels que es disposa, les formes d'entrada i sortida del mercat laboral, els períodes d'activitat i inactivitat i les categories ocupacionals a les que s'accedeix. En segon lloc, el nivell d'estudis, com ja s'apuntava en el capítol anterior, és un dels elements que explica les diferents estratègies que els individus poden posar en marxa dins un mercat laboral segmentat. Aquells amb majors recursos educatius a l'inici de la seva

trajectòria a Espanya són el que ràpidament entenen el funcionament del nou mercat, i poden iniciar trajectòries amb major mobilitat.

El sector d'activitat és un tercer element que cal tenir present a l'hora d'entendre les trajectòries laborals, i en concret en termes de la seva regulació, la presència d'actors mediadors (com sindicats o col·legis professionals), la rellevància de l'economia submergida del sector i els requisits d'entrada. Sempre tenint present que els treballadors immigrants s'han ocupat, sobretot a l'inici de la trajectòria, en aquelles posicions laborals no desitjades pels treballadors autòctons, les transicions posteriors tenen a veure amb les característiques del sector d'activitat. Per altra banda, homes i dones no es distribueixen de la mateixa manera al llarg del mercat de treball. En el capítol anterior ja havia quedat demostrat a través de la identificació dels diferents perfils de trajectòries laborals. A més, al llarg de les entrevistes i a través de l'estudi dels itineraris laborals dels entrevistats, però també, i a través d'aquests, dels seus cònjuges o parelles, les trajectòries laborals dels entrevistats apareixen ubicades en un context social i econòmic que les caracteritza, com és el cas dels homes en el sector de la construcció o la inactivitat de les dones per raons de cura (i amb el suport econòmic de les ocupacions dels marits o companys, en un context d'expansió de l'ocupació). En quart lloc, les limitacions jurídiques de la política migratòria espanyola actua amb una doble vessant, per una banda, a la llarga, obstaculitzen i dificulten els itineraris laborals sobretot per a les dones amb trajectòries precàries, però alhora faciliten l'ocupació dels treballadors immigrants, ja que la seva inserció s'ha produït en sectors on la presència de l'economia submergida és molt elevada i les dinàmiques del treball productiu fora del marc jurídic estan molt esteses. En darrer lloc, un aspecte molt important i que no s'havia tingut en compte de manera directa i principal en la construcció del model d'anàlisi d'aquesta investigació, és la rellevància del capital social. Com s'ha argumentat en els capítols teòrics, aquesta tesi doctoral no té temps ni espai per dedicar a aquest factor un espai propi i extens, però ha quedat demostrat la seva importància en les transicions i els punts d'inflexió al llarg de les trajectòries laborals aquí estudiades.

La taula següent (taula 7.7) resumeix la informació més important d'aquest capítol. En primer lloc, els fets i esdeveniments viscuts al llarg de les trajectòries laborals de la població immigrant que estan directament relacionats amb els canvis d'ocupació, en cada un dels perfils estudiats. En segon lloc, els factors que es poden vincular amb la mobilitat laboral ascendent en les experiències d'aquests perfils. Finalment, la importància subjectiva que els entrevistats donen a cada un dels aspectes valorats en aquesta tesi doctoral. En aquest darrer punt cal fer dos comentaris importants. En primer lloc, les diferències en la percepció sobre el temps de conciliació entre homes i dones, i la rellevància d'aquest en la mobilitat laboral segons el perfil. Pel què fa a les diferències entre homes i dones, s'observa de nou el patró que ja han destacat tots els estudis anteriors que han tractat el mateix tema: homes i dones reparteixen i viuen el seu temps de manera diferent, i si bé el temps atrapa a les dones no ho fa igual per a totes. Aquí les diferències en la posició socioeconòmica prenen rellevància, tal i com altres investigacions han demostrat (Castelló 2011). Per exemple, les dones del perfil de trajectòries amb mobilitat alta consideren que la

conciliació de temps té una importància destacada en la seva mobilitat, mentre que les dones amb mobilitat menor no ho perceben així, i reproduïxen els imaginaris col·lectius tradicionals sobre qui es fa càrrec de les responsabilitats domèstiques.

Taula 7.7. Mobilitat i transicions de la població immigrants segons perfil de trajectòria

Fets i esdeveniments viscuts relacionats amb els canvis d'ocupació					
<i>Trajectòries Estables</i>	<i>Trajectòries Mobilitat alta dilatada</i>	<i>Trajectòries mobilitat mitjana-baixa</i>	<i>Trajectòries d'Inseguretat Laboral</i>	<i>Trajectòries precàries</i>	
Homologació titulacions Estabilitat situació jurídica Adquisició xarxa professional Projecte expressiu: desenvolupament professió	Adquisició de nous recursos formatius Estratègies de reprofessionalització. Necessitats de conciliació. Expectatives professionals	Adquisició xarxa de suport i informació. Millora condicions d'habitatge. Necessitats econòmiques familiars. Estacionalitat ocupació	Aprenentatge idioma. Millora en les condicions d'habitatge. Necessitats de conciliació. Xarxa personal de suport. Atur	Necessitat econòmica familiars en origen. Aprenentatge idioma. Atur	
Factors relacionats amb la mobilitat ascendent					
<i>Trajectòries Estables</i>	<i>Trajectòries Mobilitat alta dilatada</i>	<i>Trajectòries mobilitat mitjana-baixa</i>	<i>Trajectòries d'Inseguretat Laboral</i>	<i>Trajectòries precàries</i>	
Temps de permanència Adquisició xarxa professional Temps disponibilitat ocupació Ordenació pública sector sanitat	Temps de permanència Formació post-emigració Reubicació professional Temps disponibilitat ocupació	Estabilitat situació jurídica Liquidació deutes econòmics en origen Característiques del sector de la construcció (període estudiat, 1996-2007, 2008-2010)	Temps de permanència. Estabilitat situació jurídica.	(no es produeix mobilitat ascendent)	
Percepció de la importància dels factors relacionats amb la mobilitat ascendent					
<u>Factors estudiats</u>	<i>Trajectòries Estables</i>	<i>Trajectòries Mobilitat alta dilatada</i>	<i>Trajectòries mobilitat mitjana-baixa</i>	<i>Trajectòries d'Inseguretat Laboral</i>	<i>Trajectòries precàries</i>
Temps permanència	Alta	Alta	Alta	Mitjana	Alta
Nivell formatiu	Alta	Alta	Mitjana	Alta	Mitjana
Sector d'activitat	Alta	Baixa	Alta	Alta	Alta
Condicó immigrant	Baixa	Alta	Alta	Mitjana	Alta
Dificultats en la conciliació de temps	Baixa	Alta (dones) Baixa-Mitjana (homes)	Alta (per aquells amb càrregues familiars)	Mitjana (la divisió tradicional es dóna per descomptat)	Mitjana

8.

Conclusions

Introducció

Aquesta tesi doctoral s'ha centrat en l'estudi de les trajectòries laborals de la immigració a l'Estat espanyol des d'una perspectiva concreta: la mobilitat laboral al llarg del temps i la convergència salarial amb els treballadors autòctons, de manera longitudinal en el temps. Així, l'estudi de les trajectòries laborals ha estat l'instrument principal utilitzat al llarg d'aquesta recerca, quantitativament a través del canvi de posicions ocupacionals i l'accés a diferents nivells salarials definits prèviament, i qualitativament a través de l'anàlisi de biografies laborals. D'aquesta manera, les trajectòries laborals han permès aproximar-se al fenomen de la integració laboral, tal i com s'ha definit en el capítol segon⁸³. Certament, l'aproximació a la noció d'integració laboral a través de l'estudi de les trajectòries dins el mercat de treball és una aproximació pròpia que pren aquesta tesi doctoral, i és fruit de la revisió de la literatura anterior sota la llum dels objectius perseguits en el present treball, que es recorden a continuació abans de procedir a la validació de les hipòtesis i conclusions finals de l'estudi.

---

⁸³ Veure punt "2.1.1. Què volem dir quan parlem d'integració laboral?" (Capítol 2), sobre la definició del concepte i la seva pertinença en aquest estudi

8.1. Els objectius perseguits, l'aproximació teòrica i els conceptes estudiats

Aquest treball es plantejava tres objectius principals:

Taula 8.1. Objectius de la recerca

<p>Objectiu 1</p> <p>Trajectòries Laborals: mobilitat laboral i convergència salarial</p>	<p><i>Estudiar les trajectòries laborals de la població immigrant a partir de la seva mobilitat laboral i la convergència salarial amb la població autòctona, com a reflex del procés d'integració laboral.</i></p>	<p>Subobjectius</p> <p>1.1. Identificar com es produeix la mobilitat al llarg de la trajectòria laboral dels treballadors immigrants.</p> <p>1.2. Estudiar la convergència entre trajectòries laborals de treballadors immigrants i autòctons.</p> <p>1.4. Relacionar l'entrada de nous treballadors, en un volum considerable durant un període concret, amb les experiències de mobilitat laboral dels treballadors autòctons.</p>
<p>Objectiu 2</p> <p>Trajectòries Laborals i factors explicatius</p>	<p><i>Evidenciar les trajectòries laborals de la població immigrant com a procés dinàmic, en el que intervenen variables de nivells i naturalesa diferents.</i></p>	<p>Subobjectius</p> <p>2.1. Identificar i descriure els factors que condicionen la mobilitat laboral i la convergència salarial, i per tant expliquen les trajectòries laborals de treballadors immigrants.</p> <p>2.2. Posar de relleu la importància relativa de cada una de les variables que intervenen al llarg de la trajectòria.</p>
<p>Objectiu 3</p> <p>Trajectòries Laborals i desigualtat de gènere</p>	<p><i>Identificar les diferències de gènere existents al llarg de les trajectòries laborals i les seves conseqüències en la mobilitat laboral i la convergència salarial, que impliquen situacions de desigualtat.</i></p>	<p>Subobjectius</p> <p>3.1. Abordar els processos de segmentació laboral i etnoestratificació a través de la interrelació entre esferes de desigualtat de la vida quotidiana, i en concret les relacions entre les esferes familiar i laboral al llarg de les trajectòries.</p>

Perseguint aquests objectius, s'han definit de manera clara i delimitada el conjunt de conceptes que componen el nucli dur de l'interès principal de la present tesi doctoral. Aquests són: la integració laboral, les trajectòries laborals, la mobilitat laboral i la convergència salarial. Convé recordar, que la definició d'aquests conceptes ha estat ontològica, realista i causal (tal i com proposa Goertz, 2006), és a dir, que aquestes definicions han esdevingut la guia ontològica del fenomen a estudiar, i per tant definir-los ha suposat anar més enllà de triar els atributs que componen cada un dels conceptes, delimitant què és important, i què no, a l'hora de parlar sobre cada un d'ells. Així per exemple, en la definició d'integració laboral, tot i reconeixent que aquest terme ha estat utilitzat anteriorment en altres sentits i amb altres atributs (com la integració cultural o social), pels objectius de recerca d'aquest treball només es tenen en compte certs aspectes que tenen a veure amb la participació laboral de les persones immigrants a la societat d'acollida (*veure capítol segon per a major detall*).

El quadre següent repassa com han estat definits cada una de les nocions treballades al llarg de la tesi doctoral (*per a major detall veure capítols 2, 3 i 4*):

Taula 8.2. Definició dels conceptes claus

Concepte	Definició
Treballadors Immigrants	Seguint la definició de l'Organització Internacional per a les Migracions ⁸⁴ (OIM) aquesta tesi doctoral ha definit els treballadors immigrant en termes econòmics. Així un treballador immigrant és aquell que desplaça a viure en un altre país, regió o zona diferent a la seva d'origen per tal de millorar els seus estàndards de vida, condicions laborals o oportunitats econòmiques i professionals. Per altra banda, seguint aquesta definició i atenent a les poblacions nacionals amb major presència en territori espanyol, l'estudi s'ha focalitzat en tres regions d'origen concret: el nord d'Àfrica, el continent sud- americà i l'Europa de l'est.
Integració Laboral	La concepció principal de la integració laboral que s'ha adoptat en aquest treball ha estat la relació entre la incorporació de treballadors immigrants al mercat laboral d'acollida i l'evolució de la seva participació ocupacional al llarg del temps. Així doncs, s'entén el procés d'integració laboral com l'estudi de la inserció i posterior itinerari laboral dels treballadors immigrants, entenent aquest procés de manera dinàmica, que afecta també a les institucions i la societat d'acollida. Aquest concepte es diferencia de dos termes similars utilitzats en la literatura, l'assimilació i el multiculturalisme, perfilant-se com la combinació entre ambdues posicions. L'instrument teòric que permet aproximar-nos a aquest procés longitudinal són les trajectòries laborals, i en aquest sentit les trajectòries laborals amb mobilitat ascendent i convergència salarial amb la població autòctona defineixen la integració laboral.
Trajectòria Laboral	Les trajectòries laborals han estat el punt central d'aquesta tesi, ja que han permès de manera privilegiada estudiar el procés d'integració de la immigració en el mercat de treball, oferint una perspectiva mixta entre el nivell macro i el nivell micro. En aquest sentit, el concepte de trajectòria laboral ha possibilitat la connexió entre els individus i les estructures, és a dir entre

⁸⁴ Per a la referència completa veure [<http://www.iom.int/jahia/Jahia/pid/600>]

biografies i sistemes de posicions. Per això, l'anàlisi longitudinal que ha suposat l'estudi de les trajectòries ha estat el més indicat per donar compte de l'existència de desigualtats al llarg del temps, gràcies a les fortaleeses metodològiques de la perspectiva del curs de vida sota la qual s'ha abordat aquesta investigació.

Tenint en compte aquestes premisses, s'ha definit la noció de trajectòria laboral com la seqüència de posicions ocupacionals dins el mercat laboral que experimenta un individu al llarg de la seva vida i les retribucions salarials que aquestes posicions porten associades, i de manera comparativa als nivells salarials de treballadors autòctons, tenint en compte les diferents maneres en què l'estructura social conforma i limita les accions individuals, i els diferents canvis i transicions que es van donant d'un estat a un altre. Per tant, la noció de trajectòria laboral està formada per dos conceptes relacionats: la mobilitat laboral i la convergència salarial.

Mobilitat Laboral	El concepte de mobilitat laboral s'enfoca en aquesta tesi doctoral de manera intrageneracional, atenent als canvis de posicions ocupacionals dels individus al llarg de les seves trajectòries dins el mercat de treball espanyol. En aquesta tesi doctoral, la mobilitat ascendent és mesurada de manera vertical, a través del nombre i tipus de canvis en l'escala ocupacional, i també horitzontalment, a través de nombre i tipus de canvis entre sectors d'activitat.
Convergència Salarial	El concepte de convergència salarial es desprèn de la terminologia de l'assimilació ocupacional. Sota aquest punt de vista, la convergència entre treballadors immigrants i autòctons es produeix a mesura que els primers acumulen anys de permanència al mercat laboral receptor, i accedeixen a posicions d'ocupació i retorn econòmic semblants als que tenen la població autòctona quan el treballador immigrant reuneix els requisits de qualificació professional

Amb tot aquest cos teòric i els objectius de recerca, s'ha procedit a formular cinc hipòtesis de treball:

Objectiu 1. Trajectòries Laborals: Mobilitat laboral i Convergència salarial

1. La mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons el gènere i l'origen.
2. Les trajectòries laborals de la immigració han estat complementaries a les dels treballadors autòctons
3. El grau de convergència laboral entre treballadors es limitat, persistint la bretxa salarial i ocupacional.

Objectiu 2. Trajectòries Laborals i Factors Explicatius

4. Les trajectòries laborals s'expliquen a través del dinamisme existent entre variables individuals i estructurals. En concret, el sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de formació i el temps de dedicació a l'ocupació.

Objectiu 3. Trajectòries Laborals i Desigualtat de Gènere

5. Les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones.

La rellevància de les trajectòries ve donada per la novetat d'estudiar el fenomen de la integració laboral de la immigració de manera longitudinal en el temps. Fins ara, els estudis sobre immigració i mercat de treball a Espanya s'han realitzat en base a la primera inserció dels treballadors estrangers, en part a causa de la relativa novetat del fenomen, i per tant a l'escassetat de dades que permetessin anar més enllà. Actualment, però, després d'una dècada des de la intensificació dels fluxos d'entrada, ja és possible recollir dades de tipus longitudinal, tant de caràcter quantitatiu com qualitatiu. Tanmateix, la realitat canviant imposada per la crisi econòmica que viu Europa, i especialment les regions del sud, des de finals del 2007, i sobretot a partir del 2008, estan canviant les condicions econòmiques sota les quals s'estaven donant les trajectòries laborals dels treballadors immigrants fins el moment. Per això, aquesta investigació aporta un conjunt de resultats i reflexions sobre la relació entre immigració i mercat de treball, tant en contextos d'expansió com de recessió, i sobretot en relació al context espanyol i les seves particularitats a l'hora d'entendre com es produeix el fenomen de la integració laboral. Tot i així, en relació a l'actual situació econòmica, només ha estat possible apuntar unes primeres idees sobre com el nou context de recessió canvia les dinàmiques identificades fins el moment, en la mesura que seria necessari un major període de temps per treure'n conclusions més consistents.

Pel cas que ens ocupa, l'estudi de les trajectòries laborals de treballadors immigrants s'ha realitzat a través de tres paradigmes teòrics que han estat complementaris: les teories de l'assimilació ocupacional, els postulats de la segmentació del mercat de treball i el paradigma de la producció-reproducció. A més, metodològicament, s'han dissenyat dos nivells de recollida i anàlisi de la informació. Pel què fa el primer, s'ha procedit a estudiar quantitativament els canvis en la mobilitat laboral definint una cohort específica i un període de temps determinat. En el segon nivell, i a través de tècniques qualitatives d'anàlisi, s'ha fet ús de les taules de successos, per tal de posar l'èmfasi en els factors que propicien el canvi d'ocupació, i per tant expliquen la mobilitat laboral. La tècnica de la taula de successos ha permès clarificar la relació entre diferents àmbits o esferes, partint de la idea que un individu no només ocupa una posició determinada al mercat de treball, sinó que alhora té una ubicació concreta dins un sistema familiar, que a més a més interactua amb la primera. Com assenyalaven Bertaux-Wiame *et. al.* (1998) les tensions que es produeixen entre el treball productiu i el treball reproductiu, o el què és el mateix entre el mercat i la família esdevenen l'element clau per entendre les trajectòries laborals. A més, aquestes tensions es donen en un mercat laboral segmentat, que condiciona àmpliament les oportunitats de mobilitat laboral dels individus. Tot i així, la influència d'aquesta estructura no s'ha orientat de manera determinista, sinó que s'han contemplat també les diferents estratègies i accions que els individus poden dur a terme en el marc d'un context determinat.

D'aquesta manera, la present tesi doctoral ha partit d'una mirada sociològica situada en un punt entremig del clàssic debat *Estructura-Acció*. Tal i com s'ha posat de manifest a les conclusions del capítol sisè i setè d'aquest treball, els resultats obtinguts mostren la relació que existeix entre variables de tipus estructural i de tipus individual a l'hora de donar compte de la mobilitat al llarg de les trajectòries estudiades. En

general, l'estructura del mercat laboral condiona àmpliament aquesta mobilitat. En el capítol sisè s'ha demostrat l'escassa mobilitat intersectorial existent i les característiques dels sectors d'activitat que han atret un major nombre de població estrangera, i en el capítol setè ha quedat palesa la importància de la legislació d'estrangeria per accedir a certes posicions ocupacionals amb major estabilitat. Això no implica que no s'hagin identificat diferents estratègies que els individus han dut a terme, quantitativament s'ha indicat el pes del nivell de qualificació sobre la mobilitat, que posteriorment s'ha corroborat en l'anàlisi qualitatiu tenint en compte també la formació en el lloc de treball i l'aprenentatge de la llengua. A més, s'han observat diferents estratègies per disposar de major temps d'inversió en formació, canalitzades a través de la disponibilitat vers l'ocupació, el projecte migratori i les necessitats econòmiques dels familiars que resten al país d'origen, així com les expectatives professionals posades en l'emigració (*veure capítol 7, taula 7.4., 7.6 i 7.7*).

Així doncs, l'aproximació teòrica integrada a l'estudi de les trajectòries laborals proposada en aquest estudi ha donat compte de la interacció entre els processos microsocials, és a dir les estratègies i accions individuals, els processos macrosocials, l'estructura d'oportunitats socials, i la relació entre esferes de desigualtat, les relacions entre l'àmbit laboral i l'àmbit familiar. A més a més, cal tenir present que aquests elements no actuen de manera aïllada, sinó que interactuen en formes i direccions diverses, i de manera canviant al llarg de les trajectòries analitzades.

En síntesi, la complementarietat entre les tres corrents teòriques proposades en aquesta investigació ha permès obtenir una imatge força completa del procés de mobilitat laboral dels treballadors immigrants i les pautes de convergència amb la població autòctona, sempre tenint en compte que no estem parlant de col·lectius homogenis. Per això, totes les anàlisis dutes a termes han tingut en compte les diferències introduïdes per factors com el temps de permanència al mercat, el gènere, el nivell de formació, la generació, l'estructura familiar i pel cas específic de la immigració el país d'origen i les formes jurídiques de permanència al país.

8.2. Resultats principals i Validació de les hipòtesis

A través de les cinc hipòtesis plantejades al capítol quart, els resultats permeten formular la següent tesi conclusiva:

Les trajectòries laborals de treballadors immigrants a Espanya s'expliquen en funció de la **combinació de variables individuals i estructurals**, i només a través de la complementació de tots aquests aspectes s'entén la integració laboral de la immigració: el nivell d'estudis, el projecte migratori, el temps de permanència al país, el sector d'activitat on es desenvolupa bona part de la trajectòria i el gènere. Aquest conjunt permet entendre diferents estratègies ocupacionals, identificant trajectòries laborals diferents. El resultat ens porta a la **identificació d'experiències d'integració laboral incompletes**, on la mobilitat ascendent dels treballadors immigrants i les seves retribucions presenten característiques diferents a la població autòctona. De manera sistemàtica, i pel període temps considerat, la població immigrant presenta menor mobilitat laboral i nivells salarials inferiors. Així doncs, el fet de ser immigrant marca experiències ocupacionals diferents, sense que al llarg del temps sigui possible deixar d'entendre les trajectòries laborals sense atendre a l'origen dels individus.

A aquesta tesi principal cal afegir algunes altres conclusions igual de rellevants, i que permeten entendre com es desenvolupen les trajectòries laborals de treballadors immigrants a Espanya:

- a) el procés d'integració laboral de la immigració al mercat laboral, reflectit a través de les seves trajectòries laboral, que han estat definides empíricament a través de la convergència salarial d'assoliment i la mobilitat laboral ascendent, **no mostra una pauta clara**, però cal destacar els importants matisos en funció del país d'origen, el nivell d'estudis, el temps de permanència al mercat laboral i el gènere. Així ho han posat de relleu les dades analitzades, a nivell quantitatiu a través de la identificació del pes relatiu de cada una de les variables estudiades sobre la mobilitat laboral i la convergència salarial (*veure taules 6.9 i 6.5 respectivament*), l'evolució de les trajectòries salarials de les cohorts estudiades d'origen diferent (*gràfics 6.3, 6.5, 6.6*), les diferències en el saldo de mobilitat entre immigrants i autòctons (*gràfics 6.14 i 6.17*) i els canvis en les categories professionals i el sector d'activitat de la població estudiada (*gràfic 6.15 i taula 6.7*). A nivell qualitatiu, s'ha demostrat la rellevància de la formació i el projecte migratori a l'hora d'entendre diferents estratègies de mobilitat, així com el temps i la disponibilitat vers l'ocupació, especialment per entendre les diferències de gènere (*taules 7.5, 7.6 i 7.7*).
- b) **Els factors que expliquen la mobilitat laboral són diferents** per a autòctons i immigrants, i per tant no és possible parlar de patrons d'integració des del punt de vista de la convergència. Com

mostren les dades recollides al llarg del capítol sisè, l'evolució de l'ocupació i la desocupació al llarg de les trajectòries laborals d'immigrants i autòctons no presenten recorreguts amb una tendència clara a la convergència (*gràfics 6.11 i 6.12*), com tampoc ho fa la distribució sectorial d'aquests treballadors al llarg del període estudiat (*veure gràfic 6.17 i taules 6.7 i 6.8*), ni els canvis en les categories professionals registrades (*gràfic 6.15*). Per altra banda, les dades qualitatives reforcen aquesta idea, mostrant com immigrants i autòctons fan un ús diferenciat dels recursos de què disposen, i hi accedeixen de manera diferenciada. Per exemple, el cas de l'ús i accés a la prestació d'atur, els obstacles a l'homologació dels títols i l'existència del credencialisme i el tancament de la professió, el recolzament en la xarxa de parentiu i la xarxa relacional de suport, les necessitats de remeses econòmiques i les formes de gestió de les expectatives laborals polaritzades entre el país d'origen i el d'acollida en el cas de la població immigrant (*veure taula 7.5*)

- c) Els treballadors immigrants **han influenciat** les trajectòries dels treballadors autòctons, permetent als segons gaudir de major mobilitat durant el període de creixement, i absorbint bona part de la desocupació durant el període de recessió. Així, i de manera general, les trajectòries laborals dels segons s'han vist beneficiades per la presència d'un volum important de nous treballadors, disposats a acceptar unes condicions laborals per sota del nivell de desitjabilitat de la població autòctona. Aquesta idea queda reforçada a través de la construcció dels indicadors de segmentació (*veure gràfics 6.18 i 6.19*) i concentració (*taules 6.10, 6.11 i 6.12*) en el capítol sisè, i la contrastació entre les taules de successos de les biografies laborals estudiades en el capítol setè, reflectides en els resultats expressants en els punts “7.2. *La vivència de la mobilitat*” i “7.3. *Les diferències per raó de gènere*”.
- d) La concentració de treballadors immigrants s'explica tant des del punt de vista de l'**oferta**, en el sentit que és la pròpia concentració de treballadors immigrants en un determinat espai laboral el que atrau altres immigrants del mateix grup ètnic, com des del punt de vista de la **demanda**, en la mesura que el mercat laboral espanyol ha generat llocs de treball difícilment coberts només amb la població autòctona (*com mostren la taula 6.12 i el gràfic 6.18*). Pel que fa a l'oferta, el capítol setè ha posat de manifest com el propi procés d'emigració, com l'entrada al mercat laboral, es produeixen en la majoria dels casos a través de xarxes de parentiu i relacions properes al país d'origen.
- e) El temps de disponibilitat a l'ocupació explica les diferències de mobilitat entre trajectòries, però no només com a recurs sinó sobretot per les **implicacions que la seva distribució té en les representacions i responsabilitats** socials adquirides. El punt 7.3 del capítol setè ha mostrat aquesta idea de manera singular (*veure taula 7.6*). Una de les conclusions més rellevants en aquest sentit, està vinculada a la percepció de les responsabilitats de cura i la trajectòria laboral de

manera diferenciada entre homes i dones, i entre dones d'origens nacionals i amb trajectòries laborals diferents. El capítol setè ha mostrat com els homes amb trajectòries estables prioritzen la seva trajectòria laboral per sobre d'altres responsabilitats, i en aquest sentit no es troben diferències entre aquells amb càrregues familiars i aquells sense. El mateix ocorre pels homes amb trajectòries de mobilitat alta dilatada en el temps. Per a les dones, les conclusions són molt més diverses. Per a les dones amb mobilitat alta, la seva percepció sobre les responsabilitats familiars suposa o bé un fre a la mobilitat laboral, o bé una major dilatació en el temps d'aquesta. La implicació entre les dificultats de conciliació i mobilitat laboral és molt més directe, i especialment entre les dones immigrants que disposen de menors recursos a la conciliació de temps. La percepció de "culpabilitat" d'aquestes dones juga un element important, com es detallarà a la validació de les hipòtesis, i com ha conclòs el capítol setè. D'aquesta manera, els resultats obtinguts en el capítol sisè, i en especial l'observació sobre la distribució desigual entre homes i dones al llarg de la tipologia de trajectòries laborals, pot ser explicada de manera més pertinent a través de l'exploració qualitativa realitzada.

- f) Convé, finalment, no ignorar el pes explicatiu de les "**decisiones existencials**" que prenen els treballadors immigrants, que donen sentit als seus projectes migratoris i que molt sovint són una expressió de les expectatives dipositades en la segona generació, i no tant en els seus projectes professionals. Tal i com s'ha mostrat al llarg del capítol setè, les expectatives posades en la millora de les condicions de vida de la segona generació modelen les decisions laborals presents dels treballadors immigrants, i especialment d'aquells amb trajectòries de mobilitat mitjana-baixa, d'inseguretat laboral i precàries.

Abans de passar a la validació concreta de les hipòtesis, convé fer un apunt sobre les dades utilitzades. En concret, aquesta tesi doctoral s'ha basat principalment en les trajectòries laborals en un context d'expansió econòmica, des del 1996 fins el 2007, però a l'hora també ha tingut en compte l'actual moment de desaceleració. Aquesta voluntat és el resultat de dues intencions concretes. Per una banda analitzar els factors d'integració laboral de la immigració a Espanya, a través d'una doble aproximació per la banda de l'oferta i de la demanda. Per l'altra, aportar noves reflexions sobre les relacions dinàmiques entre immigració i mercat de treball. Aquestes dues intencions pretenen ser atemporals, és a dir que el conjunt de reflexions a les que s'arriba contribueixin a millorar el coneixement dels processos d'integració més enllà de les dades i els contextos concrets que s'estudien. De fet, la idea subjacent és que els fenòmens de desigualtat social, així com les variables que els causa i explica, romanen en el temps, ja que són elements estructurals de les societats actuals. Tot i així, contrastar dos períodes contextuals diferents aporta una millor comprensió de les limitacions que imposen els models d'ocupació a les trajectòries laborals, i en aquest sentit incorporar el marc econòmic dins de l'anàlisi és un factor clau a l'hora d'entendre les relacions de complexitat i interacció entre el mercat de treball i la immigració en l'estudi de la seva integració laboral.

Dit això, i tenint present que el treball de camp s'ha realitzat entre els anys 2010 i 2011, l'aproximació als efectes de l'actual crisi econòmica és només això, una aproximació. Les reflexions que es deriven d'aquest període d'estudi són encara imprecises, ja que és necessari un major recorregut per observar de quina manera està influenciant les trajectòries laborals estudiades fins el moment. Per tal de fer aquesta aproximació s'han valorat dos tipus d'informació, quantitativa i qualitativa. A nivell quantitatiu, tot i que la MCVL està disponible per a anys posteriors al 2007, que és la onada que s'ha utilitzat en el present estudi, s'ha optat per utilitzar l'enquesta de fluxos procedents de l'EPA. Aquesta opció respon a la major actualització d'aquesta font respecte la primera, així com les dificultats de tractament de la MCVL, que ha impossibilitat un ús aproblemàtic d'onades posteriors al 2007 en el moment de realització del treball de camp. A nivell qualitatiu, també és possible recollir unes primeres impressions sobre els efectes de l'actual context de crisi econòmica en les trajectòries observades fins el moment, ja que les entrevistes biogràfiques s'han dut a terme al llarg del 2011.

Així doncs, sense més introduccions, les línies següents recullen els resultats obtinguts en aquest treball a través de la validació de les hipòtesis.

8.2.1.Objectiu 1. Trajectòries Laborals: mobilitat laboral i convergència salarial

---

Una de les qüestions teòriques que es desprèn de la formulació d'aquest primer objectiu de recerca és la complementaritat entre els postulats de l'assimilació ocupacional i les teories de la segmentació del mercat laboral. Tal i com s'ha detallat en el capítol segon, molta de la literatura sobre l'assimilació ocupacional de treballadors immigrants s'ha focalitzat en països amb llarga tradició immigratòria⁸⁵. Tot i el coneixement científic sobre les institucions laborals i les diferències entre els mercats de treball d'aquests països, aquestes economies representen uns mercats laborals relativament flexibles, en contrast amb la marcada segmentació del mercat espanyol estudiat en aquest treball. Molts dels estudis anteriors, focalitzats en països amb fluxos immigratoris de llarg recorregut i mercats de treball més flexibles, arribaven a la conclusió que passat un període inicial d'adaptació a causa de la falta de coneixement sobre el nou mercat i les dificultats en el reconeixement de títols i experiència laboral, les ocupacions i salaris dels treballadors immigrants tendien a convergir amb la població immigrant.

Contràriament, menys conegudes són les trajectòries laborals d'immigrants en països amb fluxos immigratoris recents, en els que el mercat laboral presenta un fort dualisme. A través de l'estudi del cas

---

⁸⁵ Com ja s'ha posat de relleu, per exemple trobem els casos d'Austràlia (Chiswick i Miller 1995), Canada (Baker i Benjamin 1994), Alemanya (Constant i Massey 2003) o el Regne Unit (LaLonde i Topel 1992, Duleep i Regets, 2002), entre d'altres.

espanyol, aquesta tesi doctoral ha contribuït a un major coneixement en aquest àmbit. Donada aquesta segmentació del mercat laboral, ha estat indispensable tenir present dades comparatives entre la distribució ocupacional de la població immigrant i de la població autòctona, i alhora tenir informació suficient sobre les característiques estructurals del mercat de treball i les seves institucions, per tal de comprendre com es desenvolupen les trajectòries laborals de treballadors estrangers.

Sota aquesta òptica, l'estudi en profunditat d'una tipologia de trajectòries laborals ha estat molt revelador, i ha permès veure, per una banda, la mobilitat laboral de la població immigrant, i per l'altra el grau de convergència amb la població autòctona. Una de les conclusions principals de l'estudi qualitatiu d'aquesta tipologia és que els treballadors immigrants són més mòbils que la població autòctona, però això s'explica pel propi procés de trajectòria, és a dir, just després de l'arribada i entrada al mercat espanyol en posicions de poca qualificació els treballadors immigrants es mouen cap a posicions ocupacionals de major qualificació. Tanmateix, la convergència no es dona de manera general, i els treballadors immigrants experimenten situacions de "sostre de vidre", comparativament amb treballadors autòctons amb característiques observables similars. A més a més, la integració laboral és més forta entre homes que dones. Tot i així, la pròpia segmentació del mercat laboral, i les característiques de cada un dels sectors d'activitat expliquen de manera més detallada aquestes conclusions. Així es veu clarament al observar cada un dels tipus de trajectòries ideals.

Breument, aquest treball ha partit de la identificació de cinc grups característics de trajectòries laborals, i s'ha estudiat la mobilitat i convergència de cada un d'ells, trobant diferències significatives que expliquen com es produeix el procés d'integració laboral de la població immigrant a Espanya. Aquests grups són:

1. **Trajectòries Laborals Estables:** on s'han identificat persones amb alts nivells educatius, amb trajectòries lineals i ascendents, en sectors d'activitat pertanyents al segment primari superior. Per aquest estudi s'ha escollit el sector de la sanitat. Format bàsicament per homes.
2. **Trajectòries Laborals de Mobilitat Alta dilatada en el temps:** trajectòries ascendents però menys lineals que les anteriors, i on l'estabilitat laboral arriba de manera molt més lenta. Són persones amb nivells d'estudis superiors, ubicats en sectors com la indústria, el comerç o els serveis qualificats, en empreses mitjanes i grans. Les diferències entre immigrants i autòctons són notables, on les estratègies de mobilitat dels primers estan condicionades pel tancament social de les professions i l'existència de l'efecte "sostre de vidre". Format per un percentatge similar d'homes i dones.
3. **Trajectòries Laborals de Mobilitat Mitjana-baixa:** trajectòries que s'han desenvolupat bàsicament al sector de la construcció, i on les característiques d'aquest (especialment en els anys d'expansió de l'economia espanyola) ha jugat un paper important, trobant diferències molt significatives entre la distribució ocupacional de treballadors autòctons i immigrants. Són homes amb estudis primaris i secundaris obligatoris i post-obligatoris de nivell mitjà.

4. **Trajectòries Laborals d'Inseguretat:** aquest grup, compost majoritàriament per dones, està format per persones amb nivells d'estudis primaris amb poques possibilitats de mobilitat, estancades en el sector de l'hostaleria i dels serveis no qualificats, en empreses petites i llocs de treball inestables. Són trajectòries molt discontinües, amb constants entrades i sortides del mercat laboral.
5. **Trajectòries Laborals Precàries:** format per dones amb estudis primaris en el sector de la llar, i on les característiques d'aquest ha marcat bona part de les seves trajectòries. Per a les dones immigrants la mobilitat laboral no es dona, malgrat amb els anys aconseguixen millorar les seves condicions ocupacionals.

Seguint aquesta proposta de tipologies, i de manera anàloga als estudis realitzats per Martín Artiles *et al* (2011a, 2011b), les conclusions d'aquesta tesi doctoral reflecteixen la necessitat d'entendre les trajectòries laborals a través de la complementació, i no confrontació, entre els postulats de les teories del capital humà i les teories de la segmentació dels mercats. Això vol dir que cap de les variables estudiades en aquesta investigació presenta per si sola una capacitat explicativa suficient com per poder descartar una teoria o una altra, sinó al contrari cal tenir present el dinamisme existents entre les característiques individuals i el context institucional. Per tant, l'enfocament de l'assimilació ocupacional i els postulats de la segmentació són les dues cares d'una mateixa moneda (Martín Artiles *et al.* 2011b).

En primer lloc, la qüestió sobre l'assimilació ocupacional no ha estat exempta de debat al llarg de la literatura anterior, tal i com ha mostrat el capítol segon d'aquesta tesi doctoral. En general, la noció clàssica d'aquesta teoria reconeixia el procés d'assimilació com una línia contínua cap a la convergència amb la població nativa. Aquesta perspectiva s'ha posat en qüestió en aquesta tesi doctoral, en concret a través de tres elements: la noció de capital per a referir-se al volum de formació i qualificació, el reconeixement del marc institucional a l'hora d'explicar el procés d'assimilació, i la constatació que aquest no és un procés lineal sinó ple d'obstacles. Tot i aquests elements, que a continuació es repassaran, no s'ha optat per deixar de banda aquesta corrent teòrica, ja que alguns dels seus elements aporten explicacions interessants per poder donar compte del procés d'integració laboral, en concret l'ús dels salaris individuals com a indicador objectiu de l'èxit econòmic i la convergència entre treballadors amb origen nacionals diferents. Com s'argumenta en les línies que segueixen, a través del reconeixement d'aquestes fortaleeses i la millora de les seves febleses teòriques, la perspectiva de l'assimilació ocupacional ha estat una opció capaç d'aportar algunes llums al procés d'integració laboral dels treballadors immigrants.

En primer lloc, la noció de capital humà ha estat controvertida, ja que pot ser infinitament elàstic, incloent variables difícilment mesurables com les característiques personals o les connexions relacionals (via amics i família). A més, també ha estat criticada pel reconeixement insuficient d'àmbits com el gènere, la discriminació al lloc de treball, l'estatus socioeconòmic o les diferències salarials entre grups d'immigrants .

Per altra banda, el prestigi de les titulacions acadèmiques, en el què es basa la definició de capital humà, pot ser tant important com el coneixement i la formació adquirides en un determinat lloc de treball o al llarg del procés educatiu, fet que dóna compte de l'existència de mercats imperfectes on no sempre per una mateixa titulació correspon un nivell salarial igual (Steinberg 1985). Així doncs, el concepte de capital humà no acaba d'expressar suficientment allò que es vol posar de relleu en aquesta tesi doctoral, la influència de factors estructurals i contextuals en les estratègies i accions formatives que els individus poden desenvolupar al llarg de les seves trajectòries. Tanmateix, reconeix que aquest conjunt formatiu, al que fa referència aquest concepte, és un element a tenir en compte a l'hora d'estudiar la mobilitat laboral, i per això sense referir-s'hi com a capital, per tal d'evitar entrar en un debat del que aquesta tesi doctoral no és deutora, es pren la noció de formació i nivell d'estudis com una de les variables incloses en el model d'anàlisi.

En segon lloc, la teoria clàssica de l'assimilació ocupacional ha estat criticada per ser excessivament individualista, i en aquest sentit ignorar el rol de les institucions. Per exemple, Alba i Nee (1997) destaquen el paper de les organitzacions jueves per persuadir l'ajuntament de Nova York l'any 1946 a abolir les taxes discriminatòries en l'accés a les universitats en base a l'ètnia o la religió, possibilitant una major integració laboral de la població immigrant al poder accedir a la formació superior als Estats Units. La present tesi doctoral té un objectiu similar al entendre el procés de convergència salarial dins un context determinat, en aquest cas el mercat laboral espanyol, atenent a les característiques estructurals d'aquest, les normes i regulacions que l'afecten i l'heterogeneïtat de la pròpia economia.

Finalment, un altre element que contribueix a fer més plausibles les aproximacions sobre l'assimilació ocupacional és la idea que aquest no és un procés recte i lineal ("*straight-line*", Gans 1992), com tampoc és un patró que segueixin tots els treballadors estrangers. De fet, la linealitat no és pròpia de cap de les trajectòries analitzades en aquest treball, i per tant podríem dir que aquesta consideració és idea caduca. Així, la pròpia paraula de trajectòria no està associada a un procés d'integració on les successives fases segueixen un recorregut rectilini i ascendent, sinó més aviat a un recorregut més o menys intermitent, en la majoria de casos ascendent, en menor intensitat que la població autòctona comparable i a causa d'una combinació de factors individuals i estructurals.

Per altra banda, i en referència a les aportacions teòriques de la segmentació dels mercats a l'estudi de les trajectòries laborals, aquesta investigació ha optat per complementar l'òptica individualista amb elements estructurals i institucionals a l'hora d'entendre com es configuren tals trajectòries. Així una de les raons per les quals s'ha optat per aproximar-se a les trajectòries de la immigració des de l'òptica de la segmentació dels mercats ha estat per mostrar la importància de factors institucionals, així com l'ètnia i el gènere.

Així, de manera complementària a la convergència salarial, s'ha pogut entendre el procés d'integració laboral a través de la mobilitat i la ubicació dels treballadors immigrants en certs espais laborals al llarg de

les seves trajectòries. D'aquesta manera, els resultats d'aquesta tesi doctoral permeten anar més enllà de la simple existència de discriminació al mercat laboral espanyol, que pot resultar una idea ambigua, i apunta a la pròpia idiosincràsia de l'economia de mercat i del comportament de les empreses dins d'ella.

Per tant, superant les crítiques sobre l'excessiva generalització d'aquestes teories a l'hora d'explicar la integració laboral de treballadors immigrants, a través de la complementació amb corrents d'ordre micro, el present treball ha matisat les teories del mercat dual a través de la ubicació de la població autòctona i immigrant al llarg de tots els sectors d'activitat, caracteritzant la seva presència en cada un dels espais identificats. Això ha permès veure que sovint comparteixen un mateix segment (i ocupacions), però l'efecte de la inserció de nous treballadors no ha estat buit, sinó que estem davant un procés de reconfiguració de la pròpia segmentació del mercat laboral, on s'estableixen relacions de complementarietat i competència en base al gènere, l'ètnia i els anys des de l'emigració, permetent tenir en compte variables de diferent ordre. En efecte, seguint als resultats obtinguts en aquest treball, la idea que les migracions més actuals entren en competència amb aquells treballadors emigrats anteriorment no resulta evident, sinó que aquest tipus de relacions es comencen a produir entre immigrants molt assentats i autòctons. Per exemple, les situacions de competència per a lloc de treball amb major qualificació entre dones immigrants i autòctones, especialment, en el sector de la llar o els serveis personals.

D'aquesta manera, la present investigació ha contribuït a entendre els mercats segmentats com estructures dinàmiques i canviants, permeables al canvi, en la mesura que la integració de nous treballadors ha influenciat la mobilitat dels treballadors autòctons, ha difuminat les barreres entre uns i altres estrats i ha potenciat la creació d'ocupació.

Les següents línies recullen de manera més precisa els resultats obtinguts, mirant de donar resposta a les tres primeres hipòtesis generals:

Hipòtesi General 1: La mobilitat laboral ascendent es dona de manera retardada en el temps, i de manera diferenciada segons el gènere i l'origen.

Reprement la importància d'observar la mobilitat de treballadors immigrants en un context laboral altament dualitzat, la informació recollida al llarg d'aquesta investigació dona suport empíric a la idea que la mobilitat ascendent s'ha donat, de manera general, entre la població immigrant estudiada i pel període considerat, sobretot entre els anys d'expansió de l'economia espanyola, tanmateix en menor mesura que l'experimentada per la població autòctona i amb diferències notables en funció del nivell de formació i el gènere (*veure gràfic 6.14 i taula 7.5*). L'origen nacional, és a dir el país d'origen, sembla tenir un menor pes, tanmateix hi ha altres variables, associades a aquesta, que sí impliquen estratègies de mobilitat

diferent (com el domini de la llengua o l'existència de fluxos immigratoris amb llarga tradició cap a Espanya des dels països d'origen, tal i com s'ha posat de relleu en el capítol setè).

Sota l'enfocament teòric assenyalat anteriorment, aquests primers resultats tenen una doble interpretació. Per una banda, la idea de l'assimilació ocupacional que les trajectòries laborals de treballadors immigrants experimenten certa mobilitat inicial es corrobora en aquest estudi, però les característiques del mercat laboral espanyol (on la mobilitat vertical és baixa, i encara més la mobilitat horitzontal) representa un fre important a la mobilitat ascendent d'aquests treballadors. Per altra banda, seguint la proposta tipològica, s'ha observat diferències importants entre cada un dels grups, de manera que els atributs i estratègies individuals són elements importants a l'hora d'entendre la configuració de les trajectòries laborals. Així ho corrobora l'estudi quantitatiu i qualitatiu

A nivell quantitatiu, es confirma que les trajectòries de mobilitat laboral dels immigrants a Espanya presenten certa tendència a la mobilitat, és a dir, la darrera situació laboral registrada és superior a la primera (mesurada a través del saldo de mobilitat), però la mobilitat ascendent és baixa (entre una o dues posicions al llarg de l'escala ocupacional), i romanen en el sector d'entrada, parlant així d'estancament sectorial. Tanmateix, aquesta és també una característica pròpia del mercat laboral espanyol, amb un teixit empresarial de petites i mitjanes empreses, que en general registra una mobilitat ascendent mitjana o baixa (només el 7% de la població assalariada registra una mobilitat ascendent alta). Així, les xifres mostren una qüestió central: la mobilitat ascendent elevada és molt escassa en el sistema productiu espanyol, i per tant no estem davant d'un fenomen de discriminació cap als treballadors immigrants pel fet de ser tals. El mateix ocorre amb la mobilitat horitzontal, de fet les taxes de permanència en el mateix sector d'entrada és un fet característic del mercat laboral, i no manté una relació directa amb la condició d'immigrant, però per a aquests té conseqüències més negatives ja que la seva concentració en el segment secundari s'ha mantingut al llarg del temps.

A nivell qualitatiu, es demostra que les trajectòries laborals dels treballadors immigrants són no-planificades i no-lineals i que l'origen social i familiar, l'estatus socioeconòmic, el nivell educatiu i les experiències formatives influencien les expectatives i modelen les motivacions professionals. A més a més, de nou, el sector d'activitat on es desenvolupen les trajectòries laborals té un pes explicatiu elevat a l'hora d'entendre la mobilitat. Aquest punt fa referència a la regulació del mercat i els sectors productius, la presència d'actors mediadors (com sindicats o col·legis professionals), la rellevància de l'economia submergida i els requisits legals d'entrada al mercat. Aquests elements actuen com a canalitzadors de la mobilitat dels treballadors immigrants, limitant-la o possibilitant-la. Per altra banda, cal també atendre a les limitacions jurídiques de la política migratòria espanyola, que mentre per un costat poden obstaculitzar i limitar els itineraris laborals, per l'altra faciliten l'ocupació dels treballadors immigrants, ja que la seva inserció s'ha produït en sectors on la presència de l'economia submergida és molt elevada i les dinàmiques del treball productiu fora del marc jurídic estan molt esteses, de manera que durant els anys

considerats previs a la crisi actual, trobar un lloc de treball en règim submergit ha estat relativament fàcil per a aquests treballadors, i en molt casos la única alternativa.

A més a més, és important destacar les diferències de gènere en tot el procés d'integració, tal i com apuntava la hipòtesi inicial. Tal i com indiquen les dades de la MCVL, l'EPA i la informació continguda en les entrevistes, la mobilitat laboral és major entre autòctons, i sobretot entre els homes. La informació obtinguda a través de l'anàlisi de les entrevistes posa de manifest l'existència d'un sostre de vidre en les trajectòries laborals dels treballadors immigrants, que ja s'havia identificat a la primera part de la recerca. Aquest fenomen és aplicable als homes immigrants respecte els autòctons en les trajectòries amb major mobilitat, i també, com ja han demostrat nombrosos estudis anteriors, entre homes i dones autòctons. Les diferències que poden desplegar els diferents subjectes estan molt relacionades amb el temps disponible a l'ocupació i amb el nivell de formació. A través d'aquests dos aspectes s'han identificat dues estratègies bàsiques: la "reprofessionalització" i la "deprofessionalització"⁸⁶. El primer cas, identificat en els casos de les trajectòries de mobilitat alta dilata, consisteix en la formació post-emigració com a motor de la mobilitat, generant noves professions on l'experiència prèvia i l'adquisició de nous coneixements esdevenen elements claus. La segona estratègia, identificada en el cas de les trajectòries de mobilitat mitjana-baixa i d'inseguretat laboral, té a veure amb la realització d'una nova professió, per sota del nivell educatiu adquirit en origen, i està relacionat amb la inconsistència d'estatus.

Quan afegim la variable país d'origen, les dades mostren diferències de gènere marcades en funció dels diferents grups ètnics. En concret, les dones procedents de Perú presenten una major mobilitat que els seus homòlegs masculins. Tanmateix, aquesta diferència pot ser només el reflex del grau de feminització dels fluxos llatinoamericans. De fet, les dones peruanes, com posa de relleu Escrivá (2000), van emprendre el seu projecte migratori de manera pionera als seus marits, i per tant actualment compten amb un major temps de permanència al mercat laboral respecte els seus homòlegs masculins, fet que explicaria la seva major mobilitat. A més a més, alguns estudis anteriors ja han ressaltat que les migracions llatinoamericanes, i especialment pel cas de Perú i Equador, són característiques per estar formades per projectes migratoris de dones amb alta qualificació, i que per tant presenten majors oportunitats de promoció laboral al llarg de les seves trajectòries un cop al país de destí (Reher i Requena 2009). En canvi, les diferències de gènere són majors entre els treballadors de Marroc o Romania, amb distàncies superiors a les que separa la resta de procedències. En aquest cas, la dinàmica migratòria és contrària, pel cas del Marroc en particular, ja que són orígens on predominen les migracions masculines (Pérez-Díaz *et. al.* 2001, Berriane 2004). Les reagrupacions familiars entre famílies marroquines tenen un clar objectiu de cura, és a dir les dones marroquines venen com a migrants familiars i no econòmiques. Així ho corrobora també González Ferrer (2011) quan identifica la migració femenina marroquina clarament lligada a la cura de la família, especialment de les dones casades (de fet, entre les dones solteres les taxes

---

⁸⁶ Veure capítol setè punt 7.2. *La vivència de la mobilitat*

d'activitat són molt més altes), mentre que per les dones amb altres orígens aquest patró no és tan clar, i independentment del seu estatus civil presenten majors probabilitats d'estar ocupades.

En efecte, la variable gènere ha esdevingut un element explicatiu de les diferències de mobilitat entre homes i dones immigrants, no només a nivell quantitatiu sinó, i sobretot, en els aspectes més qualitatius d'aquesta condició. Com han posat de relleu els resultats del capítol setè, les dones immigrants, amb independència del seu projecte migratori, subscriuen un imaginari col·lectiu que els atribueix en exclusiva les responsabilitats familiar i que està fortament arrelat en els països d'origen. La identificació social i individual amb aquest imaginari influeix directament en la percepció de la seva carrera professional, vehiculada sempre a través del rol de gènere. En aquest sentit, una experiència laboral frustrant, sobretot per aquelles amb estudis universitaris, en el país receptor reforça un autoesquema de gènere tradicional en el què la dona s'entrega a la reproducció del grup familiar. En molts casos, la inconsistència d'estatus fa que aquestes dones no valorin la seva ocupació en termes de carrera professional i de satisfacció professional, i reproduïxen el discurs de la sacrificació per la família⁸⁷.

Així, i com ja s'ha destacat, la inconsistència d'estatus és un darrer element identificat al llarg de la mobilitat laboral dels treballadors immigrants, que es manifesta sobretot en els primers anys d'inserció però es dilata en el temps amb independència del tipus de mobilitat, si bé les estratègies individuals marquen diferències entre els diferents perfils. Pel treballadors amb major qualificació, la formació post-emigració esdevé un element de mobilitat, gràcies no només a l'adquisició d'un capital formatiu més adequat a la nova trajectòria, posterior a l'emigració, sinó també gràcies a l'entramat de contactes personals que amb el pas del temps poden anar teixint.

De fet, i en darrer lloc, les relacions personals en el país d'acollida són un aspecte important a l'hora d'entendre la mobilitat, i identificat en els cinc perfils estudiats de trajectòries. Malgrat en aquest estudi no es disposi d'eines metodològiques suficients per mesurar la importància relativa d'aquest aspecte, cal esmentar que és un element que apareix en totes les narracions i és un factor relacionat amb els canvis d'ocupació i l'accés a recursos que milloren les condicions de vida i treball (com informació sobre processos legals, suport emocional, coneixença de demandes laboral i ajuda en l'aprenentatge del coneixement de la llengua i l'entorn cultural).

---

⁸⁷ Exemples d'això són els casos estudiats de l'Ana (I9FmCH), la Milena (I17FmCH) i la Diana (I21FmCH), totes tres presenten trajectòries de mobilitat diferent, però en els tres casos el discurs de la primacia cap a la família vehicula els seus projectes laborals, amb perspectives menors de les que van imaginar abans de l'emigració.

Hipòtesi General 2: *El grau de convergència salarial entre treballadors immigrants i autòctons és limitat, persistint al llarg del temps la bretxa salarial.*

El concepte de convergència salarial, juntament amb la mobilitat laboral, és un dels aspectes claus d'aquest estudi, ja que ha estat un element vertebrador de la noció de trajectòria laboral. La convergència salarial en els resultats laborals a llarg termini entre la força de treball autòctona i la d'origen immigrant ha estat definida a través dels salaris, i en concret de dos indicadors diferents: l'accés dels treballadors immigrants als nivells salarials superiors, i la concurrència dels nivells salarials mitjans de treballadors amb orígens nacionals diferents però nivells educatius similars.

Els resultats sobre la possibilitat de convergència salarial han mostrat que, en primer lloc, el temps de permanència al mercat de treball dibuixa trajectòries salarials ascendents pels treballadors autòctons i immigrants, però amb ritmes i nivells molt diferents. Pel cas dels autòctons, l'evolució és més estable i lineal, sobretot pels homes que són els que assoleixen majors nivells salarials. Entre els treballadors immigrants, els períodes d'estancament salarial són més probables, sobretot per a les dones. El capítol sisè ha aportat suficient suport empíric al menor accés dels treballadors immigrants als nivells salarials superiors, de manera independent al seu nivell educatiu, en part explicat per la seva major concentració en la contractació temporal (*veure gràfics 6.1, 6.2, 6.4, 6.7 i taula 6.5*).

Així, els resultats apunten a una convergència salarial d'inexistència, malgrat l'evidència empírica permet afirmar que les trajectòries salarials dels treballadors immigrants són ascendents a mesura que augmenta el temps de residència al país, la participació al mercat laboral i la millora de les característiques formatives d'aquests treballadors. Per tant, tal i com preveïen els teòrics de l'assimilació ocupacional, el coneixement de la llengua, el temps transcorregut i l'adquisició de nous coneixements sobre el funcionament del mercat laboral són factors que contribueixen a la millora salarial d'aquests treballadors. No obstant, pel cas espanyol, la convergència salarial és limitada, només existent entre determinats grups d'immigrants, en concret els homes llatinoamericans amb majors nivells educatius tenen majors probabilitats d'accedir a nivells superiors, així com aproximar-se més ràpidament en el temps als nivells salarials mitjans registrats en el mercat laborals espanyol (*veure gràfic 6.6*). Amb tot, si bé el nivell educatiu pot indicar un major accés a salaris superiors (sobretot pels que tenen estudis universitaris respecte aquells amb nivells primaris), en cap cas hi ha una pauta clara de convergència salarial amb la població autòctona (*gràfics 6.7 i 6.8*).

En darrer lloc, i com ja es posava de manifest pel cas de la mobilitat, les característiques del model d'ocupació espanyol limita l'accés dels treballadors immigrants que s'han inserit en sectors d'activitat del segment secundari als nivells salarials superiors (*taula 6.2 i 6.3*). En aquesta línia, les oportunitats salarials d'aquests treballadors vénen àmpliament definides per la seva major concentració en ocupacions que ofereixen escassa promoció salarial.

Aquesta concentració, observada al llarg de les trajectòries laborals, es pot explicar en base a quatre elements complementaris. El primer, hi ha un cert biaix introduït per les dades utilitzades, tant a nivell qualitatiu com quantitatiu. Quantitativament, les dades registrades a la Seguretat Social o a l'Enquesta de Població Activa no tenen perquè ser un reflex directe de la realitat, per exemple una persona pot estar contractada en una categoria inferior a la que realment desenvolupa, i/o davant una enquesta oficial respondre, per cautela, allò que figura en els registres oficials. Qualitativament, les persones entrevistades s'han seleccionat en funció del sector d'activitat on s'han desenvolupat les seves trajectòries, fet que ha introduït un element de permanència prèviament a la realització de l'entrevista. És a dir, cada tipus de trajectòria ha volgut captar què ocorre en cada un dels sectors ocupacionals estudiats, per tant la selecció d'informants s'ha fet en base a que les seves trajectòries s'emmarquessin en aquests sectors.

El segon té a veure amb les diferències en la permanència al mercat de treball dels treballadors estudiats. Donada la relativa novetat del fenomen migratori a Espanya és difícil trobar dades per a aquells amb més de 20 anys de permanència, a més si les trobéssim no estariem cenyint-nos a la proposta d'estudi que parteix de la tercera onada del sistema migratori espanyol, la més voluminosa i important per les seves característiques, però que compta amb poc més de 10 anys de permanència. Segurament, 10 anys no són suficients per observar la mobilitat al mercat espanyol, ja que estem parlant de trajectòries incompletes en el moment del seu anàlisi.

En tercer lloc, és evident que els immigrants econòmics, pel fet de ser-ho, tendeixen a buscar la continuïtat de l'ocupació abans que la promoció laboral, davant la falta de xarxes de suport que permetin teixir períodes de treball productiu amb períodes d'inactivitat. D'aquesta manera, i tenint en compte els matisos en funció de l'origen socioeconòmic i el projecte migratori⁸⁸, les persones autòctones estan en disposició de buscar una ocupació més conforme amb els seus objectius professionals.

Finalment, la major concentració d'entrada en determinats sectors d'activitat, de manera complementària a la població autòctona, respon també als mecanismes de control de fluxos que estableix la política d'immigració espanyola. En aquesta línia, el criteri dominant d'atur nacional i l'establiment d'ocupacions de difícil cobertura com a via d'entrada legal al mercat laboral determinen en gran mesura els espais on trobem les major concentracions de treballadors immigrants: la construcció, l'hostaleria, l'agricultura i la llar i els serveis personals. A més, com posa de relleu la segona part de l'anàlisi, també els immigrants que han entrat de manera irregular s'han ocupat en aquests sectors, ja que són els que han creat més ocupació durant el període de creixement econòmic estudiat.

---

⁸⁸ Com és el cas dels homes i dones amb projectes professionals expressius, que han accedit a trajectòries amb mobilitat alta i condicions laborals estables.

Per tant, de manera objectiva, la immigració ha entrat, i es manté en bona part, en sectors on les trajectòries salarials són limitades en funció de la mobilitat laboral, l'accés a nivells salarials superiors i la convergència amb els nivells salarials mitjans de tota la població registrada a la Seguretat Social.

En resum, aquesta investigació posa de relleu que la convergència salarial no és un element donat per descomptat en les trajectòries laborals de treballadors immigrants, tal i com feien els clàssics assimilacionistes, sinó que per entendre com i de quina manera es produeix la convergència salarial cal partir d'una reinterpretació d'aquest model en base al temps-horitzó (com també ho fa Dustmann, 1990) que implica tenir en compte els anys de permanència al nou mercat de treball, l'experiència laboral en aquest mercat, el nivell de formació i qualificació com a variables explicatives en el marc d'una estructura donada però canviant i dinàmica en el temps.

Hipòtesi General 3: *Les trajectòries laborals de treballadors immigrants han estat complementàries a les dels treballadors autòctons*

En aquest estudi, s'ha definit la complementarietat entre treballadors d'origen diferent com la relació suplementària entre ambdues forces de treball, de manera que les condicions negatives dels treballadors immigrants permeten l'augment de les possibilitats laborals de la població autòctona. En altres paraules, les escasses possibilitats de promoció dels treballadors immigrants condicionarien la mobilitat laboral de la població autòctona, que experimentaria majors canvis ocupacionals ascendents. Aquesta definició beu, en part, de les teories sobre la segmentació del mercat de treball (Piore 1979), i per l'altra neix com a resposta a les teories de les "migracions de recanvi" (Coleman 2002)⁸⁹.

Per a contrastar aquesta hipòtesi, en el capítol sisè⁹⁰ s'han construït dos indicadors que han permès mesurar el grau de concentració i segmentació ocupacional de tots dos col·lectius de treballadors. Així s'ha pogut estudiar si ambdós tenen pautes d'ocupació horitzontal i vertical comunes. Els resultats confirmen que els treballadors autòctons i immigrants difereixen de manera important en la distribució sectorial de les seves ocupacions, així com en les categories professionals on s'ubiquen, fet que limita les possibilitats que totes dues forces de treball coincideixin en els mateixos llocs de treballs. Tanmateix, s'observa com els treballadors immigrants han assolit un grau moderat de mobilitat vertical ascendent i horitzontal de millora.

---

⁸⁹ Tal com s'ha defensat en el capítol segon, 2.2.3. *Les trajectòries laborals i els efectes de la immigració sobre els mercats de treball*, així com en el capítol tercer, 3.3.2. *Les relacions de complementarietat i/o substitució*. Veure aquests punts per a una definició més àmplia del concepte.

⁹⁰ Veure punt 6.3. *Complementarietat o substitució entre trajectòries laborals d'immigrants i autoctòns?*

No obstant, en aquest context, la integració laboral és limitada perquè, tant en el segment primari com en les categories ocupacionals superiors, hi ha una infrarepresentació dels treballadors immigrants respecte els autòctons. En concret, els immigrants han registrat al llarg del període estudiat majors concentracions en els sectors de l'agricultura, la construcció, l'hostaleria i el treball domèstic, i en ocupacions manuals de baixa qualificació. Aquest fet es complementa amb els índex de segmentació per a cada sector i ocupació, on les pautes de d'ocupació són diferents entre immigrants i autòctons, assenyalant una relació suplementària en les ocupacions de tots dos col·lectius. Mentre que la població autòctona té un índex de segmentació major en categories professionals superiors, els immigrants s'han situat a la part inferior de l'escala ocupacional.

A nivell qualitatiu, les entrevistes realitzades també fan emergir aquesta complementaritat, tal i com mostren els resultats del punt 7.2. *La vivència de la mobilitat*. Les persones immigrants entrevistades manifesten una àmplia acceptació, sobretot a l'inici de la seva trajectòria, de condicions laborals precàries i baixos salaris, o senzillament a aquelles posicions rebutjades per la població autòctona, a les que se saben destinats gairebé en exclusiva pel fet de ser immigrants. Així, el desarrelament que produeix la inserció en la nova societat té importants conseqüències per a la persona que emigra, conseqüències que sovint condueix a aquests treballadors a l'acceptació de pitjors condicions laborals, llarguíssimes jornades de treball o la sobre-educació. En aquest sentit, el seu menor poder de negociació social, respecte els treballadors autòctons, influeix la seva mobilitat laboral. Per això és possible afirmar que les trajectòries laborals dels treballadors immigrants han condicionat les trajectòries dels treballadors autòctons, ja que la major mobilitat d'uns ha estat possible per les menors possibilitats de promoció dels altres.

Per tant, donant resposta a la hipòtesi plantejada, els treballadors immigrants s'han concentrat en aquells sectors i ocupacions on la temporalitat i la inseguretat és major, com la construcció, l'agricultura o el servei domèstic, i amb una mobilitat vertical menys elevada en empreses de menor grandària en el sector secundari del mercat de treball espanyol (*veure taula 6.8*), mentre que la població autòctona ha desenvolupat les seves trajectòries en espais d'activitat amb major seguretat laboral. Això també ha estat així en les trajectòries salarials, constatant com les dels autòctons han estat més estables i ascendents.

8.2.2. Objectiu 2. Trajectòries Laborals i Factors Condicionants

Tot i que les experiències més antigues, com el cas de grups europeus emigrats als Estats Units durant els inicis del segle XX, suggereixen que una integració laboral completa es dona a partir de la tercera i la quarta generació, no hi ha un calendari fix o unes bases teòriques irrefutables. En efecte, aquest és un procés complex d'aproximar-s'hi, que varia abastament en funció dels diferents grups, contextos i

moments històrics en què es produeix. La integració pot ser incompleta com a conseqüència de factors que la retarden, la impedeixen o bloquegen la seva finalització. Sigui quina sigui la causa, aquesta és rellevant de ser identificada, ja que cada una d'elles té implicacions diferents a nivell teòric i a nivell polític.

Aquesta tesi doctoral ha tingut en compte una varietat de factors que condicionen el procés d'integració laboral durant la primera generació d'immigrants. La tria d'aquests factors es justifica en l'ús complementari de tres aproximacions teòriques, fins ara mai utilitzades de manera paral·lela en un mateix estudi per explicar les pautes d'integració laboral, i que han resultat un cos teòric idoni per explicar el procés de trajectòria laboral de la població immigrant.

En primer lloc, a través de les aportacions de la teoria de l'assimilació, s'ha adoptat parcialment la perspectiva individualista per estudiar la influència del conjunt de formacions i qualificacions en les trajectòries laborals. En concret, allò interessant ha estat observar el grau de qualificació formal i informal com un factor que condiciona la convergència i la mobilitat. En segon lloc, s'ha pres de les teories de la segmentació dels mercats la influència de factors institucionals sobre la mobilitat i la convergència, i en concret s'estudien les característiques i l'estructura dels sectors d'activitat del mercat laboral espanyol. En tercer lloc, de la perspectiva del gènere s'ha considerat la distinció entre treball i ocupació, la doble presència femenina en les esferes de la producció i la reproducció, i la conciliació entre totes dues, amb l'objectiu d'estudiar la influència del temps sobre la mobilitat i la convergència. En altres paraules, disposar de major temps per dedicar a l'ocupació i tenir major disponibilitat pot ser un factor que limiti la promoció laboral, de manera que el suport que els i les treballadors immigrants, sobretot elles, tenen per conciliar ocupació i família és un indicador de la quantitat, i la qualitat, del temps i la disponibilitat vers l'ocupació de que disposen. Aquesta tercera aportació, relacionada amb el tercer objectiu d'aquest treball, ha donat lloc a una hipòtesi de treball concreta (hipòtesi general 5), les conclusions i resultats de la qual s'abordaran en el següent punt (8.2.3. *Objectiu 3. Trajectòries Laborals i Diferències de Gènere*).

El què és important assenyalar en aquest punt és que la integració teòrica sota la qual s'ha focalitzat l'objecte d'estudi ha permès obtenir un millor coneixement dels processos i els factors que modelen les trajectòries laborals de la immigració. Teòricament i empírica, no s'ha generat contradicció entre explicacions individualistes, pròpies de l'assimilació, i estructuralistes, pròpies de la segmentació, en el terreny de les trajectòries laborals de la immigració. Dit de manera més concreta, els resultats obtinguts posen de relleu que el reconeixement de que els guanys laborals depenen bàsicament dels desiguals atributs i recursos formatius és teòricament compatible amb l'acceptació de l'existència d'estructures que condicionen en gran mesura la trajectòria laboral.

La validació de la hipòtesi general 4 mostra l'evidència d'aquesta complementaritat teòrica.

Hipòtesi General 4: Les trajectòries laborals s'expliquen a través del dinamisme existent entre variables individuals i estructurals. En concret, el sector d'activitat, el temps de permanència al mercat laboral, el nivell de formació i el temps de dedicació a l'ocupació

Per entendre els processos de mobilitat laboral i convergència salarial, que conformen les trajectòries laborals, una de les variables explicatives amb major importància és el temps de permanència al mercat laboral. En base a la comparació entre dues cohorts, amb edats i temps de permanència diferent, s'ha observat com les cohorts amb major permanència presenten una progressiva integració, especialment les cohorts masculines. Les dones tenen pautes menys lineals, donada les diferències de concentració i distribució dels diferents col·lectius al llarg de l'estructura econòmica espanyola. Així, homes i dones autòctons i immigrants no han seguit pautes d'ocupació semblants, i les característiques dels diferents sectors d'activitat i llocs de treball on s'han ubicat expliquen les diferències trobades al llarg del temps, tal i com ja plantejava la hipòtesi de partida.

Per altra banda, com han posat de manifest les entrevistes dutes a terme i les dades contrastades, la mobilitat ha estat major entre persones amb estudis universitaris, sent el nivell de formació una de les variables explicatives de la mobilitat i la convergència. Pel cas de la població immigrant, ha quedat palès com aquells que tenen majors nivells formatius en origen (incloent el domini de la llengua i l'experiència laboral acumulada abans de l'emigració), un cop s'insereixen al mercat laboral espanyol són els que mostren més probabilitats d'ascendir. Aquests treballadors no només tenen una major capacitat d'adquirir nova formació, requerida pel nou mercat, sinó que a més poden desplegar estratègies de requalificació més ràpidament, aprofitant la seva experiència prèvia o potenciant les seves característiques formatives específiques, com és el domini de la llengua materna o el grau de coneixement de la cultura d'origen.

El sector d'activitat també es demostra un element molt important a l'hora d'explicar les trajectòries laborals. A nivell quantitatiu, s'ha evidenciat la seva rellevància pel què fa a la mobilitat intersectorial i les característiques pròpies de cada sector. En efecte, la forta dualització introduïda per les successives reformes del mercat laboral té efectes directes a la mobilitat laboral, i en especial dels treballadors immigrants. Això és així perquè una de les causes d'aquesta dualització cal trobar-la en l'impuls de la flexibilitat externa, que ha tingut una major repercussió en sectors de treball amb baixa seguretat laboral i contractual on la presència de la força de treball immigrant, al llarg del temps, és major. En aquest punt cal destacar els efectes de la política d'immigració, que com ja s'ha esmentat determina l'entrada de treballadors estrangers en determinats espais laborals, però que a més, i donada la poca mobilitat intersectorial registrada en el mercat laboral, limita les trajectòries laborals dins el segment d'inserció. Així, estem parlant d'un mercat laboral àmpliament dualitzat, on la població immigrant tendeix a ubicar-se en els espais amb major inestabilitat i baixa seguretat.

En darrer lloc, el temps de dedicació a l'ocupació, o com s'ha anomenat també en aquest treball, la disponibilitat vers l'ocupació, s'ha demostrat com a factor, independent a l'origen nacional, que influencia de manera diferenciada les trajectòries laborals d'homes i dones immigrants i autòctons, en la mesura que el temps del què es disposa no és el mateix entre homes i dones, i especialment entre el col·lectiu femení. En aquest sentit, com ja han posat de relleu estudis anteriors (Miguélez i Torns 2002) les absències laborals masculines contrasten amb la justificació social i individual de les absències femenines, és a dir les tasques de cura familiar modelen la disponibilitat vers l'ocupació de les dones, que alhora influencia directament les seves oportunitats de promoció laboral. Cal esmentar també que les estratègies de conciliació identificades en aquest treball tenen una forta vinculació amb la construcció social i cultural de la maternitat i els rols de gènere, fet que implica que la decisió de disposar de major o menor temps no és una decisió individual sinó que presenta límits i constrenyiments estructurals. D'aquesta manera el temps disponible a l'ocupació del què disposen les dones mares només s'explica en termes de necessitats i preferències econòmiques o professionals, sinó també morals. Així, com ja s'ha vist al capítol setè moltes d'aquestes dones justifiquen les seves opcions laborals, sovint donades per la seva condició de dones immigrants, en un fort sentiment de culpabilitat respecte la desatenció de la cura dels fills, fet que no es troba en les narracions dels homes.

El quadre següent mostra les diferències observades al llarg de la tipologia proposada, i s'identifiquen els elements barrera, és a dir limiten i obstaculitzen la mobilitat laboral, i els elements drecera, aquells que possibiliten i faciliten la mobilitat. Aquestes conclusions són resultat de l'anàlisi qualitatiu dut a terme al capítol setè. Com posa de manifest el quadre, les diferències entre els diversos grups tenen alguns elements comuns que ajuden a entendre com es produeix el procés d'integració laboral. De nou, en tots els casos, és necessari atendre a múltiples factors, tant de tipus individual com estructural, per entendre com es produeix la mobilitat, i quins elements hi intervenen de manera significativa. La combinació d'aquests elements és el què permet reflexionar sobre el procés d'integració laboral de la població immigrant al mercat de treball espanyol, tal i com es presenta en el següent punt (8.2.2.1. *Reflexions teòriques al voltant de la integració laboral*).

Taula 8.3. Elements facilitadors i limitadors de la mobilitat laboral de treballadors immigrants identificada en l'anàlisi qualitatiu, segons el tipus de trajectòria laboral

Tipus de Trajectòria Laboral	Elements Drecera Què facilita la mobilitat?	Elements Barrera Què dificulta la mobilitat?
Estables	Dedicació exclusiva a l'ocupació. Alt nivell d'estudis, capacitat d'adaptació individual i disseny d'estratègia professional. Creació de xarxa. Temps de permanència i coneixement de l'entorn laboral. Falta de professionals autòctons en el sector de la sanitat i regulació pública del sector.	Procés llarg i complex d'homologació de les titulacions.
Alta-dilatada	Adquisició de noves titulacions/formació, formació al lloc de treball. Nivell educatiu, permet estratègies de requalificació. Recursos familiars en el país d'origen. Projecte migratori expressiu, modela les motivacions professionals.	Tancament social de la professió (col·legis professionals), no demanda de treballadors estrangers. Socialització diferenciada de gènere: la doble presència femenina es viu amb culpabilitat. Redueix les oportunitats de promoció de les dones respecte els homes. Sostre de vidre: existència de barreres invisibles a la mobilitat laboral alta.
Mitjana-baixa	1996-2007: nivells de producció sector de la construcció. No ha permès la mobilitat <i>per se</i> però l'elevada necessitat de mà d'obra ha permès l'estalvi i millora de la situació econòmica al país d'origen. Factor relacional: creació de xarxa. Estabilitat en la situació jurídica.	Alta vulnerabilitat laboral: els treballadors immigrant ocupen espais laborals de baixa desitjabilitat social. Nivell educatiu baix o poca formació específica en el sector. La majoria s'han ocupat en la construcció sense haver-hi treballat abans. Projecte migratori econòmic: modela les motivacions professionals (necessitat d'enviament de remeses). Focalització en la segona generació: justifica la inestabilitat laboral.
Inseguretat laboral	Temps de permanència al país i coneixement de l'entorn. Arrelament i creació de xarxa. Coneixement de la llengua.	Escassa mobilitat sector d'activitat, teixit empresarial format per petits comerços. Dificultats jurídiques d'obtenció de visats, donada l'elevada presència de l'economia informal i la impossibilitat de demostrar contracte de treball. Constants entrades i sortides del mercat: configuren trajectòries discontinües. Projecte migratori i necessitat de remeses econòmiques. Focalització segona generació modela expectatives de futur. Necessitat de conciliar vida laboral i vida familiar
Precàries	Millora de les condicions inicials, temps de permanència i domini llengua i entorn. Tot i així, no s'observa mobilitat laboral. La informalitat dels llocs de treball ha facilitat la conciliació ocupació-família.	Regulació específica del sector de la Llar. Dificultats jurídiques donada l'elevada presència d'economia informal. Reconeixement social del sector (baixa desitjabilitat autòctones) i elevada demanda de mà d'obra.

8.2.2.1. Reflexions teòriques al voltant de la integració laboral

A través de les anàlisis dutes a terme en aquest treball és possible concloure que les trajectòries laborals dels treballadors immigrants resulten, en termes generals i amb evidents excepcions, molt diferents a les que tenen el col·lectiu de treballadors autòctons. El seguiment de diverses cohorts de població definides per criteris d'edat, gènere, temps de permanència al mercat, nivell de formació i sectors d'activitat confirmen aquesta qüestió.

No existeix un procés d'integració laboral clar de la població immigrant, definit a través de la mobilitat laboral i la convergència salarial. En aquest sentit, l'acumulació per part dels treballadors estrangers de temps d'assentament a la nova societat no es tradueix (o el període de temps estudiat no sembla suficient com per traduir-se) en una progressiva integració, a través de l'accés a nivells d'ingressos superiors, convergència salarial, mobilitat laboral mitjana i alta i accés als sectors del segment primari del mercat de treball.

Les diferències entre ambdós grups no es troben només en la relació amb mercat de treball, les característiques de les ocupacions que realitzen també presenten paràmetres diferents. Així, ha quedat demostrat com en termes de promoció, la variable educació sembla tenir major influència en la mobilitat dels autòctons que en la dels treballadors immigrants. Tanmateix, el nivell d'estudis és un element necessari a l'hora d'explicar els diferents perfils de trajectòries, ja que aquells amb majors nivells educatius són els que més ràpidament identifiquen les necessitats del mercat i saben reorientar la seva trajectòria laboral. En aquest sentit, les trajectòries laborals dels treballadors immigrants en el nou mercat laboral sovint no tenen res a veure amb l'experiència adquirida en els països d'origen, de manera que alguns autors han identificat un major "*brain waste*" en el mercat laboral espanyol. En altres paraules, els treballadors immigrants solen ocupar llocs de treball que requereixen una menor qualificació respecte les seves habilitats, de manera que el mercat laboral "desaprofita" una part de la força de treball que podria aportar una major productivitat. Aquesta situació planteja greus conseqüències no només pels propis immigrants, que desenvolupen ocupacions per les quals estan sobrequalificats, sinó per la societat espanyola i les seves empreses.

Si reprenem la tesi principal d'aquesta investigació en referència al procés d'integració laboral, esmentada a l'inici d'aquest punt, sobre la identificació de trajectòries laborals incompletes, és a dir, que no assoleixen una mobilitat laboral ascendent convergent amb la població autòctona, i per tant el fet de ser d'origen immigrant marca una pauta laboral característica, cal precisar algunes reflexions al voltant d'aquesta conclusió. En primer lloc, és important assenyalar que ens podem trobar davant el fet que el temps d'estudi considerat (a partir de la segona meitat dels anys noranta fins a l'actualitat) no és suficient per estudiar les trajectòries de treballadors immigrants i treure'n conclusions adients sobre els processos d'integració laboral. En segon lloc, seria possible pensar que és el mercat laboral espanyol, altament dualitzat, el que

impossibilita tal procés. En qualsevol cas, és important assenyalar que a diferència dels resultats obtinguts per a altres països en altres investigacions - els casos esmentats en diverses ocasions d' Austràlia (Chiswick i Miller 1995), Canadà (Baker i Benjamin 1994), Alemanya (Constant i Massey 2003) o el Regne Unit (LaLonde i Topel 1992, Duleep i Regets, 2002)- el cas espanyol presenta unes particularitats importants que aporten noves idees a la teoria existent.

En primer lloc, el fet que els patrons de mobilitat siguin diferents i no es produeixi convergència entre immigrants i autòctons implica que, en condicions comparables, ambdós grups no són substituïbles, tal i com també han trobat altres investigadors pel mateix context (Carrasco *et al* 2008; Amuedo-Dorantes i de la Rica 2009). Aquesta conclusió pot implicar que el procés de trajectòries laborals de treballadors immigrants a Espanya tenen més a veure amb la segmentació del mercat, que amb els postulats teòrics del capital humà. En una economia segmentada, i fortament dualitzada com el cas espanyol, els immigrants tenen un accés limitat al segment primari del mercat de treball.

En segon lloc, i en relació a aquesta darrera apreciació, aquest accés limitat al segment primari agreuja les situacions més vulnerables dels treballadors en el mercat secundari, i en aquest sentit, aquesta tesi doctoral evidencia com les situacions de major inestabilitat i menor mobilitat es donen entre col·lectius femenins. Les trajectòries laborals de precarietat i d'inseguretat laboral estan compostes per dones, i amb un percentatge elevat d'origen immigrant. Qualitativament, es corroboren les situacions de major vulnerabilitat, i per tant amb conseqüències negatives sobre el procés d'integració laboral.

El següent punt, repassa aquestes qüestions relacionades amb les desigualtats de gènere.

8.2.3. Objectiu 3. Trajectòries Laborals i Desigualtat de Gènere

---

L'ús de la perspectiva de la producció/reproducció, atenent a tots els refinaments conceptuals sobre la noció de treball, ha ofert una millor aproximació a la complexitat de les experiències laborals, no només de les dones sinó també dels homes. Sobretot perquè ha permès explicar qüestions menystingudes en estudis anteriors sobre trajectòries laborals de les treballadores immigrants, com la freqüència de la inactivitat, l'atur o la doble presència entre d'altres. El valor explicatiu d'aquesta perspectiva, tal i com recorda Torns (1995:83) es reforça en la «*necesidad ineludible de abordar cualquier estudio de trabajo femenino poniendo de manifiesto la función reproductora que las mujeres tienen atribuida por razón de sexo*».

Arrel d'aquesta visió, la justificació de la tria d'aquesta perspectiva rau en la seva capacitat per donar compte de les relacions entre esferes, però a més aquesta tesi doctoral ha apostat per utilitzar-la també

per donar compte de la mobilitat masculina, parlant així de major disponibilitat vers l'ocupació i major temps de dedicació exclusiva a l'ocupació com a variables que potencien la mobilitat laboral, i en conseqüència una major integració. En aquesta sentit, entendre la influència del temps reproductiu en les trajectòries d'homes i dones, explicant la mobilitat masculina també sota aquesta òptica, ha estat una de les aportacions del treball a aquesta perspectiva. La hipòtesi general 5 és la que ha donat lloc a l'observació de les diferències de gènere:

Hipòtesi General 5 Les trajectòries laborals de les dones immigrants presenten menors oportunitats de mobilitat perquè el temps de dedicació a l'ocupació és menor en relació als seus homòlegs masculins i a les dones autòctones

La segona part de l'anàlisi ha posat de relleu la importància de la conciliació entre ocupació i família. En concret, la percepció de la cura familiar és un element especialment important per entendre les transicions laborals dins el mercat pel cas de les treballadores immigrants i autòctones, amb major rellevància per a les primeres en la mesura que disposen de menors recursos a la conciliació. En aquest sentit es confirma la hipòtesi plantejada, però caldria matisar-la en relació a varis aspectes identificats al llarg del capítol setè. El més important, probablement, traspuja en la importància dels recursos no només com a béns disponibles sinó sobretot en la seva orientació més subjectiva. En altres paraules, per entendre com els rols de gènere influencien les trajectòries de mobilitat no només és necessari estudiar de quina manera es produeix l'accés (i sobretot el no-accés) als recursos de conciliació de la vida laboral i familiar, sinó també, i de manera particular, com són les representacions simbòliques al voltant del treball productiu i reproductiu. En aquesta línia, la subscripció de l'imaginari col·lectiu tradicional per part de moltes dones és un element central a l'hora d'explicar la seva mobilitat.

En primer lloc, cal tenir present que la disponibilitat vers l'ocupació és independent a l'origen nacional però impacta de manera diferenciada sobre trajectòries d'immigrants i autòctons en la mesura que els primers necessiten fer una forta inversió de temps productiu després de l'emigració. Pel cas de les trajectòries laborals de les dones la importància subjectiva de les tasques de cura familiar modela les seva disponibilitat cap a l'ocupació, i en alguns casos aquesta percepció individual condiona directament les oportunitats de promoció, ja que la trajectòria laboral queda en un segon pla. Per altra banda, el temps del que es disposa no és el mateix entre homes i dones, i entre el propi col·lectiu femení, i aquí les estratègies de conciliació marquen diferències importants.

Les estratègies de conciliació entre les famílies immigrants són variades, però tenen un fort component de classe i gènere, tal i com s'ha mostrat en el punt 7.3 del capítol setè. És a dir, en la majoria dels casos identificats és la dona qui s'ocupa de la gestió del treball reproductiu, però aquelles amb majors recursos econòmics són les que poden disposar de major temps per a l'ocupació, experimentant també major

mobilitat laboral. Tot i que aquest factor no és el que explica la totalitat de la mobilitat, és el que permet veure les diferències entre homes i dones immigrants. Aquí cal destacar també la rellevància del primer sector d'inserció, del nivell de qualificació, del tipus de projecte migratori, de la classe familiar d'origen, el país d'origen, les expectatives laborals i la valoració subjectiva del treball de cura.

S'han identificat cinc estratègies en línia al tipus de trajectòria laboral: 1) assalarització de la cura, cuidadores sense relació de parentiu amb la família contractadora i majoritàriament de manera informal, (2) negociació de la cura dins el nucli familiar, els dos membres de la parella assumeixen certes responsabilitats, (3) exclusivitat femenina, on les dones tenen una dedicació exclusiva a la cura, (4) responsabilitat dels germans grans, menors que tenen cura d'altres menors quan estan sols a la llar mentre els pares treballen, i (5) doble presència femenina, inclús portant els fills al lloc de treball com a única solució conciliadora. Val a dir que aquestes estratègies no es donen de manera aïllada, sovint es compaginen més d'una estratègia o es donen de manera aproximada, tanmateix és important destacar la relació entre aquelles persones amb trajectòries de mobilitat alta amb estratègies d'assalarització de la cura o divisió tradicional del treball dins el nucli familiar, i trajectòries de mobilitat baixa amb estratègies de conciliació de baix cost. El resultat de tot plegat implica diferències en la disponibilitat de temps de dedicació a l'ocupació i la formació. Tot i així, i com ja s'ha esmentat en diferents ocasions la percepció subjectiva i diferenciada de gènere sobre les responsabilitats familiars marquen la direcció i el sentit d'aquesta disponibilitat. Per exemple, els homes i dones amb trajectòries de mobilitat alta dilatada en el temps presenten diferències notables en la percepció de la seva carrera professional, mentre pels homes, (autòctons i immigrants, amb i sense càrregues familiars) el desenvolupament expressiu d'una professió té un paper principal en les seves narracions, per a les dones apareix la supeditació de la seva carrera a les responsabilitats de cura dels fills⁹¹.

Per exemple, com s'ha observat en el capítol setè, els homes amb trajectòries de mobilitat alta veuen la seva dedicació a l'ocupació com element vertebrador de la seva trajectòria de vida, i narren "l'autoengany" que són les seves parelles qui disposen de millors horaris per a responsabilitzar-se de les tasques domèstiques diàries⁹². En canvi, les dones, tan immigrants com autòctones, reproduïxen l'imaginari col·lectiu sobre la divisió sexual del treball tradicional. Tanmateix, per a les famílies immigrants amb trajectòries de classe mobilitat mitjana-baixa, d'insegures i precàries, hi ha una distribució més igualitària de les tasques domèstiques. No obstant, això és resultat de la necessitat i no d'un trencament dels autoesquemes de gènere: el fet de no tenir xarxes familiars o recursos comunitaris força a una distribució

---

⁹¹ Són especialment il·lustratius els casos de l'Ana (I9FmCH), que rebutja formar-se per promocionar dins el seu lloc de treball per no desatendre hores amb el seu fill, i el cas de l'Anaïs (I11FmNCH) que contempla tornar a emigrar cap el seu país d'origen i recomençar una carrera professional quan els seus pares ancians necessitin de la seva atenció.

⁹² Veure capítol setè, punt 7.3, els casos particulars d'en Manuel (I1MmCH) i en Joan (I2 MnCH), que s'aprecien a sí mateixos com a sustentadors principals i dedicats a una ocupació per a la que se senten imprescindibles.

major, tot i que la dona gestiona, preveu i coordina les tasques domèstiques. En darrer lloc, pel cas concret de les dones immigrants, aquelles amb perfils de mobilitat alta solen trobar-se en situacions polaritzades: per una banda, desitgen desenvolupar la seva carrera amb èxit, però per l'altra se senten culpables deixant els fills amb altres dones (sovint també immigrants) en qui no confien, fet que les porta a rebutjar oportunitats de mobilitat ascendent. En canvi per les dones autòctones aquesta culpabilitat és menor, en la mesura que disposen de xarxes familiar, que també consideren entorns educatius i afectius pels fills.

Un altre aspecte important és el tipus de projecte migratori de la dona. Quan són pioneres a la emigració dins els seus nuclis familiars, molt sovint exerceixen de “*breadwinner*” un cop al país d'origen, i especialment si reagrupen el marit (cal recordar que fins fa poc, la reagrupació no implicava un permís de treball, només la residència). Tot i així, donat el fort pes de l'economia informal a Espanya, els homes han pogut treballar en el sector de la construcció amb molta facilitat. En aquests casos, les dones immigrades han experimentat situacions de doble presència, tenint present que la sincronització entre tasques productives i reproductives no es dóna de manera diacrònica, sinó que tenen lloc en un mateix espai i moment. Per això, per a moltes dones treballadores immigrants l'economia informal ha suposat una estratègia de conciliació: per exemple, fer neteja en cases privades els permet endur-se els seus fills al lloc de treball. En canvi, per a les dones amb projectes migratoris iniciats a través de la reagrupació, és a dir que són reagrupades per marits, molt sovint prenen una orientació exclusiva cap a la família, i per tant la seva trajectòria és secundària: treballen quan econòmicament és necessari dins el nucli familiar⁹³.

8.2.3.1. Les implicacions de les diferències de gènere en el procés d'integració laboral

La persistència de les diferències de gènere al llarg de les trajectòries estudiades impliquen una profunda reflexió al voltant de la igualtat d'oportunitats que genera la societat espanyola. En aquesta línia, cal portar les desigualtats de gènere en un primer pla i tractar-lo com un problema urgent que afecta a les prioritats de desenvolupament de qualsevol societat. De fet, convé en primer lloc entendre que les “*qüestions de gènere*” no són “*qüestions de dones*”, com ha posat de relleu aquest treball demostrant que la integració laboral de les dones immigrades no és menor pel fet de ser-ho, sinó pel fet de no accedir en igualtat de condicions a oportunitats laborals. Així, els problemes de conciliació de la vida laboral i familiar de les dones immigrants, propis també de moltes les dones treballadores, tenen per a les primeres una dimensió especial que obstaculitza la plena integració laboral al nou mercat, en un context de recepció que no afavoreix les estratègies de conciliació que permetin reduir certes desigualtats, per la permanència dels esquemes tradicionals de gènere i les mancances de les polítiques socials. Cal dir que, moltes de les

---

⁹³ Un exemple de la rellevància del projecte migratori es troba en el cas de la Fuadhya (I19FmNCH), que inicia la seva trajectòria laboral a Espanya després d'una reagrupació, treballant de manera remunerada fora de la llar només quan és necessari pel nucli familiar. Inicia una nova trajectòria quan se separa del marit, desitjant llavors una major mobilitat.

dones estudiades reproduïen un fort discurs tradicional pel què fa el gènere, fet que sovint també limita el seu accés a oportunitats laborals de promoció. Així doncs, es tracta de dones amb una limitada estructura d'oportunitats en el mercat laboral de la societat receptora, però a més amb una forta orientació cap a la cura com a resultat de processos de socialització basats en autoesquemes de gènere tradicionals.

Certament, aquests paràmetres no són els únics ni principals que limiten la integració laboral de les dones immigrants, com s'ha demostrat l'estructura socioeconòmica del context de recepció interactua constantment en la conformació d'oportunitats laborals, però els resultats d'aquesta tesi doctoral obliguen a destacar el factor "*temps de dedicació a l'ocupació*" com un element indispensable per a la integració laboral, del què homes i dones disposen de manera desigual.

Aquest aspecte es posa de relleu de manera particular en l'anàlisi qualitatiu de la tipologia de trajectòries identificada en el capítol sisè. Pel què fa el primer grup identificat, format majoritàriament per homes i on només s'han entrevistat homes, les trajectòries estables, mostren patrons temporals de dedicació exclusiva a la seva professió i a l'àmbit ocupacional. Com s'ha mostrat al llarg del capítol setè, són homes que disposen d'aquest temps perquè no perceben la seva responsabilitat en les tasques domèstiques, o bé són les dones de la família qui se n'ocupen en primer terme.

En el grup de mobilitat alta dilatada s'ha observat com la distribució, i percepció de les responsabilitats domèstiques, diferenciada segons gènere implica oportunitats de mobilitat diferent, fent emergir el temps com un element d'anàlisi rellevant en les trajectòries laborals d'homes i dones, capaç de donar compte de les situacions de desigualtat. En els casos de les trajectòries laborals d'inseguretat i precarietat, el factor temps torna a posar sobre la taula un element important de reflexió: la vivència femenina de l'ambigüitat temporal. Les transformacions del mercat laboral espanyol, que han provocat l'augment dels horaris atípics, la inestabilitat laboral i la temporalitat contractual, fan augmentar la incertesa i la variabilitat dels horaris que genera malestar entre els col·lectius més dèbils del mercat laboral. Quan es relaciona l'esfera de producció amb l'esfera de la reproducció s'observa que la presència de càrregues i responsabilitats familiars i de cura expliquen l'ampliació de l'horitzó més enllà de l'àmbit laboral. Així, aquestes dones expressen les seves expectatives laborals i justifiquen la trajectòria en funció de l'aportació de benestar a terceres persones, bàsicament els fills.

Tenint en compte les situacions de les dones, amb trajectòries de mobilitat diferent, s'arriba així a una de les aportacions d'aquest estudi, en referència a la desigualtat de gènere: la persistència de la divisió sexual del treball explica les menors oportunitats de mobilitat laboral de la dona immigrant, tan pel què fa a les ocupacions que queden destinades, com ja han mostrat estudis anteriors (com el cas de la investigació d'Escrivá 2000), com pel fet que la seva vivència en relació a la distribució del temps al llarg de la trajectòria es presenta de manera problemàtica, subscriuint un imaginari tradicional pel què fa a la cura.

Taula 8.4. Resum esquemàtic de les idees síntesi de la investigació

Objectius	Hipòtesis	Resultats Principals	Contribució teòrica
1	1 2 i 3	Mobilitat baixa o alta dilatada en el temps. No convergència. Temps de permanència: 15-20 anys. Diferències segons perfil tipològic: <i>Estables</i> : importància de la regulació pública (mercat primari superior) i falta de professionals sanitaris autòctons. Projecte migratori expressiu. Temps de dedicació exclusiva a l'ocupació. <i>Alta-Dilatada</i> : nivell de qualificació, formació contínua, estratègies reprofessionalització. Tancament social de la professió, sostre de vidre i inconsistència d'estatus. Diferències importants segons gènere i percepció de la responsabilitat respecte les tasques de cura. <i>Mitjana-baixa</i> : Projecte migratori, remeses econòmiques, segona generació. <i>Inseguretat laboral</i> : trajectòries discontinues, elevada presència economia informal, sector amb petites i micro empreses. Baix nivell educatiu. Projecte migratori econòmic. Segona generació. <i>Precàries</i> : economia submergida, 2 cares: major vulnerabilitat i opció conciliadora.	Aportacions a la teoria de l'assimilació ocupacional: rellevància de la formació informal al llarg de la trajectòria, importància dels contextos estructurals en el procés d'integració, definició de trajectòria com recorregut no lineal. Aportacions a la teoria de la segmentació: complementació ordres micro i macro, mercats de treball dinàmics i estructures permeables al canvi.
2	4	Factors individuals: nivell educatiu, temps de permanència Factors estructurals: segmentació mercat, mobilitat intersectorial baixa, dualització insiders-outsiders. Factors intermedis, enllacen atributs individuals amb context estructural i permeten generar estratègies diferents: temps de disponibilitat (dificultats/facilitats conciliació, identitat social de gènere), creació de xarxa, formació contínua, origen familiar, tipus de projecte migratori (decisions existencials, segona generació).	Integració teòrica de tres paradigmes fins ara mai vinculats en una sola investigació. Importància de l'anàlisi intermedi: entre nivell individual i estructural, punts d'unió entre l'àmbit micro i macro.
3	5	Etnoestratificació i feminització mercat secundari. Concentració dones immigrants en espais laborals amb menor retribució i prestigi social. Diferències en la mobilitat explicades a través de nivell formatiu, origen socioeconòmic, projecte migratori, tipus de càrregues familiars i grau de suport a la conciliació. Major presència d'inactivitat al llarg de la trajectòria, economia submergida com a obstacle a l'estabilitat jurídica. Sostre de vidre. Percepció de les responsabilitats de cura i reproducció rol tradicional de gènere. Càrregues rígides.	Aportacions a la perspectiva de la producció/reproducció: Anàlisi de la distribució del temps en el procés d'integració laboral de la immigració. Visibilització càrregues reproductives al llarg trajectòries d'homes i dones.

8.3. Noves qüestions obertes

Aquesta tesi doctoral obre varis interrogants, als quals es podria donar resposta en investigacions futures. Segurament la llista és llarga, però en concret es vol fer referència a tres aspectes que, malgrat no s'hagin tractat a fons en aquesta investigació, s'han mostrat com a molt rellevants. El primer aspecte fa referència a l'exclusió dels treballadors autònoms d'aquest treball, i les investigacions al voltant de l'emprenedoria immigrant. El segon té a veure amb els futur de les migracions internacionals a Espanya, en un context de recessió econòmica que es preveu llarg i punt d'inflexió de les dinàmiques d'integració anteriors. El tercer versa sobre els reptes que planteja la integració laboral de les segones generacions.

8.3.1. L'emprenedoria immigrant

En primer lloc, s'ha optat per focalitzar-se en els treballadors assalariats i excloure els autònoms de la mostra, en primer lloc perquè al no ser registrats per la mostra quantitativa s'ha evitat la seva inclusió en la mostra qualitativa per tal de no introduir biaixos en la investigació. A més, s'ha partit de la idea de resseguir els trajectòries d'ocupats per compte d'altri per entendre millor el funcionament del mercat laboral assalariat. Tanmateix, aquesta és una qüestió de gran interès en futures recerques.

L'auto ocupació pot ser una estratègia de recol·locació en el futur de la població immigrant a Espanya, de fet, alguns estudis anteriors han posat de manifest com en el cas espanyol l'aparició d'un empresariat estranger està consolidant una petita empresa dominant en alguns tipus de negocis (Arjona i Checa 2009). Al respecte de l'empresariat immigrant, s'ha estudiat la tendència cap a l'emprenedoria de certs grups d'immigrants i la manera en què el factor "ètnia" afecta els recursos al que aquests tenen accés (Rath 2000; Rath i Kloosterman 2000).

Estudis anteriors han considerat que hi ha una sèrie d'aspectes crucials a l'hora d'estudiar l'emprenedoria immigrant, en concret el mercat laboral on es produeix i l'estructura d'oportunitats a la que tenen accés els immigrants al llarg de les seves trajectòries al país receptor (Body-Gendrot *et. al.* 1992, Waldinger *et. al.* 1990). A més, aquest és un tema que implica transcendir els models actuals sobre emprenedoria, donada la complexitat i diversitat de la interacció entre els emprenedors immigrants, per una banda, i l'estructura d'oportunitats per una altra. La fragmentació dels mercats en la mesura que els consumidors busquen un producte més individual o pertanyent a un grup específic afavoreix l'aparició de petites empreses que donen resposta a aquestes noves "necessitats". Així mateix, la contínua extensió del sector serveis, i de

serveis relacionats amb una ocupació immigrant elevada (com els serveis personals) crea noves oportunitats per a emprenedors petits a nivell local.

Una primera línia de recerca podria envoltar els processos com les economies industrials, on la presència de població immigrant és important, estan generant nous espais on l'emprenedoria immigrant troba les buits i crea petites empreses. Més específicament, és possible preguntar-se quina mena d'obertures s'estan produint, de quina manera atrauen empresaris immigrants, i com es relacionen amb les estructures político-institucionals dels Estats. Així, també seria pertinent qüestionar-se si hi ha diferències importants entre països (per exemple, entre Estats de benestar), o si les experiències europees difereixen d'aquelles registrades als Estats Units, on la presència d'empreses immigrants ha estat més elevada a nivell històric.

Una segona línia d'investigació en aquest àmbit podria establir-se a nivell estatal, i en concret comparar diverses regions urbanes per identificar les relacions i condicions sota les que es produeix l'èxit d'empreses immigrants, quines circumstàncies l'afavoreixen, quines implicacions té per l'oferta i la demanda, quines regulacions apareixen al voltant d'aquestes noves empreses (per exemple, les diferències entre regulacions d'horaris comercials), etc.

Una altra possible via seria la recerca sobre els processos d'inserció de "nous" immigrants altament qualificats – directors i gerents, artistes, científics, tècnics altament especialitzats, etc – en l'àmbit de l'empresariat, quines són les implicacions dels seus vincles transnacionals (específicament pensant en empreses transnacionals que permeten els vincles d'aquests treballadors al país d'origen) i què es transmet a través d'aquestes xarxes globals.

Pel cas espanyol, l'existència d'estudis sobre el tema és molt petita, sobretot en comparació als que existeixen a altres països europeus o els Estats Units, reflectint de nou la relativa novetat del fenomen a Espanya fet que sigui encara un context de recepció hostil per a l'empresariat immigrant. Certament, cap ciutat espanyola presenta un context favorable on les professionals immigrants puguin inserir-se en llocs de treball de lideratge, ja que el procés d'integració laboral s'ha demostrat segmentat al llarg d'aquest treball. Aquesta realitat podria limitar la capacitat dels immigrants de dur a terme iniciatives individuals, o en grup, ja que es veurien frenades per les estructures d'oportunitats que no són propenses a l'establiment de negocis ètnics. Tanmateix, una de les alternatives més ben valorades per molts dels entrevistats en aquest treball ha estat la possibilitat d'engegar un negoci per compte propi, de caràcter transnacional, aprofitant les seves xarxes personals als països d'origen, l'avantatge que els dona el coneixement d'una llengua estrangera (la pròpia) o les estructures comercials de les seves regions. Així, estudis posteriors que tinguin en compte factors com el transnacionalisme, la concentració espacial o l'utilització de xarxes a l'hora d'entendre l'aparició d'economies ètniques poden aportar algunes llums a les estratègies laborals de certs sectors immigrants.

Fins el moment, les diverses investigacions dutes a terme a Espanya mostren la particularitat de l'economia espanyola pel què fa a l'existència d'una àmplia xarxa de petites empreses, que comporta una gran diversitat de productes però també una productivitat limitada i unes condicions d'ocupació que ofereixen poca mobilitat. En aquest context, la incipient aparició de negoci ètnics obre noves preguntes d'investigació: es produirà un notable increment de negocis ètnics que derivaran en enclavaments ètnics (com van trobar Portes i Wilson 1980) o generaran oportunitats laborals a la població en general?, com s'establiran les relacions entre aquest nou empresariat i els petits empresaris autòctons?, serà aquesta una nova alternativa per a les trajectòries laborals de treballadors en un context de crisi econòmica? Segurament, en trobaríem de més interessants, però totes elles poden resultar de gran interès en les investigacions sobre mercat de treball i immigració a Espanya.

8.3.2. Les trajectòries laborals en temps canviants

Un altre aspecte que demana l'atenció de futures investigacions sobre immigració i mercat laboral és el futur de la immigració en un context econòmic desfavorable com l'actual. Cal dir, en tot cas, que els moviments migratoris responen a causes múltiples i complexes que, a més, operen de manera simultània en les societats d'origen i destí, per la qual cosa qualsevol exercici de previsió sobre els efectes del context actual ha de ser això, un pronòstic força incert a tenor de les diferents variables que incideixen en el procés migratori. Tanmateix, i a la llum de les dinàmiques identificades en aquest treball, es poden fer algunes apreciacions. Convé recordar que entre 1996 i 2009 el nombre d'immigrants residents a l'Estat espanyol s'ha multiplicat passant de representar un 3% de la població total a gairebé el 15%, la integració laboral d'aquesta població ha estat un tema que ha intentat estudiar aquest treball. Tanmateix des del 2007 l'economia espanyola comença a experimentar taxes de creixement descendent que condueixen a xifres negatives a partir del 2008. Des de llavors, les conseqüències en el mercat de treball no s'han deixat de sentir, amb una xifra d'atur que ha assolit els majors nivells dels països de la UE i una destrucció de l'ocupació al voltant de 2 milions de llocs de treball perduts. Les conseqüències de tot plegat per a la immigració semblen ser clares, fins el moment, ja que la massiva destrucció de llocs de treball i l'augment de les xifres d'atur han tingut una incidència especialment negativa entre la població estrangera.

Què cal esperar del futur davant aquesta situació? Quines seran les conseqüències d'aquesta crisi econòmica sobre les dinàmiques d'integració laboral identificades fins el moment? Quines conseqüències tindrà per a la societat espanyola en general? En primer lloc, i donada les característiques demogràfiques de la població immigrant (edats molt joves, entre els 22 i els 44 anys) i la seva disponibilitat a treballar cal esperar que les estratègies de recol·locació de la immigració siguin més àmplies que les de la població autòctona, que poden tenir accés a majors recursos davant la desocupació (com prestacions o xarxa

familiar. Tanmateix, això és només una hipòtesi que caldria contrastar, tenint en compte la complexitat que caracteritza els processos migratoris, fet que fa gairebé impossible qualsevol previsió. Tot i així, per algun lloc cal començar. En qualsevol cas, i com han posat de relleu autors anteriors (Massey *et. al.* 2002, Hirschman *et. al.* 1999), els factors que empenyen a les persones a emigrar no són només aquells estrictament econòmics, o no només tenen a veure amb factors d'atracció a les societats d'acollida. Per exemple, cal també tenir present factors demogràfics, com l'envelliment progressiu de les regions receptores, o les polítiques que poden afavorir processos d'inserció, o la dependència de les remeses per part de familiars que resten a l'origen, o l'accés universal al serveis públics de benestar social (com la sanitat o l'educació) als països receptors.

El moment actual pel que travessa Espanya és delicat, ja que se situa al capdavant de les xifres de desocupació, atur i destrucció d'ocupació, sense perspectives de millora a curt termini. Aquesta situació posa en primer pla el debat sobre el mercat laboral espanyol. És evident que una de les causes de l'elevada desocupació cal trobar-les en la sobredimensionalització prèvia del mercat, en part produïda per un creixement desmesurat del sector de la construcció i l'arribada d'un elevat volum d'immigració per donar resposta a la demanda creixent. Així, assenyalar la immigració com un dels causants del problema és una posició que sovint s'escolta al carrer, però alhora molts estudis la presenten com part de la solució sense oblidar que el creixement de l'economia espanyola en els darrers anys no hagués estat possible sense l'aportació dels treballadors immigrants (Medina *et. al.* 2010).

Els primers estudis existents a l'Estat sobre els efectes de la crisi econòmica a l'ocupació immigrant posen de relleu el protagonisme de l'atur immigrant, així mentre la taxa de desocupació entre la població immigrant va augmentar entre 2008 i 2009 més de 16 punts percentuals la taxa d'autòctons ho va fer en 6 punts (*vegis capítol 6, punt 6.4 les trajectòries laborals en temps de crisi*). Darrera aquestes taxes es troba la descens de la probabilitat d'accedir a l'ocupació des de la inactivitat, així com l'augment de les probabilitat de perdre l'ocupació entre la població immigrant. Així, i atenent a les diferències entre autòctons i immigrants al respecte, seria possible preguntar-se de nou per l'existència de discriminacions laborals al mercat. Per tant, la crisi econòmica actual torna a posar en primer pla l'estudi de la integració laboral i els perills que comporta per a una societat l'existència de greus desigualtats entre persones, i les dificultats d'accedir a nivells de vida dignes. Per altra banda, la inesperada – o la falta de reacció davant la nova situació econòmica- de la contracció de l'activitat econòmica està provocant també canvis en les polítiques d'immigració espanyoles, que fins el moment havien procurat en primer lloc la regularització del nombrós flux d'entrades en contínua progressió. Així, la nova política migratòria vol ser dissuasòria pels que estan fora i vulguin entrar, però alhora vol obrir la porta a la repatriació i retorn dels que així ho desitgin. Aquests aspectes també tindran conseqüències directes al mercat laboral, que pot perdre un volum considerable de treballadors, i en particular de treballadora qualificats que retornin a països emergents de Llatino Amèrica o realitzin processos de migració circular cap a altres països europeus. En

qualsevol cas, la immigració, que un dia va ser el reflex del creixement econòmic espanyol, és avui en dia la viva imatge d'una societat en crisi, que pot ser una de les fonts de la recuperació econòmica.

8.3.3. Els reptes de la segona generació

Quant temps ha de passar perquè una persona deixi de ser considerada immigrant?, o perquè aquells que mai van emigrar se'ls considera immigrants? Ja sabem que l'obtenció de la nacionalitat no és condició suficient, ja que sovint les vies jurídiques i socials van per camins diferents. En aquest sentit, la línia que separa els immigrants dels seus fills ve marcada per un imaginari dominant que construeix dos cercles concèntrics diferenciant el “nosaltres” dels “ells” (De Rudder 1997).

La investigació sobre les fills dels immigrants té un dels seus orígens en la publicació *The New Second Generation* (Portes 1996). Tal i com es pot deduir del títol, aquesta investigació iniciava un debat sobre què és la “vella” i la “nova” immigració. Però, per no entrar-hi podem considerar que la nova immigració és aquella que es produeix després de la segona guerra mundial, i a la que ha fet referència tot aquest treball. A partir de llavors, els estudis sobre els fills d'aquests immigrants han suscitat altres debats lingüístics com si hem d'anomenar-los “segona generació” o només “fills d'immigrants”, atenent a les especificitats de la llengua a l'hora d'expressar una realitat social. En qualsevol cas, aquest és un debat que ha tingut lloc de manera incipient en l'àmbit espanyol, que si la primera generació està suposant reptes a la seva integració estudiar què pot succeir amb les generacions posteriors planteja tota una sèrie de qüestions gens menyspreables.

Les impossibilitats a la integració laboral de la immigració planteja un seguit de conflictes a les societats d'acollida, bàsicament a causa de la falta d'una autèntica igualtat d'oportunitats⁹⁴. No hi ha dubte que tot allò que succeeixi amb els fills i néts dels immigrants actuals serà determinant de l'èxit o fracàs de la societat que estem construint. Construir una societat cohesionada suposa comprendre la realitat de les migracions com un procés dinàmic, que evoluciona al llarg del temps i de les generacions. En aquest sentit, la millora de les condicions laborals de la població immigrant és clau per aconseguir que els processos migratoris aconseguixin la mobilitat laboral dels treballadors immigrants, i especialment la dels seus fills. Aquí entra en joc no només l'èxit i fracàs personal i familiar dels processos migratoris, sinó la pròpia cohesió social de la societat espanyola.

⁹⁴ Un dels exemples més citats per il·lustrar aquesta conflictivitat són els successos ocorreguts a les regions suburbials de París el 2005, però també tenim casos a l'Estat espanyol com el cas de El Ejido l'any 2000 (aquests casos, i d'altres, es poden consultar a Cachón 2008)

BIBLIOGRAFIA

- ABOWD, J.M; FREEMAN, R.B (1991) *Immigration, Trade and Labor Market*. Chicago: Chicago University Press.
- ADSERA, A (2004) "Changing fertility rates in developed countries: the impact of labour market institutions", *Journal of Population Economics*, 17: 17-43.
- AGUILERA IZQUIERDO, R (2006) "El acceso de los inmigrantes irregulares al mercado de trabajo, los procesos de regularización extraordinaria y el arraigo social y laboral", *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, 63: 175-1953.
- AJA, E; ARANGO, J (eds.) (2007) *La inmigración en España en 2006. Anuario de inmigración y políticas de inmigración*. Barcelona: CIDOB, Ed. Bellaterra.
- AJA, E., J. ARANGO Y J. OLIVER (dir.) (2008). *La inmigración en la encrucijada. Anuario de la inmigración en España*. Barcelona: Fundació CIDOB.
- AJA, E; ARANGO, J; ALONSO, J.O (2009) *La inmigración en tiempos de crisis. Anuario de la inmigración en España*. Co-edició Diputació de Barcelona, CIDOB, Fundació Jaume Bofill, Fundación José Ortega i Gasset i Unicaja.
- ALBA, R; NEE, V (1997) "Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration", *International Migration Review*, 31 (4): 826-874.
- ALCOBENDAS, M.A; RODRÍGUEZ-PLANAS, N (2009) "Immigrants' assimilation process in a segmented labor market" *IZA Discussion Paper* Núm. 4394. Institute for the Study of Labor.
- ALONSO L.E (2000) *Empleo y posmodernidad: el empleo débil*. Madrid: Fundamentos.
- ALONSO, F (2002) *Régimen jurídico del extranjero en España*. (3a edició) Madrid: Ministerio de Justicia e Interior.
- ALVITE, JP (1995). "Racismo e inmigración", a J.P ALVITE (Coord.) *Racismo, antirracismo e inmigración*, (pàgs. 31-60). Donostia: Tercera Prensa-Hirugarren Prensa.
- AMUEDO-DORANTES, C.; DE LA RICA, S (2007) "Labour market assimilation of recent immigrants in Spain", *British Journal of Industrial Relations*, 45(2): 257-284.
- (2009) "Complements or substitutes? Task Specialization by gender y nativity in Spain". *IZA discussion paper*, 4348: 1-41. Disponible a [<http://ftp.iza.org/dp4348.pdf>] Darrera consulta: 1/02/2012.

- ANDALL, J (2003) "Hierarchy and interdependence: the emergence of a service caste in Europe", a J. ANDALL (ed.), *Gender and ethnicity in contemporary Europe*, (pàgs. 39-60). Oxford: Berg.
- ANGUIANO TÉLLEZ, M.E (2001) "Inmigración laboral extracomunitaria en España. Explorando perfiles y trayectorias laborales", *Migraciones*, 10: 111-134.
- ANTECOL, H; KHUN, P; TREJO, S (2006) "Assimilation via prices or quantities? Sources of immigrant earnings growth in Australia, Canada, and the United States", *Journal of Human Resources*, 41: 821-840.
- ARANGO, J (1993) "El 'sur' en el sistema migratorio europeo. Evolución reciente y perspectivas", *Política y Sociedad*, 12: 7-20.
- (2000) "Explaining Migration: a Critical View", *Internatinoal Social Sciences Journal*, 165: 283-296.
- (2003) "Europa. ¿una sociedad multicultural en el siglo XXI?; el caso de España" *Papeles de Economía Española*, 98: 2-15.
- ARELLANO, F. A (2010) "Inmigrantes y periodo de residencia: asimilación laboral en España en época de crisis", *Colección de Estudios Económicos*, 02-2010. FEDEA.
- ARJONA GARRIDO, A; CHECA OLMOS, J.C (2009) "Spain: A Country of Immigration" *Migration Citizenship Education*. Disponible a [<http://www.migrationeducation.org/48.1.html?&rid=145&cHash=6add42cf740da26d40f16982462d1738>] Darrera consulta: 8/8/2012.
- ATTIAS-DONFUT, C (2004) "New patterns of migration and transmigration. A life course perspective". *European regional meeting Migrant and social protection. International Security Association*. Oslo, 21-23 Abril 2004.
- AWID, ASSOCIATION FOR WOMEN'S RIGHTS IN DEVELOPMENT (2004) "Intersectionality: A Tool for Justice Gender and Economic Justice" *Women's Rights and Economic Change*, 9: 1-8.
- BAKER, M; D. BENJAMIN, D (1994) "The Performance of Immigrants in the Canadian Labor Market", *Journal of Labor Economics*, 12(3): 369-405.
- (1997) "The role of family in immigrants' labor-market activity: An evaluation of alternative explanations", *American Economic Review*, 87(4): 705-727.
- BALBO, L (1978) "La doppia presenza", *Inchiesta*, 32: 3-11.
- BANYULS, J; MIGUÉLEZ, F; RECIO, A; CANO, E; LORENTE, R (2009) "The Transformation of the Employment System in Spain: Towards a Mediterranean Neoliberalism?" a G. BOSCH, S. LEHNDORFF, J. RUBERY (eds.) *European Employment Models in Flux. A Comparison of Institutional Change in Nine European Countries*, (pàgs. 247-269). Basingstoke (UK): Palgrave Macmillan.

- BARDAJÍ RUIZ, F (2006) *Literatura sobre inmigrantes en España*. Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración.
- BARDIN, L (1986) *El análisis de contenidos*. Madrid: Akal.
- BAUER, T; ZIMMERMANN, K (1999) "Occupational mobility of ethnic migrants" *IZA Discussion Paper*, 58. Disponible a [<http://ftp.iza.org/dp58.pdf>]. Darrera consulta 20/5/2012.
- BEACH, C.M; WORSWICK, C (1994) "Is there a double negative effect on the earnings of immigrant women?", *Canadian Public Policy* 19(1): 36-53.
- BECKER, G (1985) "Human Capital, Effort, and the Sexual Division on Labor", *Journal of Labor Economics*, 3(1):33-58.
- BEECHEY, C; PERKINS, T (1987) *A matter of hours: Part-time and Labour market*. Cambridge: Polity Press.
- BEL ADELL, C; GÓMEZ FAYRÉN, J (1999) "Integración versus exclusion: hacia una política de inmigración", *NIMBUS*, 3: 27-36.
- BELL, B. (1997), "The Performance of Immigrants in the United Kingdom: Evidence from the GHS", *Economic Journal*, 104(441): 333-344.
- BENERIA, L (2006) "Trabajo productivo/reproductivo, pobreza, y la globalizacion de la reproduccion: consideraciones teoricas y practicas", *Mientras Tanto*, 100: 89-107.
- (2008) "The crisis of care, international migration and public policy", *Feminist Economics*, 14(3): 1-21.
- BERICAT, E (1998) *La integracion de los metodos cuantitativo y cualitativo en la investigacion social*. Barcelona: Ariel.
- BERMANE, E; LANG, K; SINIVER, E (2000) *Language-Skill Complimentarity: Returns to Immigrant Language Acquisition*. Boston: Boston University.
- BERNARDI, F; GARRIDO, L; MIYAR, M (2010) "The Recent Fast Usurge of Immigrants in Spain and their Employment Patterns and Occupational Attainment", *International Migration*, 49 (1): 148-187.
- BERRIANE, M (2004) "La larga historia de las migraciones marroquíes" a B. LÓPEZ GARCIA, B; M. BERRIANE (dir.) *Atlas de la inmigración marroquí en España*, (pàgs. 24-26). Madrid: UAM-Observatorio Permanente de la Inmigración.
- BERTAUX-WIAME, I; BORDERÍAS, C; PESCE, A (1998) "Trabajo e identidad femenina: una comparación internacional sobre la producción de las trayectorias sociales de las mujeres en España, Francia e Italia", *Sociología del Trabajo*, 3: 71-90.

- BETTIO, F; SIMONAZZI, A; SOLINAS, G; VILLA, P (2004) "The 'care drain' in the Mediterranean: notes of the Italian Experience", *25th Conference of the International Working Party Labour Market Segmentation*, 21-24 Juliol, Austràlia.
- BETTIO, F, SIMONAZZI, A; VILLA, P (2006) "Change in care regimes and female migration: the 'care drain' in the Mediterranean", *Journal of European Social Policy*, 16(3): 271-285.
- BEVELANDER, P; NIELSEN, H.S (2001) "Declining employment success of immigrants males in Sweden: observed or unobserved characteristics", *Journal of Population Economics*, 14: 455-471.
- BIELSA CALLAU, J; DUARTE PAC, R (2008) "Sobre el peso del sector de la construcción en el economía española", *Boletín económico del ICE, Información Comercial Española*, 2944: 31-46.
- BLANCHET, A (1989) "Entrevistar", a A. Blanchet, R; Chiglione, J; Massonat A. Trognon (eds) *Técnicas de Investigación en ciencias sociales* (pàgs. 87-130). Madrid: Narcea.
- BLAU, F.D; KAHN, L.M; MORIARTY, J.Y, SOUZA, A (2003) "The role of family in immigrants' labor-market activity: An evaluation of alternative explanations", *American Economic Review*, 93(1): 429-447.
- BOADO, M (1996) "Movilidad ocupacional y Mercado de trabajo: las caras ocultas del empleo urbano", *Revista de Ciencias Sociales*, 12: 23-35. Disponible a [<http://www.rau.edu.uy/fcs/soc/Publicaciones/Revista/Revista12/Boado.html>] Darrera consulta 28/2/2012.
- BODY-GENDRONT, S; MA MUNG, E; HODIER, C (1992) "Entrepreneurs entre deux mondes. Les créations d'entreprises pas les étrangers. France, Europe, Amérique du Nord", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 8(1): 61-71.
- BÖHNING, W.R, ZEGERS DE BEIJL, R (1995) "The integration of migrant workers in the labour market: policies and their impact", *International Migration Papers*, 8. Geneva: International Labour Organization.
- BONACICH, E; MODELL, J (1980) *The Economic Basis of Ethnic Solidarity: A study of Japanese Americans*. Berkeley, California: University of California Press.
- BORDERÍAS, C; CARRASCO, C; ALEMANY, C (eds) (1994) *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Madrid: Icaia, Fuhem.
- BORJAS, G.J (1983) "The Substitutability of Black, Hispanic and White Labor", *Economic Inquiry*, 21(1). 93-106.
- (1985) "Assimilation, Changes in Cohort Quality, and the Earnings of Immigrants", *Journal of Labor Economics*, 3: 463-489.
- (1986) "Immigrants, Minorities and Labor Market Competition", *National Bureau of Economic Research Working Paper n. 2028*.

- (1987) "Immigrants, Minorities and Labor Market Competition", *Industrial and Labor Relations Review*, 77: 531-553.
  - (1989) "Economic Theory and International Migration", *International Migration Review*, 23: 457-485.
  - (1990) *Friends of Strangers: the impact of immigrants on the U.S. economy*. New York: Basic Books.
  - (1998) "To Ghetto or Not to Ghetto: Ethnicity and Residential Segregation", *Journal of Urban Economics*, 44(2): 228-253.
  - (2000) "Ethnic Enclaves and Assimilation", *Swedish Economic Policy Review*, 7: 89-122.
- BORJAS, G.J; TIENDA, M (eds.) (1985) *Hispanics in the US Economy*. Orlando, Florida: Academic Press.
- BORJAS, G; FREEMAN, R.B; KATZ, L (1996) "Searching for the Effect of Immigration on the Labor Market", *American Economic Review*, 86(2): 246-251.
- BORRÀS, V; TORNS, T; MORENO, S (2007) "Las políticas de conciliación: las políticas laborales versus las políticas de tiempo", *Papers*, 83: 83-96.
- BOUFFARTIGUE P., BOUTEILLER J (2003) "A propos des normes du temps de travail. De l'érosion de la norme fordienne aux normes émergentes", *Revue de l'IRES*, 42: 1-23.
- BOURDIEU, P (1984) "Espace sociales et genèse de 'classes'", *Actes de Recherche en Sciences Sociales*, 52/53:3-17.
- (1988) *La Distinción: criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- BRANNEN, J (2005) "Mixing Methods: the entry of qualitative and quantitative approaches into the research process", *International Journal Social Research Methodology*, 8(3): 173-184.
- BREWER, J; HUNTER, A (2006) *Foundations of Multimethod Research. Synthesizing of Styles*. Thousand Oaks, California: Sage.
- BRIDGES, S; MATEUT, S (2009) "Should they stay or should they go? Attitudes towards immigration in Europe", *Sheffield Economic Research Paper Series*, 2009008: 1-31.
- BRULLET, C. (2002) "Les politiques de conciliació de la vida professional i la vida familiar: el cas dels serveis de suport a les famílies" a L. Flaquer (coord.). *Informe sobre la situació de la família a Catalunya. Un intent de diagnosi*, (pàgs. 271-300). Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- BRULLET, C; PARELLA, S (2001) "Polítiques de serveis a les famílies: residualitat pública en un context cultural 'familiarista' ", a R. GOMÀ; J. SUBIRATS (COORD.) *Govern i polítiques públiques a Catalunya (1998-2000)*, (pàgs. 221-243), Vol.1, Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona/Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

BRULLET, C; PARELLA, S (2005) "La conciliación de la vida familiar y laboral de las madres latinoamericanas. Una primera exploración al caso de la ciudad de Barcelona" a LL. FLAQUER, C. SOLÉ (eds.) *El uso de las políticas sociales por las mujeres inmigrantes*, (pàgs. 257-298). Madrid: Instituto de la Mujer.

BRYANT, G (1984) *The Working Women Report: Succeeding in business in the 80s*. New York: Simon & Schuster.

BRYMAN, A (1988) *Quantity and Quality in Social research*. London: Routledge.

- (2006a) "Integrating Quantitative and Qualitative Research: How is it done?", *Qualitative Research*, 6:97-113.
- (2006b) "Paradigm Peace and the Implications for Quality", *International Journal of Social Research Methodology*, 9:111-126.
- (2008) *Social Research Methods*. (3a edició) Oxford: Oxford University Press.

BYRNE, J; VAN DER MEER, M (2003) "Spain down the low track", a G. BOSCH, P. PHILIPS (eds.) *Building Chaos. An international comparison of deregulation in the construction industry*, (pàgs. 138-160). London: Routledge.

CACHÓN, L (1989) *¿Movilidad social o trayectorias de clase? Elementos para una crítica de la sociología de la movilidad social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

- (1995). "Marco institucional de la discriminación y tipos de inmigrantes en el mercado de trabajo en España", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas REIS*, 69: 105-124.
- (1997) "Segregación sectorial de los inmigrantes en el mercado de trabajo en España", *Cuadernos de relaciones laborales*, 10: 49-73.
- (2002) "La formación de la 'España Inmigrante': mercado y ciudadanía", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas, REIS*, 97: 95-126.
- (2003) "Itinerarios laborales de los inmigrantes: mercado de trabajo y trayectorias sociales", a A. TORNOS. (ed). *Los inmigrantes y el mundo del trabajo* (pàgs. 48-71). Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- (2006) "Los inmigrantes en el mercado de trabajo en España (1996-2004)", a E.AJA, J. ARANGO (eds.) *Veinte años de inmigración en España. Perspectivas jurídica y sociológica (1985-2004)*, (pàgs. 175-201). Barcelona: Fundació CIDOB.
- (2007) "Diez notas sobre la inmigración en España 2006" Premsa, *La vanguardia Dossier*, 22: 68-74.
- (2008) "La integración de y con los inmigrantes en España: debates teóricos, políticas y diversidad territorial", *Política y Sociedad*, 45(1): 205-235.

- (2009) *La España inmigrante: marco discriminatorio, mercado de trabajo y política de integración*. Barcelona: Anthropos.
  - (2012) “Inmigrantes y mercado de trabajo en España en la fase madura del ciclo económico”, *Cuadernos del mercado de trabajo*, 8: 42-52.
- CALAVITA, K (1996) *Immigration, Law and Marginalization in a Global Economy. Notes from Spain*. Informe de Investigación. Irvine: University of California.
- CALLEJO, J; VIEDMA, A (2006) *Proyectos y estrategias de Investigación Social: la perspectiva de la intervención*. Madrid: McGraw Hill.
- CANDEL, F (1964) *Els altres Catalans*. Barcelona: edicions 62.
- CAPARRÓS RUIZ, A; NAVARRO GÓMEZ, M.L (2010) “Movilidad ocupacional de los inmigrantes en España”, *Investigaciones de Economía de la Educación*, 5: 875-892.
- CAPARRÓS, A; NAVARRO, M.L (2009) “Contratación indefinida y segregación ocupacional según nacionalidad: Andalucía frente al resto de España”, *Investigaciones Regionales*, 14: 81-106.
- (2010) “Movilidad ocupacional de los inmigrantes en España”, *Investigaciones de Economía de la Educación*, 5: 873-890.
- CAPARRÓS, A; NAVARRO, M.L; RUEDA, M.F (2004) “Efectos de la temporalidad sobre la formación recibida durante el empleo”, *Cuadernos de economía*, 27 (4): 51-73.
- CAPEL, H (1999) “La inmigración en España, una bibliografía de trabajos recientes”, *Biblio 3W Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* Universitat de Barcelona, 132. Disponible a: [<http://www.ub.es/geocrit/b3w-132.htm>] Darrera consulta: 23/03/2012.
- CASMON, N (1981) “Economic Integration of Immigrants”, *American Journal of Economic and Sociology*. 40 (2): 149-163.
- CASTELLANOS, M.L; PEDREÑO, A (2001) “Desde El Ejido al accidente de Lorca: las amargas cosechas de los trabajadores inmigrantes en los milagrosos vergeles de las agriculturas mediterráneas”, *Sociología del Trabajo*, 42: 3-30.
- CARRASCO, C (1999) *Mercados de Trabajo: Los inmigrantes económicos*. Madrid: IMSERSO, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- CARRASCO, C; ALABART, A; COCO, A; DOMINGUEZ, M; MAYORDOMO, M; RECIO, A; SERRANO, M (2003) *Tiempos, trabajos y flexibilidad: una cuestión de género*. Madrid: Instituto de la Mujer, IMU.

- CARRASCO, C; MAYORDOMO, M (2000) "Los modelos y estadísticos de empleo como construcción social: la encuesta de población activa y el sesgo de género", *Política y Sociedad*, 34: 101-112.
- CARRASCO, R (2003) "Inmigración y mercado laboral", *Papeles de Economía Española*, 98: 94-108.
- CARRASCO, R; JIMENO SERRANO, J.F; ORTEGA MASAGUÉ, A (2006) *El efecto de la inmigración en las oportunidades de empleo de los trabajadores nacionales: Evidencia para España*. Madrid: Bilbao: BBVA.
- CARRASCO, R; JIMENO, J.F; ORTEGA, A.C (2008) "The Effect of Immigration on the Labor Market Performance of Native-Born Workers: Some Evidence for Spain", *Journal of Population Economics*, 21(3): 627-648.
- CARRASCO, R; ORTEGA, C (2005) *La inmigración en España: Características y efectos sobre la situación laboral de los trabajadores nativos*. Madrid: Fundación Alternativas.
- CARRASQUER, P; TORNS, T.; TEJERO, E; ROMERO, A (1998) "El trabajo reproductivo", *Papers: Revista de sociologia*, 55: 95-114.
- CASAL, J (1997) "Modalidades de transición profesional, mercado de trabajo y condiciones de empleo", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 11: 19-54.
- CASTELLÓ, L (2011) *La gestió quotidiana de la cura. Una qüestió de gènere i classe*. Tesi Doctoral. Diponible [<http://hdl.handle.net/10803/48526>] Darrera consulta abril 2012
- CASTLES, S (1993) "Migrations and Minorities in Europe. Perspectives for the 90s. Eleven hypotheses", a J. SOLOMOS, J. WRENCH. (eds) *Racism and Migration in Western Europe*, (pàgs. 17-34). Oxford: Berg.
- CES, CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL (2004) "La Inmigración y el mercado de trabajo", *Colección Informes CES 2/2004*, 28 Madrid. Disponible a [<http://www.ces.es/informes/2004/inf0204.pdf>] Darrera consulta: 19/2/2012.
- CHISWICK, B. R (1978) "The Effect of Americanization on the earnings of foreign-born men", *Journal of Political Economy*, 86: 897-921.
- (1979) "The economic progress of inmigrants: some apparently universal patterns", a W. FELLNER (ed.) *Contemporary economic problems*, (pàgs. 357-399). Washington: American Enterprise Institute.
  - (1980) *An analysis of the economic progress and impact of immigrants, prepared for the employment and training administration*. Washington: U.S Department of Labor, Natonal Technical Information Service.
  - (1991) "Speaking, reading and Earning among Low skilled Immigrants", *Journal of Labor Economics*, 9: 149-170.
  - (2000) "Are immigrants favorably self-selected? An economic analysis", a C.B. BRETTELL; J.F. HOLLIFIELD. (eds.) *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, (pàgs. 52-76). New York: Routledge.

- (2005) “A longitudinal analysis of Immigrant Occupational Mobility: A test of the Immigrant Assimilation Hypothesis”, *International Migration Review*, 39: 332-353.
- CHISWICK, B.R; MILLER, P (1992) “Language in the Immigrant Labor markets”, a B.R. CHISWICK (ed.) *Immigration, Language and Ethnic Issues: Canada and the United States*, (pàgs. 229-296). Washington DC: American Enterprise Institute.
- (1995) “The endogeneity between language and earnings: an international analysis”, *Journal of Labor Economics*, vol. 13, n. 2, pp. 246-288.
  - (2007) “The International Transferability of Immigrants’ Human Capital Skills” *IZA Discussion paper* 2670, març 2007.
  - (2008) “Why is the payoff to schooling smaller for immigrants?”, *Labour Economics*, 15(6): 1317-1340.
- CHISWICK, B.R.; COHEN, Y; ZACH, T (1997) “The labor market status of immigrants: effects of unemployment rate at arrival and duration of residence”, *Industrial and Labor Relations Review*, 50: 289-303.
- CHISWICK, B.R; BARRY, R; LIANG LEE, Y MILLAR, P.W (2002) “Longitudinal Analysis of Immigrant Occupational Mobility: A test of the Immigrant Assimilation Hypothesis”, *Economic Discussion / Working Papers 02-08*, The University of Western Australia, Department of Economics.
- CHISWICK, B.R; LIANG LEE, Y; MILLAR, P.W (2002) “Longitudinal Analysis of Immigrant Occupational Mobility: a test of Immigrant Assimilation Hypothesis”, *Economic Discussion Working Papers*, 02-08. The University of Western Australia, Dept. of Economics.
- CIS, CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (2009) *Actitudes hacia la inmigración* Disponible a [http://www.cis.es/cis/opencms/-Archivos/Marginales/2800_2819/2817/es2817.pdf] Darrera consulta 14/7/2012.
- CLARK, K; LINDLEY, J (2005) “Immigrant Labour Market Assimilation and Arrival Effects: Evidence from the Labour Force Survey”, Sheffield Economic Research Paper Series, No. 2005004, University of Sheffield.
- COBB-CLARK, D.A., CONNOLLY, M.D (2001) “A family affair: The labor mrket experiences of immigrant spouses”, *Social Science Quarterly*, 82(4): 796-811.
- COHEN, R (ed) (1996) *Theories of Migration*. Cheltenham (UK): Elgar Publishing.
- COHLER, B.J; HOSTETLER, A (2004) “Linking Life Course and Life Story. Social Change and the Narrative Study of Lives over Time”, a J.T, MORTIMER; M.J, SHANAHAN, (eds) *Handbook of the Life Course*, (pàgs. 555-576). New York: Springer.

- COLECTIVO IOÉ (1991) *Trabajadoras extranjeras de servicio doméstico en Madrid, España*. Ginebra: Oficina Internacional del Trabajo.
- (1999) “Inmigración y trabajo en España. Trabajadores inmigrantes en el sector de la hostelería” Madrid: *Observatorio Permanente de la Inmigración* Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
  - (2001) *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Colección Observatorio Permanente de la Inmigración.
  - (2002) “Immigració, escola i mercat de treball. Una radiografia actualitzada”, *Col·lecció Estudis Socials*, 11. Fundació “La Caixa”.
  - (2003) “La sociedad española y la inmigración extranjera”, *Papeles de Economía Española, FUNCAS*, 98: 16-31.
  - (2005) “Inmigrantes extranjeros en España: ¿reconfigurando la sociedad?”, *Panorama Social*, 1: 32-47.
  - (2010) *Encuesta Nacional de Inmigrantes 2007: el mercado de trabajo y las redes sociales de los inmigrantes*. Madrid: Ministerior de Trabajo e Inmigración.
  - (2011) “Formas de instalación de la población migrante en España”, *Cuadernos de Información Económica, Fundación de las Cajas de Ahorros*, 220: 187-192.
- COLEMAN, D.A (2002) “Replacement migration or why everyone is going to live in Korea: a fable for our times from the United Nations”, *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 357(1420): 583-598.
- COLEMAN, J (1999) “New light in Mediterranean migration”, *International Migration*, 37(2): 485-513.
- COLLINS, R (1990) “Market closure and the conflict theory of professions” a M. BURRAGE; R. TORSTENDAHL (eds.) *Professions in Theory and History: Rethinking the Study of the Professions*, (pàgs. 24-43). London: Sage.
- CONSTANT, A.F; ZIMMERMAN, K.F (2009) “Migration, Ethnicity and Economic Integration”, *IZA Discussion Paper*, N. 4620. Institute for the Study of Labor, Desembre 2009.
- CONSTANT, A; MASSEY, D.S (2003) “Self-selection, earnings and out-migration: a longitudinal study of immigrants to Germany”, *Journal of Population Economics*, 16 (4): 631-653.
- CORRONCHO, D.H (2010) “Guía bibliográfica sobre inmigración en España (1990-2009). Datos y reflexiones sobre la institucionalización de una comunidad académica”, *Consejo superior de Investigaciones Científicas (CSIC)*, Documento de trabajo 02: 1-24.
- COTTER, D.A; HERMSEN, J.M; OVADIA, S; VANNEMAN, R (2001) “The glass ceiling effect”, *Social Forces*, 80(2): 655-681.

- COUGHAN, J.E (1998) "Occupational mobility of Australia's Vietnamese community: its direction and human capital determinants", *International Migration Review*, 32(1): 175-201.
- CRESWELL, J.W (2003) *Research Design. Quantitative, Qualitative and Mixed Methods Approaches*. (2a edició). Thousand Oaks, California: Sage
- CRESWELL, J.W; PLANO CLARK, V.L (2011) *Designing and conducting Mixed Methods Research*. (2a edició). Thousand Oaks, California: Sage.
- CROMPTON, R (1994) *Clase y estratificación. Una introducción a los debates actuales*. Madrid: Editorial Tecnos.
- CROMPTON, R; HARRIS, F (1999) "Employment, carers and families: the significance of choice and constraint in women's lives", a R. CROMPTON (ed.) *Restructuring gender relations and employment. The decline of the «male-breadwinner*, (pàgs. 128-149). Oxford: Oxford University Press.
- CRUL, M (2007) "Pathways to Success for the Children of Immigrants" *Migration Policy Institute*. Disponible [http://www.migrationpolicy.org/pubs/CrulEducation091907.pdf] Data darrera consulta: 6/6/2011.
- CUADRADO ROURA, J; IGLESIAS FERNANDEZ, C; LLORENTE HERAS, R (2006) "Does Immigration contribute to converge among regional labour markets in Spain?", *ERSA Conference Paper 444*. European Regional Science Association. Disponible a [http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa06/papers/444.pdf] Darrera consulta 17/6/12
- (2007) *Inmigración y mercado de trabajo en España (1997-2005)*. Bilbao: Fundación BBVA
- DATTA, K; MCLLWAINE, C; EVANS, Y; HERBERT, J; MAY, J; WILL, J (2006) *Work, care and life among low-paid migrant workers in London: towards a migrant ethic of care*. London: Queen Mary, University of London, Department of Geography
- DAUTZENBERG, M.G.H.; DIEDIKIS, J.P.M.; PHILIPSEN, H.; STEVENS, F.C.J (1998) "Women of a Middle Generation and Parent Care", *International journal of Aging and Human Development*, 47. 241-262.
- DE RUDDER, V (1997) "Quelques Problèmes Épistémologiques liés aux Définitions des Populations Immigrantes et Leur Descendance", a F. AUBERT; M. TRIPIER, F. VOURC'H (eds.) *Jeunes Issues de l'Immigration, de l'École à l'Emploi*, (pàgs. 17-44). Paris: L'Harmattan.
- DENZIN, N.K (1970) *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. Chicago: Aldine.
- (1989) *Interpretative Biography*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- DEWIND, J; KASNITZ, P (1997) "Everything Old is New Again? Processes and Theories of Immigrant Incorporation", *International Migration Review*, 31(4): 1096-1111.
- DEX, S (1991) *Life and Work history analyses: Qualitative and quantitative developments*. London: Routledge.

- (1995) "The reliability of recall data: A literature review", *Bulletin de Methodologie Sociologique*, 49: 58-89.
- DÍAZ-ARAMBURU, C; DE LA ORDEN RIVERA, M.V; DE VICENTE ABAD, M.A; GONZÁLEZ TRAVÉS, C (2009) "Evolución de la siniestralidad laboral en la construcción en el período 2003-2007", *Seguridad y Salud en el trabajo*, 53: 38-47.
- DICKENS, R; MCKNIGHT, A (2008) *Assimilation of Immigrants into the British Labour Market*. Working Paper, London: The Centre for the Analysis of Social Exclusion CASE.
- DICKENS, W.T; LANG, K (1988) "The reemergence of segmented labor market theory", *The American Economic Review*, 71(5): 129-134.
- DIEWALD, M; MAYOER, K.U (2008) *The Sociology of the Life Course and Life Span Psychology*. DIW Discussion Paper 772, Berlin
- DIPRETE, T (1993) "Industrial restructuring and the mobility response of American workers in the 1980s", *American Sociological Review*, 58(1): 74-96.
- DOCQUIER, F; MARFOUK, A (2004) "Measuring the International Mobility of Skilled Workers (1999-2000): Release 1.0", *World Bank Policy Research*, working paper N.3381. Disponible a [<http://ssrn.com/abstract=625258>] Darrera consulta: 11/10/12.
- DOERINGER, P.B, PIORE, P.M (1971) *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. DC. Health and Company. Lexington. Mass. (versió en castellà al Ministeri de Treball i Seguretat Social).
- (1985) *Los Mercados Internos de Trabajo y análisis laboral*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- DOLADO, J; FELGUEROSO, F (2011) "La imparable segmentación de nuestro mercado de trabajo", *Prensa, FEDEA blogs Nada es Gratis*. Disponible [<http://www.fedeablogs.net/economia/?p=11240>] Darrera consulta: 15/3/2012.
- DOMINGO, A; GIL-ALONSO, F (2007) "Immigration and changing labour-force structure in the Southern European Union", *Population*, 62: 709-727.
- DULEEP, H.O; REGETS, M (1997) "The Decline in Immigrant Entry Earnings: Less Transferable Skills or Lower Ability?", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 37: 189-208.
- (1999) "Immigrants and Human Capital Investment", *American Economic Review*, 89 (2): 186-191.
- (2002) "The Elusive Concept of Immigrant "quality": Evidence from 1970-1990" *IZA Working Paper*, 631.
- DULEEP, H.O (1998) "The family investment model: A formalization and review of evidence across immigrant groups", *Gender Issues*, 16(4): 84-104.

- DULEEP, H.O; DOWHAN, D.J (2002) "Insights from longitudinal data on the earnings growth of U.S. foreign-born men", *Demography* 39(3): 485-506.
- DUNCAN, S (2006) "Mothers' work-life balance: individualised preferences or cultural construction?", a D. PERRONS; C. FAGAN; L. MCDOWELL; K. RAY I K. WARD (eds.), *Gender divisions and working time in the new economy. Changing patterns of work, care and public policy in Europe and North America*, (pàgs. 127-147). Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd.
- DUPUY, J.P (1986) "Il tempo contaminato", a G. PAOLUCCI (ed.) *Il disagio del tempo. La metafora della scarsità di tempo nella vita quotidiana*. Roma: Editrice lanua.
- DURAN, M.A (1986) (dir.) *De puertas adentro*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- (1998) "El trabajo invisible en las cuentas de la nación", a P. DE VILLOTA (ed.) *Las mujeres y la ciudadanía en el umbral del siglo XXI*, (pàgs. 99-132). Madrid: Editorial Complutense.
- DURKHEIM, E (1951) *Suicide, a study in sociology*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- DUSTMANN, C (1990) "Earnings adjustment of temporary migrant", *EUI Working Paper ECO 90/21*, European Universtiy Institute.
- DUSTMANN, C; FABBRI, F (2003) "Language proficiency and labour market performance in the UK", *The Economic Journal*, 113 (489): 695-717.
- ECHEVARRÍA J (1997) "La movilidad social de las mujeres y el problema de la unidad de análisis de clase", *Revista Internacional de Sociología*, 17: 83-116.
- EHRENREICH, B; HOCHSCHILD, A.R (2004) (ed.) *Global Woman: nannies, maid and sex workers in the new economy*. New York: Henry Holt and Company.
- ELDER, G.H. JR (1985) "Perspectives on the Life Course", a G.H Jr, Elder. (ed.) *Life Course Dynamics: Trajectories and Transitions, 1968-1980*, (pàgs. 23-49). Ithaca: Cornell University Press.
- (1998) "Life course and human development", a W. DAMON (ed.) *Handbook of child psychology*, volum 1 (pàgs. 665-715). New York: Wiley.
- ELDER, G.H. JR; KIRKPATRICK JOHNSON, M; CROSNOE, R. (2003) "The Emergence and Development of Life Course Theory", a J.T. MORTIMER, M.J. SHANAHAN. (eds). *Handbook of the Life Course*, (pàgs. 3-19). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- ELIAS, J (2011) *Inmigración y mercado laboral: antes y después de la recesión*. Documents d'economia "La Caixa", N. 20. Barcelona: La Caixa, Estudis i anàlisi econòmica.

- ENTZINGER, H (2000) "The Dynamics of Integration Policies. A Multidimensional Model", a R. KOOPMANS, P. STATHAM, (eds.) *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics. Comparative European Perspectives*, (pàgs. 97-118). Oxford: Oxford University Press.
- ESCOBEDO, A. (1999) "Work-Family Arrangements in Spain: Family Adjustments to Labour Market Imbalances", a L. DULK, A. DEN, A. VAN DOORNE-HUISKES I J. SCHIPPERS (eds.) *Work-Family Arrangements in Europe*, (pàgs. 103-129). Amsterdam: Thela Thesis.
- (2000) "Les llicències laborals per a mares i pares amb fills menors de tres anys. Una comparació dels sistemes vigents a Dinamarca, Finlàndia i Espanya", *Revista Catalana de Sociologia*, 12:187-214.
- ESCRIVÁ, Á (2000) "¿Empleadas de por vida? Peruanas en el servicio doméstico de Barcelona", *Papers: Revista de Sociologia*, 60: 327-342.
- ESCRIVÁ, A; SKINNER, E (2008) "Domestic work and transnational care chains in Spain", a H. LUTZ (ed.) *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme*, (pàgs. 113-126). Hampshire: Ashgate Publishing.
- ESPLEN, E; JOLLY, S (2006) "GENDER and SEX. A sample of definitions", *Bridge development-gender*, University of Sussex. Disponible a [http://www.iwtc.org/ideas/15_definitions.pdf] darrera consulta: 16/10/2012.
- EVANS, M.D.R (1989) "Language skills, Language usage and Opportunity: Immigrants in the Australian Labor Market", *Sociology* 21: 253-274.
- FARLEY, R (1996) *The New American Reality: Who We Are, How We Got Here, Where We Are Going*. New York: Russell Sage Foundation.
- FERNÁNDEZ CORDÓN, J.A; TOBÍO, C (2006) *Conciliar las responsabilidades familiares y laborales: políticas y prácticas sociales*. Madrid: Fundación Alternativas, Documento de trabajo 79/2005. Disponible a [<http://www.pid.evimo.es/ConciliacionFamiliarMadres.pdf>] Darrera consulta: 5/7/2012.
- FERNÁNDEZ, C. Y ORTEGA, C (2008) "Labor market assimilation of immigrants in Spain: employment at the expense of bad job-matches?" *Spanish Economic Review*, 10: 83-107.
- FINDLEY, S.E (1987) "An Interactive Contextual Model of Migration in Ilocos Norte, the Philippines" *Demography*, 24:163-190.
- FLAQUER, LL (1999) *La estrella menguante del padre*. Barcelona: Ariel
- FLICK, U (2009) *An introduction to Qualitative Research*. (4a edició). London: Sage.
- FREEMAN, G (2009) "Immigration, Diversity, and Welfare Chauvinism", *The Forum* 7(3): 1-16.

- FRIEDBERG, R. (2000) "You Can't Take It with You? Immigrant Assimilation and the Portability of Human Capital", *Journal of Labor Economics*, 18(2): 221-251.
- GANS, H (1992) "Comment: Ethnic Invention and Acculturation: A Bumpy-Line Approach", *Journal of American Ethnic History*, 11(1): 42-52.
- GARCÍA, M.A (2005) "Cambios en la Encuesta de Población Activa en 2005", *Indice*, Juliol 2005, pàgs.6-10.
- GARCÍA BORREGO, I (2007) "La conciliación relegada: procesos de fragmentación, reagrupación y desagrupación de las familias migrantes", Comunicació presentada en el IX Congreso español de Sociología, Barcelona, setiembre 2007.
- GARCÍA LASO, A (2007) "Algunas claves del crecimiento de España en el context europeo", *Gaceta Sindical*, 9: 35-60.
- GARCÍA PÉREZ, J.I (2008) "La Muestra Continua de Vidas Laborales: una guía de uso para el análisis de transiciones", *Revista de Economía Aplicada*, XVI, 1: 5-28.
- GARCÍA PÉREZ, M.A (2008) "Demografía médica en España. Atentos a la realidad", Comunicació presentada en el X Congreso Nacional de la Confederación Estatal de Sindicatos Médicos. Toledo, 5-6 juny 2008. Disponible a [<http://www.cesm.org/nueva/fundaciondemogr/eDEMES/Ponenciatoledo08.pdf>] Darrera consulta: 1/6/2012
- GARCIA, I; TOHARIA, L (2000) "Prestaciones por desempleo y búsqueda de empleo", *Revista de Economía Aplicada*, 23: 5-33.
- GARRIDO, L (1992) *Las dos biografías de la mujer en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- (2008) "La inmigración es España", a JJ. GONZÁLEZ, M. REQUENA (eds.) *Tres décadas de cambio social en España*, (pàgs. 135-172), (2a edició). Madrid: Alianza Editorial.
- GARRIDO, L; TOHARIA, L (2004) "La situación laboral de los españoles y de los extranjeros según la Encuesta de Población Activa", *Economistas*, 99: 74-86.
- GIDDENS, A (1991) *Sociología*. Madrid: Alianza Editorial
- GIELE, J.Z; ELDER, G.H JR (1998) *Methods of Life Course Research*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- GIL, F; DOMINGO, A (2006) "La complementariedad de la actividad de españoles y extranjeros: análisis sectorial y diferencias territoriales", Comunicació presentada al X Congreso de la Población Española, Pamplona 29 Juny-1 Juliol. Disponible a [<http://www.ced.uab.es/publicacions/PapersPDF/Text308.pdf>] Darrera conluta: 05/04/2012
- GIRALDEZ, E (2002) *La internacionalización de las empresas españolas en América Latina*. Madrid: CES.

- GLICK SCHILLER, N (2008) "Nuevas y viejas cuestiones sobre localidad: teorizar la migración transnacional en un mundo neoliberal", a C. SOLÉ, S. PARELLA, CAVALCANTI, L (coord.) *Nuevos retos del transnacionalismo en el estudio de las migraciones*, (pàgs. 21-46). Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración.
- GOERTZ, G (2006) *Social science concepts: A user's guide*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- GOLBY, J (1997) "Autobiographies, Letters and Diaries", a M. DRAKE; R. FINNEGAN; J. EUSTACE (eds.) *Studying Family and Community Handbook*, (pàgs. 146-158). Cambridge: Cambridge University Press i The Open University.
- GOLDSTEIN, J (2003) *War and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOLDTHORPE, J.H; HOPE, K (1974) *The social grading of occupations: A new approach and scale*. Gloucestershire (UK): Clarendon Press.
- GONZÁLEZ FERRER, A (2002) "Efectos macroeconómicos de la inmigración. Impacto sobre el empleo y los salarios de los nativos", *Revista papers*, 66: 133-153.
- (2008) *Estrategias familiares y laborales en la emigración: reagrupación familiar, elección de parejas y empleo de los inmigrantes en el país de destino*. Madrid: Consejo Económico y Social.
  - (2011) "Explaining the labour performance of immigrant women in Spain: the interplay between family, migration and legal trajectories", *International Journal of Comparative Sociology*, 52(1-2): 63-78.
- GONZÁLEZ, L; ORTEGA, F (2009) "Immigration and Housing Booms: Evidence from Spain", IZA Discussion paper n. 4333.
- GRANT, J.H; HAMERMESH, D.S (1981) "Labor Market Competition Among Youths, White Women and Others", *Review of Economics and Statistics*, 63(3): 354-360.
- GRANT, M (1999) "Evidence of new immigrant assimilation in Canada", *Canadian Journal of Economics*, 32(4): 930-955.
- GREENHAUS, J.H; BEUTELL, N.J (1985) "Sources of conflict between work and family roles", *The Academy of Management Review*, 10(1): 76-88.
- GROSSMAN, J.B (1982) "The Substitutibility of Natives and Immigrants in Production", *Review of Economic and Statistics* 54(4): 596-603.
- HACHEN, D (1992) "Industrial Characteristics and Job Mobility Rates", *American Sociological Review*, 57(1): 39-55.
- HAGAN, J (2006) "Negotiating social membership in the contemporary world", *Social Forces*, 85:2, pp. 631-642.

- HAN, S. KHAP; MOEN, P (1999) "Work and Family over time: A life course approach", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 562: 98-110.
- HARLAN, S.L; BERHEIDE, C.W (1994) *Barriers to work place advancement experienced by women in low-paying occupations*. Albany, New York: Center for Women in Government.
- HARTOG, J; WINKELMANN, R (2003) "Comparing migrants and non-migrants: case of Dutch migration to New Zeland", *Journal of Population Economics*, 16: 683-705.
- HAZARI, B; SGRO, P (2001) *Migration, Unemployment and Trade*. Boston: Kluwer Academic Publisher.
- HEINZ, W.R (2003a) "Combining Methods in Life-Course Research: A Mixed Blessing?", a W.RHEINZ, V.W. MARSHALL, (eds.) *Social Dynamics of the Life Course. Transitions, Institutions and Interrelations*, (pàgs. 73-90). New York: Aldine de Gruyter.
- (2003b) "Introduction", a W.R. HEINZ, V.W. MARSHALL (eds.). *Social Dynamics of the Life Course. Transitions, Institutions and Interrelations*, (pàgs. 3-32). New York: Aldine de Gruyter.
- HERNÁNDEZ NIET, J.A (2010) "La desnaturalización del trabajador autónomo. El autónomo dependiente", *Revista Universitaria de ciencias del trabajo*, 11: 177-194.
- HERRANZ, R (1990) "La inserción laboral de los técnicos especialistas de FP2: un análisis comparado de las orientaciones de empleo en tres mercados locales de trabajo", *Educación*, 293: 151-173.
- HIDALGO, A; CALDERÓN M.J, PÉREZ, S (2006) *La discriminación salarial y segregación laboral de los inmigrantes: identificación de espacios laborales prioritarios para la intervención en materia de protección social*. Madrid: Ministerior de Trabajo y Asuntos Sociales.
- HIRSCHMAN, C (1983) "The Melting Pot Reconsidered", *Annual Review of Sociology* 9: 397-423.
- HIRSCHMAN, C; KASINITZ, P; DEWIND, J (1999) (eds.) *The Handbook of International Migration: The American Experience*. New York: Russell Sage Foundation.
- HOCHSCHILD, A (1997) *The Time Bind: When Work Becomes home and Home Becomes Work*. New York: Metropolitan/Holt.
- (2002) "Love and gold", a B. Ehrenreich i A.R. Hochschild (eds) (2002) *Global Woman: nannies, maids and sex workers in the new economy*, (pàgs. 15-30). London: Granta Books.
- HONDAGNEU-SOTELO, P (1997) *Domestica. Immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. Los Angeles: University of California Press, Ltd.
- HONDAGNEU-SOTELO, P; AVILA, E (1997) "I'm Here, but I'm There. The meanings of Latina transnational Motherhood" *Gender and Society*, 11 (5): 548-571.

- HORAN, P. M. (1974) "The structure of occupational mobility. Conceptualisation and Analysis", *Social Forces*, 53(1): 33-45.
- HU, W.Y (2000) "Immigrant earnings assimilation: estimates from the longitudinal data", *The American Economic Review Papers and Proceedings on the Hundred Twelfth Annual Meetings of the American Economics Association*, 90: 368-372.
- HUGHES, J.A (1990) *The Philosophy of Social Research*. (2a edició) Harlow: Longman.
- HUMPHRIES, J; RUBERY, J (1984) "The Reconstitution of the Supply Side of the Labour Market: the Relative Autonomy of Social Reproduction", *Cambridge Journal of Economics*, 8 (4): 331-346.
- IBÁÑEZ, J (1992) *Más allá de la sociología. El grupo de discusión: técnica y crítica*. Madrid: Siglo XXI.
- IGLESIAS, C; LLORENTE, R (2006) "¿Integración o segmentación laboral de los inmigrantes en el mercado de trabajo? Un análisis de cohortes", Document de treball de l' *Instituto Universitario de Análisis Económico y Social*, 7/06. Disponible a [www.servilab.org] Darrera consulta: 15/3/2012.
- IREDALE, R (2001) "The Migration of Professionals: Theories and Typologies", *International Migration*, 39(5): 7-26.
- IZQUIERDO, A (1996) *La Inmigración inesperada*. Madrid: Trotta.
- IZQUIERDO, I (2000) "El proyecto migratorio de los indocumentados según género", *Papers: Revista de Sociologia*, 60: 225-240.
- IZQUIERDO, M., LACUESTA, A. Y VEGAS, R. (2009): "Assimilation of immigrants in Spain: A longitudinal analysis", *Labour Economics*, 16(6): 669-678.
- JACOBS, J. (1993) "Theoretical and Measurement Issues in the Study of Sex Segregation in the Workplace: Research Note", *European Sociological Review* 9 (3): 325-330.
- JACOBS, A.J; GERSON, K (2004) *The Time Divide: Work Family and Gender Inequality*. Cambridge, Massachussets: Harvard University Press.
- JIMÉNEZ M.S (2009) "Tendencias y hallazgos en los estudios de trayectorias: una opción metodológica para clasificar el desarrollo laboral", *Revista Electrónica de Investigación Educativa*, 11 (1). Disponible a [<http://redie.ubac.mx/vol11no1/contenido-jimenez.html>] Darrera consulta: 27/2/2012.
- JIMÉNEZ-MARTÍN, S; PERACCHI, F (1999) "La calidad de la EPA en la estimación de transiciones en el mercado de trabajo", *Ekonomiaz*, 49: 158-187.
- JIMÉNEZ-RIDRUEJO, Z; BORONDO, C (2011) "Integración salarial de los inmigrantes en España", *XII Jornadas de Economía Internacional*, 16-18 Juny 2011, Castelló de la Plana. Disponible a [http://www.xijornadasecoint.uji.es/programas/F2_3.pdf] Darrera consulta: 26/6/2012

- JOHNSON, G.E (1980) "The labor market effects of immigration", *Industrial and Labor Relations Review*, 33(3): 331-341.
- JOPPKE, C; MORAWSKA, E (2003) *Towards Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. New York: Palgrave Macmillan.
- KANJANAPAN, W (1994) "The immigration of Asian Professionals to the United States: 1988-1990", *International Migration Review*, 29: 7-32.
- KARABOYTCHEBA, M (2006) "Una evaluación del último proceso de regularización de trabajadores extranjeros en España (Febrero-Mayo 2005): un año después", *Real Instituto Elcano*. Disponible a [<http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/252.asp>] Darrera consulta: 21/2/2012.
- KERR, C (1954) "The Balkinization of Labor Markets", a E. WRIGHT BAKKE (ed.) *Labor Mobility and Economic Opportunity*, (pàgs. 92-110). Cambridge, Massachusets: MIT Press.
- KING, H.D (1988) "Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The Context of a Black Feminist Ideology", *Signs*, 14(1): 42-72.
- KOFMAN, E (1999) "Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union", *International Migration Review*, 33(2): 269-299.
- KUHN, T.S (1970) *The Structure of Scientific Revolutions* (2a Edició) Chicago: University of Chicago Press.
- KUZEL, A. J (1999) "Sampling in qualitative inquiry", a B.F CRABTREE AND WL MILLER (Eds.) *Doing Qualitative Research*, (pàgs. 33-45), (2a edició). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- LALONDE, R., TOPEL R.H (1990) "The Assimilation of Immigrants in the US Labor Market", Working Paper 3573- Cambridge, Mass: National Bureau of Economic Research.
- (1992) "The assimilation of immigrants on the US labor market", a G. BORJAS; R. FREEMAN, (eds.) *Immigration and the Work Force: Economic Sequences for the Unites States and Source Areas*, (pàgs. 63-97). London: The University of Chicago Press Ltd.
- LAPARRA NAVARRO, M (2006) *La construcción del empleo precario. Dimensiones, causas y tendencias de la precariedad laboral*. Madrid: Fundación FOESSA, colección estudios.
- LECCARDI, C (1996) "Rethinking Social Time: Feminist Perspective", *Time and Society*, 5(2); 169-186.
- LEÓN, M (2010) "Migration and Care Work in Spain: The Domestic Sector Revisted", *Social Policy and Society*, 9(3): 409-418.
- LEWIS, J (1992) "Gender and the development of welfare regimes", *Journal of European Social Policy*, 2(3): 159-173.

- (2006) "Work/family reconciliation, equal opportunities and social policies, the interpretation of policy trajectories at the UE level and the meaning of gender equality", *Journal of European Public Policy* 13(3): 420-437.

- LIEBLICH, A; TUVAL-MASHIACH, R; ZILBER, T (1998) *Narrative Research. Reading, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks, California: Sage.

- LIGHT, I; BONACICH, E (1988) *Ethnic Entrepreneurs, Koreans in Los Angeles*. Berkeley: University of California.

- LOMSKY-FEDER, E (1995) "The Meaning of War through Veterans Eyes. A Phenomenological Analysis of the Life Stories", *International Sociology*, 10(4): 463-482.

- LONG, J.E (1980) "The Effect of Americanization on earnings: Some evidence for women". *Journal of Political Economy*, 88(3): 620-629.

- LONGVA, P; RAAUM, O (2003) "Earnings assimilation of Immigrants in Norway: a reappraisal?", *Journal of Population Economics*, 16: 177-193.

- LOWELL, B.L; FINDLAY, A.M (2001) "Migration og highly skilled persons from developing countries: impact and policy responses", *International Labour Office*, Geneva. Disponible a [<http://www.pleasanton.k12.ca.us/avhsweb/bull/APHG/ilo.pdf>] Darrera consluta 10/9/2012

- LOZARES, C; LOPEZ, P; VERD, J.M; MOLINA, J.S. (2011) "Cohesion, Vinculacion e Integracion sociales en el marco del Capital Social", *REDES: revista hispana para el análisis de redes sociales*, 20: 1-28.

- LUBOTSKY, D (2007) "Chutes or ladders? A longitudinal analysis of immigrant earnings", *Journal of Political Economy*, 14: 193-220,

- LUHMANN, N (1991) *Sistemas sociales: lineamientos para una teoría general*. México: Editorial Alianza.

- MACDONALD, K.M (1995) *The Sociology of the Professions*. London: Sage.

- MACINNES, J (2005) "Diez mitos sobre la conciliación de la vida laboral y familiar", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 23: 35-71.

- (2006) "Work-life Balance in Europe: a Response to the Baby Bust or Reward for the Baby Boomers", *European Societies* 8(2): 223-249.

- MAHÍA, R (2010) "La irrupción de España en el panorama de las migraciones internacionales: por qué llegaron, por qué siguen llegando y por qué lo seguirán haciendo", *Revista de Economía*, 854: 5-22.

- MAHON, E (1995) "Contratos de género y políticas de cohesión", *Política y Sociedad*, 19: 61-74.

- MARTÍN ARTILES, A. LÓPEZ ROLDAN, P.; MOLINA, O.; MORENO, S. ESTEBAN, F. (2011a) "Trayectorias laborales y asimilación ocupacional de la inmigración" *Revista Sociología del Trabajo*, 72: 41-63.
- MARTÍN ARTILES, A.; LÓPEZ-ROLDÁN, P.; MOLINA, O. (2011b). "Movilidad ascendente de la inmigración en España: ¿Asimilación o segmentación ocupacional?" *Revista Papers*, 96: 4.
- MARTIN, P (2009) "Recession and Migration: A New Era for Labor Migration?", *International Migration Review*, 43(3): 671-690.
- MARTÍNEZ BUJÁN, R (2009) "The entry of female migration into personal home care services in Spain", a H. FASSMAN, M. MALLER, D. LANE (eds.) *Migration and People on Movement in Europe*, (pàgs. 161-187). Chettenham (UK): Edward Elgar Publishing.
- MARTÍNEZ VEIGA, U (1997) *La integracion social de los inmigrantes en España*. Madrid: Trotta.
- MARTÍNEZ, J.L; FERNÁNDEZ, M (2006) "Inmigración y exclusion social", a F. Vidal Fernández (dir.) *V Informe FUHEM: La exclusion social y el estado del bienestar en España*, (pàgs. 409-439). Madrid: FUHEM.
- MASSEY, D.S (1981) "Dimensions of New Immigration to the United States and the Prospects of Assimilation", *Annual Review of Sociology* 7: 57-85.
- MASSEY, D.S; ARANGO, J; HUGO, D; KOUAOUCO, A; PELLEGRINO, A; TAYLOR, J.E (2002) *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- MCALLISTER, I (1995) "Occupational Mobility among Immigrants: The impact of Migration on Economic Success in Australia", *International Migration Review*, 29(2): 441-446.
- MCCONNELL, C; BRUE, S (1989) *Contemporary Labor Economics*. (2a edició) New York: McGraw-Hill.
- MEARDI, G (2010) "Worker(s) movement and crisis: unions, migrants and posted workers in the construction sectors' turmoil in UK and Spain, 2008-10", Comunicació presentada a *ISA World Congress*, Göteborg, 11-17 Juliol 2010.
- MEDINA, E; HERRARTE, A; VICÉNS, J (2010) "Inmigración y Desempleo en España: Impacto de la Crisis Económica", *Información Comercial Española, Revista de Economía*, 854: 37-48.
- MERTENS, A (1999) "Job Stability Trends and Labor Market (Re-) Entry in West Germany 1984-1997", *Humboldt University Working Papers*, 373. Disponible a:
[http://www.mpib-berlin.mpg.de/volltexte/institut/dok/full/mertens/majstddc_/DPMertens99060.pdf]
- MERTON, R.K (1956) *The focused interview*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- MIGUÉLEZ, F; RECIO, A (2008). "Spain: large-scale regularization and its impacts on labour market and social policy", *Transfer*, 14(4): 598-606

- MIGUÉLEZ, F; MARTÍN, A; ESTEBAN, F; LÓPEZ-ROLDÁN, P, MOLINA, O; MORENO, S (2012) *Trayectorias laborales de los inmigrantes en España*. Barcelona: Obra Social "La Caixa".
- MIGUÉLEZ, F; PRIETO, C. (2009) "Trasformaciones del empleo, flexibilidad y relaciones laborales en Europa", *Política y Sociedad*, 46 (1-2): 275-287.
- MIGUÉLEZ, F; RECIO, A; PÉREZ AMORÓS, F (2008) "Estudi sobre la gestió dels fluxos immigratoris laborals", *QUIT Working Paper*, núm.12. Disponible [<http://quit.uab.es/index.php?lvl1=11&lvl2=19>]. Data darrera consulta: 25/5/11
- MIGUELEZ, F; TORNS, T (2003) *Temps i Ciutat*. Barcelona: Consell Econòmic i Social.
- MILES, M.B; HUBERMAN, M (1994) *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, California: Sage.
- MILLER, D. A (1981) "The 'sandwich' generation: Adult children of the aging", *Social Work*, 26: 419-423.
- MINCER, J. (1978) "Family migration decisions", *Journal of Political Economy*, 86(5): 749-773.
- MIRET, P; PÉREZ DÍAZ, J; LÓPEZ COLÁS, J; AGUÍN, J.R; GÓMEZ LEÓN, M (2006) *Entrar, mantenerse, salir: Biografías laborales en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- MOLDES FARELO, R (2009) "La 'invisibilidad' de las cualificaciones: trabajo inmigrante y bajos salarios", *Intersticios, Revista Sociológica de Pensamiento Crítico*, 3(1): 217-224.
- MORENO, G; CEBRIÁN, I; IGLESIAS, C; LLORENTE, R (2007) "¿Sustituibilidad, Complementariedad o Independencia de las inmigrantes en la demanda de trabajo?", comunicació presentada al *Encuentro de Economía laboral y de la Educació*, Las Palmas de Gran Canaria 12 i 13 de juliol 2007. Disponible a [http://www.congresos.ulpgc.es/aeet_aede/Descargas/Sesion3Sala2/Moreno-Cebrian-Iglesias-Llorente.pdf] Darrera consulta 17/2/2012
- MORENO, L (2001) " 'Supermujeres' y bienestar en las sociedades mediterráneas", *Claves de razón práctica*, 111: 49-53.
- MORENO, S (2006) "Reconciliation: successful as a concept, but unsatisfactory as a policy", comunicació presentada a *4th Annual ESPAnet Conference*, Bremen 21-23 Setembre 2006.
- MORENO, S (2007) *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana*. Tesi Doctoral, data de defensa: 17/09/2007. Departament de Sociologia, Facultat de Ciències Polítiques i de Sociologia, Univesitat Autònoma de Barcelona.
- MOROKVASIC, M (1984) "Birds of Passage are also women", *International Migration Review*, 18(14): 886-907.

- (1993) “In and out of the labour market: Immigrant and minority women in Europe”, *New Community*, 19(3): 459-483.
- MORSE, J.M (1991) “Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation”, *Nursing Research*, 40(2): 120-123.
- (2003) “Principles of Mixed Methods and Multimethod Research Design”, a A. TASHAKKORI; C, TEDDLIE (eds.) *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*, (pàgs. 189-208). Thousand Oaks, California: Sage.
- NYAKABWA, K; HARVEY, D.H.C (1990) “Adaptation to Canada: The Case of Black Immigrant Women”, a V Dhruvarian (ed.) *Women and Well-being*, (pàgs. 139-149). Kingston: McGill-Queen’s Press.
- ORTEGA, N (2003) “España: hacia una nueva política migratoria”, *Migration Information Source, Country Profiles*. Disponible a [<http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?ID=99>]. Data darrera consulta: 21/9/2011.
- OSO, L (1998) *La migración femenina de mujeres jefas de hogar*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.
- OSTERMAN, P (1985) *Los mercados internos de trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- PAJARES, M (1998) *La inmigración en España*. Barcelona: Icaria.
- (2001) *Inmigración y Ciudadanía en Europa*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
  - (2007) *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2006*. Madrid: Ministerio de Trabajo en Inmigración, Observatorio Permanente de la Inmigración. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales
  - (2008) *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2007*. Observatorio Permanente de la Inmigración. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
  - (2009) *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2008*. Ministerio de Empleo y Seguridad Social, Madrid: Observatorio permanente de la Inmigración. Ministerio de Trabajo e Inmigración
  - (2010) *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2009*. Madrid: Observatorio permanente de la inmigración. Ministerio de Trabajo e Inmigración.
- PAPADEMETRIOU, D.G; MARTIN, P.L (1991) *The Unsettled Relationship: Labor Migration and Economic Development*. Nova York: Greenwood Press.
- PAPÍ, N (2005) “La conciliación de la vida laboral y familiar como proyecto de calidad de vida desde la igualdad”, *Revista Española de Sociología*, 5: 91-107.

- PARELLA, S (2002) *La internacionalización de la reproducción. La inserción laboral de la mujer inmigrante en los servicios de proximidad*. Tesis Doctoral, data de defensa 23/05/2012. Departament de Sociologia, Facultat de Ciències Polítiques I de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2003). *Mujer, inmigrante y trabajadora: La Triple Discriminación*. Rubí (Barcelona): Anthropos.
  - (2007) “Mercat de treball i població immigrada a Catalunya”, a T. MONTAGUT (coord). *Societat Catalana 2007*, (pàgs. 121-174). Barcelona: IEC/ACS.
- PARKIN, F (1976) *Immigrant Professionals in the United States. Discrimination in the Scientific Labor Market*. New York: Praeger.
- PARREÑAS, R (2001) *Servants of globalization. Women, migration and domestic work*. Stanford & California: Stanford University Press.
- (2002) “The care crisis in the Philippines> Children and transnational families in the new global economy”, a B. Ehrenreich; A.R. Hochschild (eds.) *Global Woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy*, (pàgs. 39-54) London: Granta Books.
  - (2005) “Long distance intimacy: class, gender and intergenerational relations between mothers and children in Filipino transnational families”, *Global Networks*, 4: 317-336.
  - (2008) *The force of domesticity. Filipina migrants and globalization*. New York: New York University Press.
- PÉREZ INFANTE, J.I (2009) “Crecimiento y características del empleo de los Inmigrantes en España”, *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, 80: 237-253
- PÉREZ, F (dir.) (2004) *La competitividad de la economía Española*. Barcelona: La Caixa.
- PÉREZ-DÍAZ, V; ÁLVAREZ MIRANDA, B; GONZÁLEZ ENRÍQUEZ, C (2001) *España ante la inmigración*. Barcelona: Fundació “La Caixa”, Col·lecció Estudis Socials, 8.
- PÉREZ-DÍAZ, V; CHULI, E; VALIENTE, C; VALIENTE FERNANDEZ, V (2000) *La familia española en el año 2000: innovación y respuesta de las familias a sus condiciones económicas, políticas y culturales*. Madrid: Fundación Argenteria.
- PERRONS, D; FAGAN, C; MCDOWELL, L; RAY, K I WARD, K (2006) *Gender divisions and working time in the new economy. Changing patterns of work, care and public policy in Europe and North America*. Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd.
- PESSAR, P. (1982) “The Role of Household in International Migration and the Case of US Bound Migration from Dominican Republic”, *International Migration Review*, 19: 342-364.

- PINYOL, G; JIMÉNEZ, G (2008) "La Política de inmigración como nuevo instrumento de acción exterior", a E. BARBÉ (coord.) *España en Europa 2004-2008*, (pàgs. 58-68). Monografías del Observatorio de Política Exterior Europea, 4. Bellaterra: Institut Universitari d'Estudis Europeus.
- PIORE, M.J (1979) *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1983) "Los trabajadores extranjeros", a M.J. PIORE; M.E. RABASCO; L. TOHARIA (eds.) *Paro e inflación. Perspectivas institucionales y estructurales*, (pàgs. 273-289), Madrid: Alianza.
- POLAVIEJA, J (2003) "Temporary Contracts and Labour Market Segmentation in Spain: An Employment-Rent Approach", *European Sociological Review*, 19(5): 501-517.
- PORTES, A (1983a) "Modes of Structural Incorporation and Present Theories of Labour Immigration", a M. KRITZ, C.B. KEELY, S.M. TOMASI (eds.) *Global Trends in migration: theory and research on international population movements*, (pàgs. 279-297) New York: Center for Migration Studies.
- (1983b) "International Labour Migration and National Development", a M. KRITZ (ed.) *U.S. Immigration and Refugee Policy: Global and Domestic Issues*. Lexington: Lexington Books.
  - (1996) *The New Second Generation*. New York: Russell Sage Foundation.
- PORTES, A; BACH, R.L (1985) *Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States*. Berkley: University of California Press.
- PORTES, A; BÖRÖCZ, J. (1989) "Contemporary immigration: theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation", *International Migration Review*, 23 (3): 606-630.
- PORTES, A; RUMBAUT, R.G (1996) *Immigrant America: A portrait*. 2a eEdició, Berkley: University of California Press.
- PORTES, A; STEPICK, A (1985) "Unwelcome Immigrants: the Labor Market Experiences of 1980 (Mariel) Cuban and Haitian Refugees in South Florida", *American Sociological Review* 50(4): 493-514.
- PORTES, A; WALTON, J (1981) *Labor, Class, and the International System*. Nova York: Academic Press.
- PORTES, A; WILSON, K (1980) "Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami", *American Journal of Sociology*, 86, 2: 295-319.
- PORTES, A; ZHOU, M (1993) "The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants", *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 530: 74-96.
- PRIETO, A.P (2012) "La segmentación del mercado de trabajo en España: un análisis de su evolución en la crisis", *Cuadernos del mercado de trabajo*, 8: 20-26.

- PRIETO, C (1994) "Mercado de trabajo y condiciones de empleo: compatibilidad social y poder social de negociación" *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 5: 29-40.
- PUMARES FERNÁNDEZ, P; GARCÍA COLL, A; ANENSIO HITA, A (2006) *La movilidad laboral y geográfica de la población extranjera en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- QUIT, CENTRE D'ESTUDIS SOCIOLÒGICS SOBRE LA VIDA QUOTIDIANA I EL TREBALL (2000) *Temps i ciutat*. Barcelona: Consell Econòmic i Social de Barcelona.
- RAMÍREZ, A; GREGORIO, C; FRANZÉ, A; PLANET, A (1996) *Bibliografía sobre la inmigración marroquí en España: una revisión crítica*. Universidad Autónoma de Madrid. Disponible a: [<http://www.uam.es/otroscentros/TEIM/Observainmigra/Atlas%201996/12%20cap%2012/bibliografia%20revision.pdf>] Darrera consulta: 23/03/2012.
- RAPHAEL, D; SCHLESINGER, B (1994) "Women in the Sandwich Generation: Do Adult Children Living At Home Help?", *Journal of Women and Aging*, 6: 21-45.
- RATH, J (2000) "Introduction: immigrant businesses and their economic, politico-institutional and social environment", a J. RATH (ed) *Immigrant Businesses. The Economic, Politico-Institutional and Social Environmen*, (pàgs. 1-19). Basingstoke (UK): Macmillan.
- RATH, J; KLOOSTERMAN, R (2000) "Outsiders' business: a critical review of research on immigrant entrepreneurship", *International Migration Review*, 34(3): 657-681.
- RECIO A, DE ALÒS-MONER R; OLIVARES I (2006) *Construction in Spain: Towards a New Regulation?* Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- RECIO, A (1999) "La segmentación del mercado laboral en España", a F. MIGUÉLEZ, F., C. PRIETO; REBOLLO, O (coord.) *Las relaciones de empleo en España*, (pàgs. 125-150). Madrid: Siglo XXI.
- RECIO, A; BANYULS, J (2004) "Employment without technology. The paradox of the Spanish Labour Market", *Economia et Lavoro*, 31: 115-131.
- REDSTONE, I (2006) "Occupational mobility among lelag immigrants to the United States", *International Migration Review*, 40(4): 854-884
- (2008) "Occupational Trajectories of Legal US Immigrants: Downgrading and Recovery", *Population and Development Review*, 34(3): 435-456.
- REGETS, M.C (2001) "Research and Policy Issues in High-Skilled International Migration: A Perspective with Data from the United States", *IZA Discussion Paper* 36.
- REQUENA, M; D.S. REHER (2009) "La reciente experiencia inmigratoria en España", a D. REHER Y M. REQUENA (eds.) *Las múltiples caras de la inmigración en España*, (pàgs. 289-321). Madrid: Alianza.

- RENDALL, M.S; FLAVIA, T; RUBIN, J.; RABINOVICH, L.; JANTA, B. (2008) "Contrasting Trajectories of Labor Market Assimilation between Migrant Women in Western and Southern Europe", *RAND Working Paper 622*, october 2008.
- RENDALL, M.S; TSANG, F; RUBIN, J.K; RABINOVICH, L; JANTA, B (2010) "Constrasting Trajectories of Labor-Market Integration Between Migrant Women in Western and Southern Europe", *European Journal of Population*, 26(4): 383-410.
- RIBAS MATEOS, N; DÍAZ, F; GARCÍA, S (2004) "Los estudios sobre inmigración extranjera en España (1985-2001)", a N. RIBAS MATEOS (coord.) *Una invitación a la sociología de las migraciones*, (pàgs.141-179). Barcelona: editorial Bellaterra.
- RINKEN, S; ÁLVAREZ-SOTOMAYOR, A; CORTÉS, M.P, GALERA, A.G (2011) "El (des-)empleo inmigrante en España en tiempos de crisis económica: un examen empírico de tres factores explicativos", *Sociología del trabajo*, 72: 41-62.
- RUBERY, J (1997) "What do women want from full employment?", a J. PHILPOTT (ed.) *Working for full employment*, (pàgs. 63-80). Regne Unit: Routledge.
- RUBERY, J; FAGAN, C; SMITH, M (1994) *Changing Patterns of Work and Working-time in the European Union and the Impact on Gender Divisions*. Equal Opportunities Unit, Bruxelles: Comissió Europea.
- RUBIN, J; RENDALL, M.S; RABINOVICH, L; TSANG, F; VAN ORANJE-NASSAU, C; JANTA, B (2008) "Migrant women in the European labour force. Current situations and future prospects", RAND technical report per a la Comissió Europea. Disponible a [<http://ginger.women.it/phocadownload/userupload/9061dd9f0d/Migrant%20women%20in%20the%20European%20labour%20force.pdf>]. Darrera consulta: 23/7/2012.
- RUIZ DE HUIDOBRO, J.M (1998) "Notas sobre el proceso de reforma legislativa en materia de extranjería e inmigración", *Migraciones*, 4: 275-297.
- (2000) "La LO 4/2000: Historia de un desencuentro y razón de su desenfoque jurídico", *Migraciones*, 7: 57-88.
  - (2001) "El régimen legal de la inmigración en España. El continuo cambio", *Migraciones*, 9: 69-104.
- RUMBAUT, R.G (1997) "Paradoxes (and Orthodoxies) of Assimilation", *Sociological Perspectives*, 40(3): 483-511.
- RUNYAN, W.M (1982) *Life Histories and Psychobiography. Explorations and Method*. New York: Oxford University Press.
- SALIDO, O. (2001) *La movilidad ocupacional de las mujeres en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

- SALLÉ, M.A (1985) *Situación del servicio doméstico en España*. Madrid: IMU.
- SAMPSON, R.J; LAUB, J.H (1993). *Crime in the Making. Pathways and Turning points through Life*. Cambridge (Massachussets): Harvard University Press.
- SAN MARTÍN MAZZUCCONI, C (2006) “El acceso de los extranjeros al mercado de trabajo. Régimen general y contingente”, *Revista del Ministerior de Trabajo e Inmigración*, 63: 139-174.
- SANDELL, R (2005) *Spain's quest for regular immigration*. Madrid: Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos, ARI, 64/2005.
- SANROMÁ, E; RAMOS, R; SIMÓN, H (2008) “The portability of human capital and immigrant assimilation: Evidence for Spain”, *IZA Discussion Paper No. 3649*: 1-38 Disponible a [<http://www.politiquessociales.net/IMG/pdf/dp3649.pdf>] Darrera consulta 8/8/2012.
- (2009) “Immigrant wages in the Spanish Labour market: does the origin of human capital matter?”, *IZA Discussions Paper*, 4157: 1-27. Disponible a [<http://ftp.iza.org/dp4157.pdf>] Darrera consulta: 15/08/2012.
- SANTOS, L. (1993) “Elementos jurídicos de la integración de los extranjeros”, a G.P TAPINOS (ed.) *Inmigración e Integración en Europa*, (pàgs- 91-125). Barcelona: Itinera Fundació Paulino Torras Domènech.
- SARABIA, B (1985) “Historias de vida”, REIS, *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 29: 165-186
- SARDA PONS, J; MAULEÓN TORRES, I (1997) “Estimación cuantitativa de la economía sumergida en España”, *Ekonomiaz, Revista vasca de economía*, 97:124-135.
- SASSEN, S (1988) *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flows*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAUTU, R (1999) *El método biográfico. La reconstrucción de la sociedad a partir del testimonio de los actores*. Buenos Aires: Editorial de Belgrano.
- SCHMALZBAUER, L (2004) “Searching for wages and mothering from afar: the case of Honduran transnational families”, *Journal of Marriage and the Family*, 66: 1317-1331.
- SCHOENI, R.F. (1998) “Labor Market Assimilation of Immiigrant Women”, *Industrial and Labor Relations Review*, 51(3): 483-504..
- SETTERSTEN, R.A., JR. (1999) *Lives in Time and Place: the Problems and Promises of Developmental Science*. Amityville, NY: Baywood Publishing Co., Inc.
- SHARON, H.L; BERHEIDE, C,W (1994) *Barriers to Workplace Advancement Experienced by Women in Low-Paying Occupations*. New York: Center for Women in Government Working Paper, Univertsity of Albany

- SHIN, T.J (2004). *Structural Changes and Job Mobility Rates in the United States: Labor Market Turbulence and Growing Inequality*. Berkeley, California: Institute of Labor and Employment.
- SIMÓN, H; RAMOS, R; SANROMÁ, E (2010) "Movilidad ocupacional de los inmigrantes en una economía de bajas cualificaciones. El caso de España", *Xarxa de referència en Economia aplicada*. Disponible a [<http://www.pcb.ub.edu/xreap/aplicacio/fitxers/XREAP2010-6.pdf>] Darrera consulta 16/5/12
- SINGER, J.D; WILLETT, J.B (1998) "Methodological issues in the design of longitudinal research: Principles and recommendations for a quantitative study of teachers's careers", *Education and Policy Analysis*, 18: 265-283.
- SIKES,, P; MEASOR, L Y WOODS, P (1985) *Teacher careers: Crisis and continuities*. Londres: Falmer Press.
- SJAASTAD, L.A (1962) "The Cost and Returns of Human Migration", *Journal of Political Economy*, 70: 80-93.
- SOLÉ, C (1981) *La Integración Sociocultural de los Inmigrantes en Cataluña*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- (1995) *Discriminación racial en el mercado de trabajo*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- SOLÉ, C; PARELLA, P; ORTEGA, E; PÁVEZ, I; SABADÍ, M (2009) *Las Trayectorias sociales de las mujeres inmigrantes no comunitarias en España. Factores explicativos de la diversificación de la movilidad laboral intrageneracional*. Grupo de Estudios sobre Inmigración y Minorías Étnicas (Universidad Autónoma de Barcelona) Instituto de la Mujer, Ministerio de Igualdad.
- SOROKIN, P.A; MERTON, R.K (1992) "El tiempo social: un análisis metodológico y funcional", a R. RAMOS (ed) *Tiempo y Sociedad*, (pàgs.73-87). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, Colección Monográficas, 129.
- SPILERMAN, S (1977) "Careers, labor market structure and socioeconomic achievement", *American Journal of Sociology*, 3(3): 551-593.
- STAMBOL, L.S (2003) "Urban and Regional Labour Mobility Performance in Norway", *43rd Conference of European Science Association* Disponible a [<http://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/364.pdf>] Darrera consulta: 28/2/2012
- STARK, O (1991) *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
- STARK, O; BLOOM, D.E (1985) "The New Economics of Labor Migration", *The American Economic Review*, 75: 173-178.
- STEINBERG, S (1985) "Human Capital: A critique", *The Review of Black Political Economy*, 14(1): 67-74.
- STRATIGAKI, M (2004) "The cooptation of gender Concepts in EU Policies: The Case of Reconciliation of Work and Family", *Social Politics*, 11 (1): 30-56.

- SUBIRATS, J; GOMÀ, R (1998) "Democratización, dimensiones del conflicto y políticas pública en España", a J. SUBIRATS I R. GOMÀ (eds.) *Políticas públicas en España: contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*, (pàgs. 13-20). Barcelona: Ariel Ciencia Política
- SYNGER, B; RYFF, C.D; CARR, D; MAGEE, W.J (1998) "Linking Life Histories and Mental Health: A Person Centered Strategy", *Sociological Methodology*, 28: 1-51.
- TARABINI-CASTELLANI, M (1998) "Estatuto jurídico del trabajador extranjero no comunitario en España", *Migraciones*, 4: 156-176.
- TASHAKKORI, A; TEDDLIE, C (1998) *Mixed Methodology. Combining Quantitative and Qualitative Approaches*. Thousand Oaks, California: Sage.
- (2003) (eds.) *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, California: Sage.
- TAYLOR, S.J; BOGDAN, R (1998) *Introduction to qualitative research method*. (3a edició), Nova York: John Wiley
- TEZANOS, J.F (2007). *Condiciones laborales de los trabajadores inmigrantes en España*. Grupo de Estudios Sobre tendencias Sociales (UNED), Fundación Sistema, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- THOMAS, W.I; ZNANIECKI, F (1920) *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: William Badger.
- THOMPSON, E (2003). "Segmented Labour Markets: A Critical Survey of Econometric Studies", *Caledonian Business School, Working Paper Series*, 36, octubre 2003.
- THUROW, L (1975). *Generating Inequality*. New York: Basic Books.
- THUROW, L; LUCAS, A (1972) *The American Distribution of Income: A structural problem*. Estudi per el Joint Economic Comittee, U.S Congress, U.S Government Printing Office, Washington.
- TIENDA, M; LII, D.T (1987) "Minority Concentration and Earnings Inequality: Blacks, Hispanics and Asians Compared", *American Journal of Sociology*, 93:141-165.
- TIENDA, M; WILSON, F.D (1992) "Migration and the Earnings of Hispanic Men", *American Sociological Review*, 57: 661-678.
- TOBIO, C (2001) "La familia y el empleo: prácticas y discursos de las mujeres", a R. RADL PHILIPP (ed). *Cuestiones actuales de Sociología del Género*, (pàgs. 129-148). Madrid: CIS.
- TODARO, M.P (1969) "A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries", *American Economic Review*, 59(1): 138-148.

- TOHARIA, L (2005).(dir.) *El problema de la temporalidad en España: un diagnóstico*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- TOHARIA, L; MALO, M (2000) "The Spanish Experiment, Pros and Cons of Flexibility at the Margin", a G. ESPING-ANDERSEN, M. REGINI (eds.) *Why Deregulate Labour Markets?* (pàgs. 307-335). New York: Oxford University Press.
- TORNOS CUBILLOS, A; APARICIO, R (2002) *La investigación sobre migraciones en España*. Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración.
- TORNS, T (1995) "Mercado de Trabajo y desigualdades de género", *Cuadernos de relaciones laborales*, 6: 81-92.
- (2001) "El tiempo de trabajo de las mujeres: entre la invisibilidad y la necesidad", comunicació presentada a les *Jornades Temps, treballs i gèneres*, organitzades a la Universitat de Barcelona, 1-2 de febrer 2001.
  - (2005) "De la imposible conciliación a los permanentes malos arreglos", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 23 (1): 15-33
- TORNS, T; BORRÀS, V; CARRASQUER, P (2003) "La conciliación de la vida laboral y familiar ¿Un horizonte posible?", *Sociología del Trabajo*, 50: 1111-1137.
- TORNS, T; BORRÀS, V; CARRASQUER, P; MORENO, S; CASTELLÓ, L; GRAU, A (2011): Trayectorias laborales y de vida. Una aproximación al modelo de empleo español. *QUIT Working Paper*, nº17. Disponible a [<http://quit.uab.es>]
- TORNS, T; CARRASQUER, P (1999) "El perquè de la reproducció", *Papers: Revista de Sociologia*, 59: 99-108.
- (2002). "La doble presència femenina i les necessitats de la conciliació", *Diàlegs*, 5(15): 23-33.
- TOUSSAINT-CORNEAU, M (2006) "The occupational mobility of Hispanic immigrants in the U.S.: Evidence from panel data", *International Migration Review*, 40(3): 508-536.
- VALDUEZA BLANCO, M.D (2005). "Aspectos laborales del nuevo reglamento de la Ley Orgánica 4/2000, sobre derechos y libertades de los Extranjeros y su integración Social", *Relaciones Laborales: revista crítica de teoría y práctica*, 1: 969-992
- VALENTI, G; VARELA, G; GONZÁLEZ, R; ZURRITA, U (1997). *Los egresados de la UAM en el Mercado de trabajo. Investigación evaluativa sobre la calidad de la oferta de los servicios educativos*. México: Universidad Autónoma Metropolitana.
- VALIENTE, C. (1997) "Las políticas de cuidado de los niños a nivel nacional en España 1975-1996", *Papers. Revista de Sociologia*, 53: 101-136.
- VALLÈS, M.S (2002) *Entrevistas cualitativas* (Vol. 32). Madrid: CIS

- VAN TUBERGEN, F (2008) "Occupational status of immigrants in cross-national perspective: A multilevel analysis of seventeen Western societies", a C.A, PARSONS; T.M, SMEEDING (eds.) *Immigration and the transformation of Europe*, (pàgs. 147-171). Cambridge: Cambridge University Press.
- VAQUERO GARCÍA, A (2002) *Incentivos y desincentivos a la búsqueda de empleo. Análisis económico de la prestación por desempleo*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- VARGAS, R (2000) "Trayectoria profesional de los ingenieros en la industria maquiladora electronica: el caso de Sanyo Video components", *Revista Electrónica de Investigación Educativa*, 2 (2): 1-22. Disponible a [<http://redie.ens.uabc.mx/vol2no2/contenido-vargas.html>] Darrera consulta: 27/2/2012
- VERD, J.M (2010) "La articulación de la perspectiva de vida cuantitativa y cualitativa en la investigación sobre el curso de vida. El ejemplo de los efectos de la protección social sobre las trayectorias laborales", Comunicació presentada al X Congreso Español de Sociología, 1,2,3 de juliol 2010.
- VERD, J.M, LOPEZ, P (2008) "La eficiencia teorica y multimetodologica de los disenos multimetodo", *EMPIRIA. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 16: 13-42.
- VESPIA, K. M., STONE, G. L., KANZ, J. E. (2001) "The relevance of vocational psychology in a multicultural workplace" a D. Pope-Davis, H. Coleman (Eds.), *The intersection of race, class, and gender in multicultural counseling*, (pàgs 289-321). Thousand Oaks, California: Sage
- VIDAL COSO, E; GIL ALONSO, F; DOMINGO VALLS, A (2007) "La Poblacion femenina extracomunitaria en Espana. Analisis territorial de los factores de inserción laboral", *Papers de Demografia*, 323: 1-30.
- VILLA, P (1990) *La estructuración de los mercados de trabajo. La siderurgia y la construcción en Italia*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- VILLAR, A (dir.) (2010). *Mujeres y mercado laboral en España: cuatro estudios sobre la discriminación salarial y la segregación laboral*. Bilbao: Fundación BBVA.
- VISOCKA, S (2009) "Economic downturn in the UE: the impact on employemnyt in the business economy" *Eurostat Statistics in focus*, 60/2009. Disponible a [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-09-060/EN/KS-SF-09-060-EN.PDF]
- WALL, K; SÃO JOSÉ, J; CORREIRA, S (2002) *Care Arrangements in Immigrant Families. National Report: Portugal SOCCARE Project Report 4.4*. Disponible a [www.uta.fi/laitokset/sospol/soccate/reports.htm] Darrera consulta: 16/7/2012.
- WALLERSTEIN, I (1974) *The Modern World-System 1*. New York: Academic Press.
- WALLDINGER, A; ALDRICH, R, WARD, R, I ASSOCIATS (1990) *Ethnic Entrepreneurs. Immigrants Business in Industrial Societies*. Newbury Park, California: Sage.

- WEBER, M; HEINRICH GETH, H; WRIGHT MILLS, C (1964) *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- WEBER, M (1968) *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. New York: Bedminster Press
- WHEATLY PRICE, S (1999) "The employment adjustment of male immigrants in England", *Journal of Population Economics*, 14 (1): 193-220.
- WHEATON, B; GOTLIB, I.H (1997) "Trajectories and turning points over the life course: concepts and themes", a I.H, GOTLIC; B,WHEATHON (eds.) *Stress and Adversity over the Life Course. Trajectories and Turning Points*, (pàgs. 1-25). Cambridge: Cambridge University Press.
- WIMMER, A (2007) "How (not) to think Ethnicity in Immigrant Societies. Towards a Boudary-Making Perspective", a K. SCHITTENHELM (ed.) *Concepts and Methods in Migration Research*. Conference reader. Disponible a [www.cultural-capital.net] Darrera consulta: 13/8/2012.
- WITZ, A (1992) *Professions and Patriarchy*. London: Routledge.
- WRENCH, J; REA, A; OUALI, N (eds.) (1999) *Migrants, Ethnic minorities and the Labour Market*. London: MacMullan Press LTD.
- YBARRA, J.A; HURTADO, J; SAN MIGUEL, B (2002). "La economía sumergida en España: un viaje sin retorno", *Sistema*, 169: 247-282.
- YEOH, B; HUANG, S; LAM, T (2005). "Transnationalizing the 'Asian' family: imaginaries, intimacies ans strategic intents", *Global Networks*, 4: 307-1144.
- ZAL MICHAEL, H (1992) *The Sandwich Generation. Gaught between growing children and aging parents*. EEUU: Perseus Publishing.
- ZONTINI, E (2004) "Immigrant women in Barcelona: coping with the consequences of transnational lives", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(6):1113-1114.

Índex de Taules

Taula 3.1	Evolució del nombre de residents estrangers a alguns països europeus, 1999-2009	68
Taula 3.2	Evolució de l'ocupació segons l'activitat econòmica. Espanya 1976-2011 (en %)	81
Taula 3.3	Evolució de la Taxa de temporalitat a Espanya, 2005-2010 (en %)	83
Taula 3.4	Evolució de la Taxa temporalitat per gènere a Espanya, 1987-2010 (en %)	83
Taula 3.5	Evolució de la contractació a temps parcial segons gènere a Espanya, 2006-2010 en percentatges (respecte el total d'ocupats)	85
Taula 3.6	Distribució de treballadors per origen, sexe i sector d'activitat (4rt. Trimestre 2007 i 2009)	93
Taula 3.7	Evolució de treballadors afiliats a la Seguretat Social segons règim de cotització 2006-2009	94
Taula 3.8	Ocupats per categoria ocupacional i nacionalitat, Espanya 4rt trimestre 2007 i 2009 (en percentatges)	95
Taula 3.9	Ocupacions laborals amb majors concentracions dones, segons situació legal (nacionalitat espanyola o immigrada). Espanya, 2005	103
Taula 5.1	Estadístic descriptiu de la MCVL 2007	161
Taula 5.2	Estadístic descriptiu de la distribució segons nivells educatius, EPA 4rt Trimestre 2007	162
Taula 5.3	Definició dels eixos mostrals a partir de la Tipologia de Trajectòries i el tipus de càrregues familiars	171
Taula 5.4	Graella tipològica empírica	178
Taula 6.1	Distribució per edats de la població procedent de l'Amèrica llatina i el nord d'Àfrica registrada a la SS, Espanya 2007 (en percentatges)	196
Taula 6.2	Diferències salarial mitjanes dels treballadors del segment secundari segons origen. Espanya, 2007	199
Taula 6.3	Diferències salarial mitjanes dels treballadors del segment secundari segons nacionalitat. Espanya, 2007	199
Taula 6.4	Distribució de la població en nivells salarials i categories professionals, Espanya 2007 (en percentatges)	200
Taula 6.5	Estimació dels paràmetres sobre les probabilitats de tenir nivells salarials superiors. Espanya 2007	202
Taula 6.6	Distribució de la població activa segons la categoria professional i l'any d'arribada al mercat laboral espanyol, Espanya 2000-2008 (en percentatges)	211
Taula 6.7	Percentatges de canvi entre el sector d'entrada al mercat i de treball i la darrera situació segons origen. Espanya 2007	218
Taula 6.8	Diferències en la distribució percentual dels treballadors afiliats a la SS entre la primera situació i l'actual (2007) segons varies característiques laborals (en percentatges)	222
Taula 6.9	Estimacions dels paràmetres de mobilitat vertical dels immigrants, Espanya 2007	226
Taula 6.10	Evolució de l'índex de concentració de treballadors immigrants segons sector d'activitat, Espanya 1966-2011 (en percentatges)	231
Taula 6.11	Evolució de l'índex de concentració sectorial dels treballadors immigrants. Espanya 1998-2011	232
Taula 6.12	Evolució de l'índex de concentració dels treballadors immigrants segons la categoria professional. Espanya 1998-2011	232
Taula 6.13	Probabilitat d'estar ocupat segons nacionalitat, gènere i temps de residència. Espanya 2007 i 2011	238
Taula 6.14	Regressió logística sobre la probabilitat de perdre l'ocupació estant ocupat en el trimestre anterior, Espanya 4rt trimestre 2010	242

Taula 6.15	Regressió logística sobre la probabilitat d'accedir a l'ocupació des de la desocupació en el trimestre anterior	243
Taula 6.16	Tipologia Ideal de Trajectòries al Mercat laboral espanyol	249
Taula 6.17	Distribució dels treballadors segons el perfil de trajectòria, origen nacional i grups de categories professionals. Espanya 2007	257
Taula 7.1	Tipologia de trajectòries laborals	264
Taula 7.2	Primer moment de divisió mostral	265
Taula 7.3	Segon moment de divisió mostral	266
Taula 7.4	Breu identificació de les trajectòries estudiades a partir de les entrevistes biogràfiques	267
Taula 7.5	Síntesi dels continguts de les entrevistes biogràfiques segons perfil de trajectòria	270
Taula 7.6	Estratègies de conciliació i mobilitat laboral en les diferents trajectòries estudiades	319
Taula 7.7	Mobilitat i transicions de la població immigrants segons perfil de trajectòria	338
Taula 8.1	Objectius de la recerca	340
Taula 8.2	Definició dels conceptes claus	341
Taula 8.3	Elements facilitadors i limitadors de la mobilitat laboral de treballadors immigrants identificada en l'anàlisi qualitatiu, segons el tipus de trajectòria laboral	363
Taula 8.4	Resum esquemàtic de les idees síntesi de la investigació	370

Índex de gràfics

Gràfic 3.1	Evolució del nombre de residents de nacionalitat estrangera a Espanya, 2000-2010 (en milions)	66
Gràfic 4.1	Nivells de Qualificació segons Origen (Autòcton/Immigrant) de la Població registrada a la Seguretat Social, Espanya 2007 (en percentatges)	126
Gràfic 5.1	Dedicació en hores i minuts, com a mitjanes socials, a l'ocupació i el treball domèstic	173
Gràfic 5.2	Persones ocupades segons el servei de cura principal, persones entre 36-45 anys	174
Gràfic 5.3	Dones ocupades amb almenys un fill segons el servei principal de cura i edat	174
Gràfic 5.4	Evolució del nombre de persones amb nacionalitat estrangera segons regió autònoma (en milers)	175
Gràfic 5.5	Nombre de persones amb nacionalitat estrangera a Catalunya, 2010 (en milers)	175
Gràfic 6.1	Trajectòria salarial mitjana dels treballadors autòctons segons l'any d'entrada a la SS i el temps de permanència, Espanya 1979-2007	187
Gràfic 6.2	Trajectòria salarial mitjana dels treballadors immigrants segons l'any d'entrada a la SS i el temps de permanència, Espanya 1979-2007	187
Gràfic 6.3	Trajectòria salarial mitjana* de les cohorts 1996-00 i 2001-07 segons origen, any d'entrada a la SS i temps de permanència, Espanya 1996-2007	189
Gràfic 6.4	Diferències salarial mitjanes de treballadors immigrants donats d'alta a la SS de les cohort d'inserció 1996-2007 respecte a la mitjana salarial dels treballadors autòctons en els darrers 11 anys	190
Gràfic 6.5	Trajectòries salarial mitjanes de treballadors immigrants i autòctons segons gènere. Espanya, 1996-2007	191
Gràfic 6.6	Diferències salarial mitjanes de treballadors immigrants respecte a la mitjana salarial dels treballadors autòctons en els darrers 11 anys, segons origen i gènere. Espanya, 1996-2007	191
Gràfic 6.7	Diferències salarials mitjanes amb estudis primaris, segons origen i temps de permanència a la SS. Espanya 2007	193
Gràfic 6.8	. Diferències salarials mitjanes amb estudis universitaris, segons origen i temps de permanència a la SS. Espanya 2007	194
Gràfic 6.9	Distribució segons nivell d'estudis acabats de la població procedent de l'Amèrica llatina i el nord d'Àfrica registrada a la SS, Espanya 2007 (en percentatges)	196
Gràfic 6.10	Trajectòria salarial mitjana dels treballadors immigrants en funció de la regió d'origen, Espanya 2001-2007	197
Gràfic 6.11	Evolution de la taxa d'activitat de les cohorts estudiades, Espanya 2005-2009	207
Gràfic 6.12	Evolution de la taxa d'ocupació de les cohorts estudiades, Espanya 2005-2009	207
Gràfic 6.13	Evolution de les taxes de desocupació per a les cohorts estudiades. Espanya 2005-2009	209
Gràfic 6.14	Mobilitat vertical de la població ocupada segons gènere, origen i nivell d'estudis. Espanya 2007	213

Gràfic 6.15	Canvis en la categoria professional de la població amb estudis universitaris en funció del gènere. Espanya 2007	214
Gràfic 6.16	Mobilitat vertical de la població ocupada segons gènere i país d'origen. Espanya 2007	216
Gràfic 6.17	Evolució de la distribució entre sectors d'activitat segons el gènere i l'origen, Espanya 2005-2009	224
Gràfic 6.18	Índex de segmentació sectorial. Espanya 2007	234
Gràfic 6.19	Índex de segmentació ocupacional. Espanya 2007	235
Gràfic 6.20	Evolució de la taxa d'ocupació segons nacionalitat. Espanya 1996-2011	238
Gràfic 6.21	Distribució dels treballadors assalariats segons origen nacional i perfil de trajectòria laborals	255

Índex de figures

Figura 1.1	Marc de comprensió de les trajectòries laborals dels treballadors immigrants	9
Figura 1.2	Aproximació teòrica	19
Figura 1.3	Objectius, preguntes i hipòtesis d'investigació	21
Figura 1.4	Objectius de la recerca i mètodes d'investigació	22
Figura 1.5	Pauta en forma de "U" de la mobilitat ocupacional	23
Figura 3.1	Evolució dels catàlegs d'ocupació de difícil cobertura elaborats pel SOC, 2009-2011	76
Figura 3.2	Segmentació del mercat segons la dualització entre <i>Insiders-Outsiders</i>	85
Figura 3.3	Segmentació del mercat de treball espanyol segons Dolado i Felgueroso (2011)	86
Figura 3.4	Principals característiques i deficiències dels programes de conciliació entre ocupació i família a Espanya	101
Figura 4.1	Adaptació de la perspectiva del curs de vida a l'objecte d'estudi	112
Figura 4.2	Dimensionalització i Operativització dels Conceptes Claus	116
Figura 4.3	La mobilitat laboral de treballadors immigrants i autòctons	120
Figura 4.4	Convergència salarial d'assoliment o inexistència entre treballadors immigrants i autòctons	122
Figura 4.5	El nivell salarial com a dimensió de la Convergència entre autòctons i immigrants	124
Figura 4.6	El nivell de formació com a indicador de la mobilitat laboral i la convergència salarial	128
Figura 4.7	L'eix quantitatiu /qualitatiu del temps	132
Figura 4.8	Indicadors del temps de dedicació a l'ocupació a través de la conciliació ocupació-família	133
Figura 4.9	El Model d'Anàlisi	139
Figura 5.1	Correspondències en la terminologia aplicada a les estratègies d'articulació metodològica	151
Figura 5.2	Disseny de combinació seqüencial en dues fases, amb anidació en la segona, dut a terme en la present recerca	155
Figura 5.3	Mètodes empírics de contrastació de les hipòtesis	157
Figura 5.4	L'estratègia d'anàlisi quantitativa	159
Figura 5.5	Els passos de la fase de recerca qualitativa	168
Figura 5.6	La Graella tipològica	176
Figura 5.7	Estratègia de codificació de les entrevistes	177
Figura 6.1	Convergència salarial d'assoliment o inexistència entre treballadors immigrants i autòctons	184
Figura 6.2	La mobilitat laboral de la població immigrant	204

Annexos

A5. Annex del Capítol 5: Guió de l'Entrevista

BLOCS TEMÀTICS	DIMENSIONS
Presentació personal	Edat i lloc de naixement Situació laboral i nivell d'estudis pares (última o més important). Breu recull origen socioeconòmic Antiguitat en la situació laboral actual Nivell d'estudis
Transicions laborals	Projecte migratori: inici i desenvolupament. Expectatives laborals Experiències/situacions laborals anteriors Primera incorporació al mercat de treball. Ocupació i sector Responsabilitats Primera transició mercat laboral. Ocupació i sector. Responsabilitats Següents transicions Situacions d'inactivitat Situacions de desocupació Recursos familiars i relacionals
Punts d'inflexió	Relacions formació - lloc de treball Formació informal i formació formal Situacions familiars
Temps disponible	Situacions familiars Responsabilitats Recursos relacionals Recursos familiars Recursos privats Percepció temps – lloc de treball Percepció conciliació: qui se n'ocupa/qui fa què?

Bloc 1. Presentació personal

- Per començar l'entrevista, em podries parlar una mica de qui ets, on vas néixer i a què es dedicaven els teus pares?
- Quina és la teva situació laboral actual?
- Quins estudis vas realitzar? Quan els vas acabar?
- Quants anys tenies quan et vas casar/tenir fills?
- Quin any vas emigrar a Espanya?
- En relació a aquests aspectes (emigració, situacions laborals, personals, familiars), quins creus que són els més importants en la teva trajectòria laboral? (millora de condicions laborals, assoliment objectius personals)

Bloc 2. Transicions laborals

-En primer lloc, podries descriure'm les feines i situacions laborals que has tingut fins a l'actualitat? Situacions d'atur? D'inactivitat? De formació?

Per a cada una de les situacions descrites:

- Com vas accedir-hi?
- Quines eren les condicions laborals (contracte, sou, tipus de feina, responsabilitats)? Estaves satisfet?
- Quantes hores hi dedicaves? Consideres que eren moltes, poques, les que la feina requeria?

-Has estat mai a l'atur? Has tingut accés a la prestació d'atur? T'ha costat molt trobar una nova feina?

- En relació al teu nivell de formació, com valors l'educació formal adquirida amb els llocs de feina que has anat tenint? T'ha ajudat una major formació a canviar de feina?

- Com valors el què has après al lloc de treball? De què t'ha servit?

- Quins fets van precipitar la decisió d'emigrar?

- Com vas prendre aquesta decisió? (tenint en compte família, recursos econòmics, facilitats del país d'acollida)?

- Amb quina visa vas entrar? Com vas obtenir el permís de treball? De quina manera aquest procés ha afavorit la teva trajectòria laboral?

- Un cop a Espanya, les coses han anat com t'havies imaginat? Pitjor o millor?

-Quines situacions t'han convençut que anaves en la bona direcció?

- Creus que l'emigració ha estat una bona decisió?

- Com veus el futur? Com valors la teva trajectòria laborals fins el moment? Satisfacció?

- Quins canvis destacaries positivament? I quins negativament?

- Quines facilitats has tingut? I quines dificultats?

- Fins el moment, creus que s'han acomplert les teves expectatives?

Bloc 3: Punts d'inflexió

- Per quins motius has decidit que volies canviar? Com t'ho has fet?

- Quan has sortit del mercat de treball, quins han estat els motius? (situacions d'atur, de baixa laboral, altres)

- Algun aspecte familiar ha tingut una relació directe amb un dels canvis laborals?

- Quins dels aspectes que hem anat comentant fins ara creus que ha tingut major influència en els canvis de feina?
- Com et veus respecte a d'altres persones de la teva edat, o properes a tu?

Bloc 4: Temps de dedicació a l'ocupació

-Quina importància té per a tu la trajectòria laboral en la teva vida? Hi ha algun altre aspecte que consideres tan o més important? Algun que consideris menys?

-Em pots descriure com és un dia normal per a tu actualment? Què et falta? De què pots prescindir? I de què no?

-Dificultat per compaginar vida laboral i personal? Com ha estat aquest aspecte en les diferents situacions laborals que has descrit anteriorment? Et sents o t'has sentit atabalat/da per les feines de la casa? Creus que en algun moment t'ha faltat més temps en el teu dia a dia? Per a què?

- En què t'hagués agradat o t'agradaria dedicar més temps? Si poguessis escollir, preferiries: treballar més i guanyar més, treballar menys i guanyar menys, o treballar igual i guanyar igual del què tens ara?

-Respecte les feines de casa, com us organitzeu? Penses que és una bona organització? Com t'ho has fet al llarg de la teva trajectòria per atendre els fills, tens suport d'algú altre? Compteu amb l'ajut d'amics? I de familiars? Associacions? Recursos públics? Serveis privats? Servei domèstic? Qui és? Quantes hores? Quan li pagueu?

A6. Annex del Capítol 6

Taula A6.1. La distribució dels individus en funció sexe i origen nacional, MCVL 2007 (grandària de la mostra utilitzada en el present estudi)

	Homes	Dones	Ambdós
<i>Població autòctona</i>	308.319	223.816	532.135
<i>Població immigrant</i>	53.011	35.927	88.940
Marroc	8.545	2.350	10.895
Perú	1.812	1.759	3.571
Equador	5.069	5.161	10.230
Romania	5.789	3.132	8.923
EU-15	9.414	6.076	15.490
Resta Europa	4.549	3.644	8.193
Resta del món	17.833	13.805	31.638
Total	361.330	259.743	621.075

Font: MCVL 2007

Taula A6.2. Distribució dels afiliats a la SS segons nivell salarial i nivell d'estudis en funció de l'origen nacional (autòcton-immigrant). Espanya, 2007

	Educació Primària	Educació Secundària	Batxillerat o FP superior	Estudis Universitaris	Total	
Autòctons	<i>Salaris baixos</i>	30,00%	18,40%	9,50%	5,40%	17,80%
	<i>Salaris mitjans-baixos</i>	21,40%	22,90%	17,40%	12,80%	20,10%
	<i>Salaris mitjans</i>	23,30%	23,30%	14,30%	7,70%	19,40%
	<i>Salaris mitjans-alts</i>	17,50%	22,40%	23,00%	17,20%	20,90%
	<i>Salaris alts</i>	8,00%	13,10%	35,80%	57,00%	21,70%
	<i>Total</i>	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
Immigrants	<i>Salaris baixos</i>	43,30%	36,50%	27,80%	21,60%	35,00%
	<i>Salaris mitjans-baixos</i>	18,20%	20,90%	21,20%	20,10%	20,10%
	<i>Salaris mitjans</i>	24,70%	26,30%	22,40%	15,00%	23,80%
	<i>Salaris mitjans-alts</i>	11,50%	12,60%	15,90%	16,10%	13,50%
	<i>Salaris alts</i>	2,30%	3,70%	12,80%	27,20%	7,60%
	<i>Total</i>	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

MCVL 2007

Taula A6.3. Població registrada a la Seguretat Social segons grau de mobilitat vertical, Espanya 2007

Grau de Mobilitat vertical	Percentatge de població
Descendeixen	-11,0%
Immòbils	35,3%
Mobilitat Baixa (es desplacen verticalment entre una i dues posicions de l'escala ocupacional)	29,4%
Mobilitat Mitjana (entre tres i cinc posicions)	17,4%
Mobilitat Alta (entre sis i nou posicions)	7,9%

Font: MCVL 2007

Taula A6.4. Població registrada a la Seguretat Social, segons grau de mobilitat vertical i origen (autòcton/immigrant), Espanya 2007

Grau de Mobilitat vertical	Percentatge de població	
	Autòctons	Immigrants
Descendeixen	11,9%	13,0%
Immòbils	32,5%	53,2%
Mobilitat Baixa (es desplacen verticalment entre una i dues posicions de l'escala ocupacional)	30,8%	23,5%
Mobilitat Mitjana (entre tres i cinc posicions)	19,1%	8,1%
Mobilitat Alta (entre sis i nou posicions)	8,9%	2,2%

Font: MCVL 2007

Taula A6.5. Correspondències aproximades entre les categories professional definides a partir de les dades de la MCVL i les categories professionals definides amb les dades de l'EPA

MCVL	EPA
1.Enginyers, llicenciats i personal d'alta direcció 2.Enginyers tècnics, pèrits i ajudants	Treballadors professionals
3.Directors administratius i de taller 4.Ajudants no titulats i oficials administratius 5.Subalterns i auxiliars administratius	Treballadors de coll blanc
6.Oficials industrials i especialistes 7.Peons, jornalers i treballadores de la llar	Treballadors de coll blau Treballadors no qualificats

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades reagrupades de la MCVL 2007 i l'EPA 2007

	Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Romania	Descendeixen	6,6%	13,8%	10,7%	10,0%	8,1%	9,3%
	Immòbil	79,4%	56,6%	52,0%	45,1%	39,5%	63,0%
	Mob. Baixa	10,9%	23,3%	33,8%	39,0%	38,7%	23,4%
	Mob. Mitjana	2,9%	5,4%	3,0%	3,8%	7,3%	3,5%
	Mob. Alta	,3%	,9%	,6%	2,2%	6,5%	,8%
	Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
UE 15	Descendeixen	14,9%	16,7%	13,5%	10,7%	8,3%	12,6%
	Immòbil	61,5%	44,3%	45,0%	41,3%	42,7%	48,6%
	Mob. Baixa	14,6%	23,3%	27,1%	29,4%	19,1%	22,0%
	Mob. Mitjana	7,1%	13,3%	11,6%	12,9%	18,1%	12,0%
	Mob. Alta	1,9%	2,3%	2,9%	5,6%	11,8%	4,8%
	Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Font: MCVL 2007

A7. Annex del Capítol 7: Fitxes de les entrevistes biogràfiques

Els homes de les trajectòries estables

Codi	I1 MmCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Manuel		Any de naixement	1965	
Nivell d'estudis	Universitaris Màster	Categoria Professional	Metge especialista	Sector d'activitat	Sanitat pública
Càrregues de cura	3 fills de 4, 6 i 9 anys		Situació familiar	Casat	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	2001		País Origen	Argentina	
Família origen	socioeconòmicament benestant		Any entrada al MT espanyol	2001	
Dades entrevista					
Data realització	14/04/2011		Durada	1h 22 min 15 seg	
Resum					
<p>Metge cardiòleg va arribar a Espanya procedent de Llatinoamerica, concretament d'Argentina, el 2001. Va emigrar amb esposa, tots dos amb visat d'estudiant. Ell va realitzar una estada com a becari en un hospital de Barcelona, va poder allargar el període del visat fins a dos anys més, treballant com a metge en formació alhora que treballava en una consulta privada de cardiologia, però sense contracte de treball sinó com a pràctiques i amb visat estudiant. Passat aquest temps no aconsegueix que ningú el contracti i per aconseguir el visat de treball el seu advocat el contracta com a auxiliar en el bufet, on no hi va treballar mai sinó que seguia fent les "pràctiques" a la consulta privada, i de becari en formació a la sanitat pública. Ja a Espanya neixen els seus tres fills. L'estabilitat laboral l'aconsegueix amb l'homologació de l'especialitat (cardiologia) i el permís de treball. Actualment treballa en un hospital com a cardiòleg, però segueix participant en consulta privada amb contracte. Treball més de 40 hores setmanals, ja que té moltes despeses especialment per l'escola privada on estudien els fills i l'hipoteca de la casa en propietat a Sant Cugat. La seva dona, psicòloga, treball menys (i cobra menys) perquè és qui es fa càrrec dels fills. Tenen una persona treballant a la llar de manera informal procedent de Centre-America, ell desconeix el país exacte perquè és la dona qui s'ocupa d'aquestes gestions.</p>					

Trajectòria Laboral								
Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1989	24		Finalització llicenciatura medicina					
1991	26	Metge resident	Residència, formació especialitat					
1995	30	Metge associat especialista		Congressos Internacionals (capital social)				
1998	33	Metge especialista		Canvi hospital (més gran amb majors recursos)				
2000	35	Becari en formació		Inici homologació			2000	
2002	37	Pluriocupació medicina privada			1r fill	Dedicació exclusiva dona		
2004	39			Visat de treball	2n fill	Doble presència dona + TR assalariat		
2006	41	Metge especialista	Homologació	Fi procés homologació + visat treball				
2007	42	Pluriocupació medicina privada	Màster		3r fill	Flexibilitat horària dona + TR assalariat		
2009	45	Metge associat		Canvi d'hospital				
2010	46							

Codi	I2 MnCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Joan		Any de Naixement	1964	
Nivell d'estudis	Universitaris, llicenciatura	Categoria Professional	Metge de família	Sector d'activitat	Sanitat Pública
Càrregues de cura	2 fills de 5 i 11 anys		Situació familiar	Casat	
Dades curs de vida					
Família origen	Nét emigrants extremenys, pare obrer industrial i mare teixidora. Fill únic		Any entrada al MT espanyol	1991	
Dades entrevista					
Data realització	11/4/11		Durada	1h 26min 02seg	
Resum					
<p>En Joan va estudiar medicina però el servei militar va trencar la seva trajectòria, ja que no va poder estudiar l'especialitat just al acabar. Posteriorment, va començar a treballar com a metge en empreses privades, mentre feia substitucions i guàrdies de manera informal a la Seguretat Social (economia submergia). Aquesta pluriocupació coincideix amb el matrimoni i primer fill. La distribució del temps dins de la llar passa per la dedicació exclusiva de la dona al temps reproductiu i ell al productiu. Mentre treballa en diverses empreses estudia l'examen per a les proves MIR, fins que aprova i aconsegueix plaça pública com a metge resident. Tenen el segon fill. La dona entra al mercat de treball quan el segon fill té 3 anys, però amb jornada parcial, alhora que contracten de manera informal una altra dona per a la llar. Ell treballa com a metge de família, en el mateix CAP des de fa 5 anys.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1990	26		Fi llicenciatura					
1991	27	Metge en empresa provada		Estalvi previ al servei militar				
1991	27	Inactivitat		Servei militar				
1992	28	Substitucions informals		Matrimoni				
1994	30	Pluriocupació	Estudis MIR					
1996	32		Estudis MIR		1r fill	Dona dedicació exclusiva		
1999	35	Metge resident		Examen MIR				
2004	40	Varis interinatges	Estudis oposicions		2n fill			
2005	41	Metge funcionari ICS		Oposicions				
2006	42					Dona jornada parcial + assalariació part del treball reproductiu		
2010	46	Sense canvis				Dona ha començat a treballar a jornada completa. Manteniment assalariació		

Codi	I3MnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Said		Any de Naixement	1964	
Nivell d'estudis	Universitaris, llicenciatura	Categoria Professional	Contracte metge associat	Sector d'activitat	Sanitat concertada
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	En parella	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	1998		País Origen	Marroc	
Família origen	Pares agricultors		Any entrada al MT espanyol	1998	
Dades entrevista					
Data realització	8/5/2011		Durada	1h 04min 41seg	
Resum					
<p>Actualment és metge general contractat a un hospital concertat, però fa moltes substitucions i interinatges a la sanitat pública. Va néixer a Tànger, fill d'una família de classe mitjana baixa que va fer tots els esforços possibles perquè el fill pogués anar a la universitat. Primer va emigrar a Itàlia el 1992, el seu objectiu era promocionar a nivell professional, però no va aconseguir treballar com a metge, sinó només en feines no qualificades. Va tornar a emigrar llavors a Espanya el 1996 amb un permís d'estudiant, però no va poder examinar-se de l'examen per ser metge fins que va aconseguir l'homologació del títol de medicina, procés que va tardar un any. Va començar a estudiar mentre treballava en mútues privades, i el 2000 es va acollir al procés extraordinari de regulació. El 2004 va superar l'examen MIR i va fer la residència. Un cop acabada el van contractar en el mateix hospital com a metge de família. No està casat ni té fills, però treballa molt més de 40 hores setmanals per enviar el màxim de diners a casa. La seva percepció és que si tingués fills no sabia d'on treure més diners per destinar-los a ells.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1990	26		Llicenciatura medicina					
1992	28	Cambrer		Emigració a Itàlia			1992 (IT)	
1995	31	Mútua privada auxiliar		Inici tràmits homologació Espanya				
1996	32	Serveis no qualificat, forn de pa		Emigració Espanya			1996 (ESP)	
1998	34	Metge mútua privada	Estudis per examen MIR	Homologació				
2000	36			Regulació extraordinària				
2004	40	metge resident		Aprovació examen MIR				
2008	44	contracte metge associat		Aparellament, dona espanyola				
2010	47	Sense canvis			Sense canvis			

Codi	I4 MnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Miquel		Any de Naixement	1963	
Nivell d'estudis	Universitaris	Categoria Professional	Metge funcionari	Sector d'activitat	Sanitat pública
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	Solter	
Dades del curs de vida					
Família origen	Pare empresari mare treballadora llar		Any entrada MT espanyol	1989	
Dades entrevista					
Data realització	6/5/11		Durada	47min 12seg	
Resum					
<p>Home, metge traumatòleg. Després de la residència i de treballar alguns anys com a interí va obtenir una plaça pública via oposicions en un CAP, on actualment encara hi treballa. A més té una consulta privada des de fa 8 anys. Amb els anys ha aconseguit una jornada laboral que el satisfà plenament. Té un estil de consum elevat, i supleix la vida familiar amb una elevada participació en associacions socials, a més és delegat sindical de CCOO.</p>					

Trajectòria Laboral							
Any	Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1988		Llic. Medicina					
1989	Metge resident						
1993	Metge interí						
1997	Metge especialista Centre d'Atenció Primària		Obtenció plaça funcionariat Inici activitats associatives				
2004	Consulta privada		Pluriocupació				
2012	Sense canvis						

Els homes i les dones de les trajectòries de mobilitat alta dilatada

Codi	I5 MmCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Pavel		Any de Naixement	1967	
Nivell d'estudis	Universitaris	Categoria Professional	Tècnic professional	Sector d'activitat	Serveis qualificats
Càrregues de cura	1 filla de 4 anys		Situació familiar	Casat	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	1997		País Origen	Polònia	
Família origen	Pare funcionari, mare treballadora llar		Any entrada al MT	1997	
Dades entrevista					
Data realització	25/6/2011		Durada	49min 51seg	
Resum					
<p>El Pavel és arquitecte, nascut en una família de classe mitjana de la ciutat de Cracòvia (Kraków), Polònia. És el fill gran d'una família de tres germans, de classe mitjana sense grans recursos. Després d'estudiar arquitectura (treballa com a depenent en un supermercat i cambrer durant els 7 anys d'Universitat), es posa a treballar en un despatx fins que l'acomiaden, i poc després tanca el despatx sencer, l'any 1996. Troba una nova feina però no el poden contactar per la situació feble de l'empresa, i s'hi està com a becari. Decideix emigrar als 29 anys cap a Espanya.</p> <p>L'any 1992 va fer un treball de camp on hi va conèixer la seva actual dona, la Clara una noia enginyera catalana que en aquells moments fa la tesi doctoral a la UPC. Inicien una relació seriosa entre els anys 1992 i 1994. L'any 1996 la Clara viu un any a Polònia amb una estada de recerca a la Universitat, fins que donada la situació d'ell el convenç de venir a viure a Barcelona. Es casen per facilitar els tràmits d'emigració per ell.</p> <p>Un cop a Espanya en Pavel comença a perfeccionar el castellà i aprèn el català, i treballa a l'empresa del pare de la Clara com a secretari. Al cap de tres anys, i a través d'un amic que de la seva dona, entra a treballar en un despatx però com a aparellador ja que encara no li han homologat el títol, canvia de despatx tres anys més tard però en la nova feina tampoc no aconsegueix firmar com a arquitecte malgrat ja ha aconseguit l'homologació. En aquest mateix despatx, en Pavel troba un nou filó d'ocupació, i esdevé comercial amb empreses de Polònia. Actualment, aquesta internacionalització de l'empresa fa que el despatx segueixi treballant malgrat la crisi que viu a Espanya, tot i que han hagut d'acomiadar a diverses persones en Pavel ha esdevingut una peça no substituïble dins l'empresa i viu el seu futur sense incerteses. Té una filla de quatre anys, han estat pares en edats avançades perquè tant ell com la seva dona han prioritzat les seves respectives carreres professionals. La conciliació els hi suposa forces problemes, tot i que ella és qui se n'ocupa de manera prioritària amb el suport familiar dels avis materns.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle de Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1987	19	Supermercat, no qualificat	Inici Universitat	Necessitat de treballar paral·lelament als estudis				
1991		Cambrer						
1992				Coneix la Clara				
1993			Fi estudis	Inici cerca de feina, a través de xarxes				
1994	26	Despatx, becari						
1996	28	Atur		Emancipació llar familiar. Vida en parella				
1997	29	Secretari	Aprenentatge català i perfeccionament castellà	Emigració. Empresa familiar de la família política			1997	Casament amb dona espanyola
1998	29			Inici tràmits homologació				
2000		Despatx, aparellador						
2002				Homologació				
2003		Aparellador		Canvi d'empresa				
2007		Comercial		Mateixa empresa. Potenciació característiques individuals				
2008					Filla	Horari flexible Dona + xarxa familiar de suport (família política)		
2011		Sense canvis						

Codi	I6 MnCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Lluís		Any de Naixement	1962	
Nivell d'estudis	Universitaris, Enginyeria	Categoria Professional	Cap de gestió	Sector d'activitat	Indústria
Càrregues de cura	Dona malaltia crònica, 2 fills de 9 i 11 anys		Situació familiar	Casat amb 2 fills	
Dades curs de vida					
Família origen	Pare metge, mare treballadora a la pròpia llar		Any entrada al MT espanyol	1988	
Dades entrevista					
Data realització	29/3/2011		Durada	1h 46min 6seg	
Resum					
<p>En Lluís va començar a treballar en una empresa mitjana del sector industrial mentre estudiava COU i durant els primers anys de la carrera com a peó. En el darrer any de la carrera va fer el projecte final sobre com millorar un aspecte de producció d'aquesta mateixa empresa i així va aconseguir la primera feina qualificada. Va estar treballant en aquesta empresa durant 7 anys, mentre l'empresa creixia en volum i producció, dedicant moltes hores de feina. Va canviar de feina quan una altra empresa del sector li va oferir un lloc de treball amb més responsabilitat i sou, va acceptar i va estar treballant aquí durant 6 anys més, fins que va decidir muntar el seu propi negoci, que no va anar bé i va iniciar un nou projecte com a assalariat en una empresa mitjana del sector indústria, on actualment treballa en el departament directiu sent la mà dreta del director. En aquest temps, ha tingut dos fills, dels que s'ha ocupat la seva dona i ell ha gaudit poc, però els hi ha pagat una molt bona educació en una escola privada. Fa tres anys que la seva dona li van diagnosticar una malaltia de la pell (lupus) que a la llarga li pot afectar la visió fins a perdre-la. De moment, segueixen fent la seva vida quotidiana però procuren gaudir més l'un de l'altre, tot i que en Lluís reconeix tenir molta feina i continuar treballant forces hores de manera setmanal.</p>					

Trajectòria Laboral								
Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1985	23	Peó fàbrica	COU	Necessitat d'aportar diners a l'economia familiar				
1986	24		Inici Universitat					
1989	27	Encarregat dept. costos producció	Fi projecte Carrera	Vacant a l'empresa + projecte				
1990	28				Casament			
1992	30	Dept. noves tecnologies, augment sou	Formació lloc treball	Llargues jornades de treball	1r fill	Dona reducció jornada		
1995	33	Consell administratiu empresa			2n fill	Dona doble presència		
1997	35	Gerent		Canvi d'empresa, contacte personal director				
2003	41	Autònom, empresa pròpia	Curs gestió empresarial	Expectativa laboral empresariat				
2006	44	Cap de gestió		Canvi d'empresa				
2007	45			Procura reduir la jornada evitant fer hores extres	Malaltia dona			
2010	48	Sense canvis						

Codi	I7 MnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Ahmed		Any de Naixement	1967	
Nivell d'estudis	Formació professional superior	Categoria Professional	Mediador Cultural	Sector d'activitat	Serveis qualificats
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	Casat	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	1999		País Origen	Marroc	
Família origen	Pares amb negoci mitjà		Any entrada al MT espanyol	1997	
Dades entrevista					
Data realització	15/5/2011		Durada	No va ser enregistrada	
Resum					
<p>L'Ahmed neix a Marràqueix, el seu pare té un negoci familiar que compte amb 15 treballadors assalariats. Ell estudia fins el 17 anys a la ciutat, i després va a Fez a estudiar química industrial, perquè no fan aquests estudis a la seva ciutat. Però el seu pare mor, i ell torna per fer-se càrrec del negoci familiar, esdevenint empresari. Té amistat amb un negociant del món del turisme, i a través d'ell coneix un noi català que estudia filologia àrab al Marroc i amb qui inicien una llarga relació d'amistat. Un estiu aquest noi convida un grup de catalans, i l'Ahmed hi coneix la seva futura parella amb qui viuran primer al Marroc 3 anys i després emigraran a Espanya, ell com a reagrupat de la seva dona. Un cop a Espanya, l'Ahmed comença a treballar com a cambrer, després com a recol·lector temporer i també a la construcció. Aprofitant un any d'atur (amb prestació per desocupació) inicia un curs com a mediador cultural i acaba treballant per una empresa com a tal. Canvia dues vegades d'empresa, però des del 2003 fins el 2011 es dedica professionalment a la mediació, i es manté en aquest sector sempre amb feina. La seva condició com a marroquí, i per tant bon coneixedor de la llengua i la cultura, potencia els seves possibilitats d'estar ocupat en aquest àmbit, es reconeix amb sort perquè és una feina que li agrada molt i contribueix a la millora de les condicions de vida d'altres persones emigrants, que com ell no han tingut tanta sort després de la marxa del seu país d'origen. L'Ahmed parla del racisme de la societat espanyola, i sobretot de les idees pejoratives i estereotipades cap el món islàmic, assegura que aquesta xenofòbia té en part el seu origen en com la policia tracta el col·lectiu marroquí en l'esfera pública i l'altra criminalització del grup ètnic a través dels mitjans de comunicació.</p>					

Trajectòria Laboral								
Curs vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1989	22		Fi educació secundària post-obligtòria	Marxa a una altra ciutat per estudiar cicle formatiu				
1991	24	Gestor empresa familiar		Mor del pare				
1996	29			Inici projecte en parella a Espanya			1997	Casament amb persona de nacionalitat espanyola
1997	30	Cambrer (6 mesos). Recol·lector (4 mesos)		Coneix amic autòcton important per la trajectòria laboral				
2000	33	Peó construcció						
2002	35	Atur	Estudi cicle formatiu mediació					
2003	36	Mediador empresa 1						
2004	37	Mediador empresa 2		Canvi per millorar situació econòmica				
2007	40	Mediador empresa 3		Canvi a empresa més gran (amb presència a nivell estatal)				
2010	43	Sense canvis						

Codi	I8 MnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Xavier		Any de Naixement	1966	
Nivell d'estudis	Formació professional superior	Categoria Professional	Tècnic professional	Sector d'activitat	Indústria, empresa multinacional
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	casat	
Dades curs de vida					
Família origen	Negoci familiar sector industrial		Any entrada al MT	1984	
Dades entrevista					
Data realització	6/6/2011		Durada	2h 33min	
Resum					
<p>En Xavier neix en una família que tenen un negoci familiar, i la seva vida durant la infantesa i joventut gira al voltant d'aquest negoci. Per ell la seva trajectòria està enormement marcada per això. Als 16 anys entra a treballar al taller amb el seu pare, i n'agafa la responsabilitat als 18. Es forma paral·lelament mentre treballa, i fa molts cursos tècnics sempre en funció del què necessita el negoci en cada moment. Als 23 anys el negoci funciona bé i decideix fer un salt gran llogant una nau industrial. Dedicava tantes hores a la feina que el seu matrimoni fracassa per això. El negoci segueix millorant i compra una nau industrial. Durant aquest anys es continua formant a distància (UNED, Universitat nacional d'educació a distància) i fa cursos especialitzats. El "boom" del sector de la construcció a Espanya fa que no puguin competir, perquè el seu producte és molt artesanal, i el 2002 acaba tancant. La seva actitud vers l'ocupació canvia radicalment, ja que tancar suposa una gran frustració laboral i personal. Es fa autònom durant uns anys fins que entra a treballar en plantilla d'una empresa multinacional del sector farmacèutic. El seu objectiu ara és treballar menys, ser menys ambiciós però poder gaudir de la vida i dormir a les nits sense preocupacions.</p>					

Trajectòria Laboral								
Curs vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
		Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1984	18	Suport negoci familiar	Inici formació professional mecànica	Importància de "continuar" el negoci				
1986	20	Codirecció negoci amb el pare	Valoració formació lloc treball, cursos tècnics segons necessitats del negoci	Ampliació del negoci, d'empresa familiar a tenir 6 persones assalariades				
1988	22	Inactivitat		Servei militar				
1989	23	Direcció empresa	Cursos tècnics	Lloguer nau industrial, ampliació important negoci Divorci				
1991	25			Comprar nau. Major ampliació Casament (segones núpcies)	Pare	Xarxa familiar. No responsabilització directa		
2002	36			Tancament empresa				
2004	38	Autònom						
2008	40	Tècnic professional		Assalariat empresa multinacional. Cerca d'estabilitat personal				
2010	42	Sense canvis						

Codi	I9 FmCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Ana		Any de Naixement	1969	
Nivell d'estudis	Universitaris, periodisme	Categoria Professional	Tècnic professional	Sector d'activitat	Tercer sector, serveis qualificats
Càrregues de cura	1 fill 5 anys		Situació familiar	divorciada	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	1998		País Origen	Perú	
Família origen	Pares amb negoci familiar		Any entrada al MT espanyol	1998	
Dades entrevista					
Data realització	19/3/2011		Durada	1h 14min 03seg	
Resum					
<p>L'Ana procedeix d'una família emprenedora del Perú. Va treballar al negoci familiar mentre estudiava a la Universitat de Callao. Quan es va llicenciar va començar a treballar com a auxiliar no qualificada en una productora de cinema, i hi va fer unes pràctiques baixament remunerades posteriorment a l'àrea cultural. Finalment, va trobar una nova feina com a redactora en un diari regional. Es casa en aquest període. L'any 1997 va decidir emigrar per estudiar a Espanya, per això va venir primer com a turista i va iniciar els tràmits per a l'homologació del títol. Va emigrar un any més tard amb la intenció de treballar un temps i aconseguir pous diners com per estudiar un màster que ja tenia vist a la universitat Pompeu Fabra. Va arribar amb un permís de turista i va estar treballant com a cambrera però no aconseguia ni l'homologació ni cap contracte de treball per quedar-s'hi de manera legal. L'amo del bar va intentar fer els tràmits per ajudar-la amb un contracte, però li va ser més fàcil contractar-la com treballadora domèstica a casa seva, posició en la que mai va treballar. Així va aconseguir, al cap d'un any, matricular-se d'un postgrau a la UAB, que era econòmicament més assolible. L'any 2000 es va acollir al procés de regulació extraordinària, i el 2002 va obtenir l'homologació del títol de periodisme. El 2004 va trobar feina com a tècnica de projectes culturals en una entitat de la ciutat de Terrassa durant un any, contractada gràcies a un Pla d'Ocupació del SOC. Quan se li va acabar aquesta feina va estar treballant en uns menjadors, mentre ho compaginava com a auxiliar administrativa en una empresa mitjana. Durant aquest temps va reagrupar el seu marit, del qui al final es va divorciar. El 2006 va tenir un fill, del seu ex-marit, però a qui no reconeix com a pare del fill, i que ha fet fora de la seva vida. La cura del fill li demanava molta atenció, i amb les dues feines que tenia no arribava a cobrir les despeses, ja que no rep pensió del pare del fill. Per això reagrupa la seva mare, perquè s'ocupi de les tasques de cura. Ella segueix treballant a l'empresa però li ofereixen un contracte com a tècnica de projectes. Actualment compagina dues feines, una en aquesta empresa i a més també està d'assessora de literatura llatinoamericana en una editorial gran, de manera autònoma i buscant totes les hores lliures que pot. Necessita aquest doble sou per mantenir el fill i la mare gran. No ha trobat feina com a periodista i assegura que tot i que ho desitjaria, però reconeix que li caldria aprendre català i formar-se una mica més però no ho vol perquè no li quedaria temps per estar amb el seu fill.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1992	23	Treballa al negoci familiar a hores	Llicenciada periodisme					
1992	23	Auxiliar no qualificada		Entrada sector activitat desitjat				
1994	25	Periodista beca-contracte		Millor càrrec professional, menor sou				
1995	26	Periodista		Contacte empresa anterior				
1996	27			Casament				
1998	28	Cambrera		Emigració		Remeses econòmiques	1998	
1999	29		Inici postgrau UAB	Contracte treball fictici				
2000	30			Regulació extraordinària				
2002	32			Homologació				
2004	34	Tècnica entitat 3r sector		Contactes xarxa autònoms				Reagrupació marit
2005	35	Auxiliar administrativa. Educadora menjadors		Pluriocupació				Divorci
2006	36				1r Fill	Doble presència, activitats extraescolars, xarxa comunitària (veïna)		
2008	38	Administrativa		Promoció dins l'empresa		Doble presència, xarxa familiar (mare)		Reagrupament mare
2010	40	Autònoma assessor		Empresa gran		Doble presència, xarxa familiar (mare)		

Codi	I10 FmCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Marta		Any de naixement	1966	
Nivell d'estudis	Universitaris, infermeria	Categoria Professional	Tècnica projectes	Sector d'activitat	3r sector
Càrregues de cura	2 filles 3 i 7 anys		Situació familiar	Casada	
Dades curs de vida					
Família origen	Pare metge, mare treballadora a la pròpia llar		Any entrada al MT espanyol	1988	
Dades entrevista					
Data realització	18/3/2011		Durada	2h 10min 12seg	
Resum					
<p>La Marta va estudiar infermeria sense haver de treballar gràcies al suport familiar. Quan acaba comença una estada de pràctiques a un hospital al Departament de salut mental. Al acabar les pràctiques li ofereixen feina en una empresa que proveeix serveis als hospitals, relacionada amb l'àrea de salut mental. Formació especialitzada en aquest àmbit en el lloc de treball. Segueix treballant aquí i paral·lelament comença a donar classes a la UB com a professora associada. Fins que decideix seguir estudiant i busca la manera de poder fer un màster a l'estranger. Una ruptura sentimental forta és la que la fa decidir que l'estranger. Estudia a Canadà amb una beca del Ministeri d'Educació i ajuda econòmica familiar un màster de recerca quantitativa en la pràctica mèdica. Al tornar a Catalunya troba una feina en una ONG com a tècnica, de baix salari però de satisfacció personal plena. Aquesta feina li permet poder acabar la tesina de màster. Es casa. Posteriorment troba una feina similar en una altra ONG, amb forta formació sobre lideratge d'entitats no lucratives. En aquest temps neixen les seves dues filles, la primera quan tenia 39 anys i la segona amb 43. Actualment, segueix treballant en aquesta entitat dedicada a la promoció de la salut, i vol fer el doctorat, però no té temps perquè té cura de les seves dues filles. El marit és doctor en filologia clàssica i professor a la universitat. Mai ha fet una entrevista de feina, sempre li han ofert noves feines els seus contactes personals.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs de vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1988	22		Fi estudis universitaris					
1988	22	pràctiques infermera	Formació lloc treball	Dubtes especialització				
1989	23	infermera, empresa privada						
1991	25	professor associada UB						
1997	31			Ruptura sentimental important				
2000	34		Màster d'investigació	Beca, estranger				
2001	35	ONG, tècnica projectes		Alta satisfacció personal				
2002	36		Fi tesina investigació					
2004	38			Casament				
2005	39				1a filla	Doble presència, llar infants pública, puntualment avis materns		
2007	41	ONG, directiva						
2009	43				2a filla	Doble presència, escoles públiques, esplai caps setmana		
2010	44	Sense canvis						

Codi	I11 FmNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Anaïs	Any de naixement		1972	
Nivell d'estudis	Màster	Categoria Professional	Tècnica professional. Actualment a l'atur per decisió pròpia	Sector d'activitat	Sector serveis
Càrregues de cura	Sense càrregues	Situació familiar		Soltera	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	2000		País Origen	Xile	
Família origen	Treballadors qualificats		Any entrada al MT espanyol	2000	
Dades entrevista					
Data realització	5/6/2011		Durada	2h 33min 29seg	
Resum					
<p>L'Anaïs va marxar de Xile amb un projecte migratori concret: agafar experiència en el món de les ONG i retornar al seu país per crear la seva pròpia entitat, però el què va començar sent transitori ha esdevingut permanent accedint a la nacionalització. Va emigrar amb beca d'estudis per fer un màster de periodisme i comunicació a la UPF, durant el primer any va viure de la beca, i va intentar iniciar un voluntariat. La van acceptar a Intermon Oxfam. El segon any del màster fa sis mesos de pràctiques remunerades en una empresa, a l'àrea de comunicació, que quan acaba el període de pràctiques la contracten com a auxiliar administrativa. De fet, el seu contracte sempre serà aquest, però a poc a poc va assumint més responsabilitat dins l'empresa, ja que té molta empenta i iniciativa. Segueix formant-se en l'àmbit de les ONG, surt d'Intermon i entra a treballar com a voluntària a una "Sonrisas de Bombay", a més fa un segon màster a ESADE sobre direcció i gestió d'entitats no lucratives i ONG. Té clar el seu projecte professional, i el persegueix amb força. A més, comença a veure que per treballar de manera qualificada en una ONG li cal aprendre català i comença cursos de llengua. En aquest temps, se n'adona que la feina que fa a l'empresa no la realitza prou, i decideix plegar. Actualment està a l'atur, ha canviat d'entitat on fa voluntariat i s'està especialitzant en comunicació on-line. Aprofita l'atur per formar-se i definir bé la seva estratègia professional. Tanmateix, actualment amb la crisi econòmica a Espanya i la millora de les condicions a Xile s'està rumiant seriosament tornar a marxar, cosa que fa tres anys descartava del tot. Un dels fets que l'impulsen a marxar és que els seus pares es fan grans, ella és filla única i voldria cuidar dels seus pares quan siguin ancians. L'Anaïs va emigrar amb un visat d'estudiant, tenia família a Barcelona i el procés d'instal·lació li va ser complicat però reconeix que gràcies a la xarxa familiar va tenir sort. Va obtenir un permís de treball amb el primer contracte, el 2005 es va acollir al procés de regulació extraordinària i el 2010 ha obtingut la nacionalitat.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura	Recursos conciliació	Arribada	R
1996	24		Fi llicenciatura	Durant la Carrera s'ha traslladat de la seva ciutat a la capital. Finançament familiar				
1996	24	Ajudant de professor a la universitat		Sense remuneració				
1997	25	Pràctiques de comunicació empresa mitjana	Formació i contactes	No remunerades				
1997			Inici 2a Carrera, comunicació audiovisual					
1998		Ajudant tècnica mateixa empresa						
1999			Abandonament estudis	Inici sol·licitud Visa i Beca per emigrar a Espanya				
2000			Inici Màster	Emigració			2000	
2001		pràctiques professionals. assessora de comunicació externa, ONG		Sense remuneració. Importància formació i xarxa				
2001		Auxiliar administrativa, mateixa empresa						
2005				Regulació situació				
2009		suport campanya comunicació		Voluntariat. Persegueix objectiu professional				
2010			Postgrau ESADE	Densitat xarxa				
11		Atur		Necessitat de repensar projecte	Envel·liment Pares	Autosuficients		

Codi	I12 FnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Maria		Any de Naixement	1968	
Nivell d'estudis	FP superior	Categoria Professional	Tècnica Producció, responsable departament	Sector d'activitat	Indústria
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	Casada des de fa un any i mig	
Dades curs de vida					
Família origen	Pare amb feina estable al sector Indústria, mare amb botiga		Any entrada al MT espanyol	1983	
Dades entrevista					
Data realització	26/5/2011		Durada	50min 54seg	
Resum					
<p>La Maria va començar a treballar de manera informal als 15 anys a la botiga de la seva mare, no hi treballa per necessitat de la família sinó que és una estratègia de conciliació de la seva mare. Quan acaba l'educació obligatòria estudia una primera formació professional de patronatge industrial, i ràpidament entra a treballar en un taller de confecció. Aquest taller és una cooperativa i ella entra a formar part, de manera que parla de la cooperativa en primera persona "treballàvem molt a gust, buscàvem nous clients". Primer no té contracte, i posteriorment fa una promoció interna i entra a treballar de manera regulada al departament d'administració. Aquest taller acaba tancant i ella es queda a l'atur. Mentrestant fa "treballats". Al cap de pocs mesos troba feina en una cadena de muntatge d'una multinacional que acabava d'obrir una fàbrica a la zona. Té un sou que ella considera molt elevat, i el seu volum de despesa augmenta: es compra un cotxe, pot fer viatges, etc. Al cap d'un any i mig l'empresa fa fora 65 treballadors, i ella n'és una de les afectades. Ho viu malament, pensa que no serà capaç de tornar a trobar una feina tan ben remunerada, però al cap de dos mesos troba feina a una altra cadena de muntatge d'una multinacional. És llavors quan es torna a formar, fa varis cursos sobre informàtica i una formació professional superior de sistemes informàtics interns, en part encoratjada per la seva cap que la veu amb molta empena i ganes d'aprendre. La disponibilitat absoluta a formar-se i treballar de valent fa que l'empresa la promoció a l'àrea administrativa i li ofereix formació. Continua, així, formant-se en el lloc de treball i assolint majors responsabilitats, fins que al cap de 10 anys d'entrar a l'empresa esdevé responsable de l'àrea d'informàtica, on actualment encara hi treballa. Tot i que reconeix que sovint alguns coneixements molt tècnics i específics se li escapen no valora la possibilitat d'estudiar una enginyeria perquè prefereix la formació més específica que li proporcionen tots els cursos que fa. Al llarg de tots aquest temps n'ha fet múltiples, i varis a la vegada. Fet que reconeix que no hagués pogut fer si la seva situació familiar fos una altra. Es va casar fa un any i mig, i va ser llavors quan es va emancipar de la llar familiar. Viure a casa els pares ha estat també una de les situacions avantatjoses que li ha permès mostrar-se tan disponible a la feina, i que junt amb el fet que és una empresa gran li ha permès promocionar.</p>					

Trajectòria Laboral								
Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1983	15	1aF: ajudant botiga	Estudis secundaris	Negoci familiar		La seva feina és resultat d'estratègia de conciliació de la seva mare		
1985	17		Formació Professional, 1r nivell					
1986	18	cosidora Cooperativa, taller confecció		Identificació amb empresa				
1989	21	administrativa, mateixa cooperativa		Curs CECOT, administració secretariat				
1991	23	Atur + petites feines informals		Tancament cooperativa				
1991	23	obrera, cadena muntatge		Sou molt elevat. Multinacional				
1993	25	Atur		Decepció personal				
1993	25	obrera, cadena muntatge	Formació professional 2n nivell	Multinacional				
1996	28	Administrativa	Cursos específics					
2003	35	responsable departament		Nombre molt elevat de cursos formació				
2009	41			Casament, emancipació residència paterna				
2011	42	Sense canvis						

Els homes de les trajectòries de mobilitat intermèdia

Codi	I13 mMch				
Dades Personals					
Pseudònim	Leandro		Any de Naixement	1971	
Nivell d'estudis	Primari	Categoria Professional	Peó construcció	Sector d'activitat	Construcció
Càrregues de cura	2 fills de 6 i 10 anys		Situació familiar	Casat	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	2001		País Origen	Colòmbia	
Família origen	Pares agricultors		Any entrada al MT	2001	
Dades entrevista					
Data realització	23/9/2011		Durada	53min 41seg	
Resum					
<p>En Leandro emigra des de Colòmbia reagrupat per la seva dona, que va poder reagrupar fills i marit després de 5 anys de viure a Barcelona. La seva dona emigra primer l'any 1996, a conseqüència de la crisi que viuen a Colòmbia i la impossibilitat de trobar feina cap dels dos.</p> <p>En Leandro comença a treballar a la construcció, de manera informal, fa moltes hores en vàries obres a la vegada. Així durant els primers 3 anys a Barcelona, llavors troba feina a Lleida a la recol·lecció, durant la temporada de recollida de fruites. Guanya prou com per poder estalviar, quan torna no té feina però inverteix el temps en fer un curs de fusteria. Torna a treballar en una empresa de reparacions, com a pintor primer i després com a auxiliar de l'electricista. En aquesta empresa finalment aconsegueix tenir un contracte i aquí segueix actualment, tot i que les hores extres són remunerades però no declarades. De tant en tant també fa alguna "feineta" com a pintor.</p> <p>Tenen dos fills i moltes dificultats de conciliació, les tasques de la llar se les reparteixen a parts iguals amb la seva dona com a recurs de conciliació dels temps dels dos, ja que necessiten els dos sots els més elevats possibles.</p>					

Trajectòria Laboral								
Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1998	16	Agricultor	Fi estudis primaris					
1990	18			Casament	1r fill	Dona dedicació exclusiva		
1992	20	Venedor comerç local		Migració rural-urbana	2n fill	Doble presència dona + xarxa comunitària		
1994	22	Atur						
1996	24			Emigració dona				
2001	29	Peó construcció		Economia submergida		Distribució igualitària	2001	Reagrupació familiar
2004	32	Recol·lector		Absència temporal lla familiar		Doble presència dona		
2005	33	Inactivitat	Curs fusteria			Distribució igualitària		
2005	33	Pintor		Empresa reparacions. Contracte				
2007	25	Ajudant electricista						
2009	37	Peó construcció		Millora salarial				
2011		Sense canvis						

Codi	I14 MnCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Pol		Any de naixement	1972	
Nivell d'estudis	Primaris	Categoria Professional	Pintor empresa reparacions	Sector d'activitat	Construcció
Càrregues de cura	1 fill de 10 anys		Situació familiar	Casat	
Dades curs de vida					
Família origen	Família classe treballadora		Any entrada al MT	1984	
Dades entrevista					
Data realització	16/4/2011		Durada	42min 55seg	
Resum					
<p>En Pol va començar a treballar de manera informal quan tenia 12 anys, els estius i les vacances d'escola ajudava el seu pare que treballava en uns magatzems. Va estar així fins els 16 que va començar a treballar en una fàbrica com a peó. Ho va deixar per anar a fer la mili i al tornar un amic de la fàbrica li va dir que sabia per un amic que buscaven un pintor per a formar-lo en una empresa petita. Va entrar a treballar-hi als 19 anys, primer com a aprenent i sense contracte. Fins que el varen contractar al cap d'un any. Paral·lelament ell feia feines submergides, també com a pintor, per a persones conegudes els caps de setmana. Es casa els 25 anys, segons ell massa jove. Els 27 l'empresa el fa encarregat, i és ell qui fa el contacte amb el client i organitza la feina. Als 30 té el primer fill i la dona, que és caixera en un supermercat, redueix la jornada per cuidar-lo. Un any més tard l'empresa comença a no funcionar massa bé, així que a ell l'acomoden i el contracten de nou però com autònom, per tant surt del règim general al d'autònoms però exercint com a fals autònom. Així hi estarà cinc anys més, fins que l'empresa tanca definitivament i ell es queda a l'atur. Està dos anys a l'atur, no perquè no li surti alguna feina, sinó perquè cobra més i viu millor mentre té la prestació i fa feines submergides. Durant els primers mesos d'atur, però, ho passa malament perquè diu avorrir-se molt i sentir-se "inútil". Finalment, quan està a punt d'acabar-se-li la prestació entra a treballar en una cooperativa de reparacions d'edificis també com a pintor. Tot i que la crisi econòmica li fa veure perillar la seva situació, se sent afortunat d'haver-se dedicat a la pintura de parets, ja que si bé la construcció nova està parada sempre hi ha alguna reparació per fer. La seva dona treballa a jornada completa, viuen al costat dels pares d'ella que fan de cuidadors de suport del fill.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1984	12	ajudant mosso magatzem		Feina d'estiu		Estratègia conciliació dels seus pares		
1988	16	peó fàbrica						
1990	18			Servei militar				
1991	19	aprenent pintor		Empresa petita, economia submergida				
1993	21	pintor "autònom"		Economia submergida, paral·lelament a l'anterior				
1997	25			Casament				
1999	27	encarregat						
2002	30				1r fill	Dona reducció jornada		
2003	31			Canvi contracte, fals autònom				
2008	36	Atur		Economia submergida paral·lelament		Avis materns contribueixen a la cura del fill		
2010	38	pintor		Cooperativa				

Codi	I15 MmNCH					
Dades Personals						
Pseudònim	Nader			Any de naixement	1967	
Nivell d'estudis	Universitaris	Categoria Prof.	Tècnic reparacions	Sector d'activitat	Construcció	
Càrregues de cura	Fills majors de 12 anys al país d'origen			Situació familiar	Divorciat	
Dades curs de vida						
Any d'arribada	2000		País Origen	Equador		
Família origen	Pares treballadors agrícoles		Any entrada al MT espanyol	2000		
Dades entrevista						
Data realització	16/4/2011		Durada	48min 16seg		
Resum						
<p>En Nader va néixer a Equador en una regió rural, és el fill gran de 6 germans. Quan va acabar els estudis obligatoris va rebre una beca del govern, per bones notes, per anar a estudiar a Cuba. Va estudiar i viure allà durant 6 anys, amb totes les despeses pagades pel govern del seu país. Tot i que va estudiar comptabilitat mai ha treballat com a tal. Quan va acabar els estudis va tornar, es va casar, però no li va ser fàcil poder trobar feina. Va treballar alguns anys en la construcció i com a venedor de carrer, fins que al cap de 5 anys de treballs temporals va trobar feina per una entitat que treballava amb una ONG nord-americana, aquesta és la primera feina estable que va tenir i el seu càrrec era responsable del repartiment d'ajuda alimentària i promotor de salut a les comunitats de la zona. En aquest període van néixer els seus dos fills. Al cap de tres anys de treballar-hi la seva mare va tenir un accident greu i ell va marxar a cuidar-la, i al tornar al cap d'unes setmanes va descobrir que l'havien acomiadat. Torna a començar a treballar a la venda ambulants, però les despeses l'ofeguen. Manté la seva dona i els seus dos fills, s'han comprat una casa i no poden seguir pagant-la. Les despeses se li acumulen i un amic que té una cosina a Espanya li aconsella que la seva dona emigri, perquè allà les dones troben feina molt fàcilment. Ells ho valoren, però ell decideix que ella s'ha de quedar cuidant dels fills i ell ha de marxar lluny a solucionar els problemes econòmics de la família. Emigra a Espanya l'any 2000 a través d'un negoci il·legal, paga 1.500 euros perquè li tramitin el viatge com a turista. Arriba a Madrid, un cop allà es posa en contacte amb un amic que havia viscut a Nicaragua però és espanyol i està casat amb una cosina llunyana d'en Leandro, del qui aconsegueix el contacte abans de marxar. Aquest senyor li aconsegueix habitatge a Barcelona, on ell hi viu. L'ajuda a la instal·lació però no a la cerca de feina. Per trobar feina va a locutoris i pregunta a persones que creu considerar en la seva mateixa situació, així va fent contactes i va aconseguint feines. Primer en la construcció, després com a vigilant d'un pàrquing d'una discoteca, de nou a la construcció, on treballa per varis empleadors. Té varies feines a la vegada, sempre sense contracte. Així durant els primers dos anys, arribant a cobrar com a molt 550 euros mensuals, de manera que no pot enviar diners a la seva família ni sufragar els seus deutes. Al cap de dos anys, treballant al pàrquing com a vigilant, també li ofereixen treballar més hores omplint les neveres. Així coneix un amic que li informa d'una plaça com a netejador de piscines al Club Natació Catalunya. Hi va per preguntar, sempre mostrant-se amb moltes ganes de treball. L'agafen com a netejador, però ràpidament necessiten algú que els hi mantingui les instal·lacions fent petites obres. Aquesta feina li permet guanyar un sou de 1.200-1.500 i pot enviar diners a casa perquè els seus fills vagin a una bona escola, liquida els seus deutes. Se sent molt feliç i satisfet. El primer any d'entrar a treballar al Natació li van fer contracte, de manera que va poder tramitar la residència per arrelament. No pensa en tornar a Nicaragua, però no vol reagrupar els seus fills perquè creu que els hi seria molt difícil la integració. No està divorciat legalment però la dona fa anys que viu amb un altre home.</p>						

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1994	17		Estudis professionals, comptable	Beca per estudiar a Cuba				
1990	23	obrer construcció		Retorn a Equador				
1992				Casament	1r fill	Dona dedicació exclusiva CAD		
1993		venta ambulant		Pluriocupació informal				
1995		responsable distribució ajuda ONG		Major estabilitat	2n fill			
1998		Atur, sense prestació			Mare	Baixa no remunerada del seu lloc de treball per motius de cura		
1998		construcció i venedor						
2000		5aF: construcció		Emigració			2000	
2001		vigilant de nit		Pluriocupació. Dol migratori fort				
2002		netejadore empresa gran		Major estabilitat, major sou	Inversió remeses. Satisfacció			
2004				Inici tràmits arrelament. Divorci				
2005		Obrer reparador		Major estabilitat, major sou				
2010		Sense canvis						

Codi	I16 MnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Josep		Any de Naixement	1970	
Nivell d'estudis	FP nivell mitjà	Categoria Professional	Electricista	Sector d'activitat	Construcció
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	En parella	
Dades curs de vida					
Família origen	Pares negoci familiar sector construcció		Any entrada al MT	1987	
Dades entrevista					
Data realització	12/6/2011		Durada	1h 17min 28 seg	
Resum					
<p>En Josep comença a treballar de molt jove a l'empresa del seu pare. S'hi està durant 10 anys. Comença treballant com a ajudant sense contracte, fins que al cap de dos anys el contracten en la categoria més baixa Tot i que no canvia de categoria, ell esdevé un "cap intermedi", a les ordres del seu pare. Intenta que li faci un contracte més bo però el pare no accepta, això suposa un conflicte familiar important, i ell decideix muntar el seu propi negoci després d'estudiar una Formació Professional com a electricista. No se'n surt i un any més tard ha de tancar i es queda inactiu durant un any, en què viu gràcies a la prestació de desocupació. Es reconcilia amb el seu pare i mentre està a l'atur fa algunes feines "en negre" per l'empresa familiar.</p> <p>Obté un nou lloc de treball en una empresa, gràcies als contactes del pare, com a electricista, però l'acomoden al cap d'un any. Es torna a quedar a l'atur, per poc temps fins que obté una nova feina com a electricista en una empresa pública de la ciutat de Terrassa, allà s'hi està durant 10 anys. Actualment l'empresa ha fet un ERO i li han reduït la jornada laboral, ell segueix fent "feinetes" per amics i coneguts, i s'està pensant en heretar l'empresa del pare que vol jubilar-se aviat.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1987	16	Ajudant empresa pare		Economia submergida				
1989	20	Peó empresa pare		Contracte				
1992	23	Cap intermedi		Mateix contracte				
1994	25		F.P electricitat					
1996	26	Negoci propi						
1998	28	Atur						
2000	29	Electricista						
2001	30	Atur						
2002	31	Electricista						
2011	40	"Feinetes"		Reducció jornada, ERO empresa				

Les dones de les trajectòries d'Inseguretat Laboral

Codi	I17FmCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Milena		Any de Naixement	1977	
Nivell d'estudis	Primari	Categoria Professional	Cambrera	Sector d'activitat	Hostaleria
Càrregues de cura	1 fill de 7 anys		Situació familiar	Casada	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	1997		País Origen	Romania	
Família origen	Pare cuiner, mare cambrera		Any entrada al MT	1997	
Dades entrevista					
Data realització	23/9/2011		Durada	53min 41seg	
Resum					
<p>La Milena arriba als 21 anys a Espanya sense experiència laboral prèvia. Emigra a través d'una tieta, ja a Espanya, que li fa tots els tràmits pel cost, que paga el seu pare, de 25.000 pessetes (aprox. 1500 euros). Comença a treballar com a interna en una casa, i té cura de tres nens, gràcies als contactes de la tieta. Es una feina dura, carregada de múltiples tasques i llargues jornades laborals. Treballa amb aquesta família durant 3 anys, i en el quart li faciliten els tràmits per a l'obtenció dels "papers". Tot i reconèixer la duresa de la feina, la valora positivament ja que li ha permès aprendre el castellà i la van ajudar amb els tràmits del procés d'arrelament. Llavors comença a treballar com a externa, els fills s'han fet més grans i la família ja no la necessita de manera permanent. Continua treballant per a la mateixa família, i lloga una habitació en un pis amb una família de Romania. Troba una feina com a netejadora per una empresa mitjana. Al cap de tres anys d'estar aquí deixa de treballar, just la fan fora quan comunica que està embarassada. Quan el fill té un any torna a treballar, en aquest temps el marit ha estat pluriocupat (sector construcció), troba feina com a cambrera en un bar, el sou és un pèl menor que a l'empresa de neteja però considera tenir un millor horari perquè pot portar el fill a l'escola els matins. Aquí hi treballa actualment. Li agradaria estudiar i ser cuinera o pastissera però ara que és mare ho veu molt complicat per la falta de temps. Per poder cuidar del fill el seu marit i ella s'organitzen les jornades laborals de manera complementària però no sempre els hi és possible, i de tant en tant (sobretot quan treballen en dissabtes) contracten una noia equatoriana a baix cost que els hi fa de cangur. Ell també és de Romania, tots dos envien diners a les seves famílies d'origen. Tenen el projecte de marxar de nou a Romania i obrir-hi un negoci, però de moment i fins que la situació en aquell país no millori es quedaran a Espanya, a més pateixen per la situació del marit ja que l'empresa on treballa ha fet un ERO i a ell li han reduït la jornada a la meitat.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1992	15		Fi estudis primaris					
1994	17	Mestressa de casa	Abandó estudis secundaris	Mestressa de casa	Germans petits	Mare doble presència, filla dedicació exclusiva		
1997	20	Domèstica interna		Emigració, xarxa familiar			1997	
2001	24	Domèstica externa, mateixa família		Inici arrelament, lloguer habitació				
2002	25	Netejadora, empresa mitjana		Casament				
2005	28	Atur			1r fill			
2007	30	Cambrera, granja-restaurant				Assalarització cura en caps de setmana (laborables) a baix cost		
2012	35			ERO empresa marit				

Codi	I18 FnCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Laura		Any de Naixement	1967	
Nivell d'estudis	Secundària obligatòria	Categoria Professional	Cambrera restaurant gran	Sector d'activitat	Hostaleria
Càrregues de cura	3 fills de 10, 12 i 15 anys		Situació familiar	Casada	
Dades curs de vida					
Família origen	Pare cuiner, mare cosidora		Any entrada al MT	1984	
Dades entrevista					
Data realització	30/7/2011		Durada	1h 12min 51seg	
Resum					
<p>La Laura prové d'una família humil de Barcelona però que va esforçar-se per donar els seus fills la millor educació, així va estar amb els seus dos germans grans que van anar a la universitat però ella, que es considera mala estudiant, va començar un FP que no va acabar mai i es va posar a treballar al negoci familiar. El seu pare va pactar amb ella que si no estudiava treballaria al restaurant, tenien un bar de menús al barri de Sants. Amb els anys ella va liderar el negoci, fins que van haver de tancar l'any 2001. En aquest temps s'ha casat i ha tingut dos fills, el seu pare li han diagnosticat un càncer i per facilitar la cura del pare i el negoci s'ha traslladat a viure a la mateixa escala que els pares. Es queda a l'atur, però sense prestació ja que sempre havia estat com a autònoma. El seu pare no la va contractar a l'inici, i posteriorment quan van voler fer-ho van acordar que ella es faria autònoma i assumiria la propietat del negoci. Durant 4 anys es manté inactiva cuidant dels fills, en té un tercer al cap d'un any de tancar el bar. Els 40 anys el seu marit, que treballa en una empresa d'electricitat, l'acomia, ell sí que rep prestació. Ella es veu amb la necessitat de tornar a treballar. Troba feina ràpidament primer com a netejadora, de manera informal, d'escales gràcies a una amiga que s'hi dedica, de manera parcial, i té més feina de la que pot abastir. Al cap d'un temps també troba feina com a cambrera en una cadena de restaurants grans al centre de la ciutat. Treballa entre 10 i 12 hores diàries, el seu marit ha iniciat un projecte laboral propi com a autònom. La cura dels fills és un constant maldecap, sobretot ara que el fill gran és molt adolescent i ella està molt poc a casa. Per poder conciliar compten amb les àvies, a més els fills fan extraescolars al casal de barri de la ciutat i a l'esplai els caps de setmana. Està contenta amb aquesta opció, perquè a part de ser gratuïta o a molt baix cost, és un entorn educatiu on els seus fills gaudeixen, estan contents i s'ho passen bé. El marit contribueix a les feines de la llar, tot i que ella el coordina.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1981	14		Fi estudis secundaris obligatoris					
1982	15		Inici FP comerç					
1984	17	Cambrera negoci familiar	No finalització FP	Abandó escolar. Relació laboral informal				
1986	19	Cambrera i cuinera		Formació lloc de treball				
1990	23			Autònoma, empresària negoci familiar	Malaltia pare	Dedicació exclusiva de la mare, doble presència filla.		
1993	26			Casament. Habitatge familiar prop dels pares		Residència propera		
1995	28			Mor del pare i jubilació de la mare. Contractació 2 persones pel negoci				
1997	30				1r fill	Doble presència + ajuda mare (àvia)		
2000	33				2n fill			
2001	34	Inactivitat			3r fill	Dedicació exclusiva		
2002	35							
2007	40	Netejadora (informal)		Atur marit				
2008	41	Cambrera + netejadora				Doble presència, àvies, activitats extraescolars educatives		
2011	44	Sense canvis						

Codi	I19 FmNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Fuadyha		Any de Naixement	1972	
Nivell d'estudis	Primaris	Categoria Professional	Cambrera serveis de càtering	Sector d'activitat	Serveis restauració
Càrregues de cura	Sense càrregues		Situació familiar	Separada	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	1995		País Origen	Marroc	
Família origen	Pare funcionari i mare mestressa de casa		Any entrada al MT espanyol	1999	
Dades entrevista					
Data realització	16/7/2011		Durada	1h 53min 16seg	
Resum					
<p>La Fuadyha va emigrar forçada pel pare a Espanya, primer va aterrar a València, on la van casar amb un noi marroquí quan ella tenia 22 anys. Durant els primers quatre anys de viure a Espanya no treballa de manera formal, ja que no té el permís de treball com a reagrupada, sinó que treballa a casa cuidant la mare del seu marit, aprofita per aprendre castellà d'amagat de la seva família política en una associació de la ciutat de València. El 1999 el seu marit i ella ha d'enviar diners als seus germans, més petits, que viuen amb la mare a Tànger. Per això comença a treballar de manera informal en un supermercat, l'amo del qual és un senyor marroquí, la família del marit li aconsegueix el lloc de treball. L'any 2000 regularitza la seva situació. La seva relació matrimonial, que l'asfixia, s'acaba quan ella decideix separar-se i marxar de València, sap que al Marroc no hi pot tornar com a dona separada, així que reuneix els estalvis necessaris per emigrar a Barcelona, ja que de fet fa cinc anys que planeja aquest projecte. Durant aquests anys amb el sou del supermercat envia diners a casa, es queda el mínim pel transport i l'aportació a la família i intenta estalviar tota la resta. Una voluntària de l'associació on aprèn la llengua li facilita el contacte d'una altra associació a Barcelona, allà dóna classes de castellà a altres dones marroquines i aprèn català. Troba ràpidament una primera feina en un forn de pa, treballa de nit en el procés d'elaboració del pa. Al cap del temps (6 mesos) millora la seva situació i esdevé dependent, així ja no treballa de nit i la seva salut i energia augmenta. Durant aquest temps viu en un pis "pastera" a Barcelona, fins que al cap d'un any i mig marxa a viure a l'Hospitalet on lloga una habitació per ella sola en un pis amb una mare i filla de Colòmbia. Gràcies a una amiga que fa al forn de pa troba feina en una empresa de càtering, on actualment treballa, tot i que encara no li han fet un contracte fix té la sensació que aviat aconseguirà major estabilitat contractual. Continua participant a l'associació, hi dedica molt temps i és on vehicula el seu projecte migratori.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle de vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
	16		Fi educació bàsica					
	19	Ajudar a la mare a casa	Abandó educació secundària	Abandó escolar	Germans petits	Exclusivitat femenina		
1994	21			Matrimoni				
1995	22	Treball domèstic família política		Emigració			1995	Familiar, casament amb ciutadà espanyol (marroquí naturalitzat)
1996	23		Cursos castellà associació	"doble vida" per aprendre llengua				
1999	26	Dependent a supermercat		Mor Pare. Enviament remeses	Cura família política	Doble presència		
2000				Permis de treball				
2005		Forn de pa, torn de nits. Voluntària llengua	Cursos català	Separació. Mobilitat geogràfica.	Fi remeses (emancipació de tots els germans)			
2005		Dependent a forn de pa		Millora condicions treball				
2007				Millora situació habitatge. De pis aglomerat a habitació tota sola en pis compartit entre 3				
2009		Cambrera càterings		Millora salarial				
2010		Sense canvis						

Codi	I20 FnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Carmen		Edat	1957	
Nivell d'estudis	Primaris	Categoria Professional	Monitora de menjadors escola bressol	Sector d'activitat	Serveis
Càrregues de cura	2 fills 34 i 27 anys, un marit		Situació familiar	Casada	
Dades curs de vida					
Família origen	Pares obrers fàbrica tèxtil		Any entrada al MT	2002	
Dades entrevista					
Data realització	12/8/2011		Durada	2h 40min 02seg	
Resum					
<p>La Carmen és filla d'emigrants andalusos i germana petita d'una família de dos germans. Es casa de molt jove amb un noi, amb estudia primaris, que treballa com a ajudant a La Caixa. El seu marit fa carrera dins el banc i ella treballa com a mestressa de casa, tenen dos fills. Quan els fills es fan grans ella té la necessitat de treballar també fora de casa, comença fent alguns cangurs de famílies benestants com a externa però l'experiència li és dura perquè quan ja no la necessiten troba molt a faltar els infants que cuidava, així que decideix fer alguna cosa diferents però té clar que relacionada amb el món de la cura d'infants. Comença a treballar, gràcies a una amiga, en un menjador d'una escola, té un contracte de molt poques hores i poca remuneració però ella aquests diners li permeten tenir la seva pròpia vida, abans sempre depenia econòmicament del marit. Es reconeix així en un dels millors moments de la seva vida. Actualment continua treballant al menjador però ara d'una escola bressol tot i que la contracta la mateixa empresa, a més també és monitora d'activitats extraescolars i fa el serveis de matiners de l'escola bressol. Ha iniciat un curs per treure's la titulació de "Monitors/res en el temps de lleure per a infants" que regula la Generalitat. Com que no ha estudiat mai li fa molt respecte però té el suport incondicional dels fills que l'ajuden en el què els hi demana. El marit no s'hi oposa però creu que no li és necessari. No vol treballar una jornada completa perquè sinó no tindria temps d'ocupar-se de la neteja de la seva pròpia casa, i dels àpats pel marit. A més, té dos nets de 3 anys i 11 mesos que vol cuidar el major temps possible. Viu aquest aspecte amb molta naturalitat, pròpia de la socialització de gènere de la seva generació.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1976	19	Inactivitat		Casament		Dedicació Exclusiva femenina		
1978	21				1r fill			
1985	28				2n fill			
2002	45	Cuidadora externa						
2007	50	Monitora menjadors		Sou molt baix, jornada molt inestable. Vivència molt positiva				
2009	52	Menjadors escolar bressol + activitats extraescolars. Monitora				Doble presència, jornada laboral molt reduïda, responsabilitat absoluta tasques domèstiques		
2011	54		Voluntat inici curs formatiu					

Les dones de les trajectòries precàries

Codi	I20 FmCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Diana		Any de Naixement	1970	
Nivell d'estudis	Secundaris obligatoris	Categoria Professional	Domèstica interna	Sector d'activitat	Llar i serveis personals
Càrregues de cura	2 fills 12 i 14 anys, família transnacional		Situació familiar	Casada	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	2002		País Origen	Perú	
Família origen	Agricultors		Any entrada al MT	2000	
Dades entrevista					
Data realització	16/5/2011		Durada	1h 37min 19seg	
Resum					
<p>La Diana prové del Perú, de la regió de Cajamarca, i és filla d'agricultors. Està casada amb un empleat de la borsa, ara a l'atur i té 2 fills. Tots tres viuen actualment de les remeses econòmiques de la mare. La Diana, tot i que té estudis secundaris (formació professional com a auxiliar comptable) sempre va treballar com a mestressa de casa, el seu marit tenia un bon sou i feina estable a la borsa de valors de Lima i tenien un estatus socioeconòmic que els permetia tenir una treballadora domèstica interna. Quan el seu marit es queda a l'atur les pressions econòmiques augmenten, sobreviuen amb el lloguer del seu cotxe i d'algunes habitacions de la casa. Dues germanes del seu marit, que ja viuen a Espanya, la convencen per emigrar. Elles li busquen feina com a domèstica interna a casa una senyora gran de Barcelona, així la Diana emigra amb el permís de treball. Aquesta situació regular des dels inicis li ha permès tornar al Perú freqüentment per tal de contribuir el màxim en la cura i educació dels fills. La primera experiència laboral de la Diana és força dura, ja que l'àvia a qui cuida té un estat de demència important amb episodis d'agressivitat. El fill d'aquesta dona entén la situació en què viu la Diana i entén la seva necessitat de canviar de feina. Tanmateix les germanes del marit li desaconsellen i convencen perquè es quedi on està. El fill, però, la posa en contacte amb una dona que treballa en una residència i necessiten una auxiliar. Treballa un temps, en el Règim general, com a auxiliar de geriatría però amb un contracte a poques hores i molt menys remunerat que quan estava interna, a més ara necessita fer una despesa en el lloguer d'una habitació a casa les germanes del marit. Per això decideix tornar a buscar feina com a domèstica interna. La primera casa on entra a treballar s'hi està sis mesos, ja que ha de marxar corrents al Perú per l'hospitalització del fill gran, deixa la família sense avisar més que amb una nota per la urgència del temps. En aquest viatge està a punt de no retornar, però al Perú no trobarà una feina que li permeti pagar l'escola privada dels fills. Avui treballa a casa d'una senyora malalta de parkinson però amb qui té molt bona relació i sent un gran afecte. Com que ella assegura voler la màxima atenció pels fills amb les seves remeses paguen un escola privada per ells, i una germana d'ella està contractada per fer de cuidadora exclusiva dels fills. Demana un any sense remuneració per poder viatjar al Perú quan al seva mare es posa molt malalta fins que mor. La família li concedeix. Està contenta pel bon tracte que rep. Decideix reagrupar els fills perquè tinguin majors oportunitats educatives. De moment aconsegueix reagrupar el gran. Comença treballant com a interna, però quan reagrupa el fill ho fa com a externa. Ha iniciat el procés de ciutadania, sap que no es vol quedar tota la vida com a domèstica interna, i vol començar un curs de geriatría.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
	18		Fi estudis Formació Professional					
	20	Mestressa de casa		Casament, no emancipació llar pares	Pare	Dedicació exclusiva femenina		
1998				Mort pare	1r fill			
2000					2n fill			
	30			Atur marit				
	32	Treballadora domestica interna. Família 1		Emigració. Contracte treball		Marit + comunicació digital	2002	
	35	Auxiliar geriatria						
	36	Treballadora domèstica interna. Família 2				Treballadora domèstica externa (germana), doble presència		
	36	Desocupació						
	37	Domèstica interna. Família 3						
	40	Desocupació. Perú		Mort Mare		Viatge al Perú. 1 any		
	41	Domèstica externa				Fill al lloc de treball després de l'escola.		Reagrupació fill gran
	42		Es planteja estudiar curs geriatria					

Codi	I22 FnCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Luisa		Any de naixement	1970	
Nivell d'estudis	Primaris	Categoria Professional	Cuidadora	Sector d'activitat	Llar
Càrregues de cura	2 fills de 10 i 14 anys		Situació familiar	Casada. Marit electricista	
Dades curs de vida					
Família origen	Pare paleta i mare cosidora		Any entrada al MT	1989	
Dades entrevista					
Data realització	13/7/2011		Durada	1h 26min 14 seg	
Resum					
<p>La Luisa va treballar durant 17 anys en una empresa d'electrodomèstic a la cadena de muntatge, fins que van tancar la producció a Catalunya per deslocalització de la fàbrica. Es queda a l'atur, amb una filla de 10 anys i fill de 6, està 4 anys inactiva en el mercat laboral. No li és fàcil trobar feina, els primers dos anys com que cobra l'atur no ho prova, fa alguns cursos sobre com preparar una entrevista de feina, un CV, etc., relacionats amb la seva prestació d'atur, però que ella reconeix que no li han servit de res. Quan decideix tornar a treballar, a causa de la necessitat d'un segon sou dins la llar, no li resulta fàcil. Es comença a desesperar quan una parella d'avis, coneguts d'una amiga que també treballa com a cuidadora, li demanen de treballar a casa seva, sense contracte. Li resulta molt esgotador i té un mal horari. Amb la seva germana, que viuen en el mateix bloc, s'ajuden mútuament per conciliar ocupació i família, a més també fa ús d'activitats extraescolars i casals d'estiu.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1989	18	Cadena de muntatge	Estudis primaris					
	23			Casament				
	25				1a filla	Doble presència dona		
	29				2a filla	Reducció temporal jornada		
	35	Atur, treballadora llar pròpia		Deslocalització fàbrica		Dedicació exclusiva		
	39	Cuidadora externa		Necessitat segon sou. Economia submergida				
	40	Sense canvis		Preocupació feina marit		Doble presència + xarxa familiar (proximitat habitatge germana) + activitats extraescolars + camps estiu Generalitat		

Codi	I22 FmNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Sonja		Any de Naixement	1975	
Nivell d'estudis	FP nivell bàsic	Categoria Professional	Treballadora domèstica externa	Sector d'activitat	Llar i serveis personals
Càrregues de cura	Sense fills		Situació familiar	Matrimoni conveniència	
Dades curs de vida					
Any d'arribada	2001		País Origen	Romania	
Família origen	Pare treballador ajuntament i mare costurera		Any entrada al MT	2001	
Data realització					
Data realització	19/7/2011		Durada	52min 36seg	
Resum					
<p>La Sonja fa néixer a Brasov, Romania. Després d'estudiar un grau mitjà de formació professional en patronatge va començar a treballar com a costurera en uns tallers tèxtils d'una empresa italiana, les hores de treball i el salari li resultaven molt insatisfactòries i va decidir canviar de feina, va estar un temps treballant en un bar i fent de costurera a casa ajudant la seva mare. Finalment, va trobar feina en un altre taller, molt més gran i amb molta més producció, va entrar fent el torn de nit i no se sentia bé, eren moltes hores i per ella la situació dels tallers tèxtils a Romania eren de màxima explotació, ja que el seu sou i el preu del producte final a països com els Estats Units eren del tot incoherents. Aquest fet la va empènyer a emigrar. Ella es va costejar el cost del viatge i els primers mesos després de l'emigració. Una amiga del taller, que tenia el marit a Espanya li va facilitar el contacte d'un grup que passava romanesos de manera il·legal a Europa. Va entrar de nit, amagada en l'autocar amb el que havia viatjat, entrar li va costa uns dies. Ho van estar provant varies vegades. Un cop a Espanya va viatjar fins a Madrid on es va trobar amb el marit de la seva amiga, que la va posar en contacte amb una senyora, també romanesa, que li va donar el número d'una família de Madrid, va entrar a treballar en el servei on hi havia una altra noia romanesa que ja parlava el castellà. Hi va estar treballant durant 3 anys, i va aprendre la llengua gràcies a una associació per a gent sense papers. La família on treballava no la va contractar mai, amb la qual cosa mai va poder demanar els papers per la via de l'arrelament, i va decidir optar per una solució dràstica. A través d'una xarxa de romanesos li van oferir un matrimoni falç amb un senyor espanyol, així va obtenir la regulació. Per a això va pagar 6.000 euros. Un cop aconseguida la nacionalitat, la Sonja va canviar de família i va seguir treballant com a domèstica interna, fins que va estalviar prou com per intentar trobar una feina com a assalariada externa. Es va mudar a Sant Cugat, on vivia l'amiga del taller reagrupada pel seu marit. Ells li van llogar una habitació i la Sonja va trobar feina en un geriàtric. S'hi estarà 2 anys en total, fins que la fan fora per reducció de personal, però almenys ha tingut contracte i per tant té dret a la prestació d'atur. Està 4 mesos a l'atur però fa feines de netejadora d'escales de manera informal, fins que a través d'una pàgina web troba una feina com a treballadora domèstica en una llar de dues persones grans. Vol intentar llogar un pis per ella sol, ha conegut un noi, romanès amic de la parella amb qui viu, amb qui ha iniciat una relació de nuviatge. Parla un castellà molt correcte, i vol fer català perquè creu que serà una manera d'accedir a millors feines a Catalunya, amb famílies més bones.</p>					

Trajectòria Laboral

Cicle Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
	16		Estudis secundaris					
	18	Costurera						
	21	Cambrera + costurera		Cerca de millors condicions laborals i salarials				
	23	Costurera						
	26	Treballadora domèstica interna. Família 1		Motius emigració, millora expectatives laborals Inici molt incert			De manera il·legal, por.	
	29			Matrimoni conveniència. Regulació situació legal				Ciutadania a través de matrimoni (6.000€)
	29	Inactivitat		S'allotja en un hostal i viatja a Sant Cugat				
	30	Treballadora domèstica interna. Família 2		Contracte				
	32	Auxiliar geriàtric						
	34	Atur						
	35	Netejadora (informal)						
	35	Treballadora domèstica externa. Família 3						
	37		Cursos català					

Codi	I24 FnNCH				
Dades Personals					
Pseudònim	Montse		Any de Naixement	1964	
Nivell d'estudis	Primaris	Categoria Professional	Cuidadora	Sector d'activitat	Llar
Càrregues de cura	Fills majors d'edat		Situació familiar	Casada, marit sector activitat banca i assegurances	
Dades curs de vida					
Família origen			Any entrada al MT	2003	
Dades entrevista					
Data realització	15/9/2011		Durada	1h 39min 13 seg	
Resum					
<p>La Montse va començar a treballar a l'edat de 19 anys en una botiga de fruites del barri, però ho va deixar els 20 quan es va casar. Llavors es va dedicar plenament a la llar i els dos fills del matrimoni. Quan els fills van ser grans (majors de 16 anys) va decidir que volia tornar a treballar, no tant perquè familiarment ho necessitessin sinó perquè volia tenir una ocupació, tenia molt clar que després de cuidar els fills volia tornar a treballar. No li va ser fàcil, va tenir varies feines temporals: teleoperadora, en una empresa de congelats captant clients de casa en casa, en una editorial venent enciclopèdies i per una empresa de cosmètics venent a domicili. Tot allò li resultava molt cansat perquè cobrava per objectius i no sempre era una feina amable. Així que va decidir deixar estar la idea de treballar, però llavors una veïna del barri li va dir d'una família que buscaven una cangur. Allà hi ha estat 7 anys, no només cuidant els fills sinó també netejant i cuinant. Sempre sense contracte.</p>					

Trajectòria Laboral

Curs Vida		Mobilitat Laboral		Punts d'Inflexió	Esfera familiar		Projecte Migratori	
Any	Edat	Situació laboral	Educació i Training	Fets significatius	Cura fills o persones grans	Recursos conciliació	Arribada	Reagrupació
1984	19	Venedora		Durada menor a 6 mesos				
1985	20	Inactivitat. Llar-Família		Casament		Dedicació exclusiva		
1986	21				1r fill			
1989	24				2n fill			
2003	38	Teleoperadora						
2003	38	Empresa de congelats				Fills majors de 16 anys		
2004	39	Editorial, venedora						
2004	39	Comercial Cosmètics						
2005	40	Cuidadora						
2011	46	Sense canvis						